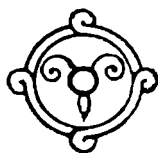

Ш.Н. Чхарტიшвили

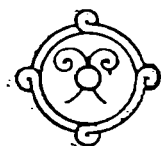
Проблема мотива волевого поведения

издательство „цogna“
тбилиси 1958

შ. ნ. ჩხარტიშვილი

ნებისმიერი ქცევის მოტივის პრობლემა

„გაერთიანებული“ „სოლნა“
თბილისი .1958

წინასიტყვაობა

/ადამიანის ცხოვრება ნივთიერ და სულიერ ღირებულებათა წარმოებისა და მოხმარების ქცევის აქტებში მიმდინარეობს. მისი სოციალური ბუნება და ფსიქო-ფიზიკური შესაძლებლობანი ქცევაში ფორმირდება, შეიცნობა და ფასდება. პიროვნების საზოგადოებრივი ღირებულება იმის მიხედვით განისაზღვრება, თუ როგორია მისი ქცევა: რას აძლევს იგი საზოგადოებას და რა მიაქვს მისგან. ამიტომ ქცევის ფსიქოლოგიური კანონზომიერების გათვალისწინებას განსაკუთრებული თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს. მისი პრაქტიკული მნიშვნელობა ყველაზე მეტად პიროვნების ფორმირების საკითხთანაა დაკავშირებული: აღზრდის ამოცანების წარმატებით გადაწყვეტისათვის საჭიროა, ვიცოდეთ, პედაგოგიური ზემოქმედების გზით რა ბუნების, რა კანონზომიერების მქონე ფსიქიკური მდგომარეობა თუ მიდრეკილება უნდა შეექმნათ მოზარდში, რომ ზრდადასრულებულმა ცხოვრებაში საზოგადოებრივი თვალსაზრისით საჭირო და სასარგებლო ქცევის აქტები განახორციელოს. სხვანაირად რომ ვთქვათ, საჭიროა, ვიცოდეთ, სუბიექტის მხრიდან რა ფაქტორები განსაზღვრავს ობიექტური ღირებულების მქონე ქცევის აქტების მიმდინარეობას.

/ადამიანის აქტივობის ყველაზე მაღალი ფორმა ნებისმიერი ქცევაა./უცანასცნელის სტრუქტურაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია მოტივს, რომლის ბუნება და მოქმედების კანონზომიერება საკმაოდ შესწავლილი არაა. საბჭოთა ფსიქოლოგიაში ეს საკითხი სპეციალური კვლევის საგნად არავის გაუხდია, მიუხედავად იმისა, რომ მისი აქტუალობა უდავოდ იგრძნობა.

ნებისმიერი ქცევის მოტივის შესწავლა დავიწყეთ სპეციალურ ლიტერატურაში არსებული შეხედულებების განხილვით; აღმოჩნდა, რომ ფსიქოლოგიაში მოტივის ცნება მრავალი, ერთიმეორისაგან არსებითად განსხვავებული მნიშვნელობით იხმარება და ამასთან, უფრო ხშირად, ლაპარაკია ქცევის მოტივზე საერთოდ, ისე, რომ ნებისმიერი ქცევისა და მისი მოტივის სპეციფიკა არაა მხედველობაში მიღებული. კვლევა-ძიებამ დაგვარწმუნა, რომ ნებისმიერი

ქცევის მოტივი მხოლოდ ნებისყოფასთან მიმართებაში იჩენს თავს, ამიტომ მისი თავისებურების გასათვალისწინებლად ჯერ ნებისყოფის არსის წვდომა საჭირო, რაც ნებისმიერ ქცევაშია შესაძლებელი. ამის გამო მეორე თავი ნებისმიერი ქცევის ანალიზით უნდა დაგვეწყოს, მაგრამ, სამწუხაროდ, აღმოჩნდა, რომ ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში არ არსებობს მკვეთრ საზღვარი ნებისმიერ და იმპულსურ ქცევათა შორის. ფსიქოლოგთა დიდი უმრავლესობა ქცევის ასეთ დაყოფას არც კი ცნობს და გამოთქმას — „ნებისმიერი“ მხოლოდ მოძრაობისა და მოქმედების მიმართ ხმარობს. ამიტომ მეორე თავში შევეცადეთ, ქცევის სტრუქტურული ანალიზი მოგვეხდინა, იმპულსური ქცევის ფსიქოლოგიურ თავისებურება და ძირითადი წამყვანი ფაქტორები დაგვედგინა, რომ ამით ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში არსებული მოტივის ზოგიერთ ცნებასთან ანგარიში გაგვესწორებინა და ნებისმიერი ქცევის კანონზომიერებათა წვდომისათვის მეცნიერული ნიადაგი მოგვემზადებინა. მესამე თავში, ნებისყოფისა და ნებისმიერი ქცევის ცნებათა კანონიერ ცნებებად მიჩნევის შემდეგ, ნებისმიერი ქცევის კანონზომიერებათა გათვალისწინების გზით შესაძლებელი გახდა, ნებისყოფის სპეციფიკურ ბუნებაზე მიგვეთითებინა და, მასთან მიმართებაში, ნებისმიერი ქცევის მოტივი, მისი ზოგიერთი თავისებურება დაგვეჩვენა.

ჩატარებულმა მუშაობამ საშუალება მოგვცა, მეოთხე თავში უშუალოდ შევჩერებულიყავით ნებისმიერი ქცევის მოტივზე, მისი უფრო სრული დახასიათება მოგვეცა და გვეჩვენებინა, თუ როგორ აიგება ნებისმიერი ქცევა ნებისყოფისა და მისი მოტივის ერთიანობის ნიადაგზე.

მეცნიერული კვლევა-ძიება იშვიათად მიიმართება შეცდომების გარეშე. ჩვენ, რა თქმა უნდა, იმ ავტორთა რიცხვს არ ვეკუთვნიტ, რომელნიც შეცდომისაგან დაზღვეული არიან; მთელ ჩატარებულ მუშაობას გამართლებულად ჩავთვლით, თუ ამ გამოკვლევაში ერთი ისეთი ახალი დებულება, ახალი ქეშმარიტება მაინც აღმოჩნდება, რომელიც უმკაცრეს კრიტიკას გაუძლებს და მეცნიერებაში საფუძვლიანად დამკვიდრდება¹.

¹ „ნებისმიერი ქცევის მოტივის პრობლემა“ წარდგენილ იყო სადოქტორო დისერტაციად 1954 წელს. აქ იგი იბეჭდება უმნიშვნელო ცვლილებებით.

მ ო ტ ი ვ ი ს პ რ ო ბ ლ ე მ ა

§ 1. მოტივის პრობლემა ზურჯუაზიულ ფსიქოლოგიაში

თანამედროვე ზურჯუაზიულ ფსიქოლოგიაში ყველაზე გაბატონებული მიმდინარეობანი ცდილობენ, დატოვონ ტრადიციული, ასოციაციონისტური ფსიქოლოგიის პრობლემათა საზღვრები. კვლევა-ძიება ცნობიერების „ველიდან“ პიროვნების „სიღრმეში“ გადაიტანონ და ადამიანთა აქტივობის ძირითადი წყაროები გამოარკვიონ. მაგრამ იდეალისტური მსოფლმხედველობა და მოვლენებისადმი მეტაფიზიკური დამოკიდებულება კეშმარიტებით უკიდურესად დაინტერესებულ მკვლევარსაც კი ართმევს პრობლემის დაყენებისა და გადაჭრის სწორ გზაზე დადგომის შესაძლებლობას, რის გამოც ზურჯუაზიულ ფსიქოლოგიაში პიროვნების „სიღრმე“ რაღაც გამოუცნობი, მისტიკური ძალებით დასახლებული სამყაროს სახითაა წარმოდგენილი. აქაც ხელახლა დასტურდება, რომ ყალბ მეტოღოლოგიურ ნიადაგზე — მცდარ ფილოსოფიურ საფუძვლებზე — კეშმარიტი მეცნიერების აგება შეუძლებელია.

მოტივის პრობლემა თანამედროვე ზურჯუაზიული ფსიქოლოგიის ერთ-ერთი აქტუალური პრობლემაა. მის გარშემო მრავალი განსხვავებული შეხედულება არსებობს. ჩვენ მხოლოდ უფრო მთავარსა და ტიპურზე შეეჩერდებით. თანამედროვე ფსიქოლოგიაში ძველი, ტრადიციული, ფსიქოლოგიის პრინციპებიცაა შემონახული. ამიტომ საკითხის განხილვას მოტივის შესახებ ტრადიციული ფსიქოლოგიის შეხედულებათა გათვალისწინებით დავიწყებთ.

1. ტრადიციული ემპირიული ფსიქოლოგია — ჯერ ბერკლისა და იუმის, ხოლო შემდეგ მახისა და ავენარიუსის სუბიექტური იდეალიზმის ზეგავლენით — ერთადერთ სინამდვილედ გამოცდილებას თვლიდა და ადამიანის სულიერ ცხოვრებას უყურებდა, როგორც ფსიქიკური ატომებისაგან — შეგრძნებებისაგან — იუმისა და

პერტლის მიერ დამუშავებული ასოციაციის კანონების მიხედვით მოზაიკურად შეკრული ხატების მიმდინარეობას. იგი პიროვნებასაც შეგარძნებათა განსაზღვრულ კომპლექსად — „წარმოდგენათა კონად“ (იუმი) აცხადებდა და ცდილობდა, მთელი მისი თავისებურება წმინდა ცნობიერების საკუთარი „კანონებით“ განესაზღვრა.

კვლევა-ძიებას არსებითად ორი მიმართულებით აწარმოებდნენ: 1) „შედგენილ“, რთულ, ფსიქიკურ წარმონაქმნებს შლიდნენ „შემადგენელ“ ელემენტებად და 2) ეძებდნენ იმ ფიზიოლოგიურ კორელატებს, რომელნიც ცნობიერებაში მიმდინარე ცალკეული პროცესების შესატყვისად უნდა ყოფილიყვნენ მიჩნეული. ნერვული სისტემა და მასში მიმდინარე ფიზიოლოგიური პროცესები იდეალური რიგის, გარეგანი, ანუ გაშუალებული, გამოცდილების მოვლენებად ითვლებოდნენ, რომელთაც წარმეული ჰქონდათ თავისთავადი, ობიექტური, არსებობა.

ამ გზით მუშავდებოდა მატერიალურ საფუძვლებს მოკლებული სულიერი მოვლენების სქემები, რომელთაც მარადიული, ზედროული მნიშვნელობა ენიჭებოდათ. ისტორიული, კონკრეტულად მოქმედი პიროვნება და პიროვნული ხასიათის მოვლენები მთლიანად კვლევა-ძიების გარეშე იყო დატოვებული. ამიტომ ბუნებრივია, რომ აქტივობაში მყოფი ადამიანის ნებისყოფა და ნებისმიერი ქცევის მოტივთა საკითხები გამორიცხული იყო ტრადიციული ფსიქოლოგიის ძირითადი პრობლემებიდან. ამ მოძღვრების მიხედვით, ფსიქიკური ცხოვრების მთელი მიმდინარეობა ასოციაციური კავშირებით განისაზღვრებოდა. ამიტომ, თუ აქ მოტივს დავუწყებთ ძებნას, ხელში მხოლოდ ეს კავშირები შეგვჩაჩება. წმინდა და დასრულებული სახით ეს მოძღვრება შეიძლება ციჰენტან ვნახოთ¹.

2. შემდეგში, შეგარძნების გვერდით, მეორე ფსიქიკური ელემენტის, გარძნობის, არსებობაც იქნა აღიარებული და მოტივის ფუნქციის შესრულება მას მიეწერა, მაგრამ მოქმედების პრინციპად მაინც ისევ შემთხვევითი ასოციაციური კავშირები დარჩა. ფიქრობდნენ, რომ ერთი წარმოდგენა ან გარძნობა იწვევს მეორე, მასთან შემთხვევათა გამო ასოციაციურად დაკავშირებულ, წარმოდგენას ან გარძნობას და ეს გარემოებაა, რომ ადამიანის სულიერ და სხეულებრივ ცვალებადობათა პირობას შეადგენსო. ასეთია ბენის, ებინგჰაუსის, ვუნდტის, პეიოს, რიბოსა და სხვა ამ

¹ Ziehen T. — Sechs Vorträge zur Willenspsychologie, 1927.

რიგის ფსიქოლოგების შეხედულებათა ძირითადი აზრი. დაახლოებით ასეთსავე შეხედულებაზე დგას ამერიკელი ფსიქოლოგი თორნდაიკი, მიუხედავად იმისა, რომ იგი სულ სხვა თვალსაზრისიდან გამოდის.

ბენის აზრით, მოძრაობა, შემთხვევით უკავშირდება ჯერ გრძნობას, ხოლო შემდეგ — წარმოდგენას და ამ გზით ელემენტთა განვითარებულ ნებისყოფას. განვითარება მთავრდება მოძრაობასა და იდეას შორის ასოციაციური კავშირების დამყარებით. მოტივია სიამოვნება ან ტანჯვა. გრძნობაში ადამიანის მოქმედების ყველა საბოლოო მოტივი და მიზანია მოცემული¹. ებინგჰაუსის მიხედვით, შეგრძნების, გრძნობისა და წარმოდგენის ურთიერთდაკავშირება იძლევა ნებისყოფასა და მის მოტივებს². ეუნდტი ფიქრობს, რომ მოტივს ქმნის წარმოდგენისა და გრძნობის კავშირი; ამიტომ ყოველი მოტივი ორ ელემენტად — გრძნობად და წარმოდგენად — იყოფა. გრძნობა სუბიექტს აღძრავს, ხოლო წარმოდგენა მას მოქმედებისათვის საჭირო საფუძველს აძლევს. მოტივის ძირითად ელემენტს გრძნობა შეადგენს, იგი მოქმედებს, როგორც მიზეზი³. ეიულია პეიოც ეუნდტის თვალსაზრისზე დგას. მისი აზრით, ყოველგვარი ძალა, რომელსაც სერიოზულ მოქმედებაზე მიყვავართ, გრძნობათა სფეროდან ამოდის. ემოცია იძლევა მოქმედებისათვის საჭირო ენერგიას, ხოლო იდეა — სათანადო მიმართულებასა და სიზუსტეს. გონება გრძნობას ემორჩილება და დიდ გავლენას ვერ ახდენს მოქმედებაზე. ამიტომ ჩვენ უძლური ვართ, ვიბრძოლოთ ჩვენი გრძნობების წინააღმდეგ⁴. რიბოს აზრითაც, მხოლოდ გრძნობას მოჰყავს ადამიანი მოქმედებაში⁵. ყოველ არსებას, იქნება იგი უგუნური თუ გონიერი, მხოლოდ ისეთი რამისკენ მისწრაფების ძალა შესწევს, რაც მას მოცემულ მომენტში უფრო სასიამოვნოდ ან კიდევ ნაკლებარასასიამოვნოდ ეჩვენება. შებრუნებული მოქმედება შეუძლებელია⁶. თორნდაიკისათვის ნებისყოფა განსაზღვრული სტიმულებისა და უშუალო ფსიქიკური რეაქციების შეკავშირებაში მდგომარეობს. მისი შეხედულებით, სიამოვნების გრძნობა არის

¹ А. Бэн. Психология, т. I, 1902, гл. 252.

² Г. Эббинггаус, Основы психологии, 1912, гл. 140.

³ Вильгельм Вундт. Очерки психологии, 1912, гл. 158.

⁴ Жюль Папю, Воспитание воли, 1913, гл. 22—23.

⁵ Т. Рибо, Воля в ее нормальном и болезненном состоянии, 1894.

33. 17.

⁶ იქვე, გვ. 35.

მუდმივად მოქმედი შემაკავშირებელი ფაქტორი, რომელიც მართავს ადამიანის მთელ სასიცოცხლო მოქმედებას, დაწყებული კვების პროცესებიდან, დამთავრებული პარლამენტარული სიტყვის წარმოთქმით¹.

აქვე შეიძლება მოხსენებულ იქნეს ა. ი. ვედენსკი, რომელიც ნებისმიერი მოძრაობის ერთდერთ მოტივად გრძნობას თვლის. ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ მას ასეთად მხოლოდ უსიამოვნება, ტანჯვა მიაჩნია. იგი ეპიკურეს მსგავსად ფიქრობს, რომ ნდომის ძირითად მომენტს უსიამოვნების გრძნობა შეადგენს. მოქმედება ამ გრძნობიდან იღებს სათავეს და მიმართულია იქითკენ, რომ უსიამოვნება იქნეს თავიდან მოცილებული. სიამოვნება უსიამოვნების თავიდან აშორებისათვის საჭირო მოძრაობათა უბრალო თანხმლები მოვლენაა და ამიტომ არ შეიძლება, იგი რაიმე მოქმედებას აძლევდეს დასაბამს. სადაც არაა უსიამოვნება, იქ არც ნდომაა და არც მოქმედება. ვედენსკი ამ დებულებით ცდილობს, გაიმიჯნოს ჰედონისტური მიმდინარეობისაგან. უკანასკნელი მიზნით იგი თავის მოძღვრებას პატემატიკური თეორიის სახელწოდებით აღნიშნავს².

გრძნობის გამოცხადება ადამიანის აქტივობის ძირითადს ფაქტორად, სოციალური წარმოშობის მაღალპიროვნული მოტივების უგულებელყოფა და გონების ემოციათა ჩრდილში დაყენების ცდები ბურჟუაზიული აზროვნების ერთ მნიშვნელოვან დამახასიათებელ ტენდენციას წარმოადგენს. მასში ასახულია გაბატონებული კლასების ინტერესები. იგი მიმართულია იქითკენ, რომ დასაბუთებულ იქნეს ბურჟუაზიული ინდივიდუალიზმი, ეგოიზმი, შეუზღუდველი მისწრაფება პირადი სიამოვნებისაკენ.

რაც შეეხება ვედენსკის პატემატიკური თეორიის ანალოგიურ მოძღვრებებს, ისინი, წარმოადგენენ რა შოპენჰაუერისეული პესიზმის ფსიქოლოგიური საფუძვლების შექმნის ცდებს, უაღრესად რეაქციონულ ხასიათს ატარებენ. თუ ადამიანის ცხოვრების მთელ შინაარსს ნდომა და მის ნიადაგზე აგებული აქტივობა შეადგენს, ხოლო სიცოცხლე ნდომის ფორმაში მოცემული ტანჯვა და მის წინააღმდეგ მიმართული ბრძოლაა მხოლოდ, როგორც ეს ვედენსკის ჰგონია, მაშინ, მართლაც შეუძლებელია, იგი რაიმე

¹ Эдвард Торндайк, Процесс учения у человека, 1935, гл. 103, 115.

² А. И. Введенский, Психология без всякой метафизики, 1917, гл. 284.

დადებითს ღირებულებას შეიცავდეს. თვითონ ცხოვრება, რომლის მიმართაც ზოგჯერ, სრულიად დაუსაბუთებლად, ასეთი სასტიკი განაჩენი გამოაქვთ; სულ სხვა რამეზე ლაპარაკობს: ნორმალურ პირობებში მიმდინარე ნდომა და მისი დაკმაყოფილებისათვის საჭირო აქტივობა თვითონ სიცოცხლის ხალისსა და სიამოვნებაა წარმოადგენს. იგი ინდივიდის პირადი ტკბობის დაუშრეტელი წყაროა. პათოლოგიური შემთხვევები მიუთითებს, რომ სწორედ ნდომის დაკვეთება ართმევს პიროვნებას სიცოცხლის ინტერესსა და ხალისს.

ბენის, ებინგჰაუსის, ვუნდტისა და პეიოს ანალოგიურად მოაზროვნე ფსიქოლოგები „წმინდა ცნობიერების“ ფსიქოლოგიის წარმომადგენლები არიან. ისინი, კ. მარქსის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „გამოდიან ცნობიერებიდან, როგორც ცოცხალი ინდივიდიდან“, და ადამიანის აქტივობის ყველა პირობას წმინდა ცნობიერების საზღვრებში ეძებენ. ცნობიერების მატარებელი ნამდვილი მოქმედი ინდივიდი, მთელი თავისი ყოფიერებით, მათ მხედველობის გარეშე რჩებათ.

ასეთსავე მდგომარეობაში იმყოფებიან ფსიქოლოგები, რომელნიც ნებისმიერი მოქმედების მოტივად აცხადებენ ცნობიერების მისწრაფებას, ან კიდევ — ამ მისწრაფების საფუძვლად მიჩნეულ ცნობიერების ინტერესებს, ხოლო გრძნობებს ასეთი მისწრაფებებისა და ინტერესების უბრალო თანმხლებ მოვლენად თვლიან (შესერი, ლიპსი)¹. ჯემსის იდეომოტორული თეორიაც წმინდა ცნობიერებიდან ამოდის². მის შესახებ კიდევ მეტი შეიძლება ითქვას: ამ მოძღვრების მიხედვით თვითონ მოტორული იდეა იძენს ავტომატური მოქმედების უნარს და დამოუკიდებელ სუბიექტად იქცევა; იგი თავის თავში შეიცავს აქტივობისათვის საჭირო მოტორსაც და მიმართულებასაც. როგორც სამართლიანად შენიშნავენ, დაკვირვების მონაცემებიც აშკარად ეწინააღმდეგება ჯემსის თეორიას: შეუძლებელია, მოქმედების დროს ცნობიერებაში ყოველი ცალკე მოძრაობის იდეა, ანუ წარმოდგენა, დავადასტუროთ. ასე რომ ყოფილიყო, ქცევის ყველა ცალკე მომენტში მიმდინარე მოძრაობის მოტორულ იდეას უნდა დაეკირა ცნობიერება, რითაც უკანასკნელს სხვა მიმართულებით აქტივობის უნარი წაერთმეოდა, სუბიექტი მოცემულ მომენტში, ახლად ფეხადგმული ბავშვის მსგავს-

¹ „Motiv eines Strebens ist das Interesse an dem erstrebten Gegenstande, Gegenmotiv das Interesse an dem Gegenstande des Gegenstrebens“. Theodor Lipps, Vom Fühlen, Wollen und Denken, 1907, გვ. 164.

² Джемс, Психология, 1911, гл. 370.

სად, მხოლოდ მიმდინარე მოძრაობით განისაზღვრებოდა და ქცევის მთლიანი კანონზომიერება დაირღვეოდა.

წმინდა ცნობიერების ფსიქოლოგია იძულებული ხდება, ე. წ. ინსტინქტური, რეფლექსური და ჩვევითი მოქმედებანი განიხილოს, როგორც პირველადი ცნობიერი მოქმედების შეკვეცა, როგორც ცნობიერების შინაარსთა ასოციაციური კავშირების შემოკლება. ფიქრობენ, რომ ინსტინქტური მოქმედებიდან პირველად არსებული, შუა დამაკავშირებელი წევრები გამოვარდნილია, დაახლოებით ისე, როგორც ეს ადამიანის ჩვევის შემუშავების დროს ხდება, და დარჩენილია მხოლოდ პირველი და უკანასკნელი მომენტები: გარე ზემოქმედების მიღება და შესატყვისი მოძრაობა. მაგ., ვუნდტი, უორდი და ტიტჩენერი ფიქრობენ, რომ სიცოცხლის წარმოშობის პირველ საფეხურზე მიმდინარე მარტივი მოძრაობანიც ცნობიერი იყო: მას თან ახლდა მიზნის წარმოდგენა¹. მათი აზრით, ცოცხალი არსების შინაგანი ორგანოების ავტომატური მოძრაობებიც პირველად ცნობიერად მიმდინარე მოქმედებიდან არის წარმოშობილი². ამ დებულების მიხედვით, გამოდის, რომ ისტორიული განვითარების გზაზე ნებისმიერ მოქმედებას ინსტინქტურ მოქმედებაზე ადრე ჰქონია ადგილი და ცნობიერება, რომელიც ნამდვილად ცოცხალი არსების ხანგრძლივი განვითარების უმაღლეს პროდუქტს წარმოადგენს, სიცოცხლის დასაწყისისათვის უკვე მოცემული ყოფილა. შეიძლება მეტიც ითქვას: ასე თუ ვიმსჯელებთ, უნდა დავუშვათ, რომ ცნობიერება სიცოცხლეზე ადრე უნდა არსებებულიყო, რომ წინ წაძლოდა სასიცოცხლო მოძრაობის პირველ ფორმებს. ასეთი აბსურდები ბუნებრივად გამომდინარეობს წმინდა ცნობიერების ფსიქოლოგიიდან. უკანასკნელის მეცნიერული უძლურება განსაკუთრებით ნათელი ხდება მაშინ, როცა იგი საერთოდ ეოცხალი არსების, კერძოდ, ადამიანის აქტივობის პრობლემის გადაჭრას ცდილობს.

აქვე შეიძლება განვიხილო იქნეს მოტივის ემოციური თეორია, რომელსაც ლ. ი. პეტრაჟიცი იძლევა. ამ ავტორის აზრით, გავრცელებული შეხედულების თანახმად, ადამიანის ქცევის მოტივი ყოველთვის დაიყვანება არსებულ ან კიდევ მოსალოდნელ სიამოვნება-უსიამოვნებაზე; უსიამოვნებიდან გაქცევა და სიამოვნებისა-

¹ Проф. Э. Б. Титченер, Учебник психологии, 5-е. II, 1914, 33-141.

² Вильгельм Вундт, Очерки психологии, 1912, гл. 165.

კენ სწრაფვა ითვლება ადამიანის მამოძრავებელ ერთადერთ ფაქტორად. ეს მოსაზრება სრულიად არ შეესატყვისება საქმის ფაქტიურ მოცემულობას. გრძნობა პასიური მდგომარეობაა, ამიტომ მას არ შეუძლია, პიროვნების რაიმე აქტივობა შეაპირობოს. პეტრაჟიკი შემეცნებითი, გრძნობითი და ნებელობითი ელემენტების გვერდით ისეთი ფსიქიკური მოვლენის არსებობას უშვებს, რომელიც აღნიშნულ სამ კატეგორიაში არ თავსდება. ასეთ მოვლენად იგი ემოციას თვლის, რომელსაც, მისი აზრით, ორმაგი ბუნება აქვს: ერთი მხრით, იგი ენებითი ხასიათის პასიური განცდაა, ხოლო, მეორე მხრით — აქტიური მისწრაფება, რომელიც შეიძლება დახასიათებულ იქნეს, როგორც მოტორული გაღიზიანება, ანუ იმპულსური ალგზნება¹. ასეთი ორმაგი ხასიათი აქვს, მაგ., შიშშილს, წყურვილს, სქესობრივ ალგზნებას, შიშს, ზიზღს, სიყვარულს და ა. შ. ამიტომ ემოციება განსხვავებული უნდა იქნენ გრძნობებისაგან; ისინი წარმოადგენენ ჩვენი ქცევის ქეშმარიტ მოტივებს. გრძნობებისა და წარმოდგენების როლი ქცევის მოტივების საქმეში უდრის ნულს, თუ ისინი ვერ ახერხებენ ემოციების გამოწვევას, რომელთაც ამ ფუნქციის შესრულება შეუძლიათ. არსებობს წარმოდგენისა და ემოციისაგან შემდგარი მოტივაციის ფორმები. გარკვეული ქცევის აქტებიც, მაგ., ლალატის, დაბეზლების, ცილისწამების, მკვლელობის და ა. შ. წარმოდგენები ასოციაციურად უკავშირდებიან სათანადო ემოციებს, რომელნიც იწვევენ ასეთი საქციელისაგან ჩვენს უკუგდებას, განზიდვას. მოტივაციას, რომელიც ამა თუ იმ ქცევის წარმოდგენასა და შესატყვის დადებითს ან უარყოფითს ემოციას შორის არსებულ უშუალო ასოციაციურ კავშირს ემყარება, ავტორი პრინციპიალურ მოტივაციას უწოდებს, ხოლო ასეთ ასოციაციებზე დაფუძნებულ მსჯელობასა და დარწმუნებას პრინციპული პრაქტიკული მსჯელობისა და რწმენის სახელწოდებით აღნიშნავს. იგი უაღრესად სერიოზული ხასიათის შეცდომად თვლის ფსიქოლოგთა, ფილოსოფოსთა, მორალისტთა და იურისტთა შორის ფართოდ გავრცელებულ დებულებას იმის შესახებ, რომ არ არსებობს ქცევა-პედონისტური და უტილიტარისტული მოტივების გარეშე.

¹ ერთი მხრით, ემოციები, — წერს იგი, — „состоят в страдательном, пассивном переживании, в „рaтi“, с другой, в позыве, в активном стремлении (агсг, шовеге), и могут быть характеризованы как двигательныя (шоторныя) раздражения, или как импульсивныя возбуждения“, — проф. Л. И. Петражицкий, О мотивах человеческих поступков, 1904, гл. 1.

პეტრაეიკის შეხედულება ერთ ისეთ სიძნელეს აწყდება, რომლის გადალახვის ცდას იგი მიჰყავს პიროვნებაში რაღაც გამოუცნობი, მისტიკური, ძალების აღიარებამდე. კითხვა დგება: რა გზით მყარდება ასოციაციური კავშირი ქცევის წარმოდგენასა და ანა-თუ იმ ემოციას შორის? საიდან მომდინარეობენ ეს ემოციები? რატონაა, რომ ლალატის, ცილისწამების, მკვლელობის და ა. შ. წარმოდგენები ერთ პიროვნებაში ისეთ ემოციას უკავშირდება, რომელიც ასეთი მოქმედების უკუგდებას ახდენს, ხოლო მეორე პიროვნებაში, პირიქით, აღნიშნული წარმოდგენები სწორედ ისეთ ემოციებთან ასოციატირდება, რომელნიც შესატყვისი ქცევის მოტივებად იქცევიან? დასახელებული ქცევის აქტები ცხოვრებაში შეიძლება მხოლოდ ერთხელ განახორციელოს ადამიანმა. კაცს, რომელიც პირველად ასრულებს ასეთი ქცევის აქტებს, ამ მიმართულებით არ აქვს გამოცდილება. ამიტომ შეუძლებელია. ზემო-ხსენებული ასოციაციები გამოცდილებით იყოს შეპირობებული. მსგავსებისა და კონტრასტის ასოციაციების შესახებ აქ ვერ ვილაპარაკებთ, რადგან შეუძლებელია, წარმოდგენა ემოციას ჰგავდეს ან კიდევ მასთან კონტრასტულ მიმართებაში იყოს.

პეტრაეიკი განსაკუთრებით ეთიკური ქცევის მოტივებით არის დაინტერესებული და ამიტომ აღნიშნულ საკითხზე საგანგებოდ ჩერდება. იგი ფიქრობს, რომ ეთიკური ქცევის მოტივებს ეთიკური ემოციები შეადგენენ; მათ მისტიკურ-ავტორიტეტული ხასიათი აქვთ. ისინი უპირისპირდებიან და წინააღმდეგობას უწევენ ჩვენს დანარჩენ ემოციებს, გამომდინარეობენ რა რაღაც გამოუცნობი, ჩვენი ყოველდღიური „მე“-საგან განსხვავებული საიდუმლო წყაროდან, ჩვენში ფარულად არსებული უმაღლესი არსებიდან. უკანასკნელის ხმა ეთიკური ემოციის სახით გაისმის ჩვენში არა როგორც ოჩევა, არამედ, როგორც ავტორიტეტული ბრძანება, როგორც კატეგორიული განკარგულება¹.

¹ ლ. პეტრაეიკი წერს: „есть несколько сортов принципиальной мотивации. Нам интересуют здесь специально одни из видов этой мотивации, а именно — тот, в котором имеется тесное сочетание представлений таких или иных поступков с весьма своеобразными и заслуживающими серьезного внимания эмоциями, которое мы называем этическими эмоциями, или эмоциями долга, в которые отличаются следующими характерными особенностями.“

1 Соответствующие моторные побуждения и повукания имеют особый истинно-авторитетный характер: они противостоят и оказывают

ამგვარად, პეტრატიცკი კანტის ზნეობრივი იმპერატივის აღიარებამდე მიღის და, ეთიკური ქცევის მოტივთა მეცნიერული ანალიზის ნაცვალად, პიროვნებაში გამოუცნობი, მისტიკური, ძალე-პის არსებობას უშვებს; მაღალი რიგის ქცევის მოტივებს, რომელთაც იგი ეთიკურ (მოვალეობის) ემოციებს უწოდებს, ამ საიდუმლო ძალებიდან მომდინარე მოვლენად თვლის და, ამნაირად, მეცნიერების მაგიერ რაღაც რელიგიისმაგვარ მოძღვრებას გვაწვდის.

3. ფსიქოლოგთა მნიშვნელოვანი ნაწილი გრძნობას არ თვლის ქცევის ერთადერთ მოტივად. ე. მეიმანის, ნ. ახისა და ა. კრონფელდის აზრით, მოტივი მოიცავს ყველა იმ ცნობიერი და არაცნობიერი ფსიქიკური ფაქტორის ერთიანობას, რომლის საფუძველზეც მოქმედება ხორციელდება¹. ცნობიერი მოტივები შეიძლება იყოს: შეგრძნება, აღქმა, წარმოდგენა, მსჯელობა, გრძნობა, აფექტი და ა. შ. მეიმანი ცდილობს, ყველა ცნობიერი მოტივი, საბოლოო ანგარიშში, ელემენტარულ ინტელექტუალურ პროცესებზე დაიყვანოს, ახი კი ცნობიერ მოტივთა შორის პირველ ადგილს გრძნობას უთმობს.

ახის აზრით, ნებისყოფის არაცნობიერი მოტივების აღიარება აუცილებელია, რადგან ზშირად ის, რაც ჩვენი გადაწყვეტილების მოტივად მიგვაჩნია, ნამდვილად მოჩვენებითს მოტივს (Scheinmotive) წარმოადგენს, ხოლო გადაწყვეტილების ნამდვილი მიზეზი (eigentliche Motive) მის უკან ისე დგას, რომ ცნობიერებაში არ გვეძლევა.

ვ. შტერნიც ასეთსავე აზრს გამოთქვამს ამ მიმართულებით.

„*сопротивление другим нашим эмоциональным движениям, аппетитам, стремлениям, вождисленным, как импульсы с мыслям ореолом и авторитетом, психодшими, как бы из неведомого, отличного от нашего обыденного я, таинственного источника*“...

2. Характерно далее для интересующего нас специального вида эмпирии то их свойство, что они переживаются как внутренняя похоть свободы, как своеобразное пренебрежение для свободного обдумывания, выбора и следования нашим склонностям“. О мотивах человеческих поступков, гл. 8—9.

¹ „Die Motivation umfasst die Gesamtheit derjenigen bewussten und unbewussten psychonomen Faktoren, auf Grund deren unser Wollen und Handeln zustande kommt“. Narziss Ach, Analyse des Willens. 1935, გვ. 341.

„Die Motive im engeren Sinne, nennen wir alles Seelische Geschehen, welchen unmittelbar zur Handlung führt“. Arthur Kronfeld, Zur phänomenologischen Psychologie und Psychopathologie des Wollens und der Triebe. Jahrbuch der Charakterologie, 1927, ტ. IV, გვ. 246.

იგი, თელის რა მოტივის ნებისყოფის აქტის მიზეზად, ფიქრობს, რომ მოტივები შეიძლება იყოს ცნობიერი, ნახევრად ცნობიერი და არაცნობიერი. ამიტომ მოტივთა მთელ სამკვიდროს ორ ჯგუფად: ფენო-მოტივებად და გენო-მოტივებად ყოფს. ფენო-მოტივი, მისი აზრით, გენო-მოტივის ემყარება, მაგრამ ხშირად ისინი არა-პომოგენური არიან: ჩვენს გადაწყვეტილებასა და მოქმედებას ხშირად ისეთი გენო-მოტივი განსაზღვრავს, რასაც სრულებით არაფერი არ აქვს საერთო იმ ფენო-მოტივთან, რომელსაც ამ გადაწყვეტილებისა და მოქმედების საფუძვლად ვთვლით. ასეთ ფენო-მოტივს მოჩვენებითი ხასიათი აქვს. ამგვარ შემთხვევებს ვ. შტერნი „მოტივთა ჰეტეროგენიას“ უწოდებს¹.

ყოველი ფსიქიკური შინაარსის მოტივად მიჩნევა ისე, როგორც მოიმაინი და ახი იქცევიან, მოტივის სპეციფიკური ბუნებისადმი გვერდის ავლას, მოტივის ძირითადი პრობლემის ხელუხლებლად დატოვებას ნიშნავს. ნებისმიერი ქცევის მიმდინარეობაში შეიძლება ყველა სახის ფსიქიკური პროცესი იყოს ჩართული, მაგრამ ეს იმას როდი ნიშნავს, რომ ყოველი მათგანი გადაწყვეტილების თუ მოქმედების მოტივად მივიჩნიოთ. რაც შეეხება ნებისყოფის მოტივების ცნობიერად და არაცნობიერად დაჯგუფებას და, მით უმეტეს, არაცნობიერი მოტივებისადმი უპირატესობის მინიჭებას, იგი, გარდა იმისა, რომ ფროიდის რეაქციონულ მოძღვრებასთან გვაახლოებს, უგულვებელყოფს ნებისყოფისა და ნებისმიერი ქცევის მთელ სპეციფიკას. გადაწყვეტილება, რომელიც „მოჩვენებით მოტივებს“, ილუზიებს, ემყარება, ნებისყოფის აქტად არ ჩაითვლება; შეუძლებელია, კაცი მართლა ნებისყოფის აქტს ახორციელებდეს და არ იცოდეს, ნამდვილად რის საფუძველზე და რისთვის მოქმედებს. არაცნობიერი მოტივის შესახებ ლაპარაკი საერთოდ უაზრობაა. მართალია, ზოგჯერ აღაშთიანი არ ახდენს იმ მოტივების ობიექტივაციას — საგანგებოდ გაცნობიერებას, რომელნიც მის ქცევაში გადამწყვეტ როლს ასრულებენ და ყურადღებას მეორე და მესამეხარისხოვან მოტივებზე აჩერებს, მაგრამ, ჯერ ერთი, ასეთი ქცევა შეუძლებელია ნებისმიერ ქცევად ჩაითვალოს, მეორეც, თვითონ ის ძირითადი მოტივებიც საერთოდ არ არიან მოკლებული ცნობიერებას. ისინი ისე

¹ ნახ. William Stern, Allgemeine Psychologie auf personalistischer Grundlage, 1935 წ., 21-ე თავის კვლევათაგანი: Die Motivation des Wollens, გვ. 558 და Genomotive und Phänomotive, გვ. 564.

განიცდებიან, როგორც, მაგ., ესთეტიკური ტკბობა, სიყვარული შური და სიძულელი. როცა ჩვენი ყურადღება მთლიანად შესატყვისი საგნის თავისებურებათა ცნობიერებითაა დაკავებული, პიროვნებას ყოველთვის შეუძლია, თუკი მოისურვებს, ამგვარი მოტივები საგანგებო დაკვირვებისა და მსჯელობის საგნად აქციოს. მათ, როგორც ეს თვითონ შტერნის მიერ მოცემული მაგალითებიდან ჩანს, ემოციური ხასიათი აქვთ და, ამიტომ, თავის თავად მსჯელობის ცნობიერებაში არ პრეზენტირდებიან.

4. ფსიქოლოგთა ერთი ნაწილი მოტივს უკავშირებს გადაწყვეტილების აქტს, გამოყოფს რა უკანასკნელს ქცევის მთლიანი მიმდინარეობიდან. ამასთან ზოგი მას გადაწყვეტილების მიზეზად თვლის, ზოგი კიდეც — საფუძვლად.

ო. ზელცისა¹ და ი. ლინდვორსკის² გადმოცემით, მიშოტი და პრიუმი მოტივს გადაწყვეტილების მიზეზად თვლიან და განასხვავებენ სუბიექტურ და ობიექტურ მოტივებს. პირველში არსებითად გრძნობისმაგვარ განცდებს გულისხმობენ, ხოლო მეორეში — შეფასებითს მსჯელობებს, რომელნიც, სუბიექტისაგან დამოუკიდებლად, ისეთ ობიექტურ გარემოებებს ეხებიან, როგორიცაა, მაგალითად: ოპერაციათა სიძნელე-სიადვილე, მათი სიახლე. დროის ხანგრძლიობა, რომელშიაც გადაწყვეტილება უნდა იქნეს გამოტანილი, სამართლიანობა და ა. შ. თვითონ ი. ლინდვორსკი ღირებულების ცნობიერებას თვლის ნებისყოფის აქტის სპეციფიკურ მოტივად, რომელიც მას მიზეზის მნიშვნელობით ესმის³. ასეთ შემთხვევებში მოტივისა და გადაწყვეტილების აქტის ურთიერთნიმართება გაგებულია ვუნდტის წმინდა ფსიქიკური მიზეზობრიობის ანალოგიურად: ღირებულებითი მსჯელობა თუ ღირებულების ცნობიერება მიზეზობრივად აპირობებს მეორე ასეთივე ხასიათის მოვლენას — გადაწყვეტილებას. როგორც ცნობილია, წმინდა ფსიქიკური მიზეზობრიობის პრინციპი ფსიქიკურს წყვეტს მატერიალური სამყაროსაგან და მას თავისთავად, დამოუკიდებელ არსებობას ანიჭებს, რაც არსებითად ეწინააღმდეგება სინამდვილის კანონზომიერებას.

ა. ფენდერი აღრიხედელ შრომებში შინაგანი ნებისყოფის აქტის მოტივად „მე“-ს მისწრაფებას თვლიდა და მიზნის მიღებას — გად-

¹ O. Selz, Referat über die Untersuchung von Michotte und Prium, — Zeitschrift für Psychologie, ტ. 62, 1912.

² S. Lindworsky, Der Wille, seine Erscheinung und seine Beherrschung, 1923, გვ. 27—38.

³ იქვე, გვ. 19, 234.

წყვეტილება ასეთი მისწრაფების მიზეზობრივ შედეგად მიაჩნდა. შემდეგ მან არსებითად შეცვალა ეს შეხედულება: მისწრაფებანი მოვლენათა კაუზალურ მიმდინარეობაში ჩართულ პროცესებად აღიარა, ხოლო მოტივი თავისუფალი ნების სფეროს მიაკუთვნა, უშუალოდ „მე — ცენტრს“ დაუკავშირა და შინაგანი ნებისყოფის საფუძველად გამოაცხადა.

ა. ფენდერის უკანასკნელი შეხედულების მიხედვით, მისწრაფებანი უზურპატორულად ეუფლებიან „მე — ცენტრს“ და მის მოქმედებას იძულების განსაზღვრულობას აძლევენ; მოტივი კი თავისუფალი მოქმედების საფუძველს წარმოადგენს, მას ემყარება „მე“-ს გარკვეული აქტის მიმართულებით თვითგანსაზღვრა. „მე“ ყურადღებით მიიმართება ცნობიერი გარემოს იმ ფაქტიური მოცემულობისაკენ, რომლის მიმართაც შესაძლოა ნებისყოფის აქტი უნდა განხორციელდეს, და სწვდება მის მოთხოვნას, რომელიც ვალდებულების პრეტენზიით გამოდის. „მე“ ამ მოთხოვნას ეკითხება, უსმენს (vernehmen), გებულობს მას და ნახულობს, როგორც საკუთრივ მისადმი აღრესირებულს. მასში იგი სწვდება იდეალურ მითითებას იმის შესახებ, რაც მის მიერ უნდა გაკეთდეს, და ამ მითითების საფუძველზე, ყოველგვარი გარეგანი იძულების გარეშე. თავისთავად გამოაქვს შესატყვისი გადაწყვეტილება. ამგვარად, ფენდერისათვის მოტივი არის მხოლოდ იდეალური წყარო ნებისმიერი განზრახვისა; უკანასკნელის ფენომენალურ მიზეზს კი თვითონ „მე“ წარმოადგენს¹.

ფენდერის შეხედულებას მოტივის შესახებ არსებითად იზიარებენ ე. ჰენსელი² და ე. გრასლი³. მათი აზრითაც, მოტივი არის აზრიანი სიტუაციის განცდა, რომელიც სუბიექტისაგან განსაზღვრულ, სავალდებულო ქცევას მოითხოვს. იგი შინაგანი ნებისყოფის იდეალურ საფუძველს წარმოადგენს. მაგრამ ჰენსელს, ფენდერისაგან განსხვავებით, შინაგანი ნებისყოფა მთლიანად დაჰკავს

¹ ა. ფენდერის აზრით, „Die Quelle, aus der phänomenal der Vollzug des Willensaktes hervorgeht, ist immer das Ich-Zentrum selbst. Das liegt im Wesen des Willens begründet“.

...„Das Motiv wirkt überhaupt nicht mit bei dem Vollzug eines Willensaktes, sondern bietet nur die ideell Stütze für das allein den Willensakt vollziehende Ich-Zentrum“. Alexander Pfänder — *Motive und Motivation*, 1911, გვ. 187, 189.

² Werner Haensel — *Beiträge zur Strukturanalyse des Willens*, 1939, გვ. 85, 86.

³ Erich Grassl — *Die Willenschwäche*, 1937, გვ. 50, 51.

მოტივსა და მოტივაციის პროცესზე, განიხილავს რა მას, როგორც უკანასკნელის საბოლოო სტადიუმს, როგორც მოტივაციის მთლიანი პროცესის ერთ მონაკვეთს.

ა. ფენდერის მოძღვრება ასეთ საკითხებს აყენებს: საიდანაა მიღებული ის „მე“, რომელიც ცნობიერი გარემოს მოთხოვნებში მოცემულ იდეალურ მითითებათა საფუძველზე გადაწყვეტილების თავისუფალ აქტს ახდენს? რითაა შეპირობებული მისი არსებობა? რას წარმოადგენს თვითონ ის მოთხოვნები, რომელთაც იგი ყურს უგდებს და მიჰყვება, როგორც საკუთარი, თავისუფალი ნებისყოფის მოტივებს?

ამ კითხვებზე სრულიად გარკვეულ პასუხს ენახულობთ ფენდერის კაპიტალურ შრომაში, რომელიც ფსიქოლოგიური მოძღვრების ერთგვარი სისტემის სახითაა წარმოდგენილი. აი, ეს პასუხიც: ცალკეული და საერთო ადამიანური სულის საბოლოო და უნაშთო შემეცნება მხოლოდ მაშინ შეიძლება, თუ შეცნობილი იქნება მისი ღვთის ნებასთან შეთანხმებულობა და ნაპოვნი იქნება ამ შეთანხმებულობის აზრი. მაშინ გასაგები იქნება „მე“-ს შინაგანი თავისუფლებაც და მისი ნებისყოფის აქტის მოტივების ბუნებაც. ღვთის ნებისყოფასთან ადამიანის სულის შეთანხმებულობა იმაში მდგომარეობს, რომ უკანასკნელი ისეთი არის, როგორიც პირველს უნდა. ღმერთს სურს, მის მიერ შექმნილი ადამიანური სული განსაზღვრული თვისებებით ხასიათდებოდეს, სახელდობრ: ღმერთს ცნობდეს, პატივს სცემდეს და ენსახურებოდეს¹.

ამგვარად, ა. ფენდერი, „მე“-ს, მისი თავისუფალი ნებისყოფის აქტებით, ღვთის ნებისყოფიდან მომდინარე, მარად ღვთის სამსახურში მყოფ, წმინდა ნებისყოფისა და ცნობიერების ერთიანობად აცხადებს, ხოლო ცნობიერი გარემოს მოთხოვნებს, რომელნიც მას ამგვარი სუბიექტის შინაგანი აქტივობის მოტივებად მიაჩნია, ისეთ იდეალურ მოცემულობად თვლის, რომელთან მიმართებაშიაც უნდა გამოვლინდეს ადამიანური სულის შეთანხმებულობა ღმერთთან. ფენდერის ტიპის მოაზროვნეების მაგალითზე აშკარად ჩანს ლენინური დებულების ჭეშმარიტება, რომ იდეალიზმს ხუცობამდე მივყავართ.

¹ „Gott will, dass die Seele des Menschen ihn erkennt, ihn ehrt und ihm dient. Wir verstehen die Seele des Menschen in ihrer vollen Auszeugung, wenn wir erkennen, dass sie mit diesem Willen Gottes übereinstimmt, dass sie also Gott erkennt, ihn ehrt und ihm dient“, — Alexandr Pfänder, „Die Seele des Menschen“, 1933. გვ. 393.

5. თანამედროვე ბურჟუაზიულ ფსიქოლოგიურ მიმდინარეობათა შორის გეშტალტფსიქოლოგიას თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს. გეშტალტფსიქოლოგია, აგრეთვე, ე. წ. წმინდა ცნობიერების ფსიქოლოგიაა. მისი წარმომადგენლების (კელერისა და ლევის) აზრით, ქცევის მამოძრავებელ ძალას, ანუ მოტივს, მოთხოვნილება წარმოადგენს. მოთხოვნილება ფსიქიკური მოვლენაა, რომელიც სულის სისტემაში მოცემულ, განსაზღვრული ფსიქიკური ენერგიის შემცველ დაძაბულობის სისტემად ითვლება. დაძაბულობა განტვირთვისაკენ ისწრაფვის, რასაც შესატყვის კონკრეტულ ფსიქიკურ სიტუაციაში სათანადო მოძრაობანი, ანუ ქცევის აქტები, მოსდევს შედეგად.

გეშტალტფსიქოლოგიიდან მოტივის პრობლემებს ყველაზე სერიოზულად ლევინი წეხნო. მან ამ მიმართულებით რამდენიმე საყურადღებო დაკვირვებაც მოგვცა, მაგრამ მისი ფსიქოლოგიური ნოქლორება, რომელიც აქტივობის თავისებურ თეორიას წარმოადგენს, ყალბ მეთოდოლოგიურ საფუძვლებზეა აგებული და ჩვენთვის, თავიდანვე პრინციპულად მიუღებელი ჩანს.

კურტ ლევის აზრით, აქტივობა ენერგიას საჭიროებს, ამიტომ შეუძლებელია, მისი აღმოცენება მიეწეროს ისეთ ფაქტორს, რომელიც თვითონაა მოკლებული ასეთ რამეს. ძირითადად ფაქტორს, რომელიც აქტივობას სათანადო ენერგიას აწვდის, მოთხოვნილება წარმოადგენს. განზრახული მოქმედების წარმმართველი ფაქტორიც ნამდვილი მოთხოვნილების ანალოგიურად მოქმედებს, მისი გამოვლენის ეკვივალენტურია. ამიტომ იგი შეიძლება ქვაზი მოთხოვნილების სახელწოდებით აღინიშნოს¹. როგორც ნამდვილი, ისე ქვაზი მოთხოვნილება სულის სტრუქტურაში მოცემულ, განსაზღვრულ დაძაბულობას წარმოადგენს. ეს დაძაბულობა იძლევა ქცევისათვის საჭირო ენერგიას. იგი ისეთ შინაგან „წნევას“ წარმოშობს, რომელიც სუბიექტს გარკვეული აქტივობისაკენ ეწევა. მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას დაძაბულობის მოშვება და ფსიქიკური სიმძლავრე მოსდევს შედეგად. დაძაბულობა არაა ცნობიერების ფენომენი. მისთვის გენოტიპური მოცემულობაა დამახასიათებელი. იგი შეიძლება განცდილ იქნეს, მაგრამ ეს აოაა აუცილებელი. დაძაბულობა ღიად ტოვებს კონკრეტული შესრულების

¹ Kurt Lewin — Untersuchungen zur Handlungs- und Affekt-Psychologie. II. Voratz, Wille und Bedürfnis, 23. 348, (Zeischrift für Psychologie und ihre Grenzwissenschaften, ტ. 7, 1926).

შესაძლებლობის საკითხს. უკანასკნელის ფენოტიპი ერთმნიშვნელოვნად დგინდება კონკრეტულ სიტუაციასთან მიმართებაში.

ლევინი ფიქრობს, რომ ფსიქიკური საბუთი არ შედგება დინამიკურად დაზუსტებული, ურთიერთისაგან სრულიად გამოყოფილ დაძაბულობათა სისტემებისაგან. ეს უკანასკნელნი ერთმანეთს ეწინააღმდეგებიან, აფერხებენ, ან კადღე ხელს უწყობენ და ეხმარებიან. ზოგჯერ, ერთდროულად მოქმედი დაძაბული სისტემები ერთიმეორეს მეტოქეობას უწევენ ერთსა და იმავე მოტორულ სფეროზე თავიანთი დინამიკური გავლენის გავრცელებისათვის, რაც, ჩვეულებრივ, მოტივთა ბრძოლაში იჩენს თავს.

ვინაიდან განზრახვის — ქვაზი მოთხოვნილების — დაძაბულობის განტვირთვა მაშინვე კი არ ხდება, არამედ განსაზღვრული დროისათვისაა გადადებული, ლევინი უშვებს დაძაბულობის ლატენტურ სისტემათა არსებობას: არის დაძაბულობა, რომელიც აქტივობას არ იძლევა. ეს გარემოება ხელახლა აყენებს მის წინაშე საკითხს აქტივობის მამოძრავებელი ძალების შესახებ. აქ ლევინი იძულებული ხდება, წონასწორობის სახით სრულიად ახალი პრინციპი შემოიტანოს. მისი აზრით, დაძაბულობამ წონასწორობა უნდა გაარღვიოს, რომ სათანადო აქტივობა უზრუნველყოს. სანამ ამას ვერ მოახერხებს, იგი უეფექტოდ რჩება. აქტივობა გრძელდება ხელახალი წონასწორობის აღდგენამდე. წონასწორობის დინამიკურ მდგომარეობაში შეიძლება მოცემული იყოს უაღრესად დაძაბული სისტემები.

ლევინის მიხედვით, აქტივობის მეორე ძირითად პირობას შეადგენს ფსიქიკური სიტუაციის კერძო სტრუქტურა, რომელსაც გამოწვევის თვისება (Aufforderungscharakter) ახასიათებს¹: მისი მოვლენები სუბიექტს შესატყვისი ქცევის აქტების განხორციელებისაკენ მოუწოდებენ. მთელ მოცემულობას, აქტივობის ყველა პირობას ინდივიდის ჩათვლით, ლევინი ერთ მთლიან ფსიქიკურ სიტუაციაში აერთიანებს და „მთლიანი სიტუაციის“, ანუ „მთლიანი ველის“, სახელწოდებით აღნიშნავს; ამ მთლიან სტრუქტურაში ისეთი მოვლენების არსებობასაც უშვებს, რომელნიც შეიძლება ცნობიერად არ იყვნენ მოცემული. მთლიან სიტუაციაში, ანუ სტრუქტურაში, ცენტრალური ადგილი უჭირავს ინდივიდს, ხოლო

¹ კ. ლევინის აზრით, სიტუაციას გამოწვევის თვისებას მოთხოვნილება აძლევს; ამიტომ „Die Dinge, die Aufforderungscharaktere besitzen, sind direkte Mittel zur Bedürfnisbefriedigung“. Vorsatz, Wille und Bedürfnis, გვ. 351.

მისი მეორე ძირითადი წევრი — ფსიქიკური გარემო — მთლიანად, ამ ინდივიდის, ამ ნაწილობრივი სტრუქტურის, მდგომარეობით განისაზღვრება.

რა უნდა ითქვას ლეეინის შეხედულებათა შესახებ?

1) ი. პავლოვი აკრიტიკებს რა გეშტალტფსიქოლოგების: კელე-რისა და ლეეინის შეხედულებებს ქცევის შესახებ, მათ ანიმისტებს უწოდებს. აღნიშნული ავტორები სამართლიანად იმსახურებენ ასეთ სახელწოდებას.

ლეეინის აქტივობის ფსიქოლოგია ფორმალურ პრინციპებზეა აგებული. იგი მთელ ყურადღებას აჩერებს მოთხოვნილებებისა და ქცევის მხოლოდ ფორმალურ, დინამიკურ მხარეზე და ცდილობს, სოციალურად განსაზღვრული ადამიანის აქტივობის მთელი თავისებურება სულიერ სტრუქტურაში შექმნილ დაძაბულობათა სისტემის ენერგიიდან განტვირთვის ტენდენციასე დაიყუანოს. ავტორი პიროვნების აქტივობის მთელ ამოცანას ასეთ შინაგან დაძაბულობათა მოხსნაში ხედავს. ამით ქცევას იღეურ-შინაარსეულ განსაზღვრულობას ართმევს და მას მთლიანად სულიერ ძალთა თავისებური მექანიკის კანონებს უმორჩილებს. აქ პიროვნებისათვის უმაღლეს ღირებულებად ცხადდება შინაგანი დაძაბულობიდან განთავისუფლება, სხვა რამეს ფასი მხოლოდ იმდენად ეძლევა, რამდენადაც იგი ამ საკმის სამსახურში დგება.

2) დაძაბულ სისტემათა წონასწორობის ცნება ლეეინის მოძღვრებაში მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს. ამ მიმართულებით საჭიროა, აღინიშნოს შემდეგი: დაძაბულ სისტემებს, ქცევა რომ მართლაც მხოლოდ მათგან განთავისუფლების საკმეს ემსახურებოდეს და მეტს არაფერს, თვითონ წონასწორობის მდგომარეობაშიაც უნდა შეეძლოთ ერთმანეთის მოხსნა და ენერგიისაგან განტვირთვა. ურთიერთდაპირისპირებული დაძაბულობის სისტემები, რომელნიც თანაბარ შესაძლებლობათა გამო ერთმანეთს იჭერენ და საერთო წონასწორობის მდგომარეობას ქმნიან, ურთიერთს უნდა ასუსტებდნენ და ცლიდნენ ენერგიისაგან. ასე ხდება ყველგან, სადაც დაძაბულობის, ძალისა და ენერგიის შესახებ პირდაპირი მნიშვნელობით შეიძლება ლაპარაკი. ხოლო, თუ ეს სწორია, მაშინ მოთხოვნილებათა აღკვეთა — დაკმაყოფილება, ზოგჯერ მაინც, თავისთავად, ყოველგვარი აქტივობის გარეშეც უნდა ხდებოდეს. მაგრამ ნამდვილად ასეთი რამ არ ხდება.

ლეეინის წონასწორობის ცნებიდან გამომდის, რომ შეიძლება ერთდროულად ორი ან რამდენიმე ძლიერი მოთხოვნილება. — ძლი-

ე-ი დაძაბულობის სისტემა — არსებობდეს, მაგრამ ისინი ურთი-
ვოთწონასწორობაში იმყოფებოდნენ და ამიტომ პიროვნება, ჟან
ბერიდანის მიერ აღწერილი ცხოველის მსგავსად, უმოქმედოდ
ყოს, აქტივობისათვის საჭირო ტენდენციას ვერ ნახულობდეს.

3) დაბოლოს, რასაც ყველაზე არსებითი მნიშვნელობა აქვს,
რევენი მთლიან სიტუაციას, მთლიან ფსიქიკურ სტრუქ-
ტურას, რომელშიაც ინდივიდიცაა ჩართული და გარემოც, ემპი-
რიოკრიტიციკული პრინციპული კოორდინაციის ანალოგიურად
აგებს და ამით საბოლოოდ ააშკარავებს იმ მეთოდოლოგიურ სა-
ცუდელებს, რომლებსაც საერთოდ გეშტალტფსიქოლოგია და, კერ-
ძოდ, მისი საკუთარი მოძღვრება ემყარება. მთლიანი სიტუაცია,
ანუ მთლიანი ფსიქიკური ველი, ორ წევრს შეიცავს: ინდივიდსა
და ფსიქიკურ გარემოს. ინდივიდი მის ცენტრალურ სტრუქტურულ
ზომენტს, ცენტრალურ ბირთვს ქმნის. გარემოს თავისებულება მის
მდგომარეობაზეა დამოკიდებული და მასთან მიმართებაში განი-
საზღვრება. ამიტომ ემპირიოკრიტიციზმის ლენინური კრიტიკა
ლენინის მოძღვრებაზეც ვრცელდება.

6. ბურჟუაზია, რომელიც ოდესღაც პატივს სცემდა გონებას,
დღეს ყველაზე დიდ საფრთხეს სწორედ გონებისაგან მოელის. მას
ახლა არაფერი ისე არ აშინებს, როგორც მასების შეგნების ამაღ-
ლება, მასების გათვითცნობიერება; ამიტომ ყველა ღონისძიებას
სძარობს, დააბნელოს მშრომელი ხალხის ცნობიერება და სამაგი-
ეროდ გააღვივოს და გააძლიეროს ზოოლოგიური ინსტინქტები
და მისწრაფებანი. ნხოლოდ გონებადაჩლუნგებული, ზოოლოგიურ
მდგომარეობამდე ჩამოქვეითებული ადამიანები შეიძლება დარჩნენ
ექსპლოატატორთა ინტერესების სამსახურში.

ბურჟუაზიული რეაქციის ამ ტენდენციამ ყველაზე ნეკეთრი გა-
მოხატულება პოვა იმ ფსიქოლოგიურ მიმდინარეობებში, რომელ-
ნიც ცნობიერების წინააღმდეგ გამოდიან. ცნობიერების წინააღ-
მდეგ ბრძოლა ორი განსხვავებული მიმართულებით წარმოებს.
ერთი მხრით, საერთოდ უარყოფენ მას და ადამიანს შინაგან, სუ-
ლიერ ცხოვრებას მოკლებულ მანქანად, ავტომატად აცხადებენ,
ხოლო, მეორე მხრით, არ ცნობენ იმ როლსა და მნიშვნელობას,
რომელიც მას (ცნობიერებას) ინდივიდისა და საზოგადოების ცხოვ-
რებისათვის აქვს: ამტკიცებენ, რომ ცნობიერება ემორჩილება
ზოოლოგიურად განსაზღვრულ რაღაც ირაციონალურ ფსიქიკურ
ძალას, რომელიც ფატალურად განსაზღვრავს ადამიანის სულიერი
ცხოვრების მთელ თავისებურებას. პირველ მიმართულებას წარმო-

ადგენს ბიპევიორიზმი, ხოლო მეორეს „სიღრმის ფსიქოლოგიის“ სახელწოდებით აღნიშნავენ. ეს უკანასკნელი რამდენიმე განსხვავებული მიმდინარეობას მოიცავს. ყოველი მათგანი არსებითად ადამიანის ქცევის მოტივებს არჩევს.

წმინდა ცნობიერების ფსიქოლოგიას პრინციპულად დაუპირისპირდა თანამედროვე ამერიკული ბიპევიორიზმი, რომლის ფუძემდებლად უოტსონი ითვლება. ამ მოძღვრებამ ფსიქოლოგიური კვლევა-ძიების სფეროდან მთლიანად გამორიცხა პიროვნება და მისი სულიერი ცხოვრება, საერთოდ უარი განაცხადა ცნობიერების მოვლენების შესწავლაზე და ფსიქოლოგია მექანიცისტურ საფუძვლებზე აგებულ ბიოლოგიური რიგის მეცნიერებად აქცია. ბიპევიორისტის აზრით, გამლიზიანებელი ან გამლიზიანებელთა ჯგუფი (სიტუაცია) უშუალოდ იწვევს რეაქციებს, რომელთა ერთიანობა ფიზიკურ მოძრაობათა განსაზღვრული სისტემის, ანუ ქცევის, სახით გვეძლევა. ამიტომ ფსიქოლოგიის ამოცანას შეადგენს „პირველი, იმ სიტუაციის, ანუ გამლიზიანებლის, განსაზღვრა, რომელიც მოცემული რეაქციის აღმოცენების მიზეზს წარმოადგენს; მეორე, იმ რეაქციის წინასწარმეტყველება, რომელიც მოცემულ სიტუაციაშია მოსალოდნელი“¹. მთელი კვლევა-ძიება, არსებითად, ამ ორი ამოცანით განისაზღვრება. როგორც ვხედავთ, ქცევა აქ ფსიქიკური შინაარსიდან დაკლილი ორგანიზმის მოძრაობათა სისტემად (რეაქციათა ერთობლიობად) ცხადდება, სადაც მოტივის ადგილს მთლიანად ფიზიკური გამლიზიანებელი იკავებს. სრულიად უგულებელყოფილია სოციალურად განსაზღვრული პიროვნების აქტივობის უმნიშვნელოვანესი ფაქტორი — ცნობიერება. ადამიანი წარმოდგენილია უსულო მანქანის სახით, რომელსაც თავისი რთული აგებულების გამო, გარემო ზემოქმედების კვალობაზე, მრავალი განსხვავებული მოქმედების შესრულება ჯეუძლია. ბიპევიორიზმი, ამ მხრივ, უერთდება ეაკ-ლობის მექანიცისტურ მოძღვრებას², რომელსაც, საერთოდ ცოცხალი არსების და, კერძოდ, ადამიანის აქტივობის მთელი თავისებურება მთლიანად ფიზიკო-ქიმიურ პროცესებზე დაჰყავს და სრულებით ვერ ხედავს ხანგრძლივი ისტორიული განვითარების შედეგად მოპოვებულ სპეციფიკურ ადამიანურ კანონზომიერებებს. ბიპევიორიზმისათვის საერთოდ არ არსებობს ნებისყოფისა და მისი მოტივების პრობლემა.

¹ Д. Ж. Уотсон, Психология как наука о поведении, 1926, гл. 5.

² Жак Лёб — Значение трипизма для психологии. — Новые идеи философии, кн. 8, 1913, гл. 108—143.

7. თანამედროვე ბურჟუაზიული ფსიქოლოგიის ყველაზე რეაქციული ხასიათის მიმდინარეობანი ადამიანის სულიერი ცხოვრების განმსაზღვრელ ფაქტორებს, პიროვნების ქცევის ძირითადი მოტივების სათავეებს ერთხელ და სამუდამოდ განსაზღვრულ პრეისტორიულ ბიოლოგიურ კანონზომიერებებში: ლტოლევებში, ინსტინქტებში, ბიოლოგიურ მოთხოვნილებებსა და ინტერესებში — ეძებენ, ხოლო გრძნობებსა და ემოციებს თვლიან ქცევის უახლოეს, ნაწარმოებ მოტივებად, რომელნიც, მათი აზრით, პიროვნების ღრმა ბიოლოგიურ ფენებში მდებარე ზემოთ დასახელებულ მოვლენებს ეწყარებიან. აქ პირველ რიგში შეიძლება დასახელებულ იქნეს ფრეიდის, მაკ-დოუგოლისა და კლაპარედის ნოქლოვებანი, რომელნიც, თავიანთი შინაგანი სტრუქტურის მიხედვით, მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, მაგრამ მათი გამოსავალი დებულებები და ძირითადი აზრები არსებითად ემთხვევიან ერთმანეთს: ადამიანის ქცევისა და სულიერი ცხოვრების წამყვან ფაქტორად სამივეგან ბიოლოგიური პრინციპია წამოყენებული. ფრეიდის სკოლიდან აღდერისა და იუნგის თავისებური ფსიქოლოგიური მიმართულებანი წარმოიქმნენ, მაგრამ აღნიშნული პრინციპი მათშიაც უცვლელად გადავიდა.

ზიგ. ფროიდის აზრით, ფსიქიკურის ძირითადს განდიზიანებელს წარმოადგენს ლტოლვა, რომელიც მომდინარეობს სომატური წყაროებიდან. უკანასკნელნი ადამიანის ბიოლოგიურ სტრუქტურაშია მოცემული მუდმივად მოქმედი ძალის სახით. ამიტომ პიროვნება მას ვერსად გაექცევა, მისი თავიდან მოცილება ამ გზით შეუძლებელია. ლტოლვა ბიოლოგიური რიგის მოვლენაა, გამოდის სხეულის სიღრმიდან, იპყრობს და მსკვალავს მთელ სულს, როგორც მისი უძლიერესი და უწყვეტი გამდიზიანებელი. იგი ორ ძირითად ჯგუფად იყოფა: თვით შენახვის, ანუ „ნე“-ს, ლტოლვად და სქესობრივ ლტოლვად. უკანასკნელი, მოქმედებს რა პირდაპირი ან კიდევ შეცვლილი მიმართულებით, წარმოადგენს ადამიანის ყოველგვარი აქტივობის უძირითადეს ფაქტორს. ლტოლვის ერთადერთი მიზანია სიამოვნება — ტკობა, რომელიც მიიღწევა ლტოლვის წყაროებში გაღიზიანების აღკვეთით¹. განვითარების აღრინდელ საფეხურზე, როცა სქესობრივი ლტოლვა შინაგანი საშუალებებით კმაყოფილდებოდა და ნასურვები მოცნული იყო მხოლოდ სიზ-

¹ Sig. Freud, Влечение и их сфера. Основные психологические теории и психоанализ, სტატიების კრებული, 1923, გვ. 103—144.

მრების ანალოგიური პალუცინაციების სახით, სულიერი ცხოვრება მშვიდ, არაცნობიერ ფორმაში მიმდინარეობდა. უმაღლესი ტენდენცია, რომელსაც აქ სულიერი პროცესები ემორჩილებოდნენ, იყო სიამოვნება-უსიამოვნების პრინციპი. მაგრამ მოსალოდნელი სიამოვნების დანაკლისმა სუბიექტი მიიყვანა ლტოლვის ასეთი პალუცინაციური გზით დაკმაყოფილებაზე უარის თქმამდე. ამასთან დაკავშირებით ფსიქიკური აპარატის წინაშე დადგა ამოცანა, წარმოდგინა გარეშე ქვეყანა და ეცადა მისი რეალური გარდაქმნა. ამ გზით სიამოვნება-უსიამოვნების გვერდით შემოტანილ იქნა სინამდვილის პრინციპი: წარმოდგენილი ყოფილიყო არა მარტო ის, რაც სასიამოვნოა, არამედ ისიც, რაც ნამდვილია, მაგრამ შეიძლება არასასიამოვნო. ადამიანის მოქმედება ამ ორ პრინციპს ემყარება: სიამოვნებისაკენ მიმსწრაფი „მე“ ეძიებს მხოლოდ სიამოვნებას, რეალობისაკენ მიმსწრაფი კი — სარგებლობასა და საკუთარი თავის მავნე ზემოქმედებიდან დაზღვევის საშუალებებს. რეალობის პრინციპს დამოუკიდებელი ღირებულება არ აქვს; იგი სიამოვნების პრინციპის დანართია და მასვე ემსახურება იმით, რომ თავისი შედეგებით საეჭვო წამიერ სიამოვნებას უქუთავდებს, რათა სხვაგვით უზრუნველყოს აწმყოდან რამდენადმე დაშორებული, მაგრამ უფრო საიმედო და ხანგრძლივი ტკბობა¹. აქ გადამწყვეტ როლს ასრულებს „გაძევებისა“ და „არაცნობიერის“ ცნებები. ფროიდის აზრით, სქესობრივი ლტოლვის ნიადაგზე აღმოცენებულ მისწრაფებათა უმრავლესობა თავისი ბუნებით ისეთია, რომ მათ დაკმაყოფილებას შეუძლია, სუბიექტს წამიერ სიამოვნებასთან ერთად ანიშვნელოვანი უსიამოვნებაც მოუტანოს (მაგ., ეაეის მისწრაფებადედისაკენ, დისკენ, ხოლო ქალის — მამისაკენ, ძმისკენ). თვალსაჩინო უსიამოვნებას აღძრავდა, აგრეთვე, ასეთი მისწრაფების ცნობიერებაში დაშვება და უბრალო ფიქრი მის დაკმაყოფილებაზე. ამიტომ, სიამოვნების პრინციპის საფუძველზე, უსიამოვნების მოტივი ძლევს სიამოვნების წუთიერ განცდას, რის გამოც პიროვნებისათვის შეუფერებელ მისწრაფებებსა და მათთან დაკავშირებულ წარმოდგენებს სამუდამოდ ეკეტება ცნობიერების კარები. მისწრაფებანი და სურვილები, რომელთაც ცხოვრებაში არ ეძლევათ ადგილი, არაცნობიერი ფსიქიკური სინამდვილის მუდმივ მკვიდრთა წარმოდგენენ. ისინი შეადგენენ ლტოლვის ფსიქიკურ კორელა-

¹ Sig. Freud, Положенне о двух принципах психической деятельности, სტატიების კრებული, გვ. 83—92.

რებს, არსებობენ ერთმანეთის გვერდით ისე, რომ ურთიერთზე არ მოქმედებენ, ერთმანეთს არ ეწინააღმდეგებიან. ყოველი მათგანი აქტივობს თავისთვის, სხვებისაგან დამოუკიდებლად და განუწყვეტლევ ცდილობს, გამოსავალი ნახოს პიროვნების ისეთ მოქმედებაში, რომელიც მას შეესატყვისება და მეტად თუ ნაკლებად დააკმაყოფილებს. ამას იგი ხშირად ახერხებს კიდევ. არაცნობიერი სურვილი, წარმოდგენა, აზრი, იდეა ისე განსაზღვრავს პიროვნების აქტივობის ხასიათს, რომ თვითონ პიროვნებამ მის შესახებ არაფერი იცის. მას ჰგონია, რომ, აი, ეს ცნობიერი სურვილი ამოქმედებს, აი, ამ გარკვეული მიზნისაკენ ისწრაფვის, მაშინ როცა მისი ქცევის ნამდვილ მამოძრავებელ ძალას რომელიღაც გაძევებული, არაცნობიერი სურვილი შეადგენს. სიამოვნება, რომელსაც პიროვნება ასეთი მოქმედების დროს განიცდის, ამ არაცნობიერი სურვილის დაკმაყოფილებასთანაა დაკავშირებული, მაგრამ სუბიექტის მიერ იგი ასეთად არ შეიცნობა.

ამგვარად, ფროიდის აზრით, ადამიანის ყოველგვარი აქტივობის მიზანს შეადგენს ტკბობა — სიამოვნება. უკანასკნელი მიიღწევა სქესობრივი ლტოლვის ნიადაგზე აღძრულ სურვილთა დაკმაყოფილების გზით. სურვილთა უდიდესი ნაწილი, ეკონომიურ ცხოვრებასთან იქნებიან ისინი დაკავშირებული, საზოგადოებრივ პოლიტიკურ საქმიანობასთან, თუ კულტურის სხვა მოვლენებთან, თავიანთ სათავეებს სქესობრივი ლტოლვიდან იღებენ. ამიტომ სინამდვილის ამ სფეროში აქტივობის დროს პიროვნების მიერ განცდილი სიამოვნებაც, თავისი ნამდვილი ბუნებით შეუცნობელ, სქესობრივ ტკბობას წარმოადგენს.

ფროიდის მოძღვრების რეაქციული ხასიათი იმაშია, რომ მან ადამიანის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და კულტურული აქტივობა, რომელიც სოციალური პიროვნების ცხოვრების ძირითად შინაარსს შეადგენს, მოჩვენებად ჩათვალა, ხოლო ნამდვილი ცხოვრების შინაარსად სიცოცხლის დასაბამშევე არსებული, არქაულ-ზოოლოგიური ლტოლვების დაკმაყოფილების არაცნობიერი პროცესი მიიჩნია; არაცნობიერი სფერო წარმოგვიდგინა პიროვნებაში არსებულ, დამოუკიდებელ ინდივიდებად ქცეულ, საიდუმლოებით მოცულ წმინდა ფსიქიკურ ძალთა საპყრობილედ თუ იატაკქვეშეთად, რომლის მკვიდრნი, თითქოს, განუწყვეტლევ იბრძვიან რა სიამოვნებაზე თავიანთი უფლებისათვის, ისე განსაზღვრავენ სათანადო ქცევის ხასიათს, რომ თვითონ პიროვნებამ მათ შესახებ არაფერი იცის. მან ადამიანის ცხოვრების მაღალი აზრი და იდეა

სქესობრივი ლტოლვის ნიადაგზე აღძრულ, კულტურის ფორმებით შენიღბულ, სურვილების დაკმაყოფილებასთან დაკავშირებულ ინდივიდუალურ ტკობაზე დაიყვანა, ხოლო გარე სინამდვილის სოციალ-კულტურული ღირებულებანი ასეთი ტკობის დამხმარე საშუალებებად გამოაცხადა. ამით ობიექტური ღირებულების მატარებელი სოციალური შინაარსის მოტივების არსებობა უარყო, ქცევის განსაზღვრელი ფაქტორები მთლიანად ბიოლოგიურ სფეროში გადაიტანა და სქესობრივ ლტოლვასა და თვითშენახვის ინსტინქტს დაუქვემდებარა.

ნაგვიანებ გამოკვლევაში ფროიდი კიდევ უფრო რეაქციონულ თეზისს აყენებს. იგი ცდილობს, დაასაბუთოს, რომ, თითქოს, ცოცხალი არსების ქცევის ყველაზე სერიოზულ მამოძრავებელ ძალას წარმოადგენს სიკვდილისაკენ მისწრაფება, არაორგანული მატერიის უსიცოცხლო მდგომარეობაში გადასვლისაკენ ლტოლვა. ეს მისწრაფება ჩანასახშივე იჩენს თავს და მთელი ცხოვრების მანძილზე მოქმედებს განუწყვეტლოვ. თუ, ამის მიუხედავად, სიცოცხლე მაინც ვითარდება, ეს იმის გამო, რომ გარეშე გამლიზიანებელთა ზემოქმედება აკავებს ორგანიზმის სიკვდილისაკენ სწრაფვას. ფროიდის აზრით, ადამიანის სიკვდილისაკენ სწრაფვა არის სოციალური ძვრებისა და სისხლიანი ომების მარადიული მიზეზი¹.

ფროიდმა ჯერ ნილაბი ჩამოხადა ბურჟუაზიული წყობის ტიპიურ მოქალაქეს და გაშიშვლებული სახით გვიჩვენა მისი ბიოლოგიური ლტოლვები და ინდივიდუალურ-ეგოისტური ტკობისაკენ განუსაზღვრელი მისწრაფებანი, ხოლო შემდეგ იმის დასასაბუთებლად, რომ ასეთი ადამიანი არის არა განსაზღვრულ სოციალურ-ისტორიულ პირობებში არსებული გარდამავალი მოვლენა, არამედ ყოველი დროისათვის უცვლელი, მარადიული კატეგორია, შექმნა იდეალისტურ საფუძვლებზე აგებული, უაღრესად რეაქციული ხასიათის მოძღვრება. უკანასკნელი შეიძლება მივიჩნიოთ, როგორც ბურჟუაზიული წყობის მარადიულობის ფსიქოლოგიური „დასაბუთების“ ერთ-ერთი ცდა.

მაკ-დუგოლის აზრით, ადამიანის სულის საფუძველში ინსტინქტების სახით მოცემულია მტკიცე და უცვლელი ხასიათის მქონე თანშობილი მიდრეკილებანი, რომელნიც შეადგენენ როგორც ინდივიდის, ისე კოლექტივის ყოველგვარი აზრისა და მოქმედების

¹ Проф. Зигмунд Фрейд. По ту сторону принципа удовольствия, 1925, გვ. 77—81.

ძირითადს წყაროებს, ანუ მოტივებს. ისინი განსაზღვრავენ ყველა სახის მიზნებს და წარმოადგენენ იმ მამოძრავებელ ძალებს, რომელთაც სულიერი აქტივობა ემყარება. მთელი ინტელექტუალური აპარატი არის მხოლოდ ინსტინქტის მიერ მიღებული მიზნის მიღწევის საშუალება; მისი დახმარებით ინსტინქტიდან მომდინარე იმპულსი ეძიებს თავისი განხორციელების გზებს. თითოეულ ინსტინქტთან დაკავშირებულია მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელი ემოციური აღძვრა, რომელიც მართო ამ ინსტინქტის ოპერაციათა აფექტურ გამოვლენას წარმოადგენს და განსაზღვრული მოქმედების ტენდენციით ხასიათდება. მაკ-დაუგოლი ინსტინქტთა შორის საპატიო აღგილს უთმობს თავდაცვის, აგრესიობის (воинственности или драчливости), საკუთრების, გამრავლების, უკუგდების, დამორჩილებისა და თავისი თავის განმტკიცების ინსტინქტებს. იგი აყენებს დებულებას, რომ „ქცევის მოტივები თავის საფუძველში ეგოისტურია. თუმცა ...ზოგიერთ შემთხვევაში ისინი ალტრუისტული იმპულსებითაა შერბილებული“¹. მისი აზრით, სოციალური პიროვნების ფორმირება ხდება საზოგადოებრივი ცხოვრების პირობებში ინსტინქტების მორალიზაციის გზით, რის შედეგადაც, უკეთეს შემთხვევაში, მიიღება ქველმოქმედი ალტრუისტი. მორალიზირებული ინსტინქტები ისევ ინსტინქტებად რჩება, მაგრამ მათი უშუალო და პირდაპირი აქტივობა ზოგიერთი მიმართულებით შეცვლილია და შენელებული, რაც, რა თქმა უნდა, არ ნიშნავს ინსტინქტების ნოქმედების შესუსტებას საერთოდ. პირიქით, ინსტინქტების მეტინაწილი ცივილიზირებულ ადამიანებთან კიდევ უფრო მეტი ძალით მოქმედებს, ვიდრე ამას ველურებთან ჰქონდა აღგილი. მაგ., აგრესიობის, ანუ ბრძოლის, ინსტინქტი, რომელმაც საზოგადოების ევოლუციის საქმეში უდიდესი როლი ითამაშა, დღეს ევროპელ ხალხებში გაცილებით უფრო ძლიერია, ვიდრე პირველყოფილ ადამიანებში იყო, მაგრამ ცივილიზაციამ და კანონმდებლობამ შეცვალა მისი გამოვლენის ფორმები. ინდივიდთა ფიზიკური ბრძოლის აღგილი დაიკავა კოლექტივთა შორის ბრძოლამ. ამ ინსტინქტმა აღძრა და ბრძოლის ბანაკად გადაქცია თანამედროვე ევროპა. იგი ვლინდება, აგრეთვე, კონკურენციასა და მეტოქეობაში. ადამიანის ცივილიზაციის ზრდასთან ერთად იზრდება მეტოქეობის ინსტინქტი. იგი ცდილობს, ინდივიდისა და საზოგადოების ცხოვრე-

¹ Проф. У. Мак-Дугал, Основные проблемы социальной психологии, 1916, гл. 154.

. ბაში დაიკავოს ბრძოლის (драчливость) ინსტინქტის ადგილი¹. ასეთივე გზებით ცდილობს მაკ-დაუგოლი, ადამიანის აქტიუობის სხვა „მორალიზებული“ ფორმებიც პირველად ინსტინქტებზე დაიყვანოს.

მაკ-დაუგოლის სოციალური ფსიქოლოგია ბურჟუაზიული წყობის გარდაუვალობის ფსიქოლოგიური თეორიის შექმნას ცდილობს. იგი კაპიტალისტური საზოგადოებისათვის დამახასიათებელ, სოციალური უკუღმართობის ნიადაგზე აღმოცენებულ ტენდენციებს — კერძო საკუთრებისაკენ ლტოლვას, თავისი თავის განმტკიცებისაკენ მისწრაფებას, კონკურენციასა და სხვა ამგვარ მოვლენებს ადამიანის სულის საფუძველში მოქცეულ ინსტინქტებად თვლის, ინსტინქტებად, რომელთა აღმოფხვრა, მისი აზრით, თვითონ სულიერი ცხოვრების განადგურებას უდრის. ომის საშინელებას, რაც ერთი მუჟა გაბატონებული კლასის გულისთვის ყველაზე მძიმე უბედურებად ატყდება თავს კაცობრიობას, მაკ-დაუგოლი ბრძოლის ინსტინქტიდან მომდინარე მოვლენად, ადამიანში არსებულ მოთხოვნილებად თვლის, რომელსაც იგი კაცობრიობის ბუნების პროგრესული ევოლუციის უძლიერეს ფაქტორად აღიარებს და ნიცშეს მსგავსად ქებათა-ქებას ასხამს. ასევე უყურებს იგი საზოგადოების შიგნით კოლექტივთა, კლასთა ბრძოლასაც. მაკ-დაუგოლი ფარავს აღზრდის კლასობრივ არსს და პიროვნების სოციალური ფორმირების ძირითადს ამოცანას ზეკლასიური ალტრუისტიკისა და ქველმოქმედის ჩამოყალიბებაში ხედავს.

მაკ-დაუგოლის შეხედულებათა ყველაზე უფრო თანამიმდევროლ განვითარებას იძლევა მისი მოწაფე ა. ბერტოჩი (A. Bertocci)². მოტივაციის სისტემაში ინსტინქტებს განსაკუთრებულ ადგილებს უთმობენ, აგრეთვე, კ. შნაიდერი³ და ა. ჰილგრუბერი⁴.

¹ „Die tendenz der соперничества занять место драчливости есть следовательно, тенденция донерпнуть то, что было важным и пожалуй, важнейшим фактором прогрессивной эволюции человеческой природы, и именно, подбор полезного и уничтожение менее полезного (среди индивидуумов и общества), представляющий результат их конфликтов“, — წერს მაკ-დაუგოლი ზემოთ დასახელებული წიგნის 217-ე გვერდზე.

² A. Bertocci, A Critique of G. W. Allport's Theory of motivation. Psychological Review, 1940, ტ. 47, № 6, გვ. 501—532.

³ Kurt Schneider, Zur Psychologie und Psychopathologie der Trieb- und Willenserlebnisse. Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, ტ. 141, რვ. 3, 1932, გვ. 151—162.

⁴ Andreas Hillgruber, Willen und Intelligenz, Archiv für die gesamte Psychologie, ტ. 151, რვ. 1 და 2, გვ. 151—172.

ედ. კლაპარედის მოძღვრებაც „სიღრმის ფსიქოლოგიას“ წარმოადგენს. ავტორი საკუთარ ფსიქოლოგიურ შეხედულებებს თავისებურად გაგებულ მოთხოვნილებების ცნების ნიადაგზე აგებს. მაგრამ ქცევის განმსაზღვრელ ფაქტორთა შორის ინსტინქტს მაინც თვალსაჩინო ადგილს უთმობს. მისი აზრით, ინსტინქტთა მნიშვნელოვანი ნაწილი წარმოადგენს ისეთ გადმონაშთს, რომელსაც ზიანი მოაქვს ცივილიზებული საზოგადოებისათვის. თამაშის ერთი ძირითადი დანიშნულება ისაა, რომ იგი ბავშვს ათავისუფლებს ასეთი მავნე ინსტინქტებისაგან. ბრძოლა, მკვლელობა და სხვა ამგვარი მოვლენები, რომლებიც ტრადიციაშია გადატანილი, ადამიანს საშუალებას აძლევს, თავი დაიხსნას თავისი სისხლის მწყურვალე ინსტინქტებისაგან, სავსებით დაიკმაყოფილოს ისინი. თამაში ახდენს მოზარდის გადატვირთვას ინსტინქტების ემოციებით, თუმცა ამით თვითონ ინსტინქტი სრულებით არ სუსტდება.

ადამიანის ქცევის ძირითადს მოტივებად, ანუ მამოძრავებელ ძალებად, კლაპარედი თვლის მოთხოვნილებებს, რომელნიც მას წმინდა ბიოლოგიური რიგის მოვლენებად მიაჩნია¹. მისი აზრით, კეშმარიტი მოთხოვნილებანი წარმოადგენენ ღრმა ფენებში მიმდინარე ვეგეტატიურ და ორგანულ პროცესებს, რომელთაც არაცნობიერი, ავტომატური ხასიათი აქვთ. მათ ფსიქიკურ კორელატებს შეადგენენ შესატყვისი ინტერესები. ყოველ მოცემულ მომენტში ორგანიზმი მიდის უფრო ძლიერი ინტერესების მიმართულებით. რაც, თავის მხრით, გადაუდებელი მოთხოვნილების გამარჯვებას წარმოადგენს. უმაღლესი რიგის წმინდა ადამიანურ მოთხოვნილებებს: ეთიკურ, ინტელექტუალურ და ესთეტიკურ მოთხოვნილებებს, რომელნიც თავიანთი წარმოშობითა და შინაარსით სოციალური ხასიათის არიან და, როგორც მოთხოვნილებები, მხოლოდ იმდენად არსებობენ, რამდენადაც განიცდებიან, კლაპარედი სრულიად ტოვებს მხედველობის გარეშე; ყოველ შემთხვევაში, მათი კეშმარიტი ბუნება მისთვის მიუწვდომელი რჩება. ამის გამოა, რომ იგი ფსიქოლოგიას, რომელსაც მოთხოვნილებათა ნიადაგზე აგებული ქცევის კანონზომიერების შესწავლას აკისრებს, ბიოლოგიურ მეცნიერებად აცხადებს და ზოოლოგიის გვერდით ათავსებს. კლაპარედის მოძღვრებაში თვალსაჩინო ადგილს იკავებს შეგუების ბიოლოგიური ცნება. სადაც ადამიანის მთელი აქტიუობა გარემოს-

¹ Э. Д. Кляпaped, Психология ребёнка и экспериментальная педagogика, 1911, гл. 87, 88.

თან შეგუებას წარმოადგენს. ეს შეგუება გულისხმობს თვითონ ცოცხალი არსების მოცემული საცხოვრებო პირობების შესატყვისად გარდაქმნას. იგი, როგორც ფ. ენგელსი გვააწავლის, პასიური პროცესია. ადამიანისათვის სპეციფიკურია სწორედ შებრუნებული მოქმედება. იგი, ეწევა რა შემოქმედებითს შრომას, თვითონ ბუნების გარდაქმნას ახდენს, ბუნების ძალებს იმორჩილებს, მიმართულებას უცვლის და ადამიანურ მოთხოვნილებათა სამსახურში აყენებს.

ბურჟუაზიულ ფსიქოლოგიაში მოტივის პრობლემის დაყენებისა და გადაჭრის მრავალრიცხოვანი ცდები არსებობს. ჩვენ მათ მხოლოდ საერთო ხაზებში შევვხებით და ვნახეთ, რომ ყოველი პრინციპული მოსაზრება ასახავს ბურჟუაზიული საზოგადოების კლასობრივ ინტერესებსა და იმ მეთოდოლოგიურ სიყალბეებს, რომლებიც ბურჟუაზიული მეცნიერების საფუძველშია მოცემული. ამიტომ შეუძლებელია, კაცი მოტივის პრობლემის სწორად დაყენებისა და გადაჭრის საქმეში ბურჟუაზიული ფსიქოლოგიიდან რაიმე სერიოზულ დახმარებას მოელოდეს.

მკვლევარი ადვილად შეიძლება შეცდომაში ჩავარდეს, თუ იგი ბურჟუაზიული ფსიქოლოგიის წარმომადგენლის მიერ რომელიმე ცალკე საკითხის გარშემო გამოთქმული აზრების 'შესწავლით დაკმაყოფილდება და მათ არ განიხილავს ამ ავტორის შეხედულებათა მთლიან სისტემაში. საბჭოური და ბურჟუაზიული მსოფლმხედველობის მკვლევართა ცალკეული, გარეგნულად თითქოს ერთნაირი მოსაზრებები, ფაქტიურად, არსებითად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან და ამ განსხვავების დანახვა ავტორთა მსოფლმხედველობის წვდომის გარეშე ზოგჯერ სრულიად შეუძლებელი ხდება. მაგ., ბურჟუაზიული ქვეყნების ფსიქოლოგებიც საკმაო მუშაობას ეწევიან ფსიქიკური მოვლენების შესატყვისი ფიზიოლოგიური პროცესების კვლევა-ძიების მიმართულებით, მაგრამ მათთვის ტვინი და მასში მიმდინარე ფიზიოლოგიური პროცესები ცნობიერებისგან დამოუკიდებელი მატერიალური მოვლენები კი არ არის, არამედ შეგრძნებათა კომპლექსებია, უშუალო გამოცდილების კონსტრუქციის გზით მიღებული ცნებები, აზროვნების მიერ შექმნილი საგნები, სულის პარალელურად მოქმედი მატერიალური მექანიზმები, ან კიდევ სხვა მათგარი რამ. ისინი, ადამიანის აქტივობის მოტივებთან დაკავშირებით, მოთხოვნილებების, ღირებულებების, მოვალეობისა და ვალდებულებების შესახებაც ბევრს ლაპარაკობენ, მაგრამ მათთან ეს ცნებები აშკარა იდეალისტურ შინაარსს ატარებენ და პრინციპულად განსხვავდებიან იმ ცნებებისაგან, რომელნიც ამავე სახელწოდებით იხმარება საბჭოთა ფსიქოლოგიაში.

§ 2. მოტივის პრობლემა საბჭოთა ფსიქოლოგიაში

საბჭოთა ფსიქოლოგიის ძირითად პრობლემათა შორის მოტივის საკითხი იმდენად თვალსაჩინო ადგილს იკავებს, რომ ზოგი ფსიქოლოგი მას ჩვენი მეცნიერების წამყვან პრობლემად აცხადებს და ადამიანის სულიერი ცხოვრების ძირითად კანონზომიერებათა წვდომას ამ პრობლემის გადაჭრის გზით ცდილობს. მიუხედავად ამისა, მოტივი ჯერ კიდევ არაა საკმაოდ შესწავლილი. დღემდე თვითონ მოტივის ფაქტიური ვითარებაც, რომლისკენაც მეცნიერული კვლევა-ძიება უნდა წარიმართოს, არაა ერთმნიშვნელოვნად დადგენილი: მკვლევართა ერთი ჯგუფი მოტივის ცნებაში მოთხოვნილებას გულისხმობს, ხოლო მეორე — იმ ობიექტურ ვითარებას, რომელშიაც მოთხოვნილება ნახულობს დაკმაყოფილებას; სხვები კიდევ მოტივის სახელწოდებაში ტენდენციას, ჩვეულებას, გრძნობას, შეგრძნებას, რწმენას, მოვალეობას, იდეოლოგიას და კიდევ სხვა მოვლენებს აერთიანებენ.

არც მოტივის ფუნქციის შესახებ არსებობს ერთი საერთო აზრი: არიან ფსიქოლოგები, რომელნიც მოტივს ქცევის უშუალო და საკმაო მიზეზად, ქცევის მამოძრავებელ ძალად, ანუ მოტორად, თვლიან, და არიან ისეთებიც, რომელნიც მოტივის ფუნქციას შედარებით უფრო ვიწროდ განსაზღვრავენ: მოტივს ქცევის მიზეზისაგან განასხვავებენ და მასში მხოლოდ მიზნის მიღების, გადაწყვეტილების გამოტანის იდეურ საფუძველს ხედავენ.

ფსიქოლოგთა დიდი უმრავლესობა მოტივს უწოდებს ქცევის უშუალო მიზეზს. ამ ფსიქოლოგთა შეხედულების მიხედვით მოტივი იგივე მიზეზია; მოტივაცია მიზეზობრიობის კერძო შემთხვევაა. აქ აზრთა სხვადასხვაობა თავს იჩენს საკითხის გარშემო: რომელი მოვლენა გამოდის ქცევის მოტივის, ანუ მიზეზის, როლში?

მიზეზთან მოტივის გაიგივება ჩვენ წინაშე ასეთ კითხვებს აყენებს: ეს ორი ტერმინი სავსებით ერთი და იმავე საქმის ვითარებას აღნიშნავს, სინონიმებს წარმოადგენენ, თუ მოტივის სახით მიზეზობრიობის ისეთ სპეციფიკურ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე, რომელიც ცალკე გამოყოფასა და საკუთარ აღნიშვნას მოითხოვს? თუ მოტივი და მიზეზი ორი ტერმინია მხოლოდ და არა ორი ცნება, რატომ არის, რომ ბუნებისმეტყველება, რომელიც არსებითად მიზეზობრიობის პრინციპს ემყარება, არასოდეს არ სარგებლობს მოტივის ტერმინით, ხოლო ქცევის შესახებ არსებული მეცნიერება, ჩვეულებრივ, მოტივის შესახებ ლაპარაკობს? თუ მოტივი

მიზეზობრიობის ისეთი სპეციფიკური შემთხვევაა, რომელიც მხოლოდ ცოცხალი არსების, კერძოდ, ადამიანის, ქცევაში იჩენს თავს, მაშინ საკითხავია. რაში მდგომარეობს მისი სპეციფიკური არსი, რის საფუძველზე უნდა მოხდეს მიზეზობრიობის საერთო კატეგორიიდან მისი გამოყოფა? მოტივის შესახებ არსებულ ლიტერატურაში ამ კითხვებზე დამაკმაყოფილებელი პასუხი არ არსებობს. მკვლევართა უმრავლესობა სრულიად უპასუხოდ ტოვებს მათ. ნაწილობრივ ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ ხშირად მოტივსა და მოტივაციის პროცესს ისე განიხილავენ, როგორც ბუნებისმეტყველო ფიზიკურ ფაქტსა და ფიზიკურ მოვლენათა კაუზალურ ცვალებადობას. იხილავს. ადამიანის სპეციფიკური ბუნება, რომელიც ყველაზე მეტად მოტივაციის პროცესში იჩენს თავს, შეუმჩნეველი რჩება. ადამიანის თავისებურება ბუნების საყოველთაო კანონზომიერებაზეა დაყვანილი და ამით მოხსნილია ადამიანური განვითარების ღონისშენელოვანესი ფაქტი. აქ გამოთქმული მოსაზრება რომ ცხადი გახდეს, ვნახოთ, რა მოვლენები ცხადდება ქცევის მოტივად.

1. ნ. ი. ვოიტონისი მოტივს უწოდებს რეაქციათა სისტემას — რეაქციათა შინაგან მექანიზმებს¹. რეაქციის ცნებაში, ფართო მნიშვნელობით, მას ესმის ორგანიზმში მომხდარი ყოველგვარი ცვლილება, გამოწვეული რაიმე მიზეზით, რაიმე სხვა გარეგანი ან შინაგანი პროცესით. იგი ფიქრობს, რომ ორგანიზმი რეაქციათა იმდენ სისტემას წარმოადგენს, ორგანოთა რამდენი სისტემაც არსებობს მასში. მოტივი, როგორც შინაგანი აღმძვრელი ფაქტორი, ორგანიზმის წონასწორობის დარღვევის, ანუ რეაქციათა სისტემის დაშლის, სახით გვეძლევა. როცა ესწავლობთ. თუ როგორია გარემოს ცალკე ნაწილები და როგორ იწვევენ ისინი რეაქციას ორგანიზმში, ჩვენ აღქმას ესწავლობთ. როცა კვლევის საგანს რეაქციათა განსაზღვრული ნაკადის მიმართულება, მოცულობა და სიმტკიცე შეადგენს, ჩვენ ვლაპარაკობთ ყურადღების

¹ ნ. ვოიტონისი აზრით, „Мы можем определить мотив как систему реакций, нарушивших равновесие организма и являющихся предпосылкой для осуществления другой системы реакций, органически связанной с первой и восстанавливающей относительное равновесие организма. Таким образом, мотив есть „механизм в действии и его отношении к другим механизмам“ (Вудуорт, сму подчиненным, процессы более обший, определяющий протекание других процессов, более частных. „Н. Ю. Войтонос — Проблема „мотивов“ поведения и ее изучение: Психология, т. II, вып. 2, 1923, стр. 232.

შესახებ. როცა ვიხილავთ საკითხს, ორგანიზმის რეაქციითა მოცემული სისტემა წინასწარ როგორ განსაზღვრავს ორგანიზმის შემდგომ რეაგირებას, ჩვენ ვდგავართ მოტივის პრობლემის წინაშე. ვოიტონის ცდილობს, მოტივის ისეთი ფართო განსაზღვრება იპოვოს, რაც იმ მოვლენებსაც დაიტევს, რომელთაც ცხოველებზე დაკვირვება იძლევა. მისთვის არ არსებობს სპეციფიკურ-ადამიანური ქცევის მოტივთა პრობლემა. იგი არსებითად ბიჰევიორისტულ თვალსაზრისზე დგას. ვოიტონის აზრით, ორგანიზმის წონასწორობის შესახებ მხოლოდ შედარებით შეიძლება ვილაპარაკოთ, ისე როგორც ეს ითქმის თავის კალაპოტში მიმდინარე მდინარეზე იმ მდინარესთან შედარებით, რომელიც აღიდდა და ნაპირები გადმოლახა. ორგანიზმი იძლევა რეაგირების უწყვეტ პროცესს, რომელიც ხან მეტისმეტად შენელებულია, ხან კიდევ — უაღრესად გამძვინვარებული. რომელიმე ზემოქმედება, გარემოს რაიმე ცვლილება დინებას გზას უხსნის სხვა მიმართულებით, ან კიდევ აგუბებს მას და აიძულებს, ეძიოს სხვა გზები. ხდება ორგანიზმის განწყობილების შეცვლა, გადასტრუქტურება. სისტემა, რომელიც ახლახან მოქმედებდა, მუხრუჭდება, სამაგიეროდ მოქმედებაში მოდის მეორე სისტემა, რომელიც აქამდე შეკავებული, ან კიდევ, მოსვენებული იყო. ეს გადასტრუქტურება შესაძლებელია ძველი დინების კალაპოტში ხდებოდეს; მან შეიძლება მოიცვას ხან ნაკლებ, ხან მეტ ორგანოთა სისტემა და მთელი ორგანიზმიც. მთელ ამ სტრუქტურას იერარქიული აგებულება აქვს: უფრო წვრილი აქტები მოქცეულია უფრო ფართო აქტების კალაპოტში. უკანასკნელი, თავის მხრივ, დაქვემდებარებულია კიდევ უფრო ფართო პროცესისადმი და ა. შ. ამასთან ყოველი საერთო წარმოდგენს მისადმი დაქვემდებარებული კერძოს წინაპირობას, ანუ „მოტივს“. წონასწორობის დარღვევა, დინების მიმართულების ცვლა დაქვემდებარებულ ნაკადში ისე შეიძლება მოხდეს, რომ შენახულ იქნეს საერთო დინების მიმართულება. წონასწორობის დარღვევა შეიძლება გავრცელდეს მთელ ქცევაზე, თუ შეიცვლება ძირითადი განწყობა — ორგანიზმის ქცევის ძირითადი საერთო მოტივი.

მთელ ამ პროცესს ადამიანთან აქვს თავისი სუბიექტური დახასიათება შეგრძნებათა ფორმაში, რაც აცოცხლებს მსგავს ვითარებაში ადრე განცდილ რეაქციებს — წარმოდგენებს, რომელთაც თან ახლავს განსაზღვრული გრძნობები.

ორგანიზმის მემკვიდრეობაში ისტორიულად გამტკიცებული სტრუქტურები, ანუ „უპირობო რეაქციები“, გენეტურად პირვე-

ლადს მოტივებს წარმოადგენენ; ინდივიდუალური ჩვევები კი შეადგენენ ქცევის ახალ, გენეტურად ზეორადს მოტივებს.

ასეთია ნ. ვოიტონისის შეხედულების ძირითადი აზრი მოტივის პრობლემის გარშემო.

რა შეიძლება ითქვას ზემოთ განხილულ მოსაზრებათა შესახებ?

ვოიტონისის სინამდვილეში მოტივის პრობლემას არ იკვლევს. ეს საკითხი მას მთლიანად ხელუხლებელი რჩება. ის, რასაც იგი მოტივს უწოდებს და ქცევის მამოძრავებელ ძალად თვლის, თვითონაა ორგანიზმის შინაგან მდგომარეობაში ფიზიოლოგიური თვალსაზრისით განხილული ქცევა. რეაქციათა ფიზიოლოგიური მექანიზმების ნოტივად მიჩნევა მოტივის ცნებას ფსიქოლოგიურ შინაარსს არაუმეც და ჩვენი ნეცნიერებისათვის ჰეტეროგენულს ღლის.

ორგანიზმის სტრუქტურაში ისტორიულად განმტკიცებული თანშობილ რეაქციათა სისტემა, ისე როგორც ინდივიდუალური გამოცდილების გზით შეძენილი ჩვევები, ქცევის ფსიქო-ფიზიკურ მექანიზმებს წარმოადგენენ; ისინი თავისთავად, უმიზეზოდ, ვერ მოვლენ მოქმედებაში. მკვლევარმა, რომელიც მოტივს ქცევის მამოძრავებელ ძალას, ქცევის მიზეზს უწოდებს, მოტივის სახით თვითონ ეს მექანიზმი კი არ უნდა გაგვითვალისწინოს, არამედ ის, რასაც ეს მექანიზმი მოქმედებაში მოჰყავს. ვოიტონისის აზრით, მექანიზმი, რომელიც მოქმედების ხასიათს განსაზღვრავს, ამავდროს მის მამოძრავებელ ძალასაც წარმოადგენს: „ძალა განუყოფელია მექანიზმისგან“-ო, — ამბობს იგი. მაგრამ ვოიტონისის მხედველობის გარეთ რჩება ერთი გარეწობა. ის, რასაც იგი ქცევის ნოტივად თვლის — თანშობილ რეაქციათა მექანიზმები, ჩვევები და სხვ. — უფრო ხშირად უმოქმედოდაა. იგი ნხოლოდ გარკვეულ პირობებში, ორგანიზმის გარკვეულ საჭიროებასთან დაკავშირებით აქტიურდება. მოსვენებულ მდგომარეობაში არსებული მექანიზმის რაიმე მის გარეშე არსებულმა ძალამ უნდა მოიყვანოს მოძრაობაში. სანამ მოძრაობის წყარო თვითონ მასშია, იგი არ შეიძლება მოსვენებულ მდგომარეობაში იყოს. ვოიტონისის „ქცევის მექანიზმებს“ აქტიურ მდგომარეობაში განიხილავს და ამიტომ მასში აქტივობისათვის საჭირო ძალასაც ხედავს, მაგრამ მას საფუძველი არა აქვს „მექანიზმის“ ამოქმედებისათვის საჭირო ძალა იმთავითვე. მექანიზმში იგულისხმოს. ასე რომ ყოფილიყო, ერთხელ შეძენილი რეაქციათა სისტემა დაკარგვამდე განუწყვეტლივ იაქტივებდა. მაშინ რეფლექსიც მუდამ მოქმედებაში იქნებოდა.

ნოტივი ფსიქოლოგიური ცნებაა, რომლის ადგილი ბუნებისმეტყველებაში არ არის. ვოიტონისი თითქოს ფსიქოლოგიურ კვლევა-ძიებას აწარმოებს, მაგრამ ნოტივის ცნებას ბუნებისმეტყველური წინაარსით აესებს და ამით არეუ-დარევა შემოაქვს მეცნიერებაში. ამასთან იგი ნოტივის ისეთ განსაზღვრებას ეძებს, რომელიც საერთო იქნება ყველა ცოცხალი ორგანიზმისთვის. ამიტომ ადამიანური ქცევის სპეციფიკური თავისებურებანი მას საერთოდ ეკარგება.

ვოიტონისს არ აქვს ქცევის ფსიქოლოგიური ცნება. იგი, პიროვნებას განიხილავს რა, როგორც მხოლოდ ორგანიზმს, ქცევას შეისწავლის ბუნებისმეტყველური, ფიზიკური თვალსაზრისით. ასეთი კვლევის შედეგები, რაგინდ ქეშმარიტიც არ უნდა იყოს ისინი, შეუძლებელია ფსიქოლოგიურ გამოკვლევად მივიჩნიოთ. პიროვნების ფსიქიკური ბუნება და მისგან მომდინარე მოვლენები არ დაიყვანება მათ ანატომიურ-ფიზიოლოგიურ საფუძვლებზე.

ქცევა არის ცოცხალი არსების აქტიუობა, რომელიც განსაზღვრული მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისაკენ, გარკვეული მიზნის განხორციელებისაკენ არის მიმართული. ქცევის გამოსავალ მომენტს მოთხოვნილება, ნოტივი წარმოადგენს, ხოლო მის ბუნებრივ დასასრულს ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების, ამ ნოტივის საფუძველზე მიღებული მიზნის განხორციელების საბოლოო აქტები იძლევიან. მოთხოვნილებისა და დაკმაყოფილების, ნოტივისა და მიზნის იგნორირება ქცევას უბრალო ფიზიკურ ფაქტად, ფიზიკურ მოძრაობათა უბრალო მიმდინარეობად აქცევს. ვოიტონისი სწორედ ასეთ იგნორირებას ახდენს.

ადამიანის ქცევა მრავალმხრივი მოვლენაა. ამიტომ იგი რამდენიმე განსხვავებული მეცნიერების კვლევის საგანს შეადგენს. ქცევის ფიზიკურ მხარეს ბუნებისმეტყველება სწავლობს. იგი ქცევას განიხილავს მხოლოდ თავის კაუზალურ მიმდინარეობაში და ქცევაში ჩართული პიროვნების ორგანიზმისა და მისი ცალკე ორგანოების მოძრაობათა ფიზიკურ-ქიმიურ კანონზომიერებათა დადგენით კმაყოფილდება. ქცევის შორესა და მიზანს, როგორც ფსიკიკურ ფაქტს, ბუნებისმეტყველება შესწავლის გარეშე ტოვებს. მას არც აქტიუობის ფსიკიკური საშუალებანი აინტერესებს. შიუხედავად ამისა. იგი ქცევის მთლიანი პროცესის ყოველ მომენტში, მის ყოველ მონაკვეთში ნახულობს თავისი კვლევის საგანს, რადგან ქცევა ფსიკო-ფიზიკური პროცესია, რომელშიაც ფსიკიკური უშუალოდ „უკავშირდება“ უმაღლესი რიგის ნერვულ მოვლენათა მიმ-

დინარეობას. გამოთქმა — „უკავშირდება“ აქ არაპირდაპირი მნიშვნელობით იხმარება, უმაღლესი რიგის ნერვული პროცესები ერთსა და იმავე დროს ფიზიოლოგიურ თავისებურებებსაც ამჟღავნებს. და ფსიქიკურსაც. ამიტომ აქ ორ პროცესთან კი არ გვაქვს საქმე, რომ მათი კავშირის შესახებ ვილაპარაკოთ, არამედ — ერთიანი პროცესის ორ თავისებურებასთან, ორ სხვადასხვა დაწასიათებასთან. წმინდა ფიზიოლოგიური და წმინდა ფსიქიკური ფუნქციობანი ამ ერთი რეალური პროცესიდან მეცნიერული თვალსაზრისით წარმოებული აბსტრაქციებია. ამიტომ შეუძლებელია, პიროვნებაში ისეთი პროცესი მოინახოს, სადაც ფსიქოლოგია ნახავს თავის საგანს და ფიზიოლოგია — წერა. ამ დებულების პირიქით შებრუნება არ შეიძლება, რადგან არსებობს ნერვული პროცესები, რომელთაც ფსიქოლოგიური თავისებურებანი არ გააჩნიათ.

ქცევის სოციალურ-საზოგადოებრივო ხასიათის კანონზომიერებანი შეიძლება ეკონომიურ, ეთიკურ, იურიდიულ და კიდევ სხვა მეცნიერებათა საგანგებო კვლევის საგნად იქცეს. პოლიტეკონომიას საქმე აქვს ადამიანისათვის ყველაზე დამახასიათებელი ქცევის ფორმასთან — შრომასთან, რომელსაც იგი განიხილავს, როგორც საზოგადოებრივ ღირებულებათა წყაროს (ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში, როგორც საქონელს, როგორც ზედმეტი ღირებულების, მოგებისა და ექსპლოატაციის წყაროს). ეთიკა ქცევის მორალურ მხარეს იკვლევს, ხოლო იურისპრუდენცია მას სახელმწიფოებრივ კანონებთან მიმართებაში იხილავს დანაშაულისა და სამართლიანობის თვალსაზრისით. არსებობს ხელოვნების ისეთი ფორმებიც, რომელნიც თვითონ ქცევაში სახიერდებიან. ასეთია, მაგ., სასცენო ხელოვნება, განსაკუთრებით ბალეტი. ამიტომ ქცევა ესთეტიკის კვლევის საგანიც შეიძლება იყოს.

ფსიქოლოგიას ქცევის ფსიქოლოგიური მხარე აინტერესებს. იგი ქცევის სხვა მომენტებზე იმდენად ჩერდება, რამდენადაც ეს ქცევის ფსიქოლოგიურ თავისებურებათა გათვალისწინებისთვისაა აუცილებელი. ქცევის ფსიქიკურ მხარეს შეადგენს მოტივი, მიზანი და ის ფსიქიკური შესაძლებლობანი, რომელნიც მიზნის მიღწევის საქმეში გამოიყენებიან.

ქცევა, პირველ რიგში, ფსიქო-ფიზიოლოგიური პროცესია და ამიტომ იგი, უპირველესად ყოვლისა, ფსიქოლოგიისა და ფიზიოლოგიის კვლევის საგანს შეადგენს. ქცევის ზოგადი განსაზღვრება გამორიცხავს ყველა იმ შინაარსს, რომელთაც სხვა, ზემოთ დასახელებული, მეცნიერებანი სწავლობენ. ეს იმას ნიშნავს, რომ აღ-

ნიმნული შინაარსები არ წარმოადგენენ ქცევის არსებითს მხარეს, არ გამოხატავენ მის ძირითადსა და საერთო კანონზომიერებას. ზემოთ დასახელებული მეცნიერებანი ქცევის მხოლოდ კერძო შემთხვევებს ეხებიან, მხოლოდ მის კერძო მხარეებს გვითვალისწინებენ.

ქცევა ყოველთვის გულისხმობს უჯრედებში, ქსოვილებში, ცალკე ორგანოებსა და მთელ ორგანიზმში მიმდინარე ფიზიოლოგიურ პროცესებს. ამ პროცესთა მნიშვნელოვანი ნაწილი ბუნებისმეტყველურ დაკვირვებას ორგანიზმის გარეგანი, ფიზიკური, მოძრაობის სახით ეძლევა. ფიზიკური მოძრაობანი ქცევის ტექნიკურ მხარეს შეადგენენ. ისინი, თავისთავად, ბევრს არათერს გვეუბნებიან ქცევის პიროვნული ბუნების შესახებ, რადგან ქცევის მოტივისა და მიზნის მიმართ ინდიფერენტულ დამოკიდებულებაში იმყოფებიან; ეს იქიდან ჩანს, რომ შესაძლებელია, მოძრაობათა ერთი და იმავე რიგით ფსიქოლოგიურად ორი ერთიმეორისაგან არსებითად განსხვავებული ქცევა განხორციელდეს. მსახიობი სცენაზე იმეორებს იმ პირის მოძრაობებს, რომლის როლშიაც გამოდის, მაგრამ ვინ იტყვის, რომ, მაგ., მერესევისა და სცენაზე მისი როლის შემსრულებლის აქტივობა ფსიქოლოგიურად ერთსა და იმავე ქცევას წარმოადგენს? ზოგჯერ ქცევის გარეგან მიმდინარეობაზე უშუალო დამკვირვებელსაც უძნელდება, გამოარკვიოს მოძრაობანი, რომელთაც უბედური შემთხვევა მოჰყვა შედეგად, განზრახვით იყო გამოწვეული, თუ უნებლიე და გაუთვალისწინებელმა გარემოებებმა შეაპირობა? თვალთ შესამჩნევი მოძრაობანი ორივე შემთხვევაში შეიძლება სავსებით ერთი და იგივე იყოს, მაშინ როცა ფსიქოლოგიურად ორ ერთიმეორისგან არსებითად განსხვავებულ ქცევასთან გვაქვს საქმე. ჩვევები, რომელნიც ინდივიდუალური გამოცდილების გზით შეძენილ მზამზარეულ მოძრაობათა სისტემას წარმოადგენენ, ფსიქოლოგიურად ერთიმეორისაგან არსებითად განსხვავებულ ქცევებში გვხვდება.

უდავოა, რომ ერთიმეორისაგან განსხვავებულ უნდა იქნეს ქცევის ფსიქოლოგიური და ფიზიკური ცნებები¹. პირველს, ძირითადად, მხედველობაში აქვს ქცევის პიროვნული წყარო და მიზანი. იგი, აგრეთვე, ქცევის ფსიკიკურ შესაძლებლობებსაც მოიცავს. მეორე, არსებითად, განსაზღვრული მიზნის განხორციელებისათვის საჭირო ფიზიკურ მოძრაობათა სისტემაზე მიუთითებს ისე, რომ

¹ იხ. დ. უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, 1940, გვ. 168.

თვითონ მიზანსა და მის ფსიქოლოგიურ საფუძველს მხედველობაში არ იღებს. როგორც აღნიშნული იყო, ქცევა ერთი რეალურად განუყოფელი პროცესია. ამიტომ ცნებათა ასეთი დაყოფა მხოლოდ მეცნიერული — ფსიქოლოგიური და ბუნებისმეტყველური — თვალსაზრისითაა ნაკარნახევი. მისი მნიშვნელობა ცხადია: იგი აგვაშორებს იმ გაუგებრობას, რომელსაც არც ისე იშვიათად ვხვდებით ფსიქოლოგიაში; სახელდობრ, ქცევის ფსიქოლოგიურ გამოკვლევას ისახავენ მიზნად და ფაქტიურად მის ფიზიკურ მხარეს გვითვალისწინებენ; შეუმჩნეველი რჩებათ, რომ ფსიქოლოგიური თვალსაზრისი დატოვებს და ბუნებისმეტყველურ ნიადაგზე გადავიდნენ. ერთიანი პროცესიდან მისი რომელიმე ცალკე მხარის გამოყოფა და სპეციფიკური კვლევის საგნად გადაქცევა არ ეწინააღმდეგება მეცნიერების პრინციპს. პირიქით, ასეთი რამ ყოველ ნაბიჯზე აუცილებელი ხდება. როგორც ენგელსი გვასწავლის, „თუ ჩვენ გონების თვალს გადავაუღებთ ბუნებას, კაცობრიობის ისტორიას ან ჩვენივე საკუთარ სულიერ მოქმედებას, ჩვენ წინაშე, უწინარეს ყოვლისა, გაიშლება კავშირთა და ურთიერთზემოქმედებათა დაუსრულებელი გადახლართვის სურათი... ცალკე მხარეების (კერძოობათა) შესაცნობად საჭიროა, რომ ჩვენ ისინი გამოვთიშოთ მათი ბუნებრივი, ანუ ისტორიული, კავშირიდან და თვითეული მათგანი გამოვიკვლიოთ მათი თვისებისა, მათი განსაკუთრებული მიზეზებისა და შედეგების მიხედვით“¹.

ვოიტონისი ქცევის ფსიქოლოგიის სახელწოდებით ქცევის იმ მხარეს გვითვალისწინებს, რომელიც არსებითად ქცევის ფიზიკური ცნების შინაარსს წარმოადგენს. ქცევის უმნიშვნელოვანესი მომენტი — მოტივი მას არათსიქოლოგიური თვალსაზრისით აქვს განხილული. სამწუხაროდ, ვოიტონისის არც ის ფსიქო-ფიზიკური ფაქტი აქვს მიგნებული, რომლიდანაც მოტივის ცნების ფსიქოლოგიური შინაარსის აბსტრაქცია უნდა მოხდეს.

2. მკვლევართა უმრავლესობა მოტივის ცნებაში, არსებითად, მოთხოვნილებას გულისხმობს. პ. ა. შევარევი მოტივსა და სურვილის სახით გაცნობიერებულ მოთხოვნილებას შორის იგივეობის ნიშანს სვამს. მისი აზრით, მოტივი მოთხოვნილებაა სურვილის ფორმაში, ხოლო მოტივაცია სურვილთა ბრძოლის, ან კიდევ სურვილთა განსჯის პროცესს წარმოადგენს. ავტორი ცდილობს, მოტივსა და მოტივთა ბრძოლას ფიზიკური განსაზღვრება

¹ ფ რ ი დ რ ი ხ ე ნ გ ე ლ ს ი, ანტი-დიურინგი, 1952, გვ. 26.

არ მიეცეს. „სურვილი არაა ფიზიკური ძალა“¹; არ უნდა ვითქვით, რომ ერთი ძალა ადამიანს ერთ მხარეზე ეზიდება და მეორე — მეორეზე და რომელი ძალაც მეტი აღმოჩნდება, იგი დაძლევის — ამბობს პ. ა. შვეარევი. მას მოტივთა მთელი სამკვიდრო მოთხოვნილებათზე დაჰყავს. მოთხოვნილებების ნებისმიერი ქცევის მოტივად აღიარების შესაძლებლობის შესახებ ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი. აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ შვეარევის შეხედულებიდან გაურკვეველი რჩება: 1) როგორ ახერხებს ძალამოკლებული მოტივი, სურვილი, პიროვნების სამოქმედოდ აღძვრას? 2) რას წარმოადგენს ფაქტიურად ძალამოკლებულ მოტივთა ბრძოლა, მაშინ როცა იგი, თვითონ ავტორის აზრითაც, უბრალო განსჯაზე არ დაიყვანება? თუ „ბრძოლის“ ტერმინი აქ პირობით იხმარება. საჭიროა, მითითებულ იქნეს: რა პირობაა ეს? ჩვეულებრივ, ბრძოლა ძალის გარეშე არ იაზრება; 3) სხვა მკვლევართა მიერ მოტივად აღიარებული ქცევის ფაქტორები: გრძნობები, ინტერესები, რწმენა, მსოფლმხედველობა, მოვალეობა და სხვ. — როგორ უნდა იქნეს დაყვანილი მოთხოვნილებათზე, სურვილზე? თუ ისინი მოტივის ფუნქციას არ ასრულებენ, მაშინ რა აღვიღს იპერენ საერთოდ ქცევის მიმდინარეობაში?

სხვა ავტორებიც, როცა პიროვნების ქცევის მოტივების შესახებ ლაპარაკობენ, ძირითადად მოთხოვნილებათზე ჩერდებიან. ბ. ე. ტეპლოვი წერს: „მოტივია ის, რაც ადამიანს სამოქმედოდ აღძვრავს... მოქმედების საწყის აღმძვრელს წარმოადგენს მოთხოვნილება“². „ამა თუ იმ მიზნის მიღების მიზეზია მოტივი“³. „ქცევის მოტივის ქვეშ ჩვენ ვგულისხმობთ იმ მამოძრავებელ მიზეზებს, რომელნიც ჩვენ სამოქმედოდ აღგვძრავს“. „მოთხოვნილებები წარმოადგენენ ადამიანის ქცევის გამოსავალ მოტივებს“⁴, — ვკითხულობთ კ. ნ. კორნილოვის გამოკვლევებში. მოტივის შესახებ, უფრო ადრე, ასეთივე აზრი აქვს გამოთქმული ს. ლ. რუბინშტეინსაც, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ იგი ამ ნიშანდობილებით „მიზეზის“ ტერმინით არ სარგებლობს. „ზოგადი ფსიქოლოგიის“ პირველ (1940 წ.) და მეორე (1946 წ.) გამოცემებში ს. ლ. რუბინ-

¹ П. А. Шварев. Психология. 1946, гл. 181.

² Б. М. Теплов, Психология, 1946, гл. 181.

³ იქვე, გვ. 158.

⁴ К. Н. Корнилов, Воя: Психология под редакцией проф. К. Н. Корнилова, проф. А. А. Смирнова, проф. Б. М. Теплова, 1948 წ., гл. 322, 323. იხილეთ მათივე „Воспитание воли и характера“, 1948, гл. 7.

შტეინი წერს, რომ მოტივია ის, რაც ადამიანს სამოქმედოდ აღძრავს. რომ ნებისყოფის ჩანასახი უკვე მოცემულია მოთხოვნილებებში. როგორც ადამიანის მოქმედებისათვის გამოსავალ აღმქერელში¹.

აღნიშნული ავტორები პიროვნების ქცევის მოტივად აცხადებენ გაცნობიერებულ მოთხოვნილებას, რომელიც მოქმედი სურვილის, ანუ ნდომის, სახით გვეძლევა, მაგრამ ამავე დროს იმასაც: ხედავენ, რომ მოტივთა მთელი სამკვიდრო უშუალოდ მოთხოვნილებებზე არ დაიყვანება. ამიტომ იძულებული ხდებიან, მოტივად მიიჩნიონ ქცევის ისეთი ფაქტორები, როგორიცაა, მაგ., გრძნობა, ჩნტრესი, რწმენა, მსოფლმხედველობა, მოვალეობა და ვალდებულება. ა. კოვალევი ფიქრობს, რომ „ნებისმიერი მოქმედების გამომწვევი მიზეზების საკითხი არის ადამიანის ქცევის მოტივების საკითხი“², რომ მოტივია მოთხოვნილების ან კიდევ მოვალეობის ცნობიერება, რომელიც სურვილის სახით გვეძლევა. განსაკუთრებით მრავალ, ერთიმეორისაგან განსხვავებულ, ფსიქიკურ შინაარსს ათავსებს მოტივის ცნებაში ვ. ი. სელივანოვი. იგი წერს: „მოტივი შეიძლება გამოვიდეს სხვადასხვა ფორმაში. მოტივი შეიძლება იყოს: შეგრძნებები, ლტოლვები, ადამიანის გრძნობები და სურვილები, მაგ., წყურვილის შეგრძნება, სიყვარულისა და სიძულვილის გრძნობა, სიხარბე, ანგარება, დიდება, სხვადასხვა ვნებანი“. „ქცევის ყველაზე სერიოზულ მოტივებს წარმოადგენენ რწმენა და მოვალეობა“³. სელივანოვი არ ცდილობს, უჩვენოს, რა არის დასახელებულ ფსიქიკურ შინაარსებში ის საერთო, რომელიც მოტივის ფუნქციას ასრულებს, პიროვნებას სამოქმედოდ აღძრავს. ამასთან გაუმართლებელი იქნებოდა, რომ ლტოლვითა და ვნებით შეპირობებული ქცევა ნებისყოფის საქმედ მიგვეჩნია, ლტოლვა და ვნება ნებისყოფის მოტივებად ჩაგვეთვალა. იგივე უნდა ითქვას წყურვილისა და შიმშილის, სიყვარულისა და სიძულვილის, სიხარბისა და ანგარების შესახებ.

ყველა ზემოთ დასახელებული ავტორი ნებისმიერი ქცევის ძირითად მოტივად მაინც მოთხოვნილებას თვლის. რამდენად სწორია ეს აზრი?

¹ С. Л. Рубинштейн, Основы общей психологии, 1940 წ-ს გამოცემა, გვ. 428; 1946 წ-ს გამოცემა, გვ. 506.

² А. Ковалев, Воля и её воспитание, 1949, გვ. 8.

³ В. И. Селиванов, Воспитание воли школьника, 1949 გვ. 12, 13.

ნიეთიერი და სულიერი მოთხოვნილებანი რომ ადამიანის ქცევის უმნიშვნელოვანესი ფაქტორია, ეს სადავო არაა. ამ გარემოებას განსაკუთრებით უსვამენ ხაზს მარქსიზმის კლასიკოსები. ადამიანის ერთი ყველაზე ძირითადი თავისებურება იმაშია, რომ იგი მქარმოვებელი არსებაა: ნიეთიერ და სულიერ საზრდოს აწარმოებს, კულტურას ქმნის. როგორც მარქსი გვასწავლის, „მოთხოვნილებოდ არ არის წარმოება“¹. ამიტომ ადამიანურ მოთხოვნილებათა აღმოცენება პირველ ისტორიულ საქმეს წარმოადგენს.

მოთხოვნილების ფსიქოლოგიურ ბუნებაზე საგანგებოდ სხვა ადგილზე შევიჩედებით. აქ საჭიროა, შემდეგი აღვნიშნოთ: მოთხოვნილება ფსიქო-ფიზიკური პროცესია, რომელსაც აქვს თავისი ფიზიოლოგიური და ფსიქოლოგიური მხარე. მას აქტიურ მდგომარეობაში მოჰყავს პიროვნებაში არსებული განსაზღვრული ძალები და მათ მოცემული ვითარების შესატყვის მიმართულებას აძლევს. მოთხოვნილების ძალას განსაკუთრებული სიცხადით განიცდის კაცი, როცა ვერ ახერხებს მისგან მომდინარე იმპულსის შეკავებას და, საკუთარი ნების წინააღმდეგ, ისეთ მოქმედებას ასრულებს, რომელიც ამ მოთხოვნილებას აკმაყოფილებს. ასეთ შემთხვევაში ამბობენ: თავის შეკავება ვერ მოვახერხე, თავი ვერ დავიჭიროე.

მოთხოვნილება სამოქმედოდ აღძრავს ადამიანს ისე, როგორც, ყოველ ცოცხალ არსებას. მაგრამ ასეთ შემთხვევაში მოვლენათა ისეთ მიზეზობრივ მიმდინარეობასთან გვაქვს საქმე, რომელსაც პიროვნება ყოველთვის პასიურად როდი ემორჩილება. მოთხოვნილებისა და მისი საგნის უბრალო გაცნობიერება მოვლენათა მიმდინარეობას არ ცვლის: გაცნობიერებული მიზეზობრივი მიმართება მაინც ამავე მიზეზობრივ მიმართებად რჩება, თუ პიროვნება მასში აქტიურად არ ერევა და მოვლენათა მსვლელობის მიმართულებას არ ცვლის. ნებისყოფისა და მისი მოტივების მოთხოვნილებებზე დაყვანა პიროვნებას აქტივობის უნარს ართმევს და ყველა პასუხისმგებლობისაგან ათავისუფლებს.

ყოველი მოთხოვნილება ცალკე ავტონომიაა. იგი სხვა რომელიმე თანდართულ მოთხოვნილებას არ ერთვის და მასთან ერთად მოთხოვნილების ერთ საერთო ფსიქოლოგიურ მდგომარეობაში არ ერთიანდება. ერთდროულად აღძვრის შემთხვევაშიც შიმშილი შიმშილად განიცდება და წყურვილი — წყურვილად. აქტივობის

¹ კარლ. მარქსი, პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის, 1953, გვ. 268.

იმპულსსაც ისინი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად, თავ-თავიანთი დაკმაყოფილებისათვის საჭირო ქცევის აქტების მიმართულებით იძლევიან.

ყოველი მოთხოვნილება აწმყოს მდგომარეობაა; მან მხოლოდ თავისი თავი და თავისი აწმყო იცის. ამიტომ იგი პიროვნებას მაშინ აღძრავს სამოქმედოდ, როცა მასში აქტაურად არსებობს. ხვალინდელი მოთხოვნილება დღეს მხოლოდ მოთხოვნილების იდეის სახით შეიძლება გვექონდეს მოცემული. მაგრამ მოთხოვნილების იდეა არაა მოთხოვნილების რეალური პროცესი. ამიტომ მას არ შეუძლია, ძალა არ შესწევს, ისე აღძრას ადამიანი სამოქმედოდ, როგორც ამას უკანასკნელი ახერხებს.

მეორე მხრით, პიროვნება არაა მომენტის არსება. იგი მარტო იმ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებაზე როდი ზრუნავს, რომელიც მის აწმყო მდგომარეობაში აქტიურად განიცდება. ცხოვრების ნორმალურ პირობებში მყოფი ადამიანი, ჩვეულებრივ, ნივთიერ და სულიერ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისათვის საჭირო პირობების შექმნაზე მაშინ ზრუნავს, როცა იგი ამ მხრივ კმაყოფილია და, მაშასადამე, ამ მოთხოვნილებებს, როგორც აღმძვრელ ფაქტორებს, თავის საკუთარ მდგომარეობაში არ განიცდის. მოთხოვნილება, როგორც აწმყოს აქტიური მდგომარეობა, მოხმარებისათვის აღძრავს ადამიანს, მაშინ როცა ადამიანისთვის სპეციფიკურია წარმოება. გარდა ამისა, პიროვნება მარტო იმ მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად როდი მოქმედებს, რომლებიც მას ახლა აქვს, ან კიდევ მომავალში ექნება. მას საზოგადოებრივი ცხოვრებაც უყენებს, თავის მხრივ, მოთხოვნებს, რომელნიც განსაზღვრულ ვალდებულებათა სახით დგებიან მის წინაშე. პიროვნება ამ ვალდებულებებს ლეზულობს და ახორციელებს მანამდეც, სანამ ამ მიმართულებით მოქმედება მას მოთხოვნილებად გადაექცეოდეს.

ცოცხალი არსება, რომელიც მხოლოდ სიცოცხლის ახლანდელ მიმდინარეობაში განცდილი აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსითაა განსაზღვრული, მომენტის არსებას წარმოადგენს. იგი მხოლოდ ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილებაზე ზრუნავს. ამას იქით მან არაფერი იცის, რადგან მის ცნობიერებას სხვა მიმართულებით სამოქმედოდ არაფერი აღძრავს. პიროვნება მაღლა დგას თავის აწმყოზე: მისთვის სპეციფიკურია სწორედ ისეთი მოქმედება, რომელიც აწმყოს მოთხოვნილებათა იმპულსით არაა განსაზღვრული. ხვალინდელი მოთხოვნილება კი, როგორც აღვნიშნეთ, არაა

დღევანდელი ცხოვრების რეალური პროცესი, რომ მან ახლა პიროვნების სანოქმედოდ აღძვრა შეძლოს. ამიტომ ცხადი უნდა იყოს, რომ პიროვნული ქცევის მოტივს მოთხოვნილება, როგორც აწმყონს აქტიური მდგომარეობა, ან კიდევ მასთან უშუალოდ დაკავშირებული სხვა რაიმე გარემოება, არ უნდა წარმოადგენდეს.

არის კიდევ ერთი საბუთი, რომელიც გვაიძულებს, მივიღოთ აქ გამოთქმული მოსაზრებები. რა მოთხოვნილებანი გააჩნია პიროვნებას ახლა საერთოდ, ეს იმაზეა დამოკიდებული, თუ როგორი იყო მისი ცხოვრების ისტორიული პროცესი. აუცილებელ მოთხოვნილებათა მოცულობა, ისე როგორც მათი დაკმაყოფილების წესები, ისტორიის პროდუქტს წარმოადგენს და, უმთავრესად, ქვეყნის კულტურულ დონეზეა დამოკიდებული¹. რა სახისა და სიმძლავრის მოთხოვნილებანი შეიძლება ჰქონდეს მოცემულ მომენტში კაცს აქტიურ მდგომარეობაში, ეს თვითონ მის ნება-სურვილზე როდია დამოკიდებული. რომ მართლაც მოთხოვნილების აქტიური მდგომარეობა, ის, რასაც მოთხოვნილება შეიძლება ეწოდოს, იყოს პიროვნების ყოველგვარი ქცევის ძირითადი მოტივი, მაშინ რატომ უნდა აგოს კაცმა პასუხი მორალურად ან იურიდიულად ისეთ მოქმედებაზე, რომელიც იმ მოთხოვნილებითაა მიზეზობრივად განსაზღვრული, რომლის აღმოცენებაშიაც თვითონ იგი არაა პასუხისმგებელი? ასეთი დასკვნა ყოველად უმართებულოა და მიუღებელი, მაგრამ იგი ლოგიკურად გამოდის მოსაზრებიდან, რომლის მიხედვითაც პიროვნული ქცევის მოტივად მოთხოვნილება ცხადდება.

პიროვნება თავის მოთხოვნილებებზე მალა დგას და ამიტომ მას უფლება არ აქვს, ყველა პირობებში მიჰყევს თუნდაც უძლიერესი მოთხოვნილების იმპულსს. მოტივად წოდებულ მოთხოვნილებათა, სურვილთა, ბრძოლის შემთხვევაში საქმე, მექანიკურად, იმ მოთხოვნილების სასარგებლოდ უნდა გადაწყვეტილიყო, რომელსაც მეტი ძალა აღმოაჩნდებოდა, რომ პიროვნება სხვა მოტივებით არ ხელმძღვანელობდეს. მაშინ ნებისყოფის, ამ უმნიშვნელოვანესი პიროვნული ფაქტორის, არსებობის საკითხიც ექვის ქვეშ დადგებოდა, რადგან მოთხოვნილებას თვითონ შეუძლია აღძვრას იმ ქცევის აქტები, რომლებიც მოცემულ პირობებში მას დაკმაყოფილებს. იგი ცნობიერების მიმართებითაც იძლევა საჭირო.

¹ იხ. კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, 1930, გვ. 132.

იმპულსს: ვის არ გამოუცდია, ძლიერი შიმშილის, წყურვილის ან კიდევ სხვა რომელიმე მოთხოვნილების დროს რამდენად ძნელია. შეაჩერო ფიქრი სხვა რამეზე, ჩამოაშორო ცნობიერება ამ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისათვის საჭირო ვითარებას და სხვა სინამდვილისაკენ მიმართო. პიროვნული ქცევის მოტივი რომ მოთხოვნილება იყოს, ნებისყოფა აღარ იქნებოდა საჭირო. მას არავითარი ფუნქცია არ ექნებოდა შესასრულებელი, რადგან მოთხოვნილება თვითონ აკეთებინებს კაცს თავის საქმეს. ამ საკითხზე უფრო საფუძვლიანად ქვემოთ მოგვიხდება შეჩერება.

3. პროფ. ა. ნ. ლეონტიევის აზრით, მოტივია ის ობიექტური, რომელშიაც მოთხოვნილება ნახულობს დაკმაყოფილებას.

ჩვენში საგრძნობლად მცირეა იმ მკვლევართა რიცხვი, რომელნიც არსებითად მოტივის პრობლემებით არიან დაინტერესებული და თავიანთ კვლევა-ძიებას ძირითადად აქეთკენ მიმართავენ. მოტივის შესახებ გამოთქმულ აზრთა უმრავლესობა გვხვდება ფსიქოლოგიის სახელმძღვანელოებში, სადაც ავტორები პროგრამული აუცილებლობის გამო იძულებული იყვნენ, სხვათა შორის, მოტივზეც ელაპარაკათ.

მოტივის საბჭოურ მკვლევართა შორის პირველ რიგში დგას პროფ. ა. ნ. ლეონტიევი, რომლის ხელმძღვანელობით რსფსრ პედაგოგიურ მეცნიერებათა აკადემიის მოსკოვის ფსიქოლოგიურ ინსტიტუტში მთელი სკოლა მუშაობს მოტივის პრობლემებზე. ეს მუშაობა ორ ათეულ წელს მოიცავს. ა. ნ. ლეონტიევს რამდენიმე სერიოზული გამოკვლევა აქვს ისეთი, რომლებშიაც მოტივის პრობლემები საფუძვლიანადაა განხილული. საყურადღებოა აგრეთვე მისი თანამშრომლების გამოკვლევები, რომელთა რიცხვი საკმაოდ დიდია. მაგრამ, ვინაიდან თანამშრომელთა მიერ წარმოებული კვლევა-ძიება არსებითად ემყარება მათი ხელმძღვანელის მიერ შემუშავებულ შეხედულებებს, საკმარისი იქნება, თუ ჩვენ აქ უკანასკნელის განხილვით დაკმაყოფილდებით.

ა. ნ. ლეონტიევისათვის მოტივი არ წარმოადგენს კერძო ფსიქოლოგიურ პრობლემას. ამ პრობლემის გადაჭრის ნიადაგზე იგი ზოგადფსიქოლოგიური მოძღვრების აგებას ცდილობს. ამ მოძღვრების ძირითადი აზრი შემდეგში მდგომარეობს. ცნობიერების საკითხი ფსიქოლოგიაში განსაკუთრებული პრობლემის სახით დგას. იგი არ დაიყვანება არც ცნობიერების შესახებ არსებულ ზოგად ფილოსოფიურ დებულებებზე და არც კერძო ფსიქიკურ პროცე-

სებთან დაკავშირებით წამოჭრილ პრობლემათა საერთო ჯამზე. ცნობიერების გაგებაში დღემდე მთავარი და პრინციპული ნაკლი ისაა, რომ ცნობიერება მეტისმეტად ინტელექტუალურადაა გაგებული. იგი აზროვნების სინონიმადაა გადაქცეული. ცნობიერება არაა აზროვნება, პლუს აღქმა, პლუს მეხსიერება, პლუს ცოდნა, არც ყველა ეს პროცესი ერთად აღებული და პლუს ემოციური განცდები. ცნობიერება ახსნილი, გაგებული უნდა იქნეს თავის საკუთარ დახასიათებაში. იგი უნდა გვესმოდეს არა როგორც მხოლოდ ცოდნა. არამედ, როგორც ურთიერთობაც, როგორც მიმართულობაც¹.

ცნობიერების ფსიქოლოგიური სტრუქტურის წვდომა მხოლოდ მოღვაწეობაშია შესაძლებელი. რა შეადგენს ცნობიერების საგანს, ეს არსებითად დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორია სუბიექტის აქტივობა, როგორია მისი მოღვაწეობა (деятельность); ამიტომ ცნობიერების ბუნების გათვალისწინება მოღვაწეობასა და ცნობიერებას შორის არსებული კავშირის გამოკვლევას მოითხოვს.

აღქმა ყოველთვის არაა დაკავშირებული ცნობიერებასთან, ე. ი. პროცესთან. რომელსაც ფრანგები „prise de conscience“-ს ტერმინით აღნიშნავენ. აღქმათა სფერო ცნობიერებისაზე გაცილებით ფართოა. ყოველგვარ ფსიქიკურ ასახვას არ აქვს ცნობიერების ფორმა².

რას აცნობიერებს სუბიექტი, რისი „პრეზენტირება“ ხდება მის წინაშე? პასუხი, რომელსაც ა. ნ. ლეონტიევი იძლევა ამ კითხვაზე, ასეთია: მხოლოდ იმ შინაარსის გაცნობიერება ხდება, რომელიც სუბიექტის მოღვაწეობაში (деятельность) განსაზღვრულ სტრუქტურულ ადგილს იკავებს: მისი მოქმედების საგანს წარმოადგენს, მისი მოქმედების უშუალო მიზეზს შეადგენს. მოქმედება (действие) ეწოდება ისეთ მიზანდასახულ პროცესს, რომელიც აღძრულია არა საკუთარი მიზნით, არამედ — იმ მთლიანი მოღვაწეობის მოტივით,

¹ А. И. Лео́нтьев. Психологические вопросы сознательности учения, Известия АИИ РСФСР. №3. 7. 1947, გვ. 5.

² დასახელებული შრომის მე-10 გვერდზე ა. ნ. ლეონტიევი წერს: „Воздействующая на субъекта действительность может отражаться им в её свойствах, связях, отношениях, и это отражение может опосредствовать деятельность субъекта: тем не менее, субъект может не сознавать этой действительности. Воспользовавшись термином аналитической психологии, можно сказать, что субъективный образ действительности, побуждая и направляя деятельность субъекта вместе с тем может не быть „представленным“ ему“.

რომლის რეალიზირებასაც მოცემული მოქმედება ახდენს. მაგრამ რა შეადგენს მთლიანი მოღვაწეობის მოტივს? როგორ ახერხებს ეს უკანასკნელი სუბიექტის სამოქმედოდ აღძვრას? ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა მოღვაწეობის სტრუქტურის გაცნობას მოითხოვს. ამიტომ ამ უკანასკნელს გვერდს ვერ ავუვლით.

ა. ნ. ლეონტიევის აზრით, მოქმედება მუდამ მოღვაწეობაშია ჩართული და მის რეალიზაციას ახდენს. მოღვაწეობისაგან დამოუკიდებელი მოქმედება შეუძლებელია, რადგან მოტივი, რომელმაც სუბიექტის მოქმედება უნდა აღძვრას მოქმედების გარეთ, მთლიან მოღვაწეობაშია მოქცეული¹. მოქმედება, თავის მხრით, ოპერაციების გზით ხორციელდება. ოპერაციებს არც მიზანი აქვს საკუთარი და არც მოტივი; ისინი არ საკირობენ განსაკუთრებულ ცნობიერებას. მოქმედება შეიძლება ოპერაციაში გადავიდეს, მაგრამ ისიც შესაძლებელია, რომ იგი მოღვაწეობად იქცეს. უკანასკნელს მაშინ აქვს აღგილი, როცა მოღვაწეობიდან მოქმედების მიზანზე ხდება მოტივის გადმონაცვლება. ოპერაცია მოქმედების იმ შინაარსს ეწოდება, რომელიც მოქმედების პირობებს უპასუხებს. მოქმედება ოპერაციად იქცევა ჩვევის საფუძველზე, როცა მოქმედების უშუალო მიზნის ცნობიერების საკიროება იხსნება.

შინაგან, იდეალურ მოღვაწეობას ისეთივე სტრუქტურა აქვს, როგორც გარეგან პრაქტიკულ მოღვაწეობას. როგორც აზროვნების, ისე სხვა თეორიულ პროცესებში განსხვავებულ უნდა იქნეს საკუთრივ მოღვაწეობა, მოქმედება, ოპერაციები და ის ფიზიოლოგიური პროცესები, რომელნიც მათ რეალიზირებას ახდენენ². სწორედ იმის გამო, რომ შინაგანი და გარეგანი აქტივობა ერთნაირი სტრუქტურული აგებულობისაა, შესაძლებელი ხდება მათი ცალკე მომენტების ურთიერთდაკავშირება: შინაგანი მოღვაწეობა ყოველთვის შეიცავს თავის თავში ცალკეულ გარეგან მოქმედებასა და ოპერაციას და, პირიქით, განვითარებული გარეგანი პრაქ-

¹ ა. ნ. ლეონტიევი წერს: „Действие — это такой процесс, мотив которого не совпадает с его предметом (т. е. с тем, на что оно направлено), а лежит в той деятельности, в которую данное действие включено“. „Мы называем деятельностью процессы, которые характеризуются психологически тем, что то, на что направлен данный процесс в целом (его предмет), всегда совпадает с тем, что побуждает субъекта к данной деятельности, т. е. с мотивом“ (К теории развития психики ребенка, „Советская педагогика“, 1945, № 4, გვ. 37, 38).

² Проф. А. Н. Леонтьев, Очерк развития психики, 1947, გვ. 98.

ტიკული მოღვაწეობა შინაგან, აზრით, მოქმედებასა და ოპერაციებს ემყარება.

მოღვაწეობა მოქმედების გზით ხორციელდება. მოქმედების აღძვრა მხოლოდ მოტივს შეუძლია. აქედან ცხადია, რომ ადამიანის მთელი მოღვაწეობა, მთელი მისი აქტივობა მოტივს მიჰყავს. ამიტომ ა. ნ. ლეონტიევის მოძღვრებაში მოტივის პრობლემა ცენტრალურ ადგილს იკავს.

რას წარმოადგენს თვითონ მოტივი? რა ფუნქციას ასრულებს იგი? ყოველგვარი მოღვაწეობის წინამძღვარი მოთხოვნილებაა, მაგრამ მოთხოვნილებას თავისთავად არ შეუძლია განსაზღვროს მოღვაწეობის კონკრეტული მიმართულება. მოთხოვნილება გარკვეულობას ნახულობს განსაზღვრულ საგანში, რომელიც მოღვაწეობის მოტივად იქცევა და მას კონკრეტულად აღძრავს. ამგვარად, მოტივია ის საგნობრივი სინამდვილე, რომელიც მოთხოვნილებას აკმაყოფილებს, რომელზეც მთელი მოღვაწეობაა მიმართული¹.

ადამიანის აქტივობა, უფრო ხშირად, უშუალოდ იმ საგანზე არაა მიმართული, რომელიც მოცემულ მოთხოვნილებას უპასუხებს და, მაშასადამე, მოტივს წარმოადგენს. უმეტეს შემთხვევაში, ადამიანი მოქმედებიდან მოქმედებაზე გადასვლის გზით ახერხებს მოტივად წოდებულ სინამდვილენივ მისვლას და ქვემდებარე მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას. მოქმედება, რომელიც მოღვაწეობის საბოლოო რეზულტატზე არაა მიმართული, რომელიც უშუალოდ არ პასუხობს მოთხოვნილებას, სუბიექტისათვის უაზრო და ღირებულებას მოკლებული აღმოჩნდებოდა, რომ იგი მოტივისაგან არ ღებულობდეს აზრსა და გამართლებას, რომ მას მოტივი აოაძლევდეს მიზანს.

ამგვარად, მოტივი ორ ძირითადს ფუნქციას ასრულებს: იგი აღძრავს სუბიექტს სამოქმედოდ და აძლევს ამ მოქმედებას სუბიექტისათვის აზრსა და გამართლებას: მოტივი მოქმედებას მიზანდასახულ პროცესად აქცევს. მოტივის ეს ორი ფუნქცია მნიშვნელოვნად განსხვავდება ერთმანეთისაგან. პირველის შესახებ შეიძლება გვეთქვას, რომ იგი არსებითად მიზეზს ემთხვევა. მოტივის

¹ ა. ნ. ლეონტიევის აზრით, „мотив нужно понимать не как переживание самой потребности, но как то объективное, в чем потребность находит себя в данных условиях, что делает ее предметной и поэтому направляющей деятельность к определенному результату“. (Психологические вопросы сознательности учения; Известия АПН РСФСР, №33, 7, გვ. 27).

მეორე, აზრის მიმცემი, ფუნქცია ისეთია, რომ იგი მოტივს პრინციპულად განასხვავებს ბუნებისმეტყველური (ფიზიკური) რიგის მოვლენებისაგან. რას გულისხმობს ა. ნ. ლეონტიევი ტერმინში — „აზრი“ („смысл“)?

მნიშვნელობა სინამდვილეს ასახავს ისე, რომ მასში არაა მოცემული ამ სინამდვილესთან ცალკე ადამიანის ინდივიდუალური დამოკიდებულების თავისებური ხასიათი. იგი მხოლოდ ობიექტურ ვითარებას გადმოცემს. ამიტომ კეშმარიტი მნიშვნელობა ყოველი ადამიანის ცნობიერებაში ერთნაირადაა წარმოდგენილი. არსებითად განსხვავებულ შინაარსს შეიცავს აზრის ცნება. იგი ასახავს სუბიექტის პირადს დამოკიდებულებას მნიშვნელობათა ფორმაში მოცემულ სინამდვილესთან: რა ფასი, რა აზრი შეიძლება ჰქონდეს აი ამ მომენტში ჩემთვის მოცემულ მნიშვნელობაში ასახულ ობიექტურ ვითარებას. მოცემული მოვლენის აზრი ჩემთვის იცვლება ჩემი ცხოვრების ცვალებადობის მიხედვით, მაშინ როცა მნიშვნელობის ბუნება და ხასიათი ჩემს ინდივიდუალურ ცხოვრებაზე სრულებით არაა დამოკიდებული. ცოდნა სიკვდილის გარღვევალობის შესახებ ერთნაირად აქვს ახალგაზრდასა და მოხუცს, მაგრამ ამ ცოდნას, ამ მნიშვნელობას მათთვის ერთნაირი აზრი როდი აქვს. აზრს ცხოვრება წარმოშობს, ცხოვრება ბადებს. იგი ცხოვრების მიხედვით ცვალებადობს და ყოველთვის მოღვაწეობის მოტივის მოქმედების უშუალო მიზანთან მიმართებას გამოხატავს.

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ა. ნ. ლეონტიევი მოითხოვს, რომ ცნობიერება განხილულ იქნეს არა როგორც მხოლოდ ცოდნა. მხოლოდ მნიშვნელობათა მოცემულობა, არამედ, როგორც ურთიერთობა, როგორც მიმართულობა¹. ცნობიერება, როგორც ურთიერთობა, გამოხატავს იმ აზრს, რომელიც ადამიანისთვის მის ცნობიერებაში ასახულ სინამდვილეს აქვს. აზრის განვითარება მოღვაწეობის მოტივის განვითარების პროდუქტია, ხოლო თვითონ მოტივთა განვითარება ადამიანის ცხოვრების ობიექტურ-ისტორიული პირობითაა განსაზღვრული. ამიტომ „мыслие о смысле есть движение мысли“.

ამგვარად, ზუსტი ანალიზი ადასტურებს, რომ ცნობიერება ორი ძირითადს, ერთიმეორისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავებულ შინა-

¹ „Сознание как отношение к миру психологически раскрывается перед нами именно как система смыслов, а определенности его строения — как определенности отношения смыслов и значений“. — წერს ა. ნ. ლეონტიევმა ზემოაღნიშნულ შრომის 27-ე გვერდზე.

არსებს შეიცავს. შინაარსთა ერთ ჯგუფს შეადგენს ცოდნა, ანუ მნიშვნელობათა სისტემა, რომელიც ობიექტური სინამდვილის თავისებურებას ასახავს, ხოლო მეორე ჯგუფს ქმნის აზრთა ერთობლიობა, რომელიც სუბიექტის ობიექტურ სინამდვილესთან დამოკიდებულების თავისებურ ბასიათს გამოხატავს.

საკითხის ასე დაყენება არც ისე ახალია ჩვენში. ჯერ კიდევ 1935 წელს ს. ლ. რუბინშტეინი ცნობიერებას განიხილავდა არა როგორც მხოლოდ ინტელექტუალურ პროცესს, არამედ, როგორც ურთიერთობას, როგორც მიმართულებას და მასში, ცოდნის და განცდის სახით, ორ სხვადასხვა ჯგუფის შინაარსს განასხვავებდა. ცოდნა ობიექტურ სინამდვილეს ასახავს, ხოლო განცდა სუბიექტის ობიექტურ სინამდვილესთან დამოკიდებულების თავისებურებას გამოხატავს, — წერდა იგი¹. ს. ლ. რუბინშტეინის გამოთქმა — „განცდა“ დაახლოებით იმავე საკმის ფაქტიურ ვითარებაზე მიუთითებს, რომელსაც ა. ნ. ლეონტიევი აზრს უწოდებს. ამ საკმის ფაქტიური ვითარების ფსიქოლოგიური ანალიზი უკანასკნელ ავტორთან საკმაოდ შორს მიდის და შედარებით განსხვავებულ მიმართულებას იღებს, მაგრამ საკითხის პირველი დაყენებისათვის ამას გადამწყვეტი მნიშვნელობა არა აქვს. ა. ნ. ლეონტიევის ორიგინალური აზრი უფრო ადვილად მისაწვდომი იქნებოდა, რომ მას ს. ლ. რუბინშტეინის აღნიშნული შეხედულებისათვის სათანადო ანგარიში გაესწორებინა. ყოველ შემთხვევაში მაშინ მას უფლება არ ექნებოდა, ასე გადაქრით ეთქვა, რომ დღემდე ცნობიერება გაგებულია მეტისმეტად ინტელექტუალურად. როგორც მხოლოდ ცოდნა, როგორც აზროვნების სინონიმო.

ს. ლ. რუბინშტეინის ამ საყურადღებო მოსაზრებას სრულიად უსაფუძვლოდ დაესხა თავს ე. ტ. ჩერნაკოვი², რომელსაც ისე

¹ იხ. Проф. С. Л. Рубинштейн, Основы психологии, 1935, гл. 41—45.

„Переживание человека, — წერს რუბინშტეინი. — это субъективная сторона его реальной жизни, субъективный аспект жизненного пути личности, — он всегда дан во взаимоотношении и единства с другим моментом — знания, особенно существенного для сознания“, (Основы общей психологии, 1940, гл. 6).

„Сознание конкретного реального вида — это единство переживания и знания“ (Основы общей психологии, 1946, гл. 8).

² Е. Т. Черняков, Против идеализма и метафизики („Вопросы философии“, 1948, № 3, гл. 301).

წარმოუდგენია, თითქოს ადამიანი მხოლოდ ცივი ინტელექტუალური კვრეტის სუბიექტს წარმოადგენს და ყველაფერა ისე ხედავდეს, რომ დანაშაულთან თავის პირადს დამოკიდებულებას არ განიცდიდეს, თითქოს უკიდურესობამდე მწყურვალე და მშიერი წყალსა და საკვებს ისე მშრალად და ცივად აღიქვამდეს, როგორც ეს ახლახან წყურვილმოკლულ და ზომამდე მაძლარ კაცს შეუძლია. ადამიანის ცნობიერება რომ მხოლოდ მის გარეთ არსებული ობიექტური სინამდვილის ცივი ასახვის მეტი არაფერი იყოს, მაშინ ადამიანი ადამიანი აღარ იქნებოდა. ე. ტ. ჩერნაკოვს მხედველობის გარეთ რჩება მარქსიზმის ძირითადი დებულება, რომ ცნობიერება ასახავს ყოფიერებას, ხოლო ყოფიერება ცხოვრების რეალურ პროცესს წარმოადგენს. ცოდნა და განცდა, მნიშვნელობა და აზრისწორედ ცხოვრების რეალური პროცესის ასახვები და ცნობიერებაში ყოფიერებიდან შემოდინა.

ისევ საკითხს დავუბრუნდეთ. ამგვარად, ა. ნ. ლეონტიევისათვის, „აზრი არის მოტივისა და მიზნის ურთიერთობა“, მაგრამ რა არის თვითონ მიზანი? მიზანიც თავისებურად ესმის ლეონტიევს. მასში იგი ისეთ რამეს გულისხმობს, რასაც ჩვეულებრივ არ უწოდებენ მიზანს. ამით შექმნილ ერთგვარ უხერხულობას თვითონაც გამოიწვევს და ამიტომ მას პირობით უწოდებს მიზანს, თუმცა სხვაგვარი (უპირობო) მიზნის შესახებ ლაპარაკი მას საერთოდ არ უხდება. ამ ტერმინით იგი აღნიშნავს საქმის იმ ვითარებას, რომელზეც, როგორც თავის უშუალო რეზულტატზე, მიმართულია მოქმედება, მაგრამ, რომელსაც თავისთავად (მოტივის გარეშე) არ შეუძლია, ადამიანის აქტიუობა გამოიწვიოს. საქმის ასეთ მდგომარეობას ა. ნ. ლეონტიევი უწოდებს „неносредственной целью действия или, условно, — просто целью“¹. ასე, მაგ., მოსწავლისათვის, რომელიც გამოცდებისათვის ემზადება, გამოცდების ჩაბარება მოტივს წარმოადგენს, გამოცდების ჩაბარებისათვის საჭირო ლიტერატურაზე მუშაობა კი — მიზანს. გამოცდების ჩაბარება (მოტივი) აზრს აძლევს განსაზღვრული წიგნების კითხვას და ამ უკანასკნელის რეზულტატს მიზნად ხდის.

მოტივი, მიზანი, მოღვაწეობა და მოქმედება ის ძირითადი ცნებებია, რომლებსაც ა. ნ. ლეონტიევის მოძღვრება ემყარება. ყველა ამათგან ფუძემდებელია ცნება მოტივისა, რომელიც გან-

¹ А. Н. Леонтьев, Актуальные проблемы развития психики ребенка; Известия АПН РСФСР, вып. 14, 1948, гл. 6.

„საზღვრავს როგორც ცნობიერების, ისე მოღვაწეობის სტრუქტურას. ცნობიერების ძირითადი ფსიქიკური შინაარსები — მიზანი და აზრი — მოტივის საფუძველზეა აღმოცენებული. მოტივი აღძრავს აღდამიანს სააქტივოდ და განსაზღვრავს ამ აქტივობის ფსიქოლოგიური სტრუქტურის თავისებურებას. მხოლოდ მოტივი ამყარებს გარკვეულ აზრიან მიმართებას მოღვაწეობასა და მოქმედებას შორის; ამით ერთსაც შესაძლებლად ხდის და მეორესაც.

ასეთია ა. ნ. ლეონტიევის მოძღვრების ძირითადი აზრი. რამდენად აკმაყოფილებს იგი ჩვენი მეცნიერების დღევანდელ მოთხოვნილებას? ა. ლეონტიევის და მისი თანამშრომლების გამოკვლევები მოტივის შესახებ, რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, დღემდე არავის გაუხდია სერიოზული მსჯელობის საგნად. ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში არსებობს მხოლოდ ერთი დისკუსიის მოკლე ანგარიში, რომელიც ამ რამდენიმე წლის წინათ ჩატარებულა მოსკოვის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტში ა. ნ. ლეონტიევის გამოკვლევის „Очерки развития психики“-ს გარშემო¹. მაგრამ, როგორც ანგარიშიდან ჩანს, დისკუსიაზე მოტივის პრობლემა არ გამხდარა საგანგებო მსჯელობის ობიექტად. ამიტომ პირველად ჩვენ გვიხდება ან საკითხზე შეჩერება.

1) ა. ნ. ლეონტიევის მოძღვრებაში ბევრი რამ არის საგულისხმო და საყურადღებო, მაგრამ ახლა ჩვენ მისი მხოლოდ ის მოსაზრებები გვაინტერესებს, რომელნიც უშუალოდ აზრიან დაკავშირებული მოტივის პრობლემასთან. ამ მხრივ, ლეონტიევის ერთ უდავო დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს აზრის (смысл) ცნების შემოღება, მოტივისადმი აზრის მიმნიჭებელი ფუნქციის მიწერა. ეს ფუნქცია მოტივს არსებითად განასხვავებს ფიზიკური რიგის მოვლენებისაგან და მისი სულ სხვა სიბრტყეში განხილვის შესაძლებლობას იძლევა.

აზრის ცნება ლეონტიევს არ ეკუთვნის. ამას იგი თვითონაც აღნიშნავს. არსებითად ამ ცნებას ემყარება ბურჟუაზიულ ქვეყნებში გავრცელებული ერთი საკმაოდ ძლიერი ფსიქოლოგიური მიმდინარეობა, რომელსაც დასაბამი ვ. დილტაიმ მისცა, ხოლო შემდეგ ყველაზე სრული სახით ე. შპრანგერის მოძღვრებაში ჩამოყალიბდა და ამჟამად გაგებითი ფსიქოლოგიის სახელწოდებას ატარებს. ა. ნ. ლეონტიევის მოძღვრებაში ეს ცნება სულ სხვა მნიშ-

¹ М. Соколов, К проблеме развития психики, „Советская педагогика“, 1949, № 2.

ვნელობას იღებს. იგი აქ ცოცხალ სინამდვილეს ასახავს და გაწმენდილია იმ ყალბი მეთოდოლოგიური ტვირთისაგან, რომელსაც შპრანგერისა და მისი თანამოაზრეების შეხედულებანი ემყარებიან.

2) ა. ნ. ლეონტიევის მოძღვრებაში მოტივის საკითხი არსებითადაა დაკავშირებული ცნობიერების სტრუქტურული ანალიზის პრობლემასთან: ცნობიერების სტრუქტურის თავისებურება მოტივითაა შეპირობებული. ამიტომ საჭიროა, ჯერ რამდენიმე სიტყვით ცნობიერების მიმართ დასმულ ზოგადს კითხვაზე ვუპასუხოთ.

ა) ა. ნ. ლეონტიევი გამოდის მარქსისტული დებულებიდან, რომ ცნობიერება კი არ განსაზღვრავს ცხოვრებას, არამედ ცხოვრება განსაზღვრავს ცნობიერებას, მაგრამ იგი ბოლომდე არ მიჰყვება ამ სახელმძღვანელო პრინციპს. ჯერ აღიარებულია, რომ ცხოვრება მოღვაწეობის სახით მიმდინარეობს, ხოლო შემდეგ დაშვებულია, რომ ადამიანის ცნობიერების მიმდინარეობა — აზროვნება და შინაგანი იდეალური პროცესების სხვა სახეები — მოღვაწეობას წარმოადგენს და, მაშასადამე, იგი თვითონაა ცხოვრება. ცნობიერებისა და ცხოვრების პროცესების ასეთი გაიგივების შემდეგ დებულება — „ცხოვრება განსაზღვრავს ცნობიერებას“ ტავტოლოგიად იქცევა, რომელიც შეიძლება ასე გამოითქვას: „ცხოვრება განსაზღვრავს ცხოვრებას“, ან კიდევ — „ცნობიერება განსაზღვრავს ცნობიერებას“. ასეთ დებულებას, რა თქმა უნდა, ა. ნ. ლეონტიევი არ გაიზიარებს, მაგრამ, სამწუხაროდ, იგი ლოგიკურად გამოდის მისი ზოგიერთი მოსაზრებიდან. ანალოგიური შენიშვნა, რამდენადმე განსხვავებულ ფორმაში, ზემოთ აღნიშნული დისკუსიის დროსაც ყოფილა გამოთქმული¹.

გარეგანი, პრაქტიკული, და შინაგანი, თეორიული (იდეალური), აქტივობა, ყოფიერებასთან მიმართებაში, ერთ სიბრტყეზე უნდა იქნეს განხილული: ორივე ცხოვრების საპირობების გამო იბადება და ცხოვრების პირობების ნიადაგზე უნდა აიხსნას. ამიტომ ერთი მეორის საფუძვლად არ გამოდგება. ლეონტიევის შეცდომის ერთ წყაროს შეადგენს ის, რომ ცნობიერებას მიაწერს ინდივიდის ყოფიერების ზოგიერთ თავისებურებას და შემდეგ ამტკიცებს, „ცნო-

¹ „Но если, утверждает А. Н. Леонтьев, отражение определяется деятельностью, а деятельность может выражаться в форме психических процессов, то, следовательно, отражение определяется психическими процессами. Не приходится говорить об явной порочности этого положения“. — М. В. Соколов, 1949, № 2.

ბიერება ფსიქოლოგიურად მის საკუთარ დახასიათებაში უნდა გაირკვესო¹.

რეალური ურთიერთობა მყარდება ინდივიდსა და გარე სინამდვილეს შორის. ცნობიერება ამ ურთიერთობაში, ამ ურთიერთობის საპირობების გამო ვითარდება და იგი ამ ურთიერთობას ასახავს. განვითარების იმ საფეხურზე, სადაც ჯერ კიდევ არ აქვს ცნობიერებას ადგილი, ა. ნ. ლეონტიევი ლაპარაკობს „ინსტინქტური მოტივის“², „ბიოლოგიური აზრისა“³ და ბიოლოგიური მიზნის შესახებ. თუ ეს ასეა, მაშინ აღნიშნული მოვლენები რაღაცნაირად ცნობიერებამდეც არსებობენ, როგორც ცხოვრების რეალური პროცესები. ცნობიერება მათ ასახვას შეადგენს და არა პირველადს წყაროს. ცნობიერების აღმოცენება პირველად იმაში იჩენს თავს, რომ ეს „მოტივი“, ეს „მიზანი“ ხდება ცნობილი თვითონ სუბიექტისათვის. ისინი სუბიექტში აისახება, როგორც საკუთარი ყოფიერების ცნობიერება.

ცნობიერებას არ აქვს საკუთარი ბუნება, საკუთარი ორიგინალური სტრუქტურა. იგი ასახვაა იმისი, რაც არის. ამიტომ მისი სტრუქტურული თავისებურება იმ სინამდვილის ბუნებითაა განსაზღვრული, რომელსაც იგი ასახავს. ამ სინამდვილეს, როგორც ვიცით, ყოფიერება წარმოადგენს. ეს აზრი ნათელი გახდება, თუ ცნობიერების რეალური პროცესის მიმდინარეობის პირობებს გავითვალისწინებთ. ჩემს ცნობიერებას უბრალოდ იმიტომ კი არ აქვს ადგილი, რომ არსებობს ობიექტური სინამდვილე, რომლის გაცნობიერებაც შეიძლება, არამედ იმიტომ, რომ ვარსებობ მე, როგორც პრაქტიკის სუბიექტი, როგორც პიროვნება, და ჩემი სასიცოცხლო ინტერესები ითხოვენ ობიექტური სინამდვილის განსაზღვრული საგნებისა და მოვლენების გაცნობიერებას. პრადციპულად შეუძლებელია, ოდესმე ობიექტური სინამდვილის ისეთ „წმინდა ფილოსოფიურ კვრეტას“, „წმინდა ინტელექტუალურ ცნობიერებას“ ჰქონდეს ადგილი, რომელიც აბსოლუტურად იქნება გაწმენდილი ყოველგვარი პიროვნული ინტერესებისაგან. შეუძლებელია, ასეთი უსტიმულო ცნობიერება არსე-

¹ А. Н. Леонтьев, Психологические вопросы сознательности учения, гл. 6.

² А. Н. Леонтьев, Очерк развития психики, 1947, гл. 65.

³ იქვე, გვ. 24.

ბოძდეს. ობიექტური სინამდვილის მეტად თუ ნაკლებად ადეკვატურ სურათთან ერთად ცნობიერებაში მუდამაა ასახული პიროვნების ის მოთხოვნილებანი და ინტერესები, რომლებმაც იგი განსაზღვრული ობიექტური სინამდვილისაკენ მიმართა და ის აზრი, ის ღირებულება, რომელიც ამ სინამდვილეს შეიძლება ჰქონდეს მისთვის. ადამიანის ცნობიერების სტრუქტურა ადამიანისა და გარე სინამდვილის ურთიერთობის სტრუქტურას ასახავს და ამიტომ პირველი მხოლოდ უკანასკნელის ნიადაგზე შეიძლება იქნეს გაგებული. აზრი, რომელიც ა. ნ. ლეონტიევისათვის ცნობიერების ერთ ძირითადს სტრუქტურულ მომენტს შეადგენს და ცნობიერებას წმინდა ინტელექტუალური პროცესისაგან განასხვავებს, ყოფიერების აზრია; იგი პიროვნებისა და გარე სინამდვილის ურთიერთობიდან ამოდის ცნობიერებაში. აზრი ცხოვრების ნაწარმოებია და არა ცნობიერებისა, როგორც ამას თვითონ ა. ნ. ლეონტიევიც ამბობს. ამიტომ მოსაზრება — „сознание должно быть психологически раскрыто в его собственной характеристике“, ძნელად გასაზიარებელი ჩანს, მით უმეტეს მაშინ, როცა საკითხი ცნობიერების შინაარსებს ეხება. იგი ვერ ეთანხმება დებულებას: ცნობიერება არასოდეს არ შეიძლება სხვა რამე იყოს, თუ არა გაცნობიერებული ყოფიერება, ხოლო ადამიანთა ყოფიერება ესაა მათი ცხოვრების რეალური პროცესი (მარქსი).

ბ) ა. ნ. ლეონტიევი, ცხოვრების პრაქტიკულ მიმდინარეობაზე დაკვირვების საფუძველზე, უშვებს ცნობიერებას მოკლებული ალქმის, არაცნობიერი ფსიქიკური ასახვის შესაძლებლობას. მისი აზრით, სინამდვილის სუბიექტურ ხატს ისე შეუძლია აღძრას და წარმართოს სუბიექტის მოქმედება, რომ იგი არ იყოს მისთვის „პრეზენტირებული“, სუბიექტი შეიძლება არ აცნობიერებდეს ამ სინამდვილეს. ეს მოსაზრება უაღრესად საყურადღებოა. მას თიქოს უშუალოდ გვიკარნახებს პრაქტიკული ცხოვრების მიმდინარეობაზე დაკვირვება. მაგრამ იგი მაშინვე ძირითადი მნიშვნელობის ფსიქოლოგიურ პრობლემას აყენებს ჩვენ წინაშე; სახელდობრ: რას წარმოადგენს ცნობიერებას მოკლებული ალქმა, არაცნობიერი ფსიქიკური ასახვა, სინამდვილის სუბიექტური ხატი, რომელიც თვითონ სუბიექტის ცნობიერებაში არაა წარმოდგენილი? ფსიქიკური ასახვის ცნობილი ფორმები: შეგრძნება, ალქმა, წარმოდგენა, აზროვნება — უმკველად გულისხმობს ცნობიერების ამა თუ იმ ხარისხს. შეიძლება ისინი ყოველთვის ცნობიერების ობიექტივირებულ, ყურადღების საგნად

ქცეულ შინაარსებს არ წარმოადგენენ, მაგრამ ამას აქ არ აქვს გადამწყვეტი მნიშვნელობა. ისინი არსებობენ იმდენად, რამდენადაც მათ სუბიექტი მოეპოვებათ. ცნობიერება მათი არსებობის ფორმას წარმოადგენს. ცნობიერების საფუძველში მდებარე ნერვული პროცესები ობიექტური რიგის მოვლენებია, რომელნიც თვითონ საჭიროებენ ცნობიერ ასახვას. სითბო ჩემს სხეულსა და ზის ნერვულ სისტემასაც ისე აფართოებს, როგორც ყველა სხვა ნივთს. მაგრამ გაფართოება არაა ობიექტური სინამდვილის, სითბური მოვლენების ასახვა სუბიექტურ ფორმაში. ეს უკანასკნელი გულსაჩემობს სითბოს შეგრძნებას, რომელიც სხეულისა და ნერვული სისტემის გაფართოების ფიზიკურ ფაქტს უნდა ევუძნებოდეს, მაგრამ შეუძლებელია, იგი, როგორც შეგრძნება, როგორც სინამდვილის სუბიექტური ხატი, სადმე ცნობიერების გარეთ არსებობდეს. შეიძლება მისთვის ცნობიერების მინიმუმი იყოს საკმარისი, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ იგი საერთოდ ცნობიერებისაგან დამოუკიდებელი, ცნობიერების გარეთ მდებარე მოვლენა იყოს.

შეიძლება, კაცს ეთქვას, რომ ა. ნ. ლეონტიევის მიერ აღწერილ შემთხვევებში თვითონ გარეგანი მოქმედება წარმოადგენს ცნობიერებას მოკლებულ ალქმასო, მაგრამ ასეთი მოსაზრება უმართებულო იქნებოდა. მოქმედება თვითონ ემყარება ასახვას, ალქმას. ა. ნ. ლეონტიევს სწორედ იმიტომ მოუხდა არა ცნობიერი ალქმის შესახებ ლაპარაკი, რომ საჭირო გახდა, ქცევის ზოგიერთი აქტის ოპერაციის — საფუძველში მდებარე ასახვის ფორმაზე მიეთითებინა. გავრცელებული შეხედულების მიხედვით, ცნობიერების გარეთ მიმდინარე ყველა სასიცოცხლო პროცესი ფიზიოლოგიურად ცხადდება და მისი კვლევა-ძიება ფიზიოლოგიას ეკისრება. ფიზიოლოგია ობიექტური სინამდვილის სუბიექტური ხატების შესახებ არ ლაპარაკობს. ამიტომ მკვლევარი, რომელიც ისეთი მოვლენების არსებობას უშვებს, რაც ფიზიოლოგიური არაა, მაგრამ არც ფსიქიკურია ჩვეულებრივი მნიშვნელობით, ვალდებულია, გვითხრას: რას წარმოადგენს მეცნიერებისათვის ეს ჯერ კიდევ ახალი მოვლენა? როგორია მისი ფსიქოლოგიური ბუნება? ამ კითხვას ლეონტიევი საერთოდ არ აყენებს, მაშინ როცა, მისი აზრით, არაა სწორი იმის მტკიცება, რომ „ყველა ფსიქიკურ ასახვას ცნობიერების ფორმა აქვს“¹, თუმცა ყოველი ფსიქიკური ასახვა შეიძლება

¹ А. Н. Леонтьев. Психологические вопросы сознательности человека, гл. 10.

გარკვეულ პირობებში ცნობიერი გახდეს¹. ა. ნ. ლეონტიევის ეს-
ბოსაზრება შეიძლება დიდი ჰეცნიერული ღირებულების ქეშმარი-
ტება იყოს, მაგრამ იგი საეჭვო და გაუგებარი რჩება მანამ, სანამ
არ გარკვეულა ამ არაცნობიერი ფსიქიკური სინამდვილის დად-
ებითი შინაარსი. ა. ნ. ლეონტიევი, რა თქმა უნდა, არ გაიზიარებს
არაცნობიერი ფსიქიკურის ისეთ ცნებებს, რომელთაც ჰარ-
ტმანი, ბერკსონი, ფეხნერი, ფროიდი ან კიდევ სხვა-
ოომელიმე ბურჟუაზიული მსოფლმხედველობის მკვლევარი იძლევა.
ამიტომ კიდევ უფრო საჭირო იყო, თვითონ ეცადა, გაეხსნა სი-
ნამდვილის ამ სფეროს ქეშმარიტი ბუნება და მისი კანონზომი-
ერება ეჩვენებინა. მას ასეთი ცდის წარმოებას მოტივის ბუნების
გარკვევაც ავალბდა. როგორც ამას ქვევით ვნახავთ, ძნელი გამო-
სარკვევია, ლეონტიევის შეხედულებათა მიხედვით, მოტივი ცნო-
ბიერებაში „პრეზენტირებული“ მოვლენაა, თუ ცნობიერებას მო-
კლებულ ფსიქიკურ სინამდვილეს წარმოადგენს.

გ) ა. ნ. ლეონტიევი აყენებს კითხვას: რა შეადგენს ცნობიერე-
ბის საგანს? რა არის ის, რაც ყოველთვის ცნობიერია? პასუხი
ასეთია: გაცნობიერდება თუ არა ესა თუ ის შინაარსი, იმაზეა და-
ნოკიდებული, თუ რა ადგილს იკავებს იგი მოღვაწეობის სტრუქტუ-
რაში. „აქტიურად ცნობიერია მხოლოდ ის შინაარსი, რომელიც
სუბიექტის წინაშე დგება, როგორც ისეთი საგანი, რომელზეც უშუ-
ალოდაა მიმართული ესა თუ ის მოქმედება... ამ დებულებას ძალა
აქვს როგორც გარეგანი, ისე შინაგანი, როგორც პრაქტიკული,
ისე თეორიული მოღვაწეობის მიმართ“². ცნობიერებას მოკლებულ
და აქტიურად ცნობიერ ფსიქიკურ შინაარსებს გარდა არსებობს
კიდევ ფსიქიკური შინაარსები „*лишь оказывающиеся в со-
знании*“³, ანუ ისეთი შინაარსები, რომელნიც ცნობიერებით კონ-
ტროლირდებიან. ამ შინაარსებს წარმოადგენენ ცნობიერი
ოპერაციები და ის შესატყვისი პირობები, რომელნიც ამ ოპე-
რაციებს პასუხობენ⁴. როცა ცნობიერება აქტიურად მოქმედების

¹ ა. ნ. ლეონტიევი წერს: „Эта область „непрезентированного в пси-
хике человека чрезвычайно широка, что и делает, кстати говоря, совер-
шенно безжизненной и ложной всякую психологию, ограничивающую
предмет своего изучения лишь явлениями доступными интроспекции“
(Психологические вопросы сознательности учения, გვ. 10).

² А. Н. Леонтьев, Психологические вопросы сознательности уче-
ния, გვ. 11.

³ იქვე, გვ. 28.

⁴ იქვე, გვ. 21.

უშუალო მიზანზეა მიმართული, ასეთი ოპერაციები და მათი შესატყვისი პირობები დროგამოშვებით, თითქოს უნებლიე ყურადღებით, კონტროლისათვის ცნობიერდებიან. თუ, მაგალითად, წერის უშუალო მიზანს აზრის გადაცემა შეადგენს, მაშინ ხელწერა შეიძლება ისეთ შინაარსს მიეკუთვნოს, რომელიც ცნობიერებით კონტროლირდება.

ბუნებრივად დგება საკითხი: ცნობიერდება თუ არა მოღვაწეობის მოტივი? თუ ცნობიერდება რა სახით? იგი არ შეიძლება აქტიურად ცნობიერი იყოს, რადგან ასეთი აღგილი მხოლოდ მოქმედების უშუალო მიზნებისთვისაა განკუთვნილი ლეონტიევის მოძღვრებაში. მაგრამ იგი არც ოპერაციისა და მისი შესატყვისი პირობების მსგავსი რამაა, რომ მას ცნობიერების კონტროლი სჭირდებოდეს. პირიქით, იგი თვითონ აპირობებს ცნობიერების აქტივობას. მეორე მხრივ, შეუძლებელია, მოტივი არ იყოს ცნობიერი, რადგან მაშინ იგი ვერ მისცემდა აზრს მოქმედების მიზანს. ამგვარად, წინააღმდეგობაში ვვარდებით: თუ მოტივის ერთი ძირითადი ფუნქცია იმაში მდგომარეობს, რომ იგი ცნობიერების პროცესებს (შინაგან აქტივობას) აღძრავს, ცხადია, რომ იგი ამ პროცესებამდე, ამ პროცესების გარეთ არსებობს და, მაშასადამე, ცნობიერებას მოკლებულია, მაშინ როცა მოტივის მეორე, აზრის მიმცემი, ფუნქცია ისეთია, რომ იგი მოითხოვს, მოტივი უექველად ცნობიერი იყოს. ზემოთ დაყენებულ კითხვაზე ა. ნ. ლეონტიევი რაიმე გარკვეულ პასუხს არ იძლევა.

საკითხს — რა ცნობიერდება და როგორ, ა. ნ. ლეონტიევი ინტელექტუალური (თეორიული) აქტივობის მასალაზე იკვლევს და აქ მიღებული შედეგების საყოველთაო განზოგადებას ახდენს. რამდენადაც საქმე ინტელექტუალურ მოქმედებას ეხება, უდავოა, რომ ის, რაზეც იგი უშუალოდაა მიმართული, ის, რასაც ა. ნ. ლეონტიევი „უშუალო მიზანს“ უწოდებს, მთელი აქტივობის მანძილზე ცნობიერი უნდა იყოს. წინააღმდეგ შემთხვევაში აღნიშნული მოქმედება შეუძლებელი გახდება. ინტელექტუალური აქტივობის „უშუალო მიზანი“ სწორედ ცნობიერებაში მდგომარეობს: განსაზღვრული შინაარსი უნდა იქნეს გაცნობიერებული, გაგებული, გააზრებული. ამიტომ აქ „მოქმედების უშუალო მიზნის“ ცნობიერებიდან ამოვარდნა სათანადო აქტივობის შეწყვეტას უდრის.

სულ სხვანაირადაა საქმე გარეგანი (პრაქტიკული) მოქმედების დროს. აქ შეიძლება საკმაოდ ხანგრძლივი მოქმედების „უშუალო მიზანი“ მხოლოდ ერთ მომენტში, მხოლოდ მოქმედების დასა-

წყისში, იყოს ცნობიერი, ხოლო შემდეგ აქტივობის მთელ მანძილზე ცნობიერება სულ სხვა რამეზე იყოს მიმართული. შეიძლება მხოლოდ ერთხელ ვიფიქრო: ახლა ბიბლიოთეკაში უნდა წავიდე წიგნის წასაკითხავად-მეთქი, და შემდეგ მთელი ეს მოქმედება ისე შევასრულო, რომ გზაზე ერთხელაც არ გამიაროს თავში აზრმა, რომ „ბიბლიოთეკაში უნდა მივიდე და ესაა მივდივარ კიდეც“. შეიძლება გზაში ჩემს ცნობიერებას ისეთი შინაარსები ავსებდნენ, რომელთაც არაფერი ჰქონდეს საერთო იმ მოლვაწვობასთან, რომლის ერთ-ერთგვარად ბიბლიოთეკაში მისვლა წარმოადგენს. ეს მოლვაწვობა ამ მომენტში ისე მიმდინარეობს, რომ მისი არც ერთი მონაკვეთი არაა ცნობიერი. მაშასადამე, ისეთი მოქმედებაც მოინახება, რომლის „უშუალო მიზანი“ არ ცნობიერდება. ამიტომ დებულება: აქტიურად ცნობიერდება მხოლოდ ის, რაც მოქმედების უშუალო მიზანს შეადგენს, ერთგვარ გადასინჯვას საჭიროებს. თეორიული აქტივობის მიმართაც არ შეიძლება მიღებულ იქნეს ეს დებულება ამ სახით, რადგან აქ ყოველი ცალკე ოპერაცია აქტიური ცნობიერების საგანს შეადგენს; მაგ., მათემატიკური ამოცანის გადაწყვეტა შეუძლებელი გახდება, რომ ამისათვის საჭირო რომელიმე თეორიული ოპერაცია გაუცნობიერებელი დარჩეს.

ვ) ა. ნ. ლეონტიევის შეხედულებათა მიხედვით, მოლვაწვობიდან მოქმედების გამოყოფისათვის საჭიროა გავითვალისწინოთ, უშუალოდ რაზეა მიმართული მოცემული აქტივობა. როცა აქტივობის საგანი იმას ემთხვევა, რაც პიროვნებას სამოქმედოდ აღძრავს, რაც მის მოთხოვნილებას პასუხობს, მოლვაწვობასთან გვაქვს საქმე; თუ ასეთ დამთხვევას არ აქვს ადგილი, მაშინ მოცემული აქტივობა მოქმედებას წარმოადგენს. პირველ შემთხვევაში საგანი მოტივის როლში გამოდის, ხოლო მეორეში იგი მიზნის ფუნქციას ასრულებს და მოტივს აზრის საშუალებით უკავშირდება. ამასთან მიღებულია, რომ მოქმედება და მისი პრაქტიკული მიმდინარეობის ცალკეული აქტები, ოპერაციები, მოლვაწვობის სტრუქტურულ ერთეულებს წარმოადგენენ: მოლვაწვობა მოქმედების გზით ხორციელდება, ხოლო მოქმედების რეალიზაცია ოპერაციებით წარმოებს. ოპერაციასთან დაკავშირებულია ცნობიერების თავისებური „ერთეული“ — მნიშვნელობა¹. აქ ორი შენიშვნა უნდა გაკეთდეს.

¹ Проф. А. Н. Леонтьев, Психические основы дошкольной игры, „Советская педагогика“, 1944, № 8—9, გვ. 41.

ა) მნიშვნელობის სპეციალურად ოპერაციებთან დაკავშირება. გაუგებრობას იწვევს. ისე გამოდის, თითქოს მოქმედების უშუალო საგანი, რომელზეც მთელი მოღვაწეობაა მიმართული (მიზანი და მოტივი), მნიშვნელობის სახით არაა მოცემული. მნიშვნელობა, გაგებული ისე, როგორც ეს ლეონტიევს ესმის¹, ოპერაციებზე უფრო მეტად მოღვაწეობასთან და მოქმედებასთან უნდა იყოს დაკავშირებული. საწინააღმდეგო შემთხვევაში ისიც გაუგებარი დარჩება, თუ როგორ ხდება მოტივისა და მიზნის მიმართებაში აღმოცენებული „აზრის მნიშვნელობებში კონკრეტიზირება“, რასაც ასე ხშირად უსვამს ხაზს ა. ნ. ლეონტიევი.

ბ) ყოველი მოღვაწეობის უკანასკნელი, დამამთავრებელი მოქმედება უშუალოდაა მიმართული იმ საგანზე, რომელიც მოთხოვნილებაა პასუხობს და, ამდენად, მსჯელობის საგნად გადაქცეული შეხედულების მიხედვით, მოტივს წარმოადგენს. ამიტომ იმ განსაზღვრების მიხედვით, რომელსაც ა. ნ. ლეონტიევი იძლევა, შეუძლებელი ხდება მოღვაწეობისა და მისი დამამთავრებელი მოქმედების ერთმანეთისაგან გამოყოფა; ერთნაირი უფლებით შეიძლება ორივე მოღვაწეობად მივიჩნიოთ. სიძნელე უფრო შორს მიდის, თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ მოღვაწეობის უკანასკნელი, დამამთავრებელი მოქმედების თითქმის ყოველი ოპერაცია უშუალოდ მოტივად წოდებულ სინამდვილეზეა მიმართული, უშუალოდ მოთხოვნილებას პასუხობს და, მაშასადამე, მოღვაწეობად მათი აღიარების საკითხიც ისმის. გართობა, თამაში და მათი ანალოგიური მოღვაწეობის ფორმები ხომ საერთოდ არ იძლევა ზემოთ აღნიშნული პრინციპის საფუძველზე მოღვაწეობის, მოქმედებისა და ოპერაციების ერთმანეთიდან გამოყოფის საშუალებას.

4) მოტივი ლეონტიევისათვის ძირითადი ფსიქოლოგიური მნიშვნელობის ცნებაა. მთელი მისი მოძღვრება არსებითად ამ ცნე-

¹ ა. ნ. ლეონტიევის აზრით, მნიშვნელობა არის „то обобщение действительности, которое кристаллизовано, фиксировано в чувственном носителе его, обычно — в слове или в словосочетании. Это — идеальная, духовная форма кристаллизации общественного опыта, общественной практики человечества. Круг представлений данного общества, его наука, сам язык его — все это суть системы значений“ (Психологические вопросы сознательности учения, გვ. 25). „Сознание предмета есть отражение его, как имеющего некоторое устойчивое значение, например, как пищи, как орудия и т. д.“ (Развитие психики; Психология, под редакцией проф. К. Н. Корнилова, проф. А. А. Смирнова, проф. Б. М. Теплова. 1948, გვ. 40).

ბის საფუძველზეა აგებული. რა შეიძლება ვთქვათ დადებითი, ა. ნ. ლეონტიევის შრომების გულდასმით შესწავლის შემდეგ, ნოტივის შესახებ? რა გერჩება ხელთ ამ ცნების დასაბასიათებლად? ვგებულობთ, რომ მოტივი განსაზღვრავს პიროვნების თავისებურებას, პიროვნების მიმართულებას; მოტივის საფუძველზე ხდება მოცემული შინაარსიდან მოქმედების მიზნის გამოყოფა; მასთან მიმართებაში იძენს მოქმედების მიზანი აზრს; მოტივი აღძრავს პიროვნებას სამოქმედოდ; იგი ედება საფუძვლად ახალ მოთხოვნილებათა აღმოცენებას და, ბოლოს, მოტივი არის ის ობიექტური, რომელშიც მოთხოვნილება ნახულობს თავის თავს, ის, რაც გარკვეულ მოთხოვნილებებს უპასუხებს და ადამიანს სამოქმედოდ აღძრავს. „რამდენადაც მოთხოვნილება ნახულობს საგანში თავის გარკვეულობას („საგნობრივდება“ მასში), მოცემული საგანი იქცევა მოღვაწეობის მოტივად, იმად, რაც კონკრეტულად აღძრავს მას“¹.

როგორც ვხედავთ, მოტივს განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ფუნქციები აქვს დაკისრებული, რომელთა ხასიათი გასაგებია. მაგრამ რას წარმოადგენს თვითონ მოტივი? რა ფსიქიკური თავისებურებით ახერხებს იგი ამ ფუნქციათა განხორციელებას? ამ ძირითადს კითხვაზე დამაკმაყოფილებელი პასუხი არ ჩანს. თვითონ მოტივის ბუნების შესახებ ა. ნ. ლეონტიევი იმაზე მეტს, რაც ზემოთ მოყვანილ ამონაწერშია მოცემული, არსებითად, არაფერს ამბობს.

ერთი შეხედვით თითქოს ყველაფერი ცხადია: მოტივია ის ობიექტური, რომელშიაც მოთხოვნილება ნახულობს თავის თავს, ის საგანი, რომელიც მოთხოვნილებას პასუხობს. მაგრამ საკმარისია, საქმის ვითარებას ჩავუყვირდეთ, რომ ისევ მთელი რიგი გაუგებრობის წინაშე აღმოვჩნდეთ: რა სახით, რანაირად იქცევა მოთხოვნილების საგანი მოტივად? კ. ლევინი მოთხოვნილების საგნებს განოწვევის თვისებას (Aufferdernyscharakter) მიაწერდა. მისი აზრით, საგანი, რომელიც მოთხოვნილებას პასუხობს, ინდივიდში გარკვეული მოქმედებისაკენ მიმართულ იმპულსებს აღძრავს და ამით მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისათვის საჭირო აქტიუობას ედება საფუძვლად. ლეონტიევს რომ ასეთი რამ ჰქონდეს მხედველობაში, იგი ამას იტყოდა და აღნიშნულ ავტორზეც მიუთითებდა, რათა შეერთებოდა მას, ან კიდევ გამიჯნულიყო მისგან.

¹ Псих А. Н. Леонтьев, Очерк развития психики, 1947, გვ. 90.

მოტივი ფსიქოლოგიური ხასიათის ცნებაა. მას ფსიქიკური შინაარსი აქვს. ის საგნობრივი სინამდვილე, რომელიც მოთხოვნილებას პასუხობს, რომელშიაც მოთხოვნილება თავის თავს ნახულობს და კმაყოფილდება, გარე სამყაროში არსებული ობიექტური რიგის მოვლენაა და ამიტომ იგი ფსიქოლოგიური კვლევის საზღვრებს გარეთ მდებარეობს. ჩვენს მოთხოვნილებას უფრო ხშირად ფიზიკური საგნები პასუხობს (აკმაყოფილებს), მაგრამ ფიზიკური საგნის მოტივად გამოცხადება, მოტივის ფიზიკურ მოვლენად მიჩნევა სრული უაზრობა იქნებოდა. ცხადია, ლეონტიევი მოტივში ფიზიკურ ფაქტს არ გულისხმობს. მაგრამ მაშინ როგორ გავიგოთ მისი ძირითადი დებულება: „მოტივია ის ობიექტური, ის საგანი, რომელიც მოთხოვნილებას პასუხობს?“.

ობიექტური საგანი პიროვნებისათვის მნიშვნელობის სახითაა „პრეზენტირებული“. საგნის მნიშვნელობა, საგნის იდეა ფსიქიკურ ფორმაში არსებობს, იგი ცნობიერების ფაქტია. იქნებ მოთხოვნილების საგნის მნიშვნელობა აქვს მხედველობაში ა. ნ. ლეონტიევს, როცა მოტივზე ლაპარაკობს? მნიშვნელობის მოტივად აღიარებას რამდენიმე დაბრკოლება ხვდება წინ.

ა) მნიშვნელობა ცნობიერების ერთი ფაქტია. მისი მოტივად აღიარება ნიშნავს, აღიარო, რომ ცნობიერება (მისი ერთი შინაარსი) აღძრავს პიროვნებას სამოქმედოდ, აძლევს მას მიმართულებას და განსაზღვრავს მისი ნოლგაწეობის სტრუქტურას; ცნობიერების სტრუქტურულ თავისებურებებსაც იგი აპირობებს. გამოდის, რომ ამოსავალია არა პიროვნების ყოფიერება, არამედ მნიშვნელობათა ცნობიერება.

ბ) მოტივი თუ არსებობს, თავის ფუნქციასაც უნდა ასრულებდეს. მნიშვნელობა ჩვენ მაშინაც გვაქვს ცნობიერებაში, როცა მასში ასახული სინამდვილის მიმართ არავეითარ მოთხოვნილებას არ ვგრძნობთ, არავეითარ აღძვრას არ განვიცდით. ისედაც ცხადია, რომ შეუძლებელია, მოტივი იყოს ისეთი რამ, რაც პიროვნების მდგომარეობათა ცვალებადობის გამო არ იცვლება, რომელიც ყველა პიროვნებისათვის, ყველა პირობებში, დაახლოებით ერთი და იგივე რჩება. შეიძლება, კაცმა იფიქროს, რომ მნიშვნელობას შეხატუვისი მოთხოვნილება აძლევს აღმძვრელ და აზრის მიმნიჭებელ ფუნქციებს. მაგრამ ასეც რომ იყოს, მაშინ მოტივად მოთხოვნილება უნდა მივიჩნიოთ და არა მნიშვნელობა.

გ) ლეონტიევის აზრით, მოტივის ერთი ძირითადი ფუნქცია ისაა, რომ მას შეუძლია, სამოქმედოდ აღძრას აღამაანი და მოქმე-

დების მიმართულება განსაზღვროს. მნიშვნელობა მოქმედებას მიმართულებას ვერ მისცემს, რადგან თვითონაა მოკლებული დროსა და სივრცეში განსაზღვრულობას. მას არც იმის ძალა შესწევს, რომ ადამიანი სამოქმედოდ აღძრას, რადგან თვითონ ცნობიერებას, ცნობიერების მოვლენას არ შეუძლია, რაიმე მიზეზობრივი მოქმედება შეაპირობოს. ჯერ კიდევ ადრე ტ. რიბომ იცოდა, რომ „იდეას არ შეუძლია მოძრაობის გამოწვევა: ფუნქციის ეს რალაც სრული და უეცარი შეცვლა სასწაულის სახით წარმოგვიდგებოდა. იდეა, რომელიც მყისვე გამოიწვევდა კუნთების თამაშს, როგორც ეს სპირიტუალისტებს აქვთ წარმოდგენილი, რალაც ზებუნებრივი მოვლენა იქნებოდა“-ო¹, — ამბობს იგი. ობიექტური სინამდვილის ცნობიერება — წარმოდგენები, აზრები, იდეები, მნიშვნელობანი — რომ განსაკუთრებულ როლს ასრულებს. მოღვაწეობაში, ქცევაში, ეს სადავო არაა, მაგრამ მისადმი ძალის — კუნთებზე უშუალო ზემოქმედების უნარის მიწერა მარქსისტული მსოფლმხედველობის დატოვებას და იდეალიზმის ნიადაგზე გადასვლას ნიშნავს.

ა. ნ. ლეონტიევს მოთხოვნილების მოტივად მიჩნევა შეუძლებლად მიაჩნია, რადგან იგი მოქმედებას მიმართულებას ვერ მისცემს: მოთხოვნილებაში არ ჩანს საგანი, რომელიც მას აკმაყოფილებს, მოცემულ მომენტში სად და რა პირობებში იმყოფება. მაგრამ არც მნიშვნელობაში ჩანს საგნის რეალური მოცემულობის პირობები. ამიტომ შეიძლება, კაცს ეფიქრა, რომ ა. ნ. ლეონტიევი მოტივში მოთხოვნილებისა და მისი დაკმაყოფილებისათვის საჭირო ობიექტურის შეხვედრას გულისხმობსო, მაგრამ არც ეს უნდა იყოს. მოთხოვნილება და საგანი ორი სხვადასხვა, ერთმანეთის გარეთ მდებარე მოვლენაა. ისინი რომ პიროვნებაში წინასწარ, მოქმედების დაწყებამდე, რალაცნაირად ერთ ფაქტში ერთიანდებოდნენ, მაშინ კიდევ შეიძლებოდა, მოტივად ეს ერთი — მოთხოვნილებისა და მისი საგნის შემცველი — ფაქტი ჩაგვეთვალა. მაგრამ, ჯერ ერთი, ასეთი ფაქტის არსებობას საფუძვლიანი დასაბუთება სჭირდება და, მეორე კიდევ, მისი დადასტურების შემდეგაც გაუგებარი დარჩებოდა, რატომ უნდა გვეწოდებინა ასეთი ფაქტისათვის „ის ობიექტური, რომელიც მოთხოვნილებას პასუხობს“, „ის საგანი, რომელშიაც მოთხოვნილება ნახულობს თავის თავს“?

¹ Т. Рибом, Воля в её нормальном и болезненном состоянии, 1894.

ერთი სიტყვით, მოტივის ფსიქოლოგიური ბუნების საკითხი ა. ნ. ლეონტიევის მოძღვრებაში ყველაზე ბნელი და გაურკვეველი საკითხია: ძნელია, კაცმა გაიგოს, რა არის „ის ობიექტური, რომელიც მოთხოვნილებას პასუხობს“, მოტივად ცხადდება და ფსიქიკური კატეგორიის მოვლენათა რიგში თავსდება.

5) მოთხოვნილება აღძრავს პიროვნებას სამოქმედოდ თუ ამ მოთხოვნილების შესატყვისი ობიექტური ვითარება, სულ ერთია, ორივე შემთხვევაში პიროვნების მოქმედება აქტუალურ მოთხოვნილებათა ფარგლებში რჩება. ამიტომ ის მოსაზრება, რომელიც ზემოთ მოთხოვნილების ნებისმიერი ქცევის მოტივად აღიარების წინააღმდეგ იყო გამოთქმული, ამ შეხედულებაზეც ვრცელდება.

ა. ნ. ლეონტიევი ნებისმიერ ქცევასა და მის მოტივებს ცალკე არ იხილავს. იგი საერთოდ არ ლაპარაკობს მათ შესახებ, მაშინ როცა მის მიერ განიხილული ქცევის ფორმების უმრავლესობა ნებისმიერ ქცევათა კატეგორიას მიეკუთვნება. ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, თითქოს ავტორი ნებისყოფისა და ნებისმიერი ქცევის ცნებათა გამოყენების საპირობას საერთოდ არ ხედავს.

6) განსაკუთრებულ დავას იწვევს მოტივისა და მიზნის ურთიერთობის ისეთი გაგება, რომელსაც ლეონტიევი იძლევა. იგი მოტივს მოღვაწეობის რეზულტატში ათავსებს და ნამდვილი მიზნის — მოღვაწეობის მიზნის — ადგილზე სვამს; პიროვნულ მიზნებს, რომელთაც განსაკუთრებული ღირებულება აქვთ, მოტივს უწოდებს, ხოლო ამ მიზნის განხორციელებისათვის საჭირო საშუალებებს მიზნის სახელწოდებით აღნიშნავს და, ამგვარად, მიზანსა და საშუალებას შორის არსებულ მიმართებას მოტივის მიზანთან მიმართებად გვაწვდის.

აღამიანი განსაზღვრული მოტივის საფუძველზე, პირველ რიგში, გარკვეული ქცევის — გარკვეული მოღვაწეობის — მიზანს ისახავს და მასთან მიმართებაში განსაზღვრავს იმ საშუალებებს, რომელთაც, პირობით, ამ ქცევაში — მოღვაწეობაში — შემაჯავლი ცალკე მოქმედების მიზანი შეიძლება ვუწოდოთ. ასეთი წვრილმანი, პირობითი ხასიათის მიზნები აზრს ღებულობენ ნამდვილი, სასიცოცხლო მიზნისაგან, რამდენადაც ისინი ამ უკანასკნელისაკენ მიმავალ საფეხურებად, ამ მიზნის განხორციელებისათვის საჭირო საშუალებებად განიცდებიან. სამართლიანად წერს ს. ლ. რუბინშტეინი: „რამდენადაც მოღვაწეობის საბოლოო მიზანი მთელ რიგ მოქმედებათა გზით მიიღწევა, თითოეული ამ მოქმედების რეზულტატი, რომე-

ლიც საბოლოო მიზანთან მიმართებაში საშუალებაა, ამავე დროს მოცემული ცალკე მოქმედების მიზანს წარმოადგენს“-ო¹. მოლვაწეობის საბოლოო მიზნისა და მისი განხორციელების საშუალების — მისადმი დაქვემდებარებული მიზნის — ურთიერთობის საკითხი თავისთავად საინტერესოა, მაგრამ მოტივის პრობლემას არსებითად არ ეხება. მოტივის პრობლემის ძირითადს საკითხებს წარმოადგენს შემდეგი: მოლვაწეობის მოტივის ფსიქოლოგიური ბუნების დადგენა და ამ მოტივის საფუძველზე მოლვაწეობის მიზნის მიღების კანონზომიერების ჩვენება. ა. ნ. ლეონტიევმა მოტივი ნამდვილ მიზანს უწოდა, რის შემდეგაც იგი მოლვაწეობის ამ მოტივად წოდებული მიზნისაგან განსხვავებული მიზანი ვერ ნახა და განაცხადა: მოლვაწეობას მოტივისაგან განსხვავებული მიზანი არ აქვს, მისი მოტივი და მიზანი ერთმანეთს ემთხვევაო. ადამიანის სულიერი აქტივობა იწყება მოტივით და მიიმართება მიზნისაკენ, რომელიც, თავის მხრივ, დაქვემდებარებულ მიზნებად იშლება. ა. ნ. ლეონტიევმა კვლევა დაიწყო შუაგზიდან — მიზნიდან (რასაც მან მოტივი უწოდა) და იგი წარმართა ამ მიზნის განხორციელებისათვის საჭირო საშუალებებისაკენ — ამ მიზნისადმი დაქვემდებარებული მიზნებისაკენ. აქ მან საყურადღებო დაკვირვება და მოსაზრებები მოგვცა, მაგრამ მთავარი, მოლვაწეობის მოტივი, მხედველობის გარეშე დარჩა.

ზემოთ გადმოცემული შეხედულებები ერთ სიძნელეს კიდევ ხვდება. ა. ნ. ლეონტიევის მიერ მოტივად წოდებული მიზნის მიღების პროცესი მოლვაწეობის მთლიანი სტრუქტურის ერთი ისეთი აუცილებელი ნაწილია, როგორიც ის მოქმედება, რომელიც ამ მიზნის განხორციელების საქმეს ამთავრებს. მიზნის მიღება შინაგანი მოქმედებაა. იგი ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით გარეგან აქტივობაზე კიდევ უფრო საინტერესოა და ღირებული. კითხვა დგება: რა შეადგენს იმ შინაგანი მოქმედების მოტივს, რომლის რეზულტატი მოლვაწეობის მიზნის (ლეონტიევის განოთქმით, მოტივის) მიღებაა? მოლვაწეობის მიზანი თავისი თავის მოტივად ვერ იქცევა და, მერე კიდევ, იგი შეუძლებელია, როგორც მიზანი, მიღებამდე არსებობდეს. გამოდის, რომ მთლიანი მოლვაწეობის მეორე ნაწილის მოტივს მისი პირველი მონაკვეთის — პირველი მოქმედების — რეზულტატი შეადგენს, ხოლო ამ პირველ მონაკვეთს — პირველ მოქმედებას — მოტივი ან საერთოდ არ აქვს, ან კიდევ იგა

¹ С. Л. Рубинштейн, Основы общей психологии, 1946, гл. 563.

მოცემული მოლვაწვობის გარეთ მდებარეობს. ასეთი მოსაზრების უმართებულობა ცხადად ჩანს. მოლვაწვობის ერთიანობა მისი მოტივის ერთიანობითაა შეპირობებული. ახალი მოტივი ახალ მოლვაწვობას — ახალ ქცევას — აძლევს დასაბამს და ამით ძველის საზღვრებს გვატოვებინებს.

4. დ. უზნაძე ადამიანის აქტივობის სპეციფიკურ მოტივს ქცევის პიროვნულ ღირებულებაში ხედავს. მისი აზრით, „როცა სუბიექტი აქტუალური მოთხოვნილების ძალას ემორჩილება, მაშინ იმპულსურ ქცევასთან გვაქვს საქმე. მაგრამ ადამიანი ყოველთვის როდი უთმობს ამ იმპულსს. ...მას უნარი აქვს თავისი თავი და გარემო ურთიერთს დაუპირისპიროს, თავისი მე-ს მოქმედების ობიექტივაცია მოახდინოს. ეს გარემოება შესაძლებლობას აძლევს მას აქტუალური იმპულსის იძულებას ხელიდან გაუსხლტეს და, მაშასადამე, თავისი მომავალი ქცევის საკითხი დააყენოს: ახლა მან თვითონ უნდა გადაწყვიტოს, თუ როგორ მოიქცეს, რაკი აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსს აღარ მისდევს. სახელდობრ, სიტუაცია ასეთია: სუბიექტი განიცდის, რომ მისი ქცევა ამიერიდან მასზე, მის საკუთარ პიროვნებაზე, მის მე-ზეა დამოკიდებული. მაშასადამე, რა ქცევა სჯობს ამ მესთვის, ეს წინასწარ უნდა იქნას მოფიქრებული“¹. გადაწყვეტილების გამოტანას — ნებისმიერი ქცევის მიზნის მიღებას — წინ უსწრებს მკაფიოდ რთული პროცესი, რომელშიაც ორი საფეხური უნდა ვგანვსხვავოთ. პირველ საფეხურს არჩევანი შეადგენს, ხოლო მეორეს მოტივაცია იძლევა. მთელი ეს პერიოდი ხასიათდება ქცევის ისეთი სახეობის მონახვით, რომელიც სუბიექტს თავისი „მე“-ს შესაფერის აქტად მიაჩნია და რომლისთვისაც მას პასუხისმგებლობის აღება შეუძლია². გადაწყვეტილების მომზადების პირველი საფეხური, არჩევანი, არსებობს, აზროვნების გზით მიმდინარეობს: სუბიექტი ფიქრობს, მსჯელობს და ამნაირად ცდილობს, ქცევის სწორედ ისეთი სახეობა მონახოს, რომელიც ყველაზე უფრო მიზანშეწონილია მისთვის. მაგრამ მიზანშეწონილი ქცევის პოვნა არ იძლევა გარანტიას, რომ სუბიექტი მართლაც ამ ქცევის შესრულებას გადაწყვეტს. იმის მიხედვით, თუ რა სჯობს, არაა საკმარისი, რომ კაცმა მის შესრულებას მოჰკიდოს ხელი. ინტელექტუალური პროცესების წარმატებით დასრულებას ყოველთვის როდი მოსდევს

¹ დ. უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, 1940, გვ. 163.

² ი.ქვე, გვ. 164.

შესატყვისი მოქმედების პრაქტიკული განხორციელება. ეს როცა ასე არ იყოს, „ამშინ საკითხის ინტელექტუალურად გადაჭრისა და ევოლიუტურად გადაწყვეტის აქტი ერთმანეთს უნდა დამთხვევოდნენ“¹, მაგრამ უბრალო დაკვირვებაც ამტკიცებს, რომ, ფაქტურად, ასე არ ხდება. იმისათვის, რომ ამორჩეული, მიზანშეწონილად ცნობილი, ქცევის პრაქტიკული განხორციელება მართლაც გადაწყდეს, რომ იგი პიროვნებამ მიზნად მიიღოს, „ამისთვის მას კიდევ დასჭირდებოდა რაღაც, რაც აზროვნებას, როგორც ასეთს, არ ეხება. ამისთვის მას დამატებით ნებელობის აქტის მოხდენად დასჭირდებოდა“². ეს დამატებითი აქტი მოტივაციაში მდგომარეობს, მაგრამ რას წარმოადგენს მოტივი? რაში მდგომარეობს მოტივაცია?

დ. უზნაძის აზრით, „თავის თავისა და თავისი ქცევის ობიექტივაციის უნარის გამო, ადამიანი თავისი აქტიური მოთხოვნილების იმპულსით კი არ მოქმედებს, არამედ საზოგადოდ თავისი მე-ს. მოთხოვნილებათა მიხედვით“³. ნებისმიერი ქცევის დროს ორი ან რამდენიმე ერთდროულად აღძრული მოთხოვნილებიდან მექანიკურად ის კი არ იმარჯვებს, რომელსაც უფრო მეტი ძალა, მეტი იმპულსი აღმოაჩნდება, არამედ საკითხი იმ ქცევის სასარგებლოდ წყდება, რომელსაც მეტი პიროვნული ღირებულება აქვს. ასეთი ქცევა, უფრო ხშირად, საერთოდ არაა დაკავშირებული აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსთან. იგი ზოგჯერ, პირიქით, ამ უკანასკნელის წინააღმდეგაა მიმართული. ზოგი მეკლევარის შეხედულების მიხედვით მოტივსა და ქცევას შორის ერთგვარი ზღვარია გავლებული: ქცევა სხვაა და მოტივი სხვა. ამიტომ შეიძლება, ერთსა და იმავე ქცევას დადებითი მოტივებიც ჰქონდეს და უარყოფითიც. ასეთ შემთხვევაში მხედველობაში აქვთ ქცევის ფიზიკური ფაქტი — განსაზღვრულ მოძრაობათა კომპლექსი. ამგვარი მსჯელობა უმართებულოა. ფსიქოლოგიური თვალსაზრისისათვის იმდენი განსხვავებული ქცევა არსებობს, რამდენ განსხვავებულ მოტივთანაც გვაქვს საქმე. „ამისთვის ქცევა, როგორც ფიზიკური მოცემულობა, როგორც გარკვეულ მოძრაობათა კომპლექსი, სრულიადაც არ წარმოადგენს ქცევას. ფსიქოლოგიურად ეს კომპლექსი მხოლოდ იმ შემთხვევაში ჩაითვლება ქცევად, როდესაც იგი გარკვეული აზრ-“

¹ დ. უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, 1940, გვ. 165.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 164.

ის, მნიშვნელობის, ღირებულების მატარებლად განიცდება, ქცევად მას ეს აზრი, ეს ღირებულება, ეს მნიშვნელობა ხდის. მის გარეშე იგი უბრალო ფიზიკური ფაქტი იქნებოდა, რომლის შესწავლაც ფსიქოლოგიას, ყოველ შემთხვევაში, ყველაზე ნაკლებად ეკითხება“¹.

დ. უზნაძე თავისი შეხედულების ილუსტრაციას შემდეგი მაგალითის ნიადაგზე ახდენს: ვთქვათ, ამ სალამოს დანიშნულია კონცერტი, რომელიც ძალიან მაინტერესებს, მაგრამ, ჩემი სამუშაო გეგმის მიხედვით, სწორედ ამ სალამოს გარკვეული საქმე მაქვს გასაკეთებელი. ჩემში ორი ურთიერთის საწინააღმდეგო ტენდენცია ჩნდება: კონცერტზე წასვლისა და სახლში დარჩენისა. სახლში დარჩენა და მუშაობა მაინცდამაინც არ მიზიდავს, მე კონცერტზე წასვლა მირჩევნია, მაგრამ წინასწარი მოფიქრების შემდეგ იმ დასკვნამდე მივდივარ, რომ სჯობს, სახლში დავრჩე და სამუშაო შევასრულო. იმისათვის, რომ „სახლში დარჩენა“ მართლა გადავწყვიტო, ამ ქცევის — სახლში დარჩენის — უპირატესობის მონახვა დამკვირდა: სამუშაოს შესრულებას შედეგად ის მოჰყვება, რომ გეგმა თავის დროზე მექნება დამთავრებული, რასაც ჩემთვის ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს; ხოლო, თუ დღეს არ ვიმუშავე, გეგმა ჩამეშლება, რადგან ხვალ ამ საქმისათვის არ მეცლება. ვთქვათ, მე შინ დარჩენა ვამჯობინე. რატომ მოხდა ასე? რატომ გადავწყვიტე ის კი არა, რაც უფრო მიზიდავდა ახლა, არამედ ის, რაც სრულიად არ იყო ჩემთვის ამჟამად მიზიდველი? იმიტომ, რომ ამ უკანასკნელს მეტი ღირებულება აღმოაჩნდა ჩემთვის, ვიდრე პირველს. ამგვარად, გარკვეულ ქცევას — შინ დარჩენას და მუშაობას — გამართლება მოენახა. ის, რაც მას მოჰყვება შედეგად, უფრო დიდ ღირებულებას წარმოადგენს ჩემთვის, ვიდრე ის, რაც კონცერტზე წასვლას მოჰყვებოდა შედეგად. ჩემი გადაწყვეტილების მოტივი სწორედ ესაა: იგი გაცნობიერებაა იმ ღირებულების უპირატესობისა, რომელიც ამა თუ იმ ქცევას აქვს ჩემთვის, და, ამ აზრით, იგი ერთ-ერთი მათგანის გამართლებაა“². სახლში დარჩენისა და მუშაობის გაგრძელების გადაწყვეტის შემდეგ შეიძლება ტელეფონით მაცნობონ, რომ კონცერტზე იქნება ჩემი წინაცნობი, რომლის ნახვაც დიდ ღირებულებას წარმოადგენს. ხელახალი განსჯის შემდეგ შეიძლება საკითხი კონცერტზე წასვლის

¹ დ. უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, გვ. 168.

² იქვე, გვ. 167.

სასარგებლოდ გადაწყვეტო. უკანასკნელი შესაძლებელი ხდება ახალი მოტივის — ნაცნობთან შეხვედრის მოტივის — გაჩენის ნიადაგზე. საქმის ვითარებას რომ ჩაეუყვირდეთ, ნათელი გახდება, რომ მოტივმა აქ ერთხელ უარყოფილი ქცევა კი არ მიმალბინა, არამედ ახალი ქცევა მომანახვინა, ისეთი ახალი ქცევა, რომელსაც ჩემთვის განსაკუთრებით დიდი ღირებულება აღმოაჩნდა. წინა გადაწყვეტილებით მე უარყავი „ესთეტიკური სიამოვნების მიზნით კონცერტზე წასვლა“; ახლა, როდესაც ნაცნობის ნახვის მოტივი გაჩნდა, იმავე ფიზიკური ქცევით ფსიქოლოგიურად სრულიად ახალი ქცევის შესრულება ვამჯობინე, სახელდობრ, „ნაცნობთან შეხვედრის მიზნით კონცერტზე წასვლა“. ცხადია, რომ ეს უკანასკნელი სულ სხვა ქცევაა, ვიდრე კონცერტზე წასვლა-ესთეტიკური სიამოვნების მიღების მიზნით; ამგვარად, — ასკვნის დ. უზნაძე, — მოტივის ფუნქცია იმაში მდგომარეობს, რომ იგი „ერთ ქცევას მეორეთი ცვლის — ნაკლებ მისაღებს უფრო მისაღებით“¹ და ამით გარკვეული მოქმედების შესაძლებლობას ქმნის. მოტივი „ამა თუ იმ ფიზიკურ ქცევას გარკვეულ ფსიქოლოგიურ ქცევად აქცევს“².

არჩევანი გვითვალისწინებს ქცევის მიზანშეწონილებას, რომელიც შეიძლება ჯერჯერობით მხოლოდ ცივი, ინდიფერენტული, დებულების სახით იყოს მოცემული. ასეთი დებულებიდან აქტიუზბის იმპულსი არ გამომდინარეობს. ის, რაც ობიექტურად მიზანშეწონილია მოცემულ პირობებში, მოკლებულია მიმზიდველობის ძალას. ასეთი თვისება მან მოტივისაგან უნდა მიიღოს. ამიტომ დ. უზნაძე შემდეგ საკითხს აყენებს: რას ემყარება მოტივი, როდესაც ქცევის შესატყვისი მოდიფიკაციას ახდენს? ამ საკითხის გადაჭრის მიზნით იგი „მე“-ს მოთხოვნილებათა განხილვას ახდენს. ნებელობის შემთხვევაში მოქმედების სუბიექტად განიცდება „მე“, რომელიც მომენტის ფარგლებს სცილდება. იგი ისეთი მოთხოვნილებების მატარებელია, რომლებიც არც ერთი კერძო სიტუაციით ან მომენტით არ განისაზღვრება. „მე“-ს, ამ აზრით, თითქოს „განუცხელებული“ მოთხოვნილებები გააჩნია, რომელსაც ყოველ შესაძლო კერძო მომენტში აქვს ძალა. ვიტალური მოთხოვნილება სრულიად გარკვეულ კონკრეტულ სიტუაციასთანაა დაკავშირებული: იგი სრულიად გარკვეული მომენტის მოთხოვნილებაა.

¹ დ. უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, გვ. 173.

² იქვე, გვ. 173.

მაგრამ, გარკვეული აზრით, ისიც შედის განყენებულ მოთხოვნილებათა წრეში. როდესაც, მაგ., მშვიერი კაცი მოცემულ სიტუაციაში ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისათვის იწყებს ზრუნვას, ყველაფერს კი არ ჰამს, რაც გააჩნია, არანედ ხვალინდელ შიმშილსაც ლებულობს ნხედველობაში და დღევანდელ მოთხოვნილებას ამის მიხედვით იკმაყოფილებს. როგორც ჩანს, ადამიანი ვიტალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილების დროსაც არ ხელმძღვანელობს მხოლოდ ამ მომენტის იმპულსით. ვიტალურ მოთხოვნილებასაც იგი ისე უყურებს, როგორც „მე“-ს მოთხოვნილებას საზოგადოდ, რომელმაც შეიძლება მომავალშიც იჩინოს თავი. ამიტომ იგი მომენტალური ვიტალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილების დროსაც ამ საერთო მოთხოვნილებებიდან გამოდის. „კულტურული ადამიანისთვის აწყყოსა და მომენტის მოთხოვნილებად არც ვიტალური მოთხოვნილება ჩაითვლება“¹.

ადამიანს, ვიტალურ მოთხოვნილებებს გარდა, სპეციფიკურ-ადამიანური, ანუ უმაღლესი რიგის, მოთხოვნილებებიც აქვს. ასეთია ინტელექტუალური, მორალური და ესთეტიკური მოთხოვნილებანი. ადამიანს ქეშმარიტების იდეა აქვს, იდეა სიკეთისა და იდეა მშენიერებისა, და ყველაფერს, რასაც იგი ხედავს და აკეთებს, იმ იდეათა თვალთაყვანისმცემად, მას თავის ყოველდღიურ ქცევაში არა მარტო იმ მოთხოვნილების დაკმაყოფილება სწადია, რომელსაც ეს ქცევა ემსახურება უშუალოდ, არამედ უმაღლესი მოთხოვნილებებისაც². ამრიგად, ადამიანისათვის პირდაპირ დამახასიათებელი შეიქნა, რომ იგი ყოველთვის მოთხოვნილებას, რომელიც მას სრულიად გარკვეულ პირობებში უჩნდება, თავის მე-ს მუდმივს, მაღალს. გარდაუვალ მოთხოვნილებებს უკავშირებს და მათს დაკმაყოფილებაზე ამისდა მიხედვით ზრუნავს³. მოტივი ასეთ, მაღალი რიგის, მოთხოვნილებებს ემყარება. იგი ამა თუ იმ ფიზიკურ ქცევას გარკვეულ ფსიქიკურ ქცევად ხდის იმით, რომ მას პიროვნების ძირითად მოთხოვნილებათა სისტემაში რთავს და სუბიექტს მისი შესრულების განწყობას უქმნის.

იმის მიხედვით, თუ ვის როგორი საცხოვრებო გამოცდილება აქვს, მოთხოვნილებათა ან ერთი სისტემა შეიძლება იყოს ენერ-

¹ დ. უხანაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, გვ. 171.

² იქვე, გვ. 171.

³ იქვე, გვ. 175.

გვის მთავარი წყარო ანდა — მეორე. ზოგი ადამიანისათვის უმაღლეს მოთხოვნილებებს აქვს მეტი მნიშვნელობა და ძალა, ზოგისათვის კიდევ ვიტალური მოთხოვნილებებია ცხოვრების სტილის მიმცემი. ერთისათვის ესთეტიკური მოთხოვნილება არის ენერგიის დაუშრეტელი წყარო, მეორისათვის მორალური და ინტელექტუალური მოთხოვნილებებია ცხოვრების განმსაზღვრელი. ამის გამო ყველა პიროვნებაში მოტივაციის პროცესი ერთნაირად არ მიმდინარეობს. როდესაც ადამიანის წინაშე საკითხი დგება, თუ როგორ მოიქცეს, შემდეგი გარემოება იჩენს თავს: „იმ შესაძლო მოქმედებათაგან, რომელთაც მისი გონება სცნობს მიზანშეწონილად, მხოლოდ ზოგი იზიდავს ნას გარკვეული მხრივ, მხოლოდ ზოგიერთის მიმართ გრძნობს იგი მზაობას, მხოლოდ ზოგიერთს იწყნარებს, როგორც შესაფერისს, როგორც ქეშმარიტად მიზანშეწონილს. მოტივაციის აზრი სწორედ ამაში მდგომარეობს: იგი ისეთ მოქმედებას ეძებს და პოულობს, რომელიც პიროვნების ძირითადს, ცხოვრებაში განმტკიცებულ განწყობას შეეფერება. როდესაც სუბიექტი ქცევის ასეთ სახეობას მიაგნებს, იგი განსაკუთრებულად განიცდის მას: იგი ერთგვარ მიზიდულობას გრძნობს მის მიმართ, იგი მისი შესრულებისათვის მზაობას განიცდის“¹.

ასეთია დ. უზნაძის მიერ მოტივის გარშემო გამოთქმულ შეხედულებათა ძირითადი აზრი.

მოტივის შესახებ ამ მოსაზრებებს იზიარებს პროფ. ნათაძეც. მისი აზრით, გადაწყვეტილებას ყოველთვის რაიმე მოტივი განსაზღვრავს. „მოტივი ეწოდება იმ საფუძველს, რომლის ნიადაგზედაც ადამიანი ნებისმიერ, განზრახულ საქციელს ჩაიდენს“. „გონებრივი აქტი მხოლოდ მას შემდეგ გადაიქცევა გადაწყვეტილების მოტივად, რაც იგი ადამიანის მისწრაფებათა და მოთხოვნილებათა სისტემაში ჩაერთვის“². ასეთი გადასვლა გონებრივი შეფასებისა მოთხოვნილებათა სისტემაში მოტივაციის პროცესს წარმოადგენს. ქცევის ღირებულების შეფასება მხოლოდ მაშინ გადაიქცევა გადაწყვეტილების მოტივად, როცა ადამიანი რეალურად განიცდის მის მიმზიდველობას. მაგრამ საიდან ჩნდება მიმზიდველობის ეს განკლად? რა შეადგენს მოტივის

¹ დ. უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, გვ. 172.

² რ. ნათაძე, ფსიქოლოგია, 1948, გვ. 198, 199.

„საფუძველს? პასუხი ასეთია: ნებითი მოქმედების მოტივის საფუძველს პიროვნების მაღალი, სოციალურად აღმოცენებული მოთხოვნილებები შეადგენენ“¹. მიმზიდველობის განცდაც მის ნიადაგზე ჩნდება.

როგორც ვხედავთ, პროფ. რ. ნათაძის აზრი არსებითად ემთხვევა დ. უზნაძის შეხედულებებს. რა შეიძლება ითქვას ამ უკანასკნელის შესახებ?

1) ავტორი იძლევა ქცევის ფსიქოლოგიურ და ფიზიკურ ცნებებს. უკანასკნელთა საფუძველზე შესაძლებელი ხდება, თავიდან ავიშოროთ ის გაუგებრობა, რომელსაც არც თუ ისე იშვიათად ვხვდებით ქცევის ფსიქოლოგიაში. ასეთი გაუგებრობის ნიადაგზეა, მაგ., აღმოცენებული მტკიცება — „ერთსა და იმავე ქცევას შეიძლება სხვადასხვა მოტივი და მიზანი ჰქონდეს“. აქ გამოთქმაში — „ერთი და იგივე ქცევა“ ქცევის ფიზიკური მხარე — გარკვეულ მოძრაობათა კომპლექსი — იგულისხმება, რომელიც შეიძლება მართლაც სხვადასხვა მიზნისაკენ იყოს მიმართული. მაგრამ ქცევის ფიზიკური მხარე არაა თვითონ ქცევა. თუ მიზანი არსებითადაა დაკავშირებული მოტივთან, შეუძლებელია, ერთი და იმავე მოტივის საფუძველზე არსებითად განსხვავებული მიზნები იქნეს დასახული. თუ ქცევის ფსიქოლოგიურ ბუნებას მოტივისა და მიზნის თავისებური შინაარსი განსაზღვრავს, გაუგებარია, როგორაა შესაძლებელი, რომ ერთსა და იმავე ქცევას სხვადასხვა მიზანი ან კიდევ სხვადასხვა მოტივი ჰქონდეს: დღეს ერთი, ხვალ მეორე. ასეთი გაუგებრობის საფუძველს ის გარემოება შეადგენს, რომ ზოგჯერ ქცევის ფსიქოლოგიური ბუნების შესწავლას ცდილობენ და ყურადღებას აჩერებენ ქცევის ფიზიკურ მხარეზე, რომელიც შეიძლება ფაქტიურად სხვადასხვა მოტივითა და, მაშასადამე, სხვადასხვა მიზნით იქნეს შეპირობებული. მაგრამ ქცევის ფიზიკური მხარე, გამოთიშული ქცევის მთლიანი მიმდინარეობიდან, არ შეიცავს ქცევის ფსიქოლოგიურ არსს. ფსიქოლოგიური თვალსაზრისი ქცევას მოტივისაგან და მიზნისგან ვერ გამოყოფს. როგორცაა მოტივი, ისეთივეა მიზანი და ქცევა. ამ მხრივ, ჩვენში, ყველაზე მეტ გაუგებრობაში მოექცა ნ. ვოიტონისი. მან ქცევის ფსიქოლოგიის ნაცვლად ქცევის ფიზიკური გამოკვლევა მოგვცა.

2) განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია იმპულსური ქცევისაგან ნებისმიერი ქცევის გამიჯვნის ის პრინციპი, რომელსაც დ. უზ-

¹ რ. ნათაძე, ფსიქოლოგია, 1948, გვ. 203.

ნაძე იძლევა: „ნებელობის შეგზბევევაში აქტუალური მოთხოვნები-ბის იმპულსი არასოდეს მოქმედებას არ იწვევს: ნებისმიერი ქცევა-არასოდეს აქტუალური მოთხოვნების იმპულსს არ ეყრდნობა“-ო¹, — წერს იგი და ნებისმიერი ქცევის მოტივს სხვა მიმართუ-ლებით, სახელდობრ, ქცევის პიროვნული ღირებულების მხრივ, ხედავს. მაგრამ, სამწუხაროდ, როგორც ამას ქვემოთ ვნახავთ, ამ პრინციპს იგი ბოლომდე არ მიჰყვება, რის გამოც, საბოლოო ან-გარიშში, ნებისმიერი ქცევა აქტუალური მოთხოვნების იმპულ-სით ისაზღვრება და ნებისყოფის სპეციფიკური თავისებურება ხე-ლიდან გვისხლტება.

3) აღსანიშნავია, აგრეთვე, პიროვნული ქცევის მოტივის აღიარება გადაწყვეტილების საფუძვლად, მისი განსხვავება ქცევის მიზნებისაგან და უკანასკნელის მოტივთან მიმართებაში გათვალისწინების საყურადღებო ცდები, რომელზეც ქვემოთ მოგვიხდება შეჩერება.

დ. უზნაძის მიერ მოტივის შესახებ გამოთქმული შეხედულებე-ბის გარშემო ორი ძირითადი ხასიათის შენიშვნა უნდა გაკეთდეს:

1) როგორც ვნახეთ, დ. უზნაძე გადაწყვეტილების მომზადების, ნიშნის მიღების, პერიოდს ორ საფეხურად ყოფს: პირველ საფე-ხურს არჩევანი შეადგენს, ხოლო მეორეს — მოტივაცია. არჩევანი ინტელექტუალურ აქტადაა მიჩნეული, მოტივაცია კი ემოციურ პროცესად ცხადდება. პირველ საფეხურზე აზროვნების გზით პი-როვნებისათვის მიზანშეწონილი ქცევის შერჩევა ხდება, მეორეზე — ამ ქცევის პიროვნული ღირებულება ცნობიერდება — ამ ქცევის მოტივი აღმოცენდება და, ამგვარად, ქცევა ადამიანის მოთხოვნი-ლებათა სისტემაში ჩაერთვის და პრაქტიკულად მისაღები ხდება. აქ ასეთი კითხვა დგება: რას ემყარება არჩევანი? რის საფუძველზე ხდება მრავალი შესაძლო ქცევიდან ერთ-ერთის უფრო მიზანშეწო-ნილად მიჩნევა? პასუხი მხოლოდ ერთი შეიძლება იყოს: — მხოლოდ იმ პიროვნულ ღირებულებას, იმ პიროვნულ აზრსა და მნიშვნელო-ბას, რომელიც ამ ქცევას აქვს მოცემული პიროვნებისათვის. ადა-მიანი ერთ ქცევას მეორეზე უფრო მიზანშეწონილად იმიტომ ცნობს, რომ პირველს მეორესთან შედარე-ბით უფრო მეტი ღირებულება აქვს მისთვის. ინტე-ლექტმა არჩევანს, ქცევის ღირებულების გარდა, კიდევ სხვა რა უნდა დაუდვას საფუძვლად? ჯერ უფრო მიზანშეწონილი ქცევის

¹ დ. უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, 1940, გვ. 145.

მონახვა — ამორჩევა და შემდეგ მისი ღირებულების გაცნობიერება — განსაზღვრა არ ხდება. უფრო მიზანშეწონილი ქცევა უფრო ღირებული ქცევაა. ამიტომ რამდენიმე შესაძლო ქცევიდან ერთის უფრო მიზანშეწონილად მიჩნევა ამ ქცევათა ღირებულების ურთიერთშეფარდების საფუძველზე ხდება. მოცემული ქცევის მიზანშეწონილად აღიარება ნიშნავს, რომ პიროვნებას უკვე გაცნობიერებული აქვს ამ ქცევის ფასი, რომ მან უკვე იცის მისი ღირებულება არა მხოლოდ საერთოდ, არამედ თავისი თავისთვისაც, რადგან იგი მიზანშეწონილი ქცევის შერჩევას საკუთარ თავთან მიმართებაში ახდენს. თუ ნებისმიერი ქცევის მოტივს აღნიშნული ღირებულება შეადგენს და ასეთი მოტივი საქმარისი გადამწყვეტილების მისაღებად, უკანასკნელისათვის არჩევანიც საქმარისი უნდა იყოს, რადგან ქცევის აზრი და ღირებულება არჩევანის საფუძველშია მოცემული: აქაა იგი და ნახული და გაცნობიერებული. ამგვარად, გამოდის, რომ არჩევანიც მოტივად მიჩნეული მოვლენის საფუძველზე ხდება, ინტელექტი მოტივს ემყარება, როცა იგი მიზანშეწონილი ქცევის შერჩევას ახდენს. ასეთი მოსაზრების ნიადაგზე არ ხერხდება ამორჩევის საფუძვლის ერთიმეორისაგან გამოყოფა.

შეიძლება თქვან: მოტივმა ქცევა პიროვნების მოთხოვნილებათა სისტემაში უნდა ჩართოს, რომ ეს ქცევა მიზნობრივად გახდეს და მისი განხორციელების შესახებ გადამწყვეტილება იქნეს გამოტანილი. მაგრამ, ჯერ ერთი, ნებისმიერი ქცევის აქტები ყოველთვის არ იზიდავს სუბიექტს. ასეთი მიზნობრივობა არ შეადგენს ტიპურ ნებისმიერი ქცევის პირობას. პიროვნება — ნებისმიერი ქცევის სუბიექტი — იმის გაკეთებასაც ახერხებს, რაც თავისთავად მას სრულებით არ იზიდავს, რაც, პირიქით, მის განზიდვას ახდენს. მეორე, რაც მთავარია, საჭიროა, ვიკითხოთ: ნუთუ შეიძლება ქცევის მიზანშეწონილობის, მისი ღირებულების შესახებ ისე ვიმსჯელოთ, რომ მხედველობაში არ გვქონდეს ის მოთხოვნილება, რომელიც ამ ქცევამ უნდა დააკმაყოფილოს? სუბიექტმა ქცევის მიზანშეწონილობა ხომ მოთხოვნილებებთან მიმართებაში უნდა განსაზღვროს? არჩევანი ფიზიკური ქცევის — მოძრაობათა კომპლექსის — არჩევას არ ნიშნავს. იგი გარკვეული მიზნის მქონე ქცევისადმი უპირატესობის მინიჭებას გულისხმობს. თუ ეს ასეა, სადაც საქმე მოთხოვნილებებს ეხება, არჩევანი უკვე გულისხმობს ქცევის ჩართვას პიროვნების საერთო მოთხოვნილებათა სისტემაში.

მეორე მხრივ, უდავოა, ქცევის მიზანშეწონილად მიჩნევა ჯერ

კიდევ არ ნიშნავს, რომ უსათუოდ ამ ქცევის პრაქტიკული განხორციელება გადაწყდება. შეიძლება ლოთმა კარგად იცოდეს, ლეინის სმის მიტოვება მისთვის თუ რამდენად მიზანშეწონილი და ღირებულია, შეიძლება იგი ალკოჰოლის მავნე ზეგავლენასაც უშუალოდ განიცდიდეს, მაგრამ მაინც მაგარ სასმელებს ეძალეობდეს. ამგვარად ქცევის ღირებულების დანახვა ყოველთვის არაა საკმარისი იმისათვის, რომ მისი შესრულების გადაწყვეტილება იქნეს გამოტანილი. მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ გადაწყვეტილებას წინ ჯერ მიზანშეწონილი ქცევის წმინდა-ინტელექტუალური ძიება უსწრებს, ხოლო შემდეგ მოტივაციის ვოლიუნტარული პროცესი აპრობებს. ლოთის მაგალითი ნებისყოფის სისუსტეზე უფრო ლაპარაკობს, ვიდრე მოტივის უქონლობაზე.

2) მეორე შენიშვნა უფრო პრინციპული ხასიათისაა. იგი ნებისმიერი ქცევის მოტივის საფუძველს ეხება. დასაწყისში მტკიცედაა წამოყენებული დებულება: „ნებელობის შემთხვევაში აქტუალური მოთხოვნილებების იმპულსი კი არ არის მოქმედების თუ ქცევის წყარო, არამედ სულ სხვა რამ, რაც შეიძლება ზოგჯერ ეწინააღმდეგებოდეს კიდევ მას“¹. ეს მოსაზრება უეჭველად სწორია, მაგრამ მას ბოლომდე დაცვა და განვითარება სჭირდება. ამ დებულებას ვერ შეუთანხმდება მოსაზრება, რომელიც ნებისყოფის მოტივის საფუძველად მოთხოვნილებას აცხადებს. მართალია, აქ ლაპარაკია ისეთ მოთხოვნილებებზე, „რომელნიც არც ერთი კერძო სიტუაციით ან მომენტით არ არის განსაზღვრული“, „რომელთაც ყოველ შესაძლო კერძო მომენტში აქვთ ძალა და ამ აზრით „განყენებულ“ მოთხოვნილებებს წარმოადგენენ“, მაგრამ ასეთ მოთხოვნილებებს, თუ ისინი მართლა არსებობენ მოთხოვნილებების ცოცხალი ფაქტის სახით, კიდევ უფრო მეტი უფლებით შეიძლება აქტიური მოთხოვნილებები ეუწოდოთ, რამდენადაც ისინი ყოველ შესაძლო კერძო სიტუაციაში განიცდებიან და შინაგანი თუ გარეგანი აქტივობისათვის გარკვეული ძალის იმპულსებს იძლევიან. ამ მოთხოვნილებათა იმპულსებიც, რამდენადაც ისინი მოთხოვნილებათა სახით არსებობენ და განიცდებიან, აქტუალურ მოთხოვნილებათა იმპულსებია. უკანასკნელით განსაზღვრული მოქმედება, იქნება იგი სხეულგებრივი თუ სულიერი, სულ ერთია, იმპულსური ქცევის აქტად უნდა ჩაითვალოს. იმპულსური ქცევისათვის მოთხოვნილების იმპულსიც

¹ დ. უხნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, გვ. 144.

საკმარისია. ნებისყოფას იგი არ საჭიროებს. ამასთან მოთხოვნილება, რომელსაც რაიმე იმპულსი არ გააჩნია, არაა მოთხოვნილება: არც განყენებული და არც კონკრეტული. მოთხოვნილება თუ არსებობს, იგი უეჭველად აქტუალურია, უეჭველად რალაც იმპულსს იძლევა.

მაინც როგორი მოთხოვნილებები აქვს მხედველობაში დ. უზნაძეს, როცა მოტივის შესახებ ლაპარაკობს? რას თვლის იგი ე. წ. „განყენებულ“ მოთხოვნილებად? ასეთია, პირველ რიგში, სოციალური, ანუ წმინდა ადამიანური, მოთხოვნილებანი, რომელნიც თეორიული, ეთიკური და ესთეტიკური მოთხოვნილებების სახით არსებობენ. მაგრამ „განყენებულ“ მოთხოვნილებათა წრეში ადამიანის ვიტალური მოთხოვნილებანიც შედრან, რამდენადაც ისინი სუბიექტის მიერ მხოლოდ მომენტის მდგომარეობად არ განიცდიანო, — ამბობს დ. უზნაძე.

ჯერ ვიტალური მოთხოვნილების მიმართ ვნახოთ, რამდენად სწორია აღნიშნული მოსაზრება. შიმშილი აწმყოს მდგომარეობაა, ცხოვრების რეალური პროცესის ახლანდელი მიმდინარეობაა. მან მხოლოდ თავისი თავი იცის; მხოლოდ ისეთი ქცევის იმპულსს იძლევა, რომელშიაც თვითონ კმაყოფილდება. მას არ შეუძლია თავის თავზე უარი თქვას, ახლა მისთვის საჭირო ულუფის ნაწილი ხვალისათვის გადასდოს. მშიერი კაცი ახერხებს, სადაც ეს აუცილებელია, აწმყოში მიმდინარე მოთხოვნილებას დაკმაყოფილებისათვის საჭირო სურსათის ნაწილი ხვალინდელი შიმშილისათვის შეინახოს, მაგრამ ასეთი ქცევის იმპულსი თვითონ მოთხოვნილებიდან როდი მომდინარეობს. მოთხოვნილება, პირიქით, სრულ დაკმაყოფილებამდე ქამის იმპულსს იძლევა და კაცს, ზოგჯერ, საკმაოდ ძლიერი ძალისხმევა სჭირდება, რომ ეს უკანასკნელი შეაკავოს.

რაც შეეხება ხვალინდელ შიმშილს, იგი დღეს მხოლოდ შიმშილის იდეის, შიმშილის ლოგიკური აზრის სახით შეიძლება გვექონდეს მოცემული და ამიტომ შიმშილის რეალურ პროცესად არ განიცდება. ხვალინდელი მოთხოვნილება დღეს მოთხოვნილების ცოცხალი პროცესის მსგავსი ქცევის იმპულსს ვერ მოგვცემს. იგი ვერც იმ ქცევას გახდის მიმზიდველად, რომელმაც წინასწარ მის დაკმაყოფილებაზე უნდა იზრუნოს. კაცს მიმზიდველად ეჩვენება ქცევა, რომლისკენაც მას მოთხოვნილების იმპულსი უბიძგებს, რომელიც რომელიმე მიმდინარე მოთხოვნილების დაკმაყოფილების საქმეს ემსახურ-

არება. ხვალინდელი შიმშილი კაცს დღევანდელი კერძის ნახევარს თავისთვის ვერ გადაადებინებს, რადგან მას, როგორც წარმოდგენას, როგორც იდეას შიმშილის რეალური პროცესის ძალა არ აქვს. ხვალინდელი შიმშილი დღეს არ არსებობს, როგორც შიმშილი, როგორც მოთხოვნილების რეალურია, ცოცხალი პროცესი. ამიტომ იგი იმას ვერ გააკეთებს, რისი გაკეთებაც ამ უკანასკნელს ძალუძს. ამგვარად, ვიტალური მოთხოვნილება ან არსებობს, როგორც აწმყოს აქტიური მდგომარეობა, ანდა ახლა საერთოდ არ არსებობს, როგორც მოთხოვნილება. როცა იგი არსებობს, ისეთი ქცევის იმპულსს იძლევა, რომელიც მას, მის აწმყოს პასუხობს. როცა იგი აქტუალურად არაა, მაშინ საერთოდ არაა და შეუძლებელია, მისგან მომდინარე რაიმე იმპულსის შესახებ ვილაპარაკოთ. ამიტომ ნებისმიერი ქცევის მოტივის საფუძვლად მოთხოვნილება არ გამოდგება. მოტივის ამგვარი საფუძვლის ძებნას საერთოდ არ უნდა ჰქონდეს აზრი. ასეთი რამ მოტივს, თუ იგი მართლა მოტივია, არ უნდა სპირდებოდეს. იგი თვითონ უნდა იყოს გადაწყვეტილების აქტის საკმაო საფუძველი.

ამ მხრივ, არც მალალი რიგის მოთხოვნილებები გამოირჩევიან; თეორიული, ეთიკური თუ ესთეტიკური მოთხოვნილებებიც აწმყოს აქტიური მდგომარეობანი, სულიერი ცხოვრების ახლანდელი მიმდინარეობანი არიან. ისინიც მხოლოდ თავიანთი შესატყვისი ქცევის იმპულსებსს იძლევიან. ის გარემოება, რომ ეს მოთხოვნილებები შეიძლება კაცს ყოველ მომენტში ჰქონდეს, სრულებით არ ნიშნავს, მისი ხვალინდელი დღეც მის ახლანდელ მიმდინარეობაში განიცდება, რომ უკანასკნელი პირველისათვის საჭირო აქტივობის წყაროდ მივიჩნიოთ. მალალი რიგის მოთხოვნილებაც იმპულსურ ქცევას ედება საფუძვლად: მანაც მხოლოდ თავისი თავი და თავისი აწმყოიცის და ამიტომ ნებისმიერი ქცევის მოტივის საფუძვლად ისევე არ გამოდგება, როგორც ვიტალური მოთხოვნილება.

ნებისმიერი ქცევის მოტივის დაფუძნება აქტუალურ მოთხოვნილებაზე (არააქტუალური მოთხოვნილება საერთოდ არ არსებობს), ნებისმიერი ქცევის იმპულსურ ქცევაზე დაყვანას ნიშნავს. რატომ გახდა იძულებული დ. უზნაძე, ნებისმიერი ქცევის წყარო საბოლოოდ მაინც მოთხოვნილებაში მოენახა, მოტივი მასზე დაეფუძნებინა და ეთქვა: იმ შესაძლო მოქმედებებიდან, რომელთაც ადამიანის გონება ცნობს მიზანშეწონილად, იმ საცხოვრებო გამოცდილებათა განო, რომლებშიაც მოთხოვნილებანი ვითარდებიან, „მხოლოდ ზოგი იზიდავს ნას გარკვეული მხრივ, მხოლოდ ზოგიერთის

შემართ გრძნობს იგი მზაობას, მხოლოდ ზოგიერთს იწყნარებს, როგორც შესაფერისს, როგორც ქეშმარიტად მიზანშეწონილს. როდესაც სუბიექტი ქცევის ასეთ სახეობას მიაგნებს, იგი განსაკუთრებით განიცდის მას: იგი ერთგვარ მიზიდულობას გრძნობს მის მიმართ, იგი მისი შეხრულებისთვის მზაობას განიცდის. ნებისმიერ ქცევას, ისე როგორც ყოველგვარ აქტივობას, გარკვეული წყარო, ენერგია, იმპულსი სჭირდება. ნებისმიერი ქცევისათვის საჭირო იმპულსი ქცევის ღირებულებაში (მოტივში) მან ვერ ნახა და ამიტომ ნებისმიერი ქცევა არაპირდაპირი გზით ისევე აქტივობის ცნობილ წყაროს, მოთხოვნილებას, დაუკავშირა. ამით აღრე წამოყენებული დებულება — „ნებისმიერი ქცევა არასოდეს აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსს არ ემყარებაო“ — უარყოფილ იქნა, მაშინ როცა ამ დებულებას ნებისყოფის გავებისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს.

ნუთუ მართლა პიროვნებას ქცევის მხოლოდ იმ აქტების განხორციელების ძალა შესწევს, რომელიც მოთხოვნილებას უკავშირდება და ამის გამო მიზიდველი ხდება? ნუთუ მართლა პიროვნება აქტუალური მოთხოვნილების გამოუვალ ტყვეობაში იმყოფება და არასოდეს არ შეუძლია აწმყოს მდგომარეობაზე ამაღლება და ისეთი აქტივობის განვითარება, რომელიც სიცოცხლის ახლანდელ მიმდინარეობას კი არ პასუხობს, არამედ, პირიქით, მის ხარჯზე მიდის, მისგან მსხვერპლს იღებს? ასეთი რამ წინდაწინვე დაუჯერებელი ჩანს.

როგორც განხილული გამოკვლევებიდან ჩანს, საბჭოთა ფსიქოლოგიაში მოტივის შესახებ არ არსებობს ერთი გარკვეული აზრი; მკვლევართა შეხედულებანი არსებითად შორდებიან ერთმანეთს. მოტივის პრობლემა დღემდე ერთ ყველაზე უფრო ბუნდოვან და გაურკვეველ პრობლემად რჩება. ამის ერთი მიზეზი შეიძლება კვლევის ობიექტის თავისებურებაც იყოს. როცა, მაგ., ალკმის შესახებ ლაპარაკობენ, ყველამ იცის, რა კონკრეტულ ვითარებას ეხება საქმე, ყველას შეუძლია, შეუცდომლად უჩვენოს ალკმის ფაქტი. აქ აზრთა სხვადასხვაობა იმას კი არ ეხება, თუ რომელი ფაქტი უნდა ვიკვლიოთ ალკმის სახელწოდებით, არამედ იგი ამ ფაქტას თავისებურების, ამ ფაქტის კანონზომიერების დადგენის საქმეში იჩენს თავს. ალკმის კვლევა-ძიება მისი ფაქტიური მოცემულობითაა ნაკარნახევი. იგივე შეიძლება ითქვას, სხვა ფსიქიკური მოვლენების მიმართ. თითქმის სხვა მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე მოტივის შემთხვევაში. ერთი მკვლევარი ერთ მოვლენაზე მიუთითებს, რო-

გორც მოტივზე, ხოლო მეორე — კიდევ მეორეზე. თითოეულ ამ მოვლენას თავისი საკუთარი სახელი აქვს. მოტივი არც გვარონული ცნებაა მათ მიმართ. ფსიქოლოგიაში შეიძლება მთელი თავი არსებობდეს რომელიმე მკვლევარის მიერ მოტივად მიჩნეული მოვლენის შესახებ ისე, რომ ამ თავში სიტყვა „მოტივი“ ერთხელაც არ იქნეს ნახსენები. იმის საფუძველი არ უნდა გვქონდეს, რომ ეთქვას, ალკმის, გრძნობის, აზროვნებისა და სხვა ამგვარ მოვლენათა გვერდით კიდევ არსებობს მოვლენათა ერთი ჯგუფი, რომელსაც შეიძლება მოტივი ვუწოდოთო. ასეთ რამეს რომ ადგილი ჰქონოდა, მოტივის სხვა ცნობილ მოვლენებში არ დაუწყებდნენ ძებნას.

ის, რაც ახლა აღინიშნა, იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ მოტივი ფუნქციონალური ხასიათის ცნებაა. იგი განსაზღვრულ მიმართებაში აოსებული რომელიღაც მოვლენის ფუნქციაა და არა „ნივთიერი“, შინაარსეული, თავისებურება: მოვლენა, რომელიც ამ მიმართებაში მოტივის როლს ასრულებს, სხვა მიმართებაში შეიძლება მოტივის არაერთარ ნიშანს არ ატარებდეს. მოტივი, როგორც ასეთი, მხოლოდ მოტივაციის პროცესში უნდა არსებობდეს. ამიტომ მისი ბუნების გარკვევა მხოლოდ ამ პროცესში უნდა იყოს შესაძლებელი. თუ, მაგ, დადასტურდება, როგორც ამას ზოგი ფიქრობს, გრძნობაც ასრულებს მოტივის როლს, ნაჩვენები უნდა იქნეს, რას წარმოადგენს ეს ფუნქცია, რა თავისებურების გამო და რა ვითარებაში ასრულებს მას გრძნობა. გრძნობაზე უბრალო მითითება არ კმარა, რადგანაც იგი, უპირველეს ყოვლისა, გრძნობაა და არა მოტივი.

ზოგი მკვლევარი მოტივის საქმის ვითარების ნაცვლად ქცევის ფიზიკური ფაქტიდან ამოდის და განსაზღვრული თეორიული წინამძღვრის (ქცევას უქველად მოტივი ანუ მიზეზი უნდა ჰქონდესო) საფუძველზე ამ მოტივს თუ მიზეზს ეძებს. ერთი ერთ მოვლენას მიიჩნევს ასეთ რამედ, მეორე კიდევ — მეორეს. ისე იქცევიან, როგორც ბუნებისმეტყველი, რომელიც მოცემული შედეგიდან მიზეზის შესახებ ასკვნის. ბუნებისმეტყველს ასეთი მოკმედების საფუძველი აქვს, ფსიქოლოგს კი — არა. ფსიქოლოგს არ უნდა სჭირდებოდეს სულიერი პროცესის თავისებურების ასეთი დასკვნების გზით ძიება, რადგან ფსიქიკური სამყარო ჩვენ უშუალოდ გვეძლევა. მოტივი, რამდენადაც იგი ფსიქიკური საქმის ვითარებაა, ამ სამყაროს მკვიდრს წარმოადგენს. ამიტომ მასზე უშუალოდ დაკვირვება უნდა შეიძლებოდეს. თუ ეს სწორია, მაშინ მოტივის.

თავისებურებანი, პირველ რიგში, დასკვნებით კი არ უნდა ვეძებოთ, არამედ განცდაში უნდა ვნახოთ. დასაწყისში მოტივის ფაქტიური მოცემულობა უნდა იქნეს ერთმნიშვნელოვნად დადგენილი, რომ ერთი ტერმინით სხვადასხვა მოვლენაზე ლაპარაკი არ მოგვიხდეს. ამისათვის საჭიროა, ქცევის ფსიქოლოგიური ანალიზი ვაწარმოოთ, რომ თვითონ ქცევის მთლიან სტრუქტურაში ვიპოვოთ მოტივი და მისი ბუნებრივი ადგილი.

წინააღმდეგარე გამოკვლევის უშუალო მიზანი ნებისმიერი ქცევის მოტივის თავისებურებათა გარკვევაა. მაგრამ, სამწუხაროდ, თვითონ ნებისმიერი ქცევის ფაქტიც არაა ერთმნიშვნელოვნად დადგენილი: ყველა ფსიქოლოგი ერთსა და იმავე მოვლენას არ გულისხმობს ნებისმიერ ქცევაში. ზოგი მკვლევარი სრულიად არ აყენებს საკითხს ნებისყოფისა და ნებისმიერი ქცევის შესახებ. ამიტომ ჩვენ, პირველ რიგში, შევეცდებით ქცევის საერთო ანალიზი ვაწარმოოთ, ხოლო ნებისმიერი ქცევა და მისი მოტივები შემდეგ ცალკე გამოვყოთ ამ ანალიზის საფუძველზე.

ქ ე ვ ე ს ა ნ ა ლ ი ზ ი

§ 1. ქვევის სტრუქტურული მომენტები

ქვევა სუბიექტისა და გარე სინამდვილის ერთიანობაა. ამიტომ მისმა ანალიზმა ორივე ეს მხარე უნდა გაგვითვალისწინოს იმ მიმართებაში, რომელშიაც ისინი ფაქტიურად არსებობენ: ანალიზმა უნდა გვიჩვენოს, რას ემყარება ეს ერთიანობა და რას წარმოადგენს იგი, როგორც შინაგანად განაწევრებული დინამიკური პროცესი.

აღაპიანები, — წერს ფ. ენგელსი, — ბუნების შვილები არიან: ზღენ ხორციით, სისხლითა და ტვინით ბუნებას ვეკუთვნიით და მის შიგნით ვიმყოფებით¹. სუბიექტი და გარემო არაა ორი სხვადასხვა საწყისი. განვითარების გარკვეულ საფეხურზე პირველი გამოეყო მეორეს, როგორც მისი ორგანული ნაწილი, ისე, რომ მათ შორის არსებული პირველადი ერთიანობა მუდამ ძალაში რჩება. ამიტომ სუბიექტისა და გარემოს კავშირი შესაქმნელი არაა. იგი თავიდანვე მოცემულია, ოღონდ საცხოვრებო პირობების ცვალებადობის ნიადაგზე იცვლება მისი ფორმა და შინაარსი. ამ კავშირში, ამ ურთიერთობაში წამყვან როლს სუბიექტი ასრულებს, რადგან იმისათვის, რომ იგი სუბიექტად დარჩეს და უკან, გამოყოფამდე არსებულ პირველადს მდგომარეობამდე არ დაეშვას, საჭიროა, მან გარემოსთან განსაზღვრული ურთიერთობა დაამყაროს. თვითონ გარემო სუბიექტს არავითარ ანგარიშს არ უწევს; იგი მასთან ისეთსავე ფიზიკურ ურთიერთობაშია, როგორც — ყველა სხვა ნივთთან. ადამიანი, რამდენადაც მას ადამიანებთან აქვს საქმე, ამ მხრივ, გაპონაკლისს წარმოადგენს; ადამიანები ერთმანეთს უცქერიან, როგორც სოციალურ არსებას, როგორც პიროვნებას; მხედველობაში ღებუ-

¹ ფ რ ი დ რ ი ბ ე ნ გ ე ლ ს ი, ბუნების დიალექტიკა, 1950. გვ. 183.

ლობენ ერთმანეთის ინტერესებს, ზრუნავენ ერთმანეთზე. მაგრამ პიროვნების ბუნება იქ ყი არ ჩანს, სადაც იგი ზრუნვის ობიექტადაა გადაქცეული, არამედ იქ, სადაც თვითონაა ქცევის სუბიექტი, თვითონაა აქტიური — მწარმოებელი და მომხმარებელი. და, აი, ჩვენ წინაშე დგას საკითხი: როგორია სუბიექტის აქტიუობის სტრუქტურა? რა ძირითად მომენტებს შეიცავს მისი ქცევა?

1. ქცევის გარეგან მიმდინარეობაზე დაკვირვება, პირველ რიგში, ქცევის იმ მხარეს გამოყოფს, რომელსაც მოქმედება ეწოდება. ასეთია, მაგ.: ქამა, სმა, წერა, კითხვა, ლაპარაკი, სიარული, ცურვა, რთვა, ქსოვა, შენება, მანქანის მართვა და სხვა. თითოეული მათგანი განსაზღვრულ მოძრაობებს, ანუ ოპერაციებს, მოითხოვს: წერისათვის საქიროა, ქალაღი მოამზადო, კალმისტარი აიღო, მელანში ამოაწო, ხელში სათანადოდ მოიმარჯვო, ქალაღთან მოხერხებულად მიიტანო და, იმის მიხედვით, როდის რა ასოა დასაწერი, ხელის ხან ერთნაირი მოძრაობა შეასრულო, ხან — მეორენაირი. თითოეულ ამ მოძრაობას თუ მოძრაობათა სისტემას ოპერაცია ეწოდება. ოპერაციები უშუალოდ პასუხობენ იმ კონკრეტულ ობიექტურ მოცემულობას, რომელშიაც მოქმედება მიმდინარეობს და ამ გზით მოქმედების რეალიზაციას ახდენენ. მოქმედებებს ადამიანი ინდივიდუალური ცხოვრების გზაზე იძენს და შემდეგ მათ, საჭიროების მიხედვით, ხან ერთ ქცევაში იყენებს, ხანაც — მეორეში. რამდენად უფრო მეტი რაოდენობის მოქმედებას არის ადამიანი დაუფლებული, გარე სინამდვილესთან ურთიერთობის იმდენად მეტი საშუალება გააჩნია მას. მოქმედება წვრთნისა და ვარჯიშის გზით შეიძინება. პროფესიონალური მომზადება განსაზღვრული ცოდნისა და მოქმედების დაუფლებას გულისხმობს. მოქმედებას საკუთარი მიზანი არ აქვს, იგი ქცევის მიზნის განხორციელების საქმეს ემსახურება. ხშირად მოქმედება და ქცევა ერთმანეთში ერევათ: ქცევას მოქმედებას უწოდებენ და მოქმედებას კიდეც — ქცევას. ასეთ შემთხვევაშია, რომ ლაპარაკობენ: „ერთ და იმავე ქცევას სხვადასხვა შემთხვევაში შეიძლება სხვადასხვა მიზანი ჰქონდეს“-ო. ნამდვილად ასეთი რამ შეუძლებელია. ასეთ შემთხვევაში ერთი და იმავე მოქმედებით კაცი სხვადასხვა ქცევას და, მაშასადამე, სხვადასხვა მიზანს ახორციელებს: შეიძლება იგი წერდეს და ამით თვითონ სწავლობდეს, სხვას ასწავლიდეს ან კიდეც მხატვრულ შემოქმედებას ეწეოდეს. სამსავე შემთხვევაში განსხვავებულ მიზანთან და, მაშასადამე, განსხვავებულ ქცევასთან გვაქვს საქმე.

მოქმედება მხოლოდ ქცევაში ცოცხლობს და არსებობს. ქცევის გარეთ დამოუკიდებელი არსებობის უნარი მას არ გააჩნია. ქცევის მთლიანი სტრუქტურიდან გამოთიშული პრაქტიკული მოქმედება ფიზიკური ფაქტია. წერა, კითხვა, სიარული, ლაპარაკი, რთვა, ქსოვა, კერვა და სხვა ამგვარ მოქმედებათა შესრულება მანქანასა და წარმატებით შეუძლია, მაგრამ მანქანის მოქმედების ფსიქოლოგიურ დახასიათებას არავინ შეეცდება. ცალკე, დამოუკიდებლად აღებული მოქმედება არაფერს ამბობს იმ ქცევის ფსიქიკური ბუნების შესახებ, რომელშიაც იგი შეიძლება ჩაერთოს. კაცი სუფთა წერაში ვარჯიშობს, სამიჯნურო ბარათს ადგენს, სოცშეჯიბრების ვალდებულებას აყალიბებს, ლექსს თხზავს თუ ფილოსოფიურ ტრაქტატს აფორმებს, ამის შესახებ თვითონ წერის ფაქტი არაფერს გვეუბნება, რადგან იგი ყველა ზემოთ აღნიშნულ შემთხვევაში ერთნაირად არსებობს. მოქმედებათა უმრავლესობა ჩვევადაა გადაქცეული და რეფლექსთა მტკიცედ შეკრულ სისტემას წარმოადგენს. მოქმედება ჩვევად ქცეული იქნება იგი, თუ არა, სულ ერთია, მხოლოდ ქცევის მთლიან სტრუქტურაში ცოცხლობს, მხოლოდ აქ იძენს იგი აზრსა და ღირებულებას¹.

გარეგანი, ანუ პრაქტიკული, მოქმედების ანალოგიურად შეიძლება შინაგანი, ანუ თეორიული, მოქმედების შესახებაც ვილაპარაკოთ. ასეთი იქნება, მაგალითად, დაკვირვება, დახსოვნება, გაგება, წსჯელობა, ოცნება და სხვა. არც შინაგანი მოქმედება არსებობს ქცევისაგან დამოუკიდებლად; ისიც მხოლოდ აქტივობის მთლიან სტრუქტურაში ცოცხლობს და ფუნქციობს. მაგრამ შინაგანი მოქმედება, არსებითად, ფსიქიკური ფაქტია; ფსიქოლოგია, პირველ რიგში, თვითონ ამ ფაქტითაა დაინტერესებული. ამ მიზნით იგი ხშირად ქცევის ცოცხალი პროცესიდან შინაგან მოქმე-

¹ ქცევისა და ჩვევის ურთიერთობის საკითხი განხილული აქვს ზ. ხოჯავასა თავის სადოქტორო დისერტაციაში — „Природа привычки в психологии“ (1950 წ., ხელნაწერი), სადაც ამ საკითხს სპეციალური პარაგრაფი აქვს დათმობილი. იგი გვითვალისწინებს განსხვავებას, რომელიც ჩვევასა და ქცევას შორის არსებობს, მაგრამ მოქმედებასა და ჩვევას შორის რაიმე არსებითი ხასიათის განსხვავებას არ ხედავს. ამ მოვლენათა ერთმანეთისაგან გამიჯვნა საჭიროა იმისთვის, რომ მოქმედების სპეციფიკური თავისებურება არ დაკარგოთ. ჩვევისა და მოქმედების ცნებები ერთმანეთს არ ფარავს. დაუფლებული მოქმედება ჩვევა, მაგრამ ჩვევა ცალკე მოძრაობა, ცალკე ოპერაციაა შეიძლება იყოს. რთული მოქმედების დაუფლება მისი — ცალკე ოპერაციათა ჩვევების გამომუშავების გზით ხდება. მოქმედება დაკარგავს მოქმედების სახეს, რომ მას ერთი, რომელიმე ძირითადი, ოპერაცია დააკლდეს, მაგრამ ასეთ შემთხვევაშიაც რაღაც ჩვევასთან მაინც გვექნება საქმე.

დებათა განყენებას ახდენს და მათი საკუთარი ბუნებისა და კანონ-
ზომიერების შესწავლას ესწრაფვის. კვლევის ასეთი გზა მიზანშე-
წონილია, მაგრამ ერთი წუთითაც არ უნდა იქნეს დავიწყებული,
რომ მიღებული შედეგები ქვევის ცოცხალი პროცესიდან ამოკვე-
თილ მოვლენებს წარმოადგენენ და არა სინამდვილის თვითმარ-
და დამოუკიდებელ ერთეულებს, როგორც ამას ფიქრობდა ტრა-
დიციული ასოციაციონისტური ფსიქოლოგია.

მოქმედებათა თანმიმდევრულ განვითარებას თუ გავყვებით, მათ
მიმართებაში, ადრე თუ გვიან, მთლიანი ქვევის ბუნებასაც ჩა-
ვწვდებით, რის გამოც ცალკე მოქმედებები განსაზღვრული აზრის
მატარებელ მოვლენებად წარმოგვიდგებიან. ასე ხდება, მაგ., როცა
ბალეტში, ანდა ჩვენთვის უცხო ენაზე გახმიანებულ კინოსურათში
რომელიმე გმირს ვადევნებთ თვალს, ან კიდევ პრაქტიკულ ცხოვ-
რებაში ჩვენგან განზე მდგომი პიროვნების მოქმედებათა მიმდინა-
რეობას ვაკვირდებით, მის „საიდუმლო დაზვერვას“ ვახდენთ.
შეიძლება კაცი, რაიმე განზრახვით, სპეციალურად ცდილობდეს,
დაფაროს თავისი ქვევის ძირითადი მიზანი, მაგრამ გამოცდილი
დამკვირვებლისათვის იგი; ბოლოს და ბოლოს, მაინც მისაწვდომი
ხდება.

მოქმედებას საკუთარი არც მოტივი აქვს და არც მიზანი. ამი-
ტომია, რომ იგი მხოლოდ ქვევის მთლიან სტრუქტურაში ცო-
ცხლობს. როგორც კი მოქმედებას საკუთარი მოტივი გა-
უჩნდება, სათანადო მიზანსაც შეიძენს და მაშინვე თვითონ მიიღებს
ქვევის სახეს, თვითონ გახდება ქვევა. უფრო სწორად რომ ვთქვათ,
მიზანი კი არ არსებობს მოქმედებისათვის, არამედ მოქმედება არ-
სებობს მიზნისათვის, როგორც მისი განხორციელების საშუალება.
ჯერ მიზანი ისახება და შემდეგ აქტიურდებიან ის მოქმედებანი,
რომელთაც შეუძლიათ, ამ მიზნის მიღწევის საქმეს მოემსახურონ.
ქვევის მთლიან დინამიკურ სტრუქტურაში მოქმედებას გარკვეული
ადგილი უჭირავს: იგი საშუალებაა, რომლითაც კაცი მიზანს აღწევს.

რა მოქმედებათა დაუფლება და გამოყენება შეუძლია კაცს და
რა წარმატებით, ეს იმ ორგანოთა მდგომარეობაზეა დამოკიდე-
ბული, რომლითაც მოქმედება ხდება. ჩვეულებრივ, ქვევა ხორცი-
ელდება ისეთი მოქმედებებით, რომელთა მიმდინარეობაში, მოტო-
რულ აპარატთან ერთად, შემეცნების ორგანოებიცაა ჩართული.
მოქმედებისა და, მაშასადამე, ქვევის წარმატება დიდადაა დამო-
კიდებული ამ ორგანოთა ფუნქციონის უნარზე. ფერწერას ხელი და
წარმალური თვალი სჭირდება; ხელების დაკარგვის, ანდა დაბრმა-

ვების შემდეგ კაცმა, რაგინდ დიდი ნიჭი და მისწრაფებაც არ უნდა ჰქონდეს მას აქეთენ, უარი უნდა თქვას ამ მიმართულებით აქტივობაზე. ვერც დაბადებით ყრუ მოგვცემს მუსიკალურ კომპოზიციებს. წინათ საუკეთესო მცურავი, მაგრამ ამჟამად უხელო კაცი დასახრჩობად განწირული ადამიანის გადასარჩენად წყალში ვერ შეცურავს, ასეთი მოქმედების რა დიდი სურვილიც არ უნდა ჰქონდეს მას. ამიტომ ყოველთვის მოინახება ისეთი ქცევა, რომელზეც საბოლოოდ უნდა თქვას უარი კაცმა, თუ მან ხელი, ფეხი, სმენა ან კიდევ მხედველობა დაკარგა. იგივე უფრო მეტი ძალით ითქმის ფსიქიკურ მოქმედებათა შესაძლებლობებზე.

ამგვარად, მოცემული ქცევის განხორციელებას დაისახავს თუ არა კაცი მიზნად, ეს ბევრადღა დამოკიდებული იმაზე, თუ რამდენად შესწევს მას ამ ქცევის რეალიზაციისათვის საჭირო მოქმედების უნარი, რა მდგომარეობაში აქვს მას შესატყვისი ორგანოები, რამდენად წარმატებით ფუნქციონებენ ისინი. არის შემთხვევა, როცა ერთი ორგანოს დანაკლისის კომპენსაციას მეორე ორგანო ახდენს: კაცი, რომელმაც, მაგ., ხელი დაკარგა, ფეხით წერს. ერთგვარად სმენაც ენაცვლება მხედველობას. მე რესევის ნამდვილი საქმე, ლეგენდარულ ამბად რჩება კაცობრიობას იმიტომ, რომ მან ხელოვნური ფეხებით შეძლო, საბრძოლო თვითმფრინავი წაეყვანა გმირულ შეტევაზე.

ქცევა არაა მოქმედების გარეშე და მოქმედება — ქცევის გარეშე. ამიტომ, რაც ქცევის არსებობისათვისაა აუცილებელი, იგი მოქმედების არსებობისათვისაც აუცილებელია. მაგრამ მაინც ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ მოქმედებისათვის მთავარია შესაძლებლობა (können), ხოლო ქცევისათვის — ნდომა (wollen), თუ ამ უკანასკნელს ფართო მნიშვნელობით გავიგებთ. ზოგჯერ დიდი სურვილისა და მონდომების მიუხედავად, ქცევა განუხორციელებელი რჩება ადამიანს იმის გამო, რომ ამ ქცევისათვის საჭირო მოქმედების შესაძლებლობა არ აღმოაჩნდა მას. მეორე მხრივ, მოქმედება, რომლის წარმატებით შესრულებაც შეუძლია კაცს, გამოუყენებელი რჩება, თუ არაა ნდომა, აღმძვრელი ისეთი ქცევისა, რომელიც ამ მოქმედებით უნდა განხორციელდეს.

ქცევის უმარტივეს ერთეულს რეფლექსი წარმოადგენს. ეს ერთეული წინათ, ქცევის ფსიქოლოგიაში, ნებისმიერი და უნებლიე მოძრაობების, ან კიდევ ოპერაციების სახელწოდებით განიხილებოდა. რეფლექსი ქცევის საშენი მასალაა: მოქმედება რეფლექსებით ხორციელდება, ხოლო ქცევა — მოქმედებით. ამიტომ შეუძლებელ-

ლია, ქვევაში ისეთი მონაკვეთი მოიძებნოს, რომელიც რეფლექსებს არ მოიცავდეს, ან კიდევ თვითონ რეფლექსი არ იყოს. მაგრამ, რა თქმა უნდა, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ქვევის მთელი კანონზომიერების დაყვანა მასში შემავალი ცალკეული რეფლექსების თავისებურებაზეა შესაძლებელი. ქვევას თავისი, ცალკე რეფლექსზე დაუყვანელი, კანონზომიერება აქვს. ქვევის მთლიან მიმდინარეობაში სად, როდის და რომელი რეფლექსი იჩენს თავს, ეს ქვევის მთლიან სტრუქტურაზეა დამოკიდებული. ამ მოსაზრების საუკეთესო საბუნიებისმეტყველო დასაბუთებას იძლევა ი. პ. პავლოვის მოძღვრება ქერქის სისტემური მუშაობისა და დინამიკური სტერეოტიპის შესახებ. მათზე ჩვენ სხვა ადგილზე მოგვიხდება შეჩერება.

ივ. პავლოვმა რეფლექსი მეთოდური თვალსაზრისით გამოყო ქვევისაგან და მისი მეცნიერული შემეცნების ნიადაგზე თავის ტვინის მოქმედების ობიექტური სურათი მოგვცა და ქვევის, როგორც მთლიანი სისტემის, ფიზიოლოგიური მექანიზმი გაგვითვალისწინა. რეფლექსის ფიზიოლოგიური მექანიზმის კვლევა-ძიების დროს ქვევის სუბიექტი განზრახ განზე იყო განყენებული. სუბიექტის მოთხოვნილებანი, რომელნიც, ორგანულ ცვლილებათა სახით, ტვინის სათანადო არეებზე ისევე მოქმედებენ, როგორც გარეგანი მოვლენები, გამღიზიანებლებად იქნენ მიჩნეული, ხოლო მათზე ტვინის ქერქის საპასუხო მოქმედებანი, ცნობიერების აქტების ჩათვლით — რეფლექსებად. რადგან ნერვული სისტემის ბუნება იყო გამოსარკვევი, ყველა გამღიზიანებელი ერთ მხარეზე მოექცა და ტვინი მათი ზემოქმედების პროცესში შემოწმდა და გამოირკვა. რეფლექსი ქვევის ელემენტია და მხოლოდ ქვევაში არსებობს. მისი შესწავლაც ქვევის პროცესში მიმდინარეობდა, მაგრამ ქვევის ცოცხალი პროცესიდან ისე იყო მეთოდურად იზოლირებული, რომ მასზე დაკვირვებას წინ რაიმე მნიშვნელოვანი დაბრკოლება არ ხდებოდა. სწორედ იმის გამო, რომ რეფლექსი ქვევაში არსებობს, ორგანიზმის სისტემური მოქმედება ასეთი კვლევის დროსაც აშკარად ჩანდა: რეფლექსის შემუშავების, შემუშავებული რეფლექსის აქტიუობისა და აღკვეთის პირობები ცხადად მიუთითებდა, რომ ყოველ მოცემულ გარემოში ინდივიდი მოქმედებს, როგორც მთლიანი სისტემა, და თვითონ მოქმედებასაც სისტემური ბუნება აქვს. რეფლექსი უმარტივესი ელემენტია, მაგრამ მისმა კვლევა-ძიებამ ქერქის ის ურთულესი აპარატურა წარმოგვიდგინა, რომლითაც ყველა შესაძლო ქვევა ხორციელდება. რადგან რეფლექსი

ქცევის ელემენტი, მისი მოქმედების დროს ქცევის სუბიექტური ფაქტორიც უნდა ყოფილიყო მოქმედებაში. ასეთ ფაქტორს ის მოთხოვნილება შეადგენდა, რომლის მიმართულებითაც ცხოველს პირობითი რეფლექსი უმუშავებოდა. ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილებასთან დაკავშირებით მუშავებოდა პირობითი რეფლექსი აქამდე ინდიფერენტულ გამლიზიანებელზე. პავლოვი თავის გამოკვლევებში რამდენჯერმე აღნიშნავს, რომ აბსოლუტურად გამაძლარ ცხოველს პირობითი რეფლექსი არ უმუშავდება, რომ იგი საერთოდ უარს ამბობს ამ მიმართულებით მუშაობაზე. შემუშავებული პირობითი რეფლექსის შენარჩუნებისათვის აუცილებელ საპირობებას წარმოადგენს, იგი გზადაგზა ისევ მოვიდეს კავშირში იმ მოთხოვნილების დაკმაყოფილებასთან, რომელთან მიმართებაშიაც პირველად აღმოცენდა: დროგამოშვებით აუცილებელი ხდება მისი გამაგრება.

2. ქცევის სუბიექტი ობიექტური სინამდვილის საგნებზეა მიმართული. საგანი ქცევის ერთ ისეთსავე აუცილებელ მომენტს წარმოადგენს, როგორც მოქმედება. იგი შეიძლება რეალურად იყოს მოცემული და პრაქტიკული მოქმედების ობიექტს შეადგენდეს. მაგრამ ისიც შეიძლება, რომ ობიექტური სინამდვილის მოვლენა, მოცემულ მომენტში, წარმოდგენის, წარმოსახვის, ცნების, მნიშვნელობის, ან კიდევ სხვა რომელიმე ფორმაში იდეალურად არსებობდეს სუბიექტისათვის და მისი თეორიული მოქმედების საგანს შეადგენდეს.

ქცევის სუბიექტს თავისი მოქმედებით ურთიერთობაში მოჰყავს ქცევაში ჩართული საგნები; ერთიმეორეზე პრაქტიკული ზემოქმედების გზით სახეს უცვლის მათ; ხშირად ზოგ მათგანს ამოქმედებს საკუთარ თავზე და უკანასკნელის მდგომარეობას წინასწარ გათვალისწინებული მიმართულებით ცვლის. ქცევის მიზანი განსაზღვრულ მიმართებაში იმყოფება ქცევის საგანთან. ამ წუთში, მაგ., მე კალმით სამელნიდან მელანი გადმომაქვს ჩემ წინ მდებარე სუფთა ქაღალდზე და უკანასკნელს გარკვეული მიმართულებით ვცვლი — მას წინამდებარე აზრების ანაბეჭდად ვაქცევ. ამავე დროს იმასაც ვგრძნობ, რომ ამგვარი ცვალებადობა ჩემი მიზნის განხორციელების პროცესს წარმოადგენს, მასში მე ჩემს მიმდინარე მიზანს ვხედავ.

მიუხედავად იმისა, რომ ქცევაში ჩართული საგნები ქცევის ერთ აუცილებელ პირობას შეადგენენ, ისინი ბევრს არაფერს გვეუბნებიან ქცევის ფსიქოლოგიური ბუნების შესახებ. ერთი და იგივე

საგანი ან საგანთა ჯგუფი შეიძლება სულ სხვადასხვა ხასიათის ქცევაში იყოს ჩართული. მაგ., მელანს, კალმისტარსა და ქალალდს ბავშვი თამაშშიც იყენებს და სწავლაშიც; დიდებს კი შეიძლება ისინი ყველა სახის ქცევაში დასჭირდეს. სურსათის საყიდლად მიმავალი გულმავიწყი კაცი ქალალდზე იწერს, რა უნდა შეიძინოს მან დღევანდელი სადილისათვის ბაზარზე და ნაყიდ საწოვავესაც ხშირად ქალალდში ხევეს და ისე მიაქვს სახლში. ქცევაში ჩართული საგნებიც ქვევის საშუალებებს წარმოადგენენ.

3. ქცევის თავისი ბუნებრივი რეზულტატი აქვს: მოქმედება, ერთი მხრით, გარე სინამდვილის საგნებსა და მოვლენებს ცვლის, ხოლო, მეორე მხრით, თვითონ იმ სუბიექტს, რომელიც ამ მოქმედებას აწარმოებს. ეს ცვლილებები წარმოადგენენ ქცევის ობიექტურ შედეგებს, რომელთაც შეიძლება დადებითი ან უარყოფითი ღირებულება ჰქონდეთ. ლოთობას შედეგად ღვინის გარკვეული რაოდენობის განადგურება, ხელმოკლე ოჯახის საცხოვრებო პირობების დაქვეითება, ოჯახური უსიამოვნება, ორგანიზმის ავადმყოფური დაუძლურება და კიდევ სხვა მრავალი მოვლენა მოსდევს. მაგრამ ეს მოვლენები არ გამოხატავს ლოთის ქცევის ფსიქოლოგიურ აზრს: იგი იმისთვის როდი სვამს, რომ ასეთი შედეგები მიიღოს. მაგრამ ლოთის ქცევის ისეთი შედეგიც მოსდევს, რომლისთვისაც იგი ამ ქცევის აწარმოებს, რაც ნას აკმაყოფილებს.

ქცევის ბუნებრივი რეზულტატის ობიექტურობი ღირებულება ქცევის სიავ-კარგის შესახებ. ლაპარაკობს და ამით კრიმინალისტიკასა და ეთიკას ამ ქცევის გარშემო მსჯელობის პირობას უქმნის, მაშინ როცა ქცევის ასეთი რეზულტატი შეიძლება სრულებითაც არ შედიოდეს ქცევის ფსიქოლოგიურ შინაარსში, შეიძლება იგი საერთოდ სუბიექტის მხედველობის გარეშე იყოს. მეორე მხრით, არის შემთხვევა, როცა ქცევის ბუნებრივი რეზულტატის უარყოფითი ღირებულება წინასწარ ცნობილია, მაგრამ სუბიექტის მიერ ქცევა მაინც ხორციელდება. ლოთმა შეიძლება კარგად იცოდეს ყველა ის უარყოფითი შედეგი, რომლებიც მოკარბებულ ღვინის სმას მოსდევს, მაგრამ ლოთობას მაინც განაგრძობდეს. ქცევის ბუნებრივი რეზულტატი იმ მოქმედების თავისებურებას გვითვალისწინებს, რომელმაც იგი შექმნა. მაგრამ რა ფსიქოლოგიურ ვითარებაში მიმდინარეობდა თვითონ ეს მოქმედება, ამის შესახებ იგი არაფერს ამბობს. საერთაშორისო ბაზარზე გასულ პროდუქტებში არ ჩანს, იგი სოციალისტური შრომის ენთუზიასტმა შექმნა, შიმშილის იძულებით კაპიტალისტის

ფაბრიკაში გარეკილი უწლოვანი ბავშვის შრომამ, თუ იმ ავად-
ჩყოფი ქალის უძლურმა ხელმა, რომელიც უკანასკნელ ძალას ხარ-
ჯავდა, რომ რაც შეიძლება მეტი ხელფასი გამოემუშაებინა და ამით
წვრილი შვილები შიმშილით სიკვდილის საშიშროებისაგან ეხსნა.

ამგვარად, ქვევის რეზულტატში ჩანს მოქმედების ბუნება და
არა ქვევის ფსიქოლოგიური არსი. მაგრამ ყველა რეზულტატში
არც მოქმედება ჩანს: ზემოთ ხსენებული ქალის ხელი, მძიმე მო-
ქანცულობის გამო, შეიძლება მანქანაში მოჰყვეს და სამუდამოდ
დაზიანდეს. ხელის დაზიანებაში კაცი ვერ დაინახავს, რა მოქმედე-
ბას მოჰყვა იგი შედეგად.

ქვევის მიზანი ყოველთვის არ ემთხვევა ქვევის ბუნებრივ რე-
ზულტატს. იმ შემთხვევაში, როცა ასეთ დამთხვევას აქვს ადგილი,
ქვევის ყველა შედეგი როდი თავსდება მიზანში. პირველი გაცილ-
ებით უფრო ფართო და მრავალფეროვანია, ვიდრე უკანასკნელი. ამ
გარემოებაზე განსაკუთრებული სიცხადით მიუთითებს ენგელსი.
იგი წერს: მართალია, ბუნებაზე ყოველ „გამარჯვებას პირველ-
რიგში სწორედ ის შედეგები აქვს, რომელთაც ჩვენ ვითვალისწი-
ნებდით, მაგრამ მეორე და მესამე რიგში მას აქვს სრულიად სხვა,
გაუთვალისწინებელი შედეგები, რომელნიც ძალიან ხშირად იმ
პირველ შედეგებს კვლავ აქარწყლებენ“¹.

ქვევის მიზნისა და ქვევის რეზულტატების ურთიერთმიმართე-
ბის გათვალისწინებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ჩვენი
ძირითადი საკითხის გარკვევისათვის.

4. ადამიანისათვის არაფერი არაა ისე დამახასიათებელი, რო-
გორც ცნობიერება. იგი მაშინაც კი, როცა აქტუალური მოთხო-
ვნილებითაა აღძრული, სათანადო ობიექტურ პირობებს აცნობი-
ერებს და ამ ნიადაგზე გარკვეულ მიზანს ისახავს. ადამიანის ქცევა
ყოველთვის მიზანდასახული პროცესია; მიზანი მისი
ქცევის აუცილებელ მომენტს შეადგენს. მოთხოვნილება სიცო-
ცხლის ბუნებრივი მიმდინარეობის აწმყოს გამოხატავს. მოთხოვნი-
ლებით აღძრული ქვევის მიზანი პირდაპირ პასუხობს ამ აწმყოს:
აქტიობის ბუნებრივი რეზულტატებიდან მიზანში ის შედეგი არის
გათვალისწინებული, რომელიც ქვემდებარე მოთხოვნილებას აკმა-
ყოფილებს. ამიტომ ასეთი მიზნის აზრი და მნიშვნელობა უშუალოდ-
თვითონ ქცევაში, ქვევის აქტებთან პირდაპირ მიმართებაში გა-
ნიცდება.

¹ ფ რ ი დ რ ი ხ ე ნ გ ე ლ ს ი, ბუნების დიალექტიკა, 1950, გვ. 182.

მიზანი იდეალურად არსებობს. იგი ქვევის რომელიმე შესაძლო რეზულტატის წარმოდგენაა. ამიტომ ბუნებრივად დგება საკითხი: რა განსხვავებაა ქვევის რომელიმე შედეგის უბრალო წარმოდგენასა და მიზანს შორის? მიზანი, პირველ რიგში, წარმოდგენაა. ამიტომ იგი წარმოდგენის ყველა ნიშანს იზიარებს, მაგრამ, როგორც მიზანი, სპეციფიკური ფსიქოლოგიური თავისებურებითაც ხასიათდება: სახელდობრ, მისი შინაარსი პიროვნებისაგან განხორციელებას, სინამდვილედ გარდაქმნას, მოითხოვს და მას სათანადო მოქმედებისაკენ მოუწოდებს. მიზანი არსებობს მხოლოდ ქვევისათვის, როგორც მასში შემავალ მოქმედებათა წესისა და ხასიათის განმსაზღვრელი კანონი. ქვევის დასრულების შემდეგ იგი, როგორც მიზანი, იხსნება, მაგრამ, როგორც წარმოდგენა, შეიძლება იმაზე უფრო სრულყოფილი სახით იქნეს შენარჩუნებული, ვიდრე ქვევის დასაწყისში იყო.

ბურჟუაზიულ ფსიქოლოგიაში ნ. ახის¹ შემდეგ საკმაოდ ფართოდაა გავრცელებული აზრი, რის მიხედვითაც მიზნის წარმოდგენა შეიცავს რაღაც გამოუცნობ მისტიკურ ძალას, რომელიც, როგორც განსაზღვრული მოქმედების ტენდენცია, თავის შესატყვისად წარმართავს პიროვნების სულიერ და ფიზიკურ აქტივობას. ამასთან, საერთოდ, წარმოდგენას და, კერძოდ, მიზნის წარმოდგენას, სხეულისაგან გამოცალკევებული, წმინდა ფსიქიკური არსებობა აქვს მინიჭებული. აღნიშნული შეხედულება განსაზღვრული იდეალისტური წინამძღვრებიდან გამოდის.

წარმოდგენას, ისე როგორც ფსიქიკური ასახვის ყველა სხვა ფორმას, არ შეიძლება რაიმე საკუთარი ძალა გააჩნდეს. ძალა, ენერგია აქვს ინდივიდს, პიროვნებას, მასში მიმდინარე მატერიალურ პროცესებს. მიზნის მიღება ნიშნავს, ამ ძალამ, ენერგიამ, განსაზღვრული ფაქტორების ზეგავლენით, მიზნის, ანუ იდეურად განსაზღვრული ქვევის, მიმართულება მიიღო და ახლა ინდივიდს

¹ „Unter den determinierenden Tendenzen — წერს ნ. ახი — sind Wirkungen zu verstehen, welche von einem eigenartigen Vorstellungsinhalte der Zielvorstellung ausgehen und eine Determinierung im Sinne oder gemäss der Bedeutung dieser Zielvorstellung nach sich ziehen. Diese determinierenden Tendenzen bilden die Grundlage derjenigen psychischen Phänomene, welche in ihrem Ablauf unter den Begriff der Willens betätigung von Alters her zusammengefasst werden.“ Nurziss Ach, Über die Willenstätigkeit und das Denken, 1905, გვ. 187.

შიგნიდან ეწევა მისკენ; სუბიექტს კი ისეთი შთაბეჭდილება ექმნება, თითქოს მას თვითონ მიზანი ეზიდებოდეს თავისკენ, რომ ძალა, რომელიც მას განსაზღვრულ მოქმედებათა შესრულებისაკენ ეწევა, თითქოს მიზნის იდეური მოცემულობიდან მოდიოდეს.

მოთხოვნილებით აღძრული ქცევის მიზანი თვითონ მოთხოვნილებათა დაფუძნებული: მოთხოვნილება ახდენს სასიცოცხლო ენერგიის (იმ ენერგიის, რომელიც გარედან საკვების სახითაა მიღებული) კონცენტრირებას მიზნის მიმართულებით, ისე რომ მას თითქოს მიზანში ათავსებს. მიზნის აღმძვრელი ძალა ნამდვილად მის საფუძველში არსებული მოთხოვნილების ძალაა. მაგნიტის ზეგავლენის ქვეშ მოქცეული რკინა მეორე რკინის ნაჭერს იზიდავს. ამ ზეგავლენისაგან განთავისუფლების შემდეგ იგი მიზიდულობის ძალას კარგავს. დაახლოებით ასე მოსდის მოთხოვნილებასთან მიმართებაში მყოფ მიზნის შინაარსს: მოთხოვნილების დაკმაყოფილების შემდეგ იგი მიზნის ფუნქციას კარგავს და უბრალო წარმოდგენად იქცევა. მოთხოვნილებით აღძრული ქცევის დასაწყისში სუბიექტისათვის რეალურად მოცემულია მოთხოვნილება და ის ობიექტური სინამდვილე, რომელშიაც ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილება შეიძლება. მიზანი მხოლოდ იდეალურად არსებობს, როგორც შესაძლებლობა. გარე სინამდვილის ის საგნები და მოვლენები, რომელნიც მიზნის განხორციელების საქმეს ემსახურებიან, მოთხოვნილების ზეგავლენით, როგორც ამაზე აღრეკ. ლევინიც მიუთითებდა, გამოწვევის თვისებას იძენენ¹ და, ამნაირად, ისეთი სუბიექტური შთაბეჭდილება იქმნება, თითქოს თავისთავად მიზანი და მისი განხორციელების საშუალებანი გვიზიდავდნენ. ფაქტიურად, მოთხოვნილებას მივყავართ მიზნის მიმართულებით, სათანადო იმპულსს აქ მხოლოდ იგი იძლევა.

სიცოცხლე, ყველა თავისი მოთხოვნილებებით, მოძრაობის უმაღლესი ფორმაა, განსაზღვრული სახის აქტივობაა. მას, თავისი თავის გარდა, რაიმე სხვა გარეთ მდებარე მიზანი არ აქვს, რომ იგი მისკენ ისწრაფოდეს და მისი განხორციელების საქმეს ექვემდებარებოდეს. მოთხოვნილების იმპულსით აღძრული ქცევა სიცოცხლის მოცემული ფორმის აწმყოს ემსახურება. სუბიექტურად მას სხვა მიზანი არ გააჩნია, თუმცა, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, შესაძლებელია, მისი რომელიმე ბუნებრივი რეზულტატი სხვა თვალსაზრისითაც საყურადღებო იყოს.

¹ ნახ. Kurt Levin, Untersuchungen zur Handlungs- und Affekt-Psychologie. II. Vorsatz, Wille und Bedürfnis, გვ. 350.

მაგრამ ცხადია, რომ სოციალური პიროვნება არ წარმოადგენს მომენტის არსებას. მას ძალა შესწევს, აწმყოს მდგომარეობაზე ამალდეს, სიცოცხლეს მოცემული მომენტისათვის დაზღაპრით-ბელი ბუნებრივი მიმდინარეობა შეუცვალოს და ისეთი მაღალხ ღირებულების მიზნები დაინახოს, რომელნიც სიცოცხლის აწმყოს არ პასუხობენ. ასეთი მიზნები შეუძლებელია მოცემული მომენტის მოთხოვნილებებით იქნეს შეპირობებული. საკითხი, რას წარმო-ადგენს ეს მიზნები და რას ემყარებიან ისინი, ნებისყოფის პრო-ბლემასთან დაკავშირებით უნდა გადაწყდეს. ამიტომ ახლა მასზე არ შევჩერდებით.

5. ქვევა რეალური პროცესია. იგი გულისხმობს ადამიანის ბუნებრივი ძალების ამოქმედებას. მოქმედებაში მყოფი ძალები მოვლენათა მიზეზობრივ მიმდინარეობაშია ჩართული. ყოველი მო-ქმედება, ქვევის ყოველი აქტი განსაზღვრული მიზეზებითაა შეპირობებული და, თავის მხრით, ობიექტურ სინამდვილეში გა-რკვეული სახის ცვლილებებს იწვევს. მოქმედების შედეგი შეიძლება უშუალოდ მოქმედებასთან მიმართებაში იყოს მოცემული: ჩვეულე-ბრივ, აშკარად ჩანს, რომ ამ აქტის რეზულტატი სწორედ ეს ცვლი-ლებაა. იგივე არ ითქმის ქვევის მიზეზების შესახებ. მე უშუალოდ განვიცდი ჩემი აზრების მიმდინარეობას და ცხადად ვხედავ, რა ცვლილებებს იწვევს ახლა ჩემ წინ მდებარე ქალაქზე ჩემი ხელის მოძრაობა მაგრამ ეს მოვლენები რით არიან უშუალოდ შეპი-რობებული, ამის შესახებ ასე გარკვევით არაფერი ვიცი. თვითონ აზროვნებისა და პრაქტიკული მოქმედების მიზეზები პირდაპირი ხედვისათვის მიუწვდომელი რჩებიან.

მკვლევართა ერთი ნაწილი ადამიანის ქვევის უშუალო მიზეზებს ცნობიერების ფაქტებში ხედავს, მეორე ნაწილი მას ცნობიერების გარეთ, ფიზიოლოგიურ პროცესებში, ეძიებს. ზოგი ამ მიზნით მო-თხოვნილებებზე მიუთითებს, ზოგი კიდევ — გარე სინამდვილის საგნებსა და მოვლენებზე. ამიტომ ბუნებრივად დგება საკითხი: რა წარმოადგენს ქვევის ჭეშმარიტ მიზეზებს?

ქვევა უმაღლესი ნერვული პროცესების გზით მიმდინარეობს: ქერქის, როგორც დინამიკური სისტემის, მუშაობა, ჩვეულებრივ, ქვევის ფორმაში იშლება. უკანასკნელი მოიცავს ყველა იმ პრო-ცესს, რომლებიც ფიზიოლოგიურისა და ფსიქიკურის სახელწოდე-ბითაა ცნობილი. ამიტომ ფიზიოლოგიური ან ფსიქიკური პროცე-სების ქვევის მიზეზად გაძოცხადება ნიშნავს, ქვევის მიზეზები-თვითონ ქვევაში ვეძიოთ. ისედაც შეუძლებელია, რისამე მიზეზად-

განმხილვადი „წმინდა“ ფსიქიკური პროცესი მივიჩნიოთ, რადგან ასეთი რამ საერთოდ არ არსებობს. არც „წმინდა“, ფსიქიკურ თავისებურებას მოკლებული ფიზიოლოგიურის განცალკევებულ არსებობაზე შეიძლება ვილაპარაკოთ, როცა საქმე უმაღლეს ნერვულ მოქმედებას, ქერქის მუშაობას, ეხება. საჭიროა, უფრო დაწვრილებით შევჩერდეთ ამ საკითხზე.

ქცევა ფსიქო-ფიზიკური ფაქტია. მისი ფიზიკურად, ფიზიოლოგიურად და ფსიქიკურად რეალური გაყოფა შეუძლებელია. მკვლევარს შეუძლია, ქცევის მთლიანი მიმდინარეობიდან აბსტრაქციის გზით გამოყოს, ერთი მხრით, „წმინდა ფიზიოლოგიური“, ხოლო, მეორე მხრით, „წმინდა ფსიქოლოგიური“ პროცესები და თითოეული მათგანი საგანგებო კვლევის საგნად აქციოს. ასეთი კვლევა-ძიების შედეგებში ერთი და იმავე სინამდვილის ეს ორი მხარე აბსოლუტურად და გათიშული: ფიზიოლოგიური ისეთ ნიშნებს შეიცავს, რასაც ფსიქიკური გამოირიცხავს. და, პირიქით, ფსიქიკურში ფიზიოლოგიურის არაფერი ჩანს. ამ გზით ფიზიოლოგიისა და ფსიქოლოგიის სახით ორ განსხვავებულ მეცნიერებას ეძლევა დასაბუთება. ფიზიოლოგია ცდილობს, ფსიქიკურად მიჩნეული საქმის ვითარებაში არ შეიკრეს, ხოლო ფსიქოლოგია, თავის მხრით, ისწრაფვის, ფსიქიკურად აღიარებული მოვლენები წარმოგვიდგინოს თავისი წმინდა სახით — ამ მოვლენათა მოცემულობაში მათს არსს მისწვდეს. როდესაც, მაგ., ფსიქოლოგი, ამ თვალსაზრისით, აღქმას იკვლევს, იგი ცდილობს, პირველ რიგში, უპასუხოს კითხვაზე: რა არის აღქმა? რა პირობებში აღმოცენდება იგი? ამის შემდეგ შეიძლება მან მეორე საკითხი დააყენოს, სახელდობრ: რა შეადგენს აღქმის ფიზიოლოგიურ საფუძვლებს? უკანასკნელ კითხვას კვლევის სხვა სფეროში გადაეყვარათ: ფიზიოლოგიური პროცესები აღქმის საფუძვლად ცხადდება, მაგრამ მათ თვითონ აღქმის ფსიქოლოგიურ ფაქტად, ან კიდევ ამ ფაქტის კონსტიტუციურ მომენტად არაფერ თვლის. ისინი არ შედიან აღქმის ცნების განსაზღვრაში. „არ შეიძლება აზროვნება მოვწყვიტოთ მატერიას, რომელიც აზროვნობს“ (მარქსი). მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ თითქმის მეცნიერულ აზრს არ შეეძლოს ტვინის ქერქის მუშაობის სუბიექტურ ფორმებზე — შინაგან სამყაროს მოვლენებზე — საგანგებოდ შეჩერება, მათი საგანგებო კვლევა-ძიება. რეალური გათიშვის შეუძლებლობა სრულებითაც არ ნიშნავს მეცნიერული აბსტრაქციის შეუძლებლობას. ივ. პავლოვიც ასეთ აბსტრაქციას აწარმოებდა, როცა იგი თავის

ტვინის წმინდა ფიზიოლოგიას კმნიდა და სუბიექტურ სამყაროს, ფსიქიკურს, კვლევა-ძიების გარეშე ტოვებდა.

მართო ფიზიოლოგიისა და ფსიქოლოგიის წინაშე როდი დგას ასეთი მეცნიერული გათიშვის ამოცანა. იგი სხვაგანაც გვხვდება. საქონლის სახმარ ღირებულებას და (საცვლელ) ღირებულებას, რომელთაც ერთი და იგივე რეალური შრომის პროცესი, ერთი და იგივე ნერვული და კუნთური ენერგიის ხარჯვა კმნის ერთსა და იმავე მატერიალურ სუბსტანციაში — საქონლის სხეულში, ორი სრულიად სხვადასხვა მეცნიერება: საქონელთმცოდნეობა და პოლიტეკონომია — სწავლობს. ამასთან ღირებულება (საცვლელი), ისე განიხილება მარქსის მიერ, რომ მასში მატერიის არც ერთი ატომი არ იაზრება. მაგრამ ამით როდი მტკიცდება, რომ ბუნებაში სადნე საქონლის სახმარი ღირებულებისაგან დამოუკიდებლად, მის გვერდით ან რომელიმე პარალელურ სიბრტყეში, არსებობდეს სხეულებრიობას მოკლებული (საცვლელი) ღირებულება. არც ამ ღირებულებათა შეძქმნელი კონკრეტული და აბსტრაქტული შრომაა ურთიერთპარალელურად მიმდინარე ორი სხვადასხვა შრომის პროცესი.

ენა მეტყველებაში ცოცხლობს. მეტყველება რთული მოვლენაა. იგი ერთსა და იმავე დროს, მეტი რომ არ ვთქვათ, ფიზიოლოგიური პროცესიცაა და ფსიქიკურიც, ენობრივი ფაქტიცაა და ლოგიკურიც. ამიტომ ოთხ სხვადასხვა მეცნიერებას მაინც აქვს საქნე მასთან. მაგრამ ეს მეცნიერებანი მეტყველებას მართლა რეალურად კი არ ინაწევრებენ ერთმანეთს შორის, ისე როგორც სუფრასთან მსხდომი ადამიანები ინაწილებენ ერთსა და იმავე შემწვარ ქათამს. ისიც შეუძლებელია, რომ მეტყველება ქიმიური შენაერთის მსგავსად დაეშალოთ ფიზიოლოგიურ, ფსიქიკურ, ენობრივ და ლოგიკურ „ელემენტებად“. ამ შესაძლებლობის დაშვება აშკარა იდეალიზმია. ასეთ იდეალისტურ თვალსაზრისზე იდგა მარი, რომელსაც შესაძლებლად მიაჩნდა ენობრივ გარსს მოკლებული წმინდა აზრების არსებობა. შეუძლებელია აზრის გამოთიშვა ენის „ბუნებითი მატერიისაგან“, მაგრამ ეს სრულებით არ ნიშნავს, რომ ენათმეცნიერების გვერდით ლოგიკას — მეცნიერებას აზროვნების შესახებ — არ შეეძლოს არსებობა¹.

¹ იხ. III. Н. Чхартушян, О некоторых проблемах психологии, Труды Кутаисского Государственного Педагогического Института им. А. Цулукидзе, XI, 1952—53, გვ. 170.

ქცევა მთლიანი ფსიქო-ფიზიკური პროცესია. იგი ტვინის ქერქის მთელ მუშაობას მოიცავს. ფსიქოლოგს უფლება აქვს, მისგან წეცნიერული აბსტრაქციით ფსიქიკური გამოაცალკეოს და საგანგებო კვლევის საგნად აქციოს. ასეთი აბსტრაქციის სამართლიანობის უარყოფა ფსიქოლოგიური მეცნიერების უარყოფას ნიშნავს. მაგრამ მკვლევარი გამოუსწორებელ შეცდომას დაუშვებს, თუ იგი ამგვარი გათიშვის შედეგად მიღებული „წმინდა ფიზიოლოგიურისა“ და „წმინდა ფსიქიკურის“ ლოგიკური გაერთიანების გზით ქცევის რეალური პროცესის კანონზომიერებათა დადგენას შეეცდება. ფსიქო-ფიზიკური პრობლემა იმ სახით, რა სახითაც იგი საუკუნეების მანძილზე იდგა იდეალისტურ ტრადიციულ ფსიქოლოგიაში, ასეთი შეცდომის ნაყოფს წარმოადგენდა: მხედველობაში ჰქონდათ აბსტრაქციით მიღებული „წმინდა ფსიქიკური“ და „წმინდა ფიზიოლოგიური“ პროცესები, მათ ამ სახით ერთმანეთის დამოუკიდებლად არსებულ მოვლენებად თვლიდნენ და ცდილობდნენ, გამოერკვიათ, ცხოვრების რეალურ მიმდინარეობაში როგორ ხერხდება ამ ორი არსებითად განსხვავებული მოვლენის ერთმანეთთან დაკავშირება. ამ მიმართულებით წარმოებულ ყოველი ცდა წინასწარ იყო განწირული მარცხისათვის. მხედველობის გარეშე რჩებოდათ ერთი გარემოება, სახელდობრ, სინამდვილეში არ არსებობს, განვითარების ამ საფეხურზე, ამ მოვლენათა წმინდა პროცესები. უკანასკნელნი მხოლოდ განყენების შედეგად არიან მიღებული. სიცოცხლის პრაქტიკულ მიმდინარეობაში მათი ურთიერთდაკავშირების საკითხი არ დგას. ქცევის ცოცხალი აქტი ორი სხვადასხვა წყაროდან მომდინარე ფიზიოლოგიური და ფსიქიკური პროცესების შენაკადი არაა. მას წინ არ უსწრებს ცალკე ფიზიოლოგიური და ცალკე ფსიქიკური, რომ უკანასკნელთა შეერთების თუ ურთიერთზე გავლენის კანონზომიერებას დავეუწყოთ ძებნა.

ადამიანის ქცევა უმაღლესი რიგის მატერიალური პროცესი არის. შეუძლებელია, მასზე ისეთი მონაკვეთი მოინახოს, რომელიც „წმინდა ფსიქიკური“ იქნება. ასეთი რამ საერთოდ არ არსებობს. ფიზიოლოგიური და ფსიქიკური არც ისეა ჩართული ქცევაში, როგორც, მაგ., წყალბადი და ჟანგბადი — წყალში. წყლის ყოველი ნაწილი განუყოფელად შეიცავს ამ ორ ელემენტს, მაგრამ უკანასკნელთა რეალური გამოცალკევება შესაძლებელია წყლის მდგომარეობის დაშლით. სრულიად გაუმართლებელი იქნებოდა, რომ კაცს, ასეთი ანალოგიით, ქცევის ორ „ელემენტად“ თუ „კომპო-

ნენტად“ პრაქტიკული გათიშვის ლოგიკური შესაძლებლობა დაეშვა; რეალურ შესაძლებლობაზე ხომ ლაპარაკიც ზედმეტია. ქცევის ყოველი აქტი, რომელიც უმაღლესი ნერვული პროცესებით მიმდინარეობს, ორ განსხვავებულ — ფსიქოლოგიურ და ფიზიოლოგიურ — დახასიათებას ღებულობს. მაგრამ ის, რაც ამ დახასიათებაშია მოცემული, ერთიმეორის მიზეზად არ გამოდგება. შეიძლება ერთი ასეთი მთლიანი აქტი, გარკვეულ პირობებში, მეორის მიზეზად იქცეს, მაგრამ აქტის ერთი მხარე მის მეორე მხარეზე ვერ იმოქმედებს.

აღბათ, მოინახება ქცევის ისეთი მონაკვეთი, რომელიც შედარებით დაბალ საფეხურზე მიმდინარეობს და ფსიქოლოგიურ თავისებურებას მოკლებულია. შეიძლება კაცმა მას გარკვეული აზრით „წმინდა ფიზიოლოგიური“ უწოდოს. საკითხი აქ ასეთ მოვლენას არ ეხება. აქ მხედველობაშია უმაღლესი რიგის ნერვული პროცესები, რომელთა ფიზიოლოგიურ და ფსიქიკურ ელემენტებად პრაქტიკული გათიშვის შესაძლებლობის დაშვება ლოგიკურადაც შეუძლებელია.

ტრადიციულ იდეალისტურ ფსიქოლოგიაში გაბატონებული აზრის მიხედვით, განსაკუთრებით დეკარტის შემდეგ, სულიერი და სხეულებრივი, ფიზიოლოგიური და ფსიქიკური პროცესები აბსოლუტურად გათიშული იყო ერთმანეთისაგან, როგორც ორი სხვადასხვა საწყისი, როგორც ორი ისეთი მოვლენის რიგი, რომელთაც საერთო ნიშანი არ გააჩნიათ. ამით იმთავითვე გამორიცხული იყო მათი ურთიერთშეხების შესაძლებლობა. ამიტომ დაშვებული იყო ამ ორი განსხვავებული რიგის მოვლენის პარალელური მიმდინარეობის ჰიპოთეზი. ფსიქო-ფიზიკური პარალელიზმი სულიერისა და სხეულებრივის, ფსიქიკურისა და ფიზიოლოგიურის დუალისტური გათიშულობის ყალბ წანამძღვარს ემყარება და ამიტომ იგი ამოსავალშივე შემცდარია. ამ ჰიპოთეზის აღმოცენების წყარო, ნაწილობრივ მაინც, შეიძლება შეინდგეს გარემოება იყოს: შემეცნებას აზროვნების დასაწყისში ფიზიოლოგიური და ფსიქიკური მოვლენები ცალ-ცალკე, ერთიმეორისაგან დამოუკიდებლად ეძლევა: უმაღლეს ნერვულ პროცესებზე ობიექტური დაკვირვება მხოლოდ ფიზიოლოგიურ ცვლილებებს ხედავს, ბოლო ინტროსპექცია მარტო ფსიქიკურ შინაარსებს იძლევა; ერთი მეორეში არ შეიმჩნევა, ერთის ხედვის დროს მეორე ყოველთვის მხედველობას გარეშე რჩება. ამიტომ განსაკუთრებული კვლევა-ძიება იყო საჭირო იმისათვის, რომ ქცევის რეალურ მიმდინარეობაში

ფსიქიკურისა და ფიზიოლოგიურის ერთიანობის ფაქტი დაედგინათ. ეს საკითხი პრინციპულად მარქსიზმის კლასიკოსებმა გადაკრეს. მათ დაასაბუთეს, რომ ფსიქიკური — ცნობიერების უნარი — უმაღლესი ნერვული პროცესების თვისებას შეადგენს და ეს თვისება, ისე როგორც ყველა სხვა თვისება, არ არსებობს მისი მატარებელი სუბსტანციის გარეშე. ი. პ. პავლოვმა ემპირიული მასალის საფუძველზე გახადა ცხადი ეს მოსაზრება. იგი, იდგა რა მატერიალისტური მონიშმის თვალსაზრისზე, განსაკუთრებული სიმკაცრით ეპრძოდა შერინგტონის ტიპის მოაზროვნეებს, რომელნიც ფიზიოლოგიური და ფსიქიკური პროცესების დუალისტური გათიშულობის კონცეფციის ნიადაგზე იდგნენ.

შეუძლებელია, ფსიქიკურისა და იმ ნერვული მოვლენების ურთიერთობის შესახებ ვილაპარაკოთ, რომლის თავისებურებასაც თვითონ ფსიქიკური შეადგენს. აზრი არა აქვს მაგნიტისა და მისი მიზიდულობის თვისების ურთიერთობის შესახებ ლაპარაკს. ურთიერთობა ორ წევრს მაინც გულისხმობს. მაგნიტი და მისი თვისება არაა ორი რამ: მაგნიტი იმიტომ არის მაგნიტი, რომ მას ეს თვისება აქვს. მისი წართმევის შემდეგ იგი უბრალო ლითონად იქცევა. სწორედ ასევე, უმაღლესი რიგის ნერვული პროცესები იმიტომაც უმაღლესი რიგისა, რომ მას ცნობიერების უნარი აქვს. ამ თვისების მისგან გამოცალკევება და გამოცალკევების შემდეგ დარჩენილსაღმში დაპირისპირება ნიშნავს, განვითარების უმაღლესსაფეხურზე მიმდინარე მოვლენას წაყარვით ის ნიშანი, რომელიც მას უმაღლესი რიგის მოვლენად ხდიდა და ამით იგი შედარებით დაბალი განვითარების პროცესად ვაქციოთ. ასეთი, მეცნიერულად გაუმართლებელი მოქმედების შემდეგ საკითხი ფაქტიურად შემდეგნაირად დგება: რა დამოკიდებულება არსებობს განვითარების დაბალ საფეხურზე ჩამოყვანილ „წმინდა ფიზიოლოგიურ“ მოვლენასა და იმ თვისებას შორის, რომელიც მან განვითარების უმაღლეს საფეხურზე ნახტომებრივი გადასვლის შედეგად უნდა მიიღოს. ასეთი მაჯელობა მცდარია. იგი შეუმჩნევლად უგულვებელყოფს განვითარების ფაქტს, მოვლენის თვისებას სუბსტანციონალურ არსებობას ანიჭებს და თვითონ მის მატარებელ სუბსტრატს უპირისპირებს, რომ მათ შორის რაიმე კავშირი დაამყაროს¹.

¹ იხ. შ. ჩხარტიშვილი, ფსიქოფიზიკური პრობლემებისათვის, აღ. წუ-
ლეუიძის სახელობის ქუთაისის სახელმწიფო პედინსტიტუტის შრომები, ტ. II,
1941, გვ. 48—49.

როცა საკითხი ფსიქიკურის არსებობას, მისი რეალური მიმდინარეობის კანონზომიერებას ეხება, შეუძლებელია „წმინდა ფსიქიკურის“ შესახებ ვილაპარაკოთ და მისი საკუთარი მიზეზების ძებნა დავიწყოთ. „წმინდა“, უსუბსტრატო, ფსიქიკური რეალურად არ არსებობს. ცნობიერების შინაარსები ერთმანეთთან უშუალო მიზეზობრივ მიმართებაში არ არსებობენ. ცნობიერების ველზე, მის ზედაპირზე, საერთოდ არ აქვს ადგილი მიზეზობრიობას. რეალურად არსებობს ის ნერვული მოვლენები, რომლისგანაც აბსტრაქციის გზით, სრულიად ძალდაუტანებლად ფიზიოლოგიური“ და „წმინდა ფსიქიკური“ შეიძლება მივიღოთ. ამიტომ მიზეზი მხოლოდ მას შეიძლება ჰქონდეს. მისი მიზეზი ქცევის მიზეზიცაა, რადგან უმაღლესი ნერვული მოქმედება, ჩვეულებრივ, ქცევის ფორმაში იშლება.

ა. ბ. პავლოვის ერთი დიდი დამსახურება იმაში მდგომარეობს, რომ მან „წმინდა ფსიქიკური“ პროცესის შესაძლებლობა უარყო და დიდი ტვინის ქერქის უმარტივესი მოქმედება — პირობითი რეფლექსი — ისეთ ფაქტად გამოაცხადა, რომელიც ერთსა და იმავე დროს ფიზიოლოგიურიცაა და ფსიქიკურიც. რაკი რეფლექსი ერთი განუყოფელი ფაქტია, შეუძლებელი არის, მის ფიზიოლოგიურ მხარეს ერთი მიზეზი ჰქონდეს და ფსიქიკურს — კიდევ მეორე. „წმინდა ფსიქიკური“ სინამდვილეში არ არსებობს. ამიტომ შეუძლებელია, იგი ქცევის მიზეზად მივიჩნიოთ. ცნობიერების მოვლენები, ფსიქიკური პროცესები, მხოლოდ ქცევაში არსებობენ და ქცევის მიმდინარეობას წარმოადგენენ. ამიტომ მათ ქცევის მიზეზისაგან განსხვავებული მიზეზები არ გააჩნიათ. ისეთ ქცევას, რომელიც ცნობიერების — ფსიქიკური პროცესების — გზით მიმდინარეობს, შეიძლება ფსიქიკური ქცევა ვუწოდოთ და მისი მიზეზები ვიკვლიოთ.

ცოცხალმა არსებამ უმაღლესად ორგანიზებული ფორმა — ფსიქიკური შესაძლებლობა, ცნობიერების უნარი — გართულებული სასიცოცხლო პირობების ზეგავლენით, ამ პირობებში არსებობისათვის ბრძოლაში შეიძინა. ამიტომ მატერიის უმაღლესი ორგანიზაციისა და, მაშასადამე, ფსიქიკური ქცევის შესაძლებლობათა წარმოშობის ნამდვილი მიზეზები რეალური ცხოვრების ისტორიულ პირობებში უნდა ვეძიოთ.

მაგრამ ცოცხალ არსებაში, რომელსაც უკვე აქვს ფსიქიკური შესაძლებლობანი, ცნობიერების უნარი, ყოველთვის როდის მიმდინარეობს ფსიქიკური პროცესები და, როცა მიმდინარეობს,

ყოველთვის ერთი და იგივე როდი მეორდება. ამიტომ ქერქის ფსიქიკურ შესაძლებლობათა შესწავლა ერთი საქმეა, ხოლო ამ შესაძლებლობებიდან ფსიქიკური პროცესების — ფსიქიკური ქცევის — აღმოცენებისა და მიმდინარეობის ობიექტური კანონზომიერების დადგენა — კიდევ მეორე. როდის რა ფსიქიკური პროცესები აღმოცენდება ცნობიერებაში, როგორ გაიშლება ინდივიდის სულიერი ცხოვრება, ეს მთლიანად ცხოვრების რეალურ პირობებზეა დამოკიდებული და არა ტვინის უნარსა და შესაძლებლობაზე. რა თქმა უნდა, ამ უკანასკნელის გარეშე ვერავითარი ფსიქიკური მოვლენა ვერ მიიღება, სწორედ ისე, როგორც მუსიკალური ინსტრუმენტის — ბუნებრივისა და ხელოვნურის — გარეშე ვერავითარი მელოდია ვერ განხორციელდება, მაგრამ როდის რა მელოდია იქნება შესრულებული, ეს თვითონ ინსტრუმენტის ბუნებაზე სრულებით არაა დამოკიდებული.

ტვინის უნარი და შესაძლებლობანი შედარებით უცვლელია. სულიერი ცხოვრების შინაარსები კი, ფსიქიკური ქცევის ხასიათი, განუწყვეტლივ იცვლება. თანამედროვე ადამიანის ნერვული მექანიზმები ისეთივეა, როგორიც საშუალო საუკუნეების ადამიანების ნერვული მექანიზმები იყო, მაგრამ საშუალო საუკუნეების ადამიანებს სულ სხვანაირი სულიერი ცხოვრება ჰქონდათ, ვიდრე ჩვენი ეპოქის ადამიანებს აქვთ.

როცა საკითხი ტვინის საკუთარ შესაძლებლობათა გამორკვევას, ტვინის ფსიქიკური მუშაობის თავისებურების შესწავლას ეხება, ფსიქოლოგიური კვლევა-ძიება ივ. პავლოვის მოძღვრების ფართო გამოყენების გზით უნდა წავიდეს, მაგრამ ისე, რომ მან თავისი დამოუკიდებლობა არ დაკარგოს. აქ შეიძლება ვილაპარაკოთ სრულიად ახალი ტიპის, პავლოვური ტიპის ფიზიოლოგიურ ფსიქოლოგიაზე, რომელიც ჩვენი სუბიექტური სამყაროს მოვლენებს ფიზიოლოგიურ ქარტაზე განალაგებს და ქერქის მუშაობის მთლიან სურათს წარმოგვიდგენს.

მაგრამ ტვინის ფსიქიკური შესაძლებლობიდან როდის რა კონკრეტული შინაარსის ფსიქიკური ცხოვრება აღმოცენდება, ამის გასაგებად ცხოვრების რეალურ პირობებს უნდა მივმართოთ და არა თვითონ ტვინს. ამას გვაკისრებს მარქსიზმის ძირითადი დებულება, რომელიც გვასწავლის — „ყოფიერება განსაზღვრავს ცნობიერებას“-ო.

ცხოვრების ობიექტური პირობების კანონზომიერებათა დადგენა-

საზოგადოებრივ მეცნიერებათა საქმეა. ფსიქოლოგიის ამოცანას შეადგენს, გამოარკვიოს, რა ფსიქოლოგიურ კანონზომიერებათა გზით ხდება ცხოვრების ობიექტური პირობების მიერ სულიერი ცხოვრების წარმოება; როგორ აღმოცენდება ყოფიერებიდან წარმოდგენებით, იდეებით, ნებისყოფის აქტებით, გრძნობებითა და ემოციებით სავსე ქცევის რეალური პროცესი.

ამგვარად, ქცევა, თავის რეალურ მიმდინარეობაში, ფსიქო-ფიზიკურად განუყოფელი ფაქტია. ფსიქოლოგია, მეცნიერული აბსტრაქციის გზით, ქცევის ფსიქოლოგიურ თავისებურებებზე ჩერდება, ხოლო ბუნებისმეტყველება მას სწავლობს, როგორც ფიზიკური, ფიზიოლოგიური, რიგის მოვლენას. რადგან ქცევა ფსიქიკურად და ფიზიკურად გაუნაწევრებელი ფაქტია, შეუძლებელი იქნება მისი, როგორც ფსიქიკურ მოვლენას, ერთი მიზეზი ჰქონდეს, ხოლო, როგორც ფიზიკურს — მეორე. ასე რომ იყოს, იძულებული ვიქნებოდით, ფსიქო-ფიზიკური პარალელიზმის ქვეშარიტება გვეცნო.

ქცევა და მისი მიზეზები, პირველ რიგში, ბუნების მოვლენებია: მათში ბუნება, მატერია, მოძრაობს და ცვალებადობს, მაგრამ მისი მიზეზებიც, ქცევის მსგავსად, შეიძლება ბუნებისმეტყველებისაგან განსხვავებული თვალსაზრისით განვიხილოთ და მათ შევხედოთ, როგორც ინდივიდის, პიროვნების ყოფიერების მოვლენებს, როგორც მისი არსებობის პირობებს, როგორც ისეთ რამეს, რომელთანაც პიროვნება ურთიერთობაში მოდის, როგორც ვიტალურ, მორალურ, თეორიულ თუ ესთეტიკურ მოთხოვნილებათა სუბიექტი. ბუნების საგანი, მოცემული ან კიდევ ადამიანის მიერ სახეცვლილი ფორმით, შეიძლება სახმარ ღირებულებას წარმოადგენდეს და იგი, როგორც ასეთი, მოქმედებდეს ინდივიდზე. ეთიკური, თეორიული და ესთეტიკური ღირებულებებიც ფიზიკურ (ნივთიერ) მოვლენებშია გამოსახული და მათ ამ მოვლენებისაგან დამოუკიდებელი არსებობა არ აქვთ. ისინი თავიანთი ფიზიკური ბუნებით მოქმედებენ ადამიანზე, როგორც გრძნობადს ნივთზე, როგორც სხეულებრივ არსებაზე. ფიზიკურ კანონზომიერებათა გარეშე სამყაროში ვერავითარი ცვლილება ვერ განხორციელდება, მაგრამ ყოველგვარი ცვლილება მარტო ფიზიკური დახასიათებით არ ამოიწურება. ბუნებისმეტყველებისათვის მოთხოვნილების, ღირებულების, აზრისა და მნიშვნელობის ცნებები საერთოდ უცხოა, მიუხედავად იმისა, რომ მას ყველა ამ მოვლენის ნივთიერ მატარებელთან აქვს საქმე. ქანდაკების სხეულს, მარმარილოს, სწავლობს

ბუნებისმეტყველება, მაგრამ უკანასკნელს თვითონ ჯანდაცებასთან, როგორც ესთეტიკურ ღირებულებასთან, მაინც და მაინც, არაფერი საქმე არ აქვს, მიუხედავად იმისა, რომ ჯანდაცების ესთეტიკური ღირებულება მხოლოდ მარმარილოს სხეულის სახით არსებობს და მოქმედებს ჩვენზე.

მაინც სად უნდა ვეძიოთ ქცევის მიზეზები? საგნები და მოვლენები ათასი და ათი ათასი მხრით არიან შეპირობებული. შეუძლებელია, ერთი ისეთი მოვლენა მოინახოს, რომელსაც, როგორც მიზეზს, ყველგან და ყოველთვის, ყველა სხვა პირობების გარეშე, შეეძლოს მეორე განსაზღვრული მოვლენის გამოწვევა. როდესაც ჩვენ მიზეზობრივი ურთიერთობის შესახებ ვლაპარაკობთ მხედველობაში არ ვღებულობთ იმ პირობებს, რომელნიც მოვლენათა შედარებით მყარ მდგომარეობას ქმნიან. შემეცნების მიზნით, როგორც ამას მარქსიზმის კლასიკოსები გვასწავლიან, ვამარტივებთ მოვლენათა ურთიერთობას და მიზეზად მხოლოდ იმას ვაღიარებთ, რასაც მოცემული მოვლენა აქამდე არსებული მდგომარეობიდან გამოჰყავს, რაც მოცემული საგნის ჩვეულებრივი მდგომარეობის ცვალებადობას აძლევს დასაბამს.

ასევე უნდა მოვიქცეთ ადამიანის ქცევის მიზეზების გამორკვევის დროსაც. გრაეიტაციის ველისა და მექანიკის კანონების მოქმედება აქაც აბსოლუტურ ძალაში რჩება. ხახუნის ძალის მოქმედების გარეშე კაცი ნაბიჯს ვერ გადადგამდა და ელექტრონული მოვლენების გარეშე, ალბათ, არავითარი აზრები და მისწრაფებანი არ იქნებოდნენ, მაგრამ ადამიანის ქცევის მიზეზთა შორის ასეთ რაიმეს არ ვიხსენიებთ.

მიზეზობრივი კავშირი, რომელიც ქცევის ფსიქოლოგიურ კანონზომიერებას ედება საფუძვლად, მყარდება სუბიექტსა და გარე სინამდვილეს შორის. გარე სინამდვილე მოქმედებს პიროვნებაზე, როგორც მთელზე, და მასში იწვევს გარკვეულ ცვლილებებს. უკანასკნელი შინაგანი ან გარეგანი ქცევის აქტების სახით გვეძლევა. ქცევის აქტები, თავის მხრით, ობიექტური სინამდვილის განსაზღვრულ მოვლენებს აპირობებენ. მაგრამ საესეებით ერთსა და იმავე გარემოში სუბიექტი ხან მოსვენებულ მდგომარეობაშია, ხან კიდევ აქტივობის ამა თუ იმ ფორმას მიმართავს. არც ორი სხვადასხვა სუბიექტი ავითარებს ერთსა და იმავე ობიექტურ პირობებში ყოველთვის ერთნაირი ქცევის აქტებს. ეს იმას ნიშნავს, რომ ობიექტური ვითარება არ წარმოადგენს ქცევის საკმაო პირობას; უდავოა, რომ მიზეზთა მეორე ჯგუფი

თვითონ სუბიექტში უნდა ვეძიოთ. ქცევა ორმხრივად განსაზღვრული მიზეზობრივად: იგი სუბიექტური და ობიექტური ფაქტორების ერთიანობის ნიადაგზე აიგება. სათანადო ობიექტურ პირობებში წარიმართება თუ არა ესა თუ ის ქცევა, არსებითად ქცევის სუბიექტური ფაქტორის თავისებურებაზეა დამოკიდებული.

ქცევის სუბიექტური ფაქტორები პიროვნების თავისებურებაზე მიუთითებს. ამიტომ მათი ბუნების შესწავლას განსაკუთრებული თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს. ქცევის სუბიექტური ფაქტორების მიმართ შეიძლება ორი ძირითადი კითხვა დაეყენოთ: 1) რას წარმოადგენენ ისინი, როგორია მათი ბუნება? 2) ინდივიდის განვითარების გზაზე რა პირობებში ხდება ამ ფაქტორების აღმოცენება და პიროვნების ქრონიკულ მდგომარეობაში გადასვლა? ჩვენ ამჟამად პირველი საკითხი გვაინტერესებს, მეორეზე შემდეგ მოგვიხდება საგანგებოდ შეჩერება.

იმ ფაქტორებიდან, რომელნიც ქცევას სუბიექტის მხრიდან განსაზღვრავენ მიზეზობრივად, პირველ რიგში. მოთხოვნილებები უნდა იქნეს დასახელებული. მაგრამ არსებობს ქცევის ისეთი ფორმაც, რომელიც მოთხოვნილების იმპულსით არ განისაზღვრება; პირიქით, ზოგჯერ იგი ასეთი იმპულსის საწინააღმდეგო მიმართულებით მიმდინარეობს და სულ სხვა გარემოებებითაა შეპირობებული. ქცევის პირველი ფორმები პრინციპულად საერთოა ცხოველისა და ადამიანისათვის, მიუხედავად იმისა, რომ უკანასკნელთან იგი ადამიანისათვის დამახასიათებელ სპეციფიკურ სახეს იღებს. ქცევის მეორე ფორმა წმინდა ადამიანური მოვლენაა; იგი სოციალური პიროვნების აქტივობას წარმოადგენს. ჯერჯერობით ყველა ის ფაქტორი, რომელნიც სუბიექტის მხრიდან განსაზღვრავს ქცევას, პირობით, მოთხოვნილების სახელწოდებით აღვნიშნოთ და პირველ რიგში იმ ქცევის ფსიქოლოგიური ბუნების გათვალისწინება ვცადოთ, რომელიც პრინციპში საერთოა ცხოველისა და ადამიანისათვის. ადამიანისა და ცხოველის ზოგიერთ საერთო თავისებურებაზე მითითებამ არ უნდა გამოიწვიოს უხერხულობა, რადგან ადამიანსა და ცხოველს შორის შეუძლებელია გარდაუვალი უფსკრული ვიგულისხმოთ¹.

¹ „Я думаю, — წერს ივ. პავლოვი, — что не может считаться обидой для человека, если у человека окажутся общими с собаками основные характеры нервной системы“ (Полное собрание трудов, т. III, 1949, гл. 375). „Опираясь на элементарность физиологических основ, т. е. на

ივ. პავლოვის მოძღვრების თანახმად, ორგანიზმი მოქმედებს მთლიანი სისტემის სახით, „მას, როგორც განსაზღვრულ დახშულ ნივთიერ სისტემას, არსებობა შეუძლია მხოლოდ მანამ, სანამ იგი ყოველ მომენტში გარე პირობებს უწონასწოროდება. როგორც კი ეს გაწონასწორება სერიოზულად დაირღვევა, იგი, როგორც მოცემული სისტემა, არსებობას წყვეტს“¹ წონასწორობის აღდგენის მეტად თუ ნაკლებად მნიშვნელოვანი შეყოვნება გარკვეული იმპულსის შემცველი მოთხოვნილების ფორმაში აისახება სუბიექტის ცნობიერებაში. ქვევის ის ტიპი, რომელიც საერთოა ადამიანისა და ცხოველისათვის, ამ დარღვეული წონასწორობის აღდგენისავე, ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისაკენაა მიმართული და, მაშასადამე, მთლიანად ინდივიდის აწმყო მდგომარეობით არის განსაზღვრული. ასეთ ქვევას მხედველობაში აქვს თვითონ სუბიექტი. უკანასკნელი იმის მიხედვით, თუ რა მიმართულებითაა დარღვეული წონასწორობა, ხან ერთ მოთხოვნილებას განიცდის, ხან — მეორეს. წონასწორობის აღდგენისათვის (მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისათვის) საჭირო პირობები მას მიზნის სახით ეძლევა.

ამ მხრივ, არც მაღალი რიგის მოთხოვნილებანი შეადგენენ გამონაკლისს. მას შემდეგ, რაც, პაგ., ესთეტიკური გარემო ცხოვრების აუცილებელ შინაარსად იქცა და ადამიანის ბუნებაში დამკვიდრდა, არაესთეტიკურ პირობებში ყოფნა წონასწორობის დარღვევად განიცდება, რის გამოც სათანადო სიტუაციისაკენ მიმართული, განსაზღვრული ძალის იმპულსის შემცველი ესთეტიკური მოთხოვნილება იჩენს თავს. წონასწორობის აღდგენისათვის საჭირო სიტუაციაში მოხვედრის შემდეგ ესთეტიკური მოთხოვნილება, როგორც მოთხოვნილება, აღარ იგრძნობა, სწორედ იმგვარად, როგორც ნორმალურ პირობებში ისე ვსუნთქავთ, რომ ჰაერის მიმართულებით რაიმე მოთხოვნილებას არ ვამჩნევთ. იგივე უნდა ითქვას ეთიკურ და თეორიულ მოთხოვნილებათა შესახებ.

ივ. პავლოვი ასხევევდა ცოცხალი არსების სიფხიზლის ორ წყაროს: ერთი მხრით, გარე გამლიზიანებლების, ხოლო მეორე მხრით, შინაგანი გამლიზიანებლების, ანუ მოთხოვნილებების, მოქმედებას².

основные процессы, они должны быть общие для животных и человека“, Павловские среды, ტ. II, გვ. 534.

¹ И. П. Павлов, Полное собрание трудов, ტ. IV, 1947, გვ. 23.

² Павловские среды, ტ. II, გვ. 67.

გარემოს ზემოქმედებაც ცოცხალი არსების მოთხოვნილებასთან უნდა მოვიდეს რაიმე კავშირში, რომ მან ინდივიდის გარკვეული მიმართულებით აქტივობისათვის აღძვრა შეძლოს. მოცემული გარემო ან არსებულ მოთხოვნილებას უკავშირდება, ანდა თვითონ ქმნის სუბიექტში სათანადო მოთხოვნილებას და ამ უკანასკნელით აღძრავს მას. გარე სინამდვილის სხვანაირ უშუალო ზემოქმედებას წმინდა ფიზიკური ხასიათი აქვს და იგი ორგანიზმს, როგორც ცოცხალ არსებას, როგორც სუბიექტს, არ უკავშირდება.

ისეთ ქცევას, რომელიც სუბიექტის დარღვეული წონასწორობის აღდგენისკენაა მიმართული და, მაშასადამე, მოცემული მომენტის მოთხოვნილების იმპულსით განისაზღვრება, იმპულსურ ქცევას ვუწოდებთ. აქ მნიშვნელობა არ აქვს, რა მიმართულებითაა წონასწორობა დარღვეული, რა მოთხოვნილების იმპულსთან გვაქვს საქმე. მთავარი ისაა, რომ ქცევის სუბიექტს აწმყო მდგომარეობა აქვს მხედველობაში; იგი სიცოცხლის ბუნებრივი მიმდინარეობის აწმყოთია მიზეზობრივად შეპირობებული და ამ აწმყოსთვის არის განკუთვნილი.

ამგვარად, ქცევის, ერთი, შეიძლება ითქვას, ყველაზე გავრცელებული ფორმის, გამოწვევ მიზეზს წარმოადგენს მოთხოვნილება. მაგრამ უკანასკნელი არაა ქცევის საკმაო პირობა. მხოლოდ მოთხოვნილების ნიადაგზე ვერავითარი მიზანშეწონილი აქტივობა ვერ აიგება. ქცევის მეორე აუცილებელ მიზეზს გარე სინამდვილე შეიცავს. ჩვენ შემდეგ შევეცდებით იმის გათვალისწინებას, თუ როგორ აიგება ამ ორი ფაქტორის ნიადაგზე ქცევის რეალური პროცესი.

7. იმპულსური ქცევა ყოველთვის რომელიმე მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისაკენაა მიმართული. ამ მოთხოვნილების გამოთიშვის შემდეგ იგი უბრალო ფიზიკურ ფაქტად იქცევა და სუბიექტისაგან გამორთული მოქმედების სახით წარმოგვიდგება. რამდენად აკმაყოფილებს მოცემული მოქმედება იმ მოთხოვნილებას, რომელიც მასთან უნდა მოვიდეს კავშირში, რომ ქცევის რეალური პროცესი მივიღოთ, ამის სუბიექტური მაჩვენებელი გრძნობაა. უკანასკნელი ჩნდება მოთხოვნილებისა და მიმდინარე ან წარმოსახული ქცევის აქტების ურთიერთმიმართებაში და ინდივიდს ამ ქცევის მომენტალურ სუბიექტურ ღირებულებას აუწყებს. ეს ღირებულება აქ მსჯელობის, განსჯის, საფუძველზე კი არაა მიღებული, არამედ უშუალოდ განიცდება სიცოცხლის მთლიან დინებაში. ადამიანს შეუძლია იგი საგანგებო

მსჯელობის საგნად აქციოს, მაგრამ ამას არა აქვს გადამწყვეტი მნიშვნელობა, რადგან გრძნობა, როგორც მსჯელობის, შინაარსის იდეალური ფორმისაგან განსხვავებული რეალური პროცესი, მის გარეშეც მოქმედებს. გრძნობაში ცხოვრების მოვლენები ლოგიკური აზრის სახით კი არაა პრეზენტირებული, არამედ უშუალოდ განიცდება. შემთხვევითი არ არის ის გარემოება, რომ ცხოველის ყველა ბიოლოგიურად დიდმნიშვნელოვანი ქცევის აქტი — კვების, გამრავლებისა და სხვ. — ინტენსიურ სიამოვნებაში მიმდინარეობს. მოზენტის არსებისათვის ფასი სწორედ ამ სიამოვნებას აქვს. იგი ხდის ქცევის აქტებს სუბიექტურადაც მისაღებს. რაგინდ დაღლილიც არ უხდა იყოს კაცი, თუ იგი მშვიდია, მას ჰამასთან დაკავშირებული მოძრაობები სიამოვნებს, მაშინ როცა დასვენებულ კაცსაც კი რომ ჰამის გარეშე იმავე მოძრაობების შესრულება დაეკისროთ, საკმაოდ დიდ უსიამოვნებას მივაყენებდით.

იმპულსური ქცევის მოტივს გრძნობა წარმოადგენს. მის საფუძველზე ხდება სუბიექტის მიერ იმპულსური ქცევის აქტების მიღება ან უკუგდება. კვებითს აქტივობას კვებასთან დაკავშირებული კმაყოფილება ხდის ბავშვისათვის ფსიქოლოგიურად მისაღებს, თორემ რამდენი შრომის დახარჯვა სჭირდება დედას, რომ უგუნებობის გამო მადადაკარგული ბავშვი, რომელსაც ჰამა უსიამოვნებას ჰგვრის, საკვების მიღებაზე დაითანხმოს. მაშინ როცა მის ორგანიზმს საკვები ახლა სხვა დროზე უფრო მეტად სჭირდება. ზოგჯერ ჩვენც, ზრდადასრულებული ადამიანებიც, გრძნობის მიერ ნაჩვენებ გზას მივყევით და ნაკლებად ვუვადებთ ყურს ცხოვრების ობიექტურ საჭიროებას.

ეთიკური, ინტელექტუალური და ესთეტიკური გრძნობებით მოტივირებული ქცევის ბუნებრივი რეზულტატები, უფრო ხშირად, მაღალი ობიექტური ღირებულების მატარებელი არიან. სიძულვილი, შური, რისხვა და სხვა ამგვარი მოვლენები ზოგჯერ ადამიანს ქცევის ისეთ აქტებს ჩაადენინებს, რაც შემდეგ თვითონ მასვე უხდება სანანებლად.

ამგვარად, იმპულსური ქცევის სუბიექტს მოთხოვნილება აღძრავს, ხოლო გრძნობა მიმდინარე ქცევის აქტებს მომენტალურ აზრსა და ღირებულებას აძლევს იმავე სუბიექტისათვის. სწორედ ამაშია გრძნობის, როგორც მოტივის, ფუნქცია. მის გარეშე აქტივობა სითბოსა და სიცოცხლეს მოკლებული იქნება. იმპულსური ქცევა, ასეთი მოტივის გარეშე, სუბიექტიდან გამორთულ მექანიკურ პროცესად იქცეოდა.

არის შემთხვევა, როცა მოქმედება თითქოს სუბიექტიდან გამოითიშება, სიცოცხლეს კარგავს და, შესატყვის პირობებში, ავტომატურად მიმდინარეობს. სუბიექტი ამ მოქმედების მიმართულებით ცივი, ზოგჯერ შეუკავებელი, იმპულსის მეტს არაფერს განიცდის. ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, როგორიც მაშინ აქვს კაცს, როცა იგი უნებლიეთ, საკუთარი სხეულის სიმძიმის გამო, დაღმართზე დაექანება, თავის შეკავება უძნელდება და ფეხები თავისით გარბიან. ასეთ მოძრაობას სუბიექტისათვის არავითარი დადებითი ღირებულება არ აქვს, მაგრამ იგი მაინც ხორციელდება ისე, რომ სუბიექტი მისი უბრალო მოწმე ხდება. სქესობრივი ცხოვრების შესახებ არსებულ ლიტერატურაში აღწერილია ისეთი შემთხვევები, როცა კაცს, არანორმალური სქესობრივი ცხოვრების შედეგად, შესატყვისი გრძნობები გასცევთ და სქესობრივ აქტებთან დაკავშირებით სიამოვნებას არ განიცდის. მიუხედავად ამისა, იგი თავის თავში ამ მიმართულებით მოქმედების ცეც, უსიცოცხლო, რაღაც ფიზიკური ბიძგისმაგვარ იმპულსს ამჩნევს, რომელიც ზოგჯერ ისე ძლიერია, რომ მისი შეკავება ძნელდება. პაპიროსის წევის მიტოვებიდან რამდენიმე ხნის შემდეგ კაცი თამბაქოს მოთხონილების ფსიქოლოგიურ მდგომარეობას აღარ განიცდის, მაგრამ მასში მაინც რჩება ამ მიმართულებით მოქმედების იმპულსი, რომელიც სათანადო სიტუაციაში აქტიურდება. პაპიროსის ხელახალი მოწევის პირველი შემთხვევა ახლა სუბიექტს ერთგვარ სიამოვნებას ჰგერის, მაგრამ ასეთი აქტი, თუ პიროვნებამ საგანგებოდ არ შეიკავა თავი, მაინც ხორციელდება. ყველა ანალოგიურ შემთხვევაში ავტომატურ მოქმედებასთან გვაქვს საქმე: ორგანიზმ მოქმედებს ისე, როგორც მანქანა, სუბიექტი მისგან გამოთიშულია, სუბიექტს თან აქვს იმის ცნობიერება, რაც ხდება, ან უნდა მოხდეს, მაგრამ ამ მოქმედების დადებითი ღირებულების რაიმე ფორმაში განცდა მას არ აქვს. ამიტომ ასეთი მოქმედება მოკლებულია მოტივს. იგი ფიზიკური პროცესის მსგავსად მიმდინარეობს.

ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში გავრცელებული შეხედულების მიხედვით, გრძნობის ბიოლოგიური მნიშვნელობა იმაში მდგომარეობს, რომ იგი წარმოადგენს დიაგნოზს მოცემულ მომენტში ორგანიზმში მიმდინარე სასიცოცხლო პროცესების შესახებ: როცა ეს პროცესები დადებითად მიმდინარეობენ, დადებით გრძნობებთან გვაქვს საქმე, ხოლო მათი მსვლელობა თუ შეფერხდება დაბრკოლებების გზით წავიდა, უარყოფით გრძნობებს ვღებულობთ. ეს შეხედულება კარგად ეგუება ზემოთ ჩვენ მიერ გამო-

თქმულ აზრს გრძნობის იმპულსური ქევის მოტივად მიჩნევის შესაბამ.

როგორც აღნიშნული იყო, პიროვნებას შეუძლია, აქტუალური მოთხოვნილებების ტყვეობას თავი დააღწიოს, მომენტალურ მდგომარეობაზე ამაღლდეს, სიცოცხლის ბუნებრივ მიმდინარეობას მიმართულება შეუცვალოს და ისეთი ქევის აქტები განახორციელოს, რომლებიც აწმყოს მოთხოვნილებებს კი არ პასუხობს, არამედ ერთგვარ მსხვერპლს მოითხოვს მისგან. ასეთი ქევა შეუძლებელია, აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსით იყოს მიზეზობრივად შეპირობებული და მისი მოტივირება მოთხოვნილებისა და მოქმედების ურთიერთობაში აღმოცენებული გრძნობით ხდებოდეს. დღევანდელი შიმშილი მისთვის საჭირო ულუფაზე უარს ვერ იტყვის, რომ იგი კაცს ხვალისათვის გადაადებინოს. ხვალინდელ შიმშილს კი დღეს მოქმედების ძალა არა აქვს. საბჭოთა ადამიანები სამამულო ომის პერიოდში პირადი შრომითა და ოფლით ნაგებ ფაბრიკა-ქარხნებს, რომლებთანაც მათ განუსაზღვრელი სიყვარული აკავშირებდათ, საკუთარი ხელით ანგრევდნენ, რომ ისინი მტერს არ ჩაეარდნოდა ხელში. ვისაც ასეთ ადამიანებთან უსაუბრია, მან იცის ფსიქოლოგიურად რამდენად მძიმე და ძნელი განსახორციელებელი იყო ასეთი მოქმედება: ხელი „პროტესტს აცხადებდა“, დენი ასაფეთქებელ ხელსაწყოში ჩაერთო. განსაკუთრებული ძალისხმევა ხდებოდა საჭირო იმისთვის, რომ კაცს ტექნიკური თვალსაზრისით ასეთი, სრულიად უმნიშვნელო, მოქმედება შეესრულებინა. ეგნატოვების ოჯახმა უარი თქვა საკუთარ აწმყოს ბედნიერებაზე და სოციალისტური სამშობლოს კეთილდღეობისათვის გაწირა შვილები, რომლებმაც, თავის მხრით, იმავე საქმისათვის, ხელი აიღეს სიცოცხლეზე. ასევე მოიქცა მატროსოვი, კოსმოდემიანსკაია და სამამულო ომის ბევრი სხვა გმირი.

ნ. ტიხომიროვი შემდეგნაირად აგვიწერს რკინიგზის ერთი დარაჯის მოქმედებას: ხიდის მახლობლად საყარაულოა, სადაც დარაჯი ცხოვრობს ცოლ-შვილით. ბნელი, ცივი შემოდგომის დამეა. საშინელი ქარიშხალი და კოკისპირული წვიმა არის. დარაჯმა თავისი გზის ნაწილი შემოიარა, სადარაჯოში დაბრუნდა, ფარნით კიბეზე გაჩერდა და საფოსტო მატარებელს დაუწყო ლოდინი; იგი სულგანაბული უგდებს ყურს და იცქირება იქითკენ, საიდანაც მატარებელი უნდა გამოჩნდეს; მატარებელს კი ხეობის მეორე მხრიდან უნდა გამოეცლო. უცბად დარაჯს საშინელი მსხვერვეა — მტკრევის

ხმა მოესმა. თითქოს უფსკრულში ნთელი ტყე ჩაიქცაო. დარაჯმა იგრძნო, რომ ეს კეთილს არ მოასწავებდა; იმ წამსვე ხიდისაკენ გაეშურა; თვალწინ შემადრწუნებელი სურათი წარმოუდგა: ხიდი უფსკრულშია ჩაქცეული. დარაჯმა იცის, რომ, სადაცაა, მატარებელი ჩაიქროლებს, ბნელ უფსკრულში შურდულივით ჩაექანება და ვინ იცის, რამდენ კაცს იმსხვერპლებს! რა გზას უნდა დასდგომოდა დარაჯი, როგორ უნდა მოქცეულიყო? ხევს ციცაბო ნაპირი აქვს. მას შეიძლება ფეხი დაუცდეს ამ ბნელ ლამეში, გაშმაგებულ მდინარეში ჩავარდეს და სიცოცხლეს გამოესაღმოს. წყვდიაღში აღიდებული მდინარის გაცურვაც სახიფათო საქმედ ჩანს, მაგრამ ამაზე ფიქრის დროც არ იყო. დარაჯმა ფანარი სარტყელზე შემოიკრა და ხევის მეორე ნაპირას გადასვლა გადაწყვიტა. თავგანწირული დარაჯი წყვდიაღში და კოკისპირულ წვიმაში ნელ-ნელა ეშვება უფსკრულისაკენ: ხელებით კლდეს ებლაუჭება, ფეხები წამლაუწუმ უსხლტება, სასტიკი ქარი ყოველ წამს ხევში ჩაგდებას უქადის. როგორც იქნა ძირამდის ზილწია, მდინარეც გაცურა და ახლა ისევ მალა მიცოცავს რკინიგზის ლიანდაგისაკენ. ორივე ხელი გასისხლიანებული აქვს. აი, კიდეც ავიდა ზევით... მთელი ძალ-ღონით ლიანდაგისკენ წივბის. წყვდიაღში უკვე გამოჩნდა სამი ფანარი. დარაჯი უფრო ჩქარა მივბის და წითელ ფანარს მალა იქნევს. მემანქანემ თვალი მოჰკრა სანიშნებელს, მატარებელმა სვლას უკლო და უფსკრულის მახლობლად შეჩერდა. ორას ორმოცდაათი კაცი სიკვდილს გადაარჩა.

ანალოგიურ მოვლენებს ხშირად ეხვდებით ცხოვრებაში. რა ამოქმედებდა რკინიგზის დარაჯს? სასჯელის საშიშროება, მოსალოდნელი ჯილდოს წინასწარი განცდა, თუ რომელიმე სხვა სუბიექტური ღირებულების ფაქტორი? მას ნხოლოდ ერთი რამ ჰქონდა მხედველობაში: საკუთარი სიცოცხლის რისკით ასეული ადამიანის სიცოცხლე გადაერჩინა დალუპვისაგან.

ყველა ზემოთ მოყვანილი შემთხვევის ანალოგიურ პირობებში ისეთ ქცევასთან გვაქვს საქმე, რომელიც აქტუალური მოთხოვნებიდან ან საერთოდ არ გამოიყვანება, ან კიდეც მისი შეპირობებისათვის აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსი და მასთან დაკავშირებული გრძნობები არაა საკმარისი. ამიტომ სწორედ აქ ხდება საჭირო ნებისყოფისა და მისი სპეციფიკური მოტივების შესახებ ლაპარაკი. პიროვნების სიმაღლეზე რომ დადგეს კაცი, ამისათვის იგი ცხოვრების ობიექტური საჭიროებიდან უნდა გამოვიდეს, თავისი თავისა და საზოგადოების წინაშე

საკუთარი ძალების შესატყვისი ვალდებულებები იკისროს, აწმყოს უპირატესად ის მისცეს, რაც მომავალი საზოგადოებრივი ცხოვრებისთვისაა აუცილებელი და, ამგვარად, საკუთარი აქტივობა ობიექტური ღირებულების მქონე მიზნებს დაუქვემდებაროს. ნორმალური ადამიანი აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსებს კი არ მიჰყვება პასიურად, არამედ მათაც ცხოვრების ობიექტური საჭიროებიდან მომდინარე ღირებულებათა თვალთ უცქერს და იმ იმპულსს უშვებს მოქმედებაში, რომელსაც მოცემულ პირობებში, ამ თვალსაზრისით, რაიმე აზრი და მნიშვნელობა აქვს. ნებისყოფის ბუნების გარკვევა გაგვითვალისწინებს, როგორაა შესაძლებელი ასეთი ქცევა.

ამგვარად, ქვევის ძირითადს პირობას სუბიექტი და გარე სინამდვილე შეადგენს. ქცევა ზოძრაობის ის ფორმაა, რომელშიაც ცოცხალი ინდივიდი არსებობს. ქვევის მთლიანი მიმდინარეობიდან შეიძლება შემდეგი ძირითადი მომენტები გამოვყოთ: მოქმედება, რომელიც შესაძლებელია ცალკე რეფლექსებად დავშალოთ, საგანი, რომელზეც მოქმედებაა მიმართული, მოქმედების ბუნებრივი რეზულტატი, ქვევის მიზეზი, ქვევის მოტივი და ქვევის მიზანი. ქვევის ფსიქოლოგიური ბუნების გასაგებად გადამწყვეტი მნიშვნელობა უკანასკნელ სამ მომენტს აქვს. მოტივი ქვევის მიზეზს უკავშირდება და მიზნის ფსიქოლოგიურ ხასიათს განსაზღვრავს, მოქმედების ამა თუ იმ რეზულტატს მიზნის ფორმას აძლევს. თუ ცნობილია მოტივი, შეგვიძლია, განესაზღვროთ, რა ბუნების მიზანს დაისახავს მის ნიადაგზე კაცი და, პირიქით, მიზნიდან შეიძლება მის საფუძველში მდებარე მოტივის თავისებურებას მივწვდეთ.

მიზანი ყოველთვის იდეალურად არსებობს, ქცევა თავის მიმდინარეობაში მას რეალურ მოვლენად აქცევს და ამით მასში ნაგულისხმევ საქმის ვითარებას მიზნის ფუნქციას აერთმევს. მოტივი საქმის რეალური ვითარებიდან ამოდის და მიზნის იდეალურ შინაარსზეა მიმართული. იგი, ანიჭებს რა ქვევის რომელიმე ერთ რეზულტატს მიზნის ფუნქციას, ქვევის მიზანს ქვევის მიზეზთან აკავშირებს, რის გამოც ქვევის ობიექტური მიზეზი იწყებს სუბიექტზე მოქმედებას, როგორც ქვევის მიზანთან უშუალოდ დაკავშირებული საქმის ვითარება.

ქვევის მთავარი მომენტების გათვალისწინების შემდეგ შეიძლება შემდეგი ძირითადი მნიშვნელობის კითხვა დავაყენოთ: როგორ აიგება ქვევის რეალური პროცესი? ამ თვალსაზრისით, საჭიროა,

პირველ რიგში, იმპულსურ ქცევაზე შევჩერდეთ. იმპულსური ქცევის თავისებურებათა გარკვევის შემდეგ ნებისმიერი ქცევისა და მისი მოტივების სპეციალური არსის წედომა შედარებით ადვილი საქმე იქნება. ვნახოთ, როგორ მიმდინარეობს იმპულსური ქცევა, როგორ აიგება მისი რეალური პროცესი?

§ 2. როგორ აიგება ქცევის რეალური პროცესი

ა. მოთხოვნილების ბუნებისათვის

იმპულსური ქცევა ყოველთვის აქტუალური მოთხოვნილებისა და შესატყვისის გარე სინამდვილის ნიადაგზე აიგება. ამიტომ იმპულსური ქცევის ბუნების გასაგებად საჭიროა, მოთხოვნილების ზოგი ფსიქოლოგიური თავისებურება მაინც გავითვალისწინოთ. მოთხოვნილება, რა სახითაც არ უნდა იყოს იგი, ისტორიულად — გვარის ან ინდივიდის ცხოვრების მანძილზე — ცოცხალ არსებაში გარე სინამდვილის მიერ ნაწარმოები მოვლენაა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა ყოველ მოცემულ მომენტში ქცევის წაშეყვანი ფაქტორის როლში გამოდის. როგორ, რა ბუნების გამო ახერხებს მოთხოვნილება ამ როლის შესრულებას?

მოთხოვნილების ერთი საერთო თავისებურება ისაა, რომ იგი შეიცავს სინამდვილის განსაზღვრული სფეროსაკენ მიმართული აქტივობის ტენდენციას. ამ უკანასკნელის გახანგრძლივებული შეფერხება ერთგვარი უსიამოვნო დამბულობისა და შეკავებული აქტივობის უმაყოფილების სახით განიცდება. იქ, სადაც მოთხოვნილება ყოველგვარი შეფერხების გარეშე აღწევს თავის საგანს, ფსიქოლოგიურად შეუმჩნეველი რჩება და, როგორც ნდომა და მისწრაფება, არ განიცდება. ასე ხდება, მაგალითად, სუნთქვის შეშთხვევაში, როცა სუფთა ჰაერით ვართ გარემოცული. ბუნებრივ მდგომარეობაში თევზსაც არ უნდა აწუხებდეს წყურვილის გრძნობა. მოთხოვნილების ფსიქოლოგიური ფაქტის არსებობის ერთ აუცილებელ პირობას განსაზღვრული მიმართულებით აქტივობის შეფერხება, ანუ შეკავება, წარმოადგენს. ასეთი შეკავება-შეუერხების გარეშე არ არსებობს ნდომა და მისწრაფება.

შიმშილის ფსიქიკური მდგომარეობის აღმოცენების ერთი მნიშვნელოვანი პირობა კვების პროცესებთან დაკავშირებული შინაგანი აქტივობის შეფერხებაა. როგორც კი სათანადო ქცევის აქტების გზით საკმლის მომწიფებელი სისტემა მისთვის დამახასიათე-

ბელი აქტივობისთვის საჭირო მასალას მიიღებს, შიმშილის განცდა ქრება, კვების ფსიქოლოგიური პროცესი მთავრდება და შინაგან აქტივობას ეთმობა ადგილი. აქ საყურადღებო ის არის, რომ შიმშილის განცდა ნამდვილი კვების პროცესების დაწყებამდე — დამწეულ უჯრედებთან საკვები ნივთიერების მისვლამდე — ხუთი-ექვსი საათით ადრე აღიკვეთება. როგორც ჩანს, შიმშილის ფსიქოლოგიური მდგომარეობა ორგანიზმის უჯრედებში საკვები ნივთიერების მხოლოდ გამოლევასთან არაა დაკავშირებული; მის ერთ-მნიშვნელოვან პირობას საკმლის მომწელებელი სისტემის დამახასიათებელი აქტივობის შეფერხება შეადგენს. ავადმყოფობისათვის დამახასიათებელი უმადობა ამ აქტივობის უნარის დაქვეითებასთან უნდა იყოს დაკავშირებული. საექვოა, საკვები ნივთიერების საკმაო რაოდენობით კანქვეშ შეტანის გზით შიმშილის გრძნობა იქნეს აღკვეთილი, თუმცა შესაძლებელია, ორგანიზმმა ამ წესით ჩვეულებრივზე მდიდარი საზრდო მიიღოს. შეიძლება ითქვას, რომ შიმშილის მსგავსად ყოველი ნივთიერი მოთხოვნილება, როგორც ფსიქიკური ფაქტი, მოქმედების ამგვარ შეფერხებას გულისხმობს. ამიტომ გასაგებია, რომ მისგან ისეთი აქტივობის ტენდენცია, ისეთი ქცევის იმპულსი მიმდინარეობს, რომელმაც ამ შეფერხებული შინაგანი აქტივობის ნორმალური განვითარებისათვის საჭირო პირობები უნდა უზრუნველყოს.

ეს მხარე კიდევ უფრო ნათლად ჩანს სულიერ — იდეურ მოთხოვნილებებში. თეორიულ, ან კიდევ ესთეტიკურ მოთხოვნილებას მართო ის გამოცდილება კი არ აკმაყოფილებს, რასაც ადამიანი ქეშმარიტების ძიებისა და მშვენიერების განცდის შედეგად ლებულობს, არამედ მისთვის თვით ის აქტივობაც აუცილებელია, რომელსაც კვლევა-ძიება და მხატვრული ნაწარმოების ესთეტიკური კვრეტა წარმოადგენს. შეიძლება ითქვას, უპირატესობა ამ უკანასკნელს ეძლევა. ერთხელ მიღებული თეორიული, ან ესთეტიკური შინაარსი საკვების მსგავსად კი არ იხარჯება ორგანიზმის მიერ, არამედ გამოცდილების სახით რჩება პიროვნებაში. მიუხედავად ამისა, რა მდიდარიც არ უნდა იყოს ეს გამოცდილება, იგი თავისი თავიდან ვერ უზრუნველყოფს სათანადო მოთხოვნილებათა მეორედ დაკმაყოფილებას. ამ უკანასკნელისათვის ქეშმარიტების ახალი ძიება და მშვენიერების განახლებული კვრეტაა საჭირო. ასე რომ არ ყოფილიყო, ფსიქოლოგიურად შეუძლებელი იქნებოდა ადამიანთა კულტურული წინსვლის ფაქტი. ამ მოთხოვნილებათა მიმართულებით დაგროვებული გამოცდილება შესატყვის მოთხოვნილე-

ბებს კი არ აკმაყოფილებს და აღკვეთს, არამედ კიდევ უფრო მეტი ძალით აღძრავს მათ.

ამგვარად, მოთხოვნილება შეიცავს აქტივობის ტენდენციას და ამ უკანასკნელითაა, რომ იგი სუბიექტის სამოქმედოდ აღძვრას ახერხებს. ამ ტენდენციის შეფერხება ნდომისა და მისწრაფების სახით განიცდება.

მოთხოვნილება საერთოდ ყველა შესაძლო აქტივობისათვის კი არ აღძრავს სუბიექტს, არამედ მას იმ საგნებისა და მოვლენებისაკენ მიმართავს, რომელშიაც თვითონ ნახულობს დაკმაყოფილებას. მოთხოვნილება, მოცემულ ობიექტურ პირობებში, აქტივობას გარკვეულ მიმართულებას აძლევს. ამაშია მისი მეორე ძირითადი თავისებურება.

მოთხოვნილება იმ საგანთა და მოვლენათა დანაკლისს გულისხმობს, რომელიც სუბიექტის ფიზიკური ან სულიერი არსებობის პირობას შეადგენს, რომელიც სუბიექტის ფიზიკური ან სულიერი აქტივობისთვისაა აუცილებელი. ამიტომ ეს დანაკლისი მეტად თუ ნაკლებად გარკვეული დანაკლისის სახით განიცდება, რის გამოც მოთხოვნილება ადამიანის ცნობიერების საგანგებო ობიექტად ქცევამდეც შეიცავს თავის თავში სინამდვილის იმ სფეროს ერთგვარ გრძნობისებურ, ბრმა ემოციურ ასახვას, რომელშიაც მან დაკმაყოფილება უნდა ნახოს, თავისი თავი უნდა იპოვოს. ინდივიდი რომელიმე მოთხოვნილების პირველი დაკმაყოფილების დროსაც მოვა თუ არა გრძნობის ორგანოთი უშუალო კონტაქტში იმ საგანთან, რომელსაც ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილება შეუძლია, მაშინვე იგრძნობს მას და სათანადო ქცევის აქტებით მიმართება მისკენ. ახალშობილი ცხოველი, როგორც კი ფეხზე წამოდგება, მის გარშემო არსებული ურიცხვი საგნებიდან დედის ძუძუს გამოყოფს და პირდაპირ მისკენ მიდის. სპეციალური ცდებით დადასტურდა, რომ ახლად გამოჩეკილი ქათმის წიწილი ყოველგვარი დანმარების გარეშე ნახულობს და კენკს საკვებს, ხოლო იხვის წიწილი გრძნობს წყლის აუზის სიახლოვეს და ისწრაფვის მისკენ¹. სიცოცხლეში პირველად სქესობრივად აღზნებული ცხოველიც ადვილად ნახულობს თავის ობიექტს სხვა უთვალავ მოვლენათა შორის. უპირობო რეფლექსები ამ აზრის საუკეთესო დასა-

¹ ცდები ჩატარებული იყო ჩვენი ხელმძღვანელობით ვ. მ. ბოროვსკის ექსპერიმენტების მონაცემების შესამოწმებლად. ქუთაისის პედინსტიტუტის ლოგოპედიკოლოგიის სპეციალობის სტუდენტების შ. შევილაძისა და ნ. აბულაძის მიერ 1954 წ.

ბუთებას იძლევიან. კვების უპირობო რეფლექსი გულისხმობს ორგანიზმის თანშობილ კავშირს გარე სინამდვილის გარკვეულ საგანთან — გარკვეულ ნივთიერებასთან. ზემოთ აღნიშნულ შემთხვევებში სწორედ ასეთ მოვლენებთან გვაქვს საქმე.

აღამიანს შეუძლია, მოთხოვნილების საგანი საგანგებოდ გააცნობიეროს, მაგრამ ეს ზემოთ აღნიშნული საქმის ვითარებას არ ცვლის: მოთხოვნილების საგნის უშუალო გრძნობისებური განცდა აღამიანსაც აქვს. ეს განცდა მის ცხოვრებაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებს: შეუცდომლად ანიშნებს მას, რა უნდა ახლა, რისი მოთხოვნილება აქვს. მოთხოვნილების საგნის ინტელექტუალური ცნობიერება თვითონ მოთხოვნილებას — როგორც ამ საგნის უშუალო გრძნობისებურ განცდას — ემყარება. ამგვარად, მოთხოვნილება არაა უბრალო უსიამოვნება, უბრალო უკმაყოფილება; მასში ყოველთვის იგრძნობა ის საგანი, რომლის დანაკლისსაც თვითონ წარმოადგენს, რომლის უქონლობაც მოთხოვნილებად განიცდება. მოთხოვნილების ამ თავისებურებას მისი ფსიქოლოგიური ბუნების გასაგებად განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. ფსიქოლოგიურად მოთხოვნილებებს ერთმანეთისაგან, ყველაზე მეტად, სწორედ ეს დანაკლისი საგნის გრძნობისებური განცდა განასხვავებს. შიშშილში საკვების არყოფნა იგრძნობა, ხოლო წყურვილში — წყლის დანაკლისი. ამიტომ მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად მშიერი არასოდეს წყალს არ მიმართავს და მწყურვალე — საკვებს.

როცა მოთხოვნილება განმეორებით იღვიძებს, აღამიანს არ სჭირდება იმაზე საგანგებო ფიქრი, ან კიდევ იმის პრაქტიკული მოსინჯვა, თუ რომელი საგანი დააკმაყოფილებს მას. იგი უშუალოდ განიცდის, რომ მას სწორედ ის საგანი უნდა, რომელიც მის ცნობიერებაშია ახლა წარმოდგენილი. შეიძლება წყურვილი მაშინ აღიძრას, როცა კაცი ინტენსიურად სულ სხვა რამეზე, ვთქვათ, წაკითხულ წიგნზე ფიქრობს. წყურვილში განცდილი საგნის გრძნობას წაკითხულ წიგნთან არათფერი აქვს საერთო და ამიტომ უშუალოდ, სპეციფიკური მსჯელობის გარეშეც, განიცდება, რომ წიგნი და მასთან დაკავშირებული მოვლენები არაა ქვემდებარე მოთხოვნილების საგანი. მოთხოვნილების საგნის წარმოდგენა, მისი მოცემულობის ფორმა, მისი კონკრეტული ხატი ინდივიდუალური გამოცდილების საუბედელზე, ამ საგნის მოხმარების პროცესში, უკავშირდება მოთხოვნილების გრძნობას, თუ ეს მოთხოვნილება ისე თანშობილია, როგორც, მაგ., წყურვილი.

მოთხოვნებისა და მისი საგნის ერთიანობა ინდივიდისა და გარე სინამდვილის ერთიანობაზე მიუთითებს. მოთხოვნებისა და მის საგანს შორის არსებითი ხასიათის კავშირია. პირველი მეორის დანაკლისი არის, მეორის მოთხოვნაა. ამიტომ ისინი ერთმანეთთან უბრალო, გარეგანი, შემთხვევითი ასოციაციებით არაა დაკავშირებული. ცოცხალი არსება გარე სინამდვილიდან მოთხოვნების საგნის გამოყოფას „ცდისა და შეცდომის“ გზით არ ახდენს: იგი მის გარშემო არსებულ საგნებს სათითაოდ არ სინჯავს, რომ შემთხვევით ის საგანი იპოვოს, რომელიც მას აკმაყოფილებს. ასე რომ ყოფილიყო, ინდივიდთა უმრავლესობა მანამ დაიღუპებოდა, სანამ ბედნიერი შემთხვევა იმ საგანთან შეახვედრებდა, რომელიც მისი არსებობისათვისაა საჭირო. ასეთი საგნის პოვნის შემდეგაც მისთვის შეუმჩნეველი დარჩებოდა, რომ ახლა სწორედ იმ საგანთან აქვს საქმე, რომელიც მის მოთხოვნებსას კასუხობს.

მოთხოვნების გრძნობა მოთხოვნების საგანს ასახავს არა როგორც სუბიექტიდან დამოუკიდებლად არსებული გარე სინამდვილის მოვლენას, არამედ როგორც სიცოცხლის ნორმალური შიმდინარეობის განსაზღვრულ დანაკლისს. მასში ეს დანაკლისი იგრძნობა. რას წარმოადგენს ეს დანაკლისი თავის თავად, როგორც სუბიექტს გარეთ არსებული მოვლენა, რა ბუნებისა და ფორმის არის იგი, ამას მხოლოდ საგნობრივი ცნობიერება სწვდება.

მოთხოვნების ამ თავისებურების გათვალისწინებისათვის მნიშვნელობას მოკლებული არ იქნება, თუ ერთ დაკვირვებას აღვწერთ: თექვსმეტი წელი ვეწეოდი პაპიროსს, შემდეგ მივატოვე. ერთხელ, თამბაქოს მიტოვებიდან დაახლოებით ოცი დღე იქნებოდა გასული, მეგობართან საუბარში გართული დაწესებულებიდან სახლისაკენ მოვდიოდი. საუბარში, მოულოდნელად, ყურადღება მიიქცია სიამოვნებით შეფერადებულმა ემოციურმა განცდამ, რომელიც ისე შემოიჭრა ცნობიერებაში, რომ არაფრით არ უკავშირდებოდა მიმდინარე საუბარს. იგი იმდენად ინტენსიური იყო, რომ ჩემს თავს კითხვით მიემართე: რა იყო? რა მოხდა? აღნიშნული განცდის დასაწყისი უახლოეს წარსულს ეკუთვნოდა; ამიტომ ადვილად წარმომიდგა, რაშიც იყო საქმე. საუბარში გართულს ხელი შეუმჩნევლად, ჩვეულებისამებრ, ჩამეყოყოსტუმის ჯიბეში. იქ პაპიროსის კოლოფი მედო, რომელშიაც ამჟამად ცდის მასალები მელავა. ემოციური მდგომარეობა, რომელმაც ჩემი ყურადღება მიიპყრო, პაპიროსის კოლოფის ხელში მოხვედრას გამოეწვია. საგულისხმო ისაა, რომ

იმ მომენტში პაპიროსის მიმართულებით არავეითარი საგნობრივი ცნობიერება არ მქონდა. მე სწორედ იმ დროს მომიხდა ყურადღების მიქცევა ამ მოვლენისადმი, როცა ხელს პაპიროსის კოლოფი-ჯიბიდან ამოჰქონდა. კოლოფისადმი რაღაც ისეთი განცდა მქონდა, რომელიც მხოლოდ მაშინ ჩნდება, როცა დიდი ხნის მონატრებულ საგანს ხედება კაცი. ხელის მოკმედება შეიძლება რეფლექსად მივიჩნიოთ. ფსიქოლოგიურად აქ საინტერესო ისაა, რომ მოთხოვნილებისა და მისი საგნის შეხედრის ნიადაგზე, ამ ფაქტის საგანგებო გაცნობიერებამდე, ისეთი განცდა აღმოცენდება, რომელიც სუბიექტს აუწყებს, რომ მოთხოვნილებამ თავისი საგანი უკვე იპოვა.

„მოთხოვნილება, რომელსაც მოხმარება შეიგრძნობს საგნის მიმართ, შექმნილია ამ უკანასკნელის აღქმის გზით. ხელოვნების საგანი, — ასევე ყოველი სხვა პროდუქტი, — ქმნის საზოგადოებას. რომელსაც გაეგება ხელოვნება და შესწევს სიმშვენიერით დატკბობის უნარი“¹. „მოხმარება ქმნის მოთხოვნილებას, როგორც შინაგან საგანს“-ო², — წერს მარქსი. მოთხოვნილებანი ისტორიულად ცოცხალ არსებაზე იმ საგნებისა და მოვლენების ზემოქმედების გზით, ცოცხალი არსების მიერ იმ საგნებისა და მოვლენების მოხმარების პროცესში აღმოცენდებიან, რომელნიც ახლა მათი დაკმაყოფილების პირობას შეადგენენ. სუბიექტი და მისი მოთხოვნილების საგანი პირველად მოხმარებაში ერთიანდება. მოთხოვნილების მდგომარეობას მათი გათიშვა, მათი განცალკევება წარმოშობს. როცა კაცს კლუბი საკვებით აქვს სავსე, ან კიდევ სრულ ესთეტიკურ გარემოში იმყოფება, ამ მიმართულებით არავეითარ მოთხოვნილებას არ გრძნობს; მაგრამ, როგორც კი ორგანიზმს საკვები ნივთიერება შემოაკლდება, ან კიდევ, როცა კაცი ესთეტიკურ გარემოს შორდება, შესატყვისი მოთხოვნილებები ილვიძებს. მოთხოვნილება სუბიექტისა და გარე სინამდვილის განსაზღვრული მოვლენების ერთიანობაში ჩნდება და იგი ამ ერთიანობის დარღვევის, ანუ გათიშვის, შედეგად განიცდება სუბიექტის მიერ. ამიტომ ბუნებრივია, რომ მოთხოვნილება თავის საგანთან გაერთიანების, თავისი საგნისკენ მისწრაფების მომენტს, ანუ პირველადი ერთიანობის აღდგენის ტენდენციას, შეიცავს.

¹ კ. მარქსი, პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის, 1953, გვ. 269.

² იქვე, გვ. 270.

ი. პ. პავლოვის აზრით, ორგანიზმს როგორც განსაზღვრულ დახშულ ნივთიერ სისტემას, არსებობა შეუძლია მანამ, სანამ იგი გარე პირობებს ყოველ მომენტში უწონასწოროდება. რეფლექსი წარმოადგენს ამ მუდმივი შეგუების, ანუ გაწონასწორების, ელემენტს¹. წონასწორობის დარღვევა, ფსიქოლოგიურად, მოთხოვნილების აღმოცენებას ნიშნავს, ხოლო წონასწორობის აღდგენა მოთხოვნილების დაკმაყოფილებაში მდგომარეობს. რეფლექსი, რომელიც დარღვეული წონასწორობის აღდგენისაკენ — მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისაკენ მიმართული აქტივობის, ქვეყნის, ელემენტს წარმოადგენს, ცოცხალი არსების მხრივ, წონასწორობის დარღვევიდან — მოთხოვნილებიდან — მომდინარე ტენდენციას, იმპულსს, ემყარება. რეფლექსის როგორც ინტენსივობა, ისე არსებობა-არარსებობა პირდაპირ არის დამოკიდებული რეფლექტორული ცენტრების ალგზნებადობის მდგომარეობაზე, ხოლო უკანასკნელი ყოველთვის სისხლის ფიზიკური და ქიმიური შემადგენლობით განისაზღვრება. მაძლარი ცხოველი საკვებისაკენ არ ილტვის. იგივე ითქმის სქესობრივი ლტოლვის შესახებაც². აბსოლუტურად მაძლარ ცხოველს კვების პირობითი რეფლექსი არ უმუშავდება. „სანერწყვე ცენტრების უნარი რეაქციისადმი შეპირობებულია მშვიერი და მაძლარი ცხოველის სისხლის სხვადასხვა შემადგენლობით“-ო³, — ამბობს ივ. პავლოვი.

წმინდა ადამიანური, სულიერი მოთხოვნილებანი, ინდივიდუალური გამოცდილების გზაზე, სოციალური სინამდვილის განსაზღვრულ სფეროებთან ცნობიერ ურთიერთობაში აღმოცენდებიან და ამიტომ საგნობრივად იმთავითვე გარკვეული არიან.

როგორც ერთხელ აღვნიშნეთ, ყოველი მოთხოვნილება ცალკე აეტონომიას წარმოადგენს. ცნობილია, რომ იგი სხვა რომელიმე თანადროულ მოთხოვნილებას არ ერთვის და მასთან ერთად მოთხოვნილების ერთ საერთო ფაქტს არ ქმნის. ერთდროულად აღძვრის შემთხვევაშიაც შიმშილი შიმშილად განიცდება და წყურვილი — წყურვილად. აქტივობის იმპულსსაც ისინი ერთიმეორისაგან დამოუკიდებლად, თავ-თავიანთი დაკმაყოფილებისთვის საჭირო ქვეყნის მიმართულებით იძლევიან⁴. ორი ან რამდენიმე მოთხოვნილების

¹ Ив Павлов, Полное собрание трудов, IV, 1947, გვ. 23.

² იქვე, გვ. 25.

³ იქვე, ტ. III, 1949, გვ. 81.

⁴ იხ. В. Т. Лежнев, Учение о потребности в современной психологии. Ученые записки каф. психологии Моск. гос. педин-та, №3: 1, 1939.

იმპულსი შეიძლება შემთხვევით დაემთხვეს ერთმანეთს, როცა ერთსა და იმავე მოქმედებაში ორი ან რამდენიმე მოთხოვნილება კმაყოფილდება. ასეთი შემთხვევისათვისაა თქმული ანდაზა: „მამიდასაც ვნახავ და კეიცსაც გავხედნი“-ო. მამიდამდე არსებული გზის გავლა კეიცის გახედნისთვისაც ისევე საჭიროა, როგორც,— მამიდის ნახვის წყურვილის მოკვლისათვის.

მოთხოვნილება პირველად მოხმარებაში, ე. ი. იმ სახის აქტივობაში აღმოცენდება, რომელიც მისი დაკმაყოფილებისათვის არის საჭირო. ამიტომ მოხმარება არა მარტო მოთხოვნილებას წარმოშობს, არამედ მომხმარებელში მოხმარების გარკვეულ წესსაც, გარკვეულ ჩვევასაც იმუშავებს. იმ საგნებით სარგებლობა, რომლებსაც წარმოება აწვდის მოხმარებას, ხშირად პიროვნების გარკვეული მიმართულებით გარდაქმნას ითხოვს. ეს გარდაქმნა ხდება მოხმარებაში, სადაც პიროვნებას ერთდროულად მოთხოვნილებაც უმუშავდება და ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების წესიც უვითარდება. დანა-ჩანგლით მოხერხებულ სარგებლობას იმთავითვე ვერ ახერხებს კაცი. დასაწყისში მას არც დანა-ჩანგლით ჰამის მოთხოვნილება აქვს. მაგრამ დანა-ჩანგლის ხშირი ხმარება დანა-ჩანგლით ჰამის მოთხოვნილებასაც წარმოშობს და ამ ნივთებით წესიერად სარგებლობის უნარსაც უმუშავებს ადამიანს. როგორც მარქსი გვასწავლის, „წარმოება არა მარტო მასალას აწვდის მოთხოვნილებას, არამედ მასალისთვისაც კმნის მოთხოვნილებას“. „წარმოება კმნის არა მარტო მოხმარების საგანს, არამედ მოხმარების წესსაც, არა მარტო ობიექტურად, არამედ სუბიექტურადაც. ამგვარად, წარმოება კმნის მომხმარებელს“¹.

მოთხოვნილების არსებობა, ნორმალურ პირობებში, მისი დაკმაყოფილებისათვის საჭირო მოქმედების უნარის არსებობასაც გულისხმობს. ნორმალურ ინდივიდს უეჭველად მოეპოვება იმ მოქმედებათა განხორციელების შესაძლებლობა, რომლითაც, ცხოვრების ჩვეულებრივ პირობებში, მისი მოთხოვნილების დაკმაყოფილება შეიძლება. მოთხოვნილებას და ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისათვის საჭირო მოქმედების უნარს ცოცხალი არსება ერთად იძენს გვარის ან ინდივიდის ცხოვრების მანძილზე. გასაგებია, რომ ერთ რომელიმე მოთხოვნილებასთან დაკავშირებით შეძენილი მოქმედება

¹ კ. მარქსი, პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის, 1943, გვ. 269..

შემდეგ შეიძლება სხვა მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების საქმე-შიაც გამოდგეს. მოთხოვნილებას მოხმარება წარმოშობს; მოხმა-რება კი, მოცემულ პირობებში, მოთხოვნილების დაკმაყოფილები-სათვის საჭირო მოქმედების გამოყენებას გულისხმობს. თუ ამ მო-ქმედებას ვერ დაეფულა ინდივიდი, იგი მოცემული საგნის მოხმა-რებას ვერ შეძლებს და ამიტომ მას ამ მიმართულებით მოთხოვნი-ლებაც არ განუვითარდება. კაცს, რომელსაც ჯერ პიანინოზე არა-სოდეს არ დაუკრავს, შეიძლება ამ მოქმედების დაუფლების დიდი სურვილი ჰქონდეს, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ მას პიანი-ნოზე დაკვრის მოთხოვნილებაც აქვს, პიანინოზე დაკვრა ენატრება. პიანინოზე დაკვრის მოთხოვნილება და პიანინოზე დაკვრის ცოდნა-ჩვევა ერთად ვითარდება პიანინოზე დაკვრის, პიანინოს მოხმარე-ბის პროცესში.

ადამიანი საგანს ყოველთვის იმ მოთხოვნილების დასაკმაყოფი-ლებლად როდი მოიხმარს პირველად, რომელიც მას შემდეგ ამ საგნის მოხმარების პროცესში უვითარდება. ლუდის დაღვევა პირვე-ლად საკმაო უსიამოვნებას იწვევს. მაგრამ თუ სასმელი წყალი არ იშოვება, წყურვილის დიდი უსიამოვნების თავიდაც ასაშორებლად შეიძლება ადამიანმა მცირე უსიამოვნება, ლუდის მიღება, არჩიოს. მაგრამ საკმარისია, მან ლუდი რამდენჯერმე განეხორციელოს, რომ თვითონ ლუდზე გაუჩნდეს მოთხოვნილება და იგი მაში-ნაც მოუნდეს, როცა არ სწყურია, წყალი არ უნდა. თამბაქოს წე-ვას პირველად თამბაქოს მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად არ იწყებენ. ამ მოთხოვნილებით კაცი არ იბადება ქვეყანაზე. ხშირად თხუთმეტ-თექვსმეტი წლის მოზარდი, იმის გამო, რომ არ უნდა ბავშვებს გაუტოლოს თავი, ხოლო დიდები მას თავიანთ რიგებში არ ღებულობენ — ჯერ კიდევ არ თვლიან კაცად, ცდილობს, თამბა-ქოს წვევით დაუმტკიცოს თავის თავს, დიდსა და პატარას, რომ მან ბავშვობა დატოვა და ახლა უკვე კაცია¹. პირველ ხანებში თვითონ თამბაქო მას, კმაყოფილების ნაცვლად, საკმაოდ დიდ უსიამოვნებას ჰკვრის, მაგრამ თამბაქოს ხშირი ხმარება აღვივებს მასში შესატყვისი მოთხოვნილებას, რომელიც ზოგჯერ განსაკუთრე-ბული ძალით იპყრობს პიროვნებას.

ყოველივე იმას, რაც ზემოთ ითქვა, მოთხოვნილებებისა და მოქმე-დების ერთიანობის შესახებ, შეუძლია დახმარება გავვიწიოს ე. წ. ინსტინქტის ბუნების გაგებაში. ამ საკითხზე აქ საფუძვლიანად ვერ შევეჩერდებით, მაგრამ ზოგი რამ მაინც უნდა აღინიშნოს.

¹ მოიგონეთ შესატყვისი ადგილი ლ. ტოლსტოის „ბავშვობა და ყრმობიდან“.

ბურჟუაზიული მკვლევარები ინსტინქტში რაღაც მისტიკურ ძალას ხედავენ. ზოგი მათგანი პირდაპირ აცხადებს, რომ ინსტინქტის ბუნება შემეცნებისთვის მიუწოდომელიაო. ივ. პავლოვმა ე. წ. ინსტინქტური მოქმედების ფიზიოლოგიური მექანიზმი გაგვიფანტა და ამით მისი კვლევა-ძიებისათვის მტკიცე მეცნიერული საფუძველი შექმნა.

ინდივიდუალურ გამოცდილებას მოკლებული ცხოველი შეუცდომლად ნახულობს მოთხოვნილების საგანს გარე სინამდვილის უთვალავ მოვლენათა შორის და ზუსტად ისეთ მოქმედებას ავითარებს. რომელიც ამ საგნის მოხმარებისათვის, ამ საგნით მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისათვის არის საჭირო. აქ ორი პრობლემა დგება: 1) გამოცდილებას, და საერთოდ ცნობიერებას, მოკლებული ცხოველი, როგორ ნახულობს იმ საგნებს, რომელნიც მის მოთხოვნილებებს აკმაყოფილებენ, მისი არსებობის პირობას შეადგენენ? და 2) წინასწარი წვრთნისა და ვარჯიშის გარეშე როგორ ახერხებს იმ მოქმედებათა შესრულებას, რაც ამ საგანთა დაუფლებისათვის, ამ საგნებით მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისათვის არის საჭირო?

იდელისტები ცოცხალ არსებაში ინსტინქტის სახით რაღაც მისტიკური ძალის არსებობას ცნობენ და ორივე თვისებას — მოთხოვნილების საგნის „შეცნობას“ და მიზანშეწონილ მოქმედებას — მას მიაწერენ.

ურთულესი ორგანიზმები ისტორიულად უმარტივესი არსებიდან წარმოიქმნენ. ცოცხალ არსებაში არ არის შინაგანი ტენდენცია, შინაგანი მიდრეკილება, რომ იგი სხვა სტრუქტურის, სხვა სახის, სხვა გვარის ორგანიზმად გადაიქცეს. დიალექტიკური მეთოდი გვასწავლის, რომ „დაბალიდან უმაღლესისკენ განვითარების პროცესი მოვლენათა ჰარმონიული გაშლის წესით კი არ მიმდინარეობს, არამედ იმ წინააღმდეგობათა გახსნის წესით, რომლებიც ახასიათებს საგნებს, მოვლენებს, ამ წინააღმდეგობათა საფუძველზე მოქმედ დაპირისპირებულ ტენდენციათა „ბრძოლის“ წესით“¹. წინააღმდეგობა, რომლის გადაჭრასაც ორგანიზმების დაბლიდან უმაღლესისკენ განვითარება და სახეცვლა უნდა გამოეწვია, იქმნებოდა მოცემულ სახესა და რაღაც ფაქტორებით შეცვლილ საცხოვრებო გარე სინამდვილეს შორის. მოცემული სახის ცხო-

¹ ი. სტალინი, ლენინიზმის საკითხები, მეურთხეტე გამოცემა, 1951, გვ. 670.

ველი, რომელიც წინათ არსებულ საცხოვრებო გარე პირობებთან ერთიანობაში, წონასწორობაში იძყოფებოდა, შეცვლილ გარემოსთან წინააღმდეგობაში მოდიოდა. ცხოველს მოთხოვნილების იმპულსი, ვთქვათ, შიმშილი, იქითკენ უბიძგებდა, რომ ამ ახალ გარემოში როგორმე საკვები ეშოვნა. თუ მისი ანატომიური აგებულება, მოქმედების სტრუქტურა და მოთხოვნილების ხასიათი ისეთი იყო, რომ ცხოველს ამ ახალ გარემოში გამოკვების შესაძლებლობას არ აძლევდა, იგი იღუპებოდა. მაგრამ თუ საცხოვრებო გარემოს შეცვლა ერთბაშად ამდენად არსებითად არ ხდებოდა, ცხოველი, ატანდა რა თავის თავს ძალას, ახერხებდა, განევითარებინა ისეთი მოქმედება. რომლითაც, ასე თუ ისე, მოთხოვნილების დაკმაყოფილება შეეძლებოდა. შიმშილი აიძულებდა მას, საკვებად ისეთი საგნები გამოეყენებინა, რომლებიც აქამდე მისთვის უჩვეულო იყო. ამ გზით უფრო ხშირად მძიმე ტკივილებში ცხრველს უმუშავდებოდა ამ ახალი საცხოვრებო გარემოს შესატყვისი ანატომიური სტრუქტურა, მოქმედების წესი და მოთხოვნილება; საცხოვრებო გარემოს შეცვლით წარმოქმნილი წინააღმდეგობა ამ გზით იხსნებოდა.

ე. წ. ინსტინქტური მოქმედების „საიდუმლოება“ გასაგები გახდება, როგორც კი ცოცხალი არსებისა და გარე სინამდვილის — ცოცხალი არსების ანატომიური სტრუქტურის, მოქმედების წესისა და მოთხოვნილების გარე სინამდვილის საცხოვრებო პირობებთან — ერთიანობის თვალსაზრისზე დავდგებით. მოცემული გვარის ცხოველის თანშობილი ანატომიური სტრუქტურა, მოქმედების ფორმა და მოთხოვნილება, ხანგრძლივი ისტორიული განვითარების გზაზე არსებობისათვის ბრძოლაში, იმ გარე სინამდვილესთან წინააღმდეგობრივ ერთიანობაში, იმ გარე სინამდვილის ნიადაგზე, იმ გარე სინამდვილის შესატყვისად, იმ გარე სინამდვილის ზეგავლენითა და მოხმარებით აიგო და ჩამოყალიბდა, რომელშიაც ახლა უხდება მას ცხოვრება და ინდივიდუალური განვითარება. ანტიკომ მისი ანატომიური აგებულების, მოქმედების წესისა და მოთხოვნილებისათვის სრულებით არაა უცხო გარემო, რომელშიაც იგი ცხოვრებას იწყებს, ისე როგორც თვალისათვის სინათლე. არაა უცხო, ხოლო ყურისათვის — ბეგრა. განსაკუთრებით საყურადღებო ისაა, რომ მოთხოვნილებაში, რომელიც გვარის განვითარების გზაზე გარკვეული საგნის მოხმარებაში აღმოცენდა, სწორედ ამ საგნის დანაკლისი იგრძნობა უშუალოდ. ცოცხალ არსებას მოთხოვნილება თითქმის ისე უბიძგებს გარე სინამდვილის იმ საგნისაკენ,

რომლის დანაკლისსაც თვითონ წარმოადგენს, როგორც მაგნიტს-მიზიდულობის ძალა -- რკინისკენ. „ბრმა შემეცნების“ უნარი, როგელსაც ინსტინქტს მიაწერდნენ, მოთხოვნილების ამ თავისებურებაში უნდა მდგომარეობდეს.

ზემოთ მოყვანილი მოსაზრებები შეიძლება ინსტინქტის რეფლექტორულ თეორიაზე დაეფუძნოთ. ივ. პავლოვის მოძღვრების მიხედვით, ე. წ. ინსტინქტური ქცევა წარმოადგენს ჯაჭვს უპირობო რეფლექსებისა, რომელნიც ოდესღაც პირობითი ყოფილან და შემდეგ გვარში მემკვიდრეობად განმტკიცებულან. უპირობო რეფლექსი გარე სინამდვილის გარკვეული მოვლენის ზემოქმედებაზე საპასუხო თანშობილი მოძრაობაა. აქ კავშირი გამლიზიანებელსა და მოძრაობას შორის თანშობილია. გარე სინამდვილის მოვლენას, გამლიზიანებელს, რომელსაც გარკვეული მოქმედებით პასუხობს ცოცხალი არსება, უკანასკნელისათვის სასიცოცხლო ღირებულება აქვს: იგი მის რომელიღაც მოთხოვნილებასთანაა დაკავშირებული დადებითად ან უარყოფითად, უშუალოდ ან გაშუალებულად. ამიტომ უპირობო რეფლექსისათვის დამახასიათებელი გამლიზიანებლისა და მოქმედების თანშობილი კავშირი, მოთხოვნილებების სახით, მესამე წევრსაც გულისხმობს. რეფლექსი ხომ დარღვეული წონასწორობის აღდგენისაკენ, ფსიქოლოგიურ ენაზე რომ ვთქვათ, მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისკენ მიმართული აქტივობის ელემენტია. მოთხოვნილება არაა ფიზიოლოგიური ცნება. ამიტომ იქ, სადაც ფსიქოლოგს მოთხოვნილებათა შესახებ უხდება ლაპარაკი, ფიზიოლოგი, ხშირად, შინაგანი გამლიზიანებლის ცნებით სარგებლობს და მოთხოვნილების დაკმაყოფილების ფიზიოლოგიურ პროცესს შინაგან და გარეგან გამლიზიანებელთა გაწონასწორებას, დარღვეული წონასწორობის აღდგენას უწოდებს.

ყველა ის მოთხოვნილება, რომელიც ადამიანს გააჩნია, შეიძლება ორ დიდ ჯგუფად გავყოთ. მოთხოვნილებათა ერთ ჯგუფს შეადგენს სასიცოცხლო მოვლენებთან უშუალოდ დაკავშირებული ვიტალური, ანუ ბიოლოგიური, მოთხოვნილებანი, რომელნიც, არსებითად, გვარისა და ინდივიდის შენახვის ობიექტური საჭიროების ნიადაგზე აღმოცენდება. ასეთია კვებასთან, გამრავლებასთან და გარეშე ფიზიკური ფაქტორების საზიარო ზემოქმედებისგან ორგანიზმის დაცვასთან დაკავშირებული მოთხოვნილებანი, რომლებიც თავისებურ ფორმებში ცხოველსაც გააჩნია. ისინი ორგანიზმის ბუნებრივი აგებულებით არიან შეპირობებული.

ადამიანის სასიცოცხლო მოთხოვნილებანი სოციალურ ფორმებში მიმდინარეობენ. ამიტომ მათ, ცხოვრების ნორმალურ პირობებში, პირვანდელი — წმინდა ბიოლოგიური — სახე ალარ აქვთ. ამ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების საშუალებების წარმოება და სხვა წმინდა ადამიანურ მოთხოვნილებათა აღმოცენებამ ბიოლოგიურ მოთხოვნილებებსაც შეუტეველა თავიანთი აღრინდელი სახე. „შიმშილი შიმშილია, მაგრამ ის შიმშილი, რომელსაც მოხარშული, დანა-ჩანგლის დახმარებით შექმული ხორცი იკმაყოფილებენ, სხვა შიმშილია, ვიდრე ის შიმშილი, რომელიც ადამიანს აიძულებს უმი ხორცი ხელების, ფრჩხილებისა და კბილების დახმარებით ჩაყლაპოს“-ო¹, -- წერს მარქსი. კვებასთან დაკავშირებით ადამიანმა მთელი კულინარული ხელოვნება — წარმოება შექმნა, ხოლო სხეულის კულტურულ ფორმებში შენოსვის საქმეზე ურიცხვი ფაბრიკა და ატელიე მუშაობს. რაც შეეხება გამრავლებასთან დაკავშირებულ მოთხოვნილებებს, მათ ნიადაგზე სიყვარულისა და ოჯახის მთელი კულტურა აღმოცენდა.

მაგრამ ბუნებრივ, ანუ ბიოლოგიურ, მოთხოვნილებათა ძირითადი ბუნება მაინც საერთოა ცხოველისა და ადამიანისათვის. ამიტომ ადამიანის სპეციფიკური თავისებურება მასში არ ჩანს. ამ მოთხოვნილებებზე დაკვირვება თუ მაინც იძლევა ადამიანის სოციალური ხასიათის წვდომის საშუალებას, ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ მათთან მიმართებაში ყოველთვის იჩენს თავს მაღალი რიგის, სოციალური, მოთხოვნილებანი, რომელნიც ბიოლოგიურ მოთხოვნილებებს სოციალურ სამოსელში ხევენ და აკეთილშობილებენ.

ადამიანის მოთხოვნილებათა მეორე ჯგუფს საზოგადოების მიერ შექმნილი წმინდა ადამიანური, ანუ სოციალური, მოთხოვნილებანი შეადგენენ. ასეთია, პირველ რიგში, მორალური, თეორიული და ესთეტიკური მოთხოვნილებანი. ეს მოთხოვნილებანი ადამიანის ინდივიდუალური განვითარების გზაზე, სოციალური ცხოვრების პირობებში აღმოცენდებიან და თავიდანვე სოციალურ ხასიათს ატარებენ. მათი ხასიათი და ფორმები სოციალური ცხოვრების შინაარსის შეცვლასთან ერთად ცვალებადობს. განსაკუთრებით მრავალ განსხვავებულ ფორმაში ვლინდება მორალური, ანუ ეთიკური, მოთხოვნილება.

მოთხოვნილებები, საერთოდ, სხვა თვალსაზრისით დაჯგუფების შესაძლებლობასაც იძლევა. როცა, მაგ., შიმშილით დაუძლურე-

¹ კ. მარქსი, პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის, 1953, გვ. 268—269.

ბული კატა თავის ზელში ჩაგდებას ცდილობს, იგი გარკვეულ მოქმედებას ასრულებს, რომელსაც მისთვის აზრი მხოლოდ იმდენად აქვს, რამდენადაც სხვანაირად ვერ ჩაიგდება ზელში საკვებს. ასეთ შემთხვევაში კვების მოთხოვნილება შეადგენს მისი აქტიუობის წყაროს. მაგრამ, როცა იგივე კატა მძლარე მდგომარეობაში იმავე მოქმედებას ასრულებს და ფოთოლს, ბურთს თუ ქაღალდის მოძრავ ნაჭერს ისე ექცევა, როგორც თავის, რა აქმა უნდა, ახლა მისი მოქმედება შიმშილის მდგომარეობით არაა აღძრული. ახლა იგი თვითონ ამ აქტიუობაზე იკმაყოფილებს მოთხოვნილებას. ამიტომ მისთვის მნიშვნელობა არ აქვს, საგანი, რომელზეც მისი აქტიუობაა მიმართული, გამოდგება თუ არა საკვებად. მას ახლა მოქმედება უნდა და არა მოქმედების საგანი. პირველ შემთხვევაში მოქმედება ლეზულობდა მოთხოვნილების საგნიდან აზრს; ახლა, პირიქით, მოქმედების საგანი თვითონ მოქმედებიდან ლეზულობს ასეთ რამეს. იქ იმ მოქმედებას ჰქონდა მისთვის ფასი, რომელიც მოთხოვნილების საგანს ჩააგდებინებდა ზელში, აქ კი შებრუნებით, იმ საგანს აქვს მნიშვნელობა, რომელიც მას იმ მოქმედებისათვის გამოადგება, რომლის მიმართულებითაც მოთხოვნილებას გრძნობს.

ანალოგიურ მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე თამაშის დროს. თამაშს საუფიქლოდ უდევს თვითონ აქტიუობის, გარკვეული მიმართულებით ფუნქციონირის, მოთხოვნილება. ასეთ მოთხოვნილებას დ. უზნაძე აქტიუობის მოთხოვნილებების, ანუ ფუნქციონალური ტენდენციის¹, სახელწოდებით აღნიშნავს და მას განასხვავებს ნივთიერი, ანუ სუბსტანციონალური, ხასიათის მოთხოვნილებებისაგან.

ფუნქციონალური მოთხოვნილების არსებობა აქტიუობის ყველა სფეროში შეიძლება დაედასტუროთ. შრომა ადამიანის ბუნებრივ მოთხოვნილებას წარმოადგენს, რადგან ადამიანი შრომის პროცესში ჩამოყალიბდა. მაიმუნის ტლანქი ორგანიზმიდან მისი ყოველი ორგანო, ყოველი კუნთი შრომაზე გამოძერწა და მხოლოდ შრომას შეუძლია, მას მოცემული სახე შეუხარჩუნოს. ყოველი ორგანიზმი, ყოველი ორგანო იმ აქტიუობას მოითხოვს, რომელშიაც თვითონ შეიქმნა და ჩამოყალიბდა. თვალს დანახვა უნდა და ყურს გაგონება. ჯანსაღ ზელსა და ფეხს მოქმედების გარეშე გაჩერება

¹ დ. უზნაძე. ადამიანის ქვევის ფორმები, სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, 1941. ტ. XVII, გვ. 7.

არ შეუძლია. ენას რომ ლაპარაკი მოუნდება, ახლო თუ არაენაა, კაცი მეზობლისას მიდის სასაუბროდ. ცხოვრების ნორმალურ პირობებში ადამიანი არა მარტო იმ პროდუქტისათვის მოქედებს, რომელიც შრომის შედეგად უნდა მიიღოს, არამედ მას თვითონ შრომის პროცესზეც აქვს მოთხოვნილება. ამიტომაც, რომ იგი ნორმალურ შრომაში სიცოცხლის ხალისსა და სიამოვნებას განიცდის. შრომის მოთხოვნილება იმდენად ძლიერია, რომ ერთ ადგილზე უსაქმოდ ჯდომას საკმაოდ მძიმე, უსასყიდლო შრომას არჩეულა კაცი.

მოქმედება, რომელსაც ივ. პავლოვი თავისუფლების რეფლექსს უწოდებს, ფუნქციობის, ანუ აქტივობის, მოთხოვნილებიდან უნდა ლებულობდეს იმპულსს — ორგანიზმის მხრიდან მისი გამღიზიანებელი ეს მოთხოვნილება უნდა იყოს.

ამგვარად, შესაძლებელი ხდება, ერთი მხრით, სუბსტანციონალურ, ანუ ნივთიერ, მოთხოვნილებათა შესახებ ვილაპარაკოთ, ხოლო, მეორე მხრით, ფუნქციობის, ანუ აქტივობის, მოთხოვნილების შესახებ. ხშირად ორივე მოთხოვნილება ერთი და იმავე ქცევის აქტებში კმაყოფილდება.

ბ. მოთხოვნილების გარემო — ხიტუცაა

მარტო მოთხოვნილება ვერ უზრუნველყოფს ქცევის რეალურ მიმდინარეობას. მის მეორე ძირითადს ფაქტორს გარე სინამდვილე შეადგენს. მოთხოვნილებით აღძრული ქცევის აქტები შესატყვისი საგნისაკენ მიიმართება. ჩაგრამ ის, რაც მოთხოვნილებას პასუხობს, ჩვეულებრივ, უშუალო მოხმარებისთვის არაა მოცემული. ზოგიერთ გაჭონაკლის შემთხვევას გარდა ასე მხოლოდ ჰაერი ეძლევა სუნთქვას. მოთხოვნილების საგანი სხვა უამრავ საგანთან და მოვლენასთანაა ურთიერთობაში. ეს უკანასკნელი ყოველთვის ერთნაირი არაა: მოთხოვნილების ობიექტი სხვადასხვა შემთხვევაში სულ სხვადასხვა ფიზიკურ, ეთიკურ და ესთეტიკურ პირობებშია მოცემული. იმისათვის, რომ იგი მისაწვდომი გახდეს, სწორედ ამ კონკრეტული პირობების შესატყვისი აქტივობის განვითარებაა საჭირო.

ცხოველისათვის ეთიკური გარემო არ არსებობს. არც ესთეტიკურ მოვლენებს აქვს მისი ქცევისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა. საკმარისია, მან საგანი ფიზიკურად მისაწვდომ პირობებში ნახოს, რომ მაშინვე სათანადო ქცევის აქტები განავითაროს. იმის მიხედ-

ვით, თუ რა ფიზიკურ ვითარებაში ეძლევა მას მოთხოვნილების საგანი, ქცევის ეს აქტები ხან ერთნაირი იქნება და ხან — მეორენაირი. ცხოველმა, როგორღაც, ანგარიში უნდა გაუწიოს არა მარტო მოთხოვნილების საგნის ბუნებას, არამედ იმ სივრცით და მიზეზობრივ მიმართებებსაც, რომელშიაც მოცემულ მომენტში ეს საგანი იმყოფება.

ადამიანის წინაშეც, პირველ რიგში, მოთხოვნილების საგნის ფიზიკური დაუფლების შესაძლებლობის საკითხი დგება. საგანი, რომელიც ისეთ პირობებშია მოცემული, რომ მისი წვდომა იმთავითვე ტექნიკურად შეუძლებელი ჩანს, ქცევის აქტებს ვერ შეაპირობებს, რა ძლიერიც არ უნდა იყოს მისი შესატყვისი მოთხოვნილება. მწყურვალე კაცი შეიძლება წყალს ხედავდეს ღრმა კაში, მაგრამ მისი იქიდან ამოღების საშუალება არსად ჩანდეს. ასეთ შემთხვევაში კაცი წყურვილის მოკვლისათვის საჭირო მოქმედებას ვერ განავითარებს, მიუხედავად იმისა, რომ იგი ამ მოთხოვნილების საგნის პირისპირ დგას.

მაგრამ ადამიანი ყველგან, სადაც კი ქცევის განხორციელების ფიზიკური შესაძლებლობა არსებობს, როდი იკმაყოფილებს მოთხოვნილებას, კრებაზე მოსულ უცხო პირს ერიდება, პრეზიდენტის მაგიდაზე მოთავსებული გრაფინიდან ჭიქაში წყალი დაისხას და დალიოს. თუ ჭიქა არაა, წყალს პირდაპირ გრაფინიდან აუდიტორიის წინაშე არაეინ დალევს. მაგრამ, როცა მარტო ვართ, ან კიდევ ჩვენთან მხოლოდ მახლობელი ადამიანები არიან, თუ სხვა გზა არაა, წყალს პირდაპირ გრაფინითაც დავლევთ და კოკითაც. საყურადღებოა, რომ ანალოგიურ შემთხვევებში უმოქმედოა საგანგებო თავშეკავებით არაა გამოწვეული. პირიქით, ზოგჯერ კაცი ხედავს, რომ მოცემულ პირობებში მოთხოვნილების დაკმაყოფილება, ზნეობრივი ნორმების მიხედვით, არავითარ უხერხულობას არ შეიცავს, რომ უსაფუძვლო მორცხვობისათვის შეიძლება მას დასცინონ კიდევ, ამიტომ იგი თავს ძალას ატანს, რომ სირცხვილი დაძლიოს და საჭირო მოქმედება განავითაროს, მაგრამ ასეთი რამ ყოველთვის არ ხერხდება.

ყოველდღიური ცხოვრების პრაქტიკაში ზოგჯერ შებრუნებულ მოვლენასაც აქვს ადგილი: ადამიანი ეთიკური ნორმების ინტელექტუალური ცნობიერებიდან გამოდის და საგანგებო ძალისხმევას მიმართავს, რომ ამა თუ იმ მოთხოვნილების იმპულსს, როგორც მოცემულ პირობებში ეთიკურად გაუმართლებელ მოვლენას, გზა შეუკრას და ქცევის აქტებში გადასვლის საშუალება არ მისცეს.

დაახლოებით იგივე უნდა ითქვას მოთხოვნილების დაკმაყოფილების ესაიტიკური პირობების შესახებ: უსუფთაო ქურჭლიდან წყლის დაღევას ადამიანი საკმაო ხანს მწყურვალედ დარჩენას არჩევს. ერთი სიტყვით, ადამიანის სასიცოცხლო მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისათვის საჭირო გარემოს მომენტებს, მოთხოვნილების საგნის მოცემულობის ფიზიკურ პირობებთან ერთად, ეთიკური და ესთეტიკური გარემოებანიც შეადგენენ. ჩვენ, კ. მარქსის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „გაადამიანებულ გარემოში“ ემოქმედებთ. ფიზიკური საგნებიც ადამიანურ მიმართებაში გვეძლევა მაშინაც კი, როცა ისინი წარმოების გზით კი არ არიან შექმნილი, არამედ ბუნების მზამზარეულ პროდუქტებს წარმოადგენენ.

ამგვარად, მოთხოვნილების სუბიექტი ფიზიკური გარემოდან მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისათვის საჭირო პირობებს გამოყრფნს და საკუთარ აქტიუობას მას უფარდებს. იმ საგნებიდან და მოვლენებიდან, რომელნიც ამ პირობებს ქმნიან, ზოგი უშუალოდ პასუხობს მოთხოვნილებას, ზოგი კიდევ ხელს უწყობს ან აბრკოლებს მოთხოვნილების საგანთან უშუალო ურთიერთობაში მოსვლის საქმეს. ფიზიკურ გარემოში არსებულ საგანთა დიდი უმრავლესობა განზე რჩება და ქცევის მიმდინარეობის განსაზღვრაში არ მონაწილეობს. ამიტომ ისინი, თუ სხვა რომელიმე მოთხოვნილებას არ უკავშირდებიან, სუბიექტის მიერ შეუმჩნეველი რჩებიან. მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისათვის საჭირო გარემო სუბიექტზე მოქმედებს, როგორც სისტემა. ამ სისტემაში ცენტრალური ადგილი იმ მოვლენას უჭირავს, რომელიც უშუალოდ პასუხობს მოთხოვნილებას. ხშირად მოცემულ ფიზიკურ გარემოში რამდენიმე განსხვავებული მოთხოვნილების დაკმაყოფილებაა შესაძლებელი. იმის მიხედვით, მოცემულ მომენტში სუბიექტი რა მოთხოვნილებით მიმართება მისკენ, გარემო, ამ მოთხოვნილების შესატყვისად, საგანთა და მოვლენათა ხან ერთნაირი სისტემის სახით დადგება მის წინ, ხან კიდევ — მეორენაირით. ის, რაც ერთჯერ სუბიექტის მიერ ნეიტრალურად განიცდება, ან კიდევ მხოლოდ მოთხოვნილების საგნის მოხმარების საშუალებად, მისი ხელში ჩაგდების პირობად გამოიყენება, მეორეჯერ შეიძლება თვითონ გახდეს რომელიმე სხვა მოთხოვნილების საგანი. მდინარის წყალი, იმის მიხედვით, გვწყურია, გვშია, თეორიულ მოთხოვნილებას განვიცდით, ხილის გარეცხვა გვინდა, ბანაობა, თუ მდინარის გაღმა არსებული საგნის ზელში ჩაგდებით ვართ დაინტერესებული, ხან ერთ ადგილს იკერს ქცევის გარემოში, ხან მეორეს, ხან კიდევ მის მიმართ საერთოდ ინდიფერენტული რჩება.

აღნიშნულ გარემოებათა გამო საჭირო ხდება, მოთხოვნილების სუბიექტის გარემო, ობიექტური სინამდვილის საგანთა და მოვლენათა უბრალო ფიზიკური არსებობისაგან განსასხვავებლად, ცალკე ტერმინით აღვნიშნოთ. ამ მიზნით, ჩვეულებრივ, „სიტუაციის“ ტერმინით სარგებლობენ. შემდეგში ჩვენც ამ ტერმინს გამოვიყენებთ.

მოთხოვნილების აღძვრა თავისთავად არაფერს არ ცვლის გარე სინამდვილეში, მაგრამ ამ უკანასკნელს სუბიექტისათვის სიტუაციის სახეს აძლევს. ეს იმას ნიშნავს, რომ გარე სინამდვილიდან მხოლოდ ის საგნები და მოვლენები ხდება ინდივიდისათვის შესამჩნევი და ღიოებული, რომლებიც მისი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების პირობას შეადგენენ. სიტუაცია მოთხოვნილების სუბიექტზე მოქმედებს, როგორც მთლიანი სისტემა, და ობიექტურის მხრიდან ქცევის მიმდინარეობის თავისებურებას განსაზღვრავს. სიტუაციის ცალკე აგენტები სუბიექტზე ზემოქმედებას ახდენენ მთლიანი სისტემისათვის დამახასიათებელი თანმიმდევრობით. ისინი, ივ. პავლოვის გამოთქმა რომ ვიხმაროთ, „სიგნალის“ როლს ასრულებენ, ცალკე რეფლექსურ აქტებს იწვევენ და მათ ქცევის მსვლელობაში სათანადო დროსა და ადგილს მიუჩენენ. მოთხოვნილების სიტუაციისა და მისი ცალკე კომპონენტების თავისებური ზემოქმედება სუბიექტის ცნობიერებაში იმ განცდის სახითაა წარმოდგენილი, რომელსაც კ. ლევინის შემდეგ „გამოწვევის თვისებას“ („Aufforderungscharakter“) უწოდებენ.

გ. მოთხოვნილებისა და სიტუაციის ერთიანობა

ტრადიციული ფსიქოლოგიის ერთი ძირითადი ნაკლი ის იყო; რომ ცოცხალ არსებასა და გარე სინამდვილეს შორის გარდაუვალ უფსკრულს ხედავდა, თითქოს ისინი ორი სხვადასხვა საწყისიდან მომდინარე მოვლენები ყოფილიყვნენ. ცოცხალი არსებისა და მისი საცხოვრებო პირობების ერთიანობა მისთვის შეუმჩნეველი რჩებოდა. ამიტომ ის ფაქტი, რომ ცხოველი არ იკარგება გარე სინამდვილის ურიცხვ მოვლენებში და არსებობისათვის საჭირო საგნებსა და მოქმედებას „ცდისა და შეცდომის“ გზით სვლის გარეშე ნახულობს, სასწაულად ეჩვენებოდათ. ეს გარემოება გადაულახავ დაბრკოლებას ქმნიდა ფსიქოლოგიური მეცნიერების განვითარების გზაზე.

რუსმა ბუნებისმეტყველებმა: ივ. პავლოვმა, მიჩურინმა, მათმა

მოწაფეებმა და მიმდევრებმა საბჭოთა ბიოლოგიური მეცნიერებანი ორგანიზმისა და გარე სინამდვილის ერთიანობის პრინციპის საფუძველზე ააგეს და მსოფლიოში უბადლო მეცნიერულ წარმატებებს მიაღწიეს. დღეს ცხადია, რომ „ორგანიზმი და მისი სიცოცხლისათვის საჭირო პირობები ერთიანობას წარმოადგენს“¹.

საცხოვრებო პირობებისა და ცოცხალი არსების (ადამიანის ჩათვლით) ერთიანობის კანონზომიერებათა გათვალისწინებას ფსიქოლოგიისათვის სასიცოცხლო მნიშვნელობა აქვს. ქეშმარიტი ფსიქოლოგია ამ კანონზომიერების მხედველობაში მიღების გარეშე ვერ აიგება. მაგრამ, სამწუხაროდ, ცოცხალი არსებისა და გარე სინამდვილის ერთიანობის პრინციპი ჯერ კიდევ არაა ყველა ფსიქოლოგის მიერ სათანადოდ შეგნებული და ფსიქოლოგიური კვლევადიების საქმეში შესაფერისად გამოყენებული.

მოთხოვნილება გულისხმობს, როგორც დანაჯლისს, შესატყვის საგანს, მაგრამ უკანასკნელი, მოცემულ მომენტში, სად რა კონკრეტულ პირობებში იმყოფება და რა სახის აქტივობაა საჭირო მისი წვდომისათვის, ამის შესახებ არავითარ მითითებას არ შეიცავს. ამიტომ მოთხოვნილებას არ შეუძლია, თავისი თავიდან ისეთი ქცევის აქტები განავითაროს, რომლებიც სუბიექტს მისი დაკმაყოფილების შესაძლებლობას მისცემს. გარე სინამდვილეც, თავისთავად, მოთხოვნილების გარეშე ინდიფერენტული რჩება სუბიექტისათვის. იგი მას რაიმე გარკვეული აქტივობისათვის ვერ აღძრავს. მხოლოდ ორივე ფაქტორი — მოთხოვნილება და მისი შესატყვისი სიტუაცია — შეადგენს ქცევის საკმაო პირობას; მხოლოდ მათ ნიადაგზე აიგება ქცევის რეალური პროცესი.

მაგრამ აქ ერთს უალრესად მნიშვნელოვან გარემოებას უნდა გაესვას ხაზი; სახელდობრ, სანამ მოთხოვნილება და მისი შესატყვისი სიტუაცია ერთმანეთს გარეთ მდებარეობენ, სანამ მოთხოვნილების სუბიექტში, მოთხოვნილების ფონზე, რაღაცნაირად, სიტუაციაც არაა წარმოდგენილი და მოთხოვნილებასთან ერთ ფაქტად ქცეული, ისინი, როგორც ორი ერთმანეთის გარეთ მდებარე მოვლენა, ქცევის აქტებს ვერ შეაპირობებენ. ქცევის უშუალო პირობა უშუალოდ მის საფუძველში უნდა იყოს მოქცეული. ამიტომ ორივე ფაქტორი, რაღაცნაირად, წინასწარ, ქცევის დაწყებამდე

¹ აკად. ტ. დ. ლისენკოს მოხსენება — „ბიოლოგიურ მეცნიერებაში მდგომარეობის შესახებ“, მდგომარეობა ბიოლოგიურ მეცნიერებაში, 1950, გვ. 28.

უნდა გაერთიანდეს ერთ ფაქტში, სუბიექტის ერთ საერთო დინამიკურ მდგომარეობაში, რომ ამ უკანასკნელის საფუძველზე მიზანშეუნილი ქვევის აქტების განვითარება გახდეს შესაძლებელი.

მოთხოვნილება სათანადო პირობების უქონლობით შეფერხებული აქტივობაა, მთლიანი სუბიექტის, ჯერ კიდევ სიტუაციურად გაურკვეველი, დინამიკური მდგომარეობა არის. ის მთლიან სუბიექტს გულისხმობს და არა მის რომელიმე ცალკე არეს. ეს უბრალო დაკვირვებიდანაც ჩანს: როცა საკმლის მომწელებელ სისტემას მისთვის დამახასიათებელი აქტივობისათვის საჭირო მასალა აკლია, თავს სხვა მიმართულებით აზროვნება უძნელდება, თუმცა ამ მომენტში აზროვნების ორგანოს, ტვინს, საკვები შეიძლება სრულებითაც არ აკლდეს. შიმშილს განიცდის სუბიექტი, როგორც მთლიანი არსება, სუბიექტს შია და არა მის ცალკე არეს, საიდანაც აღნიშნული მოთხოვნილება ლებულობს დასაბამს; სწორედ ისე, როგორც. მაგ., ტკივილი ჩემია: მე მტკივა და არა იმ თითს, რომელიც ახლახან დავიწეე. ეს კიდევ უფრო მეტი ძალით ითქმის საზოგადოებრივი ცხოვრების ნიადაგზე აღმოცენებული სულიერი, ანუ იდეური, მოთხოვნილებების შესახებ, რომელთა სადმე გამოცალკევებით ლოკალიზაციის ცდას, ფსიქოლოგიურად, აზრი არ აქვს. ისინი უშუალოდ სუბიექტიდან მომდინარე მოვლენებად განიცდებიან, ამის მიუხედავად, პირველად რა ძირითადი ფაქტორების ნიადაგზე არიან აღმოცენებული. ამიტომ მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისაკენ მიმართული მოქმედებაც ცოცხალი არსების, როგორც მთლიანი სუბიექტის, ნაწარმოები მოვლენაა მაშინაც კი, როცა იგი რომელიმე ცალკე ორგანოს მარტივ მოძრაობაში გამოიხატება.

ფიზიკური სინამდვილე ყველა თავისი მოვლენით ისევე აისახება სუბიექტის მდგომარეობაში, როგორც ყველა სხვა ნივთში. მაგრამ სინდაყისათვის, მაგ., სულ ერთია, ძლიერი ატმოსფერული წნევაა მასში ასახული, ზევთარი ტემპერატურული ცვლილებები თუ სინამდვილის სხვა რომელიმე მძაფრი ზემოქმედება. სულ სხვა არის ცოცხალი არსება. იგი მოცემული მთლიანობის შენახვისაკენ, სიცოცხლის მოცემული ფორმის შენარჩუნებისაკენ ისწრაფვის. ობიექტური სინამდვილე სიცოცხლის შენახვის პირობასაც შეიცავს და მისი დარღვევის შესაძლებლობასაც. ამიტომ ცოცხალი არსების მდგომარეობაში ასახული ყველა მოვლენა ერთნაირად არ იგრძნობა. შესამჩნევია ხდება მხოლოდ ის, რასაც სიცოცხლის

შემდინარეობისათვის უარყოფითი ან დადებითი მნიშვნელობა აქვს, ის, რაც სიცოცხლეს აფერხებს, ან კიდევ შეფერხების ასაცილებლად ხდება საჭირო, ე. ი. ის, რაც ცოცხალი არსების მოთხოვნილებებს უშუალოდ უკავშირდება დადებითად ან უარყოფითად. ამგვარ ზემოქმედებათა მისაღებად ცოცხალი არსება სპეციფიკური სტრუქტურის აპარატებს, ანალიზატორებს, ანუ შეგრძნების ორგანოებს, შეიცავს. თითოეული მათგანი სინამდვილის განსაზღვრული რომელიმე მოვლენათა კანონზომიერების შესატყვისადაა აგებული და ამიტომ ცოცხალი არსების მდგომარეობაში მათ აღეკვატურ ასახვას იძლევა. ასახვის შესახებ ვლაპარაკობთ, მაგრამ აქ ჩვენ ჯერჯერობით საკმე გვაქვს რეალურ მოვლენასთან და არა ასახვის იდეალურ ფორმასთან — ცნობიერებასთან, რომელიც შეიცავს სუბიექტისა და ობიექტის ლოგიკურ დაპირისპირებას. უკანასკნელი მეორადი მოვლენაა, რომელიც, განსაზღვრულ პირობებში, პირველის ნიადაგზე აღმოცენდება.

სიტუაცია აისახება მოთხოვნილებით შექმნილ სუბიექტის დინამიკურ მდგომარეობაში, რის გამოც უკანასკნელი, სათანადო ქცევის აქტებად გაშლამდე, მოცემული პირობების შესატყვის გარკვეულობას იძენს. ამგვარად, მოთხოვნილებისა და მისი შესატყვისი სიტუაციის ზემოქმედების შედეგად სუბიექტში ერთი მთლიანი დინამიკური მდგომარეობა იქმნება, რომელშიაც ერთგვარად წინასწარაა განსაზღვრული იმ ქცევის სისტემა, რამაც ამ სიტუაციაში ქვემდებარე მოთხოვნილების დაკმაყოფილება უნდა უზრუნველყოს. ქცევის ცალკე აქტების ხასიათი ამ მთლიანი დინამიკური სისტემის თავისებურებით განისაზღვრება. იმ მომენტში, როცა ქცევის პირველი, დასაწყისი, აქტი სრულდება, სუბიექტი, მთლიანი სისტემისათვის დამახასიათებელი რიგის მიხედვით, მომდევნო აქტებისათვის საჭირო მზაობაშია იმყოფება. არასოდეს არ ხდება ისე, რომ ყოველ მოცემულ მომენტში სუბიექტი მხოლოდ ერთი გამოცალკევებული აქტით იყოს განსაზღვრული და სხვა მომდევნო აქტები მასში არ იგრძნობოდეს. ყოველ ცალკე მოქმედებას ღირებულება აქვს მთლიანი ქცევისათვის; ამიტომ ეს უკანასკნელი რომ არ იყოს რაღაცნაირად წინასწარ მოცემული, ცალკეულ მოქმედებებს აზრი დაეკარგებოდა. ეს მოვლენა ყველაზე კარგად ჩანს მეტყველებაში: როცა წინადადების პირველ სიტყვას ვამბობთ, ამ წინადადების მომდევნო სიტყვები არაა წარმოდგენილი ცნობიერებაში, მაგრამ ეს პირველი სიტყვა ყველა მათგანთანაა შეთანხმებული. იგივე

ითქმის პირველი წინადადების აზრის მომდევნო წინადადებებისა— სთან შეთანხმების შესახებაც.

აქ გამოთქმული მოსაზრებანი ეთანხმება ივ. პავლოვის მოძღვრების ძირითადს დებულებებს, რომლის მიხედვითაც ცოცხალი არსება და მისი ნერვული აპარატი მოქმედებს, როგორც მთლიანი დინამიკური სისტემა, და ორგანიზმის შინა და გარე სამყაროდან მომდინარე გამლიზიანებელთა გაწონასწორებას ახდენს. გარემოს ზემოქმედებასაც სისტემური ხასიათი აქვს და ქცევაც დინამიკურ სისტემას წარმოადგენს. მის მიერ აღმოჩენილი დინამიკური სტერეოტიპი იმ მთლიანი მდგომარეობის ფიზიოლოგიურ საფუძველს წარმოადგენს, რომელიც მოთხოვნის შესატყვისი სიტუაციის ასახვის საფუძველზე იქმნება სუბიექტში. აქ ცხადად ჩანს, რომ სიგნალს აბსოლუტური მნიშვნელობა არ აქვს; იგი მხოლოდ ცოცხალ არსებაში მთლიანი სიტუაციით შექმნილი დინამიკური მდგომარეობის შესატყვისი აქტს იწვევს და ისიც გარკვეულ დროში და ადგილზე. ცნობილია, რომ ერთსა და იმავე სიგნალს, ერთსა და იმავე ცხოველში, დღის სხვადასხვა მონაკვეთში, სულ სხვადასხვა სახის რეფლექსის გამოწვევა შეუძლია.

სულ სხვანაირად აქვს წარმოდგენილი ქცევის მიმდინარეობის კანონზომიერება აკად. ივ. ბერიტაშვილს.

ივ. ბერიტაშვილი, რეფლექსთან ერთად, უშვებს ქცევის ფსიქონერვული და სპონტანური კომპონენტების არსებობას. მისი აზრით, ფსიქონერვული მოქმედება იმით განსხვავდება რეფლექსისაგან, რომ იგი გარეგან ან შინაგან რეცეპტორთა უშუალო გაღიზიანების შედეგად კი არ იწყება, არამედ წარსულში ამა თუ იმ გარემოს გავლენით გამოწვეულ ძალიან რთულ ფსიქონერვულ პროცესთა რეპროდუქციის საფუძველზე წარიმართება. „ფსიქონერვული მოქმედების გარეგანი რეაქცია იწყება სუბიექტურად განცდილი ნერვული პროცესების, უფრო სწორად, წარმოსახული ფსიქონერვული პროცესების საშუალებით“¹. ცენტრალურ ნერვულ სისტემას, დიდო ტვინის ქერქს და „დიდი ტვინის ქერქის ფსიქონერვულ ელემენტებსაც გააჩნიათ სპონტანური აქტივობის უნარი“², გამლიზიანებლის ზეგავლენის გარეშე ალგზნების, თვითალგზნების, შესაძლებლობა. რეფლექსს ივ. ბერიტაშვილი ცენტრალური ნერვული სის-

¹ აკად. ი. ბერიტაშვილი, ნერვული და ფსიქონერვული მოქმედების ფორმები, 1947, გვ. 13.

² იქვე, გვ. 17.

ტემის მოქმედების ერთ კერძო შემთხვევად თვლის და, ამგვარად, უმაღლესი ნერვული მოქმედების რეფლექტორული თეორიის საფუძველთაო ხასიათს არ ცნობს. სამაგიეროდ ქვეყნის სპონტანური კომპონენტის, ქერკის სპონტანური აქტივობის სახით მას ისეთი ცნება შემოაქვს მეცნიერებაში, რომელიც იდეალისტურ შეხედულებათა განვითარების შესაძლებლობას იძლევა. თუ ქერკის იმ არეებს, რომელთა აღგზნება სენსორულ შთაბეჭდილებებს და აზროვნებას იძლევა, გარე სინამდვილის ზემოქმედების გარეშე შეუძლიათ, სპონტანურად მოვიდნენ მოქმედებაში, მაშინ მათ სენსორული შთაბეჭდილებისა და აზრების წარმოქმნა გარე სინამდვილისაგან დამოუკიდებლადაც უნდა შეეძლოთ. ასეთი შეხედულება აშკარად ეწინააღმდეგება მარქსისტულ მსოფლმხედველობას.

ივ. ბერიტაშვილი ბოლომდე არ იცავს ორგანიზმისა და მისი საცხოვრებო გარე პირობების ერთიანობის პრინციპს, უარყოფს ინსტინქტის რეფლექტორულ თეორიას და, ცენტრალური ნერვული სისტემის სპონტანური აქტივობის ცნების დახმარებით, ისეთ შეხედულებებს ავითარებს, რომელიც ინსტინქტს რაღაც გამოუცნობ ძალად გვისახავს. მისი აზრით, „ტიპური ინსტინქტური მოქმედება არ შეიძლება რეფლექსებად დანაწევრდეს“¹. იგი, იზიარებს რა პერინისა და ვაგნერის შეხედულებებს, წერს: ინსტინქტური მოქმედების გარკვეულ შემთხვევებში „ცხოველთა ქცევას გარეშე სტიმულები კი არ განსაზღვრავს, არამედ რაღაც შინაგანი მდგომარეობა, რომელიც ცხოველს გარკვეულ მიზანშეწონილ მოქმედებას შეასრულებინებს. ეს მტკიცება ახლა თავის მეცნიერულ დასაბუთებას ნერვული ცენტრების სპონტანურ აქტივობაში პოულობს“-ო². ივ. ბერიტაშვილის შეხედულების მიხედვით, გაურკვეველი რჩება სპონტანური აქტივობის ბუნება, რომელიც ე. წ. ინსტინქტურ ქცევას სტიმულსაც აძლევს და მიზანშეწონილ მიმართულებასაც.

ივ. ბერიტაშვილი, იძლევა რა ე. წ. ინდივიდუალური ქცევის დახასიათებას, ცხოველს ადამიანისათვის სპეციფიკურ თავისებურებას მიაწერს. მისი აზრით, „ძალს წარმოესახვის ობიექტური გარემოს ძლიერ ნათელი სურათი, მასში მოცემულია ამ გარემოს ყველა სასიცოცხლო მნიშვნელობის მქონე ობიექტები და მათკენ

¹ აკად. ი. ბერიტაშვილი, ნერვული და ფსიქონერვული მოქმედების ფორმები, 1947, გვ. 23.

² იქვე, გვ. 19.

მისასვლელი გზები; ძალლი იქცევა ამ წარმოდგენილ სურათი: შესაბამისად¹.

როგორც ცნობილია, წარმოსახული სურათის შესაბამისად მოქმედებას კ. მარქსი ადამიანის იმ თავისებურებად. თვლიდა, რომელიც მას ცხოველისაგან განასხვავებს. ცხოველმა რომ წარმოსახული სურათის შესაბამისად მოქმედება შეძლოს და საკვების წარმოდგენის ნამდვილი საკვებივით შექმა არ მოუწოდოს, აუცილებელია, იგი წარმოდგენასა და საგნის რეალურ მოცემულობას შორის განსხვავებას ხედავდეს. მაგრამ ამ უკანასკნელისათვის საჭიროა ცნობიერების ის უნარი, რომელიც წარმოების პროცესში. შეტყვევების ბაზაზე განუვითარდა ადამიანს. შეუძლებელია, ცხოველს აღმოაჩნდეს ასეთი უნარი.

ივ. ბერიტაშვილი კიდევ უფრო შორს მიდის და ქცევაში წარმოდგენით ხელმძღვანელობის უნარს ფრინველებსაც მიაწერს. თუ გონიერების ისეთი კრიტერიუმიდან გამოვალთ, რომელსაც ლეშლი და კელერი იყენებენ ცხოველების მიმართ, წერს იგი, - მაშინ ჩვენ ძალისა და, საერთოდ, ძუძუმწოვართა და ფრინველთა წარმოდგენით წარმართულ ინდივიდურ ქცევას ინტელექტური, გონიერი ქცევა უნდა ვუწოდოთ, ვინაიდან ცხოველებს მხოლოდ ობიექტური გარემოს წარმოდგენით წარმართული ქცევისას შეუძლიათ მიზანს მიაღწიონ².

საკვირველია, რომ ივ. ბერიტაშვილი რამდენჯერმე იმოწმებს კელერს, მაშინ როცა კელერის გამოკვლევა, რომელიც მას აქვს მხედველობაში, სწორედ ივ. ბერიტაშვილის შეხედულების საწინააღმდეგოდ ლაპარაკობს და ისიც მკვეთრად და პირდაპირ. კელერი: მრავალი ცდის ნიადაგზე ადასტურებს, რომ ისეთ უმაღლესი განვითარების ცხოველსაც კი, როგორიც ანთროპოიდი, არ აქვს წარმოდგენების აქტიურად გამოყენების უნარი, მას არ შეუძლია ქცევის პროცესში წარმოდგენებით ისარგებლოს. ამიტომ ანთროპოიდი ამოცანას მხოლოდ მაშინ წყვეტს, როცა ქცევისათვის საჭირო ობიექტები: მიზანი და საშუალება ერთ ოპტიკურ ველში ეძლევა. იგი წარმოდგენილ და აღქმულ საგნებს შორის მიმართებას ვერ ამყარებს, რადგან ასეთ შესაძლებლობას ვერ ამჩნევს ცდები, რომელნიც ამ მოსაზრებას ადასტურებენ, იმდენად ცნობილია, რომ მათი აღწერა აქ საჭირო არ უნდა იყოს.

¹ აკად. ივ. ბერიტაშვილი, ნერვული და ფსიქონერვული მოქმედების ძირითადი ფორმები, 194, გვ. 433.

² იქვე.

კელერი ცხოველის ინტელექტს წარმოდგენილი სურათის შესატყვისად მოქმედებაში არ ხედავს, როგორც ამას ივ. ბერიტაშვილი ფიქრობს. კელერის აზრით, ანთროპოიდის მოქმედების, ანუ პრაქტიკის, გზით წვდება უშუალო აღქმაში მოცემულ მიზანსა და საშუალებას შორის არსებულ მიმართებას. აზროვნება აქ მოქმედების ბაზაზე მიმდინარეობს და ამიტომაც, რომ ასეთ შემთხვევაში, ჩვეულებრივ, პრაქტიკული აზროვნების შესახებ ლაპარაკობენ.

განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზე აზროვნების პროცესი სხვა ფორმას იღებს: უშუალო აღქმაში მოცემული რეალური საგნების ადგილს წარმოდგენები იკვრენ, ხოლო მოქმედების ადგილს მეტყველება იკავებს: მეტყველების საშუალებით მყარდება მიმართება წარმოდგენილ საგნებს შორის და, ამნაირად, ხატოვან აზროვნებას ეღებულობთ. მაგრამ ასეთი რამ მხოლოდ ადამიანური განვითარების საფეხურზე ხდება.

§ 3. განწყობის პრობლემა

ა. ძირითადი დებულებები

სიტუაციის ზეგავლენით მოთხოვნილების სუბიექტში შექმნილ მთლიან მდგომარეობას, რომელიც ქვეყნის მიმდინარეობის უშუალო მიზეზს, ანუ პირობას, წარმოადგენს, დ. უზნაძე განწყობის სახელწოდებით აღნიშნავდა და თითქმის სამი ათეული წლის მანძილზე, თავის მოწაფეებთან ერთად. მდიდარი ექსპერიმენტული მასალის საფუძველზე, ამ ცნების ფსიქოლოგიური შინაარსის გარკვევას ცდილობდა.

განწყობის პრობლემების დამუშავებისას დ. უზნაძე შემდეგი წინამძღვრებიდან გამოდიოდა:

1. განვითარების თვალსაზრისზე დგომა გვაუალებს, ცნობიერი ფსიქიკური შინაარსების: შენეცნების, გრძნობებისა და ნებელობის გვერდით, როგორც ამ უკანასკნელთა განვითარების წინა საფეხური, ისეთი ფსიქიკური რეალობის არსებობაც დაეუშვათ, რომელიც მოკლებული იქნება ცნობიერებას. წინააღმდეგ შემთხვევაში იძულებული ვიქნებით. ავიფიქროთ, რომ ფსიქიკური მკვეთრად გამოეყოფა ყველაფერს, რაც მოკლებულია ცნობიერებას — ყველაფერს მატერიალურს — და სინამდვილის თავისთავად დახშულ არეს კმნის¹.

¹ დ. უზნაძე, განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები, 1949, გვ. 3—4

ბურჟუაზიულ ფსიქოლოგიაში ფართოდ გამოყენებული არაცნობიერი ფსიქიკურის ცნება გარდა იმისა, რომ აშკარა იდეალისტურ ხასიათს ატარებს და ფსიქიკურ სამკვიდროს მატერიალური სინამდვილიდან მკვეთრად მოწყვეტილად განიხილავს, სრულებით არ გულისხმობს განვითარების ფაქტს. არაცნობიერის ფსიქოლოგიის მიხედვით ერთი და იგივე ფსიქიკური შინაარსი შეიძლება ხან ცნობიერებაში ამოვიდეს, ხან კიდევ დაბლა არაცნობიერში დაეშვას. ცნობიერი იქნება იგი თუ არაცნობიერი, სულ ერთია, მაინც ერთსა და იმავე მოვლენად რჩება და ორივე შემთხვევაში განვითარების ერთსა და იმავე დონეს წარმოადგენს. ასეთ შემთხვევაში ფსიქიკურის ცნობიერი და არაცნობიერი მდგომარეობა განვითარების სხვადასხვა საფეხურად არ შეიძლება მივიჩნიოთ. რაც შეეხება თვითონ იმ არაცნობიერ არეს, რომელშიაც თითქოს ფსიქიკური ცნობიერებიდან გასვლის შემდეგ იძირება, მისი დადებითი დახასიათებისათვის არაცნობიერის ფსიქოლოგიას არაფერი გააჩნია. მას იგი ახასიათებს მხოლოდ უარყოფითად, როგორც მხოლოდ ცნობიერებას მოკლებულს, როგორც არაცნობიერს.

არსებობს არაერთი ცდა, რომელიც ონტოგენეზური და ფილოგენეზური ფსიქიკური განვითარების შესახებ ლაპარაკობს, მაგრამ ამ შემთხვევაში ყველგან ცნობიერი ფსიქიკური პროცესების შემდგომ განვითარებაზეა ლაპარაკი. განვითარების რა საფეხური უსწრებს წინ ცნობიერ პროცესებს, როგორ მზადდება მათი წარმოშობა და აქტიურ მდგომარეობაში გადასვლა, ეს საკითხი ბურჟუაზიულ მეცნიერებას ყოველთვის უურადლების გარეშე რჩებოდა. იგი თითქოს გულისხმობდა, რომ ცნობიერი ფსიქიკური ცხოვრება ისევე პირველადი და გამოუყვანელია, როგორც ფიზიკური, მატერიალური სინამდვილე. სული, რომელიც შემეცნების, ნებელობისა და გრძნობის აქტებში იჩენს თავს, იმთავითვე დამოუკიდებელ რეალობად იგულისხმებოდა და მისი წინა საფეხურების გამოკვლევა არავის უცდია.

როცა საკითხს მატერიალისტური თვალსაზრისით შევხედავთ და ვიგულისხმებთ, რომ ფსიქიკა სინამდვილის განვითარების ერთ-ერთ საფეხურს წარმოადგენს, რომ იგი განვითარების პროცესში ჩართული რეალობაა, „უექველია, სრულებით ბუნებრივი იქნება ვიფიქროთ, რომ შეუძლებელია იგი ცნობიერების ფარგლებით იყოს შეზღუდული, რომ დაუსაბუთებელი იქნებოდა აზრი, რომლის მიხედვითაც ცნობიერი ფსიქიკური მოვლენების აღმოცენებას წინ

არ უსწრებს საფეხური ცნობიერებას მოკლებული ფსიქიკური რეალობისა¹.

2. ბუნებისმეტყველების წინსვლას ხელი შეუწყო დახშული კაუზალობის პრინციპის მიღებამ. ამ პრინციპის მიხედვით ფიზიკურ შედეგს უშუალოდ ფიზიკური მიზეზი იწვევს ისე, რომ მათ შორის რაიმე არაფიზიკური გამაშუალებელი მოვლენის არსებობაზე ლაპარაკი საკირო არ ხდება. ბურჟუაზიულმა ფსიქოლოგიამ ბუნებისმეტყველებიდან გადმოიღო უშუალობის პრინციპი დოგმატურად, ყოველგვარი შემოწმებისა და კრიტიკული გააზრების გარეშე. ამ ნიადაგზე ფსიქოლოგიაში დამკვიდრდა აზრი, თითქოს ფსიქიკური სინამდვილეც ცალკე სამყაროს წარმოადგენს და მისი მოვლენებიც უწყვეტ კაუზალურ კავშირში იმყოფებიან ერთმანეთთან.

ბურჟუაზიული ფსიქოლოგიის მიერ მხედველობის გარეშეა დატოვებული ის გარემოება, რომ სინამდვილესთან სუბიექტი ამყარებს ურთიერთობას, იგია, რომ არსებობისა და წინსვლისათვის იბრძვის და არა მისგან მოწყვეტილი ფსიქიკა. „ფსიქიკა თვითონ ინდივიდს კი არა, იმ იარაღს წარმოადგენს, რომელიც მან გარე სინამდვილესთან ურთიერთობის პროცესში შეიძინა და რომელსაც იგი მასთან ბრძოლაში იყენებს; იგი თვითონ სუბიექტი კი არა, „მისი ორგანოა“ (მარქსი); და, რა თქმა უნდა, გარესინამდვილესთან ურთიერთობაში ინდივიდის „ორგანოები“ კი არა, თვითონ ინდივიდი იმყოფება, რომელიც ამ ორგანოებს ამ ურთიერთობის პროცესში იყენებს“². ბურჟუაზიული ფსიქოლოგიის „უშუალობის პოსტულატის“ წინააღმდეგ ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ პირდაპირი და უშუალო კავშირი მხოლოდ ცოცხალ, რეალურ ისტორიულ ადამიანსა და სინამდვილეს შორის არსებობს. ამიტომ მთლიანი პიროვნების პრობლემა ნამდვილი მეცნიერული ფსიქოლოგიის ამოსავალ პრობლემად უნდა ჩაითვალოს. მოძებნილ უნდა იქნეს ის ფაქტორი, რომელიც სუბიექტის სინამდვილესთან ურთიერთობის აქტში ისახება და ფსიქიკური პროცესების სახით იშლება.

3. თანამედროვე ბურჟუაზიულ ფსიქოლოგიაში კიდევ ერთი, ასევე შეუმოწმებელი, ძირითადი მნიშვნელობის დებულებაა გაბატონებული. ამ დებულების აზრი ასეთია: ცოცხალ არსებასა და გარემოს შორის ღრმა უფსკრული არსებობს, რის გამოც ცოცხალ

¹ დ. უზნაძე, განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები, 1949, გვ. 7.

² მისი ივე, ზოგადი ფსიქოლოგია, 1940, გვ. 37.

არსებას საშუალება არ აქვს, გარემოს მონაცემები უშუალოდ გამოიყენოს. იგი მას შემთხვევით უნდა ჩაუვარდეს ხელთ. ამ დებულების შემოწმება მის უმართებულობას ამჟღავნებს. დასტურდება, რომ ცოცხალი არსება, ბუნებრივი ცხოვრების პირობებში, უშუალოდ, „ცდისა და შეცდომის“ რიგისა და ადამიანისათვის დამახასიათებელი აზროვნების დისკურსიული გზის გარეშე სწვდება მოცემულ მოვლენებს შორის არსებული მოთხოვნილების საგანს. მეცნიერული ფსიქოლოგიის ამოცანაა, გამოარკვეოს, როგორაა შესაძლებელი საგნის უშუალოდ წედომის ასეთი აქტი.

აღნიშნული წინამძღვრების გაცნობიერების შემდეგ დ. უზნაძე იმ ძირითადს პრობლემას უბრუნდება, რომელიც დიდი ხანია დგას მეცნიერების წინაშე. ცოცხალი არსება გარემოს ზემოქმედებას უპასუხებს, როგორც მთლიანი. ამის შესაძლებლობა მის ანატომიურ და ფიზიოლოგიურ თავისებურებაშია. მაგრამ ცოცხალი არსება ფიზიოლოგიურად უამრავი შესაძლო მოძრაობიდან, ყოველ მოცემულ მომენტში, მხოლოდ ისეთ მოძრაობებს ავითარებს, რომელთაც მიზანშეწონილი ხასიათი აქვთ, რომელნიც მას მოთხოვნების დაკმაყოფილებისა და გარემოსთან საზოგადოდ უკეთ შეგუების შესაძლებლობას აძლევენ. ასე რომ არ იყოს, სიცოცხლე შეუძლებელი იქნებოდა. და, აი, საკითხი დგება: როგორაა შესაძლებელი მიზანშეწონილი მოქმედება? როგორ ახერხებს ორგანიზმი ამას?

ბურჟუაზიულ მეცნიერებაში ამ საკითხზე, მექანიციური და ვიტალისტური შეხედულებების სახით, დღემდე ორი განსხვავებული პასუხი არსებობს. ვერც ერთი მათგანი ვერ აკმაყოფილებს მეცნიერულ მოთხოვნილებებს. მექანიციზმი უარყოფს განვითარების ფაქტს და ორგანიზმს განიხილავს, როგორც წმინდა მექანიკურ პროცესს; ორგანიზმს უცქერის, როგორც მანქანას¹. განვითარების შედეგად აღმოცენებული ახალი კანონზომიერება, მისთვის შეუმჩნეველი რჩება. ქცევის მიზანშეწონილობის პრობლემა მის წინ არ დგას. ვიტალიზმი საწინააღმდეგო უკიდურესობას აღგას: იგი სიცოცხლის კანონზომიერებას თითქოს ცოცხალი ინდივიდში არსებულ, რაღაც არამატერიალურ, მისტიკურ ძალას — ენტილექციას, ფსიქოიდს თუ სასიცოცხლო ენერგიას — მიაწერს და,

¹ მექანიციური თვალსაზრისის მაგალითს წარმოადგენს ეაკლობის შეხედულება ორგანულ ბუნებაზე. ამავე თვალსაზრისის იცავს, აგრეთვე, ამერიკული ფსიქოლოგიური მიმდინარეობა — ბიჰევიორიზმი.

ამგვარად, მას მატერიალური მოვლენებიდან წყვეტს. ვიტალიზმი სიცოცხლის პროცესების მიზეზობრივ განსაზღვრულობას უგულვებელყოფს და გადამწყვეტ მნიშვნელობას მატერიალურ საფუძველს მოკლებულ მიზანს ანიჭებს¹.

მიზანშეწონილი ქცევის პრობლემის მეცნიერული დაყენება მხოლოდ შემდეგნაირად შეიძლება: როგორ ხერხდება, რომ ორგანიზმის, ამ ცოცხალი მატერიის, მოძრაობა — ქცევა, რომელიც უდავოდ მიზეზობრივადაა განსაზღვრული, იმავედროს მიზანშეწონილ ხასიათსაც ატარებს?

ამ საკითხის გადაჭრის დროს დ. უზნაძე ცდილობს, ჯერ მიზანშეწონილი ქცევის ის ძირითადი საფუძველი იპოვოს, რომელიც საერთოა საზოგადოდ ცოცხალი არსებისათვის, ხოლო შემდეგ, მის ნიადაგზე ადამიანის ქცევის სპეციფიკური თავისებურება დაადგინოს და ადამიანური აქტივობა მკვეთრად გამიჯნოს ცხოველური საგან.

ფ. ენგელსის მოძღვრება ორგანული სამყაროს შესახებ ადასტურებს, რომ სიცოცხლის ძირითადი ნიშანია ნივთიერებათა გაცვლა-გამოცვლის პროცესი, რომელიც ორგანიზმს მკვდარის ხეულებივით კი არ არღვევს, არამედ, პირიქით, მისი არსებობის პირობას ქმნის, და რომ ამ პროცესთან უშუალოდ დაკავშირებულია სიცოცხლის მეორე ძირითადი ნიშანი — მიზანშეწონილი მოძრაობა. ამის მიხედვით ცოცხალი ორგანიზმი ორი თავისებურებით ხასიათდება: მას მოთხოვნილება აქვს, რაიმე დანაკლისის სახით, და ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისათვის, ამ დანაკლისის შევსებისათვის საჭირო მოძრაობათა განხორციელებაც შეუძლია. საკითხი მხოლოდ იმას ეხება, თუ როგორ ხერხდება ეს უკანასკნელი?

გარემოს მრავალმხრივი ზემოქმედებისაგან, ყოველ მოცემულ მომენტში, ცოცხალი არსების აქტივობის მიზეზად მხოლოდ ის

¹ ბურჟუაზიულ ფსიქოლოგიაში უფრო ფართო გავრცელება ვიტალიზმმა პოვა. ამჟამად იქ საპატიო ადგილი უკირავს ანრი ბერგსონის ნეოვიტალისტურ შეხედულებებს, რომლებიც მან ყველაზე სრულად განავითარა შრომაში — „შემოქმედებითი ევოლუცია“. ბერგსონი ორგანულ სამყაროს მოვლენათა განმსაზღვრელ ძირითადს ფაქტორად თვლის რალაც მისტიკურ მატერიალურ ბუნებას მოკლებულ სასიცოცხლო ძალას. ამ ძალიდან გამოჰყავს მას ინსტინქტი, რომელსაც ქცევის კანონზომიერებათა განსაზღვრაში გადამწყვეტ როლს ანიჭებს ინტელექტს, აზროვნებას, იგი მეორეხარისხოვან მოვლენად თვლის. მისთვის მთავარია ინტინქტური შემეცნება — ინტუიცია.

გამოიყოფა, რაც მოთხოვნილების, როგორც დანაკლისის, ბუნებას შეიცავს, რაც ორგანიზმს უნდა ჰქონდეს, რომ მისი ცხოვრება ნორმალურად წარიმართოს, მაგრამ ამჟამად არ აქვს. ასეთ შემთხვევაში, ჩვენი შედარებით რომ ვისარგებლოთ, ორგანიზმი გარე სინამდვილესთან თითქოს ისეთ მიმართებაშია, რომელშიაც არის იონად ქცეული ატომი, რომელმაც ელექტრონი დაკარგა და სათანადო პირობებში „ისწრაფვის“, უკან დაიბრუნოს იგი.

ამგვარი შედარება, რა თქმა უნდა, პირდაპირი მნიშვნელობით არ უნდა გავიგოთ, თუნდაც მარტო იმის გამო, რომ ატომისათვის მნიშვნელობა არ აქვს, როდის შეივსებს იგი დანაკლისს და საერთოდ ოდესმე შეივსებს თუ არა. ორგანიზმი კი, მოთხოვნილების დაუკმაყოფილებლობის გამო, საერთოდ იღუპება, როგორც ცოცხალი არსება. აქ განსაკუთრებით საგულისხმო ისაა, რომ სიტუაცია, რომელიც გარემოდან ცოცხალი არსების ქცევის მიზეზის სახით გამოიყოფა, მოთხოვნილების დაკმაყოფილების პირობას წარმოადგენს. და ამის გამო ობიექტურად ქცევის მიზანსაც შეიცავს: ქცევის ობიექტურ მიზეზში, მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისათვის საჭირო პირობების სახით, ისეთი რამეცაა მოცემული, რაც შეიძლება ცოცხალი არსების მიზნის შინაარსად გადაიქცეს, თუ მას ასეთი რამის გააზრების უნარი ექნება. ამიტომ, მოახერხებს თუ არა ცოცხალი არსება მის გააზრებას, სულ ერთია, გარკვეულ საზღვრებში, მიზეზობრივად განსაზღვრული ქცევის აქტები მაინც მიზანშეწონილი რჩება. მაგრამ ქცევის აქტები სუბსტანციონალური რამ არაა, რომ ორგანიზმში იყოს ჩაწყობილი და გარემოს ზემოქმედების კვალობაზე პიანინოს კლავიშით ხან ერთი მოვიდეს მოქმედებაში და ხან მეორე. ისინი ყოველ მოცემულ მომენტში სიტუაციის გზით შეპირობებული მთლიანი ორგანიზმის ცვლილებებითაა განსაზღვრული. გამოსარკვევიც სწორედ ესაა: ცოცხალ არსებაში მოთხოვნილების სიტუაციის ზემოქმედების შედეგად რა ცვლილება ხდება ისეთი, რომელიც მიზანშეწონილ აქტივობას ედება უშუალო საფუძვლად?

ამ ძირითადი მნიშვნელობის კითხვაზე საპასუხოდ დ. უზნაძე განწყობის ცნებას იძლევა, რომლის შინაარსი უმჯობესია მისივე სიტყვებით გადმოვცეთ. იგი წერს: „მოთხოვნილების ნიადაგზე ცოცხალი ორგანიზმი ინდივიდუალად, ქცევის სუბიექტად იქცევა, ხოლო მასზე მოქმედი გარე სინამდვილე მისთვის მოთხოვნილების დაკმაყოფილების სიტუაციის სახეს იღებს. რას ნიშნავს ეს? უწინარეს ყოვლისა ნათელი ხდება, რომ გარე სინამდვილე

ცოცხალ არსებაზე — როგორც ინდივიდზე, როგორც მოთხოვნილების სუბიექტზე ახდენს ზემოქმედებას — ე. ი. ცოცხალი არსების არა რომელიმე ნაწილობრივ მომენტზე, მის რომელიმე ძალაზე ან ფუნქციაზე, არამედ მასზე, როგორც მთლიანზე, როგორც ინდივიდზე, როგორც მოთხოვნილების სუბიექტზე. მაშასადამე, ნათელი ხდება ისიც, რომ გარე სინამდვილის ზემოქმედების ეფექტი პირველ რიგში ცოცხალ არსებაში, როგორც მოთხოვნილების სუბიექტში, როგორც ინდივიდში, იჩენს თავს, და მაშასადამე, მხოლოდ მთლიანობითი ხასიათის შეიძლება იყოს. უკეთ რომ ვთქვათ: ეს ეფექტი მოთხოვნილების სუბიექტში რაიმე ნაწილობრივი ცვლილების სახით კი არ უნდა იჩენდეს სადმე თავს, არამედ თვითონ ინდივიდის ცვლილებას, თვითონ ინდივიდის მოდიფიკაციას უნდა წარმოადგენდეს¹.

მაგრამ რას წარმოადგენს შინაარსობლივად ეს მთლიანობითი ეფექტი, ინდივიდის, როგორც მოთხოვნილების სუბიექტის, გადასხვაფერება, ანუ გადახალისება? გარე სინამდვილე, იმ ეფექტში, რომელსაც იგი სუბიექტში იწვევს, ასახულია, როგორც განსაზღვრული მოთხოვნილების სიტუაცია. მაგრამ ეს ეფექტი თვითონ სუბიექტის გადახალისება-გადასტრუქტურებას წარმოადგენს. ეს იმას ნიშნავს, რომ გარე სინამდვილესთან ურთიერთობაში ქცევის სუბიექტი მოთხოვნილების სიტუაციის შესატყვისად იცვლება. „იგი როგორც მთელი, როგორც ქცევის სუბიექტი უკვე მანამდე, სანამ მოქმედებას დაიწყებდეს, თავის მოთხოვნილების სიტუაციის შესატყვის მოდიფიკაციას განიცდის და ამიტომ მისი ზომავალი მოქმედება მოცემული სიტუაციის შესატყვისად მოდიფიცირებული არსების მოქმედებას წარმოადგენს. მაშასადამე, როგორ იმოქმედებს მოცემულ სიტუაციაში ესა თუ ის არსება, ეს განსაზღვრულ ფარგლებში, უკვე მანამ არის გარკვეული. სანამ მოქმედება დაიწყებოდეს: ეს უკანასკნელი მოცემულია იმ მოდიფიკაციის სახით, რომელსაც სუბიექტი გარემო ზემოქმედების შედეგად განიცდის“². ამგვარად, ქცევას წინ უსწრებს სუბიექტის დინამიკური მდგომარეობა — გარკვეული, მოცემული ვითარების შესატყვისი, მოქმედების ტენდენცია, რომელიც, როგორც ობიექტური სიტუაციის ასახვაში, ამ ქცევის საერთო ხასიათი, მისი ძირითადი რაგვარობა, მისი ობიექტური ვითარების შესატყვისობა წინასწარ არის განსაზღვრული.

¹ დ. უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, გვ. 67.

² მისივე, განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები, გვ. 18.

განწყობის ტერმინს დ. უზნაძე სუბიექტის ამ მთლიანი დინამიკური მდგომარეობის აღსანიშნავად ხმარობს. საყურადღებოა, რომ საბოლოოდ ქცევის აქტებს აქაც გარემო განსაზღვრავს, მაგრამ ეს სუბიექტის, ინდივიდის, შუალობით ხდება. გარემო თვითონ სუბიექტზე, ინდივიდზე, მოქმედებს და მას უქმნის განწყობას, რაც ქცევის აქტებს, როგორც თავისი თავის რეალიზაციას, წარმართავს. უზნაძე აქ მარქსიზმის კლასიკოსების მოსაზრებათა შესაბამისად კვლევა-ძიების დროს, როგორც ეს ნამდვილ ცხოვრებას შეეფერება, თვითონ „ნამდვილი ცოცხალი ინდივიდებიდან“ გამოდის და ცნობიერებას განიხილავს, როგორც მათს ცნობიერებას.

მოცემულ პირობებში როგორ უნდა მოიქცეს სუბიექტი, ეს მის განწყობაში წინასწარ, ქცევის დაწყებამდე, არის განსაზღვრული. ამიტომ განწყობა ერთსა და იმავე დროს ქცევის უშუალო მიზეზსაც წარმოადგენს და ქცევის მიზანშეწონილ ხასიათსაც განსაზღვრავს. როგორც მიზანშია წინასწარ მოცემული ის, რაც შემდეგ უნდა მოხდეს, სწორედ ასეა განწყობაში. განწყობაში ქცევის სიტუაციაა ასახული. ამიტომ განწყობით განსაზღვრული ქცევა სიტუაციის შესატყვისად, მაზასადამე, მიზანშეწონილად მიმდინარეობს. ასე წყდება ქცევის მიზანშეწონილობის საკითხი. ქცევა მთლიანად მიზეზობრიობის რეალშია ჩართული, მაგრამ მას ამავე დროს მიზანშეწონილი ხასიათიც აქვს.

ამგვარად, ცოცხალი არსების ქცევას განწყობა უდევს საფუძვლად, ადამიანის როგორც გარეგან-პრაქტიკული, ისე შინაგან-თეორიული აქტივობაც განწყობის ნიადაგზე აღმოცენდება. ამ მხრივ, ადამიანი ცხოველთა სამყაროს გამოეყოფა მხოლოდ განწყობის აღმოცენების სპეციფიკური პირობებით: სპეციფიკური ადამიანური ქცევის განწყობა, როგორც ამას ქვემოთ ვნახავთ, სულ სხვა ვითარებაში იქნება, ვიდრე ცხოველისა.

განწყობის ბუნების ექსპერიმენტული შესწავლა ადამიანის განწყობით დაიწყო. უკანასკნელ ხანებში კვლევა-ძიება ცხოველებზეც იქნა გადატანილი. ჩატარებული გამოკვლევების შედეგების განზოგადების საფუძველზე შემდეგი, ამჟამად ჩვენთვის საინტერესო, დასკვნებია მიღებული:

1. ცნობიერი ფსიქიკური პროცესების აღმოცენებას წინ უსწრებს მდგომარეობა — განწყობა, რომელიც ვერავითარ შემთხვევაში არათესიქიკურ, მხოლოდ ფიზიოლოგიურ, მოვლენად ვერ ჩაითვლება.

2. განწყობა არ წარმოადგენს ცნობიერების რომელიმე ერთ კონკრეტულ მოვლენას, ან კიდევ ცნობიერების რომელიმე მდგომარეობას. პირიქით, იგი უფრო ერთგვარ რეალურს, აქტიურ მდგომარეობას გამოსახავს, რომელიც, თუმცა ცნობიერების გარეშეა, მაგრამ მაინც გარკვევით მისი პროცესების მოქმედებას განსაზღვრავს. განწყობა ცნობიერი ფსიქიკური პროცესების—შემეცნების, ნებელობისა და გრძნობის—საფუძველში მდებარე ფსიქიკური რეალობაა, რომელიც, ხასიათდება რა დადებითად, არაცნობიერის ტრადიციულ ცნებას ზედმეტად ხდის.

3. განწყობა არაა ლოკალური, ან კიდევ პერიფერიული ხასიათის მოვლენა. იგი მთლიანი ორგანიზმის, მთლიანი სუბიექტის მდგომარეობაა და არა რომელიმე ცალკე ორგანოსი, ცალკე არესი. განწყობის სახით ყოველთვის მთლიანი სუბიექტია მოდიფიცირებული.

4. მოთხოვნილებისა და მისი ობიექტური პირობების, სიტუაციის, გარეშე არავითარი ქცევის განწყობა არ შეიძლება გაჩნდეს და არ არსებობს შემთხვევა, რომ განწყობის აღმოსაყენებლად, ორგანიზმის სტრუქტურაში მოცემულ ანატომიურ-ფიზიოლოგიურ შესაძლებლობებს გარდა, დამატებით კიდევ სხვა რაიმე პირობა იყოს საჭირო.

5. განწყობა პირველადი, მთლიანი უდიფერენციო მდგომარეობაა, რომელშიც სუბიექტისა და ობიექტის დაპირისპირების საჭიროება ჯერ კიდევ არ განიცდება. ის არაა ლოგიკური პროცესი¹.

6. ერთხელ აღმოცენებული განწყობა აღკვეთის შემდეგ უკვალოდ არ იკარგება. იგი ფიქსირდება სუბიექტში და სათანადო პირობებში ადვილად აქტიურდება. განმეორება ხელს უწყობს განწყობის ფიქსაციის საქმეს. ფიქსირებული განწყობა, ადვილად აღგზნებადობის გამო, ზოგჯერ არასავსებით ადეკვატურ სიტუაციაშია აქტიურდება და ილუზიისა და შემცდარი მოქმედების მიზეზად იქცევა.

7. ფიქსირებული განწყობის პუნების შესწავლის საფუძველზე გაკეთებულია ზოგადი ხასიათის დასკვნა, რომლის მიხედვითაც ე. წ. ინსტინქტურ მოქმედებას, ცოცხალი არსების გვარის განვითარების ხანგრძლივ ისტორიულ პროცესში, ფიქსირებული განწყობა უდევს საფუძვლად.

¹ დ. უ ბ ნ ა ძ ე, განწყობის ფსიქოლოგიის ექპერიმენტული საფუძვლები, გვ. 83.

8. „სოციალური ცხოვრების პირობებში ადამიანს საგანგებო უნარი, ე. წ. ობიექტივაციის უნარი უშუალოდ, რომელიც განსაკუთრებით დამახასიათებლად უნდა ჩაითვალოს მისთვის. ამიტომ განწყობა წამყვან როლს ალარ ასრულებს მის ცხოვრებაში — იგი მოხსნილი სახით განაგრძობს მასთან არსებობას, ხოლო წამყვანი როლი ობიექტივაციის ნიადაგზე აქტივირებულ აზროვნებას ეკისრება“¹.

რაში მდგომარეობს ობიექტივაციის უნარი, რომელიც ადამიანს, ფსიქოლოგიურად, ასე არსებითად განასხვავებს ცხოველისაგან? ადამიანური ქცევის სპეციფიკური თავისებურების გასაგებად საჭიროა, ახლო გავეცნოთ ამ ცნების შინაარსს.

ბ. ფიზიკური ცხოვრების ორი დონე — აქტივობის ორი პლანი

განწყობის საერთო ბუნების გარკვევის შემდეგ დგება კითხვა: რას წარმოადგენს ის სპეციფიკური თავისებურება, რომელიც ფსიქოლოგიურად ეგოდენ მეკეთრად განასხვავებს ადამიანს ყველა სხვა ცოცხალი არსებისაგან? ამ კითხვაზე პასუხს ობიექტივაციის ცნების შინაარსი და მის ნიადაგზე აგებული ფსიქიკური ცხოვრების თავისებურებათა გათვალისწინება იძლევა.

რაში მდგომარეობს ობიექტივაციის აქტი? ადამიანისათვის ყველაზე დამახასიათებელი ისაა, რომ გარე სინამდვილე მასზე, როგორც სოციალურ არსებაზე, ორმაგად ახდენს გავლენას: „პირდაპირ, უშუალოდ მოქმედი გამლიზიანებლისა, და არაპირდაპირ, სიტყვიერი სიმბოლოს საშუალებით, რომელსაც საკუთარი, დამოუკიდებელი შინაარსი არ გააჩნია, და მხოლოდ წარმომადგენელია სხვა რაიმე უცხო გამლიზიანებლისა: ადამიანი აღიქვამს ან სინამდვილეში მიმდინარე პროცესების ზეგავლენას, ან იმ სიტყვიერ სიმბოლოთა ზემოქმედებას, მათ რომ სპეციფიკურ ფორმაში წარმოდგენენ“². მაშინ, როცა ცხოველის ქცევას აქტიური სინამდვილის ზემოქმედება განსაზღვრავს, ადამიანი ამ სინამდვილეს უშუალოდ არ ემორჩილება. მას შეუძლია, გარე სინამდვილის მოვლენათა ზემოქმედებას მხოლოდ მას შემდეგ გაცეს პასუხი, რაც ამ მოვლენებს თავის ცნობიერებაში გაატარებს — მათს გაცნობიერებასა და გააზრებას მოახდენს.

¹ დ. უზნაძე, განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები, გვ. 105.

² იქვე, გვ. 106.

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, გარემოს უშუალო ზემოქმედების პირობებში გაშლილ ქცევას საფუძვლად განწყობა უდევს. ახლა ასეთი საკითხი დგება: რა ემართება განწყობას ვერბალურ სიტყვაში პრეზენტირებული სინამდვილის პლანში? სოციალურად განსაზღვრული ადამიანისათვისაც თანაშობს რაიმე როლს იგი, თუ ამ შემთხვევაში ქცევა სხვა საფუძველზე მიმდინარეობს?

ამ საკითხთან დაკავშირებით დ. უზნაძე ყურადღების პრობლემაზე ჩერდება და შემდეგ უსვამს ხაზს: მიღებულია, რომ ყურადღება შერჩევის ახდენს; იგი საშუალებას გვაძლევს, ჩვენზე მოქმედ შთაბეჭდილებათა რიგიდან რომელიმე გამოვაცალკეოთ და, ფსიქიკური ენერგიის კონცენტრაციის გზით, მისი წარმოდგენა მაქსიმალური სინათლითა და სიცხადით მოვახდინოთ. ასეთია ყურადღების შესახებ დღემდე არსებული ყველა შეხედულების საერთო და ძირითადი აზრი: ყურადღება, ჩვეულებრივ, ასეთი შერჩევის უნარის სახით განისაზღვრება.

მაგრამ ასეთი განსაზღვრება იწვევს აღძვრას ისეთი საკითხებისას, რომელთა გარკვევის გარეშე თვითონაც გაურკვეველი რჩება. როგორაა შესაძლებელი, ყურადღება ისეთ რამეს მივაქციოთ, რაც ჯერ კიდევ არ გამხდარა ჩვენი ცნობიერების საგანი? იმისთვის, რომ რაიმეზე შევჩერდეთ, რაიმეს ყურადღება მივაქციოთ, აუცილებელია, ეს რაღაც უკვე იყოს როგორმე მოცემული. მაგრამ იმისთვის, რომ ეს შესაძლებელი გახდეს, ე. ი. რომ რაიმე მოცემული გვქონდეს, აუცილებელია ჩვენი ყურადღება მასზე უკვე იყოს მიპყრობილი. პრინციპულად, რასაკვირველია, საკითხს ყურადღების კონცენტრაციის დონის შესახებ აქ არაერთგვაროვანი მნიშვნელობა არ აქვს: ჩვენი პრობლემა ეხება ყურადღების პირველადს კონცენტრაციას, ხოლო დონეს, რომელსაც ეს კონცენტრაცია აღწევს, ამ შემთხვევაში მნიშვნელობა არ აქვს¹. ამ მოსაზრებას თუ მხედველობაში ვიქონიებთ-ო, — ამბობს დ. უზნაძე, — მაშინ ცხადი გახდება, რომ ვერც ერთი დღემდე არსებული განსაზღვრება ვერ ხდის გასაგებად, თუ ნამდვილად რას ეწოდება ყურადღება.

ყურადღების გავრცელებული განსაზღვრების მიხედვით იგულისხმება, რომ ერთი და იგივე მოვლენა შეიძლება ორნაირად იყოს მოცემული სუბიექტისათვის: ყურადღების აქტების გარეშე და ყურადღებით. ერთ შემთხვევაში ჩვენზე მოქმედი შთაბეჭდილე-

¹ ¹ დ. უზნაძე, განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები, გვ. 106.

ბანი სრულიად მოკლებული არიან ცნობიერების სინათლესა და სიცხადეს, ხოლო მეორე შემთხვევაში იგივე შთაბეჭდილებები სწორედ ასეთი ნიშნებით ხასიათდებიან.

მაგრამ, ერთი მხრით, გაუპართლებელი ჩანს, ისეთი ცნობიერი მოცეპულობის არსებობა დაეუშვათ, რომელიც მოკლებული იქნება ცნობიერების სიცხადისა და სინათლის ყველა ხარისხს, ხოლო, მეორე მხრით, შეუძლებლად უნდა მივიჩნიოთ, რომ რომელიმე მოვლენამ ისე მართებულად განსაზღვროს სუბიექტის მოქმედება, რომ იგი რალაცნაირად მის მიერ საკმაო სინათლითა და სიცხადით არ იყოს განცდილი. გარდა ამისა, არ უნდა იყოს მიზანშეწონილი, ისეთი ფსიქიკური შინაარსის არსებობა ვცნოთ, რომელიც, ყურადღების აქტების გზით, ფსიქიკურ შინაარსად ქევეის გამო ახალს არაფერს იძენს: სუბიექტისათვის იგი ისევ იმავე მოვლენად რჩებოდეს, როგორც ასეთი აქტების განხორციელებამდე იყო. უნდა ვიფიქროთ, რომ ყურადღების აქტი სუბიექტს რალაცას ახალს აწვდის, იმისგან განსხვავებულს, რაც მას, როგორც, აქ აქტის წარმოებამდე ჰქონდა.

„შეიძლება, ყურადღების ტრადიციულ გაგებას საფუძვლად ის გაუცნობიერებელი აზრი ედოს, რომ აღამიანის ფსიქიკის მუშაობა ორ სხვადასხვა პლანში უნდა იქნეს განხილული: ერთ პლანში იგი მიმდინარეობს ყურადღების მონაწილეობის გარეშე, ხოლო მეორეში მისი პირდაპირი მონაწილეობით. ამასთანავე, სინათლისა და სიცხადის პრედიკატი, როგორც ეტყობა, ორივე შემთხვევაში, როგორც აუცილებელი უნდა ვიგულისხმოთ“¹.

როგორაა წარმოდგენილი დ. უზნაძის მიერ ფსიქიკური მუშაობის ეს ორი პლანი?

საკითხი ფსიქიკური ცხოვრების ამ ორ პლანზე მიმდინარეობის შესახებ დღემდე არ ყოფილა ჩვენს მეცნიერებაში გაცნობიერებული. მაგრამ სხვადასხვა ფსიქიკური მოვლენის შესწავლის დროს მეცნიერებას ისეთი დებულებების მიღებაც უხდებოდა, რომელთა ბოლომდე გააზრებას შეეძლო ეს საკითხი წამოეყენებიაო, — წერს დ. უზნაძე, — და აღნიშნული საკითხის გათვალისწინებას შემდეგ მარტივ მაგალითზე ცდილობს².

¹ დ. უზნაძე, განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები, გვ. 109.

² ა. ნ. ლეონტიეს ფსიქიკური მუშაობის ორი პლანის ბოლომდე გაუცნობიერებელი აზრი უნდა ჰქონდეს მხედველობაში, როცა წერს: „У современного человека сознание является «лабильной» формой психического отражения“.

ვთქვათ, კაცი იღვიძებს და ქცევის ჩვეულებრივ აქტებს მიმართავს: ტანსაცმლის ჩაცმას იწყებს. ტანთ შეიმოსა და, აი, ახლა ფეხსაცმელს მიმართა, მაგრამ უცბად აღმოჩნდა, რომ ფეხი ისეთათვის უფლად არ ჩადის ფეხსაცმელში, როგორც ეს ჩვეულებრივ ხდებოდა, რაღაც უშლის ხელს. ასეთ შემთხვევაში შესაძლებელია მომხდარი მოვლენებისადმი ორგანიზმის დამოკიდებულება: სუბიექტი ან ყურადღებას არ აქცევს ამ შედარებით უმნიშვნელო მოვლენას და ფეხსაცმლის ჩაცმას განაგრძობს, ანდა მაშინვე წყვეტს ამ ფაქტს, რათა გამოარკვიოს, რამ გამოიწვია ეს მოულოდნელი უხერხულობა. ეს მას ამ მიზეზის თავიდან ასაცილებლად და ფეხსაცმლის ჩაცმის საკირო აქტების შესასრულებლად სჭირდება.

ანალოგიური შემთხვევები, მარტივიც და რთულიც, ცხოვრების ყოველ ნაბიჯზე შეიძლება დავადასტუროთ. ადამიანის მთელი ცხოვრება ამგვარ პროცესთა სერიებისაგან შედგება. რომ ჩვეუკირდეთ, შეიძლება ამ მარტივ აქტში გამოვავაჟარაოთ ცნობიერების ორი არსებითად განსხვავებული პლანი — „იმპულსური“ და „გაშუალებული“ პლანი.

რა არის დამახასიათებელი იმპულსური ქცევის პლანისათვის? პირველ რიგში შესამჩნევი ხდება მისი უშუალო ხასიათი — სუბიექტი, ისე როგორც მისი აქტები, მთლიანად ქცევის პროცესშია ჩართული. ასე ხდება ცხოველის ე. წ. ინსტინქტური და ადამიანის ჩვეული, მექანიზირებული მოქმედების დროს. იმპულსური ქცევაც სინამდვილის შესაფერი მონაკვეთის ასახვის საფუძველზეა შესაძლებელი, მაგრამ აქ სუბიექტი სინამდვილეს ასახავს არა მის სრულ მთლიანობით, ერთიანობაში, მის ყველა დეტალში, „არამედ მხოლოდ იმ აგენტთა მონაკვეთში, რომელიც გარკვეულ მიმართებაში იმყოფება მისი ქცევის მიზნებთან“¹. ასახვა აქაც საკმაოდ ცხადი უნდა იყოს, რომ იგი ქცევის ნამდვილ ფაქტორად იქცევა. ზემოთ მოყვანილი მაგალითის შემთხვევაში კაცმა უნდა შეძლოს ფეხსაცმლის სხვა საგნებისაგან გამოყოფა და მისი საკმაოდ სიცხადით

мыра, но из этого следует только то, что все воспринимаемое может быть при определенных условиях предметом сознания, а вовсе не то, что всякое психическое отражение имеет форму сознания". „Эта область „не презентированного“ в психике человека чрезвычайно широка, что и делает, кстати говоря, совершенно безжизненной и ложной всякую психологию, ограничивающую предмет своего изучения лишь явлениями, доступными интроспекции“ (Психологические вопросы сознательности учения, 10—11. Известия АН РСФСР, № 3. 7. 33. 27.

¹ დ. უზნაძე, განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები, გვ. 10.

აღქმა, რომ საპირო ქცევის აქტის შესრულება გახდეს შესაძლებელი. მიუხედავად ამისა, ჩვენ არავითარი საფუძველი არ გვაქვს, ასეთ აქტებში ყურადღების მონაწილეობის შესახებ ვილაპარაკოთ. აღქმის ხატისმაგვარი ცნობიერების შინაარსებისა და ქცევაში ჩართული ცალკე აქტების პირობად ყურადღებას ვერ ჩავთვლით, რადგან „ისინი აღმოცენდებიან და მოქმედებას იწყებენ მხოლოდ იწისათვის, რომ მაშინვე, ყოველი შეფერხების გარეშე, ადგილი დაუთმონ მათ მიერ სტიმულიზირებულ მომდევნო აქტებს, რომელნიც, თავის მხრივ, ასევე შეუჩერებლივ აკეთებენ ამასვე. ისინი ქცევის მთლიან ჯაჭვში ცალკე რგოლებს წარმოადგენენ, იმ სიგნალების როლს ასრულებენ, რომელნიც ქცევის პროცესში მომდევნო ნაბიჯების სტიმულაციას ახდენენ. მათ არ აქვთ საკუთარი, დამოუკიდებელი ღირებულება; ისინი არ არსებობენ ამ როლის გარეშე. თავისთავად, იმ ქცევის პროცესიდან გამოყოფილად, რომელშიც მთლიანად, უნაშთოდ, არიან ჩართული. იმპულსური ქცევა მიმდინარეობს იმ იმპულსებზე სრული დამოკიდებულების ნიშნის ქვეშ, რომელნიც გარეშე და შინა გარემოს შეზავებიდან მომდინარეობენ — აქტუალურ სიტუაციაზე უშუალოდ და აუცილებელი დამოკიდებულების ქვეშ, სიტუაციაზე, რომლითაც იგინი ყოველ ცალკე მომენტში არიან გარშემორტყმული. ერთი სიტყვით, იმპულსური ქცევის აქტების დროს, სუბიექტი მასზე მოქმედი აქტუალური სიტუაციითაა შებოჭილი და ამ სიტუაციაში მოცემულ პირობებით განსაზღვრული“¹.

რის ნიადაგზე წარმოებს ასეთ შემთხვევებში ჩვენზე მოქმედი ურიცხვი აგენტებიდან მხოლოდ ისეთების შერჩევით გამოყოფა, რომელნიც მოცემული ქცევის მიზნებს შეესატყვისებიან, და მათზე ფსიქიკური ენერგიის კონცენტრაცია? ყურადღება ფორმალური ხასიათის ფუნქციაა. „შერჩევის ფუნქციას არაფერი აქვს საერთო ყურადღების ცნებასთან“². შთაბეჭდილების ამორჩევასა და შეფასებას იგი ვერ მოახდენს. მისთვის სულ ერთია რაზე იქნება მიმართული, რომელი შთაბეჭდილება გადაიქცევა მისი აქტის საგნად. იმ ფსიქოლოგიისათვის, რომელიც უგულებელყოფს ჩვენში ძველი, ტრადიციული, მეცნიერებისთვის სრულიად უცნობ ძალთა არსებობას, ეს საკითხი გადაუწყვეტელი რჩება. დ. უზნაძის აზრით,

¹ დ. უზნაძე, განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები, გვ. 111,

² მისივე, ყურადღების არსის პრობლემისთვის, ფსიქოლოგია, ტ. IV, 1947, გვ. 142.

განწყობის თეორიის საფუძველზე ამ საკითხის გადაჭრა ადვილად ხდება. აქტუალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილების სიტუაცია მოქმედებს ცოცხალ არსებაზე და მასში მთლიანობითი ხასიათის ეფექტს იწვევს. ეს ეფექტი აქტუალური მოთხოვნილების სიტუაციის სუბიექტისეულ ასახვას წარმოადგენს, — „ასახვას, რომელიც გაგებული უნდა იყოს, როგორც წინაპირობა და გეზი სუბიექტის მიერ გასაშლელი ქცევისა, როგორც განწყობა, რომელიც ქცევის სინამდვილის ასახვის კალაპოტში აყენებს“¹. ქცევა ყოველთვის განწყობითაა გაშუალებული. „გარკვეულ პირობებში მოქმედი სუბიექტის ცნობიერებაში გარემოდან ის შემოდის და საკმაო სინათლით მხოლოდ ის განიცდება, რაც უკვე აქტუალურ განწყობაშია ასახული. ეს იმას ნიშნავს, რომ ის, რაც ყურადღებას, როგორც ფორმალურ ძალას, არ შეუძლია, განწყობის ფუნქციად უნდა ვცნოთ, იმ განწყობის ფუნქციად, რომელიც არა მხოლოდ ფორმალურს, არამედ, აგრეთვე წმინდა შინაარსობრივ ცნებასაც წარმოადგენს“².

დ. უზნაძის აზრით, იმპულსური ქცევის პლანს უშუალოდ მოცემული სიტუაციის ნიადაგზე აღმოცენებული განწყობის რეალიზაცია იძლევა. აქ ერთი რამ სადავოა: ჩვენ უფრო სარწმუნოდ ის მოსაზრება მიგვაჩნია, რომლის მიხედვითაც აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსით აღძრული ყოველი ქცევა (მიუხედავად იმისა, ობიექტური სინამდვილის მხრიდან უშუალოდ მოცემული სიტუაცია ედება მას საფუძვლად, თუ — წარმოსახული) იმპულსურ ქცევად ითვლება. ამ საკითხზე ქვემოთ მოგვიხდება შეჩერება.

ახლა ვნახოთ, რას წარმოადგენს ობიექტივაციის პლანი? როცა ქცევაში რაიმე დაბრკოლება გაჩნდება და სიტუაცია რთულდება, ქცევა ისე შეუფერხებლად ვეღარ მიმდინარეობს, როგორც ამას იმპულსური ქცევის დროს ჰქონდა ადგილი. გაჩნდება თუ არა დაბრკოლება, ქცევის აქტი, რომელიც უნდა მომხდარიყო — მორიგი რგოლი აქტთა ჯაჭვში — ჩვეულებრივ აღარ უთმობს ადგილს მომდევნოს, იმ აქტს, რომლის სტიმულირებაც მას უნდა მოეხდინა. ამიტომ ქცევა წინ ვერ მიდის, ჩერდება „და სათანადო რგოლი, ასე ვთქვათ, აქტთა ჯაჭვიდან გამოვარდება. რამდენადაც იგი არ

¹ დ. უზნაძე, განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები, გვ. 112.

² იქვე.

იწვევს მომდევნო აქტს, მას დროებით ჯაქვის ერთ-ერთი რგოლის მნიშვნელობა ეკარგება, იგი, ფსიქოლოგიურად, დამოუკიდებელ საგანად იქცევა, ობიექტად, რომელსაც თავისთავადი, აქტუალურად მიმდინარე ქცევის პირობებისაგან დამოუკიდებელი, არსებობა და ისეთი თავისებურებები აქვს, რომელთა წინასწარ გაცნობიერება აუცილებელია, რათა მისი მიზანშეწონილი გამოყენება, ქცევის პროცესში ხელახლად ჩართვა შესაძლებელი გახდეს¹. ზემოთ მოყვანილ მაგალითში, ფეხსაცმელი, რომლის ხატი ჩაცმის ქცევაში ჩართული აღქმის შედეგად იყო მიღებული და რომელმაც საჭირო, მომდევნო, აქტის სტიმულაცია ვერ მოახერხა, სუბიექტისათვის დამოუკიდებელ ობიექტად იქცევა. სუბიექტი მისკენ შემეცნებითს აქტებს მიმართავს, აკვირდება, ადარებს ერთმანეთს. მის თვისებებს, მსჯელობს შემჩნეული უხერხულობის შესაძლო მიზეზებზე და ა. შ. ასეთ შემთხვევაში „ელემენტარული თეორიული ქცევის პროცესი მოძრაობს ჩვენ წინ“. ამ უკანასკნელის შედეგზეა დამოკიდებული, თუ როგორ წარიმართება შემდეგში ქცევა, რას უზამს სუბიექტი ფეხსაცმელს ამ ქცევის წარმატებით დამთავრების მიზნით. „ეს სპეციფიკური აქტი, რომელიც ადამიანის მოქმედებათა ჯაქვში ჩართულ საგანს ან მოვლენას გამოყოფს, შეაჩერებს და დაკვირვების საგანგებო, დამოუკიდებელ, ობიექტად აქცევს, შეიძლება ობიექტივაციის სახელწოდებით აღვნიშნოთ“². ამ აქტის შედეგად ქცევა უფრო მაღალ დონეს აღწევს, ისეთ დონეს, რომელზედაც ვერასოდეს ვერ ავა ცხოველი.

რა თქმა უნდა, ობიექტივაცია თვითონ არ ქმნის ობიექტს. უკანასკნელი არსებობს გარე სინამდვილეში. ამ აქტის საფუძველზე, სუბიექტი აზროვნებით სწვდება მას, როგორც გარკვეულ ობიექტს, როგორც მისგან დამოუკიდებლად არსებულ მოვლენას თუ საგანს. და მიღებულ ობიექტურ შინაარსს მეტყველების ფორმაში ათავსებს. საგანი, როგორც ობიექტი, მეორე სუბიექტსაც გულისხმობს და ამიტომ ობიექტივაციის აქტი მხოლოდ საზოგადოებრივი ცხოვრების პირობებში შეიძლება აღმოცენდეს.

რომ ჩავუყვირდეთ, დავრწმუნდებითო, — ამბობს დ. უზნაძე, — რომ თითქმის ყველგან, სადაც ჩვენ, ჩვეულებრივ, ყურადღების ტერმინით ვსარგებლობთ, ობიექტივაციის აქტთან გვაქვს საქმე.

¹ დ. უზნაძე, განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები, გვ. 113.

² იქვე, გვ. 114.

ობიექტივაციას აქტთან, რომლის ნიადაგზეც ქცევის მთლიანი მიმდინარეობიდან მისი ერთი რგოლი გამოიყოფა, საგანგებო დაკვირვების საგნად იქცევა და ჩვენი ცნობიერების ყველაზე ცხადი და აქტუალური შინაარსის სახეს იღებს. ეს იმას გულისხმობს, რომ ყურადღება გაგებული უნდა იქნეს, როგორც ობიექტივაციის პროცესი, როგორც რისამე ობიექტად მიღება. აზროვნების პროცესებს საგანი ამ აქტის საშუალებით ეძლევა. შეშეცნება რომ შესაძლებელი გახდეს, საგანი სუბიექტის წინ უნდა დადგეს, როგორც ობიექტი.

ზემოთ განვითარებული მსჯელობის საფუძველზე, დ. უზნაძე ფსიქიკური ცხოვრების ორ დონეს — განწყობისა და ობიექტივაციის დონეს — განასხვავებს. პირველი საერთოა ცხოველისა და ადამიანისათვის, მეორე კი — სპეციფიკურ ადამიანურ მოვლენას წარმოადგენს.

განწყობის დონეზე სიცოცხლე „ცვლალებათა რიგის უწყვეტ ნაკადს, ახლის შეუწელებელ ქმნადობას წარმოადგენს; აქ არაფერი არ მეორდება“, „გამორიცხულია აზრიც კი მოვლენათა იგივეობის შესახებ“. განწყობის დონეზე „ცნობიერებაში სინამდვილის მხოლოდ ის მონაკვეთი აისახება, რომელიც ცოცხალი ორგანიზმის აქტუალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილებაზე მიმართულ მოქმედებათა მიზანშეწონილი მიმდინარეობისათვისაა საჭირო. თვითონ ეს სინამდვილე კი, ან რომელიმე მისი მხარე, სუბიექტს ყურადღების გარეშე რჩება: იგი არ წარმოადგენს მის ობიექტს, არ წარმოადგენს საგანს, რომელიც საგანგებოდ იპყრობს მის ყურადღებას“¹.

სულ სხვა მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე ობიექტივაციის დონეზე, სადაც სინამდვილე მეორე პლანშია წარმოდგენილი. რაწამს სინამდვილე (და არა მხოლოდ მის ნიადაგზე შესაძლო აქტივობა) თვითონ იწყებს ობიექტად ქცევას ადამიანისათვის, იგი გამოეყოფა იმ ფაქტთა წრეს, რომელიც ქცევის უშუალო პირობას წარმოადგენს, და ამის შედეგად სუბიექტისთვისაც დამოუკიდებელ, თავისთავად საგნად იქცევა. ამ ნიადაგზე აღმოცენდება აზროვნების პროცესი, რომელიც სინამდვილის ყოველმხრივი ასახვის მიზანს ემსახურება. განწყობის პლანში წარმოებული ასახვისაგან განსხვავებით აქ ისეთ ასახვასთან გვაქვს საქმე, რომელიც „იგივე-

¹ დ. უზნაძე, განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები, გვ. 116.

ობის ლოგიკურ პრინციპს ემყარება — პრინციპს, აუცილებელს ჩვენი აზროვნებითი აქტების რეგულაციისათვის. სახელდობრ: წამოვყენებთ თუ არა ჩვენ მიერ ობიექტივირებული სინამდვილის მონაკვეთის ერთი რომელიმე მხარის იდეას, ჩვენ იმ წამსვე მეორეზე გადასვლა გვიხდება, შემდეგ მესამეზე და ა. შ., სანამ ამჟამად ჩვენთვის საინტერესო საგანს მთლიანად არ ამოვწურავთ. მაგრამ გადავდივართ რა ერთი მხრიდან მეორეზე, ჩვენ მაინც ვერ ვუახლოვდებით ამოცანის გადაჭრას, თუ არ დაეუშვით, რომ თითოეული ჩვენ მიერ განხილული მხარე მთელი ამ ხნის განმავლობაში თავის უცვლელ იგივეობას ინარჩუნებს, იგივეობას, რომელიც მთლიანი საგნის ხატის აღსადგენად ამ მხარეების ნიადაგზე პირდაპირ აუცილებელია. ჩვენ თითოეული მხარის ანალიზსა და იდენტიფიკაციას ვახდენთ იმ დროის განმავლობაში, რომელიც საჭიროა იმისთვის, რომ საგნის, როგორც მთლიანის, აღდგენა მოვახერხოთ¹.

ლოგიკური აზროვნების ერთ ყველაზე ტიპურ დებულებას წარმოადგენს იგივეობის დებულება. ეს დებულებაო, — ანბობს დ. უზნაძე, — შემდეგს გვეუბნება: ჩვენ რომ მსოფლიოს მარადიულს, უწყვეტ მდინარებას თავი დავალწიოთ და რაიმე მოვლენას ერთხელ მაინც მეორეჯერ შევხედოთ, ე. ი. ჩვენ რომ რისიმე განმეორება შევძლოთ, დავინახავთ, რომ ყველაფერი თურმე თავის თავს უდრის, რომ A ყოფილა A. ცხადია, A რომ A-ს დაუშპირისპიროთ, ე. ი. რაიმე საგანი თუ მოვლენა რომ თავის თავს შევადაროთ, სრულიად აუცილებელია, ამ მოვლენაზე განმეორებით შევჩერდეთ და ის, როგორც იგივე, ორჯერ მაინც გავითვალისწინოთ: ერთხელ, როგორც სუბიექტი, და მეორედ, როგორც ობიექტი. ის გარემოება, რომ ლოგიკური აზროვნების წინამძღვარს იგივეობის აქსიომატური დებულება შეაღგენს, უდავოდ მიუთითებს, რომ ლოგიკური აზროვნება სინამდვილეს, როგორც ასეთს, ე. ი. განმეორებულ სინამდვილეს, ეხება — სინამდვილეს, როგორც ობიექტს, და არა, როგორც მარად ცვალებადს მდინარებას. აქედან ისიც ცხადია, რომ ჩვენი ლოგიკური აზროვნების წინამძღვარს მართლაც ობიექტივაცია წარმოადგენს. მაგრამ იდენტიფიკაციის აქტს ერთი რამ კიდევ ემატება, რომლის გარეშეც ნამდვილი აზროვნების პროცესი შეუძლებელი იქნებოდა;

¹ დ. უზნაძე, განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები, გვ. 117.

სახელდობრ: საზოგადოებრივი ცხოვრების პირობებში, სინამდვილის ობიექტივირებული მონაკვეთის თავისთავთან იგივეობის იდეის გაჩენა, ფსიქოლოგიურ წინამძღვარს ქმნის იმისათვის, „რომ ობიექტივირებული, მამასადამე, თავის თავთან გაიგივებული სინამდვილე გარკვეული სახელწოდებით აღვნიშნოთ. მოკლედ, ეს მეტყველების ჩასახვისა და განვითარების შექველ შესაძლებლობას ჰქმნის“¹.

ამგვარად, ადამიანი არა მარტო გარე სინამდვილის უშუალო შთაბეჭდილებებს (ქცევის განუწყვეტელ დინებაში ჩართული ალქმის ინდივიდუალურ ხატებსა და მათ რეპროდუქტულ სურათებს) განიცდის არამედ იგი, ზემოთ აღწერილი გზით, ამ უკანასკნელთა სახით წარმოდგენილი სინამდვილის ობიექტურ თავისებურებასაც სწვდება, განსაზღვრულ ცნებებსა და იდეებს იმუშავებს და გარე სინამდვილესთან გაშლილ ურთიერთობას, აჰყავს რა უკანასკნელი ობიექტივაციის დონეზე. ამ ცნებებითა და იდეებით აწესრიგებს.

ობიექტივირებული შინაარსები: აზრები, ცნებები, იდეები — მეტყველების ფორმებში ექცევიან და განსაზღვრულ მნიშვნელობათა მატარებელი სიტყვების სახით მოქმედებენ ადამიანზე. დ. უზნაძე ინდივიდუალურ წარმოდგენებსა (ალქმის რეპროდუქტულ ხატებს) და ოცნების სურათებს მკვეთრად განასხვავებს იდეებისაგან, რომელთა სახითაც ადამიანი ობიექტური სინამდვილის კანონზომიერებას სწვდება. მას უდავოდ მიაჩნია, რომ წარმოდგენის უნარი პრიმიტივის და ზოგიერთ ცხოველსაც უნდა ჰქონდეს. იდეები, ცნებები კი მხოლოდ ადამიანის კუთვნილებაა. წარმოდგენა, ვიწრო მნიშვნელობით, ერთი რომელიმე ცალკე საგნის, ცალკე ეგზემპლარის ალქმის რეპროდუქციის, ან კიდევ ოცნების გზით მიღებული სურათია და, ამ მხრივ, არაფრით განსხვავდება ალქმისაგან. იდეა კი თავისი ბუნებით ზოგადია, იგი ობიექტური სინამდვილის განსაზღვრული მონაკვეთის არსს გამოსახავს. ეს ორი მოვლენა (წარმოდგენა და იდეა) თავიანთი აღმოცენების პირობების მიხედვითაც არსებითად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. წარმოდგენა იმავე პირობებში აღმოცენდება, რომელშიაც ალქმა: იგი განწყობის უშუალო პროდუქტია. იდეის აღმოცენება — სინამდვილის გარკვეული მონაკვეთის იდეის წვდომა კი ობიექტივაციის აქტის საფუძველზე გაშლილი აზროვნების გზით ხდება.

¹ დ. უზნაძე, განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები, გვ. 134.

რა ზეგავლენას ახდენს ადამიანის ქცევაზე მეტყველების სახით გაშლილი აზრითი, ანუ იდეური, სიტუაცია?

განწყობის კვლევის საქმეში, სხვათა შორის, ერთი მარტივი ექსპერიმენტია გამოყენებული. ცდისპირს მხედველობის ან კიდეც შეხების არეში შესადარებლად 10—15-ჯერ ზედიზედ აძლევენ სხვადასხვა სიდიდის ორ წრეს, ან კიდეც ბურთს. ამას საგანწყობო ცდები ეწოდება. ამის შემდეგ, ცდისპირის შეუმჩნეველად, უტოლოს ნაცვლად ტოლ ბურთებს აწვდიან (კრიტიკული ცდები). საგანწყობო ცდებში უტოლო სიდიდეების აღქმის განწყობა იქმნება და ფიქსირდება. კრიტიკულმა ცდებმა უნდა გვიჩვენოს ამ განწყობის მოქმედება. უქანასკნელი თავს იჩენს ტოლი სიდიდეების უტოლოდ, ილუზიურად, აღქმაში.

იმის გამოსარკვევად, შეიძლება თუ არა ვერბალურად სტიმულიზირებულმა სიტუაციამაც შეასრულოს განწყობის ობიექტური ფაქტორის როლი, რ. ნათაძის მიერ ჩატარებულ იქნა ზემოთ აღწერილი ცდები შემდეგი ვარიანტით: ცდისპირს საგანწყობო ობიექტების მიწოდების ნაცვლად ეძლევა დავალება: წარმოიდგინოს — გაიაზროს, თითქოს ერთ ხელში, ეთქვათ მარჯვენაში, დიდი ბურთი აქვს, მეორეში კი — პატარა. როცა ცდისპირი განაცხადებს, რომ მან ასეთ წარმოდგენას მართლა მიაღწია, დავალება ისევ მეორდება. ასე ხდება დაახლოებით 15-ჯერ (საგანწყობო ცდები). ამის შემდეგ ცდისპირს მართლა აწვდიან ხელში ტოლ ბურთებს და სთხოვენ, მათი ურთიერთშედარება მოახდინოს. ილუზიური აღქმა აქაც ჩვეულებრივად იჩენს თავს. იგი განსაკუთრებით კარბად აღმოაჩნდა მსახიობებსა და თეატრალური ინსტიტუტის სტუდენტებს. საგანწყობო ცდებმა ცდისპირთა ორ კატეგორიად დაყოფა მოგვცა. ერთი ჯგუფის ცდისპირები სრულიად ადვილად ახერხებდნენ, სიდიდეთა ცხოველი ინდივიდუალური ხატი შეექმნათ და აღქმისებური სინათლით განეცადათ. ასეთ ცდისპირებს წარმოადგენდნენ, უმაჯრესად, სამსახიობო ნიჭით დაჯილდოებული პირები. ცდისპირთა მეორე ჯგუფს ასეთი რამ არ ეხერხებოდა. ისინი, ძირითადად, აზრითს აქტებს, იდეებს ემყარებოდნენ და დიდი ძალისხმევის შემდეგ აღწევდნენ სასურველ შედეგს.

ამ მიზნით ჩატარებულ იქნა სხვა, სრულიად განსხვავებული, ხასიათის ცდები, რომელთა აღწერა ახლა შორს წაგვიყვანდა.

დ. უზნაძის აზრით, „თუ განწყობის ჩვეულებრივ ცდებში საქმე აქტუალური სინამდვილის რომელიმე ინდივიდუალურ მონაკვეთ-

თან, საესებით გარკვეულ სიტუაციასთან, გვქონდა, ამ შემთხვევაში განწყობის ობიექტურ პირობას აზრით, ანუ უბრალოდ, იდეური სიტუაცია წარმოადგენს: სუბიექტს ანგარიშის გაწევა უხდება არა რეალურად მოცემულ, არამედ იდეალურად წარმოდგენილ, აზრით სიტუაციასთან¹.

ამგვარად, ობიექტივაციის გზით მიღებული შინაარსები — აზრები, ცნებები, იდეები — მეტყველების ფორმაში გაშლილი იდეური, ანუ აზრითი, სიტუაციის სახით განწყობის ობიექტურ ფაქტორად იქცევა, განწყობისა, რომელიც ახლა ადამიანისათვის დამახასიათებელ დონეზე იქმნება და აქტიურდება. განწყობის სუბიექტურ ფაქტორად ისევ მოთხოვნილება რჩება. მოთხოვნილების გარდა კიდევ სხვა რაიმე ფაქტორს, რომელიც სუბიექტის მხრიდან შეიძლება დაედვას განწყობას საფუძვლად, დ. უზნაძე არ ცნობს. ჩვენ შემდეგში შევეცდებით, დავასაბუთოთ, რომ ასეთი ფაქტორი არსებობს ნებისყოფის სახით.

საკმარისია, ჩავუკვირდეთ ყველაფერს, რაც აქ ობიექტივაციისა და ფსიქიკური ცხოვრების ორი დონის შესახებ ითქვა, რომ მაშინვე ცხადი გახდეს შემდეგი: ფსიქიკური ცხოვრების პირველი — განწყობისეული — დონე, აქტივობის პირველი პლანი, პირველი სიგნალური სისტემის გზით მიმდინარეობს, ხოლო ფსიქიკური ცხოვრების მეორე — იდეური — დონე, აქტივობის მეორე — ობიექტივირებული — პლანი, მეორე სიგნალური სისტემით მოწესრიგებულ ცხოვრებას გამოხატავს. ფსიქიკური ცხოვრების პირველი დონე, აქტივობის პირველი პლანი, სრულიად ძალდაუტანებლად, ემთხვევა პირველ სასიგნალო სისტემას, როგორც თავის ფიზიოლოგიურ საფუძველს, ხოლო ფსიქიკური ცხოვრების მეორე დონე, აქტივობის იდეური პლანი, ასევე ძალდაუტანებლად თავსდება მეორე სასიგნალო სისტემის ფიზიოლოგიურ ქარგაზე². სულიერი ცხოვრების პირველი დონიდან (პირველი სასიგნალო სისტემიდან) მეორე დონეზე (მეორე სასიგნალო სისტემაზე) გადასვლის ფსიქოლოგიურ პირობას ობიექტივაციის აქტი წარმოადგენს. იგი არის, რომ ადამიანს შესაძლებლობას აძლევს, აზროვნების სა-

¹ დ. უზნაძე, განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები, გვ. 129.

² ამ საკითხზე უფრო დაწვრილებითაა ლაპარაკი ჩვენს გამოკვლევაში: „მეორე სასიგნალო სისტემა და ფსიქიკური ცხოვრების მეორე დონე“, აღ. წულუკიძის სახ. კუთაისის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, X, 1950—1951, გვ. 261—299.

შუალებით, პირველი სიგნალური სისტემის, ანუ აქტუალურად მოცემული. შთაბეჭდილებების, ნიადაგზე მეორე სიგნალური სისტემის მოვლენებს — ცნებებსა და იდეებს — მისწვდეს და საკუთარი აქტივობა ვერბალურ ფორმაში გაშლილი აზრითი სიტუაციის შესატყვისად წარმართოს. ობიექტივაციის აქტს შექველად მოეპოვება თავისი ფიზიოლოგიური მხარე, რომელიც კვლევა-ძიებას საჭიროებს.

ი. პ. პავლოვმა პირველი სიგნალური სისტემის შესახებ შექმნა მეცნიერული მოძღვრება. მანვე მოგვცა მნიშვნელოვანი მოსაზრებები მეორე სიგნალური სისტემის ბუნებისა და როლის შესახებ. ი. პ. პავლოვის ღოწაფეები (განსაკუთრებით ა. გ. ივანოვ-სმოლენსკი) აწარმოებენ მეორე სიგნალური სისტემის კანონზომიერებათა ნაყოფიერ კვლევა-ძიებას. მაგრამ ობიექტივაციის აქტის ფიზიოლოგიური მექანიზმი, ის მექანიზმი, რომლითაც, ყოველ კერძო შემთხვევაში, პირველი სიგნალური სისტემიდან მეორე სიგნალურ სისტემაზე გადასვლა ხორციელდება, ჯერ კიდევ არაა ნაპოვნი. ობიექტივაციის აქტის ფსიქოლოგიური ბუნების გათვალისწინება ამ აქტის ფიზიოლოგიური საფუძვლების მოძებნაში ერთგვარ დახმარებას გაუწევდა მკვლევარს.

აღნიშვნის ღირსია ისიც, რომ ორივე ავტორი: ი. პავლოვი და დ. უზნაძე — ერთიმეორისაგან დამოუკიდებლად (პირველი ფიზიოლოგიის, ხოლო მეორე ფსიქოლოგიის მხრიდან) მკვეთრად მიჯნავს წარმოდგენის ინდივიდუალურ ხატს იდეისაგან და საილუსტრაციოდ სიზმრის მოვლენებს მიმართავს. ორივე შემთხვევაში წარმოდგენა პირველ სიგნალურ სისტემაში, აქტივობის პირველ პლანში, ჩართულ მოვლენად ცხადდება, ხოლო ცნება, იდეა, აზრი მეორე სიგნალური სისტემისა — ობიექტივირებული სიტუაციის — სამკვიდროს შეადგენს და პირველი რიგის მოვლენებს ეფუძნება.

ი. პ. პავლოვის მხატვრული და გონივრული ტიპებიც, როგორც ზემოთ ვნახეთ, განმეორებითს დასაბუთებას ნახულობენ ფსიქოლოგიურ გამოკვლევებში.

ი. პავლოვის მიერ დადგენილ მხატვრულ ტიპს აზროვნების შესაძლებლობა არ აკლია, როგორც ეს ზოგიერთს ჰგონია. მხატვრული ტიპი სხვაზე ნაკლებ როდი სარგებლობს სიტყვიერი სისტემით. მისთვის სპეციფიკური და დამახასიათებელი ისაა, რომ მას ძლიერი და ცხოველი ინდივიდუალური — ეგზემპლარული წარმოდგენის ტენდენცია აქვს, რის გამოც ვერბალურ ფორმაში მიწოდებული იდეაც მასში მყისვე, რომელიმე კონკრეტულ სახეში,

რომელიმე ცალკე ხატში, კონკრეტდება და, ამგვარად, ხორცშესხმული აღქმისებური უშუალოდობით დგება მის წინაშე. მხატვართა მიერ მოცემული ქეშმარიტი პროდუქტებიც ყოველთვის იდეურია, მაგრამ იდეა სახეში, კონკრეტიზირებულ ხატშია მოცემული, იმ ხატში, რომლის სახითაც იგი შემოქმედს წარმოუდგა. სიტყვიერი სისტემის ზეგავლენით წარმართულ მხატვრული ტიპის ადამიანის ქცევას ასეთი ხატები შეიძლება განსაზღვრავდნენ. იგი სიტყვის ზოგადს შინაარსს, იდეას სწვდება თუ არა, მყისვე შესატყვის განცალკევებულ ხატს ქმნის და ამ იდეას ამ ხატში განიცდის ისე, რომ იდეა და ინდივიდუალური ხატი, როგორც ორი რამ, შეიძლება მისთვის არ არსებობდეს. მაგრამ, როცა ამას აუცილებლობა მოითხოვს, რა თქმა უნდა, მასაც შეუძლია, ერთგვარი ძალისხმევის შედეგად, ხატის სურათოვნება ჩამოიცილოს და განყენებული იდეა იქონიოს მხედველობაში. მეორე სიგნალური სისტემის, ანუ ობიექტივირებული შინაარსების, დაკარგვის შემდეგ (რასაც პათოლოგიურ შემთხვევებში ვხვდებით) მხატვრული ტიპი, მხატვარი, ხედავს და ხატავს უიდეო სახეებს, რომლებიც სიზმრის წარმოდგენებს უფრო ჰგავს, ვინემ მეორე სიგნალური სისტემით მოწესრიგებული აღქმის ან წარმოდგენის ხატს. სპეციფიკური მხატვრული შესაძლებლობა შეიძლება მას შეუღალახავი ჰქონდეს, მაგრამ, დაკარგული აქვს რა ობიექტივაციის უნარი, არ გააჩნია სინამდვილის იდეა, რომელმაც წარმოდგენის ხატი თავისდა შესატყვისად უნდა მოაწესრიგოს.

ჩვენ ვფიქრობთ, ი. პავლოვს ასეთი მოსაზრება უნდა ჰქონოდა მხედველობაში, როცა იგი მეორე სასიგნალო სისტემას სპეციფიკურ ადამიანურ მოვლენად თვლიდა, ხოლო ნორმალურ ადამიანთა შორის ორ ძირითადს ტიპს (გონივრულსა და მხატვრულს) არჩევდა. და ამბობდა: გონივრული ტიპი, უპირატესად, მეორე სიგნალური სისტემის მიხედვით მოქმედებს, მხატვრული კი — პირველით.

გ. სახევა, რომელსაც ემყარება განწყობა

განწყობის ფსიქოლოგიას გადასაწყვეტი აქვს ერთი, მისთვის უაღრესად მნიშვნელოვანი, საკითხი. ეს საკითხი განწყობის აღმოცენების პირობებს ეხება. განწყობის ფსიქოლოგიის ძირითადი დებულებების მიხედვით, ცნობიერების მოვლენებს: აღქმას, წარმოდგენას, აზროვნებას და ა. შ. — ყოველთვის უსწრებს წინ შესატყვისი აქტივობის განწყობა: სინამდვილის რომელიმე მონაკვეთი

რომ აღვიქვათ, საკიროა, წინასწარ ამ სინამდვილის აღქმის განწყობა შევვექმნეს. მაგრამ თვითონ განწყობის შესაქმნელად სინამდვილის მოცემული მონაკვეთის ასახვა აუცილებელი, რადგან, როგორც ვიცით, განწყობა მოთხოვნილების სიტუაციის ასახვის გზით იქმნება. აქ თითქოს გამოოვეალ წრეში ვექცევით. ისე გამოდის, რომ აღქმას განწყობა უნდა უსწრებდეს წინ, ხოლო განწყობას — აღქმა.

როგორაა ასეთი რამ შესაძლებელი? როგორ დავალწიოთ თავი ამ, ერთი შეხედვით თითქოსდა გადაულახავ, სიძნელეს?

ეს საკითხი პირველად დ. უზნაძემ დააყენა. მისი გადაჭრის პირველი ცდაც მანვე მოგვცა. დ. უზნაძე ასე მსჯელობს: აღქმა, როგორც ქცევის გარკვეული აქტი, არ შეიძლება წინ უსწრებდეს განწყობას. პირიქით, სანამ სუბიექტი აღიქვამდეს სიტუაციას, რომელშიაც მან თავისი მოთხოვნილება უნდა დაიკმაყოფილოს, მანამ მას შესატყვისი განწყობა უნდა შეექმნას. ამიტომ „აღქმა“, რომელიც წინ უსწრებს განწყობას და მისი აღმოცენების ერთ აუცილებელ პირობას შეადგენს, არ შეიძლება დასრულებული აღქმა იყოს. აქ იგი მხოლოდ დაქვემდებარებულ როლს ასრულებს. ამიტომ ამ კონტექსტში უფრო სწორი იქნება შემჩნევის შესახებ ვილაპარაკოთ და არა — აღქმაზე.

აღქმის ტერმინი ორ განსაზღვრულ შინაარსს აღნიშნავს; სახელდობრ: ქცევის სავსებით დამოუკიდებელ დასრულებულ აქტს და დამოკიდებულს, სხვა ქცევისას, იმ ქცევისას, რომელშიაც თვითონაა ჩართული, — მიზნისადმი უშუალოდ დაქვემდებარებულ აქტს. პირველ შემთხვევაში აღქმა შეადგენს სუბიექტის წინაშე მდგარ დამოუკიდებელ, თავისთავად ამოცანას. მეორე შემთხვევაში სუბიექტის მიზანია არა აღქმა, არამედ გარკვეული ქცევა, რომლისთვისაც ეს აღქმა წარმოებს. ამიტომ აქ საკმარისია, შევამჩნიოთ ჩვენთვის საინტერესო ობიექტი, რომ მაშინვე შესატყვისი აქტივობაზე გადავიდეთ.

ამგვარად, დ. უზნაძის აზრით, „ჩვენ შეგვიძლია, დავუშვათ, რომ მოქმედ სუბიექტს, ამა თუ იმ მოთხოვნილების გვერდით, თავიდანვე მოცემული აქვს იმ სიტუაციის წინასწარ შემჩნევის, ანუ თავისებური „აღქმის“ უნარი, რომელსაც მისი მოთხოვნილების დაკმაყოფილება შეუძლია“¹.

¹ Д. Н. Узнадзе, Основные положения теории установки, 1949, стр. 18 (ბელაწერი).

რას წარმოადგენს ეს წინასწარ „შემჩნევა“, ანუ „აღქმა“, რომელიც განწყობის აღმოცენებას მიუძღვის წინ?

როგორც ცნობილია, ფსიქიკას არ აქვს საკუთარი, მატერიისაგან დამოუკიდებელი, არსებობა. იგი არის სივსება, რომელიც მატერიამ განვითარების გარკვეულ საფეხურზე შეიძინა. ფსიქიკის ისე ნათლად გამოხატული ფორმები, როგორიც შეგრძნებებია, მხოლოდ მატერიის უმაღლეს ფორმებთანაა დაკავშირებული. მაგრამ ეს იმას არ უარყოფს, რომ არსებობს ფსიქიკის კიდევ უფრო ადრინდელი ფორმები, რომელნიც წინ უსწრებენ შეგრძნებებს. თავისი მოსაზრების დასადასტურებლად დ. უზნაძეს მოჰყავს ვ. ლენინის დებულება, რომ „თვით.მატერიის შენობის საძირკველში“ შეიძლება მხოლოდ ვიგულისხმოთ უნარის არსებობა, რომელიც შეგრძნებას ჰგავს“. აქედან ავტორი ასკვნის: უდავოა, რომ ფსიქიკას, ამ შემთხვევაში შეგრძნებას, აქვს თავისი ისტორია, რომ მისი პრიმიტიული ფორმები უნდა ვიგულისხმოთ თითქმის „თვით მატერიის შენობის საძირკველში“ კი (чуть ли не „в фундаменте самого здания материи“). მაგრამ თუ ეს ასეა, მაშინ უდავოა, რომ არსებობს აღქმის განვითარების საფეხურები. განვითარების უდაბლეს საფეხურზე ადგილი აქვს პრიმიტიულ აღქმას — უბრალო შემჩნევას, მაშინ როცა განვითარების უმაღლეს საფეხურზე ჩვენ საქმე გვაქვს სრულყოფილი, დამოუკიდებელი აღქმის აქტებთან. ვინაიდან განვითარების განვლილი საფეხური არ იკარგება, მოხსნილი სახით განაგრძობს არსებობას, ყველგან, სადაც აღქმის მაღალ ფორმებთან გვაქვს საქმე, აღქმის დაბალი, პრიმიტიული ფორმებიც არსებობენ. პირველი განწყობის ნიადაგზე აღმოცენდება, ხოლო უკანასკნელი თვითონ განწყობის აღმოცენებას ედება საფუძვლად.

დ. უზნაძის ზემოთ განხილული შეხედულების იმ სახით გაზრება, როგორც იგი ავტორის მიერაა წარმოდგენილი, ძნელი ხდება. შევჩერდეთ ამ სიძნელეზე.

1. განწყობის ფსიქოლოგიის ძირითადი დებულებების მიხედვით აღქმა მხოლოდ განწყობის ნიადაგზე აღმოცენდება. ნორმალურ აღქმაში მხოლოდ ის შინაარსები შეიძლება იყოს მოცემული, რომლებიც ობიექტური სინამდვილიდან წინასწარაა ასახული განწყობაში. ამიტომ განწყობის ნიადაგზე აღმოცენებული აღქმა შეუძლებელია შინაარსულად უფრო მდიდარი და ზუსტი იყოს იმ ასახვაზე, რომელიც განწყობას ედება საფუძვლად. ის, რასაც დ. უზნაძე შემჩნევას უწოდებს, შინაარსის სიუხვითა და გარკვეულობით — თუ უფრო მაღლა ავა, ჩვეულებრივი აღქმის დონეზე მაინც უნდა

იღვეს. მან უნდა ასახოს განწყობის ფორმაში ობიექტური სინამდვილის ის თავისებურებანი, რომელნიც შემდეგ განწყობიდან ალქმაში ცნობიერდება. სინამდვილის ის მხარე, რომელიც წინასწარ არ ასახულა განწყობაში, ალქმაში ვერ შემოვა. ასეთი რამ რომ იყოს შესაძლებელი, მაშინ განწყობის ცნება არ იქნებოდა საჭირო. ამიტომ ძნელი დასაჯერებელია, რომ პირველადი ასახვა, რომელიც მოთხოვნილების სიტუაციის სახით შემოდის განწყობაში, იგივე ალქმა იყოს, ოღონდ პრიმიტიული და მისი პრიმიტიულობა შინაარსეულ სიღარიბეში, უბრალო შემჩნევაში, მდგომარეობდეს.

2. თუ ალქმა თავისი განვითარების დაბალ საფეხურზე — „შემჩნევის“ საფეხურზე — განწყობას კი არ საპიროებს, არამედ, პირიქით, წინ უძღვის მას, გაუგებარია, რატომ ხდება აუცილებელი ეს უკანასკნელი ალქმის განვითარების უმაღლესი საფეხურებისათვის. ცხადია, რომ ალქმის განვითარება მისი საფუძვლის, განწყობის, განვითარების გზით უნდა მიდიოდეს. პრიმიტიულ ალქმას განწყობის პრიმიტიული ფორმა უნდა ედევნა საფუძვლად. ამიტომ პრიმიტიული ალქმის განწყობის მიმართაც იგივე კითხვა დადგება: რა ბუნების ასახვა ედება მას საფუძვლად?

3. „შემჩნევა“ არც ისე პრიმიტიული ალქმა უნდა იყოს, თუ იმ ფუნქციის მიხედვით ვიმსჯელებთ, რომელიც მას განწყობის აღმოცენებაში ეკისრება. გარე სინამდვილის ურიცხვი მოვლენებიდან მასში მოთხოვნილების საგანი, მოთხოვნილების დაკმაყოფილების პირობები, სიტუაცია, უნდა აისახოს. ამიტომ მისი რაღაც გაურკვეველ არსებობად შემჩნევა მართლა უბრალო შემჩნევა კი არ უნდა იყოს, არამედ სავსებით გარკვეული საგნის, მოცემული მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისათვის საჭირო საგნის ასახვა.

არც განწყობისეულ ალქმაში — ჩვეულ გარემოში მიმდინარე ყოველდღიურ ალქმაში — არის სინამდვილე უფრო სრულად და მრავალმხრივად წარმოდგენილი. ალქმის აქტები აქაც მოკლებული არიან თავისთავადობას, ქცევის საერთო მიზანს ექვემდებარებიან და სწრაფად უთმობენ ადგილს ერთმანეთს. ალქმის ის ფორმა, რომელსაც დ. უზნაძე „შემჩნევას“ უპირისპირებს, ობიექტივაციის აქტის ნიადაგზე აგებული დაკვირვება, ალქმის სიტუაციაში წარმოებული აზროვნება¹, რომელიც იმდენად განსხვავდება ე. წ.

¹ ალქმის სიტუაციაში აზროვნების შესახებ იხ. პროფ. ა. ბოკორიშვილი, აზროვნება, პროფ. ბოკორიშვილი და დოც. შ. ჩხარტიშვილი, ფსიქოლოგია, 1950, გვ. 266.

შემჩნევისაგან, რამდენადაც — განწყობისეული აღქმისაგან. ამიტომ, თუ გამართლებოდა ისეთი ფსიქიკური ფენომენის, როგორც „შემჩნევა“ უნდა იყოს, განწყობამდე არსებობის შესაძლებლობა, მაშინ, იმავე საფუძველზე, სხვა ფსიქიკური ფენომენების უგანწყობოდ არსებობის აღიარებას წინ არაფერი სიძნელე არ დახვედებოდა. მაგრამ საქმე ისაა, რომ ასეთი გამართლება არ მოიძებნება. ჩვენ შეუძლოდ მიგვაჩნია განწყობის გარეშე ისეთი ფსიქიკური ფენომენის აღმოცენების შესაძლებლობა ვცნოთ, რომელიც თავისი ბუნებით იქნება აღქმა, თუნდაც პრიმიტიული.

მაგრამ მაშინ ასახვის რა ფორმას ემყარება განწყობა? რომელი ასახვის გზით შემოდის ქცევის ობიექტური ფაქტორი, სიტუაცია, განწყობაში?

განწყობის წინარე, ანუ პრიმიტიული, აღქმის არსებობის დასასაბუთებლად. დ. უზნაძე, როგორც ვნახეთ, ვ. ლენინის მოსაზრებაზე მიუთითებს. ვ. ლენინი აღნიშნული მოსაზრებით დაუპირისპირდა მახს, რომელიც წერდა: „შენობაში, რომელიც მატერიისგან შედგება, შეგრძნება რაღაც ანაზღეულად უნდა წარმოიშვას, ან იგი, ასე ვთქვათ, თვით ამ შენობის საძირკველში უნდა არსებობდეს. ჩვენი თვალსაზრისით ეს კითხვა არსებითად უაღბია. ჩვენთვის მატერია არ არის პირველად მოცემული რამ. ასეთ პირველად მოცემულს უფრო ელემენტები წარმოადგენენ (რომელთაც ერთგვარი განსაზღვრული აზრით შეგრძნებები ეწოდება)“¹... მახის ამ სუბიექტურ-იდეალისტური შეხედულების საპასუხოდ ვ. ლენინი ამბობს: „ნათლად გამოხატული ფორმით შეგრძნება მხოლოდ მატერიის უმაღლეს ფორმებთან (ორგანიულ მატერიასთან) არის დაკავშირებული, და „თვით მატერიის შენობის საძირკველში“ შეიძლება მხოლოდ ვიგულისხმოდ უნარის არსებობა, რომელიც შეგრძნებას ჰგავს“². ამგვარად, ვ. ლენინი შეგრძნებებს მატერიის უმაღლეს ფორმებთან, ორგანულ მატერიასთან, აკავშირებს, ხოლო არაორგანულ მატერიაში და, მაშასადამე, „თვით მატერიის შენობის საძირკველში“ გულისხმობს უნარის არსებობას, რომელიც შეგრძნებას ჰგავს. ცხადია, რომ ამ უნარში არ იგულისხმება ფსიქიკური ასახვა, რაიმე სახის ფსიქიკური ფენომენი, რომელიც მხოლოდ ორგანულ მატერიას შეიძლება აღმოაჩნდეს. მატერიის საფუძველში ფსიქიკური ასახვის რომელიმე

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 14, 1940, გვ. 42.

² იქვე, გვ. 43. ნახ., აგრეთვე, იქვე, გვ. 106.

ფორმის დაშვება დუალიზმის ძირითადი თეზისის მიღებას ნიშნავს, ასე რომ შეუძლებელია უნარში, რომელსაც ვ. ლენინი მთელი მატერიის საფუძველში ხედავს, ვიგულისხმობთ ალქმის პრიმიტიული ფორმა, ის, რასაც დ. უზნაძე „შენჩნევას“ უწოდებს.

უფრო სწორი იქნება ვიფიქროთ, რომ განწყობა, წინ უძღვის რა ასახვის ყველა ფსიქიკურ ფორმას უკლებლივ, თავის მხრივ, ეფუძნება ასახვას, რომელიც არის თვისება მთელი მატერიისა, როგორც არაორგანულის, ისე ორგანულისა. საჭიროა რამდენიმე სიტყვით მაინც შეეჩერდეთ ამ ასახვაზე და ვნახოთ, ორგანულ სამყაროში, ცოცხალ ორგანიზმში, როგორ ედება საფუძვლად იგი განწყობას.

ბუნება რომ ერთიმეორისაგან მოწყვეტილი, იზოლირებული საგნებისა და მოვლენების შემთხვევითი თავმოყრა იყოს, როგორც ეს მეტაფიზიკას აქვს წარმოდგენილი, ასახვა საერთოდ შეუძლებელი იქნებოდა. ყოველგვარი ასახვის ფიზიკური პირობა ისაა, რომ ბუნება წარმოადგენს შეკავშირებულს, ერთიან მთლიანს, სადაც საგნები, მოვლენები, იზოფებებიან რა განუწყვეტელ მდინარებაში, დაულალავ მოძრაობასა და ცვალებადობაში, ორგანულად დაკავშირებული არიან ერთმანეთთან, დამოკიდებული არიან ერთმანეთისაგან და განაპირობებენ ერთმანეთს. ყოველ ნივთში, ყოველ საგანში ასახულია ბისი გარე სამყარო, როგორც მისი მდგომარეობის, მასში მიმდინარე ცვლილების მიზეზი. ამიტომ ჩვენ ერთი საგნის ბუნებას ყოველთვის მეორე საგნის მდგომარეობაში ვწვდებით.

ნივთს არ შეუძლია, გამომავლავნოს თავისი თავი სხვა ნივთებთან ურთიერთობის გარეშე. როცა ორი საგანი ურთიერთზე მოქმედებს, გარკვეული მოვლენა წარმოიშვება, რომელშიაც, როგორც ერთ განუყოფელ მთლიანში, ორივე ნივთის თავისებურებაა მოცემული. მაგნიტი რკინას იზიდავს. მიზიდულობის ფაქტში ერთნაირადაა წარმოდგენილი როგორც ერთი, ისე მეორე: რკინა მინისკენ არ მიიზიდება, ხოლო მაგნიტი მინას ვერ მიიზიდავს. არავის არაფერი ეცოდინებოდა მაგნიტური თვისების შესახებ, რომ ქვეყნად არ ყოფილიყო ნივთი, რომელთანაც მაგნიტი სპეციფიკურ ურთიერთობაში მოდის. ამიტომაც, რომ ენგელსი ამბობს: „სხეულებზე ვერაფერს ვიტყვით, თუ არ შევეხეთ მოძრაობას. თუ არ შევეხეთ სავსე სხეულებთან ურთიერთ დამოკიდებულებას“¹.

¹ ფ. ენგელსი, წერილი მარქსისადმი, 8 მაისი, 1873 წ.

მოცემულ მომენტში ყოველ ნივთს, ყოველ ორგანიზმს, თავისი შინაგანი მდგომარეობა აქვს და ამის მიხედვით არის იგი გარკვეული ნივთი თუ ორგანიზმი. მაგრამ ეს შინაგანი მდგომარეობა იზოლირებული, ცალკე აღებული ნივთის ბუნება კი არაა, არამედ შეპირობებულია ნივთთა იმ ურთიერთობით, რომელშიაც იგი იმყოფება. ნივთის შინაგანი ბუნება დაირღვევოდა, რომ იგი ამ ურთიერთობიდან ამოგვეყვანა. ფიზიკა ამტკიცებს, რომ სამყაროში არის მატერიალური სისტემა, სადაც ასანთის კოლოფისოდენა მასა რამდენიმე ათეულ ტონას იწონის, რომ იქ სხვანაირია მოძრაობის ტემპი და ღრთა მსვლელობა. იქაური მასა რომ დედამიწაზე ჩამოგვეტანა, მაშინვე აფეთქდება. ია და ჩვენი სისტემისათვის დამახასიათებელ ორგანიზაციას მიიღებდა. ასევე მოუვიდოდა აქაურ ნივთებს, რომ ისინი იმ სისტემაში მოხვედრილიყვნენ. ასე რომ მოცემული ნივთის მდგომარეობაში მთელი მატერიალური სისტემის ბუნება ჩანს. „საერთოდ ნივთი თავისთვის, — წერდა ლენინი, — არის ცარიელი უსიცოცხლო აბსტრაქცია. ცხოვრებაში, მოძრაობაში ყველაფერი, გარდაიქმნება რა ერთი მდგომარეობიდან მეორეში, არის როგორც „თავისთვის“ ისე „სხვებისთვის“, სხვებთან მიმართებაში“¹. თითოეული ნივთი, თითოეული ორგანიზმი მდგომარეობას იცვლის იმის მიხედვით, თუ როგორ იცვლება მისი ურთიერთობა სხვა დანარჩენ ნივთებთან, ე. ი. იმის მიხედვით, თუ როგორ იცვლება მისი გარემო².

მატერია რომ შინაგანი კანონზომიერების გზით ვითარდება, რომ მან არ იცის არავითარი გარეშე ძალა, გარდა საკუთარი ძალებისა, იმას როდი ნიშნავს, რომ მატერიალური განვითარების თითოეულ ფორმას, თითოეულ ნივთის სხვებისაგან აბსოლუტურად დამოუკიდებელი შინაგანი კანონზომიერება გააჩნია და იგი ამის მიხედვით ვითარდება. ნივთის განვითარების შინაგანი კანონზომიერება იმ ურთიერთობითაა განსაზღვრული, რომელშიაც მოცემულ

¹ Л е н и н. философские тетради, 1936, стр 103.

² ფიზიკური ასახვის შესახებ ასეთივე აზრს ავითარებს ტოდორ პავლოვი. იგი წერს: *выясно логично принять, что когда я поскольку предметы внешним образом реагируют (по отношению друг к другу), они развивают одновременно и свои определенные внутренние соотношения, которые и носят характер взаимного ограничения (или резонанса) своего бытия как проявления „природы природного целого“ или, что то же самое, обнаружения их наиболее глубокой материальной сущности* (Телория отражения, 1949, стр. 21).

მომენტში შედის იგი, როგორც ამ ფორმით, ამ პირობებით გარკვეული ერთეული. საგანთა და მოვლენათა შორის დამოკიდებულება რომ უცვლელი რჩებოდეს, უცვლელი დარჩებოდნენ ცალკე საგნებიც. განვითარებას მხოლოდ გარემოთა ცვალებადობა იწვევს. იმის მიხედვით, თუ როგორ იცვლება გარემო, იცვლება ნივთის თუ ორგანიზმის შინაგანი მდგომარეობაც. ერთ შემთხვევაში ეს ცვლილება უმნიშვნელოა და გარდამავალი, მეორეში კი — არსებითი და შედარებით მყარი.

როდესაც მატერიალურ სისტემაში გარკვეული ადგილისა და მდგომარეობის ნივთები ურთიერთზე მოქმედებენ, ისინი თავიანთი ბუნების მიხედვით ერთიმეორის მდგომარეობას ცვლიან. მოვლენა-მდგომარეობათა ამ ცვალებადობას წარმოადგენს და ამიტომაც, რომ მასში თვით საგანი, ან უკეთ საგნის ის თავისებურება გვეძლევა, რომელსაც იგი მეორე გარკვეულ საგანთან ურთიერთობაში ამჟღავნებს. ამის გამოა ისიც, რომ მოვლენაში — საგნის ბუნების, საგნის მდგომარეობის ცვლაში — ეს მეორე საგანიც ჩანს.

ნივთთა ასეთი დამოკიდებულების გამო სამყარო მიზეზობრივად შეკრულ უწყვეტ მთლიანობას წარმოადგენს. საგანთა და მოვლენათა ამ უწყვეტ მიზეზობრივ ურთიერთობაში ერთი ნივთი თავის თავში ატარებს მეორე ნივთის სახეს, მეორე ნივთის თავისებურებას. ეს უნდა ჰქონოდა ლენინს მხედველობაში, როცა ამბობდა, მთელ მატერიას აქვს ასახვის თვისებაო. მატერიას რომ საერთოდ ასახვის თვისება არ გააჩნდეს, ადამიანური შემეცნებაც შეუძლებელი იქნებოდა. ადამიანი ერთი მატერიალური წარმონაქმნის, ერთი ნივთის თავისებურების შეცნობას მეორე მატერიალური წარმონაქმნის, მეორე ნივთის მდგომარეობაში ახერხებს. იგი სინდიკის მდგომარეობაში ტემპერატურის ცვლილებებს ხედავს, ხოლო ბარომეტრისაში — ატმოსფეროსას. სეისმოგრაფი მას მიწისქვეშა ბძგების შესახებ ამცნობს, ხოლო სპექტროსკოპი უშორეს სისტემებში მომხდარ ცვლილებებს უჩვენებს; რადიომიმღებში ვისმენთ ამბებს, რომლებიც ჩვენგან ათასეულ კილომეტრზე ხდება, ტელევიზიასა და ფოტოგრაფიაში კი თვალთვხედავთ მას. დაბოლოს, ყოველი ნივთის თავისებურებას ადამიანი ამ ნივთების მიერ საკუთარ მდგომარეობაში გამოწვეული ფიზიკური ცვლილებების გზით ასახავს¹.

¹ იხ. შ. ჩხარტიშვილი, ფიზიკოფიზიკური პრობლემისათვის, ქუთაისის ალ. წულუკიძის სახ. სახელმწიფო პედაგოგიკური ინსტიტუტის შრომები, ტ. II, 1941, გვ. 49—50.

მეცნიერებამ ასახვის იმ პრინციპზე, რომელიც მთელ მატერიას ახასიათებს, შექმნა ბუნებაში არსებული საგნების, ბუნებაში მიმდინარე ცვლილებების ამსახველი ურთულესი და უზუსტესი აპარატები. ეს უკანასკნელნი გაცილებით უფრო ზუსტად ასახავენ სამყაროში მომხდარ ცვლილებებს, ჩვენ ირგვლივ მიმდინარე მოვლენებს, ვინემ ის აპარატები, რომელნიც გრძნობის ორგანოების სახით გააჩნია ცოცხალ არსებას, თუნდაც ადამიანს.

ცოცხალი ორგანიზმი, ადამიანის ჩათვლით, მატერიის ორგანიზაციის ერთი ფორმაა. იგი ნივთთა მთელი სამყაროს საერთო ბუნებას იზიარებს. ეს უფლებას გვაძლევს, დროებით სხვა ყველაფერი უყურადღებოდ დავტოვოთ და ორგანიზმი განვიხილოთ, როგორც ნივთი, რომლის მდგომარეობაში, განსაზღვრულ ცვლილებათა ფორმაში, ისახება გარე სინამდვილის საგნებისა და მოვლენების ზემოქმედება. ასეთ შემთხვევაში განვითარებული ორგანიზმი, უპირველეს ყოვლისა, წარმოგვიდგება, როგორც უალრესად ფაქიზი და მრავალმხრივი ფიზიკური აპარატი, რომელიც, განსაზღვრული ინტენსივობის საზღვრებში, თითქმის ყველა იმ ზემოქმედებას აღნიშნავს, რომელთაც ასახავს ყველა ადამიანის ხელქმნილი აპარატი ერთად. ორგანიზმი, უწინარეს ყოვლისა, აწარმოებს ფიზიკურ ასახვას, რომელიც პრინციპში მთელ მატერიას ახასიათებს. ფიზიკური ასახვა წარმოადგენს ასახვის ყველა განვითარებული ფორმის მატერიალურ საფუძველს, სწორედ ისე, როგორც ფიზიკური არსებობა არის ყოველგვარი არსებობის — როგორც ბიოლოგიურის ისე სულიერის — საფუძველი. სიკვდილი ართმევს ამ აპარატს თავისებურებას იმით, რომ არღვევს და შლის მის ფიზიკურ ორგანიზაციას.

რაში მდგომარეობს, ამ მხრივ, ორგანიზმის, როგორც ცოცხალი არსების, თავისებურება?

ორგანიზმის, როგორც გარე ზემოქმედებისადმი უალრესად ფაქიზი ნივთის, მდგომარეობაში ფიზიკურად ასახულია ყველა ის მოვლენა, რომელიც მასზე რეალურად მოქმედებს. როცა ცოცხალ არსებაში რაიმე მოთხოვნილება ილევძებს, ის ცვლილებანი, ანუ ასახვანი, რომელთაც ამ მოთხოვნილებასთან დაკავშირებული საგნები და მოვლენები იწვევენ მასში, ღირებულებას იძენს — ორგანიზმი ღიზიანდება და განსაკუთრებით მგრძნობიარე ხდება მისადმი. თუ გავიხსენებთ იმას, რაც ადრე მოთხოვნილების, მისი საგნისა და ორგანიზმის სტრუქტურის ერთიანობის შესახებ ითქვა, ბუნებრივად გვეჩვენება, რომ მოთხოვ-

ნილების მდგომარეობაში იგრძნობა ფიზიკური ცვლილებები, რომელთაც მოთხოვნილების საგანი იწვევს, რადგან თვითონ მოთხოვნილებაც ისტორიულად ამ საგნის ზემოქმედების, ამ ცვლილებების ნიადაგზეა აღმოცენებული და, ამდენად, მათი ბუნებია მოვლენას წარმოადგენს.

პავლოვური ფიზიოლოგიის მეცლევართა შრომებიდან ნათლად ჩანს, რომ ცოცხალ არსებაში ფიზიკურად მთელი მასზე მოქმედი გარე სინამდვილეა ასახული და არა მხოლოდ იზოლირებული უპირობო თუ პირობითი გამღიზიანებელი. მარტო ის ფაქტი, რომ ინდიფერენტული გამღიზიანებლის პირობით გამღიზიანებლად ქცევა ხერხდება, იმას ამბობს, რომ პირველი ფიზიკურად მანამ იყო ასახული ინდივიდში, სანამ სიგნალის როლს მიიღებდა თავის თავზე. გარე ზემოქმედების გზით ინდივიდში შექმნილი ცვლილებისადმისასიცოცხლო მნიშვნელობის მინიჭება ფიზიკური ასახვის ბიოლოგიურ ასახვაში გადასვლას ნიშნავს, ჯერჯერობით რომ მასზე მეტი არაფერი ვთქვათ.

ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ერთი უაღრესად საინტერესო ექსპერიმენტი, რომელიც ა. ნ. ლეონტიევს ეკუთვნის. ა. ნ. ლეონტიევი ცდის პირის ხელზე ერთდროულად მოქმედებდა გაფილტრული სინათლის სხივითა და ელექტროდენით. ხელზე მოქმედი სინათლე აბსოლუტურად იზოლირებული იყო თვალისაგან. ცდის პირი დენის დარტყმას თავდაცვის რეფლექსით — ხელის უკან წაღებით — პასუხობდა. ცდების განმეორების შემდეგ შემუშავდა პირობითი რეფლექსი სინათლეზე: საკმარისი იყო ცდის პირს ხელზე მხოლოდ სინათლე დასცემოდა, რომ მას თავდაცვის იგივე რეფლექსი მოეცა — მყისვე წაეღო ხელი უკან, მიუხედავად იმისა, რომ იგი სინათლის ზემოქმედებას ხელზე, ფსიქიკურად სრულებით ვერ გრძნობდა, ვერ ამჩნევდა. უდავოა, რომ ხელის მიერ სინათლის ფიზიკური ასახვა მანამდეც ხდებოდა, სანამ იგი სპეციალური ცდების გზით განსაზღვრულ ბიოლოგიურ მნიშვნელობას მიიღებდა და სიგნალად იქცეოდა.

ყოველდღიური ცხოვრების მოვლენებზე დაკვირვებაც უხვად იძლევა ფაქტებს, რომელნიც ზემოთ გამოთქმულ მოსაზრებებს ადასტურებენ. ღრმა ძილში მყოფ დედას ბავშვის უმნიშვნელო წამოტირება აღვიძებს, მაშინ როცა საკმაო ინტენსიური ხმაურიც ვერ უფრთხობს ძილს და მისთვის ფსიქოლოგიურად შეუმჩნეველია. როგორც ცნობილია, მეწისქვილე ძილიდან გამოჰყავს წისქვილის შეჩერებას, წისქვილის ხმაურის შეწყვეტას. მსგავსი მოვლე-

ნები გაუგებარი დარჩება, თუ არ დავეუშვით, რომ ინდივიდში ფიზიკურად ყველა ზემოქმედება აისახება, მაგრამ მათგან ის იგრძნობა, ბიოლოგიური თუ ფსიქიკური ასახვის ფორმას ის მიიღებს, რაც ინდივიდში გარკვეული ძალის მოთხოვნილებას ხვდება, რასაც ინდივიდისათვის მოცემულ მომენტში გარკვეული ფასი და ღირებულება აქვს.

თუ გავითვალისწინებთ ყველაფერს, რაც ზეოთ ითქვა, გასაგები გახდება, რას წაომოადგენს ასახვა, რომელსაც ემყარება განწყობა, და უკანასკნელს როგორ ედება იგი საფუძვლად. ცოცხალ არსებაში, როგორც უალრესად რთულ და ფაქიზ მატერიალურ წარმონაქმნში, გარკვეულ ცვლილებათა ფორმაში, ასახულია გარე სინამდვილის ყველა ის საგანი და მოვლენა, რომლებიც მასზე ზემოქმედებას ახდენენ. ამ ასახვას უბრალო ფიზიკური ხასიათი აქვს. იგი პრინციპულად არ განსხვავდება ფიზიკური ასახვისაგან, რომელსაც არაორგანიულ ბუნებაშიაც აქვს ადგილი. როცა ცოცხალი არსების რომელიმე გარკვეული მოთხოვნილებით შექმნილ დინამიკურ მდგომარეობაში იმ საგნის, იმ სიტუაციის ფიზიკური ასახვა მოხდება, რომელიც ამ მოთხოვნილებას აკმაყოფილებს, იგი, ასე ვთქვათ, „ცოცხლდება“ — უბრალო ფიზიკური ასახვის ხასიათს კარგავს და მოთხოვნილებასთან ერთად განწყობის მდგომარეობაში გადადის, განწყობის მდგომარეობაშიც მალდება.

ამგვარად, ხშირად ცოცხალ არსებაში ფიზიკური ასახვა განწყობისეულ ასახვაში გადადის, ხოლო განწყობისეული ასახვა ცნობიერების მიმართულებით ვითარდება და ფსიქიკური ფენომენების სახით იწლება. მაგრამ ასახვის მატერიალურ ბაზისს ყველგან და ყოველთვის ფიზიკური ასახვა წარმოადგენს, ასე რომ არავითარი საჭიროება არ ჩანს, განწყობაზე აღრე დავეუშვათ რაიმე სახის ფსიქიკური ფენომენის არსებობა, როგორც განწყობის აღმოცენების ერთი აუცილებელი პირობა, შით უმეტეს მაშინ, როცა ასეთი დაშვება განწყობის ფსიქოლოგიისათვის სახიფათოდ გამოიყურება.

დ. განწყობის ფიზიოლოგიური ბუნებისათვის

„არ უნდა არსებობდეს არც ერთი მხარე ორგანიზმში, რომელიც ეგოდენ არსებითად იყოს მასთან, როგორც მთლიანთან, დაკავშირებული, როგორც ეს ნერვული სისტემის შესახებ უნდა ითქვას“. „მიუხედავად ასეთის ნათლად გამოკვეთილი მორფოლოგიურისა და ფუნქციონალური დიფერენციაციისა, ნერვული სის-

ტემა, განსაკუთრებით, მაინც ორგანიზმის მთლიანობას ემსახურება: იგი მისი ცალკეული ნაწილებისა და სისტემების მოქმედების გაერთიანებას, შეთანხმებას, კოორდინაციას ედება საფუძვლად; და რომ ნერვული სისტემის ეს როლი არა, მაშინ მთლიან ორგანიზმზე ლაპარაკი სრულიად უადგილო იქნებოდა¹. „ორგანიზმსა და მის გარემოს შორის კავშირის დამყარება, ორგანიზმსა და მის გარემოს შორის ურთიერთობის დადგინება, ყოველთვის ნერვული სისტემის უმთავრეს ფუნქციად ითვლებოდა“². ამიტომ ყოველთვის იგულისხმებოდა, რომ განწყობა ნერვული სისტემის, პირველ რიგში, დიდი ტვინის მთლიანი დინამიკური მდგომარეობაა, აღმოცენებული მოთხოვნილებისა და შესატყვისი გარე სინამდვილის ზემოქმედების ნიადაგზე. მაგრამ განწყობის ფიზიოლოგიური ბუნების კვლევა გვიან დაიწყო, რადგან ფსიქოლოგიისათვის პირველი ამოცანა განწყობის ფსიქოლოგიური თავისებურების, განწყობის ფსიქოლოგიური კანონზომიერების დადგენა იყო.

ზოგი მკვლევარი, რომელიც მხოლოდ ზერეღედ გაეცნო განწყობის ფსიქოლოგიას, გაუგებრობაში აღმოჩნდა: გაკეთებული იქნა ნაჩქარევი დასკვნა, რომ თითქოს განწყობა მატერიალურ ბუნებას მოკლებული მოვლენა იყოს. ორმა გარემოებამ შეუწყო ამას ხელი: 1) არ იყო დამუშავებული განწყობის ფიზიოლოგია და 2) განწყობა აღიარებული იყო ისეთ მოვლენად, რომლის ჩვეულებრივი ფსიქოლოგიური ან ფიზიოლოგიური ტერმინებით დახასიათება შეუძლებლად იყო მიჩნეული. ეს უკანასკნელი დებულება ხელზე დაიხვია ზოგმა კრიტიკოსმა და დაიწყო „მტკიცება“: თუ განწყობა არც ფიზიოლოგიურია და არც ფსიქიკური, მაშინ იგი ყოფილა ის „მესამე“, რომლის არსებობის შესაძლებლობას, მახისტებთან კამათში, ისე მკაცრად უარყოფდა ლენინიო³. ეს აზრი იყო გამოტანილი განწყობის ფსიქოლოგიის წინააღმდეგ დისკუსიაზე, რომელიც ჩატარდა თბილისში 1952 წლის 8—10 აპრილს „საბჭოთა ფსიქოლოგიის ზოგიერთი საკითხი“-ს გარშემო.

თუ საფუძვლიანად გავითვალისწინებთ ყველაფერს, რაც ჩვენ მიერ განწყობის ფაქტორების: მოთხოვნილების, სიტუაციისა და განწყობის საფუძველში მდებარე ასახვის — ბუნების შესახებ ითქვა, ზემოთ აღნიშნული მოსაზრება, წამოყენებული განწყობის წინა-

¹ დ. უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, გვ. 47, 52.

² იხ. აკად. ი. ბერიტაშვილი, ნერვული და ფსიქონერვული მოქმედების ძირითადი ფორმები, გვ. 38.

ნახ. აგრეთვე „Литературная газета“, 1952, 8 მარტი, № 30 (2903), გვ. 2.

აღმდეგ, სრულიად უადგილო აღმოჩნდება. განწყობის ფიზიოლოგიური ბუნების გარკვევა კიდევ უფრო ნათელს გახდის მის უადგილობას.

განწყობა შეუძლებელია მოსვენებულ მდგომარეობაში იყოს, რადგან მისი არსებობისა და აქტივობის პირობები არსებითად ემთხვევა ერთმანეთს. განწყობის აქტივობა ქცევის ფორმაში იშლება. ამიტომ სამართლიანად ამბობენ: განწყობის ფიზიოლოგია ქცევის ფიზიოლოგიაა არისო,

რა მასალისგანაა აგებული განწყობა? როგორ უნდა ვიაზროთ მისი მატერიალური ბუნება? ამ საკითხზე ჩვენ ზოგადად ვილაპარაკეთ, ახლა უფრო კონკრეტულად შევხებით მას.

დ. უზნაძის აზრით, განწყობის ფსიქოლოგიის „პირველი უმთავრესი დებულება ასეთია: ცნობიერი ფსიქიკური პროცესების აღმოცენებას უდაოდ წინ უსწრებს მდგომარეობა, რომელიც ვერავითარ შემთხვევაში არათესიქიკურ, მხოლოდ ფიზიოლოგიურ მოვლენად ვერ ჩაითვლება“¹. როგორც ვხედავთ, განწყობას რომ ფიზიოლოგიური ბუნება აქვს, ეს სადავო არაა. პირიქით, ავტორს იმის მტკიცება უხდება, რომ განწყობა მარტო ფიზიოლოგიური მოვლენა არაა, რომ მას ფსიქიკური თავისებურებანიც გააჩნია.

ჩვენი აზრით, თუ რეფლექსი „ისეთი ელემენტარული ფსიქიკური მოვლენაა, რომელიც მთლიანად სრული უფლებით შეიძლება ამასთანავე წმინდა ფიზიოლოგიურ მოვლენადაც ჩავთვალოთ“², განწყობა ისეთი რთული ფსიქიკური წარმონაქმნია, რომელიც მთლიანად სრული უფლებით შეიძლება ამასთანავე წმინდა ფიზიოლოგიურ მოვლენადაც მივიჩნიოთ. მისი „საშენი მასალა“ ის ნერვული პროცესებია, რომელნიც რეფლექსის მექანიზმებს წარმოადგენენ და ფიზიოლოგიურ კანონზომიერებასთან ერთად ფსიქიკურ თავისებურებასაც ატარებენ. თუ მოვიგონებთ იმას, რაც ზევით იყო თქმული ფსიქიკურისა და ფიზიოლოგიურის ურთიერთობის შესახებ, მაშინ ეს აზრიც ადვილი გასაგები გახდება: განწყობა პიროვნების ის ფსიქო-ფიზიკურად გაუნაწევრებელი, მთლიანი დინამიკური მდგომარეობაა, რომლისგანაც მეცნიერული მიზნით წმინდა ფსიქიკურისა და წმინდა ფიზიოლოგიურის აბსტრა-

¹ დ. უზნაძე, განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები, გვ. 88.

² ივ. პავლოვი, პირობითი რეფლექსი, უმაღლესი ნერვული მოქმედების ფიზიოლოგია, 1953, გვ. 205.

ქცევის ვახდენთ. მას იმავე უქულებით შეიძლება ვუწოდოთ ფსიქიკური მოვლენა, რა უქულებითაც ადამიანს ფსიქიკურ არსებას ვუწოდებთ. ორივე შემთხვევაში მოვლენის ნივთიერი ბუნება დროებით ჩრდილში ჩიება და ყურადღება მის სპეციფიკურ ნიშანზე — ფსიქიკურ თავისებურებაზე მახვილდება. განწყობის ფსიქოლოგიური კვლევა-ძიება სწორედ ასეთი გზით მიდის.

ზოგიერთ მკვლევარს საკმის ვითარება სხვანაირად აქვს წარმოდგენილი. ამ მკვლევართა აზრით განწყობა ისეთსავე მიმართებაშია ფიზიოლოგიულ პროცესებთან, როგორშიაც ფსიქიკური ფენომენები. ცნობიერების მოვლენები იმყოფება. ი. ბეალავა წერს: „ტვინის დიდი ჰემოსფეროების ქერქის სისტემაში და ფიქსირებული განწყობა ერთი და იგივე მოვლენა არ არის. პირველი ფიზიოლოგიური პროცესია, მეორე — ფსიქიკური. მათ შორის ისეთივე დამოკიდებულებაა, როგორიც იდეასა და მატერიას შორის“¹. დაახლოებით ასეთსავე თვალსაზრისზე დგას ზ. ხოჯავა, რომელმაც თავის სადოქტორო დისერტაციაში საფუძვლიანად განიხილა განწყობის ფიზიოლოგიის საკითხები და ამ მიმართულებით არსებული ხარვეზი არსებითად შეაფასო. იგი ფიქრობს, „როცა განწყობის ფიზიოლოგიის საკითხს ვაყენებთ, აუცილებელია მხედველობაში გვქონდეს, რომ თვითონ განწყობა ფსიქიკური ფაქტია, სუბიექტის ფსიქიკური მდგომარეობაა“² და ამიტომ საკითხის გადაჭრის დროს სავსებით ისე უნდა ვიმოქმედოთ, როგორც ვმოქმედებთ მაშინ, როცა აზროვნების ან ცნობიერების სხვა რომელიმე პროცესის შესატყვის ფიზიოლოგიურ მოვლენას ვეძებთ.

ჩვენ საკითხის ამგვარად დაყენების პრინციპული წინააღმდეგ ვართ. საკითხის ამგვარი დაყენების შემდეგ განწყობას ერთმევა ყველა ის თვისება, რომლითაც იგი, როგორც ექსპლიკატორი ცნება, შემოვიდა ფსიქოლოგიურ მეცნიერებაში. მოვლენა, რომელიც სავსებით ისეთსავე მიმართებაშია ფიზიოლოგიურ პროცესებთან, როგორშიაც აზროვნება და, საერთოდ, ცნობიერების ფენომენები იმყოფება, აზროვნებასა და, საერთოდ, ცნობიერების ფენომენებს ვერ შეაპირობებს, ვერ აგვიხსნის. თვითონ ფსიქიკური თავისთავად, ქერქული პროცესებისაგან განსაკუთრებით განხილული,

¹ ი. ბეალავა, ფსიქიკის საბუნებისმეტყველო საფუძვლებისათვის. დისკუსია თემაზე: „საბჭოთა ფსიქოლოგიის ზოგიერთი საკითხი“, მომსჯებათა თეზისები, 1952, გვ. 39.

² ზ. И. Ходжава, Проблема привычки в психологии, გვ. 386.

მოკლებულია მოქმედებისათვის საჭირო ძალასა და ენერგიას. იგი არც არსებობს ამ სახით. ამიტომ განწყობა, რომელიც ფსიქოლოგიურ მეცნიერებაში ძირითადი ექსპლიკატური ცნების პრეტენზიით შემოვიდა, შეუძლებელია ისეთივე წმინდა ფსიქიკური სახით ვი-აზროთ, როგორც წარმოგვიდგება ჩვენ მიერ უშუალოდ გან-ცდილი ალქმის, წარმოდგენის ან აზროვნების პროცესი, რომელ-შიც ფიზიოლოგიურს ვერაფერს ეხედავთ.

სხვა უხერხულობაც ჩნდება: განწყობა რომ ქერქში მიმდინარე ფიზიოლოგიური პროცესების ისეთივე ფუნქციად მივიჩნიოთ, როგორიცაა ალქმა, წარმოდგენა, აზროვნება და ამავე დროს ის ფუნ-ქციებიც დავეუბნოთ, რომელიც მას, როგორც ექსპლიკატურ-ცნებას მიეწერება, იძულებული ვიქნებით დაეშვათ, რომ ქერქული ფიზიოლოგიური პროცესების ერთი ფუნქცია — ალქმა, წარმოდგენა, აზროვნება — მისი მეორე ასეთივე ფუნქციის — განწყობის ნაწარმოებიცაა, განწყობის ფუნქციაა. ასეთი დაშვების შესაბა-მობა აშკარად ჩანს.

ზ. ხოჯავა კარგად ხედავს სიძნელეს, რომელსაც იგი აზრთა-ასეთი მსვლელობის დროს ხედავს, და ცდილობს, როგორმე გამო-სავალი მონახოს. იგი ასე მსჯელობს: ცოცხალი არსების განვითა-რების გზაზე ტვინის ქერქი თავიდანვე ჩაისახა, როგორც ფსიქი-კური ორგანო და მისი შემდგომი განვითარება ფსიქიკურ მოქმე-დებაში მიმდინარეობდა. ფსიქიკა შემთხვევით არაა დაკავშირე-ბული ქერქთან. ქერქის ნერვული მექანიზმები სწორედ ფსიქიკის მექანიზმებია და ამიტომ ფსიქიკური მოქმედების გარეშე მათი ფუნქციობის შესწავლის ცდა ფაქტიურად შეუძლებელია. იგივე უნდა ითქვას განწყობის შესახებაც. განწყობას აქვს თავისი ფიზი-ოლოგიური მექანიზმები, მაგრამ ამის გამო თვითონ მისი მნი-შვნელობა არ მცირდება. ჩვენ უნდა ამოვიღეთ მექანიზმისა და ფუნქციის ერთიანობიდან: ფსიქიკური მექანიზმების გარეშე ვერ აღმოცენდება, ხოლო მექანიზმები უფუნქციოდ ვერ იარსებებს. რატომ უნდა გავთიშოთ, რაც ბუნებით ერთადაა: „მექანი-ზმისა და ფუნქციის ერთიანობა შესაძლებლობას გვა-ძლევს განწყობა გავიგოთ, როგორც ისეთი ცნება, რომელსაც ახ-სნითი მნიშვნელობა აქვს“¹. განწყობა თავის ფიზიოლო-გიურ მექანიზმთან ერთიანობაში გამოდის ამხსნელი-ცნების როლში, იგი მხოლოდ ფიზიოლოგიურ მექანიზმებთან ერ-თად აპირობებს ფსიქიკურ მოვლენათა რეალურ მსვლელობას.

¹ З. И. Ходжава, Проблема навыка в психологии, гл. 435.

აქ მეორე უხერხულობაში აღმოვჩნდით: გამოდის, რომ თვითონ განწყობა კი არაა ახსნითი ცნება, არამედ ის პირველადი სინამდვილე, რომელიც განწყობისა და მისი ფიზიოლოგიური მექანიზმის ერთიანობას წარმოადგენს. ეს უხერხულობა იმან გამოიწვია, რომ განწყობის ცნება ავტორმა წმინდა ფსიქიკურს გაუტოლა და ფიზიოლოგიურ მექანიზმებს, ასე ვთქვათ, მის გარეშ დაუწყო ძებნა¹.

განწყობა ძირითადი მნიშვნელობის ექსპლიკატური ცნებაა. ამიტომ იგი მთელი იმ სინამდვილის კანონზომიერებას უნდა მოიცავდეს, რომელიც ქცევის აქტებს აპირობებს და გვიხსნის. ჩვენის აზრით, განწყობა ნერვული სისტემის ფსიქო-ფიზიკურად გაუნაწევრებელი, პირველადი, მთლიანი დინამიკური მდგომარეობაა, რომელიც, ყველა კერძო შემთხვევაში, მოთხოვნილებებისა და შესატყვისი სიტუაციის ზეგავლენით იქმნება და იცვლება. ამიტომ ერთნაირად შეიძლება ვილაპარაკოთ, როგორც თვითონ მისი ფსიქოლოგიის, ისე ფიზიოლოგიის შესახებ.

ქერქი ფსიქიკის ორგანოა. ამიტომ ფსიქოლოგები, რომელნიც განწყობას მხოლოდ ფსიქიკურ ფაქტად თვლიან, განწყობის ფიზიოლოგიას ქერქული პროცესებით საზღვრავენ. ეს არ უნდა იყოს სავესებით სწორი. ფსიქიკური აქტივობა არსებობს მხოლოდ ქცევაში და ქცევისთვის. პირველადია ქცევა და არა ფსიქიკა. ფსიქიკური პროცესები პიროვნულ ნიშნებს ქცევიდან იღებს, ხოლო ქცევა განწყობის ნიადაგზე ისახება. განწყობა კონკრეტული პირობებით გარკვეული ქცევის მზაობა, მისი შინაგანი სტრუქტურაა.

¹ იმავე აზრს იმეორებს ზ. ხოჯავა 1953 წელს გამოქვეყნებულ გამოკვლევაში: „ჩვევა და განწყობა აკად. ი. პავლოვის მოძღვრების საფუძველზე“. იგი წერს: „ქერქის სისტემატური მუშაობა, რომელიც გარე გამლიზიანებელთა შესატყვისი პუნქტების აღზნება-შეფერხების გარკვეულ სტერეოტიპს აყალიბებს, ფიზიოლოგიური პროცესია, განწყობა კი სუბიექტის ფსიქიკური მდგომარეობაა, რომელიც, როგორც სამოქმედო სიტუაციის ასახვა, ამ პროცესის საფუძველზე მხოლოდ ჩნდება და რა თქმა უნდა იგივე არ არის“. მაგრამ იქვე, რამდენიმე სტრიქონის შემდეგ, იგი თითქოს ცვლის ამ აზრს და უფრო სწორ დებულებას იძლევა. „ქერქის სისტემური მუშაობა — წერს იგი — ისეთი წმინდა (ან მხოლოდ) ფიზიოლოგიური პროცესი კი არაა, როგორც არის, ვთქვათ, სისხლის მიმოქცევა, საჭმლის მონელება ან სხვა რომელიმე მეტაბოლური პროცესი, არამედ ისეთი ფიზიოლოგიურია, რომელიც იმავე დროს ფსიქიკურიც არის, ე. ი. როცა ქერქში რომელიმე დინამიკური სტერეოტიპი ყალიბდება, ეს იმას ნიშნავს, რომ სუბიექტს გარკვეული მოქმედებისადმი განწყობა უჩნდება და უკანასკნელის ფიქსაცია ფაქტიურად ამ სტერეოტიპის ფიქსაცია“ (ფსიქოლოგია, VIII, 1953, გვ. 181—182).

რა დიდიც არ უნდა იყოს ქერქის როლი აქტივობისთვის, შედარებით ცენტრალური ნერვული სისტემის სხვა წარმონაქმნებთან, უკანასკნელთა მნიშვნელობა ქცევისა და, მაშასადამე, განწყობის ფორმირებაში უდავოდ უნდა ეცნოთ. ასე თუ არ ვიმსჯელებთ, გაუგებარი იქნება წარმოქმნა ემოციების, რომელნიც განწყობის ფსიქიკურ ქვალიტეტს წარმოადგენენ. გაუგებარი იქნება, რადგან ემოციები მართო ქერქული წარმოშობის მოვლენები არაა.

მაგრამ მხოლოდ ემოციებში როდია საქმე. ცენტრალური ნერვული სისტემა მუშაობს, როგორც მთლიანი სისტემა. სისტემის სხვა წევრებთან შეუდარებლად დიდი როლის მიუხედავად, ქერქი მაინც ამ სისტემის ნაწილია და ამდენად მისი მოქმედება ამ მთლიან სისტემას, როგორც ნაწილი მთელს, უნდა ექვემდებარებოდეს.

ცენტრალური ნერვული სისტემის სხვა წარმონაქმნები, თუ რაიმე როლს ასრულებენ ქცევაში, შეუძლებელია ისინი განწყობიდან იზოლირებულად მოქმედებდნენ, მათი მოქმედება განწყობაში არ ისახებოდეს, მათზე განწყობა არ ვრცელდებოდეს.

განვითარების საფეხურებს თუ ჩავყვებით დაბლა, ვნახავთ, რომ ქერქი და მისი როლი ცხოველის ქცევაში მცირდება. მაგრამ ეს იმას არ უნდა ნიშნავდეს, რომ შესატყვისად მცირდება განწყობის როლიც. უფრო ქვევით ქერქს საერთოდ ვერ ვნახავთ, მაგრამ ვერ ვიტყვით, რომ აქ ცოცხალი არსების ქცევა განწყობის გარეშე მიმდინარეობს.

ადამიანის ქცევაში წამყვან როლს მაინც ქერქი ასრულებს, ამიტომ ჯერჯერობით შეიძლება მხოლოდ განწყობის ქერქული ფიზიოლოგიით დავეკმაყოფილდეთ. იმას, რაც ზევით ვთქვით, მნიშვნელობა მხოლოდ იმდენად აქვს, რამდენადაც აშუცილებელია გვახსოვდეს, რომ მართალია, ქერქი მთავარია და გადამწყვეტი, მაგრამ იგი ყველაფერი მაინც არაა, რაღაც მნიშვნელობა სისტემის სხვა წარმონაქმნებსაც აქვს.

განწყობის ფიზიოლოგია მდიდარი ფაქტიური მასალის საფუძველზე გაგვითვალისწინა ზ. ხოჯავამ. ჩვენ ამ მიმართულებით აქ ახალს კიდევ ვერაფერს ვიტყვით, ვერც არსებული გამოკვლევის შედეგებს მოვიტანთ სრულად. მიუთითებთ მხოლოდ იმ დასკვნებზე, რომელნიც დღეისთვის ცნობილია. ვისაც საკითხის უფრო საფუძვლიანი ცოდნა აინტერესებს, ის ზ. ხოჯავას გამოკვლევებს უნდა გაეცნოს.

ი. კონორსკის აზრით, ყოველი გარკვეული ქცევის შესატყვისი განწყობის შექანიზმები იმ ქერქული ცენტრების აგზნება-

დობის მომატებაში („მომატებულ აგზნებადობაში“) უნდა ვეძიოთ, რომელნიც აღნიშნული ქევის განხორციელებაში მონაწილეობენ¹. ზ. ხოჯავა სამართლიანად უარყოფს ამ აზრს. აგზნების გარეშე ტვინი ვერაფრითარ მუშაობას ვერ განახორციელებს. ამიტომ იგი საფუძვლად ედება ყველაფერს, რაც ტვინზეა დამოკიდებული. მაგრამ ვინც განწყობის ფიზიოლოგიას ეძებს, მან ის ფიზიოლოგიური კანონზომიერებანი უნდა გაგვიფალოსწინოს, რომელნიც განწყობის სპეციფიკურ ბუნებას, განწყობის სპეციფიკურ სტრუქტურას შეესატყვისებიან. აგზნება, როგორც საერთო მოვლენა, რა თქმა უნდა. აქაც იგულისხმება, მაგრამ, რამდენადაც იგი საერთოა, განწყობისთვის სპეციფიკური არაა.

როგორც ზ. ხოჯავა ამბობს, „განწყობის ფიზიოლოგიური საფუძვლები ცალკეული ცენტრის მომატებულ აგზნებადობაში კი არ უნდა ვეძიოთ, არამედ გარკვეულ სისტემურ ურთიერთობაში ამ ცენტრსა და სხვა „შეკავებულ“ ცენტრებს შორის, ე. ი. ურთიერთ დამოკიდებულებაში აგზნებულ და შეკავებულ ცენტრებსა“².

რახე უნდა მივუთითოთ ი. პავლოვის მოძღვრებაში, როცა განწყობის ფიზიოლოგიას ვეძებთ?

1. ქერქის მუშაობა გამოიხატება ანალიზსა და სინთეზში, რომელიც თავის მხრივ აგზნება — შეკავების პროცესებს ემყარება. სინთეზის — ახალი კავშირების წარმოქმნის — შესაძლებლობას გარემოს მრავალმხრივი ზემოქმედების ანალიზი — ცალკეულ გამლიზი, ანებლად დაშლა — იძლევა. ქერქი მოქმედებს, როგორც მთლიანი სისტემა. იგი შლის რა მასზე მოქმედ მთლიან გარემოს ცალკე მომენტებად, უკანასკნელის ერთი ნაწილის შესატყვისი ცენტრებს აღაგზნებს მაშინ, როცა მეორე ნაწილის შესატყვისი ცენტრების შეკავებას ახდენს. აღგზნება-შეკავების პროცესების განაწილების გზით იქმნება განსაზღვრული დინამიკური ანუ ფუნქციონალური სისტემა, რომელიც მოცემული პირობებისადმი შეგუებისათვის საჭირო მოქმედების შესაძლებლობას იძლევა. განწყობის ფიზიოლოგიურ საფუძველს უნდა წარმოადგენდეს სწორედ ეს მთლიანი დინამიკური სისტემა, რომლის ხასიათი ყოველ კერძო შემთხვევაში მოცემული კონკრეტული პირობების შესატყვისად იცვლება და რომელშიაც მთელი ქერქია ჩართული.

¹ Ю. М. Конорский — Изучение высшей нервной деятельности у контуженных. კრებ. ფსიქოლოგია, ტ. III, 1945.

² ზ. ხოჯავა, ჩვევა და განწყობა აკად. ი. პავლოვის მოძღვრების საფუძველზე. კრებ. ფსიქოლოგია, ტ. VIII, 1933, გვ. 171.

2. როგორც ი. პავლოვის გამოკვლევებიდან ვიცით, გამლიზიანებელთა ერთი და იგივე სისტემის განმეორებითი ზემოქმედების შედეგად ქერქში იქმნება ალგზნება-შეკავების ისეთი დინამიკური სისტემა, რომელსაც სტერეოტიპული ხასიათი აქვს. გამლიზიანებელთა სისტემაში ერთი რომელიმე გამლიზიანებლის გადაადგილება ან ახალი გამლიზიანებლით შეცვლა დინამიკურ სტერეოტიპს არ ცვლის. სისტემის რომელიმე ერთ ადგილზე შეტანილი ამ ადგილისთვის უცხო გამლიზიანებელი მთელი სისტემის შესატყვისად „ინილბება“ და მოქმედებს, რის გამოც იგი საკუთარი ბუნების შესატყვისი, დამოუკიდებელი აქტივობის გამოწვევას ვეღარ ახერხებს. ამ ფაქტს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ქერქის სისტემური მუშაობის გათვალისწინებისთვის.

საკმარისია, ოდნავ ჩავუყვირდეთ საქმის ვითარებას, რომ ნათლად დავინახოთ დინამიკურ სტერეოტიპთან ფიქსირებული განწყობის სრული შესატყვისობა. ფიქსირებული განწყობის ფიზიოლოგიურ ბუნებას დინამიკური სტერეოტიპი გვითვალისწინებს და გვითვალისწინებს ისე ნათლად, რომ შეიძლება ვთქვათ: აქ ფსიქოლოგიისა და ფიზიოლოგიის შერწყმის პავლოვური იდეის განხორციელების ყველაზე თვალსაჩინო შემთხვევასთან გვაქვს საქმე.

განწყობის ფიზიოლოგიური ბუნების შესწავლის საქმე მკვიდრ წიადაგზე დგას. მაგრამ ამ მიმართულებით ყველაფერი როდია გაკეთებული. ჯერ კიდევ ბევრი რამ არის საძიებელი და გამოსარკვევი: სხვათა შორის, შესასწავლია მოთხოვნილების ფიზიოლოგიური მექანიზმების ბუნება და მისი ადგილი განწყობის ფიზიოლოგიაში.

ორგანული მოთხოვნილებანი, რამდენადაც ისინი სომატური არეებიდან მომდინარეობენ. ქერქზე ზემოქმედებას გარედან ახდენენ და ამიტომ ფიზიოლოგიურად სხვა გამლიზიანებლებიდან პრინციპულად არ განსხვავდებიან. ეს არ შეიძლება წმინდა ადამიანურ მოთხოვნილებათა შესახებ ითქვას. კულტურულ-იდეურ მოთხოვნილებათა წყარო იქმნება თვითონ ქერქში სოციალური პირობების, კულტურის მოვლენების ზემოქმედების შედეგად. ამიტომ უნარტებულო იქნებოდა გვეთქვა, რომ ისინი, შიმშილისა და წყურვილის მსგავსად, მოქმედებენ ქერქზე. როგორც გარეგანი გამლიზიანებლები. კულტურულ-იდეური მოთხოვნილებანი ადამიანის სოციალური ქცევის ერთი უძირითადესი ფაქტორია. ამიტომ საჭიროა, გამოარკვეულ იქნას: რა შეადგენს ამ მოთხოვნი-

ლებათა ფიზიოლოგიურ მექანიზმებს და რა როლს ასრულებს ეს მექანიზმები განწყობის ფიზიოლოგიური ბუნების ჩამოყალიბებაში. ამ საკითხის გარკვევას ჩვენ აქ ვერ შევუდგებით. იგი სხვა დროისთვის უნდა გადავდოთ.

* * *.

ჩვენ სწორად მიგვაჩნია დ. უზნაძის შეხედულებათა ძირითადი აზრი და ვფიქრობთ, რომ ყოველი ცოცხალი არსების ქცევის საფუძველში განწყობაა მოქცეული. განწყობა წარმოადგენს ქცევის უახლოეს, უშუალო და საკმაო მიზეზს. იგი შეპირობებულია გარკვეული სუბიექტური და ობიექტური ფაქტორებით. მისი სუბიექტური ფაქტორი — მოთხოვნილება, თავის მხრივ, გარესსინამდვილის კანონზომიერების ნიადაგზეა აღმოცენებული, მაგრამ მოცემულ მომენტში იგი არსებობს განსაზღვრული მოვლენის სახით და ქცევის ერთი ძირითადი ფაქტორის როლს ასრულებს. ამიტომ, როცა ამა თუ იმ ქცევის მიზეზობრივი განვითარების შესწავლას ვისახავთ მიზნად, საკმარისია ამ ფაქტორებისა და მათ ნიადაგზე აღმოცენებული განწყობის მოქმედების კანონზომიერება გავითვალისწინოთ.

მოტივს თუ ქცევის უშუალო მიზეზს, მის უშუალო მოტორს ვუწოდებთ, მაშინ ასეთად განწყობა უნდა ვაღიაროთ. მაგრამ მოტივისადმი ასეთი მნიშვნელობის მიცემა, მისი მიზეზთან გაიგივება მიზანშეუწონელი ჩანს.

მოტივი, ჩვეულებრივ, ცნობიერების შინაარსად იგულისხმება. მაშინ, როცა განწყობა არაა ცნობიერების მოვლენა: სუბიექტმა მისი არსებობის შესახებ უშუალოდ არაფერი იცის, მას იგი, როგორც განწყობა, ცნობიერად არ აქვს მოცემული.

ზემოთ ჩვენ, გარკვეული მოსაზრებით, მოთხოვნილების მოტივად აღიარებაც შეუძლებლად ვცანით. ამ აზრის სასარგებლოდ, დამატებით შეიძლება ისიც აღინიშნოს, რომ მოთხოვნილება, როგორც ამაში აღრე დავრწმუნდით, თავისთავად, რაიმე გარკვეულ ქცევას არ გულისხმობს, მაშინ, როცა მოტივი სწორედ რომელიმე კონკრეტულად განსაზღვრული ქცევის მოტივია.

იმ ქცევას, რომლის მიმდინარეობა, სუბიექტის მხრიდან, აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსზეა დამოკიდებული, ჩვენ იმპულსური ქცევა ვუწოდებთ და ასეთი ქცევის მოტივად მისი მომენტალური სუბიექტური ღირებულება ვაღიარებთ. ეს ღირებულება სუბიექტის მიერ გრძნობის სახით განიცდება. იმპულსური ქცევის

სუბიექტი ამ გრძნობით ხელმძღვანელობს, როცა იგი განსაზღვრული ქცევის აქტებს მიმართავს. მოტივად მიჩნეული გრძნობა სიცოცხლის უწყვეტ დინებაში ჩართული ქცევის აქტების მომენტალური ღირებულების „დიაგნოზის“ სახით ეძლევა სუბიექტს. იგი განწყობის სახვის პროცესში აღმოცენდება ცნობიერებაში, როგორც ამ მთლიანი დინამიკური მდგომარეობის უშუალო ეფექტი, და სუბიექტს აუწყებს, რა ღირებულება აქვს ამ განწყობაში განსაზღვრულ ქცევას სიცოცხლის აწყობის მიმდინარეობისთვის.

ამ მოსაზრების ერთგვარ დასაბუთებას ი. პავლოვის შეხედულებებშიაც ვნახულობთ. იგი წერს: „ჩვენი შეგრძნებები: სიამოვნების, უსიამოვნების, სიძნელის, სიხარულის, ტანჯვის, ზეიმის. თავ-განწირულობის და სხვა დაკავშირებულია ხან უძლიერესი ინსტიქტების და მათი გამლიზიანებლების შესაბამის ეფექტორულ აქტებში გადასვლასთან, ხან მათ შეკავებასთან. ყოველგვარი ვარიაციებით ნერვული პროცესების ადვილ ან ძნელ მიმდინარეობასთან დიდ ჰემისფეროებში“¹. ეს მოსაზრება შეიძლება გავავრცელოთ საერთოდ ყველა სახის იმპულსურ ქცევაზე.

ფსიქოლოგიურ მეცნიერებაში ხშირად მიუთითებდნენ გრძნობაზე, როგორც მოტივზე, მაგრამ აქამდე არ იყო გაცნობიერებული. თუ რა ბუნებისაა ის ქცევა, რომელიც არსებითად გრძნობითაა მოტივირებული.

ამ მხრივ ცხოვრების მოვლენებზე ადამიანთა პრაქტიკული დაკვირება თითქოს უფრო საგულისხმოა. ხალხში ხშირად გაიგონებთ გამოთქმას: „გრძნობას ნუ აპყვები, გონებას დაუჯერე, ნებისყოფის ძალა მოიკრიბე“. ამით, გრძნობის დიდ მნიშვნელობას კი არ უარყოფენ საერთოდ, არამედ მხოლოდ ის უნდათ თქვან, რომ გრძნობით მოტივირებულმა ქცევამ ზოგჯერ შეიძლება უარყოფით შედეგამდე მიგვიყვანოს და ასეთ შემთხვევაში საჭიროა მის შესაკავებლად თუ შესანელებლად მივმართოთ ნებისყოფას, რომელიც სულ სხვა ვითარებითაა მოტივირებული.

ჩვენს ქვეყანაში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა მაღალი—ეთიკური, ინტელექტუალური და ესთეტიკური—გრძნობების აღზრდის საქმეს, რადგან ისინი მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ ადამიანის ცხოვრებაში. ამ გრძნობებით მოტივირებული ქცევის ბუნებრივი რეზულტატები, უფრო ხშირად, დადებით ობიექტურ ღირებულებას წარმოადგენს. გრძნობის, როგორც მოტივის, თავი-

¹ ი. პავლოვი, ბირობითი რეფლექსი, 1951, გვ. 18.

სებურება უფრო ნათელი გახდება შემდეგ, როცა ნებისყოფისა და მისი მოტივების ბუნებას გავეცნობით.

როგორც ამაში ქვემოთ დავრწმუნდებით, ნებისმიერ ქცევას და მის მოტივებს არაფერი აქვთ საერთო აქტუალური მოთხოვნების იმპულსთან. ამიტომ, ჩვენ კიდევ ვიმეორებთ, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია ქვევის ყველა სახეობას, რომელნიც აქტუალური მოთხოვნების იმპულსს ემყარებიან და ამ მოთხოვნილებიდან მომდინარე ენერგიით იკვებებიან, იმპულსური ქცევა ვუწოდოთ და ნებისმიერი და იმპულსური ქცევის სახით ქცევის ორი ძირითადი ფორმა განვასხვავოთ.

ზემოთ ჩვენ გავეცანით, როგორ აიგება პირველ და მეორე პლანში მიმდინარე იმპულსური ქცევის რეალური პროცესი. დავრწმუნდით იმაში, რომ ადამიანის იმპულსური ქცევა, ცხოველის ქცევასთან შედარებით, არსებითად განსხვავებულ ფორმაში მიმდინარეობს. ყველაფერი ეს აუცილებელი იყო იმისთვის, რომ ძირითადი საკითხის გადაჭრისთვის საჭირო ნიადაგი მოგვემზადებინა. ასეთი რამ აუცილებელი იყო, რადგან იმპულსური ქცევის საზღვრების ზუსტად დადგენა ნებისმიერი ქცევის თავისებურების გარკვევის საქმეს უწყობს ხელს.

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, წინამდებარე გამოკვლევის ძირითად ამოცანას ნებისმიერი ქცევის მოტივების თავისებურებების გათვალისწინება შეადგენს. ნებისმიერი ქცევის მოტივები თავიანთი ბუნებით ნებისყოფას უკავშირდებიან. ამიტომ, ჩატარებული მუშაობის შემდეგ, პირველ რიგში საჭიროა ნებისყოფის ბუნების გათვალისწინება ვცადოთ.

ნებისყოფა და ნებისმიერი ქცევა

§ 1. საკითხის დაყენება

ნებისყოფის მოტივის თავისებურებათა გათვალისწინება შეუძლებელია თვითონ ნებისყოფის სპეციფიკური არსის დადგენის გარეშე. შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას, რომ ნებისყოფის სპეციფიკური ბუნება ჯერ კიდევ არაა ნაწვდომი. ჩვენში ამ მიმართულებით წარმოებულ გამოკვლევათა რიცხვი საკმაოდ მცირეა, მაშინ, როცა ადამიანის დანარჩენ მნიშვნელოვან ფსიქიკურ თავისებურებათა შესახებ სერიოზული გამოკვლევები არსებობს.

ზოგ ჩველევარს სრულიად შეუმჩნეველი რჩება ნებისყოფა და მისი თავისებურებანი ადამიანის სულიერ შესაძლებლობათა ანალიზის დროს. მაგალ., ა. ლეონტიევმა რამდენიმე გამოკვლევა მოგვცა ქცევის კანონზომიერებათა გარშემო. მანვე გამოაქვეყნა ცალკე წიგნი ფსიქიკის განვითარების შესახებ, სადაც იგი ცდილობს კვალდაკვალ მიჰყვეს ფსიქიკის ისტორიული განვითარების პროცესს მისი ელემენტარული ფორმიდან დაწყებული ჩვენი ეპოქის ადამიანის სულიერი ცხოვრების ურთულეს კანონზომიერებამდე. ავტორი ყველს გამოკვლევაში უგულვებელყოფს ნებისყოფას. იგი ამ ტერმინით სარგებლობასაც კი არიდებს თავს, მაშინ, როცა, მის მიერ სპეციფიკური კვლევის ობიექტად აღიარებული ფსიქიკური სინამდვილე ნებისყოფასაც მოიცავს. ა. ლეონტიევი არჩევს გაჩუმდეს იქ, სადაც ნებისყოფაზე უნდა ლაპარაკობდეს და ამით, თითქოს, უსიტყვოდ გვაგარდნობინებს, რომ იგი ნებისყოფის სინამდვილეს ვერ ნახულობს, რომ მისთვის ადამიანის სულიერი ცხოვრება ამ ცნების გარეშედაც გასაგებია და ნებისყოფის პრობლემა, როგორც მეცნიერული პრობლემა, არ არსებობს. ა. ლეონტიევის ასეთი ჯერ კიდევ აშკარად გამოუთქმელი მოსაზრება ერთგვარ გამართლებას ნახულობს ნებისყოფის ფსიქოლოგიის ღრეხანდელ მდგომარეობაში, სადაც ნებისყოფას ისეთი თვისებები აქვს მიწე-

რილი, რომელნიც არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება მის სპეციფიკურ ბუნებად მივიჩნიოთ.

ნებისყოფის საკუთარ თავისებურებათა უარყოფა არაა ახალი მოვლენა. ჯერ კიდევ ადრე გ. სპენსერი წერდა: „ნებისყოფას არაფერია, თუ არა უბრალო სახელწოდება იმ მგრძნობელობისა (чувствования), რომელიც მოცემულ მომენტში სხეებზე გაბატონებულ მდგომარეობას აღწევს და ამა თუ იმ მოქმედებას განსაზღვრავს. ... ჩამოიცილეთ ყოველგვარი შეგრძნება, გრძნობა, სურვილი და თქვენ არავითარი ნებისყოფა არ დაგრჩებათ. ... როგორც მეფე არაა რაღაც განსაკუთრებული არსება, გამოცალკევებული კაცისგან, რომელსაც ტახტი უკირავს, სწორედ ასევე, ნებისყოფა, არაა რაიმე განსაკუთრებული არსებობა, განკერძოებული გაბატონებული გრძნობელობისგან“¹.

ჭეშკარიტი ნებისყოფას წარმოდგენათა მოძრაობის კერძო შემთხვევას უწოდებს, ხოლო მიუნსტერნბერგის წარმოდგენებისა და ინერვაციულ შეგრძნებათა ერთიანობაზე დაჰყავს. ებინგჰაუსი ნებისყოფას უწოდებს გაცნობიერებულ ლტოლვას².

ნებისყოფაში არც ლიპსი ხედავს რაიმე სპეციფიკურ მოვლენას. მისი აზრის მიხედვით, ნებელობა არის წარმოდგენილი ანუ გაცნობიერებული მოქმედება. როცა სულიერი აღგზნება (ტენდენცია) რაიმე დაბრკოლებას ხვდება, ცნობიერებაში ჩნდება მისწრაფება შესატყვისის გრძნობით. მისწრაფების ნიადაგზე ცნობიერდება მიზანი, სადაც ამისთვის საჭირო გამოცდილება არსებობს. ნებელობასთან გვაქვს საქმე, როცა მიზანთან ერთად მიზნის მიღწევისთვის საჭირო მოქმედებაცაა წარმოდგენილი. ასეთი მოქმედების წარმოდგენაც, თავის მხრივ, შესატყვისის გამოცდილებას ეფუძნება³.

თანამედროვე ბურჟუაზიული ფსიქოლოგების მნიშვნელოვან ნაწილს ნებისყოფა ინსტინქტებზე, ბიოლოგიურ მოთხოვნილებებსა და მისწრაფებებზე დაჰყავს. სხვები კიდევ ლაპარაკობენ ნებისყოფის თავისებურებაზე, მაგრამ უკანასკნელი მათ ზებუნებრივი ძალებისგან „გამოჰყავთ“. მათ მიმართ ძალაში რჩება ა. გერცენის შენიშვნა: „აზრი, რომელსაც ჩვეულებრივ სიტყვა „ნებისყოფას“ ან „ნებისყოფის თავისუფლებას“ აძლევენ, ნათლად ეფუძვნება რელიგიურ და იდეალისტურ დუალიზმს, რომელიც განუყოფელ სა-

¹ Г. Спенсер, Основания психологии, т. III, 1876, гл. 232.

² Г. Эббингауз, Очерк психологии, 1911, гл. 93.

³ Theodor Lipps, Vom Fühlen, Wollen und Denken, 1907, гл. 135, 155.

„განს ყოფს; ამ თვალსაზრისით ნებისყოფა იგივეა მოქმედებისთვის, რაც — სული სხეულისთვის“¹.

ნებისყოფის საბჭოურ გველეწართა შრომებში ხშირად ვხვდებით ცალკე მოსაზრებებს, რომელთა საფუძველზე თითქოს შესაძლებელი უნდა გამხდარიყო ნებისყოფის სპეციფიკური ბუნების წვდომა, რომ ავტორთ ისინი განეფითარებინათ, ბოლომდე გაეაზრებინათ და პრინციპულ სიმაღლემდე აეყვანათ. მაგრამ ასეთი რამ არ მომხდარა, რის გამოც დღემდე ფსიქოლოგიაში ნებისყოფა, პირველ რიგში, ხასიათდება ისეთი ნიშნებით, რომელნიც თვითონ მის სპეციფიკურ არსს კი არ გამოხატავენ, არამედ უფრო ადამიანთა სხვა ფსიქიკურ შესაძლებლობათა ბუნებას წარმოგვიდგენენ. ადამიანს, ნებისყოფის გარეშეც, — მოთხოვნილებების, გრძნობებისა და ინტელექტუალური შესაძლებლობების ნიადაგზე, — შეეძლო გადაწყვიტა ის სასიცოცხლო ამოცანები, რომელთა გადაჭრაც ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში, ჩვეულებრივ, ნებისყოფის სპეციფიკურ საქმელაა მიჩნეული.

ფსიქოლოგიის საკუროს სახელმძღვანელოებში საქმის ფაქტური მდგომარეობა, უმეტეს შემთხვევაში, ასეა წარმოდგენილი: ნებისყოფისთვის სპეციფიკური თავია გამოყოფილი, სადაც, არსებითად, ლაპარაკია ადამიანური მოთხოვნილებებისა და გრძნობების, მოქმედებისა და ქცევის მიზნებისა და საშუალებების ცნობიერების შესახებ. ამასთან ყურადღება ძირითადად გადატანილია იმ ინტელექტუალურ პროცესებზე, რომელნიც, ერთიან რა ადამიანურ ქცევაში, უკანასკნელს არსებითად განასხვავებენ ცხოველთათვის დამახასიათებელი აქტივობისგან.

კ. მარქსი, ლაპარაკობს რა ადამიანის ფსიქიკური შესაძლებლობების, ადამიანური არსებითი ძალების შესახებ, ამბობს: ყოველი სპეციფიკური ძალის არსებით ხასიათს შეადგენს სწორედ მისი საკუთარი არსი, და, მაშასადამე, მისი გასაგნების სპეციფიკური ფორმა, მისი საგნობრივი, ნამდვილი, ცოცხალი ყოფიერება². ამგვარად, კ. მარქსის შეხედულების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ 1) დანარჩენ ფსიქიკურ შესაძლებლობებისგან რომ ნებისყოფის გამოყოფა და მასზე საგანგებო მსჯელობა გახდეს შესაძლებელი, რსაქიროა ნებისყოფას ჰქონდეს ადამიანის სხვა არსებით

¹ Письмо А. И. Герцена к сыну по вопросу о свободе воли.

А. Герцен, Общая физиология души, 1892, гл. 6.

² К. Маркс и Ф. Энгельс, т. III, 1929, гл. 627.

ძალებზე დაუყვანელი თავისი საკუთარი სპეციფიკური დახასიათება — საკუთარი არსი და 2) თუ არსებობს ნებისყოფა, როგორც ასეთი, უნდა არსებობდეს ობიექტური სინამდვილის ისეთი სპეციფიკური მოვლენა, რომელიც ნებისყოფას ქმნის, რომლის ადამიანში „გასაგნობრივება“ ნებისყოფას გვაძლევს. სხვანაირად რომ ვთქვათ, უნდა არსებობდეს ობიექტი, რომელთან მიმართებაშიაც ადამიანის ნებისყოფა ფორმირდება და აქტიურდება.

ნებისყოფის ფსიქოლოგიაში გარკვევით არც ნებისყოფის არსიან ჩაჩვენები და არც იმ სინამდვილის სპეციფიკური ბუნება, რომელიც ნებისყოფას აწარმოებს. ამიტომ არაა გამორიცხული, რომ კაცს, რომელიც ნებისყოფის ფსიქოლოგიის დღევანდელი მდგომარეობით ისაზღვრება, მართლაც დაებადოს აზრი: ნებისყოფა ცარიელი ტერმინია, მას საკუთარი შინაარსი არ აქვს, იგი ადამიანის ისეთ ფსიქიკურ თავისებურებას არ გვითვალისწინებს, რომელსაც: სხვა ფსიქოლოგიური ცნებები არ მოიცავს; ამიტომ საჭირო არაა ფსიქოლოგიაში არსებობდეს სპეციალური თავი ნებისყოფის შესახებ; უმტკივნეულოდ შეიძლება ეს ტერმინი საერთოდ ამოღებულ იქნას ფსიქოლოგიური მეცნიერებიდან.

მაგრამ შეიძლება კი ასეთი აზრის საკმისი გაზიარება? რა თქმაუნდა, არა! საკმარისია დროებით გვერდზე გადავდოთ ფსიქოლოგიური ლიტერატურა და თვითონ ადამიანის სულიერი ცხოვრების რეალურ მიმდინარეობას მივყუევთ, რომ ნებისყოფის ფაქტი უდავოდ ვცნოთ. სიძნელე სულიერი ცხოვრების საერთო მიმდინარეობაში, ნებისყოფის ფაქტის უბრალო შემჩნევაში კი არაა, არამედ ამ ფაქტის მეცნიერულ ანალიზში, ამ ფაქტის არსის წვდომაში. ცხადია, რომ ფაქტის უბრალო შემჩნევასა და მისი სპეციფიკური ბუნების წვდომას შორის საკმაოდ დიდი მანძილია, შეიძლება ითქვას, მთელი მეცნიერებაა მოქცეული. მაგრამ ჯერ არ ყოფილა შემთხვევა, რომ მეცნიერების რომელიმე თავი გაუქმებულად მიეჩნიათ იმის გამო, რომ შესატყვისი სინამდვილე, მოცემულ ეტაპზე, მეცნიერული ანალიზისათვის ძნელი მისაწვდომი აღმოჩნდა. ასეთ რამეს არც ფსიქოლოგიაში უნდა მოველოდეთ.

კაცობრიობის ისტორიაში უდიდესი მოაზროვნეები — პროლეტარული მსოფლმხედველობის ფუძემდებლები და შემომქმედნი — არა მარტო ცნობენ ნებისყოფის ფაქტს, არამედ მას განსაკუთრებულ როლს მიაწერენ ობიექტური სინამდვილის ადამიანურად გარდაქმნის რევოლუციურ პრაქტიკაში.

კ. მარქსი ნებისყოფას „ადამიანურ არსებით ძალებს“ აკუთვნებს¹ და მასში ხედავს ადამიანის ქცევის ცხოველის აქტიუზისგან განსხვავებულ ერთ უმნიშვნელოვანეს ფაქტორს. მისი აზრით, ცხოველი უშუალოდ წარმოადგენს ერთიანობას თავის სასიცოცხლო აქტიუზასთან. იგი უკანასკნელისგან არ განსხვავდება. ადამიანი თავის სასიცოცხლო აქტიუზას აქცევს თავისი ნებისყოფისა და ცნობიერების საგნად². ფ. ენგელსის აზრით, „თითოეული ცალკე ადამიანის სამოქმედო მოტივმა მის თავში უნდა გაიაროს და მისი ნებისყოფის სტიმულად იქცეს, რათა მოქმედება გამოიწვიოს“³. ვ. ლენინი ენგელსთან ერთად აღიარებს, რომ „ბუნების აუცილებლობა პირველადია, ხოლო ადამიანის ნებისყოფა და ცნობიერება — მეორადიო“⁴, და რომ „სოციალიზმის სწორედ მატერიალური, საწარმოო წყარო და საძირკველი — მოითხოვს ასობით, ათასობით და ათიათასობით ადამიანთა შეერთებული მუშაობის წარმართველი ნებისყოფის უქველსა და უსასტიკეს ერთიანობას“⁵. ი. სტალინი, მრავალჯერ მიუთითებს რა ნებისყოფის დიდ მნიშვნელობაზე, ამბობს: „პარტიის ყველა წევრის ნებისყოფის ერთიანობა და მოქმედების ერთიანობა არის ის აუცილებელი პირობა, ურომლისოდ წარმოუდგენელია როგორც ერთიანი პარტია, ისე რკინისებური დისციპლინა პარტიაში“⁶.

დიდი რუსი მოაზროვნე ა. გერცენი წერს: „გარემოება ზევს ნიშნავს, მაგრამ იგი ყველაფერი მაინც არაა. პირადი მონაწილეობის გარეშე. ნებისყოფის გარეშე, არაფერი არ კეთდება სრულად. ამაში მღვდმარეობს ადამიანური მოქმედების მთელი სიდიადე ისტორიაში“⁷.

აქ მოტანილ წარმონათქმევში ჩვენი მიზნისთვის განსაკუთრებით საყუოადლებო ისაა, რომ ნებისყოფა და ცნობიერების ინტელექტუალური პროცესი სხვადასხვა ბუნების მოვლენებადაა მიჩნეული; ამასთან ნებისყოფა ისეა წარმოდგენილი, რომ მასში არ შეიძლება მოთხოვნა ან კიდევ მათთან დაკავშირებული გრძნო-

¹ К Маркс и Ф. Энгельс. ტ. III, გვ. 627. იხ. აგრეთვე მათივე Немецкая идеология, 1934, გვ. 311—316.

² Маркс и Энгельс об искусстве, 1938, გვ. 56.

³ ფ. ენგელსი. ლუდვიგ ფეიერბახი, 1940, გვ. 47.

⁴ ვ. ი. ლენინი, თხ. ტ. 14. 1950, გვ. 233.

⁵ მისივე, თხ. ტ. 27, 1952, გვ. 318.

⁶ ი. სტალინი, ლენინიზმის საკითხები, მე-11 გამოცემა, გვ. 89.

⁷ А. И. Герцен, ტ. VIII, 1919, გვ. 171.

ბები ვიგულისხმობთ. შემდეგ კიდევ მკვეთრადაა თქმული, რომ ნებისყოფას უდიდესი როლი აკისრია ადამიანის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, რომ ჩვენში ერთიანი შეუდრეკელი ნებისყოფა კომუნიზმის წარმატებით მშენებლობის ერთ მნიშვნელოვან პირობას შეადგენს.

მაგრამ რა არის თვითონ ნებისყოფა, რაში მდგომარეობს მისი საკუთარი ბუნება, მისი სპეციფიკური არსი? ეს კერძო მეცნიერების — ფსიქოლოგიის — სპეციალური კვლევის საგანია. ამ საკითხის გამოკვლევას დიდ თეორიულ მნიშვნელობასთან ერთად დიდი პრაქტიკული ღირებულებაც აქვს. ნებისყოფის ბუნების გარკვევა ნებისყოფის აღზრდის ფსიქოლოგიურ საფუძველს შექმნიდა და ამით თვალსაჩინო დახმარებას აღმოუჩენდა პედაგოგიურ პრაქტიკას. მეორე მხრივ, ვინაიდან შეუძლებელია „მორალსა და სამართალზე ვიმსჯელოთ ისე, რომ არ მივადგეთ ეგრეთწოდებული თავისუფალი ნებისყოფის, ადამიანის შერაცხადობის, აუცილებლობისა და თავისუფლების საკითხს“¹, ნებისყოფის ბუნების გათვალისწინება ნებისყოფის თავისუფლების საკითხსაც მოჰყენდა სინათლეს და ამით ერთგვარ სამსახურს გაუწევდა მორალისა და სამართლის პრობლემების გადაჭრით დაინტერესებულ პირებს.

მაგრამ აქ ჩვენთვის ყველაზე მეტი მნიშვნელობა მაინც იმას აქვს, რომ ნებისმიერი ქცევის მოტივის სპეციფიკური ბუნების გამოკვლევა ნებისყოფისა და ნებისმიერი ქცევის თავისებურებათა გათვალისწინების გარეშე საერთოდ შეუძლებელი საქმეა. ნებისყოფის მოტივს უნდა წარმოადგენდეს ცნობიერებაში აზრის ფორმით პრეზენტირებული სინამდვილე, რომელთან მიმართებაშიაც ნებისყოფა ფორმირდება. ამიტომ თვითონ ნებისყოფის ბუნებამ უნდა მიგვითითოს ამ სინამდვილეზე.

§ 2. ნებისყოფის საკითხი საბჭოთა ფსიქოლოგიაში

ნებისყოფის საკითხი ჩვენში ძირითადად ფსიქოლოგიის საკუთარ სახელმძღვანელოებშია დამუშავებული. არსებობს რამდენიმე ცალკე გამოკვლევა ნებისყოფის აღზრდის შესახებ, მაგრამ ისინი თვითონ ნებისყოფის ბუნების გაგებისთვის, სახელმძღვანელოებთან შედარებით, არსებითად ახალს არაფერს იძლევიან. მათი ავტორები იზიარებენ ნებისყოფის შესახებ არსებულ შეხედულებებს და წინა რიგში, როგორც ამას შრომის მიზანდასახულობა მოითხოვს, აღზრდის პრობლემებს აყენებენ.

¹ ფ. ენგელსი, ანტი-დიურიზმი, 1952, გვ. 134.

ფსიქოლოგიის საკურსო სახელმძღვანელოთა უმრავლესობა, ამჟამად მოქმედი პროგრამის შესატყვისად, ოთხი ძირითადი ნაწილისგან შედგება. პირველ ნაწილში განხილულია პრინციპული ხასიათის საკითხები, მეორეში — პიროვნების ფსიქოლოგიური დახასიათებაა მოცემული, მესამე ნაწილი ფსიქიკური პროცესების გათვალისწინებას ისახავს მიზნად, ხოლო მეოთხე — ქცევის ფსიქოლოგიურ თავისებურებათა გარკვევისათვისაა განკუთვნილი. ნებისყოფა მოცემულია ფსიქიკურ პროცესებში, მესამე განყოფილების ბოლოს¹.

მეცნიერული სახელმძღვანელოს აგებულება შესატყვისი სინამდვილის სტრუქტურას უნდა ასახავდეს. ამიტომ შეიძლება ვიკითხოთ: სახელმძღვანელოებში ნებისყოფას მიჩნეული აქვს თუ არა თავისი ბუნებრივი ადგილი? პასუხი წინასწარ ნებისყოფის თავისებურებათა გათვალისწინებას მოითხოვს. მაგრამ ჯერჯერობით მაინც შეიძლება საკითხი ასე დაეაყენოთ: **რა შემთხვევაში შეიძლება ნებისყოფა ფსიქიკური პროცესებისთვის განკუთვნილ ნაწილში მოთავსდეს?**

/ გარკვეული აზრით, ყველაფერი, რაც დროსა და სივრცეში არსებობს, პროცესს წარმოადგენს. ყველაფერი მოძრაობს, იცვლება და მინდინარეობს. ამიტომ მეორე და მეოთხე ნაწილში განხილულ მოვლენებსაც — ქცევას, მოთხოვნილებებს, ტემპერამენტს, ხასიათს და ასე შემდეგ, — რამდენადაც ისინი ფსიქიკური ბუნებისანი არიან, შეიძლება კაცმა ფსიქიკური პროცესები უწოდოს.

მაგრამ შეგრძნების, აღქმის, აზროვნების, წარმოდგენის, ყურადღების და სხვა ამგვარი მოვლენების ცალკე გამოყოფას და ფსიქიკური პროცესის საერთო სახელწოდებაში გაერთიანებას ერთგვარი გამართლება აქვს. წმინდა ფსიქოლოგიურ თვალსაზრისს თუ გავყვებით და ამ პროცესთა ნატუროიალურ — ფიზიკურ მხარეს ფიზიოლოგიას დავუტოვებთ, ხოლო ჩვენ მათ განვიხილავთ არა როგორც ნერვულ პროცესებს, არამედ, როგორც ცნობიერებას, როგორც მოცემული ნერვული სისტემის გარეთ არსებული (მოცემულ ნერვულ სისტემაზე მოქმედი) ობიექტური

¹ 1957 წელს გამოშვებულ პროგრამაში ამ მხრივ არსებითი ცვლილებები არ მომხდარა, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ნაწილების გადაჯგუფებას: მეორე ნაწილში განხილულია ფსიქიკური პროცესები, მესამეში მოქმედების ფსიქიკური ანალიზია ნაწარმოები, ხოლო მეოთხეში პიროვნების ფსიქოლოგიური დახასიათებაა მოცემული.

სინამდვილის ასახვას, საქმე წმინდა იდეალურ პროცესთან გვექნება.

სხეულისგან დამოუკიდებელი წმინდა იდეალური პროცესი ბუნებაში არ არსებობს. იგი განსაზღვრული ფორმით შეკავშირებული მატერიის — ადამიანური ინდივიდის, კერძოდ, მისი ტვინის, თვისებაა, გამოვლენილი გარესინამდვილესთან ურთიერთობაში. ფსიქოლოგიას უფლება აქვს ეს პროცესები ცალკე განაყენოს და ენციკლოპედიური კვლევის საგნად აქციოს. ამ გზით იგი ადამიანური ინდივიდის ერთ-ერთ ყველაზე დამახასიათებელ თავისებურებას მიწვდება. მაგრამ ასეთი განყენების შემდეგ საქმე მხოლოდ წმინდა ფსიქიკურ პროცესებთან გვექნება, რომელთა შეწყვეტის შემდეგ მათი ბუნების აღარაფერი გვრჩება. იდეალური პროცესი განსაზღვრული სახით ორგანიზებული მატერიის ფუნქციაა, მაგრამ მასში, როგორც იდეალურ პროცესში, თვითონ მატერია არ ნიშნავს. სწორედ ამიტომაც, რომ იგი იდეალურ პროცესად ითვლება. მოცემული ფსიქიკური პროცესის აღკვეთა რომ მის სხვა რომელიმე ფსიქიკურ მოვლენაში გადასვლას ნიშნავდეს, ისე, როგორც ამას მაგალ., ლეიბნიცი ფიქრობდა, მაშინ იძულებული ვიქნებოდით ფსიქიკურის უწყვეტობის, მარადისობის თეზისი მიგველო. უწყვეტობას მხოლოდ ნივთიერ სამყაროში აქვს ადგილი, სადაც ერთი პროცესი თავის დასასრულს ყოველთვის მეორე პროცესის დასაწყისში ნახულობს, სადაც პროცესში მარადიული მატერია მოძრაობს განუწყვეტლევ, შეუჩერებლად.

ფსიქიკური, როგორც ცალკე აღებული თვისება, მოკლებულია ნივთიერ ბუნებას. იგი არც იდეალისტების მიერ გამოგონილი სუბსტანციონალური სულის მდგომარეობათა ცვალებადობაა. მაგრამ, როგორც ვ. ლენინი გვასწავლის, „აზრის მატერიალურ რამედ დასახეა ნიშნავს, შემცდარი ნაბიჯის გადადგმას მატერიალიზმისა და იდეალიზმის შერევისაკენ“¹. ამიტომ ფსიქიკურ პროცესებად მიჩნეული მოვლენები, რამდენადაც მათი სახით მატერიის ერთი ფორმის დამახასიათებელ თვისებათა გამოვლენის განყენებასთან გვაქვს საქმე, წმინდა პროცესის სახით გვეძლევა.

შედარებით განსხვავებულ მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე ქვევის დროს. ქვევა არაა წმინდა ფსიქიკური, წმინდა იდეალური პროცესი, ამ სიტყვის ზემოთ ნაჩვენები მნიშვნელობით. მასში, პირველ რიგში, მატერია, გრძნობადი ნივთი — ინდივიდი მოძრა-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ. ტ. 14, 1950, გვ. 307.

ობს. იგი შემეცნებასაც ინდივიდალ ორგანიზებული მატერიის — პიროვნების მოძრაობის რეალური პროცესის სახით ეძლევა. მისი დასასრული ყოველთვის აძლევს დასაბამს სხვა რომელიმე მატერიალურ — ნივთიერ მოვლენას და, ამგვარად, ყოველთვის სხვა პროცესში გადადის.

პიროვნება არაა წმინდა ცნობიერების მოვლენა, წმინდა ფსიქიკურ შინაარსთა ერთობლიობა, როგორც ამას იდეალისტები ფიქრობენ. იგი, უპირველეს ყოვლისა, გრძნობადად მოქმედი ნივთია, მატერიის ორგანიზაციის უმაღლესი ფორმაა და ფსიქიკური თავისებურებანი — მოთხოვნილება და ინტერესი, ნიჭი და უნარი, ხასიათი, ტემპერამენტი და ა. შ. — მისი საკმაოდ მყარი თვისებებია. ისინი თვითონ პიროვნების იმ თავისებურებებს წარმოადგენენ, რომელნიც გვარსა და ინდივიდს თავისი ცხოვრების მანძილზე გარემოსთან საცხოვრებო ურთიერთობაში შეუძენიათ და ახლა ცხოვრების მიმდინარეობის შესატყვისად ქცევისა და ცნობიერების ამა თუ იმ პროცესებში ვლინდებიან. ამიტომ ის, რაც პიროვნების თვისებად შეიძლება ჩაითვალოს, დისპოზიციურ ხასიათს ატარებს და საკმაოდ მყარ ფსიქიკურ თვისებას შეადგენს. მოთხოვნილებანი, ინტერესები, ნიჭი, უნარი, ხასიათი, ტემპერამენტი და სხვა მისთანანი რეალური შესაძლებლობანია. ამიტომ მათი მოთავსება ფსიქიკურ პროცესებში არ იქნება გამართლებული.

შეგრძნება, აღქმა, წარმოდგენა, აზროვნება და სხვა ფსიქიკურ პროცესებად მიჩნეული მოვლენები ცნობიერების ანალიზის შედეგად არიან მიღებულნი. მათი ერთმანეთისგან გამოყოფის შესაძლებლობას ის სპეციფიკური თავისებურებანი იძლევიან, რომელნიც თითოეული მათგანის საკუთარ ბუნებას შეადგენენ. ნებისყოფის ამ ჯგუფისადმი მიკუთვნება მხოლოდ იმ შემთხვევაში იქნებოდა გამართლებული, თუ დადასტურდებოდა, რომ იგი ცნობიერების პროცესია, რომელიც სპეციფიკური ნიშნებით ისე გამოეყოფა დანარჩენ ფსიქიკურ პროცესებს, როგორც, მაგალითად, შეგრძნება — აზროვნებას, ან კიდევ ცნობიერების სხვა რომელიმე მოვლენას.

ახლა ვნახოთ, ამჟამად არსებულ ლიტერატურაში რა სპეციფიკური ნიშნითაა წარმოდგენილი ნებისყოფა, როგორაა დახასიათებული მისა საკუთარი ბუნება?

კ. კორნილოვი, რომელიც განსაკუთრებით ნებისყოფის პრობლემებზე მუშაობს, წერს: „ადამიანთა მოძრაობები არის უნებლიე, წარმოებული მიზნის წინასწარი გაცნობიერების გარეშე და ნებისმიერი, რომელიც ხორციელდება ცნობიერად

და მიმართულია შეგნებულად აღებული მიზნის მიღწევისკენ“.
 „...ადამიანისთვის უფრო დამახასიათებელია ცნობიერი მოძრაობები, რომელნიც მიღებული მიზნის მიღწევისკენ არიან მიმართულნი, ე. ი. ნებისმიერი მოძრაობანი. ასეთია, მაგალითად, ხელის მოძრაობა, რომელსაც ჩვენ მივმართავთ ჭიქა-წყლის ასაღებად, ანდა მთელი სხეულის მოხრა, იმისთვის, რომ ავიღოთ იატაკზე დავარდნილი წივითი“. „...შერწყმას ან მთელ სისტემას მოძრაობების, რომელნიც ერთმანეთთან შეკავშირებულნი არიან საერთო მიზნითა და ერთიანი მოტივით, ეწოდება ადამიანის ნებისმიერი მოქმედება“¹. „როდესაც ჩვენ ნებისყოფაზე ვლაპარაკობთ, ვგულისხმობთ ადამიანის ცნობიერ მიზანსწრაფვას. ცნობიერება კი აზროვნების პროცესებს ითხოვს“².

ღ. კორნილოვი უნებლიეს ისეთ მოძრაობებს უწოდებს, როგორცაა, მაგალ. რეფლექსური მოძრაობანი: თვალის გუგის შევიწროება ძლიერ სინათლეზე, თვალის დახამხამება, ცხვირის დაცემინება, ხელის გაწევა ცხელი სხეულის შეხებისას, თავის ავტომატურად მიბრუნება ბგერითი გამღიზიანებლისკენ და სხვა. ავტორი ამავე ჯგუფს აკუთვნებს აგრეთვე ისეთ გამომსახველ მოძრაობებს, როგორცაა: კბილების ურთიერთზე დაკერა და შუბლის შეკერა განრისხებისას, სიცილი ან ღიმილი სიხარულის დროს და ა. შ. ასეთი ტიპის მოძრაობებისგან მოქმედება, მით უმეტეს ქცევა, არ აიგება. ამიტომ კორნილოვის შეხედულებათა მიხედვით უნებლიე შეიძლება იყოს მხოლოდ ცალკე მოძრაობები, რაც შეეხება ადამიანის მოქმედებას, იგი ყოველთვის ნებისმიერია.

● აღნიშნულ მოსაზრებებს კიდევ უფრო მკვეთრად გამოთქვამს ბ. ტეპლოვი. იგი წერს: „ტერმინით „ნებისყოფა“ აღინიშნება ფსიქიკური ცხოვრების ის მხარე, რომელიც თავის გამოხატულებას ნახულობს ცნობიერი მიზნისკენ მიმართულ მოქმედებაში“. „...ნებისმიერობა გამოიხატება მიზნისა და მისი მიღწევისთვის საჭირო საშუალების წინასწარ ცნობიერებაში, ე. ი. მოკლედ რომ ვთქვათ, მიზნისკენ ცნობიერმიმართვაში“³. ვინაიდან ადამიანის ყოველი მოქმედება ცნობიერია, ადამიანის ყოველი მოქმედება ნებისმიერია, მაგრამ ამ ნებისმიერობის ხარისხი შეიძლება ძალიან განსხვავებული იყოს“⁴. ადამიანის აფექ-

¹ К. Н. Корнилов, Воля, Психология, под редакцией проф. К. Н. Корнилова, проф. А. А. Смирнова, проф. Б. М. Теплова, 1948, гл. 315.

² იქვე, გვ. 318

³ Б. М. Теплов, Психология, 1948, гл. 146.

⁴ იქვე, გვ. 145.

ტურ-იშპულსური მოქმედებაც ნებისმიერია, რამდენადაც იგი სრულიად მოკლებული არაა ცნობიერებას, მაგრამ ნებისმიერობის ხარისხი აქ დაბალია, რადგან ასეთი მოქმედებისას, „ჯერ ერთი, ადგილი არ აქვს მოქმედების მიზნის ნათელ ცნობიერებას და, მეორე კიდევ, ირღვევა ცნობიერი კონტროლი მოქმედებაზე“¹. „ნებისმიერი მოქმედება განსჯილი მოქმედებაა“².

● ნებისმიერი მოქმედების ყველაზე სპეციფიკურ თავისებურებას ს. რუბინშტეინიც მის ცნობიერ მიმდინარეობაში ხედავს. „სპეციფიკური ადამიანური მოქმედება, — წერს იგი, — ყველა ნებისმიერია ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით, — ყოველი მათგანი ცნობიერი, მიზნისკენ მიმართული მოქმედებაა, ყველა ისინი გულისხმობს მიზანსწრაფვასა და მიზნის შესატყვისად მოქმედების მსვლელობის ცნობიერ რეგულაციას“³. ს. რუბინშტეინის აზრით, ნებისყოფის ჩანასახი მოცემულია მოთხოვნილებებში, „როგორც ადამიანის სამოქმედოდ გამოსასვლელ აღძვრებში“. ერთის მხრით მოცემულია ლტოლვა (მოთხოვნილებების სუბიექტური გამოხატულება), რომელიც არ შეიცავს შესატყვის საგანთა ცნობიერებას, ხოლო მეორის მხრით — საგანი, რომელიც ადამიანს თავის მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისთვის სჭირდება. „ნებისმიერი მოქმედების აღმოცენება გულისხმობს, პირველ ყოვლისა, მათ შორის ცნობიერი კავშირის დამყარებას“⁴.

ეს შეხედულებანი ნებისყოფისა და ნებისმიერი ქცევის შესახებ საკმაოდ დამკვიდრებულია საბჭოთა ფსიქოლოგიაში. ისინი მეორეებიან პ. შევარიევის, ბ. ანანიევის, კ. პლატონოვისა და შვარცის, ვ. სელივანოვის, ა. კოვალევის და სხვა ავტორების შრომებში.

პ. შევარიევის აზრით, ტერმინები „ნებისყოფა“ და „ნებისმიერი პროცესი“ იხმარება ორი — ფართო და ვიწრო — მნიშვნელობით. ფართო მნიშვნელობით ხმარების დროს ამ ტერმინებით აღინიშნება ადამიანის მოქმედება საერთოდ, როგორიც არ უნდა იყოს იგი. „ხოლო როცა ჩვენ ვხმარობთ ტერმინებს „ნებისყოფა“ და „ნებისმიერი პროცესი“ ვიწრო მნიშვნელობით, ჩვენ მხედვე-

¹ Б. М. Теплов, Психология, 1949, гл. 145.

² იქვე, გვ. 147.

³ С. А. Рубинштейн, Основы общей психологии, 1946, гл. 506-

⁴ იქვე, გვ. 507.

⁵ П. А. Шварев, Психология. 1946, гл. 137.

ლობაში გვაქვს ცნობიერი მოქმედება“¹. ნებისმიერი მოქმედება, პირველ რიგში, აქაც მოთხოვნილების შესატყვისი მიზნისა და საშუალების ცნობიერებით ხასიათდება.

როგორც ვხედავთ, ნებისყოფა ყველგან ნებისმიერი მოქმედების უნართან, ან კიდევ თვითონ ნებისმიერ მოქმედებასთან არის გაიგივებული, ხოლო ნებისმიერი მოქმედების ყველაზე სპეციფიკურ თვისებად მასში ჩართული აზროვნების პროცესი — მოთხოვნილების, სათანადო მიზნისა და საშუალებების ცნობიერება — ითვლება. ამგვარად, ნებისყოფა და ნებისმიერი მოქმედება ინტელექტუალური პროცესების ნიშნით ხასიათდება.

მოთხოვნილების, მისი დაკმაყოფილების საგნისა და საშუალების ცნობიერება აზროვნების საქმეა. აქტუალური მოთხოვნილების მქონე ცოცხალ არსებას, აზროვნების გარდა, კიდევ სხვა რაიმე უნარი არ სჭირდება ამ საქმისთვის: მოთხოვნილება მას სამოქმედოდ აღძრავს, ხოლო ცნობიერება საჭირო გზასა და მიმართულებას უჩვენებს. ცნობიერება, აზროვნება, პირველ რიგში, არსებობს როგორც მოთხოვნილებებისა და მათთან დაკავშირებული მიზნებისა და საშუალებების ცნობიერება. „ცნობიერება (das Bewusstsein) არასოდეს არ შეიძლება იყოს სხვა რამე, გარდა გაცნობიერებული ყოფიერებისა (das bewusste Sein), ხოლო ადამიანთა ყოფიერება ესაა მათი ცხოვრების რეალური პროცესი“¹. ცხოვრების რეალური პროცესი მატერიალური და სულიერი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებისათვის საჭირო საგანთა და მოვლენათა წარმოება — მოხმარებაში მიმდინარეობს. ცნობიერება თავისთავადაა მათი ცნობიერება. ნებისყოფას ამ მიმართულებით რაიმე სპეციფიკური ფუნქციის შესრულება არ უნდა უხდებოდეს.

ზემოთ მოყვანილი შეხედულების მიხედვით გამოდის, რომ ადამიანი ცხოველისგან ფსიქიკურად მხოლოდ ინტელექტით განსხვავდება. ცხოველსაც რომ მოეხერხებინა მისი მოქმედების ძირითადი მომენტების ნათლად გაცნობიერება, მისი ქცევაც სავსებით სპეციფიკურ ადამიანურ ქცევას დაემსგავსებოდა. ცხადია, რომ ასეთი შეხედულების გაზიარება შეუძლებელია. ცხოველმა რომ თავისი ინსტინქტი გააცნობიეროს, ამის გამო იგი, თავისი ბუნებით, ცხოველურ მდგომარეობაზე მაღლა ვერ დადგება. მარქსი, ეხება რა ადამიანური განვითარების დასაწყისს, წერს: ადამიანი აქ მხოლოდ იმით განსხვავდება ცხვრისაგან, რომ ცნობიერება ცვლის მის ინ-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, *Полемическая идеология*, 1934, გვ. 16.

სტინქტს, ანუ მისი ინსტინქტი გაცნობიერებულია¹. მაშასადამე, ინსტინქტის გაცნობიერება, თავისთავად, არ ნიშნავს, რომ მოქმედება არსებითად ადამიანური გახდა.

შეიძლება კაცმა იფიქროს, რომ ცნობიერების ჩართვის გამო ქცევა, როგორც მთლიანი, რაღაც ისეთ ახალ სპეციფიკურ თვისებას იძენს, რომელიც ქცევის ძირითადი მომენტების უბრალო ცნობიერებაზე არ დაიყვანება, და რომ ნებისყოფას ქცევის სწორედ ეს ახალი და სპეციფიკური მხარე წარმოადგენს. ასეთი მოსაზრების გაზიარებისთვის საჭირო იქნებოდა ჯერ ფაქტიურად ეჩვენებინათ ასეთი ახალი რამ, ხოლო შემდეგ დაედასტურებინათ, რომ უკანასკნელი სწორედ ისაა, რასაც ჩვენ ნებისყოფად განვიცდით, დღემდე ქცევის ასეთ მომენტზე არავის ზიუთითებია.

ამგვარად, გავრცელებული შეხედულების მიხედვით, ერთ მხარეზე მოცემულია სუბიექტი ლტოლევით — გაუცნობიერებელი მოთხოვნილებებით, ხოლო მეორე მხარეზე არსებობს ამ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისათვის საჭირო საგნები და საშუალებანი. სუბიექტი აცნობიერებს ამ მოვლენებს და მოქმედებას უკანასკნელის შესატყვისად წარმართავს. ამაშია ნებისყოფისა და ნებისმიერი მოქმედების ძირითადი თავისებურება.

უდავოა, რომ ადამიანის ერთი ყველაზე დამახასიათებელი თვისება ისაა, რომ მას ცნობიერების უნარი აქვს. ცნობიერება მას ცხოველთან შეუდარებელ სიმაღლეზე დგომის შესაძლებლობას აძლევს: ადამიანი წინასწარ, საკუთარი მოთხოვნილებისა და გარე სინამდვილის გაცნობიერების საფუძველზე, ვარკვეულ მიზანს ისახავს და მოქმედებას შემდეგ იწყებს ამ მიზნის განსახორციელებლად. მან იცის, რისთვის უნდა იმოქმედოს, როგორ უნდა იმოქმედოს და რას უნდა მიიღწიოს. მაგრამ არავითარი საფუძველი არ გვაქვს ყოველ ასეთ მოქმედებაში ნებისყოფა და ნებისმიერობა დაეინახო. როგორც აღვნიშნეთ, ქცევის მიზნისა და მისი განხორციელებისთვის საჭირო საშუალებების გაცნობიერება ინტელექტის — აზროვნების საქმეა. მხოლოდ იმის გამო, რომ ქცევის მიზანი და მასთან დაკავშირებული მოვლენები ცნობიერდება, ქცევა არ იძენს ისეთ ახალ თვისებას, რომლის დახასიათება ცნობიერების, ინტელექტის, აზროვნების გარდა სხვა რაიმე ახალი მნიშვნელობის მატარებელ ცნებას მოითხოვდეს. ქცევა გაცნობიერებულია, გააზრებულია და ამიტომ მის ბუნებას ადექვატურად „ცნობიერი ქცევის“ ან კიდევ „ინტელექტუალური ქცევის“ სახელწოდება გამოხატავს. ასეთ შემ-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Немецкая идеология, 1934, гл. 21.

თხვევაში ნებისყოფის ტერმინისთვის სპეციფიკური მნიშვნელობა აღარ რჩება.

ნებისყოფის ასეთ გაგებას ყოველდღიური ცხოვრების ფაქტებიც ეწინააღმდეგება. ადამიანს შეიძლება ზედმიწევნით ჰქონდეს გათვალისწინებული სწორედ იმ ქცევის მიზანი და განხორციელების გზები, რომელიც საფუძველს გვაძლევს ვთქვათ, რომ იგი უნებისყოფო კაცია. სხვაა რომ თავი დაეანებოთ, ინტელექტუალურად ძლიერ პირთა ნებისყოფის სისუსტე, რაც არც ისე იშვიათად გვხვდება ცხოვრებაში, სრულიად გაუგებარი ხდება ამ შეხედულების მიხედვით. დოსტოევსკის გმირების უმეტესობა ინტელექტუალურად საკმაოდ ძლიერი პირებია. მათ მოქმედებას არ აკლია გააზრება — მიზნისა და საშუალების ცნობიერება. მაგრამ სწორედ ამ მოქმედებებში ჩანს მათი ნებისყოფის ავადმყოფური სისუსტე. როდიონ რასკოლნიკოვს მკვლელობის ჩადენისთვის საჭირო ყოველი დეტალი ზუსტად ჰქონდა გააზრებული. მკვლელობის აქტიც ამ წინასწარ გააზრებული გზით მოხდა. მაგრამ ყველაზე მეტად ამ მოქმედებაში იჩინა თავი რასკოლნიკოვის უნებისყოფობამ, მისმა პათოლოგიურმა ხასიათმა.

განსაზღვრება, რომ ნებისყოფა სულიერი ცხოვრების ის მხარეა, რომელიც თავის გამოხატულებას მოქმედების მიზნისკენ ცნობიერ მიმართვაში ნახულობს, საქმეს არ ცვლის. ცოცხალ არსებას მოთხოვნილება აქვს. მოთხოვნილების ერთ ძირითად მომენტს მისწრაფება შეადგენს. მოთხოვნილების სუბიექტი მიისწრაფვის შესატყვისი საგნისკენ. ცხოველს არ აქვს ცნობიერება: მან არც მოთხოვნილების შესახებ იცის რამე და არც იმ საგნის შესახებ, რომლისკენაც იგი მოთხოვნილების ზეგავლენით მიილტვის. ინტელექტუალური ცნობიერების აღმოცენება, პირველ რიგში, მოთხოვნილებისა და შესატყვისი სინამდვილის გაცნობიერებაში იჩენს თავს და მოქმედებას ცნობიერ მიზანსწრაფვად ხდის. მაგრამ ასეთი მოქმედება შეიძლება ჯერ მხოლოდ გაცნობიერებულ ინსტინქტს წარმოადგენდეს და წმინდა ინსტინქტური აქტივობისგან მხოლოდ ცნობიერებით განსხვავდებოდეს. ასეთ შემთხვევაში ქცევის უძირითადესი მომენტები — გამოსავალი პუნქტი და საბოლოო მიზანი — სრულიად უცვლელი რჩება.

ზემოთ მოტანილი განსაზღვრების მიხედვით, გაცნობიერებული ინსტინქტიც ნებისყოფად უნდა მივიჩნიოთ, რადგან ისიც ცნობიერი მისწრაფებით ხასიათდება. ასეთ მოსაზრებას ნებისყოფის ტერმინი ინტელექტუალურ პროცესებზე გადააქვს, რის გამოც საფ-

რობაში ექცევა ნებისყოფის სპეციფიკური ბუნების კვლევის საქმე. ჩნდება მთელი რიგი გაუგებრობებისა: ნებელობის ხარისხი მიზნისა და საშუალების ცნობიერების ხარისხით იზომება და ადექტური მოქმედებაც ნებისყოფის მოვლენად ცხადდება, რადგან მიზნის ცნობიერება, ასე თუ ისე, იქაც დასტურდება.

ეს პრაქტიკაშიაც ნახულობს თავის ანარეკლს. ზოგჯერ ნებისყოფის აღზრდის ანოცანათა გადაწყვეტას აზროვნების კიდევ აზროვნებისა და მოთხოვნილებების აღზრდისკენ მიმართული პრაქტიკული ღონისძიებების გატარებით ცდილობენ: პ. შევაჯიევი, ნებისყოფის აღზრდის საქმეში აძლევს რა აზროვნების აღზრდას განსაკუთრებულ მნიშვნელობას, წერს: „...ჩვენ ზოგჯერ ისე ვმოქმედებთ, თითქოს ნებისყოფის აღზრდა მხოლოდ აზროვნების აღზრდა იყოს. ნებისყოფის აღზრდა სათვის საჭიროა აგრეთვე ადამიანის მოთხოვნილებათა აღზრდა-განვითარება; ესოლოდ ასეთ შემთხვევაში იქნება ნებისყოფის აღზრდა სრულყოფილი“¹.

ასეთი პრაქტიკული ხასიათის დასკვნა გამომდინარეობს ნებისყოფის ინტელექტუალური თეორიიდან. მოთხოვნილებებისა და აზროვნების აღზრდა ნებისყოფის აღზრდის წინა პირობას შეადგენს, მაგრამ თვითონ ნებისყოფის აღზრდას არ უდრის. პიროვნების ნებისყოფითი მხარე არც განვითარების ინტელექტუალურ ნაწილზე მდებარეობს და არც აქტუალურ მოთხოვნილებებშია მოცემული. იგი არც ამ ორი მოვლენის უბრალო შეერთებას წარმოადგენს.

ნებისყოფის ინტელექტუალურ პროცესებზე დაყვანასთან დაკავშირებულ უჩერებულობას თითქმის ყველა მკვლევარი გრძნობს. ამ უჩერებულობისგან თავის დაღწევას ნებისყოფის განსაზღვრაში ქცევის სხვა მხარის, სახელდობრ, ძალისხმევის მომენტის შემოტანით ცდილობენ. განსაზღვრული მიზნისკენ მიმართული ქცევის აქტების მიმდინაოეობა ხშირად ხდება დაარკოლებას, რომლის გადალახვა შინაგან ძალისხმევას. ერთგვარ შინაგან დამაბულობას ნოითხოვს. ძალისხმევის ამ მომენტს აცხადებენ ნებისყოფის მეორე არსებით ნიშნად.

კ. კორნილოვი წერს: „ნებისყოფის პროცესების ძირითადი დამახასიათებელი თავისებურებაა განსაკუთრებული დამაბულობა, რომელსაც ნებისმიერ ძალისხმევას უწოდებენ და რომელსაც ჩვენ ასე ნათლად განვაცდით ცხოვრების ესეთ მომენტებში, როცა, მაგალითად, გვინდა დავიწყებული გვარი გავიხსენოთ ანდა

¹ П. А. Шварев, Психология, 1946, стр. 152.

ჩვენ თავს ცივ ოთახში საწოლიდან აღგომა ვაიძულოთ“¹. ვ. სელიგანოვი ნებისმიერ მოქმედებათა ერთ უმნიშვნელოვანეს თავისებურებას იმაში ხედავს, რომ „ისინი თავიანთი განხორციელებისათვის მოითხოვენ ფიზიკურ და ინტელექტუალურ ძალთა დამატულობას“².

ზოგჯერ ამჯობინებენ, ძალისხმევისა და შინაგანი დამატულობის ნაცვლად ილაპარაკონ მოქმედებასთან დაკავშირებულ სიძნელეზე, წინააღმდეგობის დაძლევაზე. „ნებისმიერი მოქმედების ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან კატეგორიას, — წერს ბ. ტეპლოვი, — ჩვენ ვუწოდებთ ნებისმიერ მოქმედებებს, საკუთარი აზრით. ეს ის მოქმედებანია, რომელნიც დაკავშირებულინი არიან გარეგანი და შინაგანი დაბრკოლებების გადალახვასთან“³.

ძალისხმევასა და შინაგან დამატულობაზე ვილაპარაკებთ თუ წინააღმდეგობის დაძლევაზე, სულ ერთია, ფსიქოლოგიურად ორივე შემთხვევაში ერთ და იმავე ფაქტთან გვაქვს საქმე. წინააღმდეგობას, სიძნელეს, დაბრკოლებას იქ აქვს ადგილი, სადაც მოქმედება ძალისხმევას ითხოვს. ამიტომ მოქმედების სიძნელე-სიადვილის შესახებ ვერაფერს ვიტყვი. თუ მხედველობაში არ ვიქცინით ის შინაგანი ძალისხმევა, რომელიც ამა თუ იმ პირს სჭირდება მოცემული მოქმედების განხორციელებისთვის. ბავშვისთვის. რომელიც ეს-ესაა სიარულს იწყებს, ფეხზე შედგომა და რამდენიმე ნაბიჯის გადადგმა საკმაო სიძნელეს წარმოადგენს, რადგან ასეთი მოქმედებისთვის მას დიდი ძალისხმევა სჭირდება. მოზარდისთვის კი, პირიქით, ამავე მიზეზის გამო, ერთ ადგილზე ხანგრძლივად გაჩერება, ჯდომა ან წოლაა ძნელი. ბეჯითი და შრომისმოყვარე კაცი ბუნებრივად გრძნობს თავს შრომის პროცესში მაშინ, როცა ზარმაცსა და უსაქმურობას შეჩვეულ პირს ასეთი მოქმედებისთვის საგანგებო ძალისხმევა სჭირდება. იგარე ითქმის სხვა მოქმედებათა შესახებაც. მოცემული დაბრკოლების სიძნელე იმით გაიზომება, თუ რა ძალისხმევასა და შინაგან დამატულობას ითხოვს იგი მოცემული პიროვნებისაგან და ისიც მოცემულ მომენტში. მეცნიერ ელშაკისთვის წიგნზე მუშაობა და მეცნიერულ პრობლემებზე აზროვნება ბუნებრივ მოთხოვნილებას წარმოადგენს, მაგრამ აფექ-

¹ К. И. Корнилов. Воспитание воли, 1948, гл. 7.

² В. И. Селявнин. Воспитание воли школьников, 1949, гл. 8.

³ Б. М. Телон. Психология, 1948, гл. 14б.

ტურ მდგომარეობაში და, საერთოდ, ემოციურ განცდათა მიმდინარეობის დროს მასაც განსაკუთრებული ძალისხმევა სჭირდება, რომ ემოციებისგან გათავისუფლდეს და ყურადღება მეცნიერული კვლევა-ძიების საგნისკენ მიმართოს.

ერთი სიტყვით, სიძნელეთა დაძლევა და წინააღმდეგობათა გადალახვა შინაგან დაძაბულობასა და ძალისხმევას ითხოვს. მოქმედების გზაზე პრაქტიკულად წამოკრილი წინააღმდეგობის გადალახვის პროცესი შინაგანი ძალისხმევის სახით განიცდება და ფსიქოლოგიური თვალსაზრისისთვის სწორედ ეს უკანასკნელია საყურადღებო და მნიშვნელოვანი.

მაგრამ ძალისხმევის შესახებ ვილაპარაკებთ თუ წინააღმდეგობის დაძლევის შესახებ, ამას ახლა პრინციპული მნიშვნელობა არ აქვს. ჩვენი საკითხისთვის მთავარია, გაირკვეს: შინაგანი ძალისხმევა — წინააღმდეგობის გადალახვა ნებისყოფის სპეციფიკას და, მაშასადამე, ნებისმიერი მოქმედების საკუთარ დახასიათებას წარმოადგენს, თუ ამ მოვლენას, ჩვეულებრივ, იქაც ვხვდებით, სადაც შეუძლებელია ნებისყოფისა და ნებისმიერი მოქმედების შესახებ ვილაპარაკოთ?

ცხადია, ყველა მოქმედებას აქვს საერთო არსებითი ნიშანი, რომლის გაცნობიერება საზოგადოდ მოქმედების ბუნებას წარმოგვიდგენს და ამიტომ ამ ტერმინით აღნიშნულ სინამდვილეს სხვა რიგის მოვლენებისაგან გამოვავიყოფს. მაგრამ, როცა რომელიმე ცალკე სახის მოქმედების თავისებურებას გვინდა მივწვდეთ, საჭიროა, სწორედ მის საკუთარ ბუნებაზე მივუთითოთ, რომ იგი მოქმედებათა სხვა სახეებისგან განვასხვავოთ. წინააღმდეგობათა დაძლევა ნებისმიერი მოქმედების სპეციფიკური თვისება მხოლოდ იმ შემთხვევაში იქნება, თუ იგი სხვა სახის აქტივობაში არ გვხვდება.

ყოველდღიური დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ წინააღმდეგობის გადალახვისა და შინაგანი დაძაბულობის უნარი ცხოველისთვისაც არაა უცხო. ფრინველს განსაკუთრებული ძალისხმევა სჭირდება, რომ გაშლილი ზღვის ზედაპირზე ამდგარი ქარიშხალი გადალახოს და ქვეყნის ერთი მხრიდან მეორემდე მიაღწიოს. ძროხა მთელ ძალას ხმარობს, რომ თოკი გაწყვიტოს და მიაშუროს ხბოს ან საძოვარს, რომელსაც იგი შორიდან ხედავს. ძალი გააფთრებული თავდაუზოგველობით ეზიდება ჯაქს, რომ თავი გაითავისუფლოს და ეზოში ჩამოსულ უცხო პირს შეუტოს, თუცა ამის გამო იგი კისრის მიდამოებში მწვავე ტკივილებს გრძნობს.

ერთი სიტყვით, საარსებო მოქმედების გზაზე წამოჭრილი წინააღმდეგობის გადალახვისთვის საჭირო ძალისხმევის უნარი, საერთოდ, ცოცხალი არსების დამახასიათებელ თვისებას შეადგენს. ადამიანს იმის გამო, რომ მას ცნობიერების უნარი შეუშუშავდა, ეს თვისება არც დაუჟარგავს და არც შეუძენია. პირიქით, აზროვნებამ მას საშუალება მისცა საცხოვრებო ამოცანები გონივრული გზით გადაეჭრა და მიზნისთვის შედარებით ნაკლებ წინააღმდეგობებზე გავლის გზით მიეღწია. ადამიანს, რა თქმა უნდა. შეუძლია, თუ ამას მის წინაშე არსებული ამოცანის გადაჭრა მოითხოვს, მაქსიმალურ ძალისხმევას მიმართოს და დაბრკოლების გადასალახავად მთელი შინაგანი ძალები უკიდურეს დაძაბულობამდე ამოჰყავდოს. მაგრამ ასეთი მოქმედება ყოველთვის ნებისმიერი როდია. მხეკებიც არ ზოგავენ საკუთარ ძალებს, როცა ისინი სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში ებმებიან.

როცა ძალისხმევისა და დაბრკოლებათა გადალახვის შესახებ ვლაპარაკობთ, ცხადია, მხედველობაში უნდა გვქონდეს ისეთი ძალისხმევა, ისეთი დაბრკოლების გადალახვა, რომლის შესაძლებლობაც ინდივიდს გააჩნია. როგორც ვნახეთ, სასიცოცხლო ამოცანათა გადაჭრის გზაზე წამოჭრილ, ინდივიდის შესაძლებლობათა შესატყვის წინააღმდეგობათა გადალახვა ცხოველის აქტივობისათვისაც არაა უცხო. ამიტომ შეუძლებელია იგი მხოლოდ ადამიანისთვის დამახასიათებელი მოქმედების — ნებისმიერი მოქმედების სპეციფიკურ თვისებად მივიჩნიოთ.

როცა დაბრკოლებათა შესახებ ვლაპარაკობენ, განასხვავებენ მის ორ სახეს — შინაგანს და გარეგანს. ასეთი განსხვავება, გარკვეული აზრით, სამართლიანია. გარეგან დაბრკოლებებს მოცემული ინდივიდის გარეთ, ობიექტურ სინამდვილეში, არსებული მოვლენები ქმნიან. ისინი თავისთავად ფსიქიკური ბუნებისანი არ არიან. შინაგან დაბრკოლებებს კი ფსიქიკური ან კიდევ ფსიქო-ფიზიკური მოვლენები წარმოადგენენ. მაგრამ ფსიქოლოგი მაინც იმ გარემოებას უნდა აქცევდეს ყურადღებას, რომ გარეგანი მოვლენები სუბიექტის მიერ მხოლოდ მაშინ განიცდება დაბრკოლებად, თუ იგი მასში მოქმედების ფსიქო-ფიზიკური დაძაბულობის სიძნელეს იჭვევს და, — დაღლილობის, სასოწარკვეთილების, ტკივილების, შიშის და სხვა მიმდინარე მოქმედების საწინააღმდეგოდ მიმართული იმპულსების სახით, — შინაგან დაბრკოლებად მიჩნეულ მოვლენებს წარმოშობს. ასე რომ გარეგანი დაბრკოლება შინაგან სიძნელეში უნდა გადავიდეს, რომ ინდივიდმა იგი.

როგორც დაბრკოლება, განიცადოს. წინააღმდეგ შემთხვევაში ახრი არ ექნებოდა დაბრკოლების გადალახვის შესახებ, როგორც ფსიქოლოგიური პროცესის შესახებ, ლაპარაკს. მძიმედ დაჭრილი. ხანგრძლივი შიმშილის გამო უკიდურესობანდე დაუძლურებული მერესიევი თვრამეტი. დღე-ღამის განმავლობაში თავდაუზოგველად ებრძოდა გარეგან დაბრკოლებებს: გაუვალ გზებს, კლდე ღრეებს, ყინვასა და ქარს, რომ მტრის ზურგიდან საზღვრები გადმოელახა და საბჭოთა ადამიანებამდე მოედწია. მოქმედების მთელი სიძნელე იმაში იყო, რომ მას უხდებოდა დაეძლია გარეგან დაბრკოლებათა გადალახვისას თვითონ მასში აღძრული მწვავე ტკივილები, მძიმე დაღლილობა, სიცივის სუსხი, შიმშილი, შიში და სასოწარკვეთილება. მის მდგომარეობაში სხვა პირი შეიძლება ადვილად შეეპყრო შიშსა და სასოწარკვეთილებას და მოქმედების გაგრძელება შეუძლებელი გამხდარიყო.

მერესიევის ნებისყოფის სიდიადე, რომელიც ჩვენ ასე გვხიბლავს, შეუძლებელია უბრალოდ წინააღმდეგობათა გადალახვის ფაქტში დავინახოთ. დაჭრილი ცხოველიც უკანასკნელ ძალებს ხარჯავს იმისთვის, რომ როგორმე თავის ბუნაგს მიაღწიოს. მას ცნობიერებაც რომ ჰქონოდა, რა თქმა უნდა, იმასაც მაქსიმალურად გამოიყენებდა ამ მიმართულებით. მაგრამ მხოლოდ ამის გამო ასეთ ცხოველს ნებისყოფის არსებად არავინ ჩათვლიდა და მის მოქმედებას ნებისმიერ მოქმედებას არავინ უწოდებდა.

შეიძლება თქვან: არც ცნობიერება და არც წინააღმდეგობის დაძლევა (ვალ-ვალზე არ გამოხატავს ნებისყოფისა და ნებისმიერი ქცევის ბუნებას, მაგრამ ორივე ერთად ახალ თავისებურებას ქმნის და ამ თავისებურებაშია ნებისმიერი ქცევის სპეციფიკური არსი. მაგრამ ასეთ შემთხვევაში, პირველ რიგში, სწორედ ამ თავისებურებაზე უნდა მივითვინიანთ და იგი გაეხადათ საგანგებო მსჯელობის საგნად.

ი. სტალინი თავის გამოკვლევებში ენათმეცნიერების საკითხებზე ენის სპეციფიკურ არსს ორი ნიშნით — ენის გრამატიკული წყობითა და ძირითადი ლექსიკური ფონდით — განსაზღვრავს. იგი წერს: „ენის გრამატიკული წყობა და ენის ძირითადი ლექსიკური ფონდი შეადგენს ენის საფუძველს, მისი სპეციფიკის არსს“¹. ამ ორი ნიშნიდან ერთის გათვალისწინება ვერ გაგვაგებინებს ენის საკუთარ ბუნებას.

¹ ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1951, გვ. 23.

ნებისმიერ მოქმედებასაც ორი ნიშნით — ცნობიერებითა და წინააღმდეგობის გადალახვით — ახასიათებენ. შეიძლება თუ არა ეს ორი განსაზღვრება — ენის განსაზღვრება და ნებისმიერი მოქმედების განსაზღვრება — ერთი ტიპისად მივიჩნიოთ? რა თქმა უნდა, არა. აქ მსჯელობის ორ სულ სხვადასხვა ლოგიკასთან გვაქვს საქმე.

ი. სტალინი საგნის სპეციფიკის განსაზღვრისთვის 1) ენის ისეთ ორ ნიშანს იღებს, რომლებიც მხოლოდ ენობრივ მოვლენებში გვხვდება; 2) ეს ნიშნები ენის სხვა ნიშნებისგან განსხვავდება იმით, რომ არსებითი ხასიათისანი არიან — მათ გარეშე ენა ვერ იარსებებს და 3) ამ ნიშანთა შორის შინაგანი კავშირი არსებობს, ისინი ერთი მეორეს მოითხოვენ და საგნის ერთ სპეციფიკას, ერთ ბუნებას გამოხატავენ: ენის ცოცხალ სინამდვილეში შეუძლებელია არსებობდეს ლექსიკური ფონდი გრამატიკული წყობის გარეშე და გრამატიკული წყობა — ძირითადი ლექსიკური ფონდის გარეშე. როგორც ზეპირ, ისე წერილობით მეტყველებაში სიტყვები მხოლოდ გრამატიკულ წყობაში არსებობენ და გრამატიკული წყობა მხოლოდ სიტყვათა გრამატიკული წყობაა. საკმარისია ამ ორი ნიშნიდან ენამ მხოლოდ ერთ-ერთი დაჰყაროს, რომ მეტყველება შეუძლებელი გახდეს და ამით მეორე ნიშანიც მოისპოს, როგორც ცოცხალი სინამდვილე.

სრულიად განსხვავებულ მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე ნებისყოფისა და ნებისმიერი ქცევის იმ განსაზღვრებაში, რომლის შესახებაც ზემოთ გვქონდა ლაპარაკი. 1) როგორც ვნახეთ, ნიშნები, რომლითაც ნებისყოფას — ნებისმიერ მოქმედებას ახასიათებენ, გვხვდება ისეთ მოვლენებშიც, რომელნიც არაერთარ შემთხვევაში არ შეიძლება ნებისყოფის მოვლენად მივიჩნიოთ: ცნობიერება ადამიანის ყოველი სახის მოქმედებას ახასიათებს, ხოლო წინააღმდეგობის დაძლევა — შინაგანი ძალისხმევა საერთოა, საზოგადოდ, ცოცხალი არსების მოქმედებისთვის. 2) ამ ორ ნიშანს შორის არაერთარი შინაგანი კავშირი არ ჩანს; ერთის არსებობა მეორეს არ მოითხოვს: ცნობიერებისთვის ძალისხმევა არაა საჭირო და ძალისხმევისთვის — ცნობიერება. ბუნებაში ისინი გვხვდებიან ცალ-ცალკე, ერთმანეთისგან არსებითად განსხვავებულ მოვლენებში. ადამიანის ცხოვრების მიმდინარეობაში (ქცევის რომელიმე ცალკე პუნქტში) ისინი შემთხვევათა გამო ხვდებიან ერთმანეთს. ნებისყოფა და ნებისმიერი მოქმედება არ უნდა იყოს ასეთი შემთხვევითობის ნაყოფი.

შეიძლება კაცმა ნათლად გაიაზროს ქცევის მიზანი და საშუალებანი და სათანადო მოქმედებას შეუდგეს. მოქმედება ერთხანსა

სრულიად თავისუფლად, ყოველგვარი ძალისხმევისა და წინააღმდეგობის გარეშე მიმდინარეობდეს, მაგრამ მის რომელიმე ერთ პუნქტში, მოულოდნელ შემთხვევათა გამო, განსაკუთრებულმა სიძნელემ იჩინოს თავი, რომლის გადალახვის შემდეგ ქცევა ისევ დამრკოლებათა გარეშე, შინაგანი ძალების ბუნებრივი და ძალდაუტანებელი აქტივობის გზით განვითარდეს. ხომ არ უნდა ვიფიქროთ, რომ ნებისმიერია ქცევის მხოლოდ ის პუნქტი, მხოლოდ ის ერთი რგოლი, რომელშიაც წინააღმდეგობის გადალახვა ხდება, ხოლო ქცევის მთელი მსვლელობა მანამდე და მის შემდეგ მოკლებული იყო ნებისყოფას, ნებისმიერობას? ასეთი დასკვნა ბუნებრივად გამომდინარეობს ზემოთ განხილული შეხედულებიდან. ის გარემოება, რომ ნებისმიერ მოძრაობებსა და მოქმედებაზე ლაპარაკობენ და არა ნებისმიერ ქცევაზე, სწორედ, იმას ამბობს, რომ ასეთი დასკვნა, ზოგჯერ გაუცნობიერებლად, მაგრამ მაინც უკვე გაკეთებულია და გამოყენებულია ჩვენი მეცნიერების პრაქტიკაში. ვ. სელივანოვი პირდაპირ წერს: „ნებისმიერი მოქმედება ახასიათებს ადამიანის ქცევას. ადამიანის ქცევის ყველაზე საპასუხისმგებლო რგოლები ნებისმიერი მოქმედებებისგანაა შემდგარი“. ხოლო ნებისმიერ მოქმედებათა ბუნება იმაშია, რომ „ისინი შესრულებისათვის მოითხოვენ ადამიანის ფიზიკური და ინტელექტუალური ძალების დაძაბვას“¹. გამოდის, რომ თვითონ ქცევა კი არაა ნებისმიერი მთელ თავის მიმდინარეობაში, არამედ მისი ცალკე მომენტი, ცალკე რგოლი — ცალკე მოძრაობა თუ მოქმედება. სახელდობრ, ის მოქმედება, რომელიც ფსიქო-ფიზიკური ძალების დაძაბულობას საჭიროებს.

ეს შეხედულება მოცემულია ამჟამად მოქმედ ფსიქოლოგიის სახელმძღვანელოთა უმრავლესობაში, სადაც ნებისყოფისთვის განკუთვნილ თავში მხოლოდ ნებისმიერი მოქმედება განიხილება, ხოლო ქცევას (деятельность) ცალკე განყოფილება აქვს მიჩნეული, რომელშიც ნებისყოფის შესახებ აღარაფერს ლაპარაკობენ.

ქვევით საგანგებოდ მოგვიხდება მსჯელობა იმაზე, თუ რა აზრით შეიძლება კაცმა მოძრაობისა და მოქმედების ნებისმიერობის შესახებ ილაპარაკოს. ამიტომ ახლა ამ საკითხზე არ შევჩერდებით. მაგრამ ნებისყოფა თუ ნებისმიერი მოქმედების კანონზომიერებაა და ქცევა მხოლოდ მოქმედებათა გზით ხორციელდება. სახელმძღვანელოში ნებისყოფა ფსიქიკურ პროცესებში კი არ უნდა იყოს

¹ В. И. Селиванов, Воспитание воли школьника, 1949, гл. 8.

მოქცეული, არამედ იმ განყოფილებაში, რომელიც ქცევისთვის და მოქმედებისთვისაა განკუთვნილი. აქ უნდა იქნეს განხილული ქცევისა და მოქმედების ძირითადი ფორმები და კანონზომიერებანი. სხვა მოსაზრებებიც არსებობს ასეთი გადაჯგუფების აუცილებლობის შესახებ, მაგრამ მათი განხილვა ახლა ჩვენი საკითხიდან შორს წაგვიყვანდა.

საყურადღებოა კიდევ ერთი გარემოება, ერთი მხრით, ნებისყოფა ცნობიერების პროცესადაა მიჩნეული, ხოლო, მეორე მხრით, მას მიწერილი აქვს წინააღმდეგობის დაძლევის, დაბრკოლებათა გადალახვის თვისება. დაბრკოლებათა გადალახვა ითხოვს ენერგიას, ძალას. უკანასკნელი მხოლოდ ნივთთა ბუნებაშია. ფსიქიკურ პროცესს ასახვითი ხასიათი აქვს. მისდამი ენერგიის მიწერა მის განივ-თებას, მის მატერიალიზირებას ნიშნავს, რის გამოც უმაღლესად ორგანიზებული მატერიის ეს თვისება თვითონ მატერიალ — ნივთიერ მოვლენად — წარმოგვიდგება. ასეთი თეალსაზრისი ვულგარულ მატერიალიზმთან დაგვაახლოებდა. „ის აზრი, რომ შეგნება მდგომარეობის ფორმაც, — წერს ი. სტალინი, — სრულებით არ ნიშნავს იმას, რომ ვითომ შეგნება თავისი ბუნებით — იგივე მატერიაა. ასე ფიქრობენ მხოლოდ ვულგარული მატერიალისტები (მაგ., ბიუხნერი და მოლემოტი), რომელთა თეორიები ძირიანად ეწინააღმდეგებიან მარქსის მატერიალიზმს“¹. ენერგია მატერიის ბუნებაშია. იგი აქვს ადამიანსაც, როგორც მატერიის ორგანიზაციის ერთ-ერთ ფორმას. ადამიანი ამ ენერგიას ხარჯავს ასახვის ფსიქიკური პროცესების საფუძველში მდებარე ნერვულ მოვლენებზედაც. მაგრამ თვითონ ფსიქიკური პროცესები იმ სახით, რა სახითაც მათ ფსიქოლოგია გამოაცალკევებს მოვლენათა მთლიანი ნიმიდინარეობიდან და თავის კვლევის საგნად აქცევს, არავითარ ენერგიას, არავითარ ძალას არ შეიცავს. ამიტომ, ვინც ნებისყოფას ფსიქიკურ პროცესად თვლის და აღქმის, წარმოდგენის, აზროვნების და სხვა ამგვარი პროცესების გვერდით ათავსებს, მას უფლება არ აქვს ნებისყოფის ბუნება დაბრკოლებათა გადალახვაში დაინახოს, მას რაიმე ძალა და ენერგია მიაწეროს.

მაინც საინტერესოა, კონკრეტულად რა ხასიათის დაბრკოლებათა გადალახვა აქვთ მხედველობაში, როცა ნებელობას ახასიათებენ? „შინაგანი დაბრკოლების სახით, — წერს კ. კორნილოვი, — ხშირად გამოდის დადლილობა, გართობის სურვილი, შიში, ყალბი

¹ ი. სტალინი, თხზულებანი, ტ. I, გვ. 298.

სირცხვილი ანდა ყალბი თავმოყვარეობა, ზოგიერთი ჩვეულება, ინერტულობა, სურვილის უქონლობა, რომ ნებისმიერ ძალისხმევას მიმართო. გარეგანი დაბრკოლების მაგალითია სამუშაოსთვის აუცილებელი ინსტრუმენტის უქონლობა, ყოველგვარი დაბრკოლება და წინააღმდეგობა სხვა პირების მიერ, რომელნიც ხელს უშლიან მოცემული მოქმედების შესრულებას¹. ბ. მ. ტეპლოვის აზრით, შინაგანი წინააღმდეგობანი, რომლის დაძლევაც ნებისყოფას ევალება, „იმ შემთხვევაში აღმოცენდება, როცა ადგილი აქვს კონფლიქტს, ერთიმეორის საწინააღმდეგო აღძვრათა შეჯახებას“². ანალოგიური მოსაზრება აქვს გამოთქმული ს. რუბინშტეინსაც. იგი წერს: „მოქმედება, რომელიც შინაგანად საწინააღმდეგო ტენდენციათა კონფლიქტის პირობებში ხდება, არის ნებისმიერი მოქმედება ამ სიტყვის უფრო ვიწრო და სპეციფიკური აზრით“³.

საბჭოთა ადამიანს ცხოვრებაში გაცილებით უფრო ნაკლებად აქვს საქმე კ. კორნილოვის მიერ სანიმუშოდ დასახელებულ დაბრკოლებებთან, ვიდრე ბურჟუაზიული საზოგადოების მოქალაქეს. მას შინაგანი კონფლიქტებიც მასზე ნაკლებად ახასიათებს. ამიტომ ნებისმიერი მოქმედების ასეთი ნიშნით განსაზღვრება ბაღებს გაუმართლებელ აზრს: ბურჟუაზიული ქვეყნის მოქალაქეს გაცილებით უფრო მეტად უნდა ჰქონდეს ნებისმიერი მოქმედების შემთხვევები, ვიდრე საბჭოთა ადამიანს. ასეთი შეხედულების გაზიარება, ცხადია, შეუძლებელია.

მაგრამ არც ისე შეიძლება წარმოვიდგინოთ საქმის ვითარება, როგორც ამას მ. მასლინა გვიხატავს თავის საკანდიდატო დისერტაციაში. ავტორი სამართლიანად შენიშნავს, რომ ნებისყოფა არაა მხოლოდ ფსიქიკური პროცესი, რომ იგი პიროვნების თვისებასაც — დისპოზიციასაც წარმოადგენს. მაგრამ ამ თვისების ძირითადს არსს ისიც დაბრკოლებათა გადალახვაში ხედავს და უსაყვედურებს იმ ავტორებს, რომელნიც ნებისყოფის ბუნების გარკვევის დროს ამ „ყველაზე მნიშვნელოვან მომენტს“ ყურადღების გარეშე ტოვებენ. მ. მასლინა წერს: „ნებისყოფა, როგორც სიძნელეთა გადალახვა, წარმოადგენს საბჭოთა ადამიანის ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან თვისებას“, რომ „პიროვნების ეს თვისებებურება მდგომარეობს უნარში, გადალახოს ყოველგვარი სიძნელე, დაბრკოლება, რომე-

¹ К. Н. Корнилов. Психология под редакцией проф. К. Н. Корнилова, проф. А. А. Смирнова, проф. Б. М. Теплова, 1948, гл. 316, 317.

² Б. М. Теплов, Психология, 1948, гл. 146.

³ С. Л. Рубинштейн, Основы общей психологии, 1946, гл. 506.

ლიც მიღებული მიზნის მიღწევის გზაზე დგას¹. აქ რამდენიმე გაუგებრობა იჩენს თავს. საჭიროა ზოგიერთი მაინც გავითვალისწინოთ.

1. რადგან ნებისყოფის სპეციფიკურ ნიშნად მოქმედების გზაზე წამოჭრილი დაბრკოლებების გადალახვა მიიჩნეის, იძულებული არიან, საბჭოთა და ბურჟუაზიული ქვეყნების მოქალაქეების ნებისყოფათა შორის არსებული განსხვავება ამ ნიშნის მიხედვით ეძიონ და აღიარონ, რომ ამ ორი საზოგადოებრივი წყობის ადამიანების ნებისყოფა ერთმანეთისგან იმით განსხვავდება, რომ საბჭოთა ადამიანს შეუძლია გაცილებით მეტი დაბრკოლებანი გადალახოს, ვიდრე ამას სხვა რომელიმე ეპოქის ადამიანები ახერხებდნენ და ახერხებენ. ასეთი მსჯელობის დროს გაუცნობიერებელი რჩება, რომ საბჭოთა ადამიანს თავისი ცხოვრების გზაზე სხვა ადამიანებზე მეტი დაბრკოლებანი და სიძნელეები არ ხვდება. პირიქით, იქ, სადაც ცხოვრება მოწესრიგებული და ხალისიანი გახდა, არ შეიძლება ადამიანი ყოველ ნაბიჯზე დაბრკოლებებსა და სიძნელეებს ხვდებოდეს და მის გადასალახავად ფსიქო-ფიზიკურ ძალთა მუდმივი და მტკივნეული დაძაბულობა უხდებოდეს. ეს ასეა ჩვენში მაშინ, როცა ბურჟუაზიული ქვეყნების მოსახლეობას განსაკუთრებულ დაბრკოლებათა გადალახვა უხდება იმისთვის, რომ ცხოვრების მინიმალური პირობები მოიპოვოს.

პროლეტარიატი, ბურჟუაზიული ქვეყნის მშრომელი მოსახლეობა განუწყვეტლივ იბრძოდა და იბრძვის მატერიალური ცხოვრების გაუმჯობესებისათვის, თავისუფლებისათვის, პოლიტიკური უფლებების მოპოვებისათვის. ამ ბრძოლაში ადამიანები სისხლისგან იცლებოდნენ, ძალმიხდილი მიწაზე ეცემოდნენ, მაგრამ ღონეს იკრებდნენ, ისევ ფეხზე დგებოდნენ, რევოლუციებს ახდენდნენ და დროებით ან სამუდამო გამარჯვებას აღწევდნენ. მეორე მხრით, არც იმის მტკიცება შეიძლება, თითქოს კაპიტალისტები მოკლებული იყვნენ დაბრკოლებასთან ბრძოლისთვის საჭირო შინაგანი დაძაბულობის უნარს. საქმე აქ უნარში კი არაა, არამედ წინააღმდეგობის ბუნებაში, იმ წინააღმდეგობის ბუნებაში, რომელიც კაპიტალისტის მოქმედებას ხვდება წინ. კაპიტალისტებს რომ იმ დაბრკოლებათა დაძლევის უნარი არ ჰქონდეთ, რომელთა დაძლე-

¹ М. Н. Маслина; Преодоление трудностей как объективный критерий воли советского человека (საკანდიდატო დისერტაცია, ხელნაწერი), 1949, გვ. 8, 14.

ვაც ადამიანის ფსიქო-ფიზიკურ ძალებზეა დამოკიდებული, ისინი პირველ ბრძოლაში დაეცემოდნენ სამუდამოდ. წინააღმდეგობა, რომელსაც აწყდება კაპიტალისტი ცხოვრების გზაზე, არაა ისეთი ბუნების, რომ მისი გადალახვა ადამიანის ფსიქო-ფიზიკური ძალების მაქსიმალური დაძაბვით შეიძლებოდეს. რაც არ უნდა ძლიერი ნებისყოფისა და მოსაზრების ადამიანები აღმოჩნდნენ კაპიტალისტები, სულ ერთია, ისინი ისტორიას ვერ შეაჩერებენ, თავიანთ მიზანს — შენარჩუნებულ იქნეს ბურჟუაზიული წყობა — ვერ განახორციელებენ. ამიტომ შეუძლებელია მათი დამარცხება მათ ფსიქიკურ სისუსტეს, კერძოდ მათი ნებისყოფის სისუსტეს, მიეწეროს. ფსიქიკური პროცესები, რაც არ უნდა ენერგიულად მიმდინარეობდნენ ისინი, ვერ შეცვლიან საზოგადოების განვითარების კანონზომიერებას.

2. მ. მასლინას წინააღმდეგობის გადალახვა ნებისყოფის ობიექტურ კრიტერიუმად მიიჩნია. მაგრამ, როგორც აღნიშნული იყო, ის, რაც ერთი ინდივიდისთვის თვალსაჩინო სიძნელესა და დაბრკოლებას წარმოადგენს, მეორისთვის შეიძლება სრულებით არ იყოს ასეთი. ყველას როდი აქვს ერთნაირი თანშობილი და შეძენილი ფსიქო-ფიზიკური შესაძლებლობანი. ქცევისთვის მოცემული გარე პირობები ვისთვის რა დაბრკოლებას შეიცავს, ეს არსებითად იმაზეა დამოკიდებული, თუ შინაგან შესაძლებლობათა როგორ დაძაბულობას მოითხოვს იგი ერთი პიროვნებისგან და როგორს — მეორისგან. ასე რომ ის ობიექტური კრიტერიუმი, რომელსაც მასლინა აყენებს, ყოველ ცალკე შემთხვევაში, ისევ სუბიექტური კრიტერიუმით უნდა გაიზომოს და ამიტომ შეუძლებელია მართლაც ობიექტურ კრიტერიუმად მივიჩნიოთ. თითქმის ყველას შეუძენიველი რჩებოდა, თუ რა კოლოსალურ ძალისხმევას მიმართავდა მერესიევი ცეკვისა და უფეხოდ პირველი ფრენის დროს, რადგან სხვებისთვის ასეთი მოქმედებანი დაბრკოლების გარეშე მიდიოდა.

არ არსებობს დაბრკოლება, როგორც დაბრკოლება თავისთავად; იგი თავს იჩენს მხოლოდ მოქმედებისთვის მოცემული პირობების ინდივიდის შინაგან შესაძლებლობებთან მიმართებაში და მისი სიდიდე მხოლოდ ამ შესაძლებლობასთან მიმართებაში შეიძლება გაიზომოს. მაგრამ ყველა ფსიქო-ფიზიკური შესაძლებლობა, რომელიც დაბრკოლების გადალახვისათვის ხდება საჭირო, ნებისყოფაზე როდი დაიყვანება.

3. მ. მასლინას აზრით, ნებისყოფა მდგომარეობს ყოველგვარი დაბრკოლების, ყოველგვარი სიძნელის გადალახვის

უნარში. აქ, მეტი რომ არ ვთქვათ, ნებისყოფის შესაძლებლობათა გაზვიადებულ წარმოდგენასთან გვაქვს საქმე. ზოგჯერ მოქმედების გზაზე სრულიად მოულოდნელად, წინასწარ გაუთვალისწინებელ გარემოებათა გამო, ისეთი დაბრკოლება იჩენს თავს, რომლის გადალახვისათვის საჭირო ფიზიკური თუ ინტელექტუალური ძალები, საერთოდ, არ გააჩნია მოცემულ ინდივიდს. მერესივეს რომ იმავე პირობებში ერთი იმდენი გზა კიდევ ჰქონოდა გასავლელი, საეჭვო იყო. მას მტრის ზურგიდან საბჭოთა ადამიანებამდე მოელწია. ამისთვის მას ფიზიკური ძალები არ ეყოფოდა. მტკიცე განზრახვის მიუხედავად, შეიძლება უაღრესად შრომისმოყვარე მოსწავლემაც ვერ მოახერხოს სიმწიფის გამოცდების ოქროს მედალზე ჩაბარება იმის გამო, რომ მას საამისო ფიზიკური ან ინტელექტუალური შესაძლებლობები არ აღმოაჩნდეს. ასეთ შემთხვევებში შეიძლება ვილაპარაკოთ ფიზიკური ან ინტელექტუალური მონაცემების უკმარობის შესახებ, მაგრამ არაეითარი საბუთი არ გვაქვს, ნებისყოფის სისუსტეზე მივუთითოთ და წარუმატებლობის მიზეზი მასში დავინახოთ. ასეთ დასკვნამდე მხოლოდ ის შეიძლება მივიდეს, ვინც ნებისყოფას ინტელექტუალურ შესაძლებლობებთან და ფიზიკურ ძალასთან აიგივებს. მოქმედებისათვის საჭირო ფიზიკური და ინტელექტუალური შესაძლებლობანი არაა თვითონ ნებისყოფა. ნებისყოფა მათ იყენებს მხოლოდ.

აღნიშნული ავტორის გამოკვლევაზე ჩვენ საგანგებოდ შევყრდით, რადგან მასში მოცემული დასკვნები ემყარება საბჭოთა ფსიქოლოგიაში საკმაოდ დამკვიდრებულ შეხედულებას. როგორც ვნახეთ, ამ დასკვნათა გაზიარება შეუძლებელი ჩანს.

საბჭოთა და ბურჟუაზიული წყობის ადამიანების ნებისყოფათა შორის თვალსაჩინო განსხვავება არსებობს. ეს განსხვავება, პირველ რიგში, ქცევის მიმართულებაში — ქცევის მოტივისა და მიზნის თავისებურებაში — უნდა ვეძიოთ და არა წინააღმდეგობის გადალახვის უნარში. უკანასკნელი, სადაც კი იგი ნებისყოფის ფაქტად შეიძლება მივიჩნიოთ, მხოლოდ მეორადი, ნაწარმოები მოვლენაა. დიდი მიზნების მიღება და მათი განხორციელების გზაზე წამოჭრილ დაბრკოლებათა გადალახვისთვის საჭირო, მოცემული ინდივიდის ბუნებაში არსებული ენერგიის შობილიზაცია ნებისყოფის საქმეა, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ყოველი მოქმედება, რომელზედაც დიდი ენერგია ახარჯება, ნებისყოფის საქმედ მივიჩნიოთ.

ადამიანთა ცხოვრება, — ამბობს ი. პავლოვი, — მდგომარეობს

ყველა შესაძლო მიზნისაკენ სვლაში. მიზანი შეიძლება იყოს ზაღალი, დაბალი, სერიოზული, უბრალო-უფასური და ა. შ. მათი განხორციელების საქმეში გამოიყენება ადამიანური ენერგიის ყველა შესაძლო ხარისხი. ამასთან ყურადღებას იქცევს ის, რომ არ არაა ბოძს არაერთი მუდმივი შეფარდება დახარჯულ ენერგიასა და მიზნის სერიოზულობას, სიდიდეს, შორის: ძალიან ხშირად სრულიად უცნიშვნელო მიზანზე იხარჯება უზარმაზარი ენერგია და პირიქით¹. ი. პავლოვი სანიშნოდ მიუთითებს კოლექციონერზე, რომელიც უზარმაზარ ენერგიას ხარჯავს და განსაკუთრებული სიძნელის დაბრკოლებებს ძლევს იმისთვის, რომ თავის მიზანს მისწვდეს. მაგრამ კოლექციონერის მოქმედება მას მიაჩნია ღირსეულად, რომელსაც განსაზღვრულ მოქმედებად, მიუხედავად იმისა, რომ ამ უკანასკნელს არც წინააღმდეგობასთან ბრძოლის უნარი აკლია და არც იმისა და საშუალების ცნობიერება. და განა შეიძლება კაცმა თქვას, რომ ვნებას წინააღმდეგობებთან ბრძოლის, დაბრკოლებათა გადალახვის შესაძლებლობა და იმ მიზნის, იმ საგნობრივი სინაზდელის, ცნობიერება აკლია, რომელიც მას აკმაყოფილებს? პირიქით, ასეთი რამ განსაკუთრებული სიჭარბითაა მასში მოცემული მაგრამ ამის გამო ვნებას ნებისყოფად არავინ თვლის, ყოველ შემთხვევაში, ასეთი მოსაზრების სერიოზულ დაცვას არავინ კისრულობს.

ასეგარად, ფსიქოლოგთა მნიშვნელოვანი ნაწილი ნებისყოფას ფსიქიკურ პროცესად თვლის და შეგრძნების, გრძნობის, აღქმის, აზროვნებისა და სხვა ამგვარი მოვლენების გვერდით ათავსებს. მაგონებს ეს ფსიქოლოგები არ მიუთითებენ რაიმე ისეთ სპეციფიკურ ხიშ სზე, რომლითაც შესაძლებელი იქნებოდა ნებისყოფის სხვა დანაწილზე ფსიქიკური პროცესებიდან გამოყოფა ისე, როგორც აქვს აღქმის, წარმოსახვის, აზროვნების, გრძნობისა და ა. შ. ანალიზის დროს აკეთებენ. ლაპარაკობენ ცნობიერების შესახებ, მაგრამ ცნობიერება, საერთოდ, ადამიანის ყველა ფსიქიკური პროცესისათვისაა დამახასიათებელი და ამიტომ იგი ნებისყოფის სპეცი-

1. В. А. Яковлев, Полное собрание трудов, т. III, 1949, гл. 242.

იქვე ი. პავლოვი წერს: „Подобное же часто наблюдается и в отдельном человеке, который, например, работает с одинаковым жаром как для великой, так и для пустой цели. Это наводит на мысль, что надо отделить стремление от смысла и ясности цели, и что сущность дела заключается в самом стремлении, а цель — дело второстепенное“.

ფიქურ ბუნებაზე არ მიუთითებს. რაც შეეხება დაბრკოლების გადალახვას, ასეთი რამ არ შეიძლება ცნობიერების პროცესს მიეწეროს, რადგან, როგორც არა ერთხელ აღვნიშნეთ, ცნობიერების მოვლენას — ფსიქიკურ პროცესს — საერთოდ, არ გააჩნია ძალა და ენერგია.

მეორე მხრით, ნებისყოფა ადამიანის მოქმედების კანონზომიერებადაა მიჩნეული, რის გამოც გაუგებარი რჩება: მოქმედების კანონზომიერება რატომ ფსიქიკურ პროცესშია მოქცეული და ქცევისა და მოქმედების განყოფილებაში არ განიხილება.

ამგვარად, ნიშნები, რომლითაც ნებისმიერ მოქმედებას ახასიათებენ (მიზნის ცნობიერება, დაბრკოლებათა გადალახვა), ისეთი მოქმედებისთვისაც არაა უცხო, რომელიც შეუძლებელია მართლა ნებისმიერ მოქმედებად მივიჩნიოთ. ამიტომ საკითხი ნებისყოფისა და ნებისმიერი მოქმედების შესახებ ჯერჯერობით ისევ ღიად რჩება და გამოკვლევას ითხოვს.

არიან ფსიქოლოგები, რომელთაც შინაგანი ძალისხმევა და წინააღმდეგობათა გადალახვა ნებისყოფისა და ნებისმიერი მოქმედების სპეციფიკურ თავისებურებად არ მიაჩნიათ. დ. უზნაძის აზრით, „ნებისყოფა თავისთავად აბსოლუტურად უძალისხმევია, მაგრამ ეს არ უშლის მას ხელს, ზოგჯერ არაჩვეულებრივ ინტენსიური ძალისხმევა გამოიწვიოს. .. კუნთური დაძაბულობა და ძალისხმევა, პირველ რიგში, იმ მოძრაობათა შესრულებასთანაა დაკავშირებული, რომელნიც ქცევის მოტორულ შინაარსს შეადგენენ. ამიტომ იგი ყველგან შეიძლება შეგვხვდეს, სადაც, განსაკუთრებით, მოტორულ ქცევას აქვს ადგილი: იმპულსური ქცევის შემთხვევაშიაც და ნებისმიერშიაც. განსხვავება აქ მხოლოდ ის იქნება, რომ პირველ შემთხვევაში სუბიექტი აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსის ზეგავლენით ხდება იძულებული, ძალისხმევას მიმართოს, ხოლო მეორე შემთხვევაში — ნებელობის აქტის ზეგავლენით“¹. ს. რუბინშტეინი წერს: „მაგრამ მაინც არ იქნებოდა მართებული გადაწყვეტილებასთან დაკავშირებულ ძალისხმევაში ძლიერი ნებისყოფის აქტის ძირითადი ნიშანი დაგვენახა“². არც პ. შევარიევს

¹ დ. უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, 1940, გვ. 154.

² С. Я. Рубинштейн, Основы общей психологии, 1946, гл. 516.

იკვ: „Когда человек весь в своем решении и все его устремления в полном, неразделенном единстве слиты в нём, он не испытывает усилий, принимая решение, и тем не менее в этом полном акте может быть особая несокрушимая сила“.

და რ. ნათაძეს შეაქვთ ნებისყოფის განსაზღვრაში ძალისხმევისა და დაბრკოლებათა გადალახვის მომენტი.

ბ. შევარიევს ნებისმიერი მოქმედება, არსებითად, ცნობიერ მოქმედებაზე დაჰყავს, რის გამოც ნებისყოფა, ძალაუნებურად, ინტელექტთან იგივედება. მართალია, ავტორი ცდილობს, ნებელობის სპეციფიკურობა, ერთგვარად მაინც, მოტივაციაში ნახოს, მაგრამ, ინტელექტუალურ პროცესებსა და მოთხოვნილებებს გარდა, მას ხელშესახები აქაც არაფერი რჩება. მოტივაციის მთელი პროცესი მოთხოვნილებათა (სურვილთა) ურთიერთბრძოლითა და აზროვნების მუშაობით ამოიწურება. ამიტომ ნებისყოფისათვის რაიმე სპეციფიკური ფუნქცია აქაც არ რჩება, მას რაიმე განსაკუთრებული „საქმის“ შესრულება აქაც არ უხდება.

დ. უზნაძე ნებისყოფის თავისებურ გაგებას იძლევა. იგი ცდილობს, ამ ცნებას სპეციფიკური ადგილი მიუჩინოს განწყობის ფსიქოლოგიაში. ზემოთ ჩვენ გავეცანით ამ ავტორის შეხედულებას ქცევის ორი პლანის, ფსიქიკური ცხოვრების ორი დონის შესახებ და შევეცადეთ, ასეთი დაყოფის საფუძველი ი. პავლოვის მოძღვრებაშია გვეჩვენა. სულიერი ცხოვრების მიმდინარეობაზე დაკვირვება უდავოდ იძლევა ასეთი დაყოფის შესაძლებლობას.

მაგრამ საკმარისია, ოდნავ ჩაუუკვირდეთ, რა ნიადაგზეა აქ წარმოდგენილი ქცევის ამ ორი პლანის, აქტივობის ამ ორი დონის ერთიმეორისგან გამოყოფა, რომ მაშინვე ცხადი გახდეს შემდეგი: აქ გადამწყვეტი მნიშვნელობა ეძლევა იმ შემეცნებითი აქტების თავისებურებას, რომელნიც ქცევაში არიან ჩართული. ერთ შემთხვევაში რომელიმე მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისათვის საჭირო ქცევის აქტები რომ წარიმართოს, საკმარისია, გარე სინამდვილე იმ უშუალო შთაბეჭდილებათა სახით იყოს მოცემული, რომელიც გრძნობის ორგანოებს შემოაქვს ჩვენში. მეორე შემთხვევაში კი, როცა გარემოსთან ურთიერთობა რთულდება, იმავე მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად საჭირო ხდება, ობიექტური სინამდვილის იმავე მონაკვეთის არსს ვწვდეთ და მისი ბუნება გავითვალისწინოთ. ჩვენც საამისოდ ობიექტივაციის აქტს მივმართავთ, აზროვნების პროცესს ვშლით და გარე სინამდვილეს უბრალო გრძნობადი მოცემულობა იდეურ მოცემულობამდე ავყავს: სინამდვილის მნიშვნელობას, მის ზოგადს კანონზომიერებას ვწვდებით. ამ გზით ქცევის სიტუაციაში ისეთი მომენტები შემოდის, რომლებიც სრულიად უცხოა პირველ პლანში მიმდინარე ქცევის სიტუაციისათვის. მოთხოვნილება, რომელიც

ქცევისთვის საჭირო იმპულსს იძლევა, მოტივი, რომელიც სუბიექტს ამ ქცევის მომენტალურ ღირებულებას აწვდის, და მიზანი, რომელზედაც ეს ქცევა მთლიანად მიმართული, ორივე შემთხვევაში ერთი და იგივე რჩება. მეორე პლანში მიმდინარე ქცევაში აზროვნების სახით ჩაერთვის მხოლოდ ახალი საშუალება, რომელსაც გარე სინამდვილის ის მხარე შემოაქვს სიტუაციაში, რომლის მხედველობაში მიღების გარეშე, მოცემულ პირობებში, მოთხოვნის დაკმაყოფილებისათვის საჭირო აქტივობის გაშლა შეუძლებელი იქნებოდა.

ასე რომ ფსიქიკური ცხოვრების ორი დონე, აქტივობის პირველი და მეორე პლანი, სუბიექტის მხოლოდ ინტელექტუალური განვითარების ორ საფეხურს წარმოადგენს. ქცევის როგორც ერთი, ისე მეორე სახეობა შესაძლებელია აიგოს ყოველგვარი მოთხოვნის საფუძველზე, ყოველ კონკრეტულ გარე პირობებში, თუ უკანასკნელში რაიმე გართულებამ იჩინა თავი. ამიტომ ასეთი დაყოფა არ იძლევა რაიმე მითითებას იმის შესახებ, თუ რა არსებითი ცვლილება ხდება განვითარების გზაზე ქცევის გამოსავალი პუნქტისა და მისი საბოლოო მიზნის მიმართულებით. იგი ქცევაში მხოლოდ ორი, ერთიმეორისაგან არსებითად განსხვავებული ფსიქიკური საშუალების გამოყენებაზე მიგვითითებს და ქცევის კატეგორიებს ამ საშუალებათა მიხედვით ადგენს.

ჩვენის აზრით, უდავოა, რომ არსებობს განვითარების მეორე, პირველთან (ინტელექტუალურ განვითარებასთან) არსებითად დაკავშირებული, მაგრამ მისგან ასევე განსხვავებული მიმართულებაც — ნებისყოფისა და ნებისპირი ქცევის მიმართულება. აქ საქმე ეხება არა ქცევის შიგნით გამოყენებულ საშუალებათა თავისებურებას, არამედ ქცევის გამოსავალი პუნქტის — ქცევის სუბიექტური ფაქტორისა და მისი საბოლოო მიზნის სრულიად ახალ კატეგორიას, რასაც სოციალურად განსაზღვრული ქცევის რაგვარობის გასაგებად გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს. ზემოთ ნაჩვენები დაყოფა ქცევაში სოციალური საშუალების — მეტყველების ფორმაში გაშლილი აზროვნების გამოყენების შესაძლებლობას ემყარება. რაც შეეხება ქცევის იმპულსს, მოტივსა და მიზანს, ორივე დანაყოფში შეიძლება ერთი და იგივე იყოს.

განვითარების ეს მეორე ხაზი პირველზე ნაკლები მნიშვნელობის მქონე როდია. მაგ., მელას რომ ერთ დღეს მხოლოდ ობიექ-

ტივაციისა და აზროვნების უნარი შეეძინა, იმას მიაღწევდა, რომ იგი საქათმის რაზით ჩაეკეტელ კარებს ადვილად გააღებდა და იქიდან ქათმებს გაიტაცებდა, რათა სათანადო მოთხოვნილება დაეკმაყოფილებინა. ასეთ შემთხვევაში არც კატა მიმართავდა თორნდაიკის ცდებში იმდენ შემცდარ მოძრაობას, მაგრამ ამით ვერც ერთი და ვერც მეორე სოციალურ არსებად ვერ იქცეოდა. ის გარემოება, რომ ეს უნარი, სხვა სოციალურად უფრო მნიშვნელოვანი ფაქტორის საფუძველზე, მხოლოდ სოციალური ცხოვრების პირობებში აღმოცენდება და ამიტომ პრინციპულად შეუძლებელია ოდესმე ცხოველს აღმოაჩნდეს, აქ მხედველობაში არ მიიღება. აქ საქმე ეხება თვითონ ამ უნარის ბუნებას, მის საკუთარ შესაძლებლობას. საკითხი ასე დგას: შეიძლება თუ არა ამ უნარით ამოიწუროს ადამიანის ძირითადი ფსიქიკური თავისებურება? მხოლოდ ინტელექტუალური შესაძლებლობანი შეადგენენ თუ არა იმის საკმაო ფსიქოლოგიურ პირობას, რომ სუბიექტი სოციალური პიროვნების სიმალლეზე დადგეს?

დ. უზნაძის აზრით, მეორე პლანში მიმდინარე — წინასწარ გააზრებული — ქცევა ყოველთვის ნებისმიერ ქცევას წარმოადგენს. ასეთ ქცევას ნებისმიერად მასში ჩართული აზროვნების პროცესები კი არ ხდის, არამედ — თ ვ ი თ ო ნ ნ ე ბ ი ს ყ ო ფ ა. აზროვნება ობიექტივაციის პირობებში წამოჭრილი თეორიული ამოცანის გადაწყვეტას ემსახურება, მაგრამ ეს ამოცანა საბოლოოდ მაინც პრაქტიკული ინტერესების სამსახურადაა განკუთვნილი. ობიექტივაცია ყოველთვის საქმის გართულების თუ ამოცანის გაძნელების შემთხვევაში იჩენს თავს და აზროვნების აქტები მის ნიადაგზე მიმდინარეობენ. როგორც კი ჩვენი აზროვნების წინაშე წამოჭრილი საკითხი გადაწყდება, სუბიექტმა ამ ინტელექტუალურად გადაჭრილი საკითხის პრაქტიკულ განხორციელებას უნდა მიმართოს: თეორიული პლანიდან აქტუალობის პლანში უნდა გადაერთოს და, რაც მიზანშეწონილად ცნო, მისი განხორციელება მოახერხოს — მოკლედ, ნებისმიერი აქტი შეასრულოს.

როგორაა მოსახერხებელი ეს? — აყენებს კითხვას დ. უზნაძე და უპასუხებს: ერთადერთი ამოცანა ამ ქცევის შესატყვისი განწყობის გამოწვევაში მდგომარეობს. „განწყობა, ასე ვთქვათ, იდეურ პლანში, უკვე მონახულია. საქმე ისაა, რომ იგი სუბიექტის აქტუალურ განწყობად ჩაირთოს — მის განხორციელებას მაშინ წინ ვერაფერი დაუდგება. ნებელობის უშუალო ამოცანას სწორედ ეს საქმე შეადგენს — მეორე პლანზე დამუშავებული განწყობა აქტუ-

ალურ განწყობად გადააქციოს, რათა იგი ნამდვილ ძალად იქნეს განცდილი, — ძალად, რომელიც სუბიექტის ქცევას წარმართავს¹.

აქ ორ გარემოებას შეიძლება მიეკცეს ყურადღება. ჯერ ერთი, გამოდის, რომ ნებისმიერი ქცევის განწყობის აღმოსაყენებლად ორი ფაქტორის — მოთხოვნისა და შესატყვისი სიტუაციის — არსებობა ა რ ა ა საკმარისი; აუცილებელი ხდება, ნებისყოფის სახით, მესამე ფაქტორიც მოქმედებდეს. წინააღმდეგ შემთხვევაში ნებისმიერი ქცევის განწყობა არ აღმოცენდება და თეორიულ პლანში დამუშავებული ქცევა პრაქტიკულად განუხორციელებელი დარჩება. ასე რომ ამ მოსაზრების მიღების შემდეგ იძულებული ვიქნებით, სპეციფიკურ-ადამიანური მოქმედების განწყობის სამი ფაქტორის: მოთხოვნის, სიტუაციისა და ნებისყოფის — შესახებ ვილაპარაკოთ და არა ორი ფაქტორის: მოთხოვნისა და სიტუაციის — შესახებ, როგორც ეს განწყობის ფსიქოლოგიაში იყო აქამდე მიღებული.

მაგრამ ჩვენთვის განსაკუთრებით საყურადღებოა ახლა მეორე გარემოება. სახელდობრ, იმისთვის, რომ ზემოთ აღწერილ პირობებში პრაქტიკული ქცევის განწყობა აღმოცენდეს, მოთხოვნისა და მისი შესატყვისი სიტუაციის გარდა, კიდევ სხვა ფაქტორის, კერძოდ ნებისყოფის, ჩარევა ყოველთვის არის კი მართლაც აუცილებელი? ჩვენი აზრით, აქ ნებისყოფის საჭიროება არ ჩანს. სათანადო ქცევას განწყობა მისი მონაწილეობის გარეშეც უნდა განვითარდეს. მოცემული მოთხოვნის დაკმაყოფილებისათვის საჭირო ქცევის განწყობის შესაქმნელად სულ ერთი უნდა იყოს, ამ ქცევის ობიექტური ფაქტორი, სიტუაცია, უშუალო კვრეტაში იქნება გრძნობადად მოცემული, თუ აზროვნების გზით იქნება წაწვდომი. თუ არსებობს მოთხოვნისა, რომელიც დაკმაყოფილებისაკენ ისწრაფვის და ამ მიმართულებით აქტივობისათვის გარკვეული ძალის იმპულსს იძლევა, ხოლო, მეორე მხრით (გრძნობის თუ გონების თვალთ, სულ ერთია), მოცემულია ამ მოთხოვნის სიტუაცია — გარე სინამდვილე, რომელშიაც ამ მოთხოვნის დაკმაყოფილებაა შესაძლებელი, რამ უნდა შეუშალოს ხელი სათანადო ქცევის განწყობის შექმნას? ქცევის მთლიან მიმდინაოებაში ჩართული თეორიული აქტებიც ხომ იმ მოთხოვნის იმპულსითაა შეპირობებული, რომელსაც მისი მომდევნო აქტები უნდა დაემყაროს?

¹ დ. უზნაძე, განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები, 1949, გვ. 135; იხილეთ აგრეთვე მისივე ზოგადი ფსიქოლოგია, გვ. 155.

გამორიცხული არაა, რომ სიტუაციის გართულებასთან დაკავშირებული სიძნელის ნიადაგზე ძლიერმა თეორიულმა ინტერესმა გაიღვიძოს, რის გამოც აქამდე მოქმედი მოთხოვნილება დროებით დაიჩრდილოს, მივიწყებას მიეცეს და აზროვნების ისეთი აქტებიც განვითარდეს, რომლებიც „მივიწყებული“ მოთხოვნილები დაკმაყოფილებისათვის საჭირო ქცევის საზღვრებს შორდება. მაგრამ ასეთ შემთხვევაში ჩვენ დროებით, შეიძლება სამუდამოდაც, მართლაც, ვანებებთ თავს იმ ქცევას, რომელიც პირველად დავიწყეთ, და არსებითად სხვა ქცევაზე გადავდივართ: თეორიულ აქტიუობას ვიწყებთ, რომლისთვის საჭირო იმპულსს შესატყვისი მოთხოვნილება იძლევა.

ყოველი მოთხოვნილება ისწრაფვის უახლოეს დროში უმოკლესი გზით იქნეს დაკმაყოფილებული. მაგრამ ხშირად მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისათვის აუცილებელი ხდება გაშუალებულ გზას მივმართოთ: ობიექტივაციის აქტი ვაწარმოოთ, მოცემული სიტუაცია თეორიულად გავიაზროთ და, ამგვარად, შესაძლო ქცევა წინასწარ აზროვნებით განვსაზღვროთ. მაგრამ ყველაფერი ეს ქვემდებარე მოთხოვნილების ნიადაგზე წარმოებს და მისი გულისთვის ხდება. ამიტომ სრულიად გაუგებარი ჩანს, რომ მოთხოვნილების იმპულსით აღძრულმა აზროვნების აქტებმა სათანადო ქცევის სიტუაცია დაგვანახოს, მაგრამ შემდეგ, თუ მოთხოვნილება ენერგიულია, მისი იმპულსი არ იყოს საკმარისი იმისათვის, რომ ეს ქცევა პრაქტიკულად განხორციელდეს. ასეთ შემთხვევაში თეორიული აქტების საფუძველში მდებარე განწყობა მთლიანი ქცევის განწყობის ერთ დიფერენცირებულ მომენტს წარმოადგენს და ამიტომ მის საფუძველზე განსაზღვრული სიტუაცია მყისვე აქტუალურ განწყობაში უნდა გადავიდეს სწორედ ისე, როგორც სიტუაციის გრძნობადად შენიშნულ მომენტებს მოსდით ეს.

ჩვენი მოსაზრების საილუსტრაციოდ მივმართოთ თვითონ დ. უზნაძის მიერ მოყვანილი მაგალითის შემდეგ ვარიანტს: ვთქვათ, კაცს ფეხი სიცივით ეწვის, ან კიდევ საყვარელ არსებასთან შესახვედრად მიეჩქარება და ფეხზე ჩაცმას იწყებს. ცალ ფეხზე ჩაიცვა კიდევ, მაგრამ მეორე ფეხსაცმლის ჩაცმის საქმე რაღაც სიძნელეს წააწყდა, ფეხი შიგ ჩვეულებრივისამებრ ალარ ჩადის. იგი ამ ფეხსაცმლის ობიექტივაციას ახდენს, აზროვნების შესატყვისი აქტებს მიმართავს და ასკვნის: ცალი ფეხსაცმელი შეცვლია ძმისაში, რომელიც თავისაზე პატარაა. ან კიდევ ფეხსაცმელში შემთხვევით მოაქოლია რაღაც. სუბიექტი ხედავს, რომ საჭიროა საკუთარი ფეხსა-

ცმელი მოძებნოს, ან კიდევ ფეხსაცმლის წვერში გაჩრილი ჩვარი ამოიღოს. მოთხოვნილება, რომლის გამოც ფეხსაცმელს იცვამდა, მას ისევე აქვს. მისთვის ამ აღმოჩენას არაფერი დაუკლია. პირიქით, მან იგი სიტუაციურად გაარკვია და ამით შეიძლება კიდევ უკრო გააძლიერა. თუ მოთხოვნილება და სიტუაცია, საერთოდ, საკმარისია იმისათვის, რომ განსაზღვრული ქცევის განწყობა აღმოცენდეს, ისინი საკმარისი უნდა იყვნენ აქაც და ყველა ანალოგიურ შემთხვევაში — მარტივშიც და რთულშიც. მესამე ფაქტორის საჭიროება ასეთ შემთხვევებში არ ჩანს. ობიექტივაცია და მის ნიადაგზე გაშლილი აზროვნების აქტები მოთხოვნილების სიტუაციას არკვევს, მასში ქცევისათვის საჭირო და აუცილებელი მომენტები შემოაქვს. სიტუაციის გარკვეულობამ განწყობის აღმოცენების საქმე კი არ უნდა გააძნელოს, არამედ უფრო უნდა გააადვილოს.

არის კიდევ ერთი დაკვირვება, რომელიც ჩვენი მოსაზრების სასარგებლოდ ლაპარაკობს. სადაც მოთხოვნილების საგანი უშუალოდ გრძნობადს ქვრიტაში არაა მოცემული, მაგრამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების სიტუაცია მოსაზრებების გზით იღეურადაა ნაწვდომი, ე. ი., როცა თეორიულად ნაპოვია მოცემულ პირობებში ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების რეალური შესაძლებლობა, მოთხოვნილება უფრო მწვავედ განიცდება და მეტი ძალის იმპულსს იძლევა მოქმედებისათვის, ვიდრე იმ შემთხვევაში, როცა შესატყვისი სიტუაცია საერთოდ არ ჩანს.

ავტორცული ვნებით შეპყრობილი კაცი ხშირად სხვა გარემოებათა გაცნობიერებას ვერ ახერხებს, თორემ მოცემულ სიტუაციაში ვნების დაკმაყოფილების მიმართულებით წამოჭრილი სიძნელების ობიექტივაცია და მათი აზრითი ანალიზი შეიძლება მას სხვაზე მეტად ეადვილებოდეს. არც ასეთი ანალიზის შედეგად თეორიულად განსაზღვრული ქცევის აქტებზე გადასვლა წარმოადგენს მისთვის რაიმე სიძნელეს. ნებისყოფა მას აქ მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება დასჭირდეს, თუ იგი რაიმე, ცხოვრების აწმყოს გარეთ მდებარე, მოსაზრებათა გამო ამ ქცევაზე ხელის აღებას შეეცდება; ე. ი. იმისთვის კი არა, რომ ასეთი განწყობა შეექმნეს, არამედ, პირიქით, იმისათვის, რომ იგი თავიდან მოიშოროს, მისგან გათავისუფლდეს და სიცოცხლის მიმდინარეობას სხვა მიმართულება მისცეს.

ჩვენის აზრით, ნებისმიერი ქცევა უსათუოდ ობიექტივაციის.

პლანში — ფსიქიკური ცხოვრების მეორე დონეზე — მიმდინარე ქცევას. მაგრამ ყველგან, სადაც სიტუაციის ობიექტივაციას აქვს ადგილი და ქცევის აქტები ფსიქიკური ცხოვრების მეორე დონეზე მიმდინარეობს, ნებისმიერ ქცევასთან არ გვაქვს საქმე.

აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსს შინაგანი, თეორიული, აქტივობის გამოწვევაც ისევე შეუძლია, როგორც გარეგანი, პრაქტიკული, მოქმედებისა. ხშირია შემთხვევა, როცა კაცი ცდილობს, არ იფიქროს რომელიმე მიმართულებით; ამისათვის იგი განსაკუთრებულ ძალისხმევასაც მიმართავს, მაგრამ ყოველთვის მიზანს ვერ აღწევს. შემდეგ ნაფიქრალსაც აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსის ზეგავლენით ახორციელებს, მიუხედავად იმისა, რომ ამ უკანასკნელისაგან თავის შესაკავებლად ზოგჯერ საგანგებო ღონესაც ხმარობს. მაგონდება ერთი ასპირანტის სიტყვები. იგი დისერტაციაზე ხანგრძლივი მუშაობით ძლიერ გადაიღალა; ურჩიეს: ერთი კვირით მაინც დაესვენა ისე, რომ სრულებით არ ეფიქრა დისერტაციის მიმართულებით, რომ შემდეგ მისი მუშაობა უფრო ნაყოფიერი ყოფილიყო. მან საპასუხოდ განაცხადა: ეს მეც ვიცი, ბევრჯერ ვცადე, მაგრამ ვერ მოვახერხე. დისერტაციაზე ფიქრი დღით კი არა, ღამით, ძილშიაც, ვერ მოვიცილე, სადაც წავალ, ყველგან თან დამყვება, დასვენების საშუალებას არ მაძლევს, მაიძულებს, განუწყვეტლივ ვიფიქრო და ვიმუშავო. ანალოგიური მოვლენები ცხოვრების ყველა სფეროში შეიძლება დავადასტუროთ. მიუხედავად იმისა, რომ იგი ობიექტივაციის პლანს გულისხმობს, მისი მიმდინარეობა ნებისყოფის აქტივობით არ უნდა იყოს განსაზღვრული.

ყველა ზემოთ განხილული შეჩედულების მიხედვით ნებისყოფა წმინდა ფორმალური ხასიათის ფუნქციად გვევლინება. გამოდის, რომ იგი ქცევის მოტივთან და მიზანთან სრულიად ინდიფერენტულ დამოკიდებულებაში იმყოფება. მისთვის სულ ერთია, რა იდეური შინაარსი ამოძრავებს ქცევას. მის ერთადერთ ამოცანას შეადგენს, წინასწარ გააზრებული, თეორიულად განსაზღვრული ქცევა, რომელიც პიროვნების ამა თუ იმ მოთხოვნილებას აკმაყოფილებს, პრაქტიკულად შესაძლებელი გახადოს. რას წარმოადგენს ეს თეორიულად განსაზღვრული ქცევა, რომლის განხორციელებაც ნებისყოფამ უნდა უზრუნველყოს, ეს თვითონ მას არ ეხება, რადგან მას არ გააჩნია საკუთარი მოტივი და მიზანი. ეს უკანასკნელი შეიძლება ერთი და იგივე იყოს როგორც იმპულსური, ისე ნებისმიერი ქცევისთვის. მაგ., შურისძიება იმპულს-

სურ მოქმედებად უნდა ჩაითვალოს, თუ იგი სიტუაციის წინასწარ, საგანგებო გააზრებას არ მოითხოვდა, მაგრამ იგივე მოქმედება ნებისყოფის საქმედ უნდა მივიჩნიოთ მაშინ, როცა, შექმნილ დაბრკოლებათა გამო, მას წინ უსწრებდა იმ გზებისა და საშუალებების თეორიული განსაზღვრა, რომლითაც შურისძიება წარმოებდა.

მოტივთა ბრძოლის საკითხიც ფორმალური მხრითაა წარმოდგენილი. ორი ან რამდენიმე შესაძლო ქცევის მოტივებისაგან რომელი გაიმარჯვებს, რა ბუნების მოტივის სასარგებლოდ გადაწყდება საქმე, ეს მხედველობაში არაა მიღებული; ქცევა ყველა შესაძლო შემთხვევაში ნებისმიერად ცხადდება. მაგ., ბავშვი შესატყვის მოტივთა მეტად თუ ნაკლებად ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ, გაკეთილების დამზადებას გააგრძელებს, თუ რაიმე საშუალებას მოძებნის, რომ დედას მდინარეზე საბანაოდ გაეპაროს, სულ ერთია, ორივეგან მოქმედების ნებისმიერობის შესახებ ლაპარაკობენ. ნებისმიერი ქცევის მოტივი, საბოლოო ანგარიშში, თითქმის ყველა ავტორის მიერ მოთხოვნილებაზე დაყვანილი: მიღებულია, რომ იგი ან ფვითონ წარმოადგენს აქტუალურ მოთხოვნილებას, ან კიდევ ასეთი მოთხოვნილების ენერგიით იკვებება და მოქმედებს. ამიტომ ნებისყოფის სუბიექტი რას გადაწყვეტს, რის შესრულებას იკისრებს, ეს ფაქტიურად მოთხოვნილება-მოტივის ძალაზე დამოკიდებული გამოდის და არა მოტივისა და მიზნის თვისობრივ: მხარეზე, მათ იდეურ შინაარსზე. ერთი სიტყვით, ნებისყოფასა და ნებისმიერი ქცევის მოტივს შორის შინაგანი, არსობრივი, ხასიათის კავშირი არაა აღიარებული. დაშვებულია, რომ ყოველგვარი მოტივი და მიზანი შეიძლება როგორც იმპულსური, ისე ნებისმიერი ქცევის მოტივი და მიზანი იყოს.

ასეთი მოსაზრების საფუძველზე შეიძლება კაცს, სრულიად სამართლიანად, შემდეგი აზრიც გაუჩნდეს: რომელი ქცევის სასარგებლოდ გადაწყდება საქმე, თუ ეს მთლიანად მოტივზე (ვთქვათ, მის ძალაზე) არის დამოკიდებული, მაშინ თვითონ მოტივს, ნებისყოფის გარეშეც, შესძლება, აკეთოს ის საქმე, რომელსაც ნებისყოფის ფუნქციად თვლიან. ამიტომ ნებისყოფაზე ლაპარაკი საერთოდ აღარაა საჭირო, ქცევის მსვლელობა უმისოდაც გასაგებია ხდება. მაგრამ ასეთი მოსაზრების გაზიარება უალრესად საზიანოა აღმოჩნდებოდა უსიკოლოგიური მეცნიერებისათვის.

ნებისყოფის ფორმალურ ფუნქციად მიჩნევა კიდევ უფრო ნათლად ჩანს იქ, სადაც ნებისყოფის სპეციფიკურ არსს ქცევის ამა-თუ იმ პუნქტში თუ რგოლში წამოჭრილ დაბრკოლებათა გადალახ-

ვისათვის საჭირო ძალისხმევაში — შინაგან ფსიქო-ფიზიკურ დაძაბულობაში — ხედავენ. აქ ნებისყოფა გაგებულა, როგორც ენერგიის განსაკუთრებული მარაგი, რომელსაც ინდივიდი, ქცევის მოტივისა და მიზნის თავისებურებათა მიუხედავად, ყველგან ერთნაირად მოიხმარს, სადაც კი იგი, ქცევის გზაზე, რაიმე მნიშვნელოვან დაბრკოლებას წააწყდება.

დ. უზნაძის აზრით, „უქვევლია ჩვენი გადაწყვეტილება ბევრის მხრივ იმ შინაარსზეც არის დამოკიდებული, რომელსაც იგი ეხება. ნებელობა, რასაკვირველია, წმინდა ფორმალურ ძალას არ წარმოადგენს. პირიქით, შინაარსს მისთვის სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს“¹. ს. რუბინშტეინი წერს: „ნებისყოფის პრობლემა დაყენებული, არა მხოლოდ ფუნქციონალურად და ბოლოს და ბოლოს ფორმალურად, არამედ არსებითად, ესაა, პირველ ყოვლისა, საკითხი ნებისყოფის შინაარსის შესახებ, იმის შესახებ, თუ რა მოტივი და მიზანი არის მისთვის განმსაზღვრელი“².

მაგრამ აღნიშნული ავტორები ამით იმას კი არ ამბობენ, რომ ნებისყოფას აქვს თავის საკუთარ ბუნებასთან არსებითად დაკავშირებული მოტივი და მიზანი, საკუთარი სპეციფიკური შინაარსი, საკუთარი მიმართების საგანი, რომელიც მხოლოდ ნებისყოფას შემოაქვს ქცევაში, რომელიც მხოლოდ ნებისმიერ ქცევაში გვხვდება და, ამდენად, უცხოა აქტივობის სხვა ფორმებისათვის. ისინი იმას კი არ ამტკიცებენ, რომ ეს მოტივი, ეს მიზანი, ეს საგანი თუ შინაარსი ისეთსავე არსებითს კავშირშია ნებისყოფასთან, როგორც, მაგ., ესთეტიკური ობიექტი ესთეტიკურ განცდასთან (თუ ესთეტიკური განცდის საფუძველთან) და ამიტომ იგი (ეს მოტივი, ეს მიზანი) შესაძლებლობას იძლევა, ნებისმიერი ქცევა გამოიყოს ქცევის სხვა კატეგორიებისაგან. არა, მათ სულ სხვა გარემოება აქვთ მხედველობაში, როცა ნებისყოფის შინაარსეულ მხარეზე ლაპარაკობენ. სახელდობრ, დ. უზნაძე იმ ფაქტზე მიუთითებს, რომ ადამიანი, იმის მიხედვით, თუ რა აქვს გადაწყვეტილი, ძლიერ ან სუსტ ნებისყოფას ამჟღავნებს; რომ ერთ ინდივიდს ერთნაირი გადაწყვეტილების მიღება და შესრულება უადვილდება ან უძნელდება და მეორეს კიდე — მეორენაირის. როგორც ვხედავთ, აქ იმ შინაარსზე კი არაა ლაპარაკი, რომელიც ნებისყოფის ბუნებას შეესატყვისება და მას

¹ დ. უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, 1940, გვ. 162.

² С. Л. Рубинштейн, Основы общей психологии, 1946, гл. 511.

აქტივობის სხვა წყაროდან განასხვავებს, არამედ იმაზე, თუ ვის როგორი შინაარსის გადაწყვეტილების გამოტანა და სისრულეში მოყვანა უფრო უადვილდება ან უძნელდება, მაგრამ ასეთი რამ სრულებით არ გულისხმობს ნებისყოფის სპეციფიკურ ბუნებასა და მოცემულ შინაარსს შორის შინაგანი კავშირის არსებობას.

ნებისყოფა პრაქტიკული ცხოვრების მიერ წამოჭრილ, მისი საკუთარი ბუნების შესატყვის მიზანს ისევე თავისთავად და ძალდაუტანებლად ღებულობს, როგორც წყურვილი — წყლის დაღვეის სურვილსა და მოქმედებას. ის გარემოება, რომ ერთისთვის ერთნაირი შინაარსის გადაწყვეტილების მიღება და განხორციელება ხდება ადვილი და მეორისთვის კიდეც — მეორენაირისა, თვითონ ნებისყოფის ბუნებაზე კი არაა დამოკიდებული, არამედ იმ აქტუალურ მოთხოვნილებებზე, ჩვევებზე, ჩვეულებებსა და კიდეც სხვა ნებისყოფისგან განსხვავებულ ფაქტორებზე, რომელნიც, შემთხვევათა გამო, ნებისყოფის მიზნის მიმართულებით ან მის საწინააღმდეგოდ მოქმედებენ. იმას, ვისაც წიგნზე მუშაობა ჩვეულებად გადაექცა, წიგნზე მუშაობასთან დაკავშირებული ნებისყოფის მიზნების მიღება და განხორციელება გაცილებით უფრო უადვილდება, ვიდრე იმ პირს, რომელსაც ასეთი ჩვეულება არ აქვს. მაგრამ იმ შემთხვევაში, როცა პირველს ნებისყოფის ისეთი მიზნის განხორციელება უხდება, რომელიც დროებით ან სამუდამოდ წიგნის კითხვის მიტოვებას ითხოვს, შეიძლება იგი უფრო მეტი სიძნელის წინაშე აღმოჩნდეს, ვიდრე — მეორე პიროვნება ანალოგიურ შემთხვევაში. ის მოთხოვნილება, ჩვევა და ემოციური განცდები, რომლებიც ერთი მიმართულებით ნებისმიერ მოქმედებას უადვილებს კაცს, მეორე მიმართულებით მოქმედების დროს შეიძლება მას საკმაოდ სიძნელის დაბრკოლებად დახედეს წინ.

ამგვარად, თუ საერთოდ მოცემული პიროვნების ნებისყოფის სიმტკიცის შესახებ ვილაპარაკებთ, უნდა ვალიაოთ, რომ იგი ერთნაირად მტკიცეა ყველა მიმართულებით. გახსხვავებას მხოლოდ ის ქმნის, რომ ერთი მხრით მას ნაკლები წინააღმდეგობა ხდება და ამასთან შეიძლება სხვა ფაქტორებიც მოქმედებდეს მის სასარგებლოდ, მეორე მხრით მოქმედებისას კი შეიძლება იგი მარტო აღმოჩნდეს და მასთან მეტი წინააღმდეგობაც შეხედეს გადასალახავი. ამიტომ პირველ შემთხვევაში იგი ძლიერი გვეჩვენება, მეორეში კი — შედარებით სუსტი. ნამდვილად იგი ორივე შემთხვევაში თავისი ტოლი რჩება, დაახლოებით ისე,

როგორც ეს სხეულის აბსოლუტური სიდიდის შესახებ შეიძლება ვთქვათ, სხეულისა, რომელიც მასზე დიდთან მიმართებაში პატარა ჩანს, ხოლო მასზე პატარასთან — დიდი.

ს. რუბინშტეინთანაც პრინციპულად იგივე მდგომარეობა გვაქვს: აქაც ინდივიდთა შორის არსებულ განსხვავებაზეა ლაპარაკი და არა იმ შინაარსის, მოტივისა და მიზნის სპეციფიკურ ბუნებაზე, რომელიც საერთოდ ნებისმიერ ქცევას განასხვავებს ქცევის სხვა სახეებისგან. ერთი პიროვნება მხოლოდ საკუთარი ინდივიდუალური მისწრაფებით ისაზღვრება, ხოლო მეორისთვის საზოგადოებრივად მნიშვნელოვან მოვლენებს ეძლევა სასიცოცხლო მნიშვნელობა. მესამე ინდივიდი შეიძლება კიდევ საზოგადოებრივი მნიშვნელობის მიზნებს აცნობიერებდეს, როგორც მოვალეობას, მაგრამ თვითონ თავის თავს არსებითად საკუთარ ცხოვრებასთან დაკავშირებულ მისწრაფებებში განიცდიდეს. უკანასკნელ შემთხვევაში ნებისყოფა გათიშულია ორ ერთიმეორისათვის უცხო (გარეგან) კომპონენტად — ლტოლვად და მოვალეობად — და არსებითად მათ შორის არსებული მუდმივი კონფლიქტის გადაწყვეტის საქმითაა დაკავებული¹. ამგვარად, ს. რუბინშტეინის მიერ ჯერ აღიარებულია, რომ ნებისყოფას ყოველი სახის მოტივი და მიზანი შეიძლება გააჩნდეს, რომ მას ლტოლვაც შეიძლება ამოძრავებდეს, ხოლო შემდეგი საკითხი იმას ეხება, თუ აღამიანთა რა ტიპები უნდა განვასხვაოთ ამ მიმართულებით, ე. ი. იმის მიხედვით, თუ ვის ნებისყოფას რა მოტივი განსაზღვრავს და რა მიზნის მიღება უხდება.

ყურადღება, უდავოდ, ფორმალური ხასიათის ფუნქციაა, მისი ბუნებისაგან არ გამომდინარეობს, თუ რაზე უნდა იქნეს იგი მიმართული; მას საკუთარი შინაარსი არ აქვს, იგი ყველაფერს ერთნაირად ექცევა. მიუხედავად ამისა ფაქტია, რომ ერთი პიროვნების ყურადღება უფრო ერთი რიგის საგნებისა და მოვლენებისაკენ მიიმართება და მეორესი კიდევ — მეორისაკენ. მაგრამ ეს თვითონ ყურადღების ბუნებით კი არაა განსაზღვრული, არამედ მოცემული ინდივიდის სხვა თავისებურებებითაა შეპირობებული.

ნებისყოფა, ამ მხრივ, არ ჰგავს ყურადღებას: იგი ყოველ შინაარსს ერთნაირად არ მოერგება. მას საკუთარი თავისი ბუნების შესატყვისი, შინაარსი — მოტივი და მიზანი — გააჩნია. მხოლოდ ამ უკანასკნელზე მითითების

¹ С. Л. Рубинштейн, Основы общей психологии, 1946, гл. 511.

შემდეგ შეიძლება უარყოფილ იქნეს აზრი, რომელიც ნებისყოფას ფორმალური ხასიათის ფუნქციად აცხადებს.

ზემოთ განხილული ავტორების შეხედულებათა ძირითადი, წინაპლანზე წამოწეული აზრის მიხედვით ნებისყოფა ფორმალური ხასიათის ფუნქციაა. ზოგი მკვლევარი, მაგ. მ. ბასოვი, კიდევ უფრო შორს მიდის და ცდილობს, დაასაბუთოს, რომ ნებისყოფის გამოვლენის ერთადერთ ფორმას ყურადღება წარმოადგენს¹.

ნებისყოფის მოტივისა და მიზნის სპეციფიკური ბუნება ნებისმიერ ქცევაში ჩანს. ნებისყოფის ფორმალისტური გაგების ერთი მთავარი წყარო ისაა, რომ, ჩვეულებრივ, ნებისყოფის თავისებურებას მოძრაობასა და მოქმედებაში ეძებენ და არა ქცევაში. ამიტომ საჭიროა, ამ საკითხს უფრო ახლო გავეცნოთ.

§ 3. ნებისმიერი მოქმედების საკითხი

აქამდე იძულებული ვიყავით, გველაპარაკა ნებისმიერ მოქმედებაზე. ეს იმით იყო გამოწვეული, რომ ავტორთა უმრავლესობა, რომელთა შეხედულებებსაც ვეხებოდით, ამ გამოთქმას ხმარობს. უკანასკნელი გარემოება შემთხვევითი არაა. იგი არსებითადაა დაკავშირებული ნებისყოფის ისეთ გაგებასთან, რომელსაც ფსიქოლოგთა უმრავლესობა იზიარებს. ამიტომ პირველ რიგში საჭიროა გავარკვიოთ, რომელი გამოთქმა გამოხატავს სწორად ჩვენთვის საინტერესო საქმის ფაქტიურ მდგომარეობას: „ნებისმიერი მოქმედება“ თუ „ნებისმიერი ქცევა“. ასეთი რამ აუცილებელია, მითუმეტეს, მაშინ, როცა ფსიქოლოგიაში მოქმედებას ერთი მნიშვნელობა გააჩნია, ქცევას კი — მეორე. არსებულ პირობებში წინამდებარე შრომის სახელწოდებაც — „ნებისმიერი ქცევის მოტივი“ — მოითხოვს ერთგვარ გამართლებას: ვინც, ჩვეულებრივ, ნებისმიერი მოქმედების შესახებ ლაპარაკობს, მას ბუნებრივად დაებადება კითხვა: რატომაა, რომ აქ ქცევის ნებისმიერობაზეა ლაპარაკი და არა მოქმედებაზე?

საბჭოთა ფსიქოლოგიის განვითარების ადრინდელ პერიოდში „ნებისმიერი მოძრაობისა“ და „ნებისმიერი მოქმედების“ ცნებები შეუმოწმებლად იქნა მიღებული ბურჟუაზიული ფსიქოლოგიიდან.

¹ М. Я. Басов, Воля как предмет функциональной психологии, 1922 г. 29.

გამოთქმებმა: „ქცევა“, „მოქმედება“, „მოძრაობა“ — მიიღო გარკვეული მნიშვნელობა, მაგრამ უკანასკნელის საფუძველზე არავის უცდია, შეემოწმებინა იქ, სადაც ქცევის შესახებ საკმაოდ დამუშავებული მოძღვრება არსებობს, რა აზრით შეიძლება ნებისმიერი მოძრაობისა და ნებისმიერი მოქმედების შესახებ ვილაპარაკოთ. ქცევის ფსიქოლოგია თავისთვის დარჩა და ნებისყოფისა — კიდევ თავისთვის. პირველს მეორეზე რაიმე არსებითი ხასიათის გავლენა არ მოუხდენია. ამიტომ „ნებისმიერი მოძრაობა“ და „ნებისმიერი მოქმედება“ ჩვენში დღესაც ნებისყოფის ფსიქოლოგიის ძირითადს ცნებებად ითვლება.

ამ ცნებათა მეცნიერებაში დამკვიდრების ისტორია შეიძლება ასე წარმოვიდგინოთ: ტრადიციული ასოციაციური ფსიქოლოგიის აზროვნების მეთოდის ზეგავლენით ნებისმიერი ქცევა მიჩნეულ იქნა მარტივ ნებისმიერ მოძრაობათა უბრალო არითმეტიკულ ჯამად. ვინაიდან ქცევაში ისეთი არაფერს გულისხმობდნენ, რასაც ცალკეულ მოძრაობაში არ ხედავდნენ, ნებისმიერი ქცევის თავისებურებათა შესწავლას ნებისმიერ მოძრაობად მიჩნეული მოვლენების შესწავლით ცდილობდნენ. შემდეგში ასეთი თვალსაზრისის დაფუძნებას იმანაც შეუწყო ხელი, რომ ნებისყოფის ექსპერიმენტული კვლევა-ძიება რეაქციის მეთოდით იქნა დაწყებული. პირველად ეს მეთოდი, სულ სხვა მიზნით, ჰელმჰოლცმა გამოიყენა. მას უნდოდა, გამოერკვია ნერვული პროცესების მიმდინარეობის სიჩქარე — ნერვული გამტარიანობის სისწრაფე. იგი, მისი აზრით, ზომავდა იმ დროს, რომელიც საჭიროა იმისათვის, რომ ფიზიოლოგიურმა პროცესმა განსაზღვრული სიგრძის ნერვული გზა გაიაროს. ამ მიზნით იზომებოდა ნერვული ცენტრიდან სხვადასხვა მანძილით დაშორებული რეცეპტორის გაღიზიანებიდან საპასუხო მოძრაობამდე განვლილი დრო და წარმოებდა მიღებული შედეგების ურთიერთშედარება. მალე რეაქციის მეთოდის სხვადასხვა ვარიანტი გამოყენებულ იქნა დონდრესის, ვუნდტისა და სხვა ავტორთა მიერ ისეთი ფსიქიკური პროცესების მიმდინარეობის სისწრაფის გასაზომად, როგორიცაა: შეგრძნება, განსხვავება, არჩევა, გადაწყვეტილება და სხვა.

დაახლოებით 1900 წლიდან დაიწყო ნ. ახის ცნობილი ექსპერიმენტები, რომლებიც ოცდაათზე მეტი წლის მანძილზე გრძელდებოდა. ნ. ახი ცდილობდა, რეაქციის მეთოდის მრავალნაირი — მარტივი და რთული — სახეობის გამოყენების გზით გამოერკვია ნებისყოფის თავისებურებანი. იგი ცდისპირს აწვდიდა ცნობილ ან

უცნობ გამლიზიანებელს და საპასუხოდ მისგან მოითხოვდა რაიმე აღრე შეთანხმებულ მოძრაობას. უკანასკნელი ავტორის მიერ შეთანხმებით მიღებული მიზნის, ანუ გადაწყვეტილების, პრაქტიკულ განხორციელებად — ნებისმიერ მოქმედებად — იყო მიჩნეული. ზუსტად იზომებოდა რეაქციის, ანუ საპასუხო მოძრაობის, სისწრაფე, სიზუსტე და ინტენსიობა. ამავე დროს წარმოებდა ამ მოძრაობებთან დაკავშირებული განცდების ანალიზი. ჩატარებული ცდების შედეგები ნ. ახმა სამ წიგნად გამოსცა, რომელთა საერთო მოცულობა ათას გვერდზე მეტია. აქედან ორ მესამედზე მეტი ე. წ. ნებისმიერ მოძრაობათა ანალიზს და ამ მიმართულებით ჩატარებულ კვლევისათვის საჭირო მეთოდისა და აპარატურის აღწერილობას უჭირავს¹.

ახმა, თავისი ექსპერიმენტებითა და მიღებული შედეგების ყალბი მეთოდოლოგიის საფუძველზე განზოგადებით, ნებისყოფის

¹ ნ. ახის პირველი გამოკვლევა ნებისყოფის შესახებ — „Über die Willensfähigkeit und das Denken“ გამოქვეყნდა 1905 წელს. ავტორს ამ ნაშრომის მთავარ მონაპოვრად მიაჩნია დერეჟმინაციის ტენდენციისა და ცნობიერების (die Bewusstheit) ცნებები, რომელნიც მან მარტივ გამლიზიანებელზე წინასწარ შეთანხმებულ საპასუხო მოძრაობებსა და ამ მოძრაობებთან დაკავშირებით ცნობიერებაში მიმდინარე პროცესებზე დაკვირვების მონაცემების საფუძველზე შეიმუშავა. ჩვენი აზრით, აღნიშნული ცნებები არ გამოხატავენ ნებისმიერი ქცევის სპეციფიკურ თავისებურებას, რადგან მათში ნაგულისხმევი მოვლენები ადამიანის ყველა სახის ქცევაში გვხვდება.

1910 წელ გამოვიდა ნ. ახის მეორე წიგნი — „Über den Willensakt und das Temperament“, რომელშიაც ავტორი მიზნად ისახავს ნებისყოფის აქტის თავისებურებათა გათვალისწინებას. ამ გამოკვლევაში პირველადი ნებისყოფის აქტის სახელწოდებით განიღწეულია ლაბორატორიულ პირობებში ექსპერიმენტატორიდან მიღებული ამოცანის გადაკრაში ნახული პირველი მარცხით განაწყენებული ცდისპირის მიერ ამოცანის გადაკრისთვის საჭირო ენერგიის ძლიერი კონცენტრაციის აქტი და მასთან დაკავშირებული განცდები. ნ. ახის მიერ ნებისყოფის სრულყოფილ (პირველად) აქტად მიჩნეული მოვლენა აბსოლუტურად ინდიფერენტულია ქცევის საერთო ფსიქოლოგიური ხასიათისადმი, მისი წყაროს, მოტივისა და მიზნის ბუნებისადმი. იგი ეხება არა ქცევის მთლიანად, არამედ მის იმ მომენტს, იმ რგოლს, რომელიც დაბრკოლებებთანაა დაკავშირებული.

ნ. ახის მესამე, ყველაზე კაპიტალური გამოკვლევა ნებისყოფის შესახებ — „Analyse des Willens“ გამოცემულ იქნა 1935 წელს. ამ წიგნში შეჯამებულია თითქმის ყველაფერი, რაც 1935 წლამდე გაცემებულია ნებისყოფის ექსპერიმენტულ ფსიქოლოგიაში და დიდი მოცულობის კვლევა-ძიებაა ჩატარებული ე. წ. მოტივაციის ფსიქოლოგიის მიმართულებით. მაგრამ, როგორც ზევით, პირველ თავში, აღვნიშნეთ, ნ. ახის მიერ აღწერილი მოვლენები არ შეიძლება ნებისყოფის სპეციფიკურ მოტივებად ჩავთვალოთ.

კვლევა-ძიების საქმე საერთოდ ააცდინა სწორ გზას. მის მიერ ნაჩვენები მიმართულებით წავიდა ნებისყოფის ექსპერიმენტული კვლევით დაინტერესებული ბურჟუაზიული ფსიქოლოგების თვალსაჩინო ნაწილი. წინამდებარე საკითხთან დაკავშირებით ახის მიერ მოცემული ნებისყოფის იდეალისტური თეორიის კრიტიკული განხილვა არაა საჭირო. აქ საინტერესო მხოლოდ ისაა, რომ ამ ავტორის გამოკვლევებმა (რომლებშიც გამლზიანებელზე ცდის პირის, წინასწარ შეთანხმებული, საპასუხო მოძრაობა ნებისყოფის აქტადაა მიჩნეული) განსაკუთრებით შეუწყო ხელი, ყურადღება, სრულიად უმართებულოდ, ე. წ. ნებისმიერ მოძრაობაზე და ამ მოძრაობისათვის საჭირო ძალისხმევის მომენტზე ყოფილიყო გამახვილებული. ბურჟუაზიულ სახელმძღვანელოებში, უფრო ხშირად, ნებისყოფის შესახებ არსებული თავი ოქაქციეცის — გამლზიანებლის საპასუხო მოძრაობების — ანალიზით იწყება, რადგან მიჩნეულია, რომ ასეთი მოძრაობების ერთობლიობა იძლევა ნებისმიერ მოქმედებას, რომელსაც სისრულეში მოჰყავს გადაუწყვეტილება.

ეს მოსაზრებები, ერთგვარად, საბჭოთა ფსიქოლოგიაშიც აისახა და დღემდე განაგრძობს არსებობას. ჩვეულებრივ ასე მსჯელობენ: ადამიანის მოძრაობები ორ ჯგუფად იყოფა: ნებისმიერად და უნებლიედ. უნებლიე ისეთი მოძრაობაა, რომელიც წინასწარ დასაზღული მიზნის განხორციელებისაკენ არაა მიმართული; ნებისმიერი — კი, პირიქით, სწორედ ასეთი მიზნის განხორციელებას ემსახურება. მოძრაობათა პირველი ჯგუფის ტიპურ ფორმად ითვლება რეფლექსური და გამომსახველობითი მოძრაობანი, ხოლო მეორე ჯგუფს ისეთი მოძრაობები მიეკუთვნება, როგორიცაა, მაგ., ხელის მოძრაობა, რომელსაც ჩვენ წყლის დაღვეის დროს მიემართავთ, ან კიდევ სხეულის მოხრა დავარდნილი ნივთის ასაღებად. ასეთი მოძრაობები ერთიანდება ერთი გარკვეული მიზნის მიღწევისაკენ მიმართულ აქტივობაში. ამგვარ შერწყმას, ანუ მოძრაობების მთელ სისტემას, რომელნიც ერთმანეთთან დაკავშირებული არიან საერთო მიზნითა და ერთიანი მოტივით, ეწოდება ადამიანის ნებისმიერი მოქმედება¹.

როგორც ვიცით, ქცევის მთლიან მიმდინარეობაში სამ ძირითად სტრუქტურულ ერთეულს არჩევენ: თვითონ ქცევას, მოქმე-

¹ К. Н. Корнилов, Психология под редакцией проф. К. Н. Корнилова, проф. А. А. Смирнова, проф. Б. М. Теплова, 1948, гл. 315, თავი В. ა.

დებას და მოძრაობას, ანუ ოპერაციებს, რომელნიც თავისი ბუნებით რეფლექსებს წარმოადგენენ. ქცევა მოქმედებით ხორციელდება, ხოლო მოქმედება მოძრაობებით, ოპერაციებით მოდის სისრულეში. ლაპარაკობენ მოძრაობისა და მოქმედების და არა ქცევის ნებისმიერობის შესახებ. თითქოს თვითონ ქცევის ნებისმიერობით არ იყოს განსაზღვრული მოძრაობისა და მოქმედების ნებისმიერობა, უკანასკნელი თითქოს თვითონ მოძრაობისა და მოქმედების საკუთარ ბუნებას შეადგენდეს. ეს გარემოება შეიძლება უფრო იმითაც იყოს გამოწვეული, რომ ნებისყოფისათვის განკუთვნილ თავში ქცევაზე რომ ილაპარაკონ, საჭირო იქნება, აქ ამ უკანასკნელის ყველა ძირითადი კანონზომიერების განხილვა, რის გამოც ფსიქოლოგიის მთელი მესამე განყოფილება — „ქცევის ფსიქოლოგიური ანალიზი“ ზედმეტი გახდება. რამდენად სამართლიანია ეს მოსაზრება?

ასეთ მოსაზრებათა გაზიარება გარკვეულ სიძნელეებს ხდება. საჭიროა, ზოგი მათგანი მაინც გავითვალისწინოთ.

1. ადამიანის მთელი სიცოცხლე განუწყვეტელი აქტივობაა. უკანასკნელი რომ რამდენიმე წუთით შეჩერდეს, შემდეგ მისი განახლება შეუძლებელი იქნება — სიცოცხლის მოცემული ინდივიდუალური ფორმა სამუდამოდ დაიღუპება.

საერთოდ აქტივობიდან შეიძლება პირველ რიგში ის ფორმები გამოვეყოთ, რომელნიც ამ უწყვეტობას ქმნიან და თვითონ სიცოცხლის უშუალო მოძრაობას წარმოადგენენ. ასეთია შინაგანი, ორგანული პროცესები: სუნთქვა, საკმლის მონელება, სისხლის მიმოქცევა და სხვა. ამ რიგის მოვლენები უწყვეტია მთელი სიცოცხლის მანძილზე და ნორმალურ შემთხვევაში ყველგან, მთელ გვარში, დაახლოებით ერთნაირად მიმდინარეობენ. მათ ნერვული სისტემა მართავს და აწარმოებს, მაგრამ თვითონ ისინი ნერვული პროცესები არ არიან. ცნობიერებას შეუძლია განსაზღვრული სახის მოთხოვნილებების, მისწრაფების, შეგრძნების თუ გრძნობის ფორმაში ასახოს მათი ესა თუ ის მდგომარეობა; მაგრამ ცნობიერება მათ მიმდინარეობაში უშუალოდ ვერ ერევა. ამიტომ, როცა მაგ., გულისცემის აჩქარება ან შენელება ხდება აუცილებელი, ჩვენ სათანადო კიმიურ ნივთიერებას ვღებულობთ. ჩვეულებრივი ცხოვრების პირობებში კაცი არ მოკვდებოდა საკუთარი სურვილის გარეშე, რომ ამ რიგის მოძრაობათა გამოწვევა და მიმდინარეობა თვითონ მასზე ყოფილიყო დამოკიდებული. მხოლოდ შინაგან ძალებზე დაყრდნობით ვერც სუნთქვის ან სისხლის მიმოქცევის შეჩერებას

შეძლებდა იგი, რადგან რაიმე მიზნის დასახვა-განხორციელებით-
სათვის სიცოცხლეა საჭირო. სიცოცხლის პროცესით ამავე სიცოც-
ხლისვე შეჩერება ან მოსპობა ისევე შეუძლებელია, როგორც იმ
სკამის ხელში აზიდვა, რომელზედაც ვზივართ.

აღნიშნული მოძრაობანი ადამიანის ყოველგვა-
რი აქტივობის აუცილებელ პირობასა და დასაყ-
რდენს შეადგენენ. თვითონ ნერვული სისტემის მუშაობაც მთ-
ბაზაზე მიმდინარეობს. ყოველგვარი მოძრაობა, უნებლიეთ იქნება
იგი მიჩნეული თუ ნებისმიერად, თავის საფუძველში უქველად
გულისხმობს მათ არსებობას. როგორც ვნახეთ, თვითონ ეს მო-
ძრაობანი არ არიან ნებისმიერნი, მაგრამ, რამდენადაც მათ მიმ-
დინარეობაში ფსიქიკური პროცესები საერთოდ არ ერევა, ისინი
არც ფსიქოლოგიის კვლევის საგანს შეადგენენ. ეს მოძრაობანი
წმინდა ფიზიკური, უფრო სწორად რომ ვთქვათ, წმინდა ფიზი-
ოლოგიური რიგის მოვლენები არიან.

რა შეიძლება ვთქვათ მოძრაობებზე, რომელთაც ადამიანის გა-
რეგან აქტივობაში ვხედებით? აქ ძნელია ისეთი მოძრაობა მოინა-
ხოს, რომლის მიმართაც ყველა შემთხვევაში შეიძლება ით-
ქვას: ეს ნებისმიერი მოძრაობაა და ის კიდევ უნებლიე. ისიც მო-
ტორული აპარატის, კერძოდ კუნთური აპარატის, უშუალო პრო-
დუქტია და, ამდენად, ფიზიკურ ფაქტს წარმოადგენს და არა
ფსიქიკურს. მართალია, შას ნერვული სისტემა აწარმოებს, მაგრამ
თვითონ ნერვული პროცესი, და ისიც ფსიქიკურის შემცველი ნერ-
ვული პროცესი, არაა. ერთი და იგივე მოძრაობა, იმის
მიხედვით თუ რა ქცევაშია იგი ჩართული, შეიძ-
ლება ნებისმიერადაც ჩავთვალოთ და უნებლიე-
თაც. როგორც ი. სეჩენოვი წერს, „ყოველი ნებითი მოძრა-
ობის საბოლოო წევრი — კუნთური მოძრაობა — არსებითად იგივეა,
რაც კუნთური მოქმედება წმინდა რეფლექსების, ე. ი. სრულიად
ელემენტარულ უნებლიე მოძრაობის დროს. მართლაც, ფიზიოლო-
გია გვიჩვენებს, რომ ნებით მოძრაობისათვის არ არსებობს არც
განსაკუთრებული მამოძრავებელი ნერვები, არც განსაკუთრებული
კუნთები: იგივე ნერვები და კუნთები, რომელთა მოქმედებითაც
პირობადებულია წმინდა უნებლიე მოძრაობა, მოქმედებენ თვით
ნებითი მოძრაობის დროსაც“¹.

როცა, მაგ., ავადმყოფი განკურნების მიზნით მწარე წამლით

¹ ი. მ. სეჩენოვი, თავის ტვინის რეფლექსები, 1936, გვ. 45.

სავსე ქიქას იღებს, პირთან მიაქვს და სვამს, ხელის სავსებით ისეთსავე მოძრაობას ასრულებს, რომელსაც ზოგჯერ ხანგრძლივი რბენით გახურებული კაცი მიმართავს, როცა მოთმინება არ ყოფნის — თავს ვერ იჭერს, ქიქით წყალს იღებს და გაცხელებულ გულზე სვამს. ლოთიც ისეთსავე მოძრაობას ასრულებს, როცა მოთხოვნილების იმპულსის შეკავებას ვერ ახერხებს და ღვინოს ეძალბა. მაგრამ ყველა ანალოგიურ შემთხვევაში ნებისყოფისა და ნებისმიერი მოძრაობის შესახებ როდი შეიძლება ვილაპარაკოთ. ისეთი მოძრაობებიც კი, როგორიცაა: თვალის დახამხამება, ცხვირის დაცემინება, დახველება და სხვა — შეიძლება უნებლიეთაც აღიძრან და ნებისმიერადაც იქნენ გამოწვეული. როცა ისინი ბუნებრივი აუცილებლობით ხდებიან, ქცევის გარეშე მდგომ, უბრალო ფიზიკურ ფაქტს წარმოადგენენ, მიუხედავად იმისა, რომ მათ შეიძლება აუცილებლობის ცნობიერებაც უსწრებდეს წინ: გრძნობდე, რომ ახლა, აი ეს არის, ცხვირს დაგაცემინებს. იმ შემთხვევაშიც, როცა ისინი ბუნებრივი აუცილებლობის გარეშე ხელოვნურად ჩაერთვიან ქცევაში, შეიძლება ან ნებისმიერი იყვნენ, ან კიდევ უნებლიე — იმპულსური. ნეგატივისტს რომ უთხრათ, ცხვირი აქეთ რატომ დააცემინე, თავი იქეთ მიაბრუნეო, შეიძლება იგივე მოძრაობა ისევე გაიმეოროს ხელოვნურად. ანცი და მოუსვენარი ბავშვებიც ხშირად ჩადიან ასეთ რამეს, თუმცა იციან, რომ ამისთვის მათ დატუქსავენ. სხვა შემთხვევაში ცხვირის ხელოვნური დაცემინება ან ჩახველება შეიძლება ნებისყოფის დიდი აქტის განხორციელების დასაწყისის სიგნალი იყოს. დაბოლოს, პირობითი რეფლექსები ხომ ერთნაირად გვხვდება როგორც ნებისმიერ, ისე უნებლიე ქცევაში.

ხშირად, როგორც აღნიშნული იყო, ცნობიერ მოძრაობას ნებისმიერად თვლიან. მაგრამ აქტივობის მიმდინარეობაზე დაკვირვება გვეუბნება, რომ როგორც ნებისმიერი, ისე უნებლიე ქცევა, უმეტეს შემთხვევაში, ჩვეულ, ცნობიერებასმოკლებული მოძრაობებით ხორციელდება. მოძრაობის ცნობიერება, პირველ რიგში, იმ შემთხვევაში ხდება აუცილებელი, როცა იგი ჩვენს ნება-სურვილს არ ემორჩილება, არ ვართ მას დაუფლებული და ამიტომ განსაკუთრებული ყურადღება ხდება საჭირო იმისათვის, რომ მისი შესრულება მოვახერხოთ. დაუფლებული, ჩვევად ქცეული მოძრაობა, საჭიროების დროს, ერთნაირად იჩენს თავს ყველა სახის ქცევაში: ნებისმიერშიც და იმპულსურშიც.

ფიზიკურ მოძრაობას ან მოძრაობათა სისტემას ქცევის ფსიქი-

კურ ფაქტად მოტივი და მიზანი აქცევს. ზოგჯერ უაღრესად მნიშვნელოვანი ქცევის განსახორციელებლად ერთი მარტივი მოძრაობაც საკმარისია. საბჭოთა მეთაურმა ვაისოვმა ხელის ერთი მოძრაობით ააფეთქა უკანასკნელი მინა, რითაც გაანადგურა მტერი, რომელიც მას გარს ერტყა, და თვითონაც გმირულად დაიღუპა. შეიძლება კაცმა შემთხვევით წამოჰკრას ხელი მინას და ანალოგიური შედეგი მიიღოს, მაგრამ ასეთ შემთხვევაში ფიზიკურ ფაქტთან გვექნება საქმე და არა ქცევასთან. ადამიანის ნება-სურვილს არა მარტო ხელი ემორჩილება, არამედ იმ მანქანის თუ ინსტრუმენტის მოძრაობაც, რომელიც ამ ხელს უქირავს, მაგრამ უკანასკნელის ნებისმიერობის შესახებ როდი ვლაპარაკობთ.

ერთი სიტყვით, კუნთური მოძრაობა თავის თავად არც ნებისმიერია და არც უნებლიე. იგი, ცალკე აღებული, საერთოდ არაა ფსიქიკური ფაქტი. მაგრამ იმის მიხედვით, თუ რა ხასიათის ქცევაში გვხვდება ერთი და იგივე მოძრაობა, ერთ შემთხვევაში შეიძლება იგი ნებისმიერად მივიჩნიოთ, ხოლო მეორეში — უნებლიეთ. ნებისმიერობა და უნებლიობა თვითონ მოძრაობის ნიშანს, მოძრაობის დახასიათებას არ წარმოადგენს. იგი მას ისე განუყრელად არ ახლავს თან, როგორც სასწრაფე, სიზუსტე, მიმართულება და ენერგიულობა. უკანასკნელნი მოცემული მოძრაობის საკუთარი დახასიათებანია, მისი ნიშანდობლივი თვისებებია. ნებისმიერობა კი იმ წყაროზე მიუთითებს, რომელმაც მოცემულ მომენტში ეს მოძრაობა აღძრა.

მოძრაობანი არ განსაზღვრავენ ქცევის კატეგორიას. მოძრაობათა ერთი ჯგუფის მეორეთი შეცვლა არ იწვევს თვითონ ქცევის ფორმის შეცვლას. ასეთი რამ მხოლოდ ქცევის მოტივისა და მიზნის შეცვლაზეა დამოკიდებული. როცა ჩვენ რომელიმე ქცევის განხორციელებას გადავწყვეტთ, წინასწარ ყოველთვის, არც კი ვიცით, როდის რა კონკრეტული მოძრაობის შესრულება მოგვიხდება, მაგრამ ასეთი მოძრაობის შესრულება დაგვეკირდება თუ ისეთის, სულ ერთია, ქცევის რაგვარობა მაინც უცვლელი რჩება.

მიუხედავად ამისა, მოძრაობანი ქცევის ფაქტიური შესაძლებლობისა და წარმატების ერთ აუცილებელ პირობას შეადგენენ. ზოგჯერ ქცევის წარმატებაში გადამწყვეტი ფაქტორის როლში სწორედ მოძრაობათა თავისებურებანი გამოდიან. თანამედროვე ტექნიკა, რომელიც ასე ამოკლებს დროსა და სივრცეს, ადამიანისაგან უაღრესად სწრაფ, ზუსტ და კოორდინირებულ მოძრაობებს მოითხოვს. ამიტომ ფსიქოლოგიაში ბუნებრი-

ვად ღგება მოძრაობათა იმ თავისებურებების გათვალისწინების საჭიროება, რომელნიც ქცევის წარმატებით მიმდინარეობაზე ახდენენ გავლენას. ამა თუ იმ მოძრაობის ან კიდევ მოძრაობათა სისტემის (ჩვევის) გამომუშავების პროცესი არაა წმინდა ფიზიკური მოვლენა. მასში, ჩვეულებრივ, ფსიქიკური პროცესებიც ერევიან და ბევრის მხრივ განსაზღვრავენ მის მიმდინარეობას. მაგრამ ის მოძრაობანი, რომელთაც ადამიანი დაუფლებულია, საჭიროების დროს, ყოველი სახის ქცევაში ერთნაირად შეიძლება ჩაერთოს, მისი აღძვრა და გამოყენება აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსსაც შეუძლია და ნებისყოფასაც; ამიტომ არ იქნებოდა გამართლებული, რომ ამ მოძრაობათა ერთი ჯგუფი ნებისმიერად გამოგვეცხადებინა, ხოლო მეორე — უნებლიეთ.

2. ის, რაც მოძრაობის ნებისმიერობაზე ითქვა, ეხება მოქმედებასაც. უკანასკნელის თავისებურებაზე ადრეც ვლაპარაკობდით. აქ საჭიროა ზოგიერთი რამ ისევ მოვიგონოთ.

მოქმედება განსაზღვრულ მოძრაობათა შინაგანად დასრულებულ სისტემას წარმოადგენს. მას ყოველთვის ერთი განსაზღვრული ობიექტური რეზულტატი აქვს (თუ მხედველობაში არ მივიღებთ გვერდითს მოვლენებს, რომლებიც მას მოცემული კონკრეტული პირობების გამო შეიძლება თან დაერთოს). ეს რეზულტატი აძლევს მოქმედებას მისთვის სპეციფიკურ ობიექტურ აზრს და მნიშვნელობას. სიარული, ლაპარაკი, წერა, კითხვა, რთვა, ქსოვა, მანქანის მართვა, მუსიკალურ ინსტრუმენტებზე დაკვრა, ბეჭდვა და სხვა მოქმედებებს წარმოადგენენ. ზოგ მოქმედებას ჩვენ ადრინდელი ბავშვობიდან დაწყებული სიბერის დღემდე ცხოვრების გზაზე წამოჭრილ ამოცანათა გადაჭრის პროცესში ვეუფლებით. ზოგს კიდევ სპეციალურად ვსწავლობთ და საგანგებო წერტნისა და ვარჯიშის გზით ვიძენთ. უკვე დაუფლებული მოქმედება ჩვეული მოქმედებაა. მოქმედებათა მნიშვნელოვანი ნაწილი ყველა ადამიანს ერთნაირად სჭირდება პრაქტიკული ცხოვრებისათვის. ამიტომ მათ ყველა ნორმალური ადამიანი ფლობს. ზოგი კიდევ, მაგ.: ცეკვა, ცურვა, ველოსიპედის ან მანქანის მართვა — ნაკლებად უკავშირდება ყველა ადამიანის ყოველდღიური ცხოვრების მოვლენებს, თუმცა შესაძლებელია დადგეს ისეთი მომენტი, როცა რომელიმე მათგანის ჩვევის უქონლობა ადამიანს მთელ სიცოცხლედ დაუჯდეს. არის მოქმედებანი, რომელთა ერთობლიობა გარკვეულ სპეციალობას ქნის. მათ არსებითად სპეციალისტები ფლობენ.

რა მიმართება არსებობს მოქმედებასა და ქცევას შორის? ქცევა

მოქმედებით ხორციელდება, ხოლო მოქმედების ცოცხალი ფაქტი მხოლოდ ქცევაში არსებობს. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, შესაძლებელია უაღრესად მნიშვნელოვანი ქცევა ერთი მარტივი მოძრაობითაც განხორციელდეს, მაგრამ ასეთი რამ მხოლოდ მაშინ ზდება, როცა შემთხვევათა გამო ყველა პირობა უკვე მომზადებულია და ახლა მხოლოდ ერთი მოძრაობაა საკმარისი იმისათვის, რომ აღრინდელი ან კიდევ შექმნილი პირობების გამო მოცემულ მომენტში მიღებული გადაწყვეტილება სისრულეში მოიყვანოს კაცმა. ჩვეულებრივ, ქცევა ერთ ან რამდენიმე მოქმედებას მოითხოვს. უკვე დაუფლებული, ჩვევად ქცეული, მოქმედება პიროვნებას აქვს, როგორც მოძრაობათა გარკვეული სისტემის ავტომატურად შესრულების შესაძლებლობა. ასეთი შესაძლებლობანი თავისთავად მოქმედების რეალურ პროცესად არ იქცევიან. მათ ამისთვის სათანადო იმპულსი სჭირდებათ. გარკვეული მოტივის საფუძველზე პიროვნება, როგორც ნებისყოფის ან კიდევ მოთხოვნილების სუბიექტი, აღიძვრება გარკვეული მიზნის მიმართულებით სამოქმედოდ. იმის მიხედვით, თუ რა ბუნებისაა მიზანი და მისი მიღწევის ობიექტური პირობა, ან ერთი რიგის აქტივობა მოდის მოქმედებაში, ან კიდევ — მეორე. ე. ი. როგორც კი მოტივი და მიზანი გაჩნდება, თუ სათანადო ობიექტური პირობებიც მოცემულია, შესატყვისი მოქმედებები მოდიან აქტივობაში და ამნაირად ქცევას ვღებულობთ. ქრთი და იგივე მოქმედება შეიძლება სულ სხვადასხვა ქცევაში შეგვხვდეს და, პირიქით, ისიც შეიძლება, რომ ერთი და იგივე ქცევა სხვადასხვა მოქმედებით განხორციელდეს.

ამრიგად, როცა მოქმედებას მოტივი და მიზანი გაუჩნდება, იგი ქცევის რეალური პროცესის სახეს იღებს, ხოლო, როცა მას ასეთი რამ არ აქვს, იგი რჩება გარკვეული მოქმედების შესაძლებლობად. მოქმედება ხშირი განმეორების გზით შეიძლება ჩვეულებაში გადავიდეს: მოთხოვნილება გაჩნდეს თვითონ მოქმედებისთვის საჭირო აქტივობაზე და ამ გზით იმპულსური ქცევის ახალი მოტივი აღმოცენდეს. მაგრამ მას თუ ამ მოთხოვნილებისგან, ამ მოტივისგან დამოუკიდებლად განვიხილავთ, იგი ისევ მოქმედების სახით წარმოგვიდგება და არა — ქცევისა. ასე რომ დებულება: ცხოვრების მიმდინარეობაში ხშირად მოქმედება ქცევაში გადადის და ქცევა — მოქმედებაში, პირობითად უნდა გავიგოთ. მოქმედება თუ მოქმედებები მოტივთან და მიზანთან ერთად ყოველთვის ქცევას გვაძლევს, ხოლო ქცევა მოტივისა და მიზნის ჩამოშორების შემდეგ იშლება მოქმედებად, რომელთაც რეალური

არსებობა არ აქვთ. მოქმედებები მხოლოდ ქცევაში ცოცხლობენ. იმის გამო, რომ გარკვეული მოქმედების მოთხოვნილება ჩნდება, ეს მოქმედება ქცევად არ ხდება, როგორც ამას ზოგიერთი მკვლევარი ფიქრობს, იგი ისევ მოქმედებად რჩება. ასეთ შემთხვევაში ჩნდება ახალი მოთხოვნილება და, მასთან ერთად, იმპულსური ქცევის ახალი მოტივი, მაგრამ მოქმედება მაინც მოქმედებად რჩება. კაცს შეიძლება მოქმედების ჩვევა ჰქონდეს და არა — ქცევისა, რადგან ქცევა უშუალოდ გულისხმობს მოტრეხ და მიზანს, რომელთა ჩვევაში გადასვლა პრინციპულად შეუძლებელია. მოთხოვნილება და მასთან დაკავშირებული იმპულსური ქცევის მოტივი შეიძლება აღმოცენდეს, გაძლიერდეს, შესუსტდეს ან მოიშალოს, მაგრამ მის ჩვევად გარდაქმნაზე ლაპარაკს აზრი არ აქვს. მით უმეტეს, შეუძლებელია ნებისმიერი ქცევის მოტივისა და მიზნის, და თვითონ ნებისმიერი ქცევის, ჩვევაში გადასვლაზე ვილაპარაკოთ. ამიტომ სრულიად გაუგებარი რჩება ბურჟუაზიულ ფსიქოლოგიაში ეგოდენ გავრცელებული შეხედულებანი ე. წ. გავარჯიშებული ნებისყოფისა და ჩვევად გადაქცეული ნებისმიერი მოქმედების თუ ქცევის შესახებ¹. ქცევის ჩვევაში გადასვლაზე მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეგვეძლო გველაპარაკა, რომ მოტივიც და მიზანიც გადადიოდეს ჩვევაში, რადგან სადაც ეს ორი მომენტი არაა, იქ არც ქცევაა. მათი ჩვევის ფორმაში არსებობა კი, როგორც აღვნიშნეთ, შეუძლებელია.

ერთი და იგივე მოქმედება, იმის მიხედვით, თუ რა ხასიათის ქცევაშია იგი ჩართული, შეიძლება ნებისმიერიც იყოს და უნებლიეც, სწორედ ისე, როგორც ეს მოძრაობის შესახებ ითქვა.

„1. ხელის, ფეხის, თავისა და სხეულის მოძრაობის ყველა ელემენტარული ფორმა, — წერს ი. სეჩენოვი, — სწორედ ისე, როგორც ბავშვობაში დასწავლილი ყველა კომბინირებული მოძრაობანი: სიარული, სირბილი, მეტყველება, თვალის მოძრაობა ხედვის დროს და სხვა მხოლოდ დასწავლის შემდეგ ხდება ნებისყოფისადმი დაკვემდებარებული, დამორჩილებული.

2. რაც უფრო კარგადაა დასწავლილი მოძრაობა, მით უფრო ადვილად ემორჩილება იგი ნებისყოფას და პირიქით (უკიდურესა შემთხვევა — ნებისყოფის სრული უძლურება იმ კუნთების მიმართ,

¹ იხ. Narziss Ach, Analyse des Willens, თავი VI. Geübtes Wollen. Automatisierung der Willenshandlung.

რომელთაც პრაქტიკული ცხოვრება არ აძლევს ვარჯიშისათვის საჭირო პირობებს).

3. მაგრამ მისი ძალა-უფლება (власть) ყველა შემთხვევაში ეხება მხოლოდ დასაწყისს, ანუ აქტის იმპულსს, და მის ბოლოს, სწორედ ისე, როგორც მოძრაობათა გაძლიერებას ან შესუსტებას; თვითონ მოძრაობა მიმდინარეობს ნებისყოფის ყოველგვარი შემდგომი ჩარევის გარეშე, წარმოადგენს, რა იგი იმის რეალურ განმეორებას, რაც უკვე ათასჯერ ხდებოდა ბავშვობაში, როცა აქტში ნებისყოფის ჩარევაზე ლაპარაკიც შეუძლებელია¹.

ამგვარად, ი. სეჩენოვის აზრით, როგორც მარტივი, ისე კომბინირებული მოძრაობა, ანუ მოქმედება, თავისთავად არც ნებისმიერია და არც უნებლიე. დასწავლილი, ჩვევად ქცეული, მოქმედების აღძვრა აქტუალური მოთხოვნების იმპულსსაც შეუძლია და ნებისყოფასაც. დაუფლებული მოქმედების შესრულება კი ორივე შემთხვევაში ერთნაირად ძნელია. თვითონ ასეთ მოძრაობათა თუ მოქმედებათა გამომუშავება ც შეიძლება ერთ შემთხვევაში ნებისყოფით იყოს განსაზღვრული, ხოლო მეორე შემთხვევაში სულ სხვა ფაქტორმა შეაპირობოს. ამას ისიც ადასტურებს, რომ ზოგი მოქმედების ჩვევა ადრინდელი ბავშვობის პერიოდში მუშავდება, როცა, როგორც სეჩენოვი ამბობს, ამ საქმეში ნებისყოფის ჩარევაზე ლაპარაკიც არ შეიძლება.

ი. სეჩენოვის ეს შეხედულება, სამწუხაროდ, მხედველობის გარეშე დარჩა ზოგიერთ ფსიქოლოგს. ეს მოსაზრებები რომ გათვალისწინებული ყოფილიყო, ზემოთ აღნიშნულ საკითხებში ასეთ გაუგებრობას არ შეიძლებოდა დღეს ადგილი ჰქონოდა.

ვ. სელიანოვის შეხედულება პირდაპირ ეწინააღმდეგება სეჩენოვის მიერ წამოყენებულ დებულებებს. მისი აზრით, „აუცილებელია განვასხვაოთ ორი სახე ცნობიერი მოქმედებისა — ჩვევად ქცეული მოქმედება და ნებისმიერი“². ჩვეული მოქმედებისათვის დამახასიათებელი ისაა, რომ იგი ხშირი განმეორების გამო მტკიცდება და თავისი მიმდინარეობისათვის არც სპეციფიკურ ყურადღებას თხოულობს და არც ნებისყოფის დაძაბულობას. „ნებისმიერ მოქმედებათა ბუნება კი სხვანაირია. ისინი, შესრულებისათვის,

¹ И. М. Сеченов, Избранные философские и психологические произведения, 1947, გვ. 297.

² В. И. Селианов, Воспитание воли школьника, 1949, გვ. 8.

მოითხოვენ ადამიანის ფიზიკური და ინტელექტუალური ძალების დაძაბულობას. მხედველობაში უნდა გვექონდეს, რომ ყოველგვარი ცნობიერი მოქმედება ადამიანისა, სანამ ჩვევად ან ჩვეულებად გადაიქცეოდეს, აუცილებლად გაივლის ნებისმიერი მოქმედების სტადიას¹. აქ სხვა შეუსაბამობასაც აქვს ადგილი; სახელდობრ, ჩვევაში გადასული მოქმედება ცნობიერებას არ საკიროებს, ავტომატურად მიმდინარეობს და ამიტომ მისადმი ცნობიერი მოქმედების სახელწოდება არ გამოდგება. მაგრამ მთავარი მაინც ისაა, რომ ნებისმიერი და ჩვევითი მოქმედებები პრინციპულადაა დაპირისპირებული ერთმანეთთან, რაც აშკარად ეწინააღმდეგება საქმის ფაქტიურ მდგომარეობას. ასეთი დაპირისპირების საკიროება აქ იმიტომ დაიბადა, რომ, სრულიად უმართებულოდ, ნებისმიერი მოქმედების სპეციფიკურ ნიშნად წინააღმდეგობის გადალახვა, შინაგანი დაძაბულობა იქნა გამოცხადებული. უფრო ნაგვიანებ გამოკვლევაში ვ. სელივანოვი საწინააღმდეგო შეხედულებას იძლევა: სწორედ ჩვეულ მოქმედებას თვლის ნებისმიერად. მისი აზრით, უპირობო რეფლექსები უნებლიე მოძრაობებია, ხოლო ყველგან, სადაც პირობით რეფლექსებია, საქმე გვაქვს ნებისმიერ მოძრაობებთან. ცხოველის ნებისმიერი მოძრაობა მოკლებულია ცნობიერებას. „ჩვენ ვერ ვნახულობთ ცნობიერ ნებისმიერ ქცევას (деятельность), ამ სიტყვის საკუთარი მნიშვნელობით, ყველაზე განვითარებულ ცხოველებშიც — მაიმუნებშიც კი“². ასეთი რამ მხოლოდ ადამიანის კუთვნილებას შეადგენს.

ვ. სელივანოვის ამ ახალი შეხედულების გაზიარება კიდევ უფრო შეუძლებელი ჩანს. სადაც ნებისყოფის მოვლენებს — ნებისმიერ მოძრაობას, მოქმედებას, ქცევას — ვადასტურებთ, იქ ნებისყოფაზედაც უნდა ვილაპარაკოთ. პირობითი რეფლექსები ბაყაყთანაც გვხვდება, ასე რომ, სელივანოვის შეხედულების მიხედვით, იძულებული ვხდებით ძაღლის, ვირთხის, ბაყაყის ნებისყოფაზედაც ვილაპარაკოთ. ამასთან ისეთი ნებისყოფის არსებობაც უნდა დავეუშვათ, რომელიც მოქმედებს ბრმად, ცნობიერების გარეშე. ნებისყოფისა და ნებისმიერი ქცევის ცნებათა ასეთი გაფართოება ყოველგვარ აზრს უკარგავს ამ ცნებებს.

ზ. ხოჯავა სამართლიანად წერს: „ჩვევა არის გარკვეული

¹ В. И. Селиванов, Воспитание воли школьника, გვ. 8.

² В. И. Селиванов, К вопросу о так называемом произвольном поведении, Учение И. П. Павлова и философские вопросы психологии, 1952, გვ. 391.

მოქმედების შესრულების ანუ განხორციელების უნარი. შემძლეობა, დისპოზიცია (უხადია, შეძენილი!), რომელსაც არავითარი სხვა რამ მიზანი გარდა ამ მოქმედების „სათანადოდ განხორციელებისა“ არ გააჩნია¹. რომ „ნებისმიერი გონიერი ქცევა კი არ რიცხავს და უპირისპირდება ჩვევას, როგორც ავტომატიზირებულ მოქმედებას, არამედ, პირიქით, გულისხმობს და საჭიროებს მას, ვითარცა მიზნის წილწევის უკვე მზა ტექნიკურ საშუალებას“².

მაგრამ სხვა განოკვლევაში ავტორი „მოქმედებას“ საკუთარ მნიშვნელობას ართმევს და ამ ტერმინს შეგნებულად ქცევის სინონიმად ხმარობს, თითქოს „მოქმედებას“ საკუთარი შინაარსი არ ჰქონდეს, თითქოს იგი გარკვეული აზრის მატარებელი ცნება არ იყოს³. რუსულ ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში იმ ცნების აღსანიშნავად, რომელსაც ჩვენ „ქცევას“ ვუწოდებთ, იხმარება ორი ტერმინი: „поведение“ და „деятельность“. ზ. ხოჯაეას სურს, რომ ამ ცნებისათვის ქართულადაც ორი ტერმინი გვექონდეს. ამ მიზნით იყენებს იგი „ქცევას“ და „მოქმედებას“. ჯერ ერთი, სრულებით არაა აუცილებელი, რომ ამ ცნების აღსანიშნავად ქართულადაც ორი ტერმინი გვექონდეს. ორი ტერმინი ახალს აოაფერს იძლევა. მით უმეტეს გაუმართლებელია, მოცემული შემთხვევისათვის გამოვიყენოთ ტერმინი „მოქმედება“ (действие), რომელსაც თავის საკუთარი მნიშვნელობა აქვს, მეორე, რაც მთავარია, ქცევისა და „მოქმედების“ ტერმინების ერთი მნიშვნელობით ხმარება ქცევის ფსიქოლოგიაში მრავალ გაუგებრობას წარმოშობს, სხვათა შორის, მოქმედების ფსიქოლოგიურ ფაქტს მიგვიჩქმალავს.

როცა ჩვენ ლაპარაკს, წერას, კითხვას, მანქანის მართვას და სხვა ასეთ რამეს ვსწავლობთ და ვეჩვევით, მოქმედებას ვსწავლობთ და ვეჩვევით და არა — ქცევას. ამ დებულებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ქცევის ბუნების გაგებისათვის. მოქმედების ჩვევა ბურჟუაზიული წყობის ადამიანსაც ისეთივე გზებით უმუშავდება, როგორც საბჭოთა ადამიანს. ამასთან ერთად, მოქმედების ძირითადი სახეობანი ორივეს ერთნაირად სჭირდება. სად, რა სახის ქცევაში გამოიყენება მოქმედება, ეს თვი-

¹ ზ. ხოჯაეა, ჩვევის აღზრდის ფსიქოლოგიური საფუძვლები, პედაგოგიური ფსიქოლოგიის საკითხების კრებული, 1950, გვ. 274.

² იქვე, გვ. 276.

³ იხ. ზ. ხოჯაეა, ჩვევა და განწყობა აკად. ი. პავლოვის მოძღვრების საფუძველზე უმაღლესი ნერვული მოქმედების შესახებ, კრებ. ფსიქოლოგია, ტ. VIII, 1953, გვ. 163.

თონ მოქმედების ბუნებაზე არაა დამოკიდებული. კლასობრივ საზოგადოებაში ქცევა უაღრესად კლასობრივია. მოქმედება კი საერთოდ მოკლებულია კლასობრივ ხასიათს. სულ სხვაა ის გარემოება, რომ ყოველი კლასი ცდილობს, მოქმედების ცოდნა-ჩვევის შეძენის პროცესში ადამიანს ისეთი ქცევის მოტივები გამოუმუშაოს, რომელიც მისი საკუთარი ინტერესების მიმართულებით იმოქმედებს. ასეთ შემთხვევაში ერთდროულად ორი საქმე კეთდება: მოქმედების დაუფლება და ქცევის მოტივების აღზრდა. ადამიანის ქცევის კლასობრივ ხასიათს განსაზღვრავს მოტივი, რომელიც მოქმედების მიმართ მუდამ პეტერეგენულ მოვლენად რჩება.

სრულიად უსაფუძვლოდ უსაყვედურებენ¹ ა. ლეონტიევს, როცა იგი წერს: „აზრის (смысл) სწავლება არ შეიძლება: აზრი უნდა აღიზარდოს“². აზრის ქვეშ ა. ლეონტიევი ისეთ რაიმეს გულისხმობს, რაც ძალიან ახლო დგას მოტივთან. მოტივი არ ისწავლება. იგი უნდა აღიზარდოს. მოტივის აღზრდა, როგორც ამას ქვევით ვნახავთ, ნებისყოფის აღზრდაა, მისი გარკვეული მიმართულებით განვითარებაა. სწავლა სწავლაა და აღზრდა კიდევ აღზრდა. ამ ცნებებს საკუთარი მნიშვნელობანი აქვს. სწორედ ეს გარემოებაა, რომ სწავლებითი აღზრდის ამოცანას აყენებს. წინააღმდეგ შემთხვევაში საკითხის ასე დაყენება უაზრო იქნებოდა. ის გარემოება, რომ სწავლა აღზრდის შესაძლებლობას იძლევა და აღზრდა კიდევ — სწავლისას და ამიტომ ორთავე ერთ მაღლიან პროცესს უნდა წარმოადგენდეს, საქმეს არ ცვლის. სწავლისა და აღზრდის პრაქტიკული გათიშვის საშიშროება, რომელიც, სრულიად უმართებულოდ, ლეონტიევის აღნიშნული მოსაზრებიდან მომდინარე საფრთხედ მიაჩნიათ, სწორედ იმაზე მიუთითებს, რომ არის რაღაც ისეთი, რაც უბრალოდ მხოლოდ სწავლის — ცოდნა-ჩვევის დაუფლების გზით არ მიიღწევა. და ეს რაღაც ისაა, რაც ყველაზე არსებითია, რისთვისაც ცოდნა-ჩვევა გვეპირდება, რაც ქცევის ძირითად არსს გამოხატავს და მის მიმართულებასა და რაგვარობას განსაზღვრავს. სწავლების აღმზრდელობითი მნიშვნელობა ამ მიმართებით იმაშია, რომ აზრი, მოტივი შეიძლება აღსაზრდელს უჩვენო, დაანახო სწავლების პროცესში

¹ იხ. М. Соколов, К проблеме развития психики, „Советская педагогика“, 1949, № 2.

² А. Н. Леонтьев, Психологические вопросы сознательности учения, Известия АПН, № 4, 7, 1947, გვ. 31.

და ამ გზით იგი მასთან უშუალო ურთიერთობაში მოიყვანო. ეს კი უმნიშვნელო და პეოროზარისხოვანი საქმე როდია.

3. საქმის ფაქტიური მდგომარეობა (შეიძლება უმეტეს შემთხვევაში გაუცნობიერებლად) ასეა წარმოდგენილი: ერთ მხარეზეა მოტივი და მიზანი, ხოლო მეორეზე — ქცევა. ქცევა მოქმედებებად შეიძლება დაეყოთ და მოქმედება — მოძრაობებად. როცა რაიმე მოტივის საფუძველზე სათანადო მიზანი გვესახება, ჩვენ ქცევათა მხარეზე გადავიხედავთ და იქ ქცევის იმ ფორმას მოვძებნით და ამოვარჩევთ, რომელიც ამ მიზნის განხორციელებისათვის გამოდგება.

ასეთი მოსაზრება შეიძლება მოძრაობისა და მოქმედების მიმართ სწორად მივიჩნიოთ, რადგან ესენი არსობრივად არ არიან დაკავშირებული მოტივთან და მიზანთან. მათი ბუნებისათვის სულ ერთია, რა მოტივით აღიძვრიან ისინი და რა ხასიათის მიზნის განხორციელებას მოემსახურებიან. ამიტომ ისინი მიზნის მიმართ ინდიფერენტული არიან. მოტივი და მიზანი კი თვითონ ქცევის ბუნებაში ზის და თვითონ ქცევის არსს გამოსახავს. მათ, როგორც ვნახეთ, ცალკე მოძრაობაც შეუძლიათ აქციონ ქცევად და მოქმედებაც, თუ ისინი ამ უკანასკნელთ ჩაერთავენ და მათ თავ და ბოლოდ იქცევიან. ამიტომ საქმის მდგომარეობა ისეა, კი არ უნდა წარმოვიდგინოთ, როგორც ლოგიკურად ფიქრობენ, სახელდობრ, მოძრაობით აიგება მოქმედება. ხოლო მოქმედებით — ქცევაო. ასეთი დანაყოფი ქცევის ფიზიკური ცნების „ანატომიურ“ გზით შეიძლება მივიღოთ. ფსიქოლოგიაში კი მთავარია ქცევის ფსიქოლოგიური ცნების შინაარსის ანალიზი; ფსიქოლოგს, პირველ რიგში, ეს მოეთხოვება. ზემოთ ნაჩვენები დანაყოფიდან გამომდინარე ის, რაც მთავარია, ე. ი. მოტივი და მიზანი. უკანასკნელთ მოძრაობებისა და მოქმედებების შეერთება არ იძლევა. პირიქით, ისინი მათზე უწინარესი არიან და, ყოველ ცალკე შემთხვევაში, მათი აქტივობისა და განსაზღვრული წესით შეკავშირების პირობას წარმოადგენენ.

თუ სამართლიანად მივიჩნევთ იმას, რაც აქ მოძრაობისა და ქცევის შესახებ ითქვა, მაშინ ნებისმიერ ქცევაზე უნდა ვილაპარაკოთ და არა ნებისმიერ მოძრაობასა და მოქმედებაზე. უკანასკნელი გამოთქმა მხოლოდ პირობით შეიძლება ვიხმაროთ, როცა ნებისმიერ ქცევაში ჩართულ მოძრაობაზე ან მოქმედებაზე გვინდა მივუთითოთ.

შეიძლება ვინმემ ასეთი შენიშვნა მოგვეცეს: ზემოთ განხილულ აქტორებს, როცა ისინი ნებისმიერ მოქმედებაზე ლაპარაკობენ,

მხედველობაში აქვთ ნებისმიერი ქცევის სწორედ ფსიქიკური მხარე — მოტივაცია და მიზნის მიღება, რომელიც ფსიქიკურ მოქმედებას წარმოადგენს. ამიტომაც, რომ ნებისმიერ მოქმედებაზე ლაპარაკობენ და არა ნებისმიერ ქცევაზე. ასეთი რამ შესაძლებელია. ამიტომ საქმე რომ მართლაც ასე იყოს წარმოდგენილი, შეიძლება სადავო არაფერი ყოფილიყო. ნამდვილად მდგომარეობა ასეთია: ნებისმიერ მოქმედებაში სამი პერიოდია გარჩეული: მოტივაცია, გადაწყვეტილების მიღება და გადაწყვეტილების შესრულება. ამასთან უფრო ხშირად ყურადღება გადაწყვეტილების შესრულებაზე, ანუ პრაქტიკულ მოქმედებაზე, არის გამახვილებული. მერე კიდევ, რას გულისხმობენ ნებისმიერ მოძრაობასა და მოქმედებაში, ეს ნათლად ჩანს ზემოთ მოყვანილი ამოწმებებიდან, სადაც ასეთ მოქმედებათა საილუსტრაციოდ სათანადო მაგალითებრცაა მოყვანილი. ეს მაგალითები სწორედ ასეთი შენიშვნის საწინააღმდეგოდ ლაპარაკობენ.

ახლა შეიძლება საკითხი ასე დავაყენოთ: რა შეადგენს ნებისმიერი ქცევის სპეციფიკურ არსს? რა თავისებურება აქვს ნებისმიერ ქცევას ისეთი, რომელიც საშუალებას იძლევა, იგი ქცევის სხვა ფორმებისაგან გამოეყოთ? იმის მიხედვით, რაც აქამდე ითქვა: ერთი რამ ცხადი უნდა იყოს, სახელდობრ, მოძრაობებსა და მოქმედებაში ისეთი არაფერია, რასაც ნებისმიერი ქცევის საკუთარი ბუნების განსაზღვრა შეეძლოს. ამიტომ ბუნებრივია, ვიფიქროთ, რომ აქ გადამწყვეტი მნიშვნელობა მოტივისა და მიზნის სპეციფიკურ ხასიათს აქვს: ნებისმიერი ქცევის მოტივი და მიზანი თავიანთი ბუნებით ისეთია, რომ შეუძლებელია, ისინი სხვა სახის ქცევას აღმოაჩინდეს. ამ უკანასკნელი მოსაზრების შესამოწმებლად სასურველი იქნებოდა, ცხოვრების პრაქტიკულ მიმდინარეობაში ისეთი ფაქტი მოგვეჩვენა, რომლისთვისაც შეგვეძლო წმინდა ნებისმიერი ქცევა გვეწოდებინა და ასეთი ქცევის მოტივისა და მიზნის ბუნება წმინდა იმპულსური ქცევის მიზანთან და მოტივთან მიმართებაში გაგვეჩილა. მაგრამ ასეთი წმინდა ფაქტის პოვნა ძნელია. შეიძლება იგი საერთოდ არც კი არსებობს. როგორც ფ. ენგელსი წერს: თუ ჩვენ გონების თვალს გადავავლებთ „ჩვენივე საკუთარ სულიერ მოქმედებას, ჩვენ წინაშე, უწინარეს ყოვლისა, გაიშლება კავშირთა და ურთიერთმოქმედებათა დაუსრულებელი გადახლართვის სურათი, სადაც არაფერი ისე და იქ არ რჩება, რაც სადაც და როგორც იყო“.

არამედ ყველაფერი მოძრაობს, იცვლება, წარმოიშობა და ისპობა¹. იმისათვის, რომ ამ მთლიანი, ურთიერთში ჩაწნული პროცესის ცალკე მხარე შევისწავლოთ, ენგელსის აზრით, „საჭიროა, რომ ჩვენ ისინი გამოვთიშოთ მათი ბუნებრივი, ანუ ისტორიული, კავშირიდან და თითოეული მათგანი გამოვიკელიოთ მათი თვისებისა, მათი განსაკუთრებული მიზეზებისა და შედეგების მიხედვით და ა. შ.“² წინამდებარე საკითხის გარკვევის დროსაც ჩვენ ენგელსის მიერ ნაჩვენებ გზას უნდა მივყევით, რადგან საუკეთესოა, რომ ბუნებაში მოიძებნოს ქცევის ისეთი რეალური პროცესი, რომელიც მხოლოდ ნებისმიერი ქცევის სპეციფიკური მოტივითა და მიზნით იქნეს შეპირობებული. ადამიანი მრავალმხრივი მოვლენაა. აქტივობა მრავალი მხრით აკავშირებს მას გარე სინამდვილესთან. ამიტომ ნებისყოფის მოტივს, ჩვეულებრივ, სხვა სახის მოტივებიც ერთიან და მის მოქმედებას ასუსტებენ ან აძლიერებენ. მაგ., შრომის პროცესს ის ობიექტური ღირებულება ამოძრავებს, რომელიც მისი დასრულების შემდეგ რჩება, მაგრამ, როგორც ცნობილია, ამ მიმართულებით თვითონ შრომითს აქტივობაში განცდილი სიამოვნებაც თვალსაჩინო როლს ასრულებს.

ჩვენი მიზნისათვის საკმარისი იქნება, იუ ნებისმიერად ისეთი აქტივობის ფაქტს მივიჩნივით, რომელიც ძირითადად ნებისყოფის მოტივითაა განსაზღვრული (რომელიც ასეთი მოტივის გარეშე არ განხორციელდება), შიგ. ჩართულ ყველა მეორეხარისხოვან ფაქტორს ჯერჯერობით ყურადღების გარეშე დავტოვებთ, მისგან ავიღებთ მხოლოდ წმინდა ნებისყოფის მოვლენებს და მათ განყენებული სახით განვიხილავთ. ამ გზით შესაძლებელი იქნება, მივწვდეთ, რაშია ნებისმიერი ქცევის საკუთარი ბუნება, რა თავისებურება შეაქვს მას ადამიანის სულიერი ცხოვრების საერთო მიმდინარეობაში და, მისი ბუნების მიხედვით, რა ურთიერთობაში შეიძლება იყოს იგი აქტივობის სხვა ფორმებთან — სხვა სახის აქტივობის წყაროებთან.

§ 4. ნებისმიერი ქცევის თავისებურება

ნებისყოფის შესახებ არსებულ ლიტერატურაში, სხვათა შორის, მითითებულია ერთ, ამჟამად ჩვენთვის საყურადღებო, ფაქტზე: სახელდობრ: ამა თუ იმ მოთხოვნილებით აღძრულ მოქმედებათა

¹ ე. ენგელსი, ანტი-დიურინგი, 1952, გვ. 26.

² იქვე.

მიმდინარეობის დროს ანგარიში ეწევა ქცევის ისეთ შედეგებსაც, რომელნიც ამ მოთხოვნილებას არ ემსახურებიან: თუ ქცევას, ქვემდებარე მოთხოვნილების დაკმაყოფილების მიზნის გარეთ არსებული: ისეთი გვერდითი შედეგებიც მოსდევს, რომლებიც რაიმე მნიშვნელოვანი ღირებულების დაზიანებას ან განადგურებას გულისხმობს. სუბიექტი ან საერთოდ უარს ამბობს მასზე, ან კიდევ იმ მოქმედებას, რომელსაც ასეთი შედეგი ახლავს, ცვლის მეორე მოქმედებით. რომელიც შედარებით ძნელი შესასრულებელია, მაგრამ, მოცემულ პირობებში. უარყოფითს რეზულტატს არ იძლევა, ე. ი. ან თავს იკავებს და საერთოდ უარს ამბობს მოცემულ პირობებში მოთხოვნილების დაკმაყოფილებაზე, ან კიდევ, ამ მიზნით, ისეთ გზას ირჩევს, რომელიც მოქმედებათა გართულებასა და მეტი ენერგიის დახარჯვას მოითხოვს.

ბ. შევარდის აზრით, ნებისმიერი ქცევის (მისი გამოთქმით, ცნობიერი მოქმედების) ერთი თავისებურება „მდგომარეობს იმაში, რომ ასეთი მოქმედების დროს ადამიანი მხედველობაში ღებულობს თავისი მოქმედების ზოგიერთ მნიშვნელოვან შედეგს მაინც, გარდა იმ შედეგებისა, რომელნიც მოქმედების ამოცანაში შედიან“¹. ანალოგიურ მოსაზრებას სხვა ავტორებთანაც ვხვდებით. ა. პ. შევარდეს ამ ფაქტის ასახსნელად საკმარისად მიაჩნია, მოქმედების მიზნის თუ ამოცანის გარეთ მოქცეული უარყოფითი შედეგების ცნობიერებაზე მიუთითოს. ცნობიერება, რა თქმა უნდა, ასეთი ფაქტის შესაძლებლობის ერთ აუცილებელ პირობას შეადგენს. რასაც ვერ ხედავს კაცი, მას, ბუნებრივია, ანგარიშს ვერ გაუწევს, მოქმედების დროს მხედველობაში ვერ მიიღებს. მაგრამ, როგორც არა ერთხელ აღვნიშნეთ, ცნობიერებას არ აქვს ძალა, ენერგია, რომ მან აქტუალური მოთხოვნილებით აღძრული ქცევა შეაკავოს და მოცემულ პირობებში საერთოდ შეუძლებელი გახადოს, ანდა ის მოქმედება, რომელიც ქვემდებარე მოთხოვნილებასთან მიმართებაში მიზანშეწონილია, მაგრამ სხვა თვალსაზრისით მიუღებელი ჩანს, მეორე უფრო ძნელი მოქმედებით შეცვალოს. ცნობიერება ასახვის იდეალური ფორმაა. იგი აქტუალური მოთხოვნილების ძალასა და იმპულსს ისევე ასახავს, როგორც ყველა სხვა ნივთს. მოთხოვნილების ცნობიერება ისევე მოკლებულია მოთხოვნილებისათვის დამახასიათებელ იმპულსსა და ძალას, როგორც ნივთის ასახვა — ნივთიერ ბუნებას. ამიტომ, სადაც ძალა და ენერ-

¹ П. А. Шеварев, Психология, 1946, гл. 16.

გიაა საჭირო, იქ მხოლოდ ცნობიერება ვერაფერს გახდება. მოთხოვნილების იმპულსით აღძრულ მოქმედებათა შეკავება მას ისევე არ შეუძლია, როგორც შემთხვევით უფსკრულში გადაჩენილ პირს—დედამიწის ცენტრისკენ მოძრაობის შეჩერება. ვიმეორებთ: სულ სხვაა ის გარემოება, რომ ცნობიერების გარეშე აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსით განსაზღვრულ ქცევაში ზემოთ აღნიშნულ მომენტებს არ შეიძლება ადგილი ჰქონდეს. მართლაც, როგორც პ. შევარევი ამბობს, ერთი წლის ბავშვი ფეხზე წამოდგომისას მაგიდაზე გადაფენილ სუფრას იმიტომაც ჰკიდებს ხელს და ეწევა, რომ მან არ იცის. ასეთ საქციელს შედეგად ქურქლების დამტვრევა მოჰყვება, რომელთაც გარკვეული ღირებულება აქვთ. მაგრამ ხომ არის ისეთი შემთხვევაც, როცა ძალზე გაბრაზებული კაცი, სხვას რომ ვერაფერს გახდება, საკუთარ და ისიც ძვირფას ნივთს ამტვრევს, თუმცა კარგად გრძნობს, რას აკეთებს, რას ანადგურებს? ზოგჯერ შეგნებული ადამიანიც დაეინებით მოითხოვს, შუა პროცესში იქნეს შეწყვეტილი მძიმე ოპერაცია და ყოველ ღონეს ხმარობს, საოპერაციო მაგიდა დატოვოს; და ეს მაშინ, როცა იგი მთელი ძალით ისწრაფოდა სიცოცხლისკენ და ახლა ხედავს, რომ ასეთი მოქმედებით უკანასკნელს აშკარად კარგავს. ლოთმაც იცის ღვინის ქარბად სმის უარყოფითი შედეგები, მაგრამ ეს საქმეს არ შეეღის, იგი ღვინოს მაინც ეძალდება. ასე რომ ამ საკითხს ცნობიერების ფაქტით ვერ ავხსნით.

აღრე ჩვენ უშუალოდ აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსით აღძრული აქტივობა, რომელიც ყოველთვის ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების საქმეს ემსახურება, იმპულსური ქცევის სახელწოდებით აღვნიშნეთ და ვნახეთ, რომ ადამიანთან ასეთი ქცევა არაა ცნობიერებას მოკლებული. ამასთან აღმოჩნდა, რომ იმპულსური ქცევაში ზოგჯერ ისეთი მოქმედებაც ჩაერთვის, რომელსაც არაფერი აქვს საერთო ამ ქცევის საფუძველში არსებულ მოთხოვნილებასთან და, მაშასადამე, შეუძლებელია, უკანასკნელის იმპულსით იყოს აღძრული. მისთვის საჭირო იმპულსი არც ცნობიერებიდან შეიძლება მომდინარეობდეს, რადგან ასეთი შესაძლებლობა ცნობიერების ბუნებაში საერთოდ არაა. იგი შეიძლება არც სხვა რომელიმე აქტუალური მოთხოვნილებით იყოს გამოწვეული.

ჩვენი აზრით, როცა იმპულსური ქცევის მიმდინარეობაში უშუალო მიზნის გარეშე მდგომ შედეგებს ეწევა ანგარიში, ხშირად საქმე გვაქვს ნებისყოფის ნეგატიურ მოქმედებასთან, რომელიც ჩაერთვის იმპულსურ ქცევაში და უკანასკნელს, როცა

მას ობიექტური ღირებულების ჰქონე საგანთა და მოვლენათა უაზრო დაზიანება-განადგურება მოსდევს შედეგად, პრაქტიკულად უარყოფს და შეუძლებელს ხდის. ნებისმიერი ქცევის პოზიტიური მიზანი უნდა შეიცავდეს ისეთი ბუნების შინაარსს, რომელიც მხედველობაში აქვს ნებისყოფას, როცა იგი იმპულსურ ქცევაში ერევა და, მისთვის სპეციფიკური მოტივის საფუძველზე, შიგადაშიგ ნეგატიური ხასიათის აქტივობას ავითარებს — პრაქტიკულად უარყოფს ქცევის იმ აქტებს, რომლებიც რაიმე ობიექტური მოსაზრებით მიზანშეუწონელი ჩანს.

ნებისმიერი ქცევის დახასიათებისათვის განსაკუთრებით საყურადღებო მოსაზრებას იძლევა დ. უზნაძე. მისი აზრით, ნებისმიერ ქცევას, იმპულსურისაგან განსხვავებით, შემდეგი ძირითადი თავისებურებანი აქვს: „1) ნებელობის შემთხვევაში აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსი არასოდეს მოკმედებას არ იწვევს: ნებისმიერი ქცევა არასოდეს აქტუალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილების იმპულსს არ ეყრდნობა, 2) ნებელობის შემთხვევაში აქტივობის პროცესში შემაველი მომენტების ზე-ს და ქცევის, ობიექტივაცია ხდება: მე თავის ქცევას უპირისპირდება, 3) ნებისმიერი ქცევა აწმყოში მიმდინარე ქცევა კი არაა, იგი მომავალი ქცევაა: ნებელობა პროსპექტულია, 4) ეს მომავალი ქცევა მე-ს მიერ ითვალისწინება წინასწარ და მისი რეალიზაცია საესებით მე-ზეა დამოკიდებული: ნებელობა მთლიანად მე-ს აქტივობად განიცდება“¹.

ჩვენი აზრით, მეორე და მესამე ნიშანი არ უნდა გამოხატავდეს ნებისმიერი ქცევის სპეციფიკურ მხარეს, რადგან ობიექტივირებული და წინასწარ გააზრებული იმპულსური ქცევაც შეიძლება იყოს, როგორც ეს ადრე, ზევით, იყო ნაჩვენები.

აღნიშნული ოთხი ნიშნისაგან დ. უზნაძეს ყველაზე სპეციფიკურად ის მიაჩნია, რომ „ნებელობის შემთხვევაში აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსი კი არ არის მოკმედების თუ ქცევის წყარო, არამედ სულ სხვა რამ, რაც შეიძლება ზოგჯერ ეწინააღმდეგებოდეს კიდევ მას“². მისი აზრით, „ნებელობის ეს ნიშანი განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია: შეიძლება ითქვას, რომ ნებელობის პრობლემის ძირი აქ, ამ თავისებურებაში, მარხია და ნებელობის ფსიქოლოგიას განსა-

¹ დ. უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, 1940, გვ. 145.

² იქვე, გვ. 144.

კუთრებით იმის გარკვევა ევალება, თუ რომელია ის წყარო, საიდანაც ნებელობა მოქმედების ენერგიას იძენს¹.

ნებისმიერი ქცევის ეს უკანასკნელი ნიშანი, მიუხედავად იმისა, რომ იგი საგნის ნეგატიურ დახასიათებას იძლევა, იმაზე მიუთითებს, თუ რა არ უნდა იყოს ნებისმიერი ქცევა, შექველად განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია. თუ ჩვენ დავადასტურებთ ქცევის ისეთი ფორმის არსებობას, რომელიც აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსს არ ემყარება და ასეთი მოთხოვნილებიდან მიღებული ენერგიით არ ვითარდება, ამით დავადასტურებთ ქცევის სრულიად თავისებური კატეგორიის არსებობას, რომელიც მკვეთრად გაემიჯნება აქტუალური მოთხოვნილებით განსაზღვრულ ქცევათა ჯგუფს.

ნებისმიერი ქცევის თავისებურებათა პოზიტიური განსაზღვრისათვის შეიძლება ჯერჯერობით საკითხი ასე დავაყენოთ: თუ სწორია, რომ ნებისმიერი ქცევა აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსს არ ემყარება და აქტუალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას არ ემსახურება, მაშინ საიდან მომდინარეობს იგი და, რაც მთავარია, რისთვის ხდება, რა მიზანი გააჩნია მას?

ნებისყოფის ყველა მკვლევარი აღნიშნავს, რომ ნებისმიერი ქცევა „მე“-ს, ანუ პიროვნების, აქტივობას გულისხმობს. იგი პიროვნების მიერ დაუფლებული ქცევაა და განცდაშიც საკუთარ აქტივობად გვეძლევა. ეს გარემოება სწორედ იმაზე მიუთითებს, რომ აქტუალური მოთხოვნილება, რომლის აღმოცენება ყოველ კალკე მომენტში ჩვენი ნება-სურვილის გარეშე ხდება, არ უნდა განსაზღვრავდეს ნებისმიერი ქცევას მიმდინარეობას, რომ ნებისმიერი ქცევის ეს ორი—პოზიტიური და ნეგატიური—ნიშანი არსებითად ერთი და იგივე უნდა იყოს: ის, რაც ერთ შემთხვევაში დადებითს მსჯელობაშია წარმოდგენილი, მეორეში უარყოფითი მსჯელობით უნდა იყოს დახასიათებული. ამ საკითხზე საგანგებოდ ქვემოთ მოგვიხდება შეჩერება. ახლა უფრო მიზანშეწონილი იქნება, ჯერ ნებისმიერი ქცევის ინტელექტუალური წინამძღვრები გავითვალისწინოთ, ხოლო შემდეგ თვითონ ნებისმიერი ქცევის ის თავისებურებები ვნახოთ, რომელნიც მცნიერულ ანალიზს შედარებით ადვილად ეძლევიან. ასეთი ანალიზის შედეგები შემდეგ ნებისმიერი ქცევის სპეციფიკური წყაროს გამოკვლევაშიც დაგვეხმარება.

¹ დ. უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, 1940, გვ. 145.

რა ინტელექტუალურ წინამძღვრებს გულისხმობს ნებისმიერი ქცევა?

1. მარქსისა და ენგელსის აზრით, ყოველი ისტორიის წინამძღვარია ცოცხალი ადამიანები, რომელთაც იმისათვის, რომ იარსებონ, უპირველეს ყოვლისა, სჭირდებათ საკმელი და სასმელი, ბინა, ტანსაცმელი და კიდევ სხვა რამე. ამიტომ პირველი ისტორიული საქმე ესაა, ამ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისათვის აუცილებელ საშუალებათა წარმოება, თვითონ მატერიალური ცხოვრების წარმოება. მეორე ფაქტი იმაში მდგომარეობს, რომ დაკმაყოფილებული პირველი მოთხოვნილება, დაკმაყოფილების მოქმედება — წარმოების პროდუქტთა მოხმარება წარმოშობს ახალ მოთხოვნილებებს და ამ ახალ მოთხოვნილებათა აღმოცენება არის პირველი ისტორიული საქმე¹.

ამგვარად, მარქსის აზრით, ადამიანის აქტივობის უძირითადეს ფაქტორს მოთხოვნილება წარმოადგენს. იგი წარმოებისათვის აღძრავს ადამიანს, ხოლო წარმოება და მოხმარება ახალ მოთხოვნილებებს აღვივებს მასში, რაც, თავის მხრივ, წარმოების გაფართოებასა და უკანასკნელის პროდუქტებთან დაკავშირებული მოხმარების ახალ წესებს აღმოცენებას ედება საფუძვლად. ამ გზით მოძრაობს წინ ადამიანის ისტორიული განვითარების პროცესი. ადამიანის აქტივობის მთელ შინაარსს: პირველად და ნაწარმოებ — მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისათვის საჭირო წარმოება-მოხმარების აქტები შეადგენს; მათში იშლება და ვითარდება მთელი მისი სულიერი ცხოვრება. ამიტომაც, რომ, მარქსის აზრით, ადამიანური შემოქმედების მთელი სიმდიდრე ფსიქოლოგიისათვის გამოიხატება „მხოლოდ ისეთ სიტყვებში, როგორიცაა: „მოთხოვნილება“, „საერთო მოთხოვნილება“².

აქტუალური მოთხოვნილება ცხოვრების რეალური პროცესია. იგი მხოლოდ ცხოვრების აწყობისათვის საჭირო ქცევას — იმპულსურ ქცევას — განსაზღვრავს და მოხმარებისათვის აუცილებელ აქტებს ავითარებს. მაგრამ ადამიანისათვის სპეციფიკურია წარმოება — შრომა და არა მოხმარება. ცხოვრების ნორმალურ პირობებში ადამიანი, ჩვეულებრივ, მაშინ აწარმოებს, მაშინ შრომობს, როცა ამ წარმოების პროდუქტებზე მოთხოვ-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, *Немецкая идеология*, 1934, гл. 18.

² К. Маркс и Ф. Энгельс, *т. III*, гл. 629.

ნილებას არ განიცდის. პურის თესვას თუ მკას იგი მაშინ კი არ იწყებს, როცა შიმშილი აწუხებს, არამედ სწორედ მაშინ, როცა მაძლარია და საკვების მიმართულებით მოთხოვნილების იმპულსს არ განიცდის: დილით კოლმეურნე დანაყრების შემდეგ მიდის სამუშაოდ, ხოლო შუადღისას, როცა შინშილს გრძნობს, შრომის პროცესს წყვეტს, სათანადო საკვებს ღებულობს და ისევ მიტოვებულ საქმეს უბრუნდება. უდავოა, რომ მისი შრომითი აქტივობა კვების მოთხოვნილებიდან მომდინარე იმპულსზე არაა დაფუძნებული, მაგრამ ისიც უდავოა, რომ მას სწორედ კვების მოთხოვნილება აქვს მხედველობაში, კვების მოთხოვნილება, რომელსაც იგი ახლა აქტუალურად კი არ განიცდის, არამედ მოცემული აქვს მოქმედებისათვის საჭირო ძალასა და იმპულსს მოკლებული იდეის სახით, რომელიც სხვა ნაცნობ და უცნობ პირთა შესაძლო მოთხოვნილებასაც ისევე გულისხმობს, როგორც საკუთარს. ასეთი იდეის გარეშე შრომას ადამიანური აზრი დაეკარგებოდა; იგი შესაძლებელიც რომ გამხდარიყო, ფუტკრისა და ობობას მუშაობას დაემსგავსებოდა.

შრომა ნებისმიერი ქცევის ტიპური ფორმაა. ხოლო, თუ ეს სწორია, მაშინ ნებისმიერი ქცევის ერთი აუცილებელი წინამძღვარი მოთხოვნილების იდეაა და არა თვითონ მოთხოვნილება, როგორც იწყოს მდგომარეობა, როგორც განსაზღვრული ძალისა და იმპულსის შემცველი სიცოცხლის რეალური პროცესი. რამდენადაც მოთხოვნილების იდეა სიტყვიერი ფორმით მოცემული აზრია მხოლოდ, იგი შეიძლება მისაწვდომი იყოს არა მარტო იმისთვის, ვისაც ეს მოთხოვნილება ფაქტიურად აქვს, არამედ იმისთვისაც, ვისაც იგი უშუალოდ არასოდეს განუცდია. თამბაქოს მოთხოვნილების აზრი ერთნაირად შეიძლება იყოს ცნობილი იმისთვის, ვინც მას ეწევა, და იმისთვისაც, ვისაც იგი არასოდეს მოუწევია. უკანასკნელს სწორედ ეს აზრი, ეს იდეა აქვს მხედველობაში, როცა იგი რომელიმე მახლობლისაგან თამბაქოს წვევის მიტოვებას ნოითხოვს, ან კიდევ თამბაქოს მეურნეობას ეწევა. მოთხოვნილების იდეის ქონება არ ნიშნავს თვითონ მოთხოვნილების ფაქტის არსებობას. შიმშილის იდეა მაშინაც გვაქვს, როცა მაძლარი ვართ, სწორედ ისე, როგორც სიცივის იდეა ზაფხულის სიცხეშიაც შეიძლება გექონდეს.

მოთხოვნილების აზრი — მოთხოვნილების იდეა — არ შეიცავს იმ რეალურ თვისებებს, რომელნიც მოთხოვნილების ფაქტისათვის

არიან დამახასიათებელი და რომელთა გამო მოთხოვნილება აქტივობისათვის საჭირო ენერგიის წყაროსა და იმპულსს წარმოადგენს. მოთხოვნილების იდეა თვითონ, თავისი თავიდან, ვერავითარ აქტივობას ვერ უზრუნველყოფს. მას, როგორც იდეას, აქტივობისათვის საჭირო ენერგია და იმპულსი არ გააჩნია. თამბაქოს მოთხოვნილების იდეა ყველა ადამიანს აქვს, მაგრამ ყველა როდი გრძნობს თამბაქოს მოწვევისაკენ მიმართულ იმპულსს. ამიტომ მოთხოვნილების იდეა ნებისმიერი ქცევის წინა პირობაა და არა მისი ენერგიის წყარო.

2. მოთხოვნილების იდეა მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისათვის საჭირო ობიექტური სინამდვილის — მოთხოვნილები საგნის — იდეასაც გულისხმობს. თამბაქოს აზრი და მნიშვნელობა არა მარტო თამბაქოს მწვეველისათვისაა მისაწვდომი, არამედ ყველასთვის, ვისაც კი თამბაქოს მოთხოვნილების იდეა გააჩნია.

მოთხოვნილების საგნის იდეა იმპულსური ქცევის სტიმულადაც შეიძლება იქცეს. როცა კაცი, რომელიც ჯერჯერობით თამბაქოსადმი არავითარ მისწრაფებას არ გრძნობს, სხვა აქტუალური მოთხოვნილების ნიადაგზე თამბაქოს წევას იწყებს, ამ შემთხვევაში, თუ ბრმა მიბადვას არ აქვს ადგილი, მისი ქცევა ერთგვარ სტიმულს ღიეიდანაც ღებულობს. ან კიდევ, როცა მე თამბაქოს მოთხოვნილების იმპულსის იძულებამ მუშაობა მიმატოვებინა და მახლობელ ქუჩაზე ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების საშუალებათა საძიებლად გამიყვანა, ქცევის დასაწყისშივე ცნობიერებაში აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსით დაქერილი თამბაქოს იდეა მქონდა და თამბაქოს ძიებისკენ მიმართული ქცევის აქტები ამ იდეით ხელმძღვანელობდა¹. სად ვიყიდდი, ან კიდევ რომელი მარკის პაპიროსს ვიყიდდი, ეს შეიძლება წინასწარ არც კი მქონოდა წარმოდგენილი. ისიც შეიძლებოდა, რომ მე ჩემთვის ცნობილი პაპიროსი ვერ მეშოვა და სიგარა მეყიდა, რომელიც აქამდე არასოდეს მომიწევია.

მოთხოვნილების საგანი მოთხოვნილების იდეასთან მიმართებაში ობიექტურ ღირებულებას იძენს. იგი ამ მიზართებაში გარე სინამდვილის უბრალო ფაქტი კი არაა,

¹ ფიქიოლოგიური თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა გამოკვლეულ იქნეს, სუბიექტურად როგორაა მოცემული ცნება, იდეა, რომელიც მსჯელობის ფორმაში არაა გაშლილი; რა სახით არსებობს იგი ცნობიერებაში, რა განიცდება, ასეთ შემთხვევაში, სიტყვის შინაარსად ეს საკითხი ჯერ კიდევ არაა სათანადოდ შესწავლილი

არამედ ისეთი რამ, რასაც განსაზღვრული ფასი აქვს, რასაც ამ იდეის შესატყვისი მოთხოვნილების დაკმაყოფილება შეუძლია, მიუხედავად იმისა, თუ სად, როდის და ვისში იქნება იგი აღძრული. მოთხოვნილების საგნის იდეა ასეთ ღირებულებაზე მიუთითებს. როგორც მარქსი ამბობს, „ღირებულების“ ზოგადი ცნება წარმოიშობა ადამიანთა გარე სინამდვილის იმ საგნებთან დამოკიდებულების ნიადაგზე, რომელიც მათ მოთხოვნილებას აკმაყოფილებს¹.

მოთხოვნილების საგნის იდეა და მასთან დაკავშირებული ობიექტური ღირებულების ცნობიერება ნებისმიერი ქცევის მეორე აუცილებელ წანამძღვარს წარმოადგენს.

3. ადამიანს მოთხოვნილებისა და მისი დაკმაყოფილების საგნის თუ მოვლენის იდეასთან ერთად იმ მოქმედების იდეაც აქვს, რომელიც ამ საგნისა და მოვლენის წარმოება-მოხმარებას ემსახურება. მოქმედებანი, იმის მიხედვით, თუ რა სახის წარმოებასა და მოხმარებას ემსახურებიან ისინი, განსაკუთრებულ ობიექტურ ღირებულებას იძენენ. მოქმედების იდეის ცნობიერების გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა, ადამიანს წინასწარ საგანგებოდ ეზრუნა მოქმედებათა ცოდნა-ჩვევის დაუფლებაზე, სპეციალობის შეძენაზე. მოქმედების იდეა ნებისმიერი ქცევის მესამე წანამძღვარია.

შეიძლებოდა აქ სხვა წანამძღვრების შესახებაც გველაპარაკა, მაგრამ, რაძდენადაც ისინი საერთოა ქცევის ყველა ფორმისათვის, მათზე აქ სპეციალურად შეჩერება არ ღირს.

მოთხოვნილების, შესატყვისი საგნისა და მოქმედების იდეები, ისე როგორც მათთან დაკავშირებული ობიექტურ ღირებულებათა ცნობიერება, ნებისმიერი ქცევის ინტელექტუალურ წანამძღვრებს შეადგენენ. მათში, თავისთავად, ნებისყოფის მოვლენები არ ჩანს. ხშირად ამ გარემოებას საკმაოდ არ აცნობიერებენ, რის გამოც ნებისმიერი ქცევის წანამძღვრებს თვითონ ნებისმიერი ქცევის სპეციფიკურ დახასიათებად თვლიან. აღნიშნული წანამძღვრები ნებისმიერი ქცევის მოტივისა და მიზნის აღმოცენებისათვის საჭირო აუცილებელ, მაგრამ არასაკმარის პირობას წარმოადგენენ და ნებისმიერ ქცევაში დაახლოებით ისეთსავე

¹ კ. მარქსი წერს: „Общее понятие „стоимости“ происходит из отношения людей к предметам внешнего мира, удовлетворяющий их потребности“. К. Маркс и Ф. Энгельс, т. XV, 1935, гл. 462.

ფუნქციის ასრულებენ, როგორსაც — აქტუალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილების სიტუაციის უშუალო გრძნობადი მოცემულობა იმპულსურ ქცევაში. უკანასკნელ შემთხვევაში მოთხოვნილება ინდივიდის დინამიკური მდგომარეობაა, რომელიც მას სათანადო სიტუაციისაკენ მიმართავს და შესატყვისი ქცევის აქტების წარმოებისაკენ აიძულებს. მოთხოვნილების იდეა კი შეიძლება არაჰყერი ჰქონდეს საერთო პიროვნების აწმყოსთან; იგი შეიძლება მის ახლანდელ მდგომარეობას არ გაძოხატავდეს, მისი მიძღინარე ცხოვრების ცნობიერება არ იყოს. თუ ინდივიდის აწმყო მდგომარეობაში არსებული მოთხოვნილების ცოცხალი ფაქტი იმპულსური ქცევა მამოძრავებელ სუბიექტურ ფაქტორს შეადგენს, მოთხოვნილების იდეა განყენებული აზრია, რომელიც ნებისმიერი ქცევის იდეური სიტუაციის შექადგენლობაში შედის და ობიექტურ ფაქტორთა რიგს ერთვის. მას არ ახლავს აქტუალური მოთხოვნილებისათვის დამახასიათებელი საკუთარი ინდივიდუალობის ცნობიერება და აქტივობისათვის საჭირო იმპულსი, სამოქმედოდ აღძვრისათვის საჭირო ძალა. მოთხოვნილების იდეა სუბიექტს ვერ მიმართავს ამა თუ იმ ქცევის სიტუაციისაკენ, რადგან, სხვა გარემოებას რომ ყურადღება არ მივაქციოთ, იგი, როგორც აღვნიშნეთ, თვითონაა ქცევის იდეური სიტუაციის მომენტი.

მოთხოვნილების, მოთხოვნილების საგნისა და მოქმედების იდეები, სათანადო ობიექტური ღირებულების ცნობიერებასთან ერთად, ობიექტივაციის ნიადაგზე წარმოებულ მეტყველების ფორმაში გაშლილ აზროვნების პროცესში გვედღევა. მათ ფიზიოლოგიურ საფუძველს ი. პავლოვის მიერ აღმოჩენილი მეორე სისიგნალო სისტემა შეადგენს. მოთხოვნილების ცოცხალი ფაქტიდან მოთხოვნილების იდეაზე გადასვლა, ამ მიმართულებით, პირველი სიგნალური სისტემიდან მეორე სიგნალურ სისტემაზე გადასვლას ნიშნავს. ფსიქიკურში — შინაგან სამყაროში — მას სულიერი ცხოვრების პირველი დონიდან მეორე დონეზე გადასვლა შეესატყვისება. იგივე უნდა ითქვას იდეური სიტუაციის სხვა მომენტების შესახებაც.

ნებისმიერი ქცევის ზემოთ განხილული წანამძღვრები ნებისმიერი ქცევის მოტივის აღმოცენებისა და შესატყვე სი მიზნის დადგენისათვის საჭირო და აუცილებელი წანამძღვრებია. რაც შეეხება მიზნის განხორციელებისაკენ მიმართულ პრაქტიკული მოქმედებას ცალკეულ აქტებს, რომელნიც სათანადო სინამდვილის უშუალო

მოცემულობას გულისხმობენ. ისინი მეტწილად ჩვეულებრივ პირობითს რეკლექსებს წარმოადგენენ, პირველი სიგნალური სისტემის გზით ცნობიერების პირველ დონეზე მიმდინარეობენ და, უმეტეს შემთხვევაში, მოკლებული არიან საგნობრივ ცნობიერებას.

ნებისმიერი ქცევის ინტელექტუალური წანამდღვრების გათვალისწინების შემდეგ შეიძლება თვითონ ნებისმიერი ქცევის თავისებურებათა გამოკვლევას შეუდგეთ და მისი მოტივისა და მიზნის სპეციფიკური ბუნების გაცნობიერება ვცადოთ. რადგან მიზანი მოტივის საფუძველზე დგინდება, მასში, ერთგვარად, მოტივის ბუნებაცაა ასახული. ამიტომ აჯობებს, პირველად ნებისმიერი ქცევის მიზანზე შევჩერდეთ, რადგან მიზანი ჩვენთვის, თითქოს, მოტივზე უფრო კარგადაა ცნობილი.

რა განსხვავებაა იმპულსური და ნებისმიერი ქცევის მიზნებს შორის?

ამ კითხვაზე პასუხი მიზნის ფსიქოლოგიური ბუნების ზოგიერთი თავისებურების გათვალისწინებას მაინც მოითხოვს; გარკვეული უნდა იქნეს, რა გვაქვს მხედველობაში, როცა მიზნის შესახებ ვლაპარაკობთ.

მიზანი ფუნქციონალური ხასიათის ცნებაა. განსაზღვრულ ფსიქიკურ შინაარსს მხოლოდ გარკვეულ პირობებში შეუძლია მიზნის სახე მიიღოს. ჩვეულებრივ, მიზნის ფუნქციას კისრულობს წარმოდგენაში კონკრეტიზირებული აზრი, ანუ წარმოსახვის გრძნობადი სახეებით ხორცშესხმული იდეა. რომელიც სინამდვილის ამა თუ იმ მონაკვეთს ასახავს გარდაქმნის პერსპექტივაში, როგორც განსაზღვრულ შესაძლებლობას. ლაპარაკია იდეურად მოცემულ ისეთ შესაძლებლობაზე, რომელიც ფაქტიურ სინამდვილედ ადამიანის აქტივობამ უნდა აქციოს. იმ შესაძლებლობის ცნობიერება, რომელიც თავისთავად, ბუნებრივი აუცილებლობის გზით, იქცევა სინამდვილედ, არასოდეს არ გამოდის მიზნის როლში. კიდევ უფრო მეტი ძალით ითქმის ეს უკვე არსებულის იდეის შესახებ. ფსიქიკურ შინაარსში, რომელიც მიზნის ფუნქციას იღებს, ფაქტიური სინამდვილის განსაზღვრული მონაკვეთის წარმოდგენა და ამ სინამდვილის გარკვეული მიმართულებით შეცვლის აზრი ერთმანეთთან მოქმედების იდეითაა შეკავშირებული. მიზნის ფორმირებისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს იმის ცნობიერებას, რომ იდეის სახით მოცემული შესაძლებლობის რეალობად გარდაქმნა მხოლოდ საკუთარი მოქმედების გზითაა მოსახერხებელი. სადაც ასეთ ცნობიერებას არ აქვს ადგილი, იქ არც მიზ-

ნის შესახებ შეიძლება ვილაპარაკოთ. ცხოველს, რომელიც საერთოდ მოკლებულია ობიექტური სინამდვილის ცნობიერებას, შეუძლებელია რაიმე მიზანი ჰქონდეს. „ობობა ისეთ ოპერაციებს ასრულებს, — წერს მარქსი, — რომელიც ფეიქრისას წააგავს და ფუტკარი ისეთ ფიქის უჯრედებს აკეთებს, რომელიც არა ერთ ხუროთმოძღვარს შეშურდებოდა. მაგრამ არის ერთი გარემოება, რომელიც ამთავითვე უმდარეს ხუროთმოძღვარს საუკეთესო ფუტკარზე მაღლა აყენებს: ესაა ის, რომ ადამიანი, ვიდრე ფიქის უჯრედს გააკეთებდეს, ჯერ თავის თავში გააკეთებს მას. შრომის პროცესი ისეთი შედეგით თავდება, რომელიც მის დაწყებისას მუშის წარმოდგენაში, ე. ი. იდეალურად, უკვე არსებობდა. იმაში, რაც ბუნებითაა მოცემული, ადამიანს მარტო ფორმის ცვლილება კი არ შეაქვს, არამედ ამასთანავე მასში იგი ახორციელებს თავის შეგნებულ მიზანს, რომელიც, როგორც კანონი, მისი მოქმედების წესსა და ხასიათს განსაზღვრავს“¹.

შესაძლებლობის იდეა თავისთავად მიზანს არ წარმოადგენს... ადამიანი ბუნებაში ურიცხვ ისეთ შესაძლებლობას ხედავს, რომელიც მას საკუთარი აქტივობის გზით სინამდვილედ შეუძლია აქციოს, მაგრამ ყოველ მათგანს მიზნად როდი ისახავს. შესაძლებელის იდეა ინდივიდის რომელიმე მოთხოვნილება სთან ან ნებისყოფასთან უნდა მოვიდეს რაიმე კავშირში, რომ მან მიზნის ფუნქცია მიიღოს.

როგორც აღრე აღვნიშნეთ, ქცევის ბუნებრივი შედეგები და ქცევის მიზანი არ ფარავს ერთმანეთს. პირველი გაცილებით ფართოა და მრავალფეროვანი, ვიდრე მეორე. ქცევა მოქმედებით ხორციელდება. ქცევაში შემავალ თითოეულ მოქმედებას ცალკე, დაყველას ერთად, რამდენიმე განსხვავებული რიგის ცვლილება მოსდევს შედეგად. ცვლილებებს განიცდის როგორც გარე სინამდვილის ის საგნები და მოვლენები, რომელთაც ქცევის აქტები ეხება. ისე თვითონ იმ პირის სხეულებრივი და სულიერი მდგომარეობა, რომელიც მიმდინარე ქცევის სუბიექტს წარმოადგენს. ამ ცვლილებებისაგან ზოგი შეიძლება თვითონ ქცევის სუბიექტის, სხვა პირის, ან მთელი კოლექტივის ცხოვრებისათვის საჭირო და სასარგებლო იყოს და დადებითს ღირებულებას წარმოადგენდეს, ხოლო ზოგს კიდევ ერთისთვის ან მეორისთვის, რაიმე თვალსაზრისით, უარყოფითი ღირებულება ჰქონდეს. ისიც შეიძლება, რომ

¹ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, 1930, გვ. 139..

რაც ერთი რომელიმე მათგანისათვის საზიანოა და უარყოფითი, მეორისათვის საპირო და სასარგებლო იყოს. ზოგი ცვლილება, რომელიც ქვეყას მოსდევს ბუნებრივად. ისევე მომენტალური და სწრაფად წარმავალია. როგორც თვითონ მიმდინარე ქვეყნის აქტები. ასეთია, მაგ., სულის ემოციონალური მოძრაობანი, რომელთაც სიცოცხლის აწმყოსათვის, ფსიქოლოგიურად, განსაკუთრებული ღირებულება აქვთ. სადაც მომენტალურ აწმყოს გარდა სხვა არაფერია მიღებული მხედველობაში, იქ სუბიექტურად ყველაფერი ამ ღირებულებით იზომება, ყველაფერს ფასი მხოლოდ იმის მიხედვით ედება, თუ რა ფუნქციას ასრულებს იგი გრძნობათა წარმოქმნისა და სიცოცხლის მომენტალური ხალისის შეპირობების საქმეში.

როგორც სუბიექტში, ისე გარე სინამდვილეში მომხდარ ცვლილებათა მნიშვნელოვანი ნაწილი რჩება მეტად ან ნაკლებად ხანგრძლივ დროში და ინარჩუნებს თავის დადებით ან უარყოფით ღირებულებას. ზოგი კიდევ იმდენად მყარია, რომ ინდივიდის, ან კიდევ მთელი კოლექტივის, მთელი საზოგადოების ცხოვრების მანძილზე ინახება და არ კარგავს თავის ფასს. ასეთია, მაგ., ქვეყნის ის შედეგები, რომელნიც მეცნიერების, ხელოვნებისა და ტექნიკის ფაქტებისა და პოლიტიკური და ეკონომიური ცხოვრების მოვლენათა სახით გვეძლევა. ქვეყნის აქტების მიერ მოქმედი ინდივიდის ბიოლოგიურ ორგანიზმში და სულიერ აგებულებაში გამოწვეულ ზოგიერთ ცვლილებასაც ასეთივე ხასიათი აქვს.

ქვეყნის რეზულტატები, სულ ერთია. სუბიექტური რიგის იქნება ისინი თუ ობიექტურისა, თავისთავადს მიზანს არ წარმოადგენენ. ქვეყნის შედეგი, მიზეზობრივი აუცილებლობის გზით მოსდევს რა ქვეყნის განსაზღვრულ აქტებს, შეიძლება განხორციელებული მიზანი იყოს; განხორციელებული, ანუ უკვე რეალიზებული მიზანი კი, როგორც მიზანი, აღარ არსებობს. მაგრამ არც ქვეყნის ყოველი შედეგის წინასწარი ცნობიერება — იდეური მოცემულობა — შედის მიზნის შინაარსში. მძიმე შრომას, სხვათა შორის, დაღლილობა მოსდევს, ხოლო კვების აქტებს — სურსათის განადგურება; სერიოზული ოპერაცია მწვავე, ზოგჯერ აუტანელ ტკივილებს იწვევს. მაგარი სასმელების კარბი რაოდენობით მიღება ორგანიზმს აუძლურებს და ხშირად ოჯახსაც ალატაკებს. ანალოგიური შედეგები ბუნებრივი აუცილებლობით მოსდევს ქვეყნის შესატყვის აქტებს, მაგრამ ისინი არასოდეს არ ქმნიან ნორმალური ადამიანის მიზნის

დადებითს შინაარსს. პირიქით, ასეთი შედეგების წინასწარი ცნობიერება ხშირად ისეთ მოტივებს აღძრავს, რომელნიც ზოგჯერ შესაბამისი მოქმედების განხორციელებას შეუძლებლად ხდიან და ამით დადებითი მიზნით შეპირობებულ ქცევას დღის წესრიგიდან იღებენ.

ყოველთვის არც ქცევის ყველა დადებითი ღირებულების შედეგის წარმოდგენა თავსდება მიზანში. შეიძლება მოქმედი ინდივიდისათვის ან მთელი კოლექტივისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონე მოვლენები, რომელნიც ქცევას მოსდევნ შედეგად, წინასწარ იყოს იდეურად მოცემული, მაგრამ ისინი მიზნის გარეშე იღვეს და ინდივიდი აქტივობის მიზანს ქცევის ისეთ შედეგში ხედავდეს, რომელსაც ობიექტური თვალსაზრისით უმნიშვნელო ღირებულება აქვს, ან კიდევ თვითონ ქცევის აქტებით სწრაფად წარმატებით იყოს და მხოლოდ იმ წუთისთვის ჰქონდეს ფასი, რომელშიაც აქტივობა მიმდინარეობს. შეიძლება, მაგ., სქესობრივ აქტს მხოლოდ მომენტალური ტკბობისათვის აწარმოებდეს კაცი და მემკვიდრეობის წარმოშობაზე სრულებით არ ზრუნავდეს, პირიქით, საგანგებო ზომებს იღებდეს მის წინააღმდეგ.

იშვიათად ხდება, რომ წინასწარ, ქცევის დასაწყისში, ქცევის ყველა შესაძლო რეზულტატი იქნეს გათვალისწინებული. ხშირად ზოგი მათგანი ინდივიდის მიერ მხოლოდ ქცევის დასასრულში ხდება შესამჩნევი, ზოგი კიდევ ფაქტად ქცევის შემდეგაც ყურადღების გარეშე რჩება, მიუხედავად იმისა, რომ მას შეიძლება მნიშვნელოვანი დადებითი ან უარყოფითი ღირებულება ჰქონდეს. ასეთი რამ ქცევას მოსდევს, როგორც ბუნებრივი ძალების მოქმედების აუცილებელი შედეგი, ისე, რომ იგი ქცევის ფსიქიკურ შინაარსში არ შედის. სულიერ ცხოვრებას ძირითადად ქცევის ფსიქოლოგიური შინაარსი ქმნის. ამიტომ ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით მხოლოდ ეს უკანასკნელია განსაკუთრებული ყურადღების ღირსი.

ჩვეულებრივ, ადამიანის მოქმედებას ქცევის ერთი ან რამდენიმე შესაძლო რეზულტატის წინასწარი, იდეალური მოცემულობა აქვს მხედველობაში და იგი მის ფაქტიურ მოპოვებას თუ განხორციელებას ისახავს მიზნად.

ქცევის ფიზიკური ფაქტის მრავალრიცხოვანი შედეგისაგან, ყოველ ცალკე შემთხვევაში, რომელი ექნება მხედველობაში სუბიექტს, რომლისთვის აწარმოებს იგი მოქმედებას, ეს იმ მოტივის ბუნებაზეა დამოკიდებული, რომელიც აქტივობის მიმართულებას

განსაზღვრავს და. პირველ რიგში, ქცევის იმ რეზულტატის ცნობიერებას ედება საფუძვლად, რომელიც მის ბუნებას შეესატყვისება.

სწორედ იმის გამო, რომ ქცევას მრავალი განსხვავებული შედეგი აქვს, „დიდსულოვანი და კეთილშობილური მოქმედებანი შეიძლება ადამიანის მიერ განხორციელებული იქნენ პატივმოყვარეობის ნიადაგზე, ცივი ეგოისტური ანგარიშის საფუძველზე და თვალთმაქცური მიზნითაც კი; მაგრამ თვითონ მოქმედება ამის გამო არ კარგავს დიდსულოვნურ კეთილშობილურ ხასიათს“¹. ობიექტური თვალსაზრისით, თვითონ ქცევაში და მის შედეგებში არაფერი არ იცვლება იმის გამო, თუ ქცევის რომელ შედეგს დაუკავშირდება მიზანი. სუბიექტური, ანუ ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით კი, პირიქით, ამის გამო შეიძლება ერთი და იგივე მოქმედება თუ მოქმედებათა რიგი სულ სხვადასხვა ქცევის სახით წარმოგვიდგეს. ამ გარემოებას პიროვნების მორალურ-ფსიქოლოგიურ თავისებურებათა დადგენისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს.

აქ გამოთქმული მოსაზრებები შეიძლება შემდეგ მაგალითზე გახდეს უფრო ცხადი. ვთქვათ, სახლს ირგვლივ ხანძარი გაუჩნდა. შიგ დარჩა ქალიშვილი, რომელსაც ხანძრის დასაწყისში ეძინა. მან გვიან გაიგო მომხდარი უბედურება და შიშისაგან ცნობიერება დაკარგა. სხვებმაც გვიან შეიტყეს, რომ მას დაღუპვა მოელოდა. საკუთარი სიცოცხლის დაღუპვის საშიშროების გამო ვერავინ გაბედა ცეცხლის ალში გახეულ შენობაში შესვლა. ბოლოს დამსწრეებს გამოეყო ერთი ახალგაზრდა კაცი, სახლში შეიჭრა და რამდენიმე წუთის შემდეგ ქალიშვილით ხელში დაბრუნდა უკან. რა ბუნებრივი შედეგი მოჰყვა ამ ახალგაზრდა კაცის ქცევას? ალერციხით ზოგიერთი მათგანი: 1) დაღუპვას: გადარჩა ერთი ადამიანის სიცოცხლე; 2) გლოვა და მწუხარება აშორდა ქალიშვილის მშობლებსა და ახლობლებს; 3) დამსწრე ხალხმა, რომელიც ყოველ წუთში უბედურებას ელოდა, შეება იგრძნო და თავისუფლად აწოისუნთქა; 4) თვითონ ახალგაზრდამ, რომელმაც ქალი დაღუპვას გადაარჩინა, მოქმედების დროს საკუთარი სიცოცხლის საფრთხე დაინახა და ძლიერი შიში იგრძნო; 5) ცეცხლმა მას თმა და წარბწამწამები შეურუჯა, ტანსაცმელი დაუწვა, სხეული დაუზიანა და

¹ И. М. Сеченов. Избранные философские и психологические произведения, 1947, гл. 316.

ძლიერი ტკივილები განაცდევინა; 6) ალტაცებაში მოსულმა ხალხმა მას ზოტა შეასხა და გმირი უწოდა; 7) მანაც დიდი კმაყოფილება იგრძნო; 8) დამსწრეთაგან ერთმა ვაჟმა, რომელიც დიდხანია ცდილობდა, ამ ქალიშვილს თანაგრძნობა მოეპოვებინა. მაგრამ რომელსაც ახლა გაბედულება არ ეყო, რომ მის გადასარჩენად ცეცხლში შესულიყო, ახალგაზრდა კაცში თავისი მომავალი მეტოქე დაინახა და მისადმი შურიტ აინთო; 9) ქალის მშობლები ვაჟს გაეცნენ და მზად არიან, თუ საჭირო იქნება, მისი კეთილდღეობისთვის საკუთარი სიცოცხლე დასდონ; 10) ქალიშვილმა გულით შეიყვარა ვაჟი, რომელიც მას დიდი ბუნების ადამიანად წარმოუდგარდა სამუდამოდ მისცა ხელი მას.

შეიძლება ასეთი ქცევის კიდევ სხვა შედეგებიც დაგვესახელებინა, მაგრამ ჩვენი მიზნისათვის ესეც კმარა. აქ ჩამოთვლილი მოვლენებიდან ზოგი თავისი ბუნებით ისეთია, რომ შეუძლებელია, მასთან მოქმედი პირის მიზანი იყოს დაკავშირებული. პირიქით, როგორც ზევით აღვნიშნეთ, მათი წინასწარი ცნობიერების საფუძველზე ისეთი მოტივები ჩნდებიან, რომელნიც სათანადო მოქმედებას დაბრკოლებად ხედებიან და ხშირად მას შეუძლებელსაც ხდიან. აღწერილ შემთხვევაში მრავალრიცხოვან დამსწრეთაგან მხოლოდ ერთმა შეძლო, ეს დაბრკოლება გადაეღახა.

მაგრამ რისთვის ჩააგდო ამ ახალგაზრდა კაცმა თავისი სიცოცხლე საფრთხეში? რა უნდოდა თვითონ მას, რა მიზნისკენ ისწრაფოდა იგი? ამ კითხვაზე არ არსებობს ერთი, ყველა ანალოგიური შემთხვევისთვის სავალდებულო, პასუხი. აქ რამდენიმე განსხვავებული შესაძლებლობა არსებობს: 1) შეიძლება ამ კაცს მხოლოდ ერთი მიზანი ჰქონდა. სახელდობრ: გადაეჩინა ადამიანის სიცოცხლე, დაეფარა იგი მოსალოდნელი უბედურებისაგან. სხვა ყველაფერი მის მოქმედებას ბუნებრივად მოჰყვას, რომ ისინი წინასწარ მიზანში არ ყოფილან გათვალისწინებული; 2) შეიძლება მას ეს ქალი თავდავიწყებით უყვარდა და უმისოდ ცხოვრება უფრო მძიმედ მიაჩნდა, ვიდრე ის დროებითი და წარმავალი ტკივილები, რომლებიც მან მისი გულისათვის აიტანა; რომ მან დაღუპვას გადაარჩინა არა ვინმე ქალი, არამედ თავისი განსაკუთრებული სიყვარულის საგანი, თავისი საკუთარი სიცოცხლის ბედნიერება და იქნებ თვით საკუთარი სიცოცხლეც. სხვა პიროვნების მიმართ ასეთი ნაბიჯი შეიძლება მას შედარებით ადვილ პირობებშიაც არ გადაედგა; 3) იქნებ მას, როგორც პატივმოყვარე არსებას, ხალხის

ქება და პატივისცემა უნდოდა მიეღო და არსებითად ამისთვის მოქმედებდა; 4) ისიც შეიძლება, რომ ამ კაცს მხედველობაში ქალის მამის დიდი ეკონომიური შესაძლებლობა თუ მაღალი სამსახურებრივი თანამდებობა ჰქონდა და საკუთარი სიცოცხლის რისკზე იმიტომ წავიდა, რომ მისი ყურადღება მიექცია, იგი დავალიანებაში ჰყოლოდა და მისი ზრუნვის საგანი გამხდარიყო. ბურჟუაზიულ ქვეყნებში ასეთ მოვლენებს საკმაოდ ხშირად ვხვდებით. იქ, ზოგჯერ, თავზე ხელაღებული, გამდიდრებას მოწყურებული პირი თვითონ ქმნის ფარულად ასეთ უბედურ შემთხვევას, რომ შემდეგ მიზანში ამოღებულ მილიონერს შვილის ან კიდევ სხვა ახლობლის მხსნელის როლში მოველინოს და ამით გამდიდრებისაკენ გაიხსნას გზა; და ბოლოს 5) არც ისაა გამორიცხული, რომ აღნიშნული პიროვნება ფათერაკების მოყვარული ავანტიურისტი იყოს და მას მხოლოდ სახიფათო მდგომარეობაში მოქცევა და მისგან გამოსვლის ცდები აკმაყოფილებდეს. ასეთი პირები, მართალია, იშვიათად, მაგრამ მაინც არსებობენ.

როგორც ვხედავთ, ქცევის შედეგები, განსაკუთრებით ის შედეგები, რომელნიც ობიექტურ ცვლილებათა რიგს ეკუთვნიან, იმის მიუხედავად, თუ რომელი მათგანი იქნება მიზანში გათვალისწინებული, არსებითად ერთი და იგივე რჩება. ადამიანი განსაზღვრული მოტივის საფუძველზე გარკვეულ მიზანს ისახავს და ქცევის შესატყვის აქტებს ითვალისწინებს. ქცევის ამ აქტების პრაქტიკულ მიმდინარეობას, გარდა ამ მიზნისა, სხვა ისეთი შედეგებიც მოსდევს, რომელთაგან თითოეულს ცალკე, ან რამდენიმეს ერთად, სხვა შემთხვევაში, სხვა მოტივის საფუძველზე, მიზნის ფუნქცია შეუძლია იკისროს. ამ მოვლენას, პიროვნების განვითარების თვალსაზრისით, განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს: განსაზღვრულ ფსიქოლოგიურ პირობებში შესაძლებელი ხდება, ქცევის მიზანმა დაბალი ღირებულების შედეგიდან მაღალი ღირებულების შედეგზე გადაინაცვლოს. ამ საკითხზე სხვა დროს მოგვიხდება საგანგებოდ შეჩერება. ახლა ისევ ჩვენს საკითხს დაუბრუნდეთ.

ამგვარად, მიზანი ეკუთვნის შესაძლებლობის იდეათა იმ ჯგუფს, რომელიც მოცემულ სინამდვილეს შეცვლისა და გარდაქმნის პერსპექტივაში ასახავს. ამგვარი ასახვა შეიძლება იყოს პასიური ჰერტის მონაცემებიც. უკანასკნელთაგან მიზანი იმით განსხვავდება, რომ იგი ინდივიდისაგან განხორციელებას მოითხოვს და მას შე-

სატყვისი მოქმედებისაკენ მოუწოდებს. ინდივიდს უნდა მიზანში იდეალურად გათვალისწინებული შესაძლებლობა საკუთარი აქტივობის გზით აქციოს სინამდვილედ, რადგან ამ აქტივობაში იგი თავის საკუთარ არსებობასაც ადასტურებს, თავის საკუთარ ბუნებას შლის, ამტკიცებს და ავითარებს. ამიტომ მიზანში. ერთი მხრით, არსებული სინამდვილეა ასახული, ხოლო, მეორე მხრით, მოცემული ინდივიდის თავისებურებაა წარმოდგენილი. პირველი შესაძლებელის მასალად განიცდება, მეორე კი — წყაროებად.

ადამიანის ბუნება იდეალურად მის მიზანშია ასახული, ხოლო რეალურად ამ მიზანთა განხორციელებისაკენ მიმართულ მოქმედებებში გვეძლევა. იგი (ადამიანის ბუნება) ისტორიულად სოციალური ცხოვრების კონკრეტული პირობების მიერაა გაფორმებული და ამ უკანასკნელთან ერთად ცვალებადობს. მაგრამ ყოველ მოცემულ მომენტში ინდივიდი უკვე არსებობს ამა თუ იმ სახით ჩამოყალიბებული ბუნებით, რომელიც ამ ბუნების შესატყვისი მიზნისაკენ მიმართულ აქტივობაში მტკიცდება და ინახება.

ახლა შეიძლება ზემოთ დასმულ კითხვას დაუბრუნდეთ: რა განსხვავებაა იმპულსური და ნებისმიერი ქცევის მიზნებს შორის?

იმპულსური ქცევა, როგორც ვიცით, ფსიქოლოგიურად აქტუალური მოთხოვნილებისაგან მომდინარე მოტივს ემყარება. მოთხოვნილება მთელ აქტივობას ერთი მიზნით განსაზღვრავს: დაკმაყოფილებული იქნეს თვითონ და ისიც რაც შეიძლება უმოკლეს დროში. დაყოვნება და მოთმინება მისი ბუნებისათვის უცხოა. ასეთ რამეს აქტუალური მოთხოვნილების სუბიექტი მის გარეთ არსებული ფაქტორების ზეგავლენით შეპირობებულ იძულებად განიცდის. მოთხოვნილებას არ შეუძლია ისეთი ქცევის აქტები აღძრას, რომლებიც თვითონ მისი დაკმაყოფილების საქმეს არ ემსახურება. თვითონ ის კი მხოლოდ ცხოვრების აწყობა; მან ხვალინდელი დღე არ იცის: აი, ახლა რომ მოთხოვნილება არსებობს, ესაა რომ დაკმაყოფილებას ესწრაფვის და სათანადო ქცევის იმპულსს იძლევა. როგორც კი იგი თავისას მიიღებს, იმას მიიღებს, რაც მას ახლა სჭირდება, მოთხოვნილების იმპულსი წყდება და ამ მიმართულებით აქტივობა ჩერდება. სხვანაირად რომ ვთქვათ, ყოველი მოთხოვნილება დაკმაყოფილების შემდეგ ხელახლა იბადება და იწყებს თავის თავზე ზრუნვას; ხოლო როგორც კი ამ უკანასკნელს მორჩება, იგი, რო-

გორც მოთხოვნილება, აღარ არსებობს, რომ ხვალინდელ დღეს აფიქრებინოს კაცს და ხვალისთვის საჭირო აქტივობა შეაპირობოს.

ამგვარად, იმპულსური ქცევას ფსიქიკური ცხოვრების მხოლოდ მომენტალური აწმყო აქვს მხედველობაში. მისი მიზანი ფსიქოლოგიურად მოთხოვნილებისათვის საჭირო ქცევის აქტებთან უშუალოდ დაკავშირებული კმაყოფილების მოპოვებით ამოიწურება. იმპულსური ქცევის სუბიექტი არასოდეს არ ხედავს იმ ცვლილებათა ობიექტურ ღირებულებას, რომელიც ქცევის დასრულების შემდეგ რჩება; მას მხოლოდ ცხოვრების აწმყო ამოძრავებს და ყველაფერი, რასაც აკეთებს, ამ აწმყოსათვის უნდა. რომ შესაძლებელი იყოს, იგი ხვალინდელ კმაყოფილებასაც აქ გადმოიტანდა და სიცოცხლის მთელ ბედნიერებას ერთბაშად ამოსწორავდა. როგორც ამბობენ, აწმყო, დროის ხაზზე, წარსულსა და მომავალს შორის არსებული მუდმივად მოძრავი საზღვარია. იმპულსური ქცევის მიზანი ამ საზღვართან ერთად მოძრაობს და მუდამ აწმყოს პასუხობს, მუდამ ახლანდელი საქმის ვითარებას ეხება. ის გარემოება, რომ ხშირად ასეთი მიზნის მიღწევის პირობები მხოლოდ მომავალში ჩანს და ამიტომ სუბიექტი იძულებული ხდება, მის განხორციელებაზე მომავლისათვის იფიქროს, არსებითად არ ცვლის საქმის ვითარებას, რადგან, შესაძლებელი რომ იყოს, იგი ახლავე მიიღებდა ამ კმაყოფილებას ისე, რომ მისგან მომავლისათვის არაფერს შეინახავდა. ასე რომ იმ ცვლილებებისაგან, რომლებიც ქცევას მოსდევს შედეგად, იმპულსური ქცევის მიზანში მხოლოდ ისაა გათვალისწინებული, რაც სიცოცხლის აწმყოს ემსახურება და მის მოთხოვნილებას კმაყოფილებს. სხვა ყველაფერი მხედველობის გარეშეა დატოვებული, რადგან აქტუალური მოთხოვნილების სუბიექტს, თუ იგი მართლაც მხოლოდ აქტუალური მოთხოვნილების სუბიექტია, არ შეუძლია მოქმედების დროს ისეთ რამეს გაუწიოს ანგარიში, რაც მოთხოვნილებას არ უკავშირდება. ზოგჯერ წუთიერ კმაყოფილებას ისეთი შედეგებიც ახლავს, რომელნიც მოქმედებისას მტკივნეულად არ განიცდება, მაგრამ შემდეგში მთელ ცხოვრებას აწევბა მძიმე ტვირთად. იმპულსური ქცევის სუბიექტს შეიძლება „ცივი“ ცოდნა ჰქონდეს ამის შესახებ, მაგრამ იგი მაინც მოთხოვნილების იმპულსს მიჰყვებოდეს სწრაფად წარმავალი კმაყოფილებისკენ. ცხოვრებაში საკმაოდ ხშირად ვხვდებით ასეთ შემთხვევებს.

აღნიშნულ გარემოებათა გამო იმპულსური ქცევის სუბიექტის მიზნები სისტემას არ ქნნიან. ისინი არსებობენ ცალ-ცალკე, ერთი —

მეორის დამოუკიდებლად, ისე, რომ ერთიმეორეს არ მოითხოვენ, ერთიმეორეს არ ექვემდებარებიან. ყოველ მათგანს აბსოლუტური ხისიათი აქვს: თვითონ მასშია ის, რაც სუბიექტს უნდა და აკმაყოფილებს. იმპულსური ქცევის მიზანი არასოდეს სხვა უფრო მაღალ მიზანთან მიმართებაში არ ღებულობს ფასს; იგი თავისთავადაა ღირებული. თამაშს, გართობას, ქეიფს, შურისძიებას, სიყვარულით შეპირობებულ ქცევის აქტებს, ხშირად სმა-კამას და აქტივობის სხვა ანალოგიურ სახეებს მიზანი თავის თავში აქვს ისე, რომ შეიძლება ეთქვათ: ფსიქოლოგიურად თამაშში თამაშისათვის წარმოებს, ხოლო შურისძიება — კიდევ შურისძიებისათვის. აქ აზრი არ აქვს კითხვას, რისთვისაა საჭირო ერთი ან მეორე. თვითონ ამ ქცევის აქტებით მიღებული კმაყოფილებაა იმპულსური ქცევის მიმართების ძირითადი პუნქტი. მიზანში გათვალისწინებული ობიექტური რიგის ცვლილებები პირობაა, რომელიც ამ კმაყოფილებას იძლევა. მაგრამ, რა თქმა უნდა, უკვე არსებული, განცდის სახით მოცემული, კმაყოფილება კი არაა მიზანი, არამედ შესაძლებელი კმაყოფილება, მისი წინასწარი ცნობიერება, მისი წარმოდგენა, ანუ იდეა, რომელიც რეალურ ფაქტად საკუთარმა აქტივობამ უნდა აქციოს.

ჩვეულებრივ სიტყვახმარებაში იმპულსური ქცევის მიზნად იმ მოქმედებას თვლიან, რომელიც კმაყოფილებას იწვევს; იტყვიან: „პაპიროსი მინდა მოეწიო“, „სათამაშოდ მივდივარ“, „სანადიროდ ვემზადები“, „ფეხბურთს მინდა დავესწრო“, „ლუდი მინდა დავლიო“, „შური მინდა ვიძიო“ და ა. შ. ყველა აღნიშნულ შემთხვევაში იმპულსური ქცევა, ფსიქოლოგიურად, იმ კმაყოფილების მიღებას ისახავს მიზნად, რომელიც მის მიმდინარეობაში აღმოცენდება, ან კიდევ მის უკანასკნელ აქტებს ერთვის. ასეთ შემთხვევაში მიზანი თვითონ მოქმედებაშია მოცემული და ამიტომაც, რომ მასზე მიუთითებენ. რომ ეთქვათ: „კმაყოფილება მინდა მივიღო“, გაუგებარი იქნებოდა, რა კმაყოფილებაზეა ლაპარაკი. მოქმედების დასახელება იმ კმაყოფილების სახეს არკვევს, რომელიც მოცემულ პირს უნდა მიიღოს. ნადირობა ერთნაირ კმაყოფილებას იძლევა, ხოლო ლუდის სმა — მეორენაირს. ვისაც ნადირობის კმაყოფილება სურს, მას ლუდი ვერ დააკმაყოფილებს, რადგან ლუდის ნადირობის მოთხოვნილებასთან არაფერი აქვს საერთო. ნადირობის სიამოვნებას რომ ერთი სახელწოდება ჰქონდეს, ხოლო ლუდის სმისას — მეორე, მაშინ შეიძლებოდა კაცს მოქმედების ნაცულად თვითონ ეს კმაყოფილება დაესახელებინა და ამ გზით მიზანი პირ-

დაპირ გამოეთქვა. მაგრამ ის გარემოება, რომ თითქმის ყველა სახის კმაყოფილებას მხოლოდ ერთი საერთო სახელწოდება აქვს, ასეთ შესაძლებლობას არ იძლევა. მართალია, ლაპარაკობენ ფიზიკური, ეთიკური, ესთეტიკური და ინტელექტუალური კმაყოფილების შესახებ, მაგრამ აღნიშნული სახელწოდებისაგან თითოეული იმდენ განსხვავებულ მოვლენებს მოიცავს, რომ, მაგ., თქმა — „ფიზიკური კმაყოფილება მინდა მივიღო“, მაინცადამაინც ბევრს არაფერს არკვევს. ფიზიკური კმაყოფილების მოცემა, თუ შესატყვისი მოთხოვნილება არსებობს, ჰამა-სმასაც შეუძლია, თამაშსაც, სქესობრივ აქტსაც, მდინარეში ბანაობასაც და სხვა ისეთ მოქმედებებსაც, რომელნიც ერთმანეთისაგან არსებითად განსხვავდებიან. ასევე არსებითად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან მათ მიერ გამოწვეული კმაყოფილებანიც. უკანასკნელნი ერთიმეორეს ვერ ცვლიან.

მიზანში გათვალისწინებული კმაყოფილების წარმოდგენა, უფრო სწორად რომ ვთქვათ, იმ მოქმედების წარმოდგენა, რომელიც უშუალოდ იძლევა კმაყოფილებას, სასიამოვნოა, მაგრამ ეს სიამოვნება თვითონ ის კმაყოფილება არაა, რომლისკენაც სუბიექტი ისწრაფვის. ასე რომ ყოფილიყო, მაშინ იმპულსური ქცევის სუბიექტს ფსიქოლოგიურად მხოლოდ მიზნის წარმოდგენა დააკმაყოფილებდა, სწორედ ისე, როგორც ამას ოცნებით დაავადებულ პირობებში ვხვდებით. ორი სხვადასხვა იმპულსური ქცევის მიზნის წარმოდგენით გამოწვეული სიამოვნება, როგორც მოსალოდნელი კმაყოფილების განცდა, შეიძლება ერთგვაროვანი იყოს, ხოლო ამ მიზანთა განხორციელების კმაყოფილებანი თვალსაჩინოდ განსხვავდებოდეს ერთმანეთისაგან.

ხშირად კმაყოფილება ნებისმიერი ქცევის აქტებსაც ახლავს. ზოგჯერ ნებისმიერი ქცევა ისეთ მოქმედებას მოითხოვს, რომელიც განსაკუთრებით სასიამოვნოა. წარმატება და მიზნის მიღწევა თითქმის ყოველთვის იწვევს კმაყოფილებას. მაგრამ ასეთი, აქტივობაზე უშუალოდ დართული, კმაყოფილებანი არასოდეს არ შეადგენენ ნებისმიერი ქცევის მიზანს. ასეთი კმაყოფილება ნებისმიერი ქცევის მიმდინარეობის საქმეს აადვილებს და მას აწყობს — თვისადაც მისაღებად ხდის, მაგრამ მის სპეციფიკურ თავისებურებას არ გამოხატავს, მის საკუთარ კონსტიტუციაში არ შედის. ეს იქიდანაც ჩანს, რომ ნებისმიერი ქცევა კმაყოფილების გარეშე შეიძლება განხორციელდეს. ასე ხდება, მაგ., პათოლოგიურ შემთხვევებში, როცა ადამიანს საერთოდ დაკარგული აქვს გრძნობისებური განცდების უნარი და მხოლოდ ინტელექტითა და ნებისყოფით

ცხოვრობს და მოქმედებს. ფსიქიკურად ჯანსაღი ადამიანის ცხოვრებაც არაა მოკლებული მსგავს ფაქტებს, ისეთ ფაქტებს, სადაც ნებისმიერ ქცევაში კმაყოფილება არ განიცდება. პირიქით, იგი შეიძლება უსიამოვნებით იყოს სავსე. სიმურდენმა სიკვდილით განაჩენი გამოუტანა გოვენს, იმ ადამიანს, რომელიც მას საკუთარ თავზე მეტად უყვარდა, მაშინ, როცა მისი ერთი სიტყვა იყო საკმარისი იმისათვის, რომ გოვენს სიკვდილის ნაცვლად თავისუფლება მიეღო¹. ასევე მოიქცა ხევისბერი თავის ერთადერთი ვაჟის მიმართ². მონტანელმაც უარი თქვა, დაეხსნა საკუთარი შვილის სიცოცხლე, მიუხედავად იმისა, უკანასკნელი მისთვის მთელ პირად ცხოვრებაზე ძვირფასი იყო³. აღნიშნულ პირთა მოქმედებანი მოცემული ეპოქის მიერ შთაგონებულ მოვალეობაზე დაფუძნებული განსჯით იყვნენ გარკვეულნი და უსათუოდ ნებისყოფის აქტებს წარმოადგენდნენ. როგორც გამოცდილებამ დაგვანახა, ნამდვილი საბჭოთა ადამიანი ყოველთვის მზადაა, როცა ამას საჭიროება მოითხოვს, სოციალისტური სამშობლოს კეთილდღეობასა და კომუნისტების მშენებლობის დიად ამოცანებს შესწიროს საკუთარი და უახლოესი ადამიანების სიცოცხლე. შეუძლებელია ამგვარ მოქმედებათა მიზნებს პირადი კმაყოფილებანი წარმოადგენდნენ. პირიქით, ანალოგიურ შემთხვევაში, მორალური კმაყოფილება, რომელსაც, ჩვეულებრივ, მძიმე მოვალეობის მოხდა იწვევს, შეიძლება პირადი დანაკარგის ცნობიერებასთან დაკავშირებული მწვავე სულიერი ტკივილებით იყოს დაფარული, ან იმდენად შენელებული, რომ ძნელი იყოს თქმა: ამ მორალურმა კმაყოფილებამ შეძლო ამ უზარმაზარი ტანჯვის აწევა.

სიამოვნების იდეასაც შეუძლია ნებისმიერი ქცევის მიზნის ფუნქცია იკისროს. მაგ., სურნელოვან სითხეთა წარმოება არსებითად სიამოვნების საქმეს ემსახურება. იგივე ითქმის თამბაქოსა და კიდევ ზოგიერთი სხვა პროდუქტის წარმოების შესახებ. მაგრამ სიამოვნება, რომლისთვისაც წარმოება ხდება, თვითონ წარმოების, თვითონ აქტივობის სიამოვნება არაა. აქ მოქმედება და სიამოვნება, რომლისთვისაც მოქმედების პროდუქტია განკუთვნილი, დროშიაც არ ხვდება ერთმანეთს. მეტიც შეიძლება ითქვას: ხშირად მწარმოებელს არა აქვს საკუთარი შრომის პროდუქტის მო-

¹ იხ. ვ. ჰიუგოს „1793 წელი“.

² იხ. ა. ყაზბეგის „ხევის ბერი გოჩა“.

³ იხ. ვოინიჩის „ქრახანა“.

ხმარებით დაკმაყოფილების შესაძლებლობა; მან არ იცის, ვინ, რო-
ზელი ინდივიდი მოიხმარს მის მიერ დამზადებულ ნივთს და ვისი
შრომის მიერ შექმნილი პროდუქტით სარგებლობს თვითონ.

საბჭოთა ადამიანები დაულალავ შრომას ეწევიან იმისათვის,
რომ კიდევ უფრო ბედნიერი და საამური ცხოვრება შექმნან, მაგ-
რამ თვითონ შრომის აქტებთან როდია უშუალოდ დაკავშირებული
ის სიამოვნება, რომლისკენაც ისინი ისწრაფვიან. ასე რომ ყოფი-
ლიყო, მაშინ არც კაპიტალისტური ქვეყნის მუშები იქნებოდნენ
მოკლებული ამ ბედნიერებას, რადგან შრომითი აქტივობა ზათ არ
აკლიათ. თვითონ შრომის სიამოვნება სულ სხვა მოვლენაა, იგი
გვერდითი ფაქტია, რომელიც შრომის მიზანდასახულობაში არ
შედის. შრომის პროცესი უოველთვის და ყველა პირობებში როდია
სასიამოვნო. მაგრამ იგი სასიამოვნო იქნება თუ არასასიამოვნო,
სულ ერთია, მაინც ხორციელდება, რადგან მისი მიმდინარეობის
ძირითადს განმსაზღვრელ ფაქტორს თვითონ შრომის აქტებთან
უშუალოდ დაკავშირებული ემოციური შთაბეჭდილებანი არ შეად-
გენენ. მაშინ, როცა შრომითი აქტივობის სიამოვნება იქცევა მიზ-
ნად, შრომა, ფსიქოლოგიურად, თავის სახეს კარგავს და თამაშის
ან გაართობის ფორმას იღებს, პიუხედავად იმისა, რომ მისი ობი-
ექტური პროდუქტი შეიძლება იგივე დარჩეს. თამაშის თუ გაართო-
ბის ფორმაში მიმდინარე შრომითი მოქმედება მაშინვე წყდება,
როცა იგი უსიამოვნებად განიცდება. მიაღწია თუ არა სათანადო
პროდუქტს, ამას აქ მნიშვნელობა არ ეძლევა. ბავშვების ცხოვრე-
ბაზე დაკვირვება ამ მოსაზრობის დასამტკიცებლად დიდი რაოდე-
ნობის ფაქტს იძლევა.

პიროვნებას, რომელიც შრომობს, მხედველობაში აქვს იმ პრო-
დუქტის, იმ ნივთის ობიექტური ღირებულება, რომელიც შრომის
გზით უნდა შეიქმნეს. შრომის მიზანდასახულების ძირითადს შინა-
აოსს შეადგენს მხოლოდ ეს ღირებულება. უკანასკნელი რომ მზა
სახით ყოფილიყო მოცემული, სათანადო შრომითი აქტივობის
განხორციელების საპირობა აღარ დადგებოდა. თამაშისა და გარ-
თობის დროს კი სუბიექტი ხშირად შექინილ პროდუქტს შლის და
არღვევს, რომ ამ გზით აქტივობის გაგრძელებისათვის საპირო
მასალა იშოვოს და ისიც თავიდან აკეთოს ის, რაც შეიძლება ათ-
ჯერ და ათასჯერ გააკეთა და დაარღვია. აქ მთელი მიზანი აქ-
ტივობაშია, მაშინ როცა შრომისათვის აქტივობა საშუ-
ალეაა, რომ გარკვეული ღირებულების პროდუქტი იქნეს მი-
ღებული. აქტივობა, რომელსაც განსაზღვრული ღირებულების პრო-

დუქტის შექმნა მოითხოვს, ზოგჯერ მძიმეა და მტკივნეული, მაგრამ იგი მაინც ხორციელდება, რადგან მიზანი თვითონ პროდუქტის შექმნაშია.

შრომა ნებისმიერი ქცევის ტიპური ფორმაა. მისი თავისებურება, რომ მას ყოველთვის აქტიუობის პროდუქტის, ანუ შედეგის, ობიექტური ღირებულება აქვს მხედველობაში და მხოლოდ მისთვის წარმოებს, ნებისმიერი ქცევის საერთო და ძირითადს დამახასიათებელ თვისებას წარმოადგენს.

იმპულსური ქცევის სუბიექტისათვის საგნები და მოვლენები შესატყვის მოთხოვნილებათა აღმოცენებასთან ერთად იძენენ ფასს და ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილებასთან ერთად კარგავენ მას. ამიტომ ასეთ. ნივთთა უშუალო მოხმარებაში, გრძნობის ფორმაში განცდილ ღირებულებას (თუ შეიძლება აქ საერთოდ ღირებულებაზე ვილაპარაკოთ) შეიძლება მომენტალური ან კიდევ სუბიექტური ღირებულება ვუწოდოთ. სუბიექტური ღირებულება მოცემული ინდივიდის მოთხოვნილების მომენტალური მდგომარეობით იზომება: სუბიექტი მხოლოდ მაშინ განიცდის მას, როცა შესატყვისი მოთხოვნილება აქვს. განცდილი ღირებულების ზიდიდეც ამ მოთხოვნილების ინტენსივობის კვალობაზე იცვლება. იმპულსური ქცევის მიზნის შინაარსში, ჩვეულებრივ, ასეთი მომენტალური, სუბიექტური, ღირებულებანი შედიან.

ნებისყოფის სუბიექტი სინამდვილის საგნებსა და მოვლენებს უყურებს, როგორც მეტად თუ ნაკლებად მყარ ობიექტურ ღირებულებათა სამკვიდროს. იგი საკლთარი ქცევის მოსალოდნელ (იდეალურად მოცემულ) შედეგებსაც ამ ღირებულებათა თვალთ ზომავს და აფასებს. ინდივიდი ობიექტურ ღირებულებას სწვდება აზრით, რომლის სასწორესაც მოხმარების პრაქტიკა ადასტურებს. აზროვნების პროცესში, როგორც შემეცნების პროცესში, ისეთი არაფერია, რასაც სინამდვილის მოვლენებისადმი ღირებულების მიცემა შეეძლოს. საგნები და მოვლენები ობიექტურ ღირებულებას იძენენ იმ მოთხოვნილებათა იდეებთან მიმართებაში, რომელნიც მოცემული ეპოქისათვის არიან დამახასიათებელი. ამიტომ ბუნებრივია, რომ მოვლენათა ობიექტური ღირებულება რომელიმე ცალკე სუბიექტის ცხოვრების ცალკე მომენტის მოთხოვნილების რეალური პროცესის ხანგრძლივობისა და ინტენსივობის შესატყვისად არ ცვალებადობს. ნივთიერი და სულიერი კულტურის უკვდავი ძეგლები მარადიულ ღირებულებებს წარმოადგენენ. უკანასკნელთა

მხილდელ იმის მიხედვით როდი გაიზომება, უკმაყოფილებენ თუ არა ისინი ვინმეს მოცემულ მომენტში რომელიმე მოთხოვნილებას.

ნებისმიერი ქცევა ობიექტურ ღირებულებაზეა მიმართული. მისი მიზანი ყოველთვის ობიექტურ ღირებულებასთანაა დაკავშირებული. იგი ქმნის, ახორციელებს, ინახავს და იცავს მას. ნებისყოფის სუბიექტი საკუთარ პიროვნებასაც ღირებულებად თვლის და ამ ღირებულების დაცვისა და შენახვის მიზნით საკუთარი სიცოცხლის მიმდინარეობის აწმყოსაგან ხშირად მნიშვნელოვან მსხვერპლს იღებს. ასე ხდება განსაკუთრებით მაშინ, როცა საფრთხე მოვლის პიროვნებას, როგორც ეთიკურ ღირებულებას. იმპულსური ქცევის სუბიექტისათვის აქტივობის უმაღლეს პრინციპს წარმოადგენს სიცოცხლის აწმყოთი დაკმაყოფილება. სხვა ყველაფერი ამ უკანასკნელისადმია დამორჩილებული. ნებისყოფის სუბიექტისათვის კი, პირიქით, სიცოცხლის მომენტალური აწმყო ობიექტური ღირებულებებისადმია დაქვემდებარებული და მას ემსახურება. პირველი ყოველთვის აწმყოთია განსაზღვრული, მეორე კი მუდამ მომავალი ცხოვრების ამოცანებს პასუხობს.

იმ შემთხვევაშიც, როცა ნებისყოფა ნეგატიურ მუშაობას აწარმოებს და იმპულსურ ქცევას შეუძლებელს ხდის, მის მიზანს იმ ობიექტურ ღირებულებათა გადარჩენა შეადგენს, რომელსაც აღნიშნული იმპულსური ქცევის აქტები უქაღდა განადგურებას. თავის შეკავება, თავდაპირა იმპულსური ქცევის აქტების შეკავებაში და, მაშასადამე, აწმყოს რომელიმე მოთხოვნილების დაკმაყოფილებაზე უარის თქმაში მდგომარეობს. ასეთი რამ უაზრო იქნებოდა, რომ იგი აწმყოს მომენტალური კმაყოფილებისაგან განსხვავებულ ღირებულებაზე არ იყოს მიმართული. ის, რაზეც ამ შემთხვევაში ნებისყოფა დადებითადაა მიმართული, არ შეიძლება იყოს თვითონ კმაყოფილების ფაქტი, რადგან უკანასკნელი, როგორც ასეთი, მხოლოდ აწმყოში შეიძლება არსებობდეს.

აქ გამოთქმული მოსაზრება ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქოს ნებისყოფა თავისი მიზნებით პიროვნებას ყოველგვარ სიამოვნებას უკრძალავდეს. ასეთი გაუგებრობის თავიდან ასაცილებლად უნდა აღინიშნოს შემდეგი: ადამიანები იქითკენ ისწრაფვიან, რომ ცხოვრება კიდევ უფრო სასიამოვნო და ხალისიანი გახდეს. ნებისყოფა ბოროტება იქნებოდა, რომ იგი ასეთ მისწრაფებას დაბრკოლებად აღსდგომოდა წინ; პირიქით, ყოველი თვალსაჩინო წარმატება ამ მიმართულებით ნებისყოფას ემყარება. მაგ., როცა ზე, როგორც ნებისყოფის სუბიექტი, საკუთარ თავზე ვზრუნავ, შეიძ-

ლება ვმოქმედებდე ჩემი ორგანიზმის ჯანმრთელობის გაუმჯობესებისათვის, ჩემი სულიერი შესაძლებლობების განვითარება-დაცვისათვის, ჩემი პიროვნების მორალური სიმაღლის შენარჩუნებისათვის, ჩემი ცხოვრების პირობების იმგვარად მოწესრიგებისათვის, რომ სიცოცხლის მთელ მანძილზე რაც შეიძლება მეტი და მაღალირიგის კმაყოფილების მიღება შემეძლოს; ვცდილობ, კმაყოფილების მიღების სუბიექტური და ობიექტური შესაძლებლობანი ცხოვრების რომელიმე ერთ მომენტში არ გავხარჯო აზარტულად და აწმყოში მოქმედი მოთხოვნების იმპულსებს საშუალება არ მივცე, რომ მომენტალური კმაყოფილებისათვის მომავალი ცხოვრების მთელი ბედნიერება წამართვას. ასეთი მოქმედება ხშირად აწყო-საგან თვალსაჩინო დათმობას მოითხოვს; ზოგჯერ, მაგ., ჯანმრთელობისათვის საჭირო ხდება მძიმე ოპერაცია, რომელიც თავის მიმდინარეობაში ჯანმრთელობის დარღვევის ყველაზე მტკივნეულ შემთხვევად განიცდება და ამიტომ აწმყოსათვის უარყოფითი ღირებულების მოვლენას წარმოადგენს. ხანდახან მორალური სიმაღლის შენარჩუნებისათვისაც აუცილებელია მწვავე ფიზიკური ტანჯვის გადატანა. იმ ფსიქიკური შესაძლებლობებიდან, რომლებიც ადამიანს გააჩნია, მხოლოდ ნებისყოფას შეუძლია მომავალი კეთილდღეობისათვის ცხოვრების აწმყო ასეთ ქცევის აქტებს დაუმორჩილოს; ასეთ მძიმე ტვირთს მხოლოდ ნებისყოფა, უკეთ ნებისყოფის სუბიექტი, იღებს თავის თავზე. სხეულებრივი და სულიერი ჯანმრთელობა, პიროვნების მორალური სიმაღლე და ცხოვრებით კმაყოფილებისათვის საჭირო პირობები ნებისყოფის სუბიექტისათვის იდეალურ ფორმაში მოცემულ ღირებულებებს წარმოადგენენ. ნებისყოფას სწორედ ეს ღირებულებანი აქვს მხედველობაში; იგი ინდივიდის საკუთარი ჯანმრთელობის გაუმჯობესებისა და შენახვის, საკუთარი მორალური სიმაღლის დაცვისა და განმტკიცების, საკუთარი ცხოვრებით კმაყოფილებისათვის საჭირო პირობათა შექმნისა და უზოუნველყოფის პრაქტიკულ ამოცანათა წინაშე აყენებს.

ნებისყოფის სუბიექტისათვის სინამდვილე წარმოადგენს გარკვეულ ღირებულებათა მქონე საგნებისა და მოვლენების სისტემას, რომელშიაც მას, როგორც პიროვნებას, განსაზღვრული ადგილი უჭირავს. ამ სისტემაში, თავისი ღირებულებით, პიროვნებაზე ძალადგას საკუთარი კლასი, კოლექტივი, ხალხი, სამშობლო, მეცნიერება, ხელოვნება და საერთოდ მეცნიერული და სულიერი კულტურა. ნებისყოფის სუბიექტი, როცა ეს აუცილებელი ხდება,

მაღალი ობიექტური ღირებულებისათვის ადვილად თმობს უფრო დაბალ ობიექტურ ღირებულებას, მიუხედავად იმისა, რომ ეს უკანასკნელი შეიძლება უმაღლესი სუბიექტური ღირებულების სახით განიცდებოდეს. აქ გამოთქმული აზრის დასადასტურებლად საკმარისი იქნება, თუ მოვიგონებთ ალექსანდრე მატროსოვისა და ზოია კოსმოდენიანსკაიას უკანასკნელ ნაბიჯებს, ხევისბერის ან სიმურდენის ზემოთ ხსენებულ ქცევის აქტებს.

იმპულსური ქცევის მიზანი სუბიექტური ღირებულებისაა მაშინ, როცა ნებისმიერი ქცევა მუდამ ობიექტურ ღირებულებაზეა მიმართული. იმისათვის, რომ უფრო ნათლად დავინახოთ, თუ რით განსხვავდება ქცევის ამ ორი ფორმის მიზნები ერთმანეთისაგან, საჭიროა ღირებულების ამ ორ ფორმას შორის არსებული ზოგიერთი განსხვავება მაინც გავითვალისწინოთ.

საგანთა და მოვლენათა მომენტალური, ანუ სუბიექტური, ღირებულება იმ ემოციურ განცდებში გამოიხატება, რომელთაც ისინი აღძრავენ სუბიექტში. ერთი და იგივე მოვლენა ერთსა და იმავე სუბიექტში იმის მიხედვით, თუ როგორია ამ უკანასკნელის ფსიქოფიზიკური მდგომარეობა, ხან დადებითს ემოციებს იწვევს და ხან უარყოფითს. მოთხოვნილების საგანი მოთხოვნილების დაკმაყოფილებამდე მიმზიდველია და სასიამოვნო, მოთხოვნილების გადაკარბებით დაკმაყოფილების შენდევ კი ინდიფერენტული. ზოგჯერ გულისამრევი და საზიზღარი ხდება. პირველ შემთხვევაში იგი დადებით სუბიექტურ ღირებულებად განიცდება, მეორეში კი — საერთოდ, ღირებულებას მოკლებულ ან კიდევ უარყოფითი ღირებულების მქონე ნივთად. არიან დადებითი ობიექტური ღირებულების მქონე მოვლენები, რომელთა სუბიექტური ღირებულება ყოველთვის უარყოფითია, რადგან მათი მიმდინარეობა თუ დანიშნულებისადმი მოხმარება-გამოყენება ინდივიდს ყოველთვის უსიამოვნებით აცესებს. ასეთია, მაგ., ოპერაციის გაკეთება, ქინაქინის მიღება და სხვა ისეთი მოვლენები. რომელთა მოქმედების დადებითი შედეგები იმდენად გვიან იჩენს თავს, რომ ისინი ამ მოვლენებთან უშუალო კავშირში არ განიცდებიან, მათთან უშუალოდ მხოლოდ უსიამოვნებაა დაკავშირებული.

მოვლენათა ობიექტური ღირებულება ინდივიდს აზრის, იდეის ფორმაში ეძლევა. კემმარიტი აზრები და იდეები; ასახავენ რა საქმის ობიექტურ ვითარებას, სუბიექტის განწყობილებათა მიხედვით არ იცვლებიან. მაგ., პურის ობიექტური ღირებულება იმაშია, რომ მას შეუძლია შიმშილის მოთხოვნილება დააკმაყოფილოს,

ინდივიდში სასიცოცხლო პროცესების ნორმალური მიმდინარეობა უზრუნველყოს. პურის ღირებულებისათვის სრულებით არ აქვს მნიშვნელობა იმას, თუ იგი სად, როდის და ვის მიერ იქნება გამოყენებული. პურის ფასს ისიც ზრდის, რომ, ჩვეულებრივ, მისი საჭიროების დროს მოხმარება სასიამოვნოა, რომ მას ცხოვრების ახლანდელ მიმდინარეობაში ქინაქინასავით უსიამოვნება არ შემოაქვს; თუმცა ამ გარემოებას პირველთან (ორგანიზმის სასიცოცხლო საჭიროების უზრუნველყოფასთან) შედარებით მეორეხარისხოვანი მნიშვნელობა აქვს.

არიან ისეთი საგნები და მოვლენები, რომელთა ობიექტური ღირებულება არსებითად იმაშია, რომ მათი მოხმარება სიამოვნებას იწვევს სუბიექტში და ატკბობს მას. ასეთია, მაგ., პარფიუმერიული წარმოების პროდუქტები და დეკორატიული საგნები. ანალოგიურ შემთხვევებში საგანთა ობიექტური და სუბიექტური ღირებულებანი მოხმარებისას ემთხვევა ერთმანეთს; წარმოებისას კი სუბიექტური ღირებულება შეიძლება არ განიცდებოდეს. მწარმოებლის ქცევის აქტები მხოლოდ ობიექტური ღირებულებისკენაა მიმართული და მხოლოდ მისთვის ხდება.

შეიძლება ზოგჯერ სუბიექტი შეცდეს: მიზანი, რომლის შინაარსსაც იგი გარკვეული ობიექტური ღირებულების შემცველ მოვლენად თვლის, ნამდვილად მოკლებული იყოს ასეთ რამეს, მაგრამ აქ ფსიქოლოგიური თვალსაზრისისათვის ამას გადამწყვეტი მნიშვნელობა არ აქვს. ობიექტური ღირებულებანი ფსიქოლოგიური კვლევის საგანს არ შეადგენენ. ფსიქოლოგიას შეიძლება აინტერესებდეს მხოლოდ სუბიექტის დამოკიდებულება მათდამი. ამიტომ აქ მნიშვნელობა არ აქვს, მოცემული მიზნის შინაარსი მართლა ატარებს თუ არა იმ ობიექტურ ღირებულებას, რომელსაც მას სუბიექტი მიაწერს. მთავარი ისაა, რომ თვითონ ნებისყოფის სუბიექტი დარწმუნებულია, რომ, რასაც იგი აკეთებს და ქმნის, უეჭველად ობიექტურ ღირებულებას წარმოადგენს, და ამ რწმენასთან დაკავშირებით ქცევის აქტებს ფაქტიურად ნებისყოფა მართავს და არა რომელიმე აქტუალური მოთხოვნის იმპულსი. რაც შეეხება დაშვებულ შეცდომას, იგი ინტელექტის საქმეა. ნებისყოფისათვის ასეთი რამ უცხოა; მის ამოცანათა წრეში არ შედის შეცდომისა და კეშმარიტების ურთიერთისაგან გარჩევა; ასეთი შესაძლებლობა მას საერთოდ არა აქვს. ამიტომაც, რომ ნებისყოფას ინტელექტის გამოყენების გარეშე არ შეუძლია რაიმე სახის აქტივობა განავითაროს.

ამგვარად, ნებისმიერი ქცევის მიზნის ფუნქციას კისრულობს წარმოდგენებში კონკრეტიზირებული, წარმოსახვის გრძნობადი სახეებით ხორცშესხმული, ობიექტური ღირებულების აზრი, იდეა, რომელიც სინამდვილის ამა თუ იმ მონაკვეთს გარდაქმნის პერსპექტივაში ასახავს, როგორც განსაზღვრულ ობიექტურ ღირებულებათა წარმოების რეალურ შესაძლებლობას. ნებისყოფის სუბიექტს მხედველობაში აქვს იმ მატერიალურ და კულტურულ-იდეურ ცვლილებათა ფასი, რომელიც ქცევის აქტების დასრულების შემდეგ უნდა დარჩეს. მისი მიზნის ძირითადს შინაარსს ყოველთვის ეს ღირებულება ქმნის. ამიტომ ნებისყოფის სუბიექტმა შეიძლება უარი თქვას მოქმედებაზე, თუ იგი განსაზღვრულ შედეგს უმისოდ მიიღებს. მაგ., ქარხნის მუშას ან კოლმეურნეს რომ ვუთხრათ: წადი დაისვენე, შენს სამუშაოს შენზე კარგად ჩვენ შევასრულებთო, ადვილად შეიძლება დაგვეთანხმოს, თუ ჩვენს სიტყვაში მას ექვი არ შეეპარება. მაგრამ იმპულსური ქცევის სუბიექტს რომ შევთავაზოთ: შენს მაგიერ შენზე უკეთესად მე ვითამაშებ (ვიჭეიდებ, გავერთობი, ვისეირნებ), შენ სხვა რაღე აკეთე ან დაისვენე-თქო, საექვოა, რომ დაგვეთანხმოს, რადგან მისთვის მთავარია თვითონ აქტიუობა, თვითონ მოქმედება.

როგორც აღვნიშნეთ, იმპულსური ქცევის მიზნები ისე როგორც მათი შესატყვისი მოთხოვნილებანი, არსებობენ ერთმანეთის გვერდით, ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად: ერთი მიზანი ერთი მოთხოვნილების საფუძველზე ისახება და მეორე — მეორესი. ამ მოთხოვნილებათა შორის შინაგანი კავშირი არ არსებობს. ამიტომ არც შესატყვისი მიზნებია ერთმანეთთან შინაგანად დაკავშირებული. ნებისყოფა კი, როგორც ამაში ქვემოთ დაერწმუნდებით, ერთიანი, განუყოფელი არის. ამიტომ მის მიერ მიღებული მიზნებიც ერთ მთლიან სისტემას ქმნის. ამ სისტემაში შეიძლება ერთიმეორისაგან განვასხვავოთ ახლობელი, შორეული და პრინციპული ხასიათის მიზნები. პრინციპულ მიზანს აბსოლუტური ხასიათი აქვს, რადგან მასში გათვალისწინებული სინამდვილე ნებისყოფის სუბიექტისათვის უმაღლეს ღირებულებას წარმოადგენს და ამიტომ იგი სხვა რომელიმე ღირებულებისაგან არ იღებს თავის აზრსა და მნიშვნელობას.

ნებისყოფის სუბიექტი მომენტალური აწმყოს საზღვრებს სცილდება. ეს გარემოება მას შესაძლებლობას აძლევს, მომავალი ცხოვრება გაითვალისწინოს და განსაზღვრული მოტივების საფუძველზე

შორეული, დიდი და პრინციპული ხასიათის მიზნები დაისახოს და ყოველდღიური მოქმედება ამ მიზნების განხორციელებისაკენ მიმართოს. შორეული მიზანი იშლება ურთიერთდაკავშირებული მიზანთა მთელ სისტემად, რომლის თანმიმდევრულ განხორციელებას ამ სისტემის ბოლო წევრთან მივყავართ. საშუალო სკოლის მოსწავლე ადრევე ღებულობს განზრახვას, უმაღლესი განათლება მიიღოს და საზოგადოებაში თვალსაჩინო ადგილი დაიკავოს. ახლა, როცა იგი დაღლილობასა და ძილისაკენ მიმართულ იმპულსს ებრძვის და ხელისთვის გაკვეთილს ანზადებს, ახორციელებს ამ დიდი მიზნის ერთ პატარა მონაკვეთს, რომელსაც იგი დღევანდელ ქცევის მიზნად თვლის. ამგვარ უახლოეს მიზანთა განხორციელებას მოსწავლე შორეული მიზნის შემდგომ საფეხურზე აჰყავს და აახლოებს მის საბოლოო მომენტს, რომელიც თავის დროზე ჩვეულებრივ უახლოეს მიზნად იქცევა. დროში გაშლილი პრინციპული, დიდი და მაღალი მიზნები პიროვნების ცხოვრების მიმდინარეობას შემთხვევებზე დამოკიდებულ ეპიზოდურ ხასიათს ატოვებს და მას ბტკიცე განსაზღვრულ თანმიმდევრულ სისტემად აქცევს.

პრინციპული ხასიათის მიზანი ყოველდღიურ მოქმედებაში ნახულობს თავის რეალიზაციას, მაგრამ მაინც მუდამ ამოუოწყავი და დაუსრულებელი რჩება. იგი პიროვნების მიზანთა სისტემის ძირითადს ღერძს წარმოადგენს და ცხოვრების მთელი მიმდინარეობის აზრს, მიმართულებასა და ხასიათს მოიცავს. ახალგაზრდას უკანასკნელი გამოცდების ჩაბარებით ის მიზანი მოჰყავს სისრულეში, რომელიც მან უმაღლესი განათლების მიღების საბით ჯერ კიდევ საშუალო სკოლაში დაისახა. ამიერიდან მას ამ მიმართულებით გასაკეთებელი არაფერი რჩება, რის გამოც უმაღლესი განათლების მიღების საქმე მიზანთა საერთო სისტემიდან იხსნება. ახალგაზრდა ცხოვრების ახალ სფეროში გადადის და შემდგომი მიზნის განხორციელებას იწყებს. მისი პრინციპული მიზანი კი მუდამ ერთი და იგივე რჩება: ემსახუროს მშრომელ ხალხს, რაც შეიძლება მეტი ღირებულება მისცეს სოციალისტურ სამშობლოს, მთელი ძალები მეცნიერებისა და ხელოვნების წინსვლისა და განვითარების საქმეს მოახმაროს და ა. შ. ასეთი პრინციპული მიზანი ღიაა. მის მიმართ არ შეიძლება ითქვას, რომ იგი უკვე საბოლოოდ არის განხორციელებული და ამიერიდან ამ მიმართულებით გასაკეთებელი არაფერია. მისკენ მიმართულ მოქმედებებს ბუნებრივი დასასრული არ აქვს; იგი უბრალოდ წყდება სიცოცხ-

ლის შეწყვეტასთან ან კიდევ მოქმედების უნარის დაკარგვასთან დაკავშირებით. პრინციპული მიზანი თავის რეალიზაციას შორეულ და ახლოებელ მიზნებში ნახულობს. საბჭოთა ადამიანებს ერთი საერთო პრინციპული მიზანი აქვთ: ემსახურონ მშრომელთა კეთილდღეობისა და კომუნისტური საზოგადოების მშენებლობის დიად საქმეს. ამ მიზანს ერთი არსებითად კოლმე-ურნეობის ფართობზე ახორციელებს. მეორე — ქარხანაში ან მა-ღაროში, მესამე — სკოლაში ან სამეცნიერო დაწესებულებაში და ა. შ. ასე რომ, პრინციპული მიზნის ერთიანობის მიუხედავად, ორი ან რამდენიმე ადამიანის უახლოესი და შორეული მიზნები, თავისი შინაარსით, შეიძლება სულ სხვადასხვა იყოს.

ამგვარად, ნებისმიერი ქცევის ერთი ძირითადი თავისებურება, რომელიც მას არსებითად განასხვავებს ქცევის სხვა ფორმებსა-გან, ისაა, რომ იგი ობიექტურ ღირებულებაზეა მიმართული და მომავალი ცხოვრების ამოცანებს ემსახურება. მისი მიზანი ყოველ-თვის მომენტალურ აწმყოს იქით მდებარე ცხოვრებისთვისაა გან-კუთვნილი. მაგრამ, რადგან მომავლის ყოველი მონაკვეთი დროთა მსვლელობაში აწმყოდ იქცევა, საბოლოო ანგარიშში, აწმყოთი კმაყოფილებასაც ნებისყოფა აპირობებს: ჯაცი, რომელმაც გუშინ აქტუალური მოთხოვნილებების იმპულსის ზეგავება ვერ შეძლო — თავი ვერ დაიჭირა და ზედმეტი თანხა გახარჯა. ღღეს შეიძლება უსადილოდ დარჩეს და მისი აწმყო მწვავე უსიამოვნებით აივსოს. გუშინ რომ მას ნებისყოფა გამოეჩინა. შეეძლო ღღევანდელი უსა-ამოვნება თავიდან აეშორებინა. მაგრამ, რა თქმა უნდა, ქცევის ის აქტები, რომელნიც უშუალოდ ცხოვრების აწმყოს ემსახურე-ბიან და სხვას არაფერს არ ღებულობენ მხედველობაში, ნებისმი-ერი ქცევის აქტებს არ წარმოადგენენ.

როცა ჯაცი თამაშობს. ერთობა. ნებისურობს: ჯიუტობს, მოუთ-მენლობას ამელაენებს, ცნობისმოყვარეობას იკმაყოფილებს, გემოვ-ნებისათვის ჯანმრთელობის საზიანო საკვებს ეტანება, თანბაქოს ეწევა, ღვინოს ეძალება, საყვარელ არსებასთან საალერსოდ მიიჩ-ქარის, გულის მოსაფხანად შურისძიების აქტებს ახორციელებს, ჩხუბსა და დავაში რისხვის აფექტისაგან იცვლება და სხვა ანაღ-გიურ ქცევის აქტებს მიმართავს, იგი ისეთ აქტივობას აწარმოებს, რომელსაც მხოლოდ მისი ცხოვრების აწმყო აქვს მხედველობაში და რომელიც მასში სწორედ, აი, აქ წუთთში მიმდინარე მო-თხოვნილებებსა და მის მისწრაფებებს აკმაყოფილებს. ასეთი ქცე-

ვის აქტების მიზანდასახულება ცხოვრების მიმდინარე პროცესის პასიურ გაცნობიერებას წარმოადგენს. კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „აღამიანი იმით განსხვავდება აქ ცხვრისაგან, რომ მის ინსტინქტს ცნობიერება ცვლის, ანუ მისი ინსტინქტი გაცნობიერებულია“. იმპულსური ქცევის მიზანი ანგარიშს არ უწევს იმას, თუ რა ღირებულება აქვს მიმდინარე ქცევის აქტების ბუნებრივ შედეგებს პიროვნებისა და საზოგადოების შემდგომი ცხოვრებისათვის. აქ ფსიქოლოგიურად მთავარია ის დროებითი და წარმოებალი სულიერი მდგომარეობა, რომელსაც სუბიექტი ამ აქტების გზით აღწევს. ნებისყოფის მიზანდასახულებაში კი, პირიქით, გადამწყვეტი მნიშვნელობა ეძლევა იმ ნივთიერ, კულტურულ და ეთიკურ ღირებულებათა წარმოებას, დაცვასა და შენახვას, რომელნიც მოცემული ეპოქის პიროვნებისა და საზოგადოების მატერიალური და სულიერი ცხოვრების საფუძველს შეადგენენ. სულის ემოციური მოძრაობანი აქ მხოლოდ თანდართულ გვერდითს მოვლენებს წარმოადგენენ.

ინდივიდის სიცოცხლე თავისთავად მიიმართება იმ საგნებისა და მოვლენებისაკენ, რომელთაც მისი ბუნებრივი მიმდინარეობა მოითხოვს. იმპულსური ქცევის მიზანს ცხოვრების ამ ბუნებრივი პროცესის გაცნობიერება იძლევა. მშვიერი საკვებს ეტანება და მწყურვალე — წყალს, სიცხით შეწუხებული სიგრილეს დაეძებს, სიცივით შეწუხებული კი — სითბოს. მოთხოვნილების ბუნების გათვალისწინების შემდეგ, თითქოს, აქ არაფერი რჩება ისეთი, რასაც შეეძლო, კაცი განსაკუთრებით ძნელი პრობლემის წინაშე დაეყენებინა. სულ სხვა მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე ნებისმიერი ქცევის შემთხვევაში. აქ სუბიექტი ისეთ მიზნებს ლეზულობს, რომელთაც ცხოვრების აწყობა არ მოითხოვს, რომლებიც მიმდინარე მოთხოვნილებას არ პასუხობს, რომლებიც ზოგჯერ, პირიქით, მოშენტალური აწყობის სუბიექტს ავიწროებს და მისგან თვალსაჩინო დათმობას მოითხოვს. ამიტომ ბუნებრივად დგება საკითხი: აწყობაში რა ფაქტორი მოქმედებს ისეთი, რომელიც პიროვნებას ამ აწყობაზე მალა აყენებს და ნებისმიერი ქცევის მიზნის მიღების შესაძლებლობას აძლევს? რას ემყარება სუბიექტი, როცა იგი ცხოვრების ემოციური მიმდინარეობიდან ამოდის და ღირებულებათა სამკვიდროსაკენ მიიმართება?

§ 5. ნებისყოფის ბუნებისათვის

ტრადიციული ფსიქოლოგია ნებისყოფას ცნობიერების შინა-
არსებში ეძებდა და კვლევის მთავარ ამოცანას, მისი საერთო
თვალსაზრისის შესატყვისად, ნებისყოფად მიჩნეული მოვლენის
ბუნებისმეტყველურ ანალიზში ხედავდა: ამ მოვლენას „შლიდა“
შემადგენელ ელემენტებად და ეძებდა შეერთების წესს, რომლის
მიხედვითაც, მისი აზრით, ანალიზის შედეგად მიღებული ელემენ-
ტებისაგან ნებისყოფად მიჩნეული მოვლენა იქმნება. ნებისყოფის
ადგილი ადამიანის სულიერ ცხოვრებაში, მისი პიროვნული ხასი-
ათი, მისი აზრი და მნიშვნელობა მთლიანად ყურადღების გარეშე
იყო დატოვებული¹.

ფსიქოლოგთა მნიშვნელოვანი ნაწილი ნებისყოფას დღესაც ცნო-
ბიერების პროცესებში შეგრძნების, აღქმის, აზროვნების, გრძნო-
ბისა და სხვა „წმინდა ფენომენალური“ ბუნების მოვლენათა გვერ-
დით ეძებს. ასეთი ძიება ჩვეულებრივ უშედეგოდ მთავრდება, რად-
გან ნებისყოფა არაა ცნობიერების პროცესი. პირ-
იქით, იგი, როგორც პიროვნების გარკვეული დისპოზიციური
თავისებურება, ხშირად თვითონ აძლევს ამ უკანასკნელს დასაბამსა
და მიმართულებას. ასე ხდება მაშინ, როცა ამა თუ იმ ფსიქიკური
პროცესის ნებისმიერობის შესახებ ვლაპარაკობთ. განსაკუთრებული
ყურადღება უნდა მიექცეს იმ გარემოებას, რომ ნებისყოფის მოვ-
ლენებს აქვთ განსაზღვრული აზრი და მნიშვნელობა, რომელთა
გარეშეც ისინი, როგორც ნებისყოფის მოვლენები, ვერ იარსებებენ.
ნებისყოფისა და მისი მოვლენების სპეციფიკური ბუნება მხედვე-
ლობის გარეშე დაგვრჩება, თუ მათი აზრი, მათი პიროვნული
მნიშვნელობა ყურადღებიდან გავუშვით.

რა ფუნქციას ასრულებს ნებისყოფა ადამიანის სულიერ ცხოვ-
რებაში, როგორია მისი საკუთარი ბუნება?

მოთხოვნილება და ნებისყოფა ადამიანის ქცევის ორი, ერთი-
მეორისგან არსებითად განსხვავებული წყაროა. მოთხოვნილება
იმპულსურ ქცევას აღძრავს და წარმართავს, ხოლო ნებისყოფა
(პიროვნება, როგორც ნებელობის სუბიექტი) ნებისმიერი ქცევის
აღმოცენებასა და მიმდინარეობას ედება საფუძვლად. როგორც
ვიცით, მოთხოვნილება სუბიექტს აწყვოს მდგომარეობით საზ-

¹ მე-19 საუკუნეში არსებული შეხედულებანი ნებისყოფაზე კარგადაა წარმოდ-
გნილი ო. კოულპეს ნაშრომში — „Die Lehre vom Willen in der neueren
Psychologie“ — Philosophische Studien, ტ. 5, 1889.

ღერავს, იგი არ შეიცავს ცხოვრების ახლანდელი მიმდინარეობიდან გასვლის რაიმე სტიმულს. მან მხოლოდ მოხმარებისკენ მიმართული აქტივობა იცის. ახლანდელი დანაკლისის შევსება, — ასეთია მოთხოვნილებით შეპირობებული ქცევის აქტების ერთადერთი ამოცანა.

სულ სხვა ფუნქცია, სულ სხვა ამოცანა აქისრია ნებისყოფას. იგი ინდივიდს ამორთავს ცხოვრების ახლანდელი მიმდინარეობიდან, აყენებს მას მომენტალური აწმყოს ინტერესებზე მაღლა და ობიექტურ ღირებულებათა სამკვიდროსკენ მიმართული აქტივობის სუბიექტად აქცევს. ამ გზით მომენტის არსება სოციალურ პიროვნებაში მალდება.

ნებისმიერი ქცევა პიროვნების არსებობის ძირითადი ფორმაა. სადაც არაა ნებისყოფა, იქ არც პიროვნებაა, ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით. ამიტომ პიროვნების ჩამოყალიბებაში ნებისყოფის ფორმირების საქმეს განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს.

აუცილებელია, განვასხვაოთ ორი ცნება: ნებისყოფა და ნებელობა. პირველს დისპოზიციური არსებობა აქვს, მეორეს კი — ფენომენალური, პროცესუალური¹. ნებისყოფა არის ღირებულებათა სამკვიდროსაკენ მიმართული აქტივობის დისპოზიცია, მიდრეკილება, რომელიც ინდივიდს საზოგადოებრივი ცხოვრების პირობებში ობიექტურ ღირებულებებთან იდეურ მიმართებაში უმუშავდება. ზევით, გამოვდიოდით რა მარქსის მოსაზრებებიდან, ვწერდით: „თუ არსებობს ნებისყოფა, როგორც ასეთი, უნდა არსებობდეს ობიექტური სინამდვილის ისეთი სპეციფიკური მოვლენა, რომელიც ნებისყოფას ქმნის, რომლის ადამიანში „გასაგნება“ ნებისყოფას გვაძლევს“. ახლა დაბეჯითებით შეიძლება ვთქვათ, რომ ობიექტური ღირებულება არის სინამდვილის ის სპეციფიკური მოვლენა, რომლის ადამიანში „გასაგნება“ ნებისყოფას გვაძლევს, რომელთან მიმართებაშიაც ადამიანის ნებისყოფა ფორმირდება და აქტიურდება.

ობიექტური ღირებულება, საგანთა და მოვლენათა ობიექტური ფასი არაა უშუალოდ გრძნობადად ხილული და განცდილი მოვლენა. მას ჩვენ მხოლოდ აზროვნების გზით ვწვდებით. გრძნობა-

¹ მ. ნ. მასლინა და ა. მ. ბარდიანი თავიანთ საკანდიდატო დისერტაციებში სწორად მსჯელობენ, როცა ნებისყოფას პიროვნების ისეთ თვისებად თვლიან, რომელსაც მხოლოდ დისპოზიციური ხასიათი შეიძლება ჰქონდეს.

დად მოცემულ სინამდვილეში ინდივიდი აზროვნებით ნახულობს ობიექტურ ღირებულებათა იდეურ სიტუაციას, როგორც აქტიურ ურთიერთობაშია მას ნებისყოფა უვითარდება. სადაც აზროვნებას არ აქვს ადგილი, შეუძლებელია ნებისყოფის არსებობის, ნებისყოფის აღზრდისა და ჩამოყალიბების შესახებ ვლადპარაკოთ. ამიტომ გასაგებია, რომ ადამიანთა გვარის ისტორიული განვითარების გზაზე ნებისყოფის წარმოქმნას წინ უსწრებდა აზროვნების განვითარების გარკვეული დონე და ინდივიდის სულიერ განვითარებაშია მოვლენათა იგივე თანმიმდევრობა დასტურდება.

აღზრდა და, საერთოდ, გარემოებათა ზემოქმედება ინდივიდში დისპოზიციას ქმნის; ამიტომ იგი შეიძლება უშუალოდ ნებისყოფას ეხებოდეს და არა ნებელობას. ნებისყოფის მოქმედება, ნებისყოფის აქტივობა ცნობიერებაში ნებისყოფის განცდის, ანუ ნებელობის, სახითაა წარმოდგენილი. ნებელობა არის ცნობიერების გარკვეული შინაარსი, ხოლო ნებისყოფა — ამ შინაარსის პიროვნული საფუძველი. ნებისყოფის განცდა, ნებელობა, ყველაზე გამოკვეთილი სახით თავს იჩენს ქცევის კრიტიკულ მონაკვეთში, როცა მიზნის მრღების ან განხორციელების გზაზე ნებისყოფის სუბიექტი განსაკუთრებული ძალის შინაგან წინააღმდეგობას აწყდება. შეიძლება ეს იყოს იმის მიზეზი, რომ ნებისყოფის ძირითადს წინააღმდეგობის დაძლევის თვლიან. ნებისყოფის სპეციფიკური ბუნება არ გამოიხატება წინააღმდეგობის დაძლევაში. უკანასკნელს, როგორც ვნახეთ, იქაც ვხვდებით. სადაც ნებისყოფას არ აქვს ადგილი. ნებისმიერი ქცევის აქტები შეიძლება შინაგანი წინააღმდეგობებისა და კონფლიქტების გარეშე ხორციელდებოდეს. მტკიცედ ჩამოყალიბებული, მონოლითური ნებისყოფის მქონე პიროვნება, რომელიც აქტუალური მოთხოვნების იმპულსებს — მომენტალური აწყობის ინტერესებს — ვერ გადაჰყავს ობიექტური ღირებულების მქონე მიზნის განხორციელებისკენ მიმართული აქტივობის გზიდან, ნაკლებად ცნობს მოტივთა გაქიანურებულ „ბრძოლას“, შინაგან წინააღმდეგობებსა და კონფლიქტებს.

ხშირად ნებისყოფას უყურებენ, როგორც რაღაც სპეციფიკურ ენერგიას, რომელსაც ინდივიდი მხოლოდ დაბრკოლებათა გადალახვის საქმეში იყენებს¹. ეს შეხედულება არაა სწორი. არაფერ-

¹ ნატურპის აზრით, ნებისყოფას აქვს საკუთარი ენერგია და ამ უკანასკნელის საშუალებით მონაწილეობს იგი ნებისმიერი მოქმედების შესრულებაში. ნ. ახიცი ნებისყოფაში ხედავს ენერგიის რაღაც განსაკუთრებულ მარაგს, რომლის მოხმარება მხოლოდ დაბრკოლებებთან ბრძოლაში ხდება.

თარი სპეციფიკური ძალა და ენერგია არ არსებობს. პიროვნებას, როგორც მთლიან ფსიქო-ფიზიკურ არსებას, გააჩნია განსაზღვრული ნერვული და კუნთური ენერგია, რომელიც ერთნაირად მოიხმარება, როგორც იმპულსური, ისე ნებისმიერი ქცევის დროს. როცა ინდივიდი აქტუალური მოთხოვნილებითაა შეპყრობილი, მისი ძალა და ენერგია ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების საქმეს — იმპულსურ ქცევას — ხმარდება, მაგრამ, როცა იგი ნებისყოფით ისაზღვრება და მომენტალური აწმყოს ინტერესებიდან ღირებულები-საყენ მიმართულ პიროვნებამდე მალღდება, იგივე ენერგია ნების-მიერი ქცევის მიმდინარეობაზე იხარჯება. ხდება ენერგიის გადარ-თვა ერთი მიმართულებიდან მეორე მიმართულებაში, რაც აღგზნება-შეკავების ფიზიოლოგიურ სისტემათა მონაცვლეობით ხორციელ-დება. აღგზნება-შეკავების ფიზიოლოგიურ სისტემათა ასეთი შეცვლა იმპულსური ქცევის განწყობიდან ნებისმიერი ქცევის განწყობაზე გადასვლის გამო ხდება.

ძალა და სიმტკიცე ნებისყოფის უფრო ფიზიკური მხარეა, ვიდრე ფსიქიკური. ნებისყოფის ეს მხარე ბევრადია დამოკიდე-ბული ი. პავლოვის მიერ დადგენილი ნერვული სისტემის ტიპებზე. ნებისყოფა არაა თანშობილი მოვლენა, მაგრამ მისი გამომუშა-ვება — ჩამოყალიბება წარმოებს თანშობილი ნერვული სისტემის ბუნებრივ საფუძველზე აღზრდისა და გარემოებათა ზემოქმედების გზით. ძლიერი, გაწონასწორებული და ძვრადი ნერვული სისტემის მქონე ინდივიდში მტკიცე ნებისყოფის აღზრდისათვის გაცილებით ნაყოფიერი ბუნებრივი ნიადაგი არსებობს, ვიდრე — სუსტი, ინერ-ტული ნერვული სისტემის მქონე ინდივიდში. უკანასკნელისგან შეუძლებელია მტკიცე და ძლიერი ნებისყოფის მქონე პიროვნება მივიღოთ, თუ ცხოვრების პირობების, აღზრდისა და გარემოებათა ზემოქმედების გზით არ შეიცვალა ნერვული სისტემის ტიპი, ნერ-ვული სისტემის ძირითადი თანშობილი თავისებურებანი¹.

როცა ნებისყოფის წინაშე სერიოზული ამოცანა დგება და ნე-ბისყოფის სუბიექტი ცხოვრების მომენტალურ მოთხოვნილებებთან უშუალოდ დაკავშირებული აქტივობიდან ამოერთვის, ცნობიერე-ბაში, ამოცანის ფონზე, ისახება ერთგვარი დაუნაწევრებელი ჯანცდა, რომელშიაც საკუთარი ნებისყოფა და მისი შესაძლებლობა

¹ ბ. გ. ანანიევის აზრითაც, ნებისყოფის ფორმირება ტემპერამენტული მონაცემების ბაზაზე ხდება. იხ. მისი *Природа формирования характера*. 1949.

იგრძნობა¹. სუბიექტი გრძნობს, რომ იგი აქტუალური მოთხოვნი-
ლების სიტუაციიდან სრულიად განსხვავებული სინამდვილისკენ
მიბრუნდა და საკუთარ სულიერ და სხეულებრივ შესაძლებლობებს
ისე დაეფუძლა, რომ ახლა მის ხელთაა მათი ამ ახალ სიტუაციაში
წამოჭრილი ამოცანის შესატყვისად მართვა, რომ ამიერიდან იგი
თვითონაა საკუთარი თავის ბატონ-პატრონი და აქტუალური მო-
თხოვნილებიდან მომდინარე გრძნობებსა და მისწრაფებებს ტყვე-
ობაში არ მიეცემა. ამ მთლიან, თითქოს მრავალწახნაგოვან, მაგრამ
ლოგიკურად მანკ დაუნაწევრებელ ფენომენში, რომელიც ყოველ-
თვის ცნობიერების უკანა პლანზე დგას, განიცდება პიროვნება,
როგორც ნებელობის სუბიექტი. როგორც თვითონ ნებისყოფა.

ცნობიერების წინა პლანზე, გადაწყვეტილების საგნობრივ შინა-
არსთან მიმართებაში, ნათლად გამოიკვეთება მეორე განცდა, რო-
მელიც ნებისყოფის სპეციფიკურ ბუნებაზე მიუთითებს. ესაა „მე
უნდა“..., „მე აუცილებლად უნდა“... განცდა. პიროვნება
განიცდის, რომ აქტივობა, რომელსაც მისგან ნებისყოფის მოცე-
მული სიტუაცია მოითხოვს, მან აუცილებლად უნდა განახორციე-
ლოს და რომ ეს აუცილებლობა თვითონ მისგან მომდინარეობს,
თვითონ მისი საკუთარი ბუნების გაშლის აუცი-
ლებლობაა. იგი ხშირად თვითონ აძლევს ბრძანებას თავის
თავს და თვითონვე ასრულებს მას². ამიტომ „მე უნდა“... აუცი-
ლებლობაში პიროვნება სრულ თავისუფლებას გრძნობს.

ნებისყოფის ფსიქოლოგიაში, განსაკუთრებით ნ. ახის ექსპე-
რიმენტული გამოკვლევების შემდეგ, გადაწყვეტილების აქტის ფე-
ნომენალური ანალიზის დროს, მიუთითებენ „მე მინდა“, „ახლა
მე ნამდვილად მინდა“ განცდაზე. რომელშიაც ნებისყოფის
სპეციფიკურ თავისებურებას ხედავენ³. ამბობენ, ეს განცდა არაა

¹ გამოთქმა „იგრძნობა“ აქ იმარტება ერთგვარი უშუალო და დაუნაწევრე-
ბელი ცოდნის აღსანიშნავად. როცა რაიმე შეკითხვას გვაძლევენ, პასუხის მოთქ-
რებამდე, მანამ, სანამ კითხვის საპასუხოდ ცნობიერებაში რაიმე ახრი გაჩნდება.
ვგრძნობთ, გაგვაჩნია თუ არა მოცემულ კითხვაზე პასუხის გაცემის შესაძლებლობა,
ვეფლობთ თუ არა სათანადო ცოდნას. ანალოგიურ შემთხვევასთან გვაქვს საკმე
ნებისყოფის შემთხვევაშიაც. შესატყვის ამოცანასთან მიმართებაში პიროვნება
გრძნობს საკუთარ ნებისყოფასა და მის შესაძლებლობას.

² თავისი თავისადმი ბრძანების ფსიქოლოგიური ფაქტი, ნათლად გამო-
თქმული შინაგან მეტყველებაში, კაოგად აქვს გადმოცემული კ. ი. ლებედევს პა-
ტარა, მაგრამ საინტერესო გამოკვლევაში — „К вопросу об изложении теории
воле в учебниках психологии“ („Советская педагогика“, 1950, № 1.

³ „Das aktuelle Moment, — წერს ნ. ახი, — das in dem Erlebnis-
stich will wirklich“ seinen Ausdruck findet und das Hervort-

უბრალო დადასტურება, უბრალო შემეცნება თუ გაგება, უბრალო-
დამოწმება იმისა, რომ მე აქამდე არ მინდოდა და ახლა უკვე
მინდა. არა! იგი ნამდვილი აქტია, ნამდვილად იმის განცდაა, რომ
მომავალ მოქმედებას მე განვახორციელებ, მე. რომელსაც იგი
მინდა. „მე მინდა“-ს განცდა წარმოადგენს აქტუალურ მომენტს,
განცილ აქტივობას. სადაც მას არ აქვს ადგილი, იქ არც ნების-
ყოფაზე შეიძლება ლაპარაკი¹.

იმპულსური და ნებისმიერი ქცევის მკაცრი გამიჯვნის შემდეგ
ძნელი ხდება ამ აზრის გაზიარება. „მე მინდა“ განცდა უფრო
მოთხოვნილების სუბიექტისა და მისი აქტივობის ბუნებას გამო-
ხატავს. ვიდრე — ნებისყოფის სპეციფიკურ თავისებურებას. მას
ვადასტურებთ ყველგან, სადაც იმპულსური ქცევის აქტები ფსი-
ქიკური ცხოვრების მეორე დონეზე მიმდინარეობს. მე მინდა,
თამბაქო მოვწიო, ღვინო დავლიო, და ეს „მე მინდა“ ნდომის
უბრალო დადასტურება არაა. იგი იმაზეც მიუთითებს, რომ მოცე-
მულ სიტუაციაში მე თამბაქოს ნამდვილად მოვწევ, ღვინოს ნამ-
დვილად დავლევ, მიუხედავად იმისა, რომ ვიცი, ჩემი ჯანმრთე-
ლობის მდგომარეობის გაშო, მე თამბაქო არ უნდა მოვწიო, ღვინო
არ უნდა დავლიო. ასე ხდება იქ, სადაც მტკიცე ნებისყოფას არ
აქვს ადგილი, სადაც იგი აქტუალური მოთხოვნილებების მიერაა
დამორჩილებული. ძლიერი ნებისყოფის მქონე ადამიანიც ასევე
განიცდის „მე მინდა“-ს, როცა შესატყვისი აქტუალური მოთხო-
ვნილების იმპულსის შეკავების საჭიროება არ ჩანს. მაგრამ, როცა
აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსს ნებისყოფა უპირისპირდება
და იმორჩილებს, „მე მინდა“ განიცდება, როგორც შეკავებული
აქტივობა; იგი ღვება ცნობიერების უკანა რიგში და წინ გამოდის
„მე უნდა“-ს განცდა, რომელსაც თან ახლავს იმლი-
რებულების ცნობიერება, რომლისთვისაც მე ასე
უნდა ვიმოქმედო. იგი აქტივობის მომენტსაც შეიცავს: მასში
განიცდება, რომ მოქმედება, რომელიც მე უნდა განვახორციელო,
აუცილებლად განხორციელდება ჩემ მიერ და რომ მოქმედების
მმართველი, წყარო და მიზეზი ვარ მე თვითონ, როგორც პიროვ-
ნება, როგორც ნებელობის სუბიექტი, ნებისყოფის აქტივობა ცნო-

reiten der Ichseite des seelischen Geschehens, besonders charakte-
risiert ist“, რადგან იგი ქმნის თავისებურ საფუძველს (Untergrund) ნებისყოფის
მთელი განცდისთვის. — Analyse des Willens, გვ. 201. იხ. აგრეთვე ნ. ახის —
Über den Willensakt und das Temperament, გვ. 238—249.

¹ იხ. დ. უზნაძე. ზოგადი ფსიქოლოგია, გვ. 153—154.

ბიერდება, როგორც ერთი მთლიანი განცდა, რომლისგანაც ცნობიერების წინა და უკანა პლანზე მოქცეული შინაარსები მხოლოდ სავანგებო ანალიზის გზით შეიძლება გამოვეყოთ.

ამგვარად, ნებისყოფის განცდაში ორ მომენტს უნდა გაეყვას განსაკუთრებული ხაზი. პიროვნება გრძნობს: 1) რომ იგი დაეუფლა საკუთარ ფსიქო-ფიზიკურ ძალებს და ამიერიდან მის ხელთაა მათი თავისუფალი მართვის შესაძლებლობა; 2) რომ მან აქტივობის შესაძლებლობანი ხელთ იმიტომ აიღო, რომ მოცემული იდეური სიტუაციის მიერ ნაკარნახევი, გარკვეული ობიექტური ღირებულების მქონე, ქცევის აქტები უნდა განახორციელოს.

ნებისყოფის ბუნებისა და ფუნქციის ჩვენ მიერ წარმოდგენილი გაგების სასარგებლოდ ლაპარაკობს უნებისყოფო კაცის ქცევაზე დაკვირვების მონაცემები. სრული უნებისყოფობა ღრმა პათოლოგიური მოვლენაა. მისი ერთი განსაკუთრებით საყურადღებო ფორმა, ჰუგო ლიპმანის გამოკვლევების შემდეგ, აპრაქსიის სახელწოდებითაა ცნობილი. ამ ავადმყოფობით დაავადებულ პირს — აპრაქსიკს — არ შეუძლია ისეთი აქტივობა განავითაროს, რომელიც აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსით არაა განსაზღვრული და უშუალოდ არ პასუხობს მომენტალური აწმყოს ინტერესებს. ისეთი მარტივი მოძრაობაც კი, როგორიცაა ტანსაცმლის ღილების შეკვრა და შეხსნა, შეუძლებელი ხდება, როცა იგი ცხოვრების ახლანდელი მიმდინარეობის გარეთ მდებარე ობიექტური მნიშვნელობის, ობიექტური ღირებულების მქონე გარემოებითაა ნაკარნახევი, მაშინ როცა დილა-სალამოს, გამოღვიძების შემდეგ და ძილის წინ, სრულიად დაუბრკოლებლად ხორციელდება იგი.

აღრე რიბომაკ აგვიწერა ნებისყოფის პათოლოგიური მოვლენა, რომელიც შემდეგ აპრაქსიის სახელით გახდა ცნობილი. რიბოს დაკვირვების მიხედვით, აღნიშნული ავადმყოფობის დროს მთლიანადაა შენახული კუნთური სისტემა და მოძრაობის ორგანოები. ამ მხრივ, არავითარი დაბრკოლება არაა. ავტომატური მოქმედებანი, რომელნიც ყოველდღიური ცხოვრების რუტინას წარმოადგენენ, დარჩენილია შეუღახავად. გონება მოქმედებს დაუზიანებლად. ამ მიმართულებით არავითარ შესუსტებას არ აქვს ადგილი. მიზანი და საშუალება შეიცნობა ნათლად, მაგრამ მოქმედებაზე გადასვლა შეუძლებელი ხდება. ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, რომ, თითქოს, ადამიანი გაიყო ორად და ერთი მთავარი ნაწილი — პიროვნული რეაქციები — განადგურდა მაშინ, როცა

მეორე ნაწილი — სხვა ყველა დანარჩენი — სრულიად ხელუხლებელი დარჩა¹.

აპრაქსიკის მდგომარეობა გვიჩვენებს, რომ ნებისმიერი ქცევის აქტების წყარო არის თვითონ ნებისყოფა. თვითონ პიროვნება, როგორც ნებელობის სუბიექტი, რომლის განადგურების შემდეგ ინდივიდი რჩება, როგორც მხოლოდ იმპულსური ქცევის სუბიექტი, რომელსაც მხოლოდ აწმყოს მოთხოვნილებებთან დაკავშირებული აქტივობის განვითარება შეუძლია.

გავრცელებული შეხედულების მიხედვით, ნებელობაა მისწრაფება, სურვილი, ნდომა, რომელიც გაცნობიერებულ მოთხოვნილებას წარმოადგენს. ნებისყოფის ნამდვილ აქტში „მე“ ნამდვილად მინდა“-ს ფორმაში განიცდება, რომ ნდომა უსათუოდ უზრუნველყოფს შესატყვის აქტივობას.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ნებელობაა „ნე უნდა“ განცდა, რომელიც, არსებითად, არაა დაკავშირებული მიმდინარე მოთხოვნილებასა და შესატყვის აქტივობასთან. ხშირად შემთხვევათა გამო „მე უნდა“-ს „მე მინდა“ ერწყმის და მასთან ერთ ემპირიულ ფაქტში თავსდება. ასეთ შემთხვევასთან საქმე მაშინ გვაქვს, როცა ნებისყოფას, აქტუალური მოთხოვნილების სახით, „მოკავშირე“, ანუ „თანამოლაშქრე“, უჩნდება, როცა მოქმედება, რომლითაც ნებისმიერი ქცევა ხორციელდება, სუბიექტის რომელიმე აქტუალურ მოთხოვნილებასაც აკმაყოფილებს და, ამდენად, იგი აწმყოსათვისაც საინტერესო და მიმზიდველი ხდება. უკონფლიქტო, მონოლითური პიროვნება, უმეტესად, „უნდა“-სთან „მინდასაც“ განიცდის, მაგრამ ამის გამო ნებისყოფის სფეროში რაიმე არსებითი ხასიათის ცვლილება არ ხდება, ნებისყოფის აქტივობა ჩვეულებრივ ვრცელდება. პიროვნების ცხოვრება რომ ხალისში მიმდინარეობდეს, საჭიროა, ნებისმიერი ქცევის აქტები, რომელნიც ღირებულებას ქნიან და იცავენ, მიმზიდველი და სასიამოვნო იყოს. უკანასკნელის ერთი ძირითადი პირობაა შესატყვისი აქტივობის მოთხოვნილება. ამიტომ არის, რომ თვითონ შრომის მოთხოვნილებას განსაკუთრებული ფასი აქვს ადამიანისათვის: იგი შრომას ადვილ და სასიამოვნო საქმედ ხდის.

„მე უნდა“ ვერ თავსდება ეთიკური კატეგორიის. მოვლენათა

¹ იხ. Т. Рина, *Влияние нормального и болезненного состояния*, 1894, გვ. 54.

განცდის საზღვრებში¹. იგი თავს იჩენს ყველგან. სადაც ნებისყოფის სუბიექტისაგან ვალდებულება, საზოგადოებრივი ცხოვრების საჭიროება. შეგნებული აუცილებლობა გარკვეული სახის ქცევის აქტებს მოითხოვს.

მოთხოვნილება — ნდომა მაშინაც შეიძლება არსებობდეს, როცა მისი დაკმაყოფილების სიტუაცია არ ჩანს. შიმშილი როდი უწყევს ანგარიშს იმას, მოცეპულ მომენტში საკვები იშოვება თუ არა. ნებისყოფის სუბიექტი კი მხოლოდ მაშინ იწყებს აქტივობას, როცა იგი შესატყვისი სიტუაციის წინაშე დგება. ამიტომ აქტივობა, რომელსაც მისგან ეს სიტუაცია მოითხოვს, ის, რაც მან ამ სიტუაციაში უნდა გააკეთოს, რეალურად შესაძლებელია. გონიერი კაცის ნებისყოფის წინაშე იშვიათად დადგება ისეთი ამოცანა. რომლის გადაჭრა მას არ შეუძლია. „მე უნდა“ განცდა არ ჩნდება ისეთ ამოცანასთან მიმართებაში, რომლის გადაჭრისათვის საჭირო სუბიექტური და ობიექტური პირობები არ ჩანს. ნებისყოფა არ ღებულობს თავის თავზე ასეთ ამოცანას. შესაძლებელია, ინტელექტმა სიტუაცია სწორად ვერ შეათვასოს და მძიმე საქმე ადვილად მიიჩნიოს. ასეთ შემთხვევაში პიროვნებას ფაქტიურად, მისმა ნებისყოფამ რომ იკისრა, იმაზე დიდი ტვირთის აწევა უხდება. რაც ხშირად შეუძლებელი აღმოჩნდება. აქ მარცხი ინტელექტს უნდა მიეწეროს და არა ნებისყოფას. სხვა მხრივ იჩენს თავს ნებისყოფის სისუსტე, რის შესახებაც ქვევით გვექნება ლაპარაკი.

რა ნიადაგზე აღმოცენდება, საიდან მომდინარეობს „მე უნდა“ განცდა, რომელშიაც პიროვნება ერთსა და იმავე დროს თავისუფლებასაც განიცდის და აუცილებლობასაც? თავისუფლების განცდა მოჩვენებაა, თუ მას მართლა გააჩნია შესატყვისი საფუძველი? უკანასკნელ საკითხს წმინდა ფსიქოლოგიური კვლევის საზღვრებს გარეთ გავყავართ, მაგრამ ასეთი ვასულა აუცილებელი ხდება, რადგან თავისუფლების განცდაზე უბრალო მითითება, მისი უბრალო აღწერა ვერ აკმაყოფილებს შემეცნების მოთხოვნილებას. სხვა რომ არაფერი იყოს, ღრმა შთაგონების ქვეშ მოქმედი ადამიანიც თავს

¹ ნატორპის აზრით, ნებალობა ისევე ინდიფერენტულია ზნეობრივი მოვლენებისადმი, როგორც ლოგიკა. იგი ერთნაირად შეიძლება იყოს მიმართული სიკეთესა და ბოროტებაზე. ჩვენ ასე არ ვფიქრობთ. ზემოთ მოყვანილი დებულებით მხოლოდ იმის თქმა გვინდა, რომ ნებისყოფა ისეთ მოვლენაზეც მიიმართება, რომელიც ეთიკურ სფეროს არ ეკუთვნის, ეთიკურ სიბრტყეში არ თავსდება, თუ ეთიკურის ცნებას მეტიზმეტად არ გავაფართოვებთ.

თავისუფლად გრძნობს მაშინ, როცა ნამდევლად სხვა პიროვნებიდან მომდინარე შთაგონების ტყვეობაში იმყოფება. საჭიროა, ანალოგიური შემთხვევები განვასხვავოთ ნებისყოფის თავისუფლებიდან, თუ უკანასკნელს მართლა აქვს ადგილი.

ნებისყოფის თავისუფლების პრობლემა ძველია. მის გარშემო განსაკუთრებით ბევრი უფიქრიათ და უწყრიათ თითქმის ყველა ეპოქის ცნობილ ფილოსოფოსებსა და ფსიქოლოგებს. ჩვენ ეს პრობლემა ამჟამად, არსებითად, არ გვაინტერესებს. მას შევხებით გაკვერით, რამდენადაც ეს ნებისყოფის თავისებურებათა გასათვალისწინებლად იქნება აუცილებელი.

ნებისყოფის თავისუფლების პრობლემასთან დაკავშირებით აყენებენ შესაძლებლობის, არჩევანისა და ნდომის თავისუფლების საკითხს. შესაძლებლობის (мощь, кѣноиен) განსაზღვრულობას სადავოდ არ ხდია. ცხადია, რომ პიროვნების შესაძლებლობა, სხვაზე, რომ არაფერი ვთქვით, მისი საკუთარი ფსიქო-ფიზიკური სტრუქტურითაა განსაზღვრული. პიროვნება მხოლოდ ამ სტრუქტურაში მოცემულ შესაძლებლობათა საზღვრებშია თავისუფალი და ისიც იქ, სადაც ეს შესაძლებლობანი გარეგანი იძულებით არ არიან შევიწროებულნი. პიროვნების ფსიქო-ფიზიკურ შესაძლებლობათა ამოქმედება ხდება მიზეზობრივი აუცილებლობის გზით. მაგრამ უკანასკნელი, რამდენადაც იგი თვითონ პიროვნების ფსიქო-ფიზიკური ბუნების კანონზომიერებას გამოხატავს, იძულებითს ხასიათს მოკლებულია. თავისუფლებას წავართმევდით კაცს, რომ იგი შეგვეზღუდა და არ მიგვეცა აქტივობის საშუალება, რომელშიაც მისი ბუნება იშლება.

არჩევანი (выборъ wählen), ერთის მხრით, შესაძლებლობითაა განსაზღვრული, ხოლო, მეორე მხრით, იმით, რასაც ნდომას უწოდებენ. აზრი არ აქვს იმის არჩევას, რისი განხორციელების შესაძლებლობაც არ აქვს პიროვნებას თვითონ არჩევის აუცილებლობაც. უფრო ხშირად იმითაა ნაკარნახევი, რომ შესაძლებლობაა განსაზღვრული. მაგ., მოსწავლე არჩევანის წინაშე არ დადგებოდა, გაკვეთილებსაც მოამზადებდა და თამაშითაც გულს იჯერებდა, რომ ორივე ერთდროულად იყოს შესაძლებელი. ამბობენ, იქ, სადაც არჩევანს აქვს ადგილი, საკითხი უძლეურესი ნდომის, ანუ მოტივის, სასარგებლოდ წყდება და, ამდენად, არჩევანი ამ ნდომით თუ მოტივით განისაზღვრება.

ნებისყოფის თავისუფლების პრობლემა იმ სახით, როგორც იგი სპეციალურ ლიტერატურაშია წარმოდგენილი, არსებითად

ნდომის (хотеть, wollen) თავისუფლებას ეხება¹. მოაზროვნეები, რომელნიც ამ პრობლემას იხილავენ, მოთხოვნილებასა და ნებისყოფას, „მე მინდა“ და „მე უნდა“ განცდებს ერთმანეთისაგან არსებითად არ განასხვავებენ, ერთმანეთს არ უპირისპირებენ. ამიტომ ნდომის სახელწოდებით აღნიშნავენ აქტივობის ყოველგვარ წყაროს და უკანასკნელს ნებისყოფასთან აიგივებენ. ამასთან ერთად, ნებისყოფის თავისუფლების საკითხს პიროვნების თავისუფლების საკითხად თვლიან და, ამდენად, ამ კონტექსტში, ნებისყოფისა და პიროვნების ტერმინებს ერთსა და იმავე მნიშვნელობას აძლევენ.

საკითხს ასეთ ფორმაში აყენებენ: ადამიანს შეუძლია აირჩიოს და გააკეთოს ის, რაც მას უნდა. მაგრამ თვითონ ნდომა არის თუ არა მასზე დამოკიდებული? შეიძლება თუ არა მას ის ნდომა ჰქონდეს, რომელსაც თვითონ მოისურვებს? პიროვნება ნდომაში თავისუფალია თუ გარედანაა იძულებით განსაზღვრული? საკითხის ასე დაყენება რელიგიის, ეთიკისა და იურისპრუდენციის მოთხოვნილებითაც იყო ნაკარნახევი. ლმერთის, სინდისისა და სახელმწიფოს წინაშე პასუხისმგებლობა თითქოს მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლებოდა დაგვეკისრებინა ადამიანისათვის, თუ მასში ნდომა, რომლის მიხედვითაც იგი მოქმედებს, მისი საკუთარი სურვილების მიხედვით ჩნდება და გარედან არაფრით არაა განსაზღვრული და შეპირობებული.

ინდეტერმინიზმის ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენლები: კანტი, შოპენჰაუერი და მათი მიმდევრები — ემპირიული პიროვნების, ემპირიული ნებისყოფის უკან უშვებენ ინტელიგიბელური პიროვნების, ინტელიგიბელური ნებისყოფის არსებობას და მას ძირითადს სუბსტანციად, აქტივობის პირველ წყაროდ და უკანასკნელ მიზეზად თვლიან. ეს მეტაფიზიკური, ინტელიგიბელური პიროვნება თუ ნებისყოფა, რომელიც ემპირიული სინამდვილის მიღმა დგას, არის სუბსტანცია, რომელიც თავისუფალია ყოველგვარი მიზეზობრივი შეპირობებულობისაგან, ისაზღვრება თავისი თავიდან და განსაზღვრავს მსოფლიო მოვლენათა ურიცხვ და უბოლო სელას.

ვინდებოდნო, რომელიც კანტის იდეალიზმს მოცემულ პუნქტში ისხვა მიმართულებით ავითარებს, საჩართლიანად შენიშნავს, რომ

¹ ჩვენთვის ხელმისაწვდომი ავტორებიდან საგანგებოდ მხოლოდ კუნო ფიშერი ჩერდება შესაძლებლობის (das Können) თავისუფლების საკითხზე. მას პიროვნების თავისუფლების პრობლემის მთელი სიმძიმე აქ გადმოაქვს. იხ. К у н о в и ш е р, О с в о б о д е н и и в о л и н т а з м а, 1900.

ერთი მხრით, შეუძლებელი ხდება იმ შინაარსის გააზრება, რომელიც ინტელიგიბელური, თვითგანსაზღვრული პიროვნების არსს გაგვიფაღისწინებდა, ხოლო, მეორე მხრით, ამგვარი სუბსტანციონალური პიროვნების (ნებისყოფის) არსებობა პრინციპულად ეწინააღმდეგება სამყაროს სუბსტანციონალური ერთიანობის იდეას. მერმე კიდევ, მეტაფიზიკურ, ინტელიგიბელურ პიროვნებას, როგორც ძირითადს სუბსტანციას, არ შეიძლება ჰქონდეს რაიმე ინდივიდუალობის გამომხატველი ნიშანი, რის გამოც გაურკვეველი ხდება, საიდან შეძლებს იგი ინდივიდუალური თავისებურებით სავსე ემპირიული პიროვნების შეპირობებას.

ვინდელბანდი კანტის ტრანსცენდენტალური იდეალიზმის ნიადაგზე დგას. მისთვის მიზეზობრიობა არის გონების კატეგორია, ხოლო ბუნება — შემეცნების მიზნით განსაზღვრული სისტემა, წარმოდგენის ერთი მეთოდი. ამ მეთოდით განხილული პიროვნება (ნებისყოფა, ნდომა) გვევლინება მკაცრად განსაზღვრულ მიზეზობრივ ურთიერთობაში. ამიტომ ამ სისტემაში, წარმოდგენის ამ მეთოდში თავისუფლებაზე ლაპარაკი შეუძლებელია.

მაგრამ ვინდელბანდისთვის არსებობს მოვლენის განხილვის მეორე მეთოდი, რომელიც მოვლენათა გარკვეული ნორმების მიხედვით შეფასებას ახდენს. ამ მეთოდით კვლევა-ძიება პრინციპულად გამორიცხავს მიზეზობრივი ურთიერთობის საკითხს და მოვლენას წარმოგვიდგენს უმიზეზოდ, თავისუფლად. პიროვნების ნდომის შეფასება ხდება მხოლოდ (ზნეობრივი, იურიდიული, რელიგიური) ნორმის მიხედვით ისე, რომ მიზეზობრიობასთან აქ არაფერი საქმე გვაქვს. აზროვნების ამ სისტემაში, წარმოდგენის ამ მეთოდში პიროვნება, ნებისყოფა, ნდომა თავისუფალია მიზეზობრივი განსაზღვრულობისაგან და ამიტომ პასუხისმგებლობის საკითხი მხოლოდ აქ შეიძლება დადგეს.

ნორმატულ მსჯელობას რომ მიზეზობრიობასთან არ აქვს საქმე, ცხადია, მაგრამ მას არც თავისუფლების პრობლემასთან აქვს რაიმე საერთო. ვინდელბანდს პრობლემა ნორმატულ მსჯელობათა სფეროში გადააქვს და თავისუფლებას იმაში ხედავს, რომ აქ მიზეზობრიობის კატეგორიის გამოყენება შეუძლებელია. მაგრამ აქ, ამ სფეროში, საერთოდ, არ არსებობს აღნიშნული პრობლემის დაყენებისათვის საჭირო ნიადაგი. თავისუფლებაზე მხოლოდ იქ შეიძლება ვილაპარაკოთ, სადაც მიზეზობრიობაზე ლაპარაკის შესაძლებლობა პრინციპულად არაა გამორიცხული, სადაც მიზეზის შესახებ საკითხის დაყენება კანონიერი ჩანს.

ვინდელბანდის კვლევის ერთი მეთოდი ნებისყოფას მიზეზობრივად განსაზღვრულ მოვლენათა რიგში წარმოგვიდგენს, ხოლო მეორე მეთოდი მას ისეთ სიბრტყეში გვითვალისწინებს, სადაც მიზეზობრივი აუტოკლებლობისა და თავისუფლების საკითხი, საერთოდ, არ დგას. ამიტომ პიროვნების თავისუფლების თეზისი, რომელიც ვინდელბანდს ზნეობრივი, იურიდიული და რელიგიური პასუხისმგებლობის გასაგებ-დ სჭირდებოდა, მის შეხედულებებში ფიქტიალ რჩება.

ვინდელბანდი, როგორც ალენიშნეთ, ტრანსცენდენტური იდეალიზმის ნიადაგზე დგას. მისთვის ნებისყოფა, ისე როგორც ყველა სხვა მოვლენა, შემეცნების მიზანს, აზროვნების კატეგორიას წარმოადგენს და არა შემეცნების გარეთ არსებულ თავისთავადს სინამდვილეს. ამიტომ ზუნებრივია, რომ იგი სრულებით არ აყენებს საკითხს თავისთავად. შემეცნების გარეთ არსებული ნებისყოფის თავისუფლების შესახებ. მარქსისტული თვალსაზრისი კი საკითხის სწორედ ასეთ დაყენებას მოითხოვს: მისთვის ნებისყოფა არის შემეცნების გარეთ არსებული რეალური მოვლენა, რომელიც შეიძლება აზროვნების ობიექტად იქცეს.

შეუქლებელია ადამიანს ქცევაზე რაიმე პასუხისმგებლობა დაეკისროს, რომ ნებისყოფა ნდომა ან ნდომათა ერთობლიობა იყოს. ნდომა გაცნობიერებული მოთხოვნილებაა. მოთხოვნილებანი ჩვენი სურვილის მიხედვით არ ჩნდება, მათ ცხოვრების პირობები აწარმოებს. ამიტომ ქცევის წყარო რომ მხოლოდ მოთხოვნილება იყოს, იმის გამო, რომ მოთხოვნილებამ მხოლოდ თავის საგანი და თავისი თავი „იციოს“, პიროვნება მის წინ არსებული ზნეობრივი იურიდიული ნორმის შესატყვისი მოქმედების შესრულებას მხოლოდ მაშინ შეძლებს, თუ მას მოცემულ მომენტში შემთხვევით აღმოაჩნდება ისეთი მოთხოვნილება, რომელიც ამ მოქმედებისაკენ უბიძგებს. მაგრამ აღმოაჩნდება თუ არა მას ასეთი მოთხოვნილება, ამაში იგი თვითონ არაა პასუხისმგებელი.

ადამიანის აქტივობის ძირითადი წყარო რომ თანშობილი, მთავითვე სამუდამოდ განსაზღვრული მოთხოვნილებები ყოფილიყო, მაშინ პიროვნების თავისუფლებისა და პასუხისმგებლობის საკითხი უარყოფითად გადაწყდებოდა, რადგან საზოგადოებრივი ცხოვრების კანონები, მორალური და იურიდიული ნორმები, რომელნიც ადამიანს ცხოვრების ასპარეზზე გამოსვლისას მზამზარეული ხედება, მისთვის მუდამ გარეთ მდებარე, მუდამ ჰეტეროგენული მოვლენა

დარჩებოდა და ყოველდღიური ქცევის აქტების მათდანი დაქვემდებარება შეუძლებელი გახდებოდა.

ადამიანს რომ მოთხოვნილება — ნდომა საკუთარი სურვილის მიხედვით უწინდებოდეს, რომ მას შეეძლოს ყოველ კერძო შემთხვევაში თავის თავში იმ ნდომის გამოწვევა, რომელსაც მოისურვებს, რომელიც უნდა რომ ჰქონდეს, სრული უფლება გვექნებოდა, მისთვის მორალური და იურიდიული პასუხისმგებლობა დაგვეკისრებინა და კატეგორიულად მოგვეთხოვა, რომ ყოველ კერძო შემთხვევაში ის მოთხოვნილება, ის ნდომა გამოეწვია თავის თავში, რომლითაც შეპირობებული ქცევის აქტები იურიდიულ და მორალურ ნორმებს ექვემდებარებიან. ასეთ შემთხვევაში პასუხისმგებლობის შესაძლებლობის საკითხი დადებითად გადაწყდებოდა, მაგრამ თავისუფლების საკითხი დადგებოდა ექვის ქვეშ, რადგან პიროვნების ნდომათა ხასიათი გარედან მორალური და იურიდიული ნორმებით განისაზღვრებოდა და თავისუფლებას ფაქტიურად ცხოვრებაში იძულება შეეცვლიდა. მაგრამ საკითხის ასე დაყენების შესაძლებლობა მოხსნილია უბრალოდ იმის გამო, რომ ყველასათვის ცხადია, კაცს არ შეუძლია თავის თავში მოთხოვნილების — ნდომის სურვილის მიხედვით გამოწვევა.

ზნეობრივი და იურიდიული პასუხისმგებლობის ზილება და განხორციელება ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრების ყოველდღიური მოვლენაა. როგორაა იგი შესაძლებელი?

ობიექტურ ღირებულებასთან მიმართებაში, აღზრდისა და გარემოების ზემოქმედების გზით ადამიანს უმუშავდება უნარი, აკეთოს არა მარტო ის, რაც მას უნდა, რისი მოთხოვნილებაც მას ახლა აქვს, არამედ ისიც, რასაც თვითონ მისგან მოითხოვს საზოგადოებრივი ცხოვრება, რასაც რაიმე ღირებულება აქვს, რაც საჭიროა და სასარგებლო, აუცილებელია და მორალურად თუ იურიდიულად სავალდებულო. ეს უნარი, ეს თვისება არის ნებისყოფა, რომელიც მოთხოვნილებებზეც ავრცელებს თავის მოქმედებას და საჭიროების შემთხვევაში მათს შეკავებას ახერხებს.

ამგვარად, მორალური და იურიდიული პასუხისმგებლობა მხოლოდ ნებისყოფის არსებას შეიძლება დაეკისროს, მხოლოდ ნებისყოფა ათავისუფლებს ადამიანს საკუთარი მოთხოვნილებების ტყვეობიდან და საშუალებას აძლევს, ყური დაუგდოს და მიჰყევას იმ მოთხოვნებს, რომელთაც მას, როგორც ადამიანს, ცხოვრება უყენებს. ინდივიდი მხოლოდ იმდენადაა ადამიანი, რამდენადაც იგი მხედველობაში იღებს და აკმაყოფი-

ლებს საზოგადოებრივი ცხოვრების მოთხოვნებს, იცავს და პრაქტიკულად ახორციელებს ზნეობრივ და იურიდიულ ნორმებს, საზოგადოებრივი ცხოვრების საჭიროებისთვის ქმნის, უვლის და ინახავს სულიერ და მატერიალურ ღირებულებებს. ამიტომ ნებისყოფის აქტში პიროვნების ადამიანური ბუნება იშლება და „მე უნდა“ განცდაში ერთსა და იმავე დროს თავისუფლებაც განიცდება და აუცილებლობაც. თავისუფლება განიცდება იმიტომ, რომ ნებისყოფის აქტებში პიროვნების შინაგანი ადამიანური ბუნება იშლება, ხოლო აუცილებლობა განიცდება იმიტომ, რომ პიროვნების არსებობის, პიროვნების ბუნების გაშლის სხვა ფორმა არ მოინახება, პიროვნება თავისი ბუნებით, გარკვეულ ვითარებაში, მიზეზობრივი აუცილებლობით აპირობებს ნებისყოფის აქტებს.

ის გარემოება, რომ ნებისყოფა ნაწარმოებია, ინდივიდის ბუნებაში აღზრდისა და გარემო პირობების ზეგავლენით შექმნილი მოვლენაა. საკმის ვითარებას არ ცვლის. პიროვნება თვითონაა საზოგადოებრივი ცხოვრების პროდუქტი და, ცხადია, სანამ ამ პროდუქტის წარმოება მოხდება, სანამ ეს პროდუქტი გაჩნდება, მანამ მის თავისუფლებაზე ლაპარაკს აზრი არ აქვს. მარქსის შეხედულებით, პიროვნება პერსონიფიკაცია ქმნილი საზოგადოებრივი ურთიერთობაა. მაშასადამე, სადაც ასეთი პერსონიფიკაცია არ მომხდარა, იქ ვერც პიროვნების შესახებ ვილაპარაკებთ და ვერც მისი თავისუფლების შესახებ. ყველაფერი, რაც აღზრდასა და საზოგადოებრივ ცხოვრებას შეუტანია ინდივიდში, რომ ისევ უკან გამოვიტანოთ, პიროვნებას დაეკარგავთ და ხელში ცხოველურ მდგომარეობამდე დასული არსება შეგვრჩება. პასუხისმგებლობის მოთხოვნილებაზე, ნდომაზე, დაფუძნება იმიტომ კი არ ხდება შეუძლებელი, რომ მოთხოვნილება გარე სინამდვილის ზეგავლენითაა ფორპირებული, არამედ იმიტომ, რომ მოთხოვნილება თავისი აწმყოს, თავისი თავის დაკმაყოფილებისთვის საჭირო საგნებისა და მოქმედებების იქით არ „ახედება“ და ყველაფერს უგულებელყოფს.

მოთხოვნილება სუბიექტს მიმართავს მხოლოდ იმ ნივთის სახმარი ღირებულებისაკენ, რომლის მოხმარებაშიაც თვითონაა აღმოცენებული. ამიტომ მოთხოვნილება ერთმნიშვნელოვნად და დაკავშირებული რომელიმე ერთი გარკვეული თვისების მქონე სახმარ ღირებულებასთან. მისთვის ღირებულება მხოლოდ იმას აქვს, რაც მასში დანაკლისის სახითაა ასახული. შიმშილმა საჭეების მეტი არაფერი იცის, მის-

თვის სხვას არაფერს არ აქვს ფასი. იგივე ითქმის სხვა მოთხოვნ-
ნილებების შესახებაც.

ნებისყოფის სუბიექტი არაა ერთი რომელიმე სახის სახმარ-
ღირებულებასთან უპირატესად დაკავშირებული. მისთვის ყოველი
სახმარი ღირებულება, რამდენადაც იგი, საერთოდ, ღირებულებას,
ობიექტურ ღირებულებას, წარმოადგენს, ერთნაირად მნიშვნელო-
ვანია. იგი ემართულია ობიექტურ ღირებულებაზე,
რომელიც საერთოა ყველა სახის სახმარი ღირ-
ებულებისთვის. არჩევანის შემთხვევაში ნებისყოფის სუბიექტი
მხედველობაში ღებულობს ობიექტური ღირებულების სიდიდეს,
რომელსაც ინტელექტის საშუალებით სწვდება მაშინ, როცა მო-
თხოვნილება ყოველთვის მხოლოდ იმ ნივთზე, იმ სახმარ ღირებუ-
ლებაზე ჩერდება, რომლის თვისებებიც მას აკმაყოფილებს.

რა ფსიქოლოგიურ ვითარებაში აქტიურდება ნებისყოფა? რას
ეფუძნება მისი აქტი — გადაწყვეტილება? რა პირობებში ჩნდება
„მე უნდა“ განცდა? აღნიშნული კითხვებით უშუალოდ მივადექით
ნებისყოფის მოტივის პრობლემას. ნებისყოფისა და ნებისმიერი
ქცევის ბუნების გათვალისწინებამ იმდენად ნათლად გვიჩვენა, საით-
უნდა წავმართოთ პრობლემის გადაჭრისათვის საჭირო ცდები,
რომ საკითხი პრინციპში უკვე გადაჭრილად შეიძლება ჩავთვალოთ.

ნ ე ბ ი ს უ ო ზ ი ს მ ო ტ ი ვ ი

§ 1. ნებისმიერი ქცევის მოტივის თავისებურება

იმპულსური ქცევის მიზანი ცხოვრების ბუნებრივ მიმდინარეობაში ესახება ადამიანს ისე, რომ მის მისაღებად საგანგებო ღონისძიება არაა საჭირო. შიშხილი სუბიექტს მოცემული ობიექტური პირობების შესაფერის საკვების მოპოვებისა და მიღების მიზანს გაუჩენს, ხოლო წყურვილი — წყლის შოვნისა და დაღვებისას. ასეთ მიზანს აკვიატებული ხასიათი აქვს: იგი თვითონ ეძალება და ეტანება სუბიექტს, რადგან მას ისეთი ძლიერი სასიცოცხლო პროცესი იქერს და ამაგრებს, როგორიც მოთხოვნილებაა. მოთხოვნილება უნდა აღიკვეთოს, რომ მიზანი, რომელიც მას პასუხობს, უმტკივნეულოდ იქნეს თავიდან მოშორებული. დაუკმაყოფილებელი მოთხოვნილება განუწყვეტელ იმპულსს იძლევა იმისათვის, რომ სუბიექტი შესატყვისი მიზნისაკენ მიიმართოს. როცა მიმდინარე მოთხოვნილების საგანი საძიებელია და მოსაპოვებელი, მოთხოვნილების იმპულსის ზეგავლენით მოქმედებას იწყებს აზროვნება, რომლის წინაშეც მხოლოდ ერთი ამოცანა დგება: გამონახოს ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების გზა. მოთხოვნილების აღმოცენება თავისთავად განსაზღვრავს მიზნის ძირითადს მომენტს — იმას, რამაც მოთხოვნილება უნდა დააკმაყოფილოს. აზროვნებამ უნდა გამოარკვიოს, მოცემულ პირობებში სად და როგორაა შესაძლებელი ამ უკანასკნელის მოპოვება. აზროვნებას აქ მხოლოდ საშუალების პრობლემის გადაჭრა ეკისრება. მას სიტუაციაში ისეთი მომენტები შემოაქვს, რომელნიც მოცემულ შემთხვევაში უშუალო, გრძნობადი კერეტისათვის მიუწვდომელი არიან და რომელთა მხედველობაში მიღების გარეშე ამოცანის გადაწყვეტა შეუძლებელია.

სულ სხვა ფსიქიკურ ვითარებაში ხდება გადაწყვეტილების გამოტანა, ნებისმიერი ქცევის მიზნის მიღება. როგორც ვიცით, ნებისმიერი ქცევის მიზანი არ პასუხობს მიმდინარე მოთხოვნილებას — ამ უკანასკნელთან მას რეალური კავშირი არ აქვს. ამიტომ აწმყოში არსებული მოთხოვნილებანი მასთან ისეთსავე ინდიფერენტულ დამოკიდებულებაში იმყოფებიან, როგორც ყველა მოვლენასთან. მომავალი წლის საზრდოზე ზრუნვის საქმე ისევე ვერაფერს აძლევს ამ წუთში არსებულ შიმშილს, როგორც, მაგ., გაკვეთილების დამზადება — წერა და კითხვა. ამიტომ მომავალი წლის საკვებზე ზრუნვის საქმე ისევე ვერ ნახულობს დღევანდელ შიმშილში სტიმულსა და მხარდაჭერას, როგორც გაკვეთილების დამზადება. აწმყოს მოთხოვნილება ნებისყოფის მიზნის მიღების საქმეში რაიმე დადებითს როლს არ თამაშობს. პირიქით, თუ ნებისმიერი ქცევის რომელიმე რეზულტატი შემთხვევით არ აკმაყოფილებს მას, იგი ცდილობს, თვითონ დაეუფლოს ინდივიდის ფსიქო-ფიზიკურ შესაძლებლობებს, რომ უკანასკნელი ისეთი მოქმედებისათვის განაწყოს, რომელიც მოცემულ პირობებში მას დააკმაყოფილებს. ასეთ პირობებში მოთხოვნილება ნებისმიერი ქცევის მიზნის მიღების გზაზე თვალსაჩინო დაბრკოლებად იქცევა.

ზოგიერთი მკვლევარი ლაპარაკობს სიცოცხლის ზოგადი და განყენებული მოთხოვნილებების შესახებ და მომავალი ცხოვრების უზრუნველყოფასთან დაკავშირებული მიზნის მიღების საკითხის გადაჭრას მათს ნიადაგზე ცდილობს. ზაგრამ ასეთი მოთხოვნილება, თუ მართლა არსებობს იგი, თავს იჩენს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა სიცოცხლის უშუალო მიმდინარეობაში რაიმე საფრთხე გაჩნდება. მაშინ, როცა სიცოცხლე ყოველმხრივ უზრუნველყოფილია, იმის ცნობიერება, რომ შეიძლება მას მომავალში რაიმე საფრთხე მოელოდეს, მოთხოვნილებად არ განიცდება. ცნობიერებიდან, ცოდნიდან აქტივობის იმპულსი არ მოდის. როგორც ი. სეჩენოვი ამბობს, „მხოლოდ გაგება ვერ გახდის ადამიანს მორალურ არსებად“¹. „ცოდნის ათვისება თავისთავად ვერ უზრუნველყოფს ადამიანის პიროვნების ამა თუ იმ თავისებურების გამოვლენას“-ო², — წერს ა. სმირნოვი. ეს აზრები ჩვენს საკითხსაც ეხება. ხშირად გვხვდება ადამიანი, რომელსაც ჯანმრთელობის მდგომარეობის

¹ И. М. Сеченов, Избранные философские и психологические произведения, 1947, гл. 316.

² А. А. Смирнов, Вопросы психологии личности советского школьника, Советская педагогика, 1950, № 2, гл. 73.

გამო მომავალი ცხოვრების კეთილდღეობისათვის ეკრძალება თან-
ბაქოს მოწვევა, მაგარი სასმელების მიღება, მწარე და ცხარე საკვე-
ბის ჭამა, გრილ ამინდში მსუბუქი ტანსაცმლის ტარება და სხვა
ასეთები, მაგრამ იგი მაინც ეწევა თამბაქოს, მაინც ცხარე საკვე-
ბსა და მაგარ სასმელებს ეტანება, არ ერიდება გრილ ამინდში
მსუბუქი ტანსაცმლით სეირნობას, რადგან მისი სიცოცხლის აწმყო
ასეთ მიმდინარეობაში ხალისობს და კმაყოფილდება. სიცოცხლის
აწმყოს არ შეუძლია სხვა სიცოცხლისათვის, საგაისო სიცოცხლი-
სათვის მოიკლოს და დათმოს რაიმე. იგი მხოლოდ იქითაქნ ისწ-
რაფეის, რომ თვითონ იყოს სრული და კმაყოფილებით აღსავსე.

შეიძლება იმაზე მიგვითითონ, რომ ცოცხალ არსებას აქვს საკ-
მაოდ ძლიერი მოთხოვნილება აქტიუობაზე, რომელიც ყველაზე
წმინდა სახით თამაშში იჩენს თავს. ადამიანი მოაზროვნე არსებაა.
მან იცის, რომ მომავლისათვის საზრდოა საჭირო. ამიტომ მას
შეუძლია აქტიუობის მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად უბ-
რალო თამაშის ნაცვლად ისეთი მოქმედებები განავითაროს, რო-
მელიც აქტიუობის მოთხოვნილების დაკმაყოფილების პროცესში
გაისისთვის საჭირო სულიერ თუ მატერიალურ საზრდოს მოგვცემს.
მაგრამ შეუძლებელია აქტიუობის მოთხოვნილებას მომავალი ცხოვ-
რების უზრუნველყოფისათვის საჭირო მიზნების სისტემატური მი-
ღება და განხორციელება დაეყაროს, რადგან, ჯერ ერთი, ობი-
ექტურად ღირებული მიზნის განხორციელებისათვის საჭირო მოქმე-
დება ხშირად ისეთია, რომ იგი არ აკმაყოფილებს მოცემულ
მომენტში არსებული აქტიუობის მოთხოვნილებას. შემდეგ კიდევ,
რაც მთავარია, მოქმედება, რომელიც აქტიუობის მოთხოვნილებას
ემყარება, ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისთანავე წყდება ისე,
რომ ანგარიში არ ეწევა, მიღებული იქნა თუ არა ის შედეგი,
რომელსაც მომავალი ცხოვრებისათვის აზრი და ღირებულება აქვს.
ხშირად ასეთი წყაროდან მომდინარე მოქმედება ობიექტურად
ღირებული პროდუქტის შექმნის შუა გზაზე ჩერდება და შემდეგ
მისი განახლება არც კი ხდება. ერთი სიტყვით, შეიძლება დაბე-
ჯითებით ითქვას, რომ ნებისყოფის მიზნების მიღება-განხორცი-
ელება მიმდინარე მოთხოვნილებებზე არაა დაფუძნებული. იგი არც
ამ მოთხოვნილებებთან უშუალოდ დაკავშირებულ ემოციონალურ
მოდრაობებს ემყარება. ამიტომ შეუძლებელია ნებისმიერი ქცევის
მოტივად მოთხოვნილება ან კიდევ მოთხოვნილების ხვალისდელ
მიმდინარეობასთან უშუალოდ დაკავშირებული რომელიმე მოვლენა -
მივიჩნიოთ.

ფ. ენგელსის აზრით, „საზოგადოების ისტორიაში შეგნებით დაჯილდოებული ადამიანები მოქმედებენ, რომელთაც განსაზღვრული მიზნებისკენ მოსაზრება ან ვნება ამოძრავებს; აქ არაფერი ჰბედა შეგნებული განზრახვის, ნებისყოფით დასახული მიზნის გარეშე“¹. ყველაფერი, რაც ადამიანს სამოქმედოდ იწვევს, აუცილებლად მის თავში ტარდება და მის ნებისყოფას ამოძრავებს². „ნებისყოფა განისაზღვრება ან ვნებათა ლელვით, ან მოფიქრებით“. მაგრამ ის ფაქტორები, რომელნიც, თავიანთი მხრივ, ვნებათა ლელვასა და მოსაზრებაზე მოქმედებენ, სხვადასხვანაირია. ისინი ხან გარეშე საგნებიდან გამოდიან, ხან კიდევ ისეთი სულიერი ზრახვებიდან, როგორიცაა: პატივმოყვარეობა, „აღფრთოვანება ქეშმარიტებისა და სამართლიანობისათვის“, პირადი სიძულვილი ან კიდევ სხვადასხვანაირი ჟინი³. ისტორიის პრობლემების გარკვევის დროს ძველი მატერიალიზმი თავის თავს ღალატობდა, იმიტომ რომ იგი იქ მოქმედ იდეალურ მამოძრავებელ ძალებს უკანასკნელ მიზეზებად თვლიდა, იმის მაგივრად, რომ გამოერკვია, რა იმალება მათ უკან, რა არის ამ მამოძრავებელი ძალების მამოძრავებელი ძალა. „თანმიმდევრობის უქონლობა იმაში კი არ იყო, რომ ძველი მატერიალიზმი იდეალური მამოძრავებელი ძალების არსებობას აღიარებდა, არამედ იმაში, რომ იგი უფრო შორს არ მიდიოდა და ამ უკანასკნელთა მამოძრავებელ მიზეზებს არ არკვევდა“.

აქ მოყვანილი ამონაწერებიდან ჩვენთვის განსაკუთრებით საყურადღებოა ფ. ენგელსის შემდეგი მოსაზრებები: 1) ყველაფერი, რაც ადამიანს სამოქმედოდ აღძრავს, უეჭველად მის თავში გაივლის და მისი ნებისყოფის მიმართულებას განსაზღვრავს, როგორც ცნობიერების ფაქტი; 2) ნებისყოფას მიმართულებას აძლევს ვნებები, ისეთი ემოციური მოძრაობანი, როგორიცაა, მაგ., პატივმოყვარეობა, აღფრთოვანებული სიყვარული, პირადი სიძულვილი, ჟინიანობა, ან კიდევ შეგნებული და მოსაზრებული განზრახვები (überlegungen), 3) ის იდეალური ფაქტორები, რომელნიც ნებისყოფის მიმართულებას განსაზღვრავენ, მოცემული ეპოქის სოციალური ცხოვრების — საზოგადოებრივი ყო-

¹ ფ. ენგელსი, ლუდვიგ ფეიერბახი და კლასიკური გერმანული ფილოსოფიის დასასრული, 1940, გვ. 42.

² იქვე, გვ. 47 (სიზუსტისთვის საჭიროა თარგმანი შედარებულ იქნეს დედანთან).

³ იქვე, გვ. 43.

⁴ იქვე, გვ. 44.

თეორების — კანონზომიერებებითაა განსაზღვრული და, ამდენად, მეორად, ანუ ნაწარმოებ, მოვლენას წარმოადგენენ. ამიტომ შეუძლებელია, ისინი ისტორიის პირველ მამოძრავებელ მიზეზებად მივიჩნიოთ.

ისტორიის მამოძრავებელი პირველი მიზეზების ბუნებისა და მოქმედების კანონზომიერების გამოკვლევა ისტორიული მატერიალიზმის საქმეა; იგი ფსიქოლოგიის კვლევის სფეროში არ შედის. ფსიქოლოგიამ უნდა შეისწავლოს ამ პირველი ისტორიული მიზეზის ნიადაგზე¹ ცალკე ინდივიდში აღმოცენებული ქცევის მამოძრავებელი ძალების ფსიქოლოგიური ბუნება და მოქმედების კანონზომიერება. მანვე უნდა გვიჩვენოს მათი ამ პირველადი ისტორიული მიზეზებიდან აღმოცენების ფსიქოლოგიური პროცესი.

ზემოთ მოყვანილ ამონაწერებში ნებისყოფის ტერმინი ფ. ენგელსის მიერ იხმარება ფართო მნიშვნელობით და აღნიშნავს ნდომას, ანუ მისწრაფებას, საერთოდ. ფილოსოფიაში ეს ტერმინი, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, უფრო ხშირად, ფართო მნიშვნელობით გვხვდება. ენგელსი რამდენჯერმე იმეორებს, რომ ნებისყოფა ან ენებითაა განსაზღვრული, ან კიდევ შეგნებული და მოსაზრებული განზრახვით. ამით იგი ფართო მნიშვნელობით გაგებული ნებისყოფის მოვლენებს ორ, ერთიმეორისაგან არსებითად განსხვავებულ ჯგუფად ყოფს. სახელდობრ: 1) ნებისყოფად, რომელიც ენებით, ანუ ემოციური ფაქტორებით, არის განსაზღვრული და 2) ნებისყოფად, რომელსაც შეგნებული და მოფიქრებული განზრახვა განსაზღვრავს. რადგან ყველაფერი, რაც ადამიანს სამოქმედოდ აღძრავს, „უსათუოდ მის თავში გაივლის და ცნობიერდება“, უკანასკნელს არც პირველია მოკლებული და არც მეორე. ამიტომ „შეგნება და მოფიქრება“ აქ ცნობიერებას არ უდრის.

ნებისყოფის ფსიქოლოგიური ბუნებისა და მისი მოტივების თავისებურებების გათვალისწინება კერძო მეცნიერების, ფსიქოლოგიის, საქმეა და ამიტომ, ცხადია, რომ ფ. ენგელსი, რომელიც საზოგადოების ისტორიული განვითარების ზოგადი კანონზომიერების კვლევა-ძიებით იყო დაინტერესებული, ამ საკითხზე არსებითად ვერ შეჩერდებოდა. მაგრამ ის მოსაზრებები, რომელიც მან ამ მიმართულებით მოგვცა, გვიჩვენებს, საით უნდა წარიმართოს ფსიქოლოგიური კვლევა-ძიება.

როგორც აღრე ვნახეთ, ენებით და, საერთოდ, მოთხოვნილებებთან დაკავშირებული ემოციური აღძვრებით იმპულსური ქცევაა განსაზღვრული. „შეგნებული და მოფიქრებული განზრახვები“

განსაზღვრავენ ნებისმიერ ქცევას, ამ სიტყვის ვიწრო მნიშვნელობით, რომლითაც ეს ტერმინი ფსიქოლოგიურ მეცნიერებაში უნდა იხმარებოდეს.

ი. მ. სეჩენოვი გამოკვლევაში — „თავის ტვინის რეფლექსები“ ნებისყოფისა და ნებისმიერი ქცევის უალრესად საყურადღებო ფსიქოლოგიურ დახასიათებას იძლევა. იგი ამტკიცებს, რომ ნებისმიერი მოძრაობა თავისი ფიზიოლოგიური საფუძვლებით ისევეა ჩართული ნერვული სისტემის მატერიალურ მოვლენათა მიზეზობრივ მიმდინარეობაში, როგორც ადამიანის ყველა სხვა სახის მოძრაობა. ამიტომ ინდეტერმინიზმი ყალბ იდეალისტურ მოძღვრებას წარმოადგენს. აღნიშნული მოსაზრების შემოწმებას სეჩენოვი განზრახ ისეთი ქცევის აქტებზე ახდენს, რომლებშიც ნებისყოფა ყველაზე წმინდა სახით, ყველაზე გამოკვეთილად იჩენს თავს. ასეთი ქცევის აქტებს იგი, თვითდაკვირვების მონაცემების საფუძველზე, შემდეგი ფსიქოლოგიური ნიშნებით ახასიათებს: ნებისმიერ „მოქმედებას საფუძვლად არ უდევს შესამჩნევ გრძნობადი ალგზნება“. იგი „განისაზღვრება მხოლოდ ყველაზე მაღალი ფსიქიკური მოტივებით, ყველაზე განყენებული წარმოდგენებით“. „გარეგანი აქტის დაწყების დრო, თუ მისი ფსიქიკური მოტივი არ არის გართულებული ვნების ელემენტით, დამოკიდებულია ადამიანის ნებისყოფაზე“. „უალრესად ნებითი მოძრაობანი ხშირად ეწინააღმდეგებიან თავდაცვის გრძნობას. ისინი მიზანშეწონილნი არიან მხოლოდ განსაზღვრული ფსიქიკური მოტივის თვალსაზრისით“. „ცალკეული ნებითი მოძრაობის რიგებად დაჯგუფებას განაგებს ნებისყოფა (თვითცნობიერების მიხედვით). პირობა აქაც იგივეა — ფსიქიკური მოტივი ან უნდა იყოს გართულებული ვნებიანობით“. „ნებითი მოძრაობა მუდამ ცნობიერია“¹.

ნებისმიერი ქცევის მოტივების თავისებურებათა გასაგებად განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს დებულებებს: ნებისმიერი მოქმედება არ არის ვნებით — გრძნობისებური განცდებით შეპირობებული, „ნებელობის შემთხვევაში აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსი კი არ არის მოქმედების თუ ქცევის წყარო, არამედ სულ სხვა რამ, რაც შეიძლება ზოგჯერ ეწინააღმდეგებოდეს კიდევ მას“². ნებისყოფის ბუნების გათვალისწინებამაც გვიჩვენა, რომ

¹ ი. მ. სეჩენოვი, თავის ტვინის რეფლექსები. სახელგამი, თბილისი, 1949, გვ. 50—51.

² დ. უხიძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, გვ. 144.

ვნებებები — ემოციური ხასიათის განცდები და მოთხოვნილებანი ნებისყოფისათვის ჰეტეროგენულ მოვლენებს წარმოადგენენ და ამიტომ, ცხადია, ისინი მისი მოტივები არ შეიძლება იყოს.

რა ბუნების არიან ნებისმიერი ქცევის მოტივები, რა ხიდაგზე წარმოებს გადაწყვეტილების — ნებასიერი ქცევის მიზნის მიღება? გაეარჩიოთ ნებისმიერი ქცევის რამდენიმე მაგალითი.

1. ეთქვათ, თამბაქოს ძლიერი მოთხოვნილება მაქვს, ძალიან მინდა მოვწიო პაპიროსი, მაგრამ უარს ვამბობ, რადგან დადასტურდა, რომ თამბაქო ჩემი ჯანმრთელობისათვის განსაკუთრებით მავნებელია.

2. ჯერჯერობით ტკივილები არ მაწუხებს, მაგრამ ექიმის დასკვნით აუცილებელია, მძიმე ოპერაცია გავიკეთო, რომ სიცოცხლე საფრთხეში არ ჩავადგო. მეც გადაწყვეტიტე ასე მოვიქცე.

3. ჩემი შემდგომი მუშაობის წარმატებისათვის აუცილებლად საჭიროა, ვაცოდე ინგლისური ენა, რომლის შესწავლაც ჩემგან მთელი წლის სისტემატურ დაძაბულ მუშაობას ითხოვს. მიზნად დავისახე, რაც უნდა დამიჯდეს, ეს ამოცანა გადავჭრა.

4. გზაში შემთხვევით წავაწყდი ხანძარს: სახლს ცეცხლი მოსდებია და იწვის. შიგ დარჩენილა პატარა ბავშვი, რომელსაც დალუპვა ელის. ჯერჯერობით ისეთი არაფერ ჩანს, რომ ბავშვის გადასარჩენად რაიმე ზომების მიღება შეძლოს. დრო არ ითმენს. სხვა გზა არაა, მოსალოდნელი ხიფათისა და ძლიერი შიშის მიუხედავად, გადავწყვეტიტე, სახლში შევიდე და ბავშვის გადარჩენა ვცადო.

5. მთელი ღამე გზაში ვიყავი ისე, რომ თვალი არ მომიხუტაქვს. ახლა ძილსა და მოსვენებას არაფერი მირჩენია. ამის უფლებაც მაქვს, მაგრამ დღეს რომ სამსახურში არ გამოვცხადდე, შეიძლება საერთო საქმე გაფუტდეს, დაწესებულება დაზარალდეს. ამიტომ ძილსა და მოსვენებას ისევ სამსახურში წასვლას ვარჩევ.

6. სერიოზული კრიტიკის საგანი გავხდი. აკრიტიკებენ ჩემს საქმიანობას, ჩემი პიროვნების ნაკლოვან მხარეებს. ვგრძნობ ჩემში კრიტიკის წინააღმდეგ მიმართულ იმპულსს. პატივმოყვარეობის გამო საკუთარ თავსაც არ მინდა გაუფელაენო, რომ ჩემი ქცევა არაა ისეთი, როგორიც უნდა იყოს, რომ ჩემს პიროვნებას შესაძინევი ნაკლი აქვს. მით უმეტეს მწვავედ ხედება გულს ყველა ამის საზოგადოების წინაშე გამოტანა. უშუალო განცდაში თავი რაღაც შევიწროებულად, დამცირებულად, განადგურებულად მეჩვენება. ძლიერდება იმპულსი, რომელიც იკითკენ მიბიძგებს, რომ თავი

„ვინართლო“ და ამით შექმნილი მძიმე სუბიექტური მდგომარეობიდან გამოვიდეთ. მაგრამ აღნიშნულ იმპულსს ვძლევ. აწმყოს მომენტალურ განცდებზე მალა ვდგები და საქმისათვის, სამართლიანობისათვის, მორალური ღირსების დაცვისათვის ქეშმარიტი კრიტიკის შესახვედრად მივდივარ და თვითონ ვაქცევ ჩემს თავს, ჩემს საქმიანობას მკაცრი ობიექტური კრიტიკის საგნად.

უდავოა, რომ ყველა აღნიშნულ შემთხვევაში ნებისმიერი ქცევის აქტებთან გვაქვს საქმე; აქტივობა ყველგან ობიექტურად ღირებულ მიზანზეა მიმართული. რა შეადგენს ასეთი ქცევის აქტების მოტივს?

ინდივიდს, როგორც პიროვნებას, როგორც ადამიანს, როგორც გარკვეული კოლექტივისა და საზოგადოების წევრს, ყოველ ცალკე შემთხვევაში, სოციალური ცხოვრების ობიექტური პირობები უყენებს განსაზღვრულ მოთხოვნებს, რომლებიც მის წინაშე დგება საპირობის, ვალდებულებებისა და აუცილებლობის სახით. სიტუაცია, რომელიც აქ, ჩვეულებრივ, მოცემულია იდეურად — აზრის ფორმაში, თითქოს პირდაპირ ეუბნება ნებისყოფის სუბიექტს: შენი მომავალი ცხოვრებისათვის, იმ ადამიანისათვის, რომელიც შენი სახით ხვალ და ზეგ იარსებებს, საჭიროა, პაპიროსის წევა მიატოვო, ოპერაცია გაიკეთო, ინგლისურ ენას დაეუფლო. შენ, მართალია, ახლა დაღლილი ხარ, ძილი და დასვენება გინდა, მაგრამ ვალდებული ხარ, სამსახურში გამოცხადდე, რომ საერთო საქმე არ დაზიანდეს. ცეცხლმოკიდებულ სახლში შესვლა სახიფათოა, მაგრამ ბავშვს დალუპვა მოელის. შენ შეიძლება გადაარჩინო მისი სიცოცხლე. თუ დაუყონებლივ სათანადო მოქმედებას შეუდგები. როგორც ადამიანს, როგორც მოქალაქეს, უფლება არ გაქვს, უარი თქვა ასეთ რამეზე. კრიტიკა და თვითკრიტიკა ადამიანის სულიერი ზანჯის ოპერაციას ახდენს. მას წარმავალი, მაგრამ ზოგჯერ უაღრესად მწვავე ფსიქიკური ტკივილები ახლავს თან. სამაგიეროდ ასეთი ოპერაცია ადამიანის სულიერ გაჯანსაღებასა და მორალურ გაწმენდას იწვევს. იგი აკეთალშობილებს პიროვნებას, ზრდის მის სოციალურ ღირებულებას. ამიტომ კრიტიკა და თვითკრიტიკა, თავის დროზე, ისევე საჭიროა და აუცილებელი, როგორც სხეულის ოპერაცია ზოგიერთი ფიზიკური დაავადების დროს. ასეთ შემთხვევაში პიროვნების წინაშე დგება ვალდებულება: მორალური ქეშმარიტებისათვის, საქმის ობიექტური საპირობისათვის ყალბი თავმოყვარეობა — პატივმოყვარეობა დაიმორჩილოს და თავისი თავი

და თავისი მოქმედება ობიექტური ღირებულების თვალსაზრისით განსაჯოს და შეაფასოს.

ნებისყოფის სუბიექტი იმას აკეთებს, რაც მისი ხვალისდელი პიროვნების, მისი კოლექტივის, მისი კლასისა და მთელი საზოგადოების მატერიალური და სულიერი ცხოვრებისათვის საჭიროა და ღირებული, რაც მას, როგორც სოციალურ არსებას, როგორც პიროვნებას, მოეხოფება. ამიტომაც, რომ ნებისყოფის აქტი განსაკუთრებული სიძნადით „მე უნდა გავაკეთო“-ს ცნობიერებაში განიცდება. მე უნდა გავაკეთო ის, რასაც ჩემგან — ნებისყოფის სუბიექტისგან — მოცეწული სიტუაცია მოითხოვს.

ზემოთქმულიდან ცხადი უნდა იყოს, რომ ნებისმიერი ქცევის მოტივებს წარმოადგენენ ნივთიერ და სულიერ ღირებულებათა შექმნის, დაცვისა და შენახვის საჭიროებანი, რომელთაც ყველა კერძო შემთხვევაში მოთხოვნების სახით უყენებს სუბიექტს მის წინ წარმოსახვის ფორმაში გაშლილი ღირებულებების იდეური სიტუაცია. ინდივიდი, რომელსაც ნებისყოფა არ აქვს, ამ მოთხოვნებს არ უსმენს და საჭიროებას, როგორც ასეთს, არ განიცდის მაშინაც კი, როცა მას, ასე თუ ისე, მაინც ხედავს გონების თვალთ. საჭიროების ცნობიერება მხოლოდ ნებისყოფასთან მიმართებაში იღებს მოტივის ფუნქციას. ნებისყოფის მიზანი, გადაწყვეტილება, მხოლოდ მის საფუძველზე მიიღება.

ყველაფერი, რაც ღირებულია, საჭიროა და რაც საჭიროა, ღირებულია. ამიტომ შეცდომა არ იქნება, თუ ვიტყვით: ნებისყოფის მოტივაა ღირებულება. მაგრამ „საჭიროებას“ მაინც აქვს ერთგვარი უპირატესობა: მას თითქოს ორი პოლუსი აქვს. ერთით იგი ღირებულებისკენაა მიმართული, ხოლო მეორეთი — აქტივობისაკენ. ამიტომ ნებისყოფის მოტივის „საჭიროების“ ტერმინით აღნიშვნა შეიძლება უფრო ხელსაყრელი იყოს.

ყველაზე გავრცელებული შეხედულების მიხედვით მოტივის ძირითადი ფუნქციაა ინდივიდის სამოქმედოდ აღძვრა, სუბიექტის მხრიდან ქცევის აქტების მიზეზობრივი შეპირობება. ამ შეხედულების მიხედვით ნებისყოფის ფუნქცია მოტივს აქვს მიწერილი, მოტივზეა გადატანილი, რის გამოც თვითონ ნებისყოფა უფუნქციოდ, უსაქმოდ რჩება. ამიტომაც, რომ ნებისყოფის ფსიქოლოგიაში ქცევის მთელი სიმძიმე მოტივს აწევს, ხოლო თვითონ ნებისყოფა არ ჩანს.

მოტივს ძალა არ აქვს. მას არ შეუძლია ქცევის აქტების აღ-

ძვრა — მოქმედების მიზეზობრივი შეპირობება, თუნდაც მარტო იმის გამო, რომ იგი აზრის ფორმაში მოცემული ცნობიერების ფენომენია. ინდივიდს სამოქმედოდ იმპულსური ქცევისათვის მოთხოვნილება აღძრავს, ხოლო ნებისმიერი ქცევისათვის — თვით ქცევის სუბიექტი, რომელსაც პირობით შეიძლება ნებისყოფა ეწოდოს. ამ აზრს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ნებისყოფასა და ნებისმიერი ქცევის მოტივის თავისებურებათა გათვალისწინებისათვის. ვინც მოტივს აღძვრის ფუნქციას აწერს და ქცევის მოტივად თვლის, მას ნებისყოფა ეკარგება მხედველობიდან და ნებისმიერ და იმპულსურ ქცევათა შორის არსებული საზღვარი და განსხვავება შეუღწეველი რჩება.

საპირობება განიცდება მსჯელობაში, რომელიც იდეურ სიტუაციაში მოცემულ ღირებულებათა შეფასებას ახდენს და ნებისყოფის სუბიექტს უჩვენებს, მოცემულ ვითარებაში რისი გაკეთებაა საჭირო, ღირებული. ნებისყოფა გადაწყვეტილების გამოტანის დროს ემყარება საპირობების, ღირებულების ცნობიერებას. ეს უნდა ჰქონოდა ფ. ენგელს მხედველობაში, როცა ამბობდა: ნებისყოფა „წოდებოდა“ განისაზღვრებაო. ზოგი მკვლევარი, როგორც ეს აღრე ვნახეთ, მთელ ყურადღებას ამ მომენტზე ამახვილებს და ამის გამო ერთმანეთისაგან ვერ არჩევს ნებისყოფასა და ინტელექტს, ნებისყოფისა და ინტელექტის მოვლენებს.

ნებისყოფას საკუთარი ფსიქო-ფიზიკური აპარატი არ აქვს. იგი იმ შესაძლებლობით, იმ საშუალებებით აქტივობს, რომელიც საერთოდ პიროვნებას გააჩნია. ამ შესაძლებლობათა შორის ინტელექტიცაა. როცა ცხოვრების ბუნებრივ მიმდინარეობაში სუბიექტის ობიექტური ღირებულების მეოხე ქცევის განხორციელების შესაძლებლობის წინაშე დგება, ნებისყოფა აღძრავს აზროვნების პროცესებს და ლოგიკური საშუალებებით ასაბუთებს გარკვეული მიზნის მიღებისა და განხორციელების საპირობებას. თვითონ ნებისყოფა ვერაფერს დაასაბუთებს. მაგრამ თავისთავად არც აზროვნება გაიშლება ობიექტური ღირებულებისა და საპირობების შეაახებ მსჯელობაში, თუ იგი ნებისყოფამ არ აღძრა და მიმართა აქტივს. აზროვნება, როცა მას ნებისყოფა აღძრავს და მართავს, ერთსა და იმავე დროს ნებისყოფის აქტივობაცაა და ინტელექტის აქტივობაც. ნებისყოფა (ნებელობის სუბიექტი) იქვემდებარებს, აღძრავს და მართავს აზროვნებას, ხოლო თვითონ აქტიურად ემორჩილება და მიჰყვება მის მიერ ნაჩვენებ გზას დაახლოებით ისე, როგორც ღამით მოგზაური ანთებს და მართავს ფანარს, რომ

მის სინათლეზე უკეთესი გზა ნახოს, ხიფათს აცდეს და მშვიდობით იაროს. ნებისმიერი ქცევის მთელი სიტუაცია, მიზნისა და საშუალებების მიმართება, ბუნება და ღირებულება, მხოლოდ ინტელექტუალური ფანრის შუქზე ჩანს. ნებისყოფა ინტელექტუალური ფანრით დაეძებს მოტივს, რომელსაც მოცემულ სიტუაციაში მისი აქტივობა უნდა დაეფუძნოს.

მოტივი არაა ინტელექტუალური პროცესი, მაგრამ ნებისყოფის სუბიექტი მას მხოლოდ აზროვნების პროცესში სწვდება, რადგან მხოლოდ აზროვნების პროცესებში იშლება ნებისყოფის სიტუაცია: მოთხოვნილებების, მოთხოვნილებათა საგნების, მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისათვის საჭირო საშუალებების იდეები, ღირებულებები და მათ შორის არსებული მიმართებანი. მოტივს ნებისყოფის ბუნება აქვს. ნებისყოფა იმ ობიექტურ მოვლენათა გაპიროვნებაა ინდივიდში, რომელთა ცნობიერება შემდეგ ნებისყოფის მოტივის როლში გამოდის.

ნებისყოფასა და მის მოტივს შორის ისეთივე ისტორიული დამოკიდებულებაა, როგორიცაა მოთხოვნილებასა და მის საგანს შორის. მაგრამ მოთხოვნილება კონკრეტული შინაარსის საგნებსა და მოვლენებს გულისხმობს, მაშინ როცა ნებისყოფა აბსტრაქტულ მოვლენაზე — საერთოდ ღირებულებაზე, საჭიროებაზე — არის ფიქსირებული და ამიტომ ყველა მოთხოვნილების საგანთა სფეროს სწვდება. იმის გამო, რომ მოტივს ნებისყოფის ბუნება აქვს, ნებისყოფის სუბიექტი მას განიცდის, როგორც სიტუაციის მოთხოვნას: შესრულებული იქნეს საჭიროდ და ღირებულად მიჩნეული ქცევა.

ცხადია, იქ, სადაც ნებისყოფას არ აქვს ადგილი, საჭიროების ცნობიერება, რომელიც შეიძლება ინტელექტზე თეორიული მოთხოვნილების იმპულსის ან სხვა პირის ნებისყოფის ზემოქმედების შედეგი იყოს, მოტივის ფუნქციას არ იღებს თავის თავზე და რჩება, როგორც უბრალო აზრი, უბრალო მსჯელობა.

ნებისყოფა და მისი მოტივი ერთიანია: არ ფუნქციობს ნებისყოფა მოტივის გარეშე და მოტივი ნებისყოფის გარეშე. მოტივისა და ნებისყოფის ერთიანობა უფრო ნათლად წარმოგვიდგება, თუ გავითვალისწინებთ, რა ნიადაგზე ხდება ნებისყოფის ფორმირება. მაგრამ ნებისყოფის ფორმირების საკითხზე აქ არსებითად ვერ შევჩერდებით. მივუთითებთ მხოლოდ ზოგიერთ მომენტზე, რომელიც ჩვენი საკითხის გარკვევაში ერთგვარ დახმარებას გაგვიწევს.

მოზარდის ნებისყოფის ჩამოყალიბების საქმეში თვალსაჩინო

როს ასრულებს სკოლა, სადაც სწავლება კომუნისტური საზოგადოების მშენებლობის ამოცანებთან დაკავშირებით მიმდინარეობს. აქ მოზარდი ყოველი ცალკე მეცნიერული დისციპლინის სწავლის პროცესში ჩვენი ხალხის დიდ საქმეს უკავშირდება, ჩვენი ქვეყნის წინაშე დასმული ამოცანები ობიექტურ ღირებულებას განიცდის და მიღებული ცოდნის საფუძველზე საკუთარი ცხოვრების მიზნებს ამ ამოცანების მიმართულებით ისახავს. აღზრდის ბევრსაზრისით განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ისტორიისა და ლიტერატურის გაკვეთილებს. ისტორიის გაკვეთილზე მოზარდი ეცნობა ადამიანებს, რომლებმაც უარი თქვეს პირადს ბედნიერებაზე და მთელი სიცოცხლე მაღალი ღირებულების მიზნების განხორციელებას — ხალხის და ქვეყნის კეთილდღეობის საქმეს მოახმარეს. სამოქალაქო და სამამულო ომების ისტორია, კომუნისტური პარტიის მთელი ისტორია ახალგაზრდობას თვალწინ უშლის ამ ადამიანთა ცხოვრების ძნელ, მაგრამ მიმზიდველ გზასა და იმ ობიექტურ ღირებულებებს, რომელთათვისაც ეს ადამიანები იბრძოდნენ და რომლის გამოც ისინი ახლა ასე ამაღლებული მოჩანან. ამ მომენტში მოზარდს ავიწყდება ყოველდღიური წვრილმანი ინტერესები და აქტიურად მიიმართება განცდილი ობიექტური ღირებულებებისაკენ. ასეთი განცდის პროცესში ისახება, მაგრდება და ვითარდება ნებისყოფის სუბიექტი.

ლიტერატურა კიდევ მეტ შესაძლებლობას იძლევა ამ მიმართულებით. მასში დიდი იდეებისათვის მებრძოლ ადამიანთა ცხოვრება ცოცხალ სახეებში, გრძნობადი ქვრეტის ფორმაში არის შოცხებული. როცა მოზარდი მხატვრული ნაწარმოების კითხვას იწყებს, თავის თავად ღვება ასეთი ადამიანის მხარეზე: მისი ცხოვრებით ცხოვრობს, მისი მისწრაფებებით ივსება, მისი წარმატებებით ხარობს და მარცხით იტანჯება. მისი მოქმედების მიზანს საკუთარი მიზნის მსგავსად განიცდის და ყველაფერი, რაც გმირს ამ მიზნის განხორციელებაში ხელს უშლის, მის მიერ მტკიცხეულად განიცდება. უკანასკნელ გვერდს ჩაიკითხავს, წიგნს დახურავს და გრძნობს, რომ ამ წუთში აღარ არის ის, რაც კითხვის დაწყებამდე იყო. ახლარაღაც მაღალზე, რაღაც ისეთ ღირებულებაზე არის მიმართული, რომელთან შედარებითაც მისი ყოველდღიური მოთხოვნები და მისწრაფებანი უმნიშვნელო რამედ მოჩანს. ფაქტების „ახალგაზრდა გვარდიის“ წაკითხვის შემდეგ მოზარდის ცნობიერებას დიდხანს არ შორდება ის იდეალები, რომელთათვისაც კრასნოდონელი კომკავშირელები იბრძოდნენ, რომელთაც ამდენი ღამა და წარბატი სიცოცხლე შეეწირა.

ისტორია და ლიტერატურა მაინც თხრობაა იმ ადამიანთა შესახებ, რომელთაც თავიანთი ცხოვრების მიზნები ეთიკურ ღირებულებათა მიმართულებით დაუსახავთ და ზთელი თავისი ცხოვრება ამ მიზნების განხორციელებისთვის დაუშორჩილებიათ. სცენასა და იკრანზე ასეთი იდეები განზრახაა წარმოდგენილი წინა პლანზე, ადვილად განსაცდელ ფორმაში. ამ იდეებისათვის შებრძოლი ადამიანები აქ ხორცშესხმული გამოდიან და მათი ცხოვრებისა და ბრძოლის რეალურ მიმდინარეობას უშუალოდ განიცდის მოზარდი. ახლა იგი პირდაპირ თვალში უცქერს მის საყვარელ გმირებს და მათი ნათელი მიზნებით იმსკვალება, მათი ბრძოლის ცეცხლით ინთება. იგი მზადაა, შეებრძოლოს ყველა იმ სიძნელეს, რომელნიც ამ ადამიანებს მიზნის განხორციელებაში წინ ელბეზებათ; შურიტ, ღვარძლითა და ავი ვნებებით შეპყრობილ პირებს, რომლებიც ხელს უშლიან დიდი ღირებულების მიზნების განხორციელების საქმეს, როგორმე მისწვდეს და გზიდან გადააყენოს. თეატრიდან გამოდის აწმყოს წარმავალ ინტერესებზე თვალსაჩინოდ ამაღლებული და თან მოაქვს დიდი იდეები. რომლისთვისაც იქ ისე გაბედულად და გაუტყებლად იბრძოდნენ. ნათლად განიცდის, რომ მას ასლა რაღაც მაღალი და კეთილშობილური შეემატა, რომ იგი ახლა სხვა დროზე უფრო მეტადაა მზად გააყეთოს რაიმე საჭირო და მნიშვნელოვანი ხალხისთვის, ქვეყნისთვის, კულტურისთვის.

მოზარდის გარშემო მცხოვრებ ნამდვილ ადამიანთა მოქმედება ამ მხრივ მეტ შესაძლებლობას იძლევა, მაგრამ ამაზე ნულარ შეეჩერდებით. რაც ითქვა, იქედან ჩვენთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ისაა, რომ მაღალი ეთიკური ღირებულების მიზნებისა და ქცევის აქტების გაცდა უკვალოდ არ იკარგება. იგი ინდივიდში ტოვებს ერთგვარ „დანალექს“, რომელიც ნებისყოფად კრისტალდება, ნებისყოფის სუბიექტად ფორმდება. ჩვენში დღეს ბევრია ახალგაზრდა, რომელსაც თავის ცხოვრების იდეალად გაუხდია კორჩაკინი, მერესიევი, კოსმოდემიანსკაია და სხვა დიდი და მაღალი ნებისყოფის ადამიანები და ცდილობს მათ ღაემსგავსოს.

ამგვარად. ცხოვრების გარკვეული პირობები, ობიექტურ ღირებულებებს ინდივიდში ნებისყოფად აკრისტალეზს, ასაგნებს და ამ გზით ქმნის ნებისყოფის სუბიექტს, რომელიც შემდეგ იმავე ობიექტურ ღირებულებებთან დაკავშირებულ საქმის ვითარებას საკუთარი ქცევის მოტივად იხდის.

მოტივი ფუნქციონალური ხასიათის ცნებაა. იგი მხოლოდ მოტივაციის პროცესში არსებობს. ამიტომ მის თავისებურებას ყველაზე კარგად ამ პროცესში შეიძლება მივწვდეთ.

§ 2. მოტივაციის ფორმები — გადაწყვეტილების მიღების ფსიქოლოგიური პირობები

მკვლევართა ერთი ნაწილის აზრით, ნებელობა არჩევანში გამოიხატება, სადაც არაა არჩევანი, იქ არც ნებელობაა. ეს შეხედულება არაა სწორი. ნებელობა უსათუოდ არ გულისხმობს ორი ან რამდენიმე შესაძლო ქცევიდან ერთის ამორჩევას. ნებისყოფის სპეციფიკური არსი ამაში არაა. შეიძლება სუბიექტის წინაშე იდგეს საკითხი მხოლოდ ერთი ქცევისა, რომლის მიღება და განხორციელება მთლიანად ნებისყოფაზე იქნება დამოკიდებული და, პირიქით, ისიც შეიძლება, რომ მრავალი შესაძლო ქცევიდან, რომელიც სუბიექტის წინაშე დგას, არც ერთი არ იყოს ნებისყოფის საქმე. ნებისმიერ ქცევას აქვს მტკიცედ განსაზღვრული ფსიქოლოგიური სტრუქტურა. მას მრავალი შესაძლო ქცევიდან ამორჩევის შემდეგ მიიღებს სუბიექტი, თუ პირდაპირ. სხვა რომელიმე ქცევასთან მიმართების გარეშე, სულ ერთია, იგი მაინც ნებისმიერი ქცევაა, ხოლო სუბიექტი, რომელიც მას ღებულობს, ნებისყოფის სუბიექტია.

მკვლევართა მეორე ნაწილი ფიქრობს, რომ ნებელობა მოცემულია გადაწყვეტილების აქტში, რომლის მომზადების პერიოდი თავის მხრივ ორ საფეხურად — არჩევანად და მოტივაციად — იყოფა. არჩევანი ინტელექტუალური პროცესია, ხოლო მოტივაცია — ვოლიტური. არჩევანის საფეხურზე მიზანშეწონილი ქცევის მონახვა, შერჩევა ხდება აზროვნების საშუალებით. მოტივმა ამორჩეული ქცევა უნდა მიაღებინოს სუბიექტს, მოტივაციის საფუძველზე გადაწყვეტილების აქტი უნდა განხორციელდეს. ამ შეხედულებაზე ჩვენ გაკვრით აღრეც გვქონდა ლაპარაკი. ახლა საკიროა სხვა მხრიდანაც შევხედოთ მას.

ცხადია, რომ „მიზანშეწონილი ქცევის მონახვა საეხებით იმაზე დამოკიდებული, თუ რამდენად სწორია აზროვნება“¹, მაგრამ ისიც უდავო უნდა იყოს, რომ თვითონ ინტელექტი თავისთავად არ აღიძვრებოდა ქცევათა ღირებულების შესაფასებლად და უფრო მიზანშეწონილი, უფრო ღირებული ქცევის შესარჩევად, რომ იგი ნებისყოფის სუბიექტს არ წარემართა აქეთკენ. უფრო მიზანშეწონილი, საკირო და ღირებული ქცევის შერჩევა ვოლიტური პროცესიცაა. მოვლენა, რომელმაც მოტივის ფუნქცია უნდა შეასრუ-

¹ დ. უხნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია. გვ. 165.

ლოს, ამ პროცესში უკვე არსებობს. შეასრულებს თუ არა იგი ამ ფუნქციას, ეს იმაზეა დამოკიდებული, თუ რა მდგომარეობაშია მოცემული ინდივიდის ნებისყოფა, რამდენად ახერხებს იგი აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსებზე ამაღლებისა და ქცევის საშუალებების ხელში აღებას¹. ნებისყოფის სუბიექტისთვის არჩევანი და მოტივაცია არაა ორი სხვადასხვა რამ. იგი იმას აკეთებს, რაც უფრო მიზანშეწონილი და საჭიროა. მიზანშეწონილად მიჩნეული ქცევა „ცივად“ ეჩვენება და სამოქმედოდ არ იწვევს კაცს, რომელსაც ნებისყოფა იმისათვის ეყო, რომ ქცევის საჭიროების დასასაბუთებლად აზროვნება აემუშაებინა, მაგრამ იმისათვის არ ყოფნის, რომ ამ ქცევის განხორციელება აილოს თავის თავზე. პირველი, ცხადია, გაცილებით უფრო ადვილი საქმეა, ვიდრე მეორე.

ლოთი, რომელიც ღვინის მოთხოვნილებითაა მთლიანად შეპყრობილი, არ ფიქრობს, რომ მისთვის სჯობს, ღვინოს თავი დაანებოს და საკუთარი პიროვნების, ოჯახისა და ქვეყნის საჭიროებაზე იზრუნოს; საკითხს რომელი ქცევა ჯობს მისთვის, იგი საერთოდ არ აყენებს. როცა ლოთი რაიმე ფაქტორის ზეგავლენით ამ მოთხოვნილების ტყვეობისაგან დროებით, ნაწილობრივ მაინც თავისუფლდება და მასში ნებისყოფის სუბიექტი იღვიძებს, იგი საჭიროებაზე აზროვნებას იწყებს და პრაქტიკულ ნაბიჯსაც დგამს მისკენ. მაგრამ მალე ხელახლა მოაწყდება აქტუალური მოთხოვნილების ნამქერი, რომელიც მოუმაგრებელ ნებისყოფასა და მის მიერ ძლივ-ძლივობით აღძრულ პროცესებს წაღეკავს და ნებისყოფის მიმართულებით ყველაფერს დაეიწყებას მისცენს.

ნებისყოფის სუბიექტი ყველა საშუალებას იყენებს მოცემულ სიტუაციაში საჭირო ქცევის გამოსარკვევად და გასახორციელებლად, მაგრამ იქ, სადაც მას აქტუალური მოთხოვნილებები ერევა, იგი შორს ვერ მიდის. შეიძლება აქტუალურმა მოთხოვნილებამ

¹ ზემოთქმულის საილუსტრაციოდ შეიძლება მივმართოთ რომენ როლანის „ენ-კრისტოფს“, რომლის ერთი მოქმედი პირი თავის თავზე ამბობს: „Что я могу делать? Сердце у меня так построено: оно не желает любить то, что ему приказывает ум. И мне приходится приносить в жертву либо веления сердца, либо веления ума. Сердце и плоть кричат, требуют своих долей счастья. А у меня нет на них уза, я ни во что не верю, я свободна... Свободна? Нет, я раба моего сердца, моей плоти — чаще всего, почти всегда их желания сильнее меня. Они берут верх. И стажусь, а подделать ничего не могу“. Ромэн Ролян, Собрание сочинений, т. V, 1956, гл. 362.

დაიპყროს ქცევის მთელი ფსიქო-ფიზიკური შესაძლებლობა და ნებისყოფას ყოველგვარი აქტივობის საშუალება წაართვას.

ნებისყოფის სუბიექტს გადაწყვეტილების მიღება ყოველთვის ერთნაირ ფსიქოლოგიურ პირობებში არ უხდება, რადგან ადამიანი, როგორც მხოლოდ წმინდა ნებისყოფის სუბიექტი, ემპირიულად არ არსებობს. მას აქვს სხვადასხვა მოთხოვნილება, რომელნიც ყოველთვის ერთნაირი ძალითა და მიმართულებით არ ახდენენ მისი ფსიქო-ფიზიკური ძალების აღძვრას. ამიტომ მიზნის მიღების რამდენიმე განსხვავებული შემთხვევა შეიძლება გავარჩიოთ.

1. ნებისყოფის სუბიექტმა შეიძლება მიზანი მიიღოს მარტივ, ფსიქოლოგიურ ვითარებაში, საგანგებო სიჯელობისა და ღირებულებათა აწონ-დაწონის გარეშე. ასე ხდება, როცა ქცევის საჭიროება და განხორციელების საშუალებები უშუალოდ განიცდება. ხოლო აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსები ნებისყოფისთვის რაიმე მნიშვნელოვან დაბრკოლებას არ ქმნიან. ასეთ პირობებში ნებისყოფის სუბიექტი პირდაპირ მიჰყვება იმ მოთხოვნას, რომელსაც სიტუაცია უყენებს. კაცი რომ წყალში იხრჩობოდეს და იქ მარტო იყო, ცურვა თუ იცი, არ დაიწყებ ფიქრს: წყალში ჩახვიდე და კაცი გადაარჩინო, თუ ნაპირზე დარჩე და სეირნობა განაგრძო. საგანგებოდ არც იმის გაცნობიერება მოგიხდება, რომ კაცს, რომელიც წყალს მიაქვს, ღირებულება აქვს, ხოლო შენ ცურვა იცი და მისი გადარჩენა შეგიძლია. ადამიანის ღირებულებისა და შენის შესაძლებლობის განცდები ცნობიერების ფონს შეერთვიან. ცნობიერების წინა პლანზე მკვეთრად გამოისახება განცდა, რომელიც შემდეგნაირად შეიძლება გამოვთქვათ: ადამიანის სიცოცხლე ილუპება, საჭიროა მისი გადარჩენა, აუცილებლად უნდა იმოქმედო ამ მიმართულებით. და ეს „აუცილებლად უნდა იმოქმედო“ განიცდება, როგორც გარდაუვალი რამ, მის საწინააღმდეგოდ შიგნიდან არავითარი ხმა არ ისმის.

ნებისყოფის სუბიექტი ასე ღებულობს მიზანს არა მარტო სიტუაციაში, სადაც დაუყოვნებლივ საჭიროა გადაწყვეტილების გამოტანა და მოქმედების დაწყება, არამედ იქაც, სადაც ასეთი მოთხოვნა სრულებით არ დგას, მაგრამ საჭირო ქცევა და მისი განხორციელების გზები გარკვეულია და ნებისყოფას მოთხოვნილებათა მხრიდან არავითარი წინააღმდეგობა არ ხდება.

2. ნებისმიერი ქცევის მიზნის მიღება ყოველთვის არაა ასე ადვილი. ხშირად მას საკმაოდ გართულებული, ზოგჯერ უალრესად-

დაძაბული, აქტივობა უსწრებს წინ. აქ ორ, ერთიმეორისაგან შედარებით განსხვავებულ შემთხვევაზე მივუთითებთ.

1) შეიძლება ნებისყოფის სუბიექტის წინაშე იყოს ერთი შესაძლო ქცევა, რომლის საჭიროება და განხორციელების საშუალებები დასადგენია. უნდა გამოირკვას: ა) რამდენად დიდია მიზანში გასათვალისწინებელი საკმის ჭიათარების საჭიროება; ბ) ხომ არ მოჰყვება ქცევის ისეთი გვერდითი შედეგი (ნიზნის გარეთ მდგომი რეზულტატი), რომლის უარყოფითი ფასი მიზანში გათვალისწინებული შედეგის დადებითს ღირებულებას დაფარავს ან გადააქარბებს; გ) გააჩნია თუ არა სუბიექტს ამ ქცევის განხორციელების შესაძლებლობა. ნებისმიერი ქცევის იდეური სიტუაცია ნათელი ხდება ამ საკითხების გარკვევის შემდეგ. რაც უფრო ნათლადაა წარმოდგენილი სიტუაციის ეს მომენტები, მით უფრო მეტი ძალით განიცდის ნებისყოფის სუბიექტი მისგან მომდინარე მოთხოვნას: გადაწყვეტილება მიიღოს და იმოქმედოს. როცა სიტუაციის ყველა მომენტი არაა ნათელი და არც აქვს სუბიექტს მისი გათვალისწინების შესაძლებლობა, იგი ყოყმანობს, არ იცის როგორ მოიქცეს: მიიღოს გადაწყვეტილება, თუ ხელი აიღოს მასზე. რაც უფრო ნაკლებადაა გარკვეული სიტუაცია, მით უფრო უკეთესი პირობები არსებობს ყოყმანისთვის. საკითხი, ბოლოს, მაინც იმის მიხედვით წყდება, თუ რა მიიჩნევა მოცემულ სიტუაციაში უფრო მიზანშეწონილად: გადაწყვეტილების მიღება თუ უკუგდება.

2) სუბიექტის წინ შეიძლება დადგეს ორი შესაძლო ქცევა, ორივე ნებისმიერი — საჭირო და ღირებული. ორი ქცევის ერთდროულად განხორციელება შეუძლებელია. ამიტომ სუბიექტმა ერთი რომელიმე მათგანის განხორციელება უნდა გადაწყვიტოს. ასეთ შემთხვევაში გადაწყვეტილება უშუალოდ მიჰყვება არჩევანს. არჩეული იქნება ის ქცევა, რომელიც უფრო საჭირო და ღირებული აღმოჩნდება. როგორც ზევით ვნახეთ, ქცევის ღირებულების დადგენა და მისი საჭიროების გათვალისწინება ზოგჯერ გაცხოველებულ ფსიქიკურ აქტივობას მოითხოვს. მას შემდეგ, რაც ორივე შესაძლო ქცევის იდეური სიტუაციის ძირითადი მომენტები ნათლადაა გარკვეული და ერთმანეთთან შედარებული, გადაწყვეტილების აქტი უმტივირებულად სრულდება: ნებისყოფის სუბიექტი უფრო საჭირო ქცევაზე ჩერდება.

მოთხოვნილება მხოლოდ ისეთი აქტივობისათვის აღძრავს სუბიექტს, რომელიც მას დააკმაყოფილებს. როცა ერთდროულად ორი მოთხოვნილება აქტიურდება ინდივიდში და უკანასკნელი

ორი შესაძლო ქცევის წინაშე დგება, მოთხოვნილებები ერთმანეთს ეცილებიან: თითოეული მათგანი ცდილობს, თვითონ დაიპყროს ქცევისთვის საჭირო ფსიქო-ფიზიკური შესაძლებლობანი. ამ შეცდომაში ის მოთხოვნილება იმარჯვებს, რომლის იმპულსიც უფრო ძლიერია. ვინც ქცევის მოტივად მოთხოვნილებას თვლის მას უფლება აქვს, ასეთ შემთხვევაში მოტივთა ბრძოლის შესახებ ილაპარაკოს. მაგრამ არ უნდა დაგვაფიწყდეს, რომ ამ ე. წ. „მოტივთა ბრძოლას“ ადგილი აქვს იმპულსური ქცევის სფეროში.

ნებისყოფის სფეროში მოტივთა ბრძოლას არ აქვს ადგილი. ნებისყოფის მოტივები საერთოდ მოკლებულია ბრძოლის უნარს. მათ ბრძოლისთვის საჭირო ძალა და ენერგია არ აქვთ. როცა ორი ნებისმიერი ქცევიდან ერთ-ერთის არჩევა ჰდება აუცილებელი, საკითხი იმ ქცევის სასარგებლოდ წყდება, რომელიც მეტი საჭირო აღმოჩნდება. ნებისყოფის სფეროში არ არსებობს ისეთი ფაქტორი, რომელიც სუბიექტს უფრო ნაკლებ ღირებულებას, უფრო ნაკლებ საჭირო ქცევის მიღებაზე ატანდეს ძალას. ორი საჭირო ქცევიდან თუ მხოლოდ ერთ-ერთის ამორჩევა და განხორციელებაა შესაძლებელი, ის ქცევა იქნება არჩეული და განხორციელებული, რომელიც უფრო ღირებულებას და საჭიროა. ნებისყოფას სხვა მოტივი არ გააჩნია. აქ საკითხი ყოველთვის „მტრული“ დაპირისპირების გარეშე წყდება.

3. ემპირიული პიროვნება — ინდივიდი არაა მხოლოდ ნებისყოფა. იგი მოთხოვნილებათა სუბიექტიცაა. მოთხოვნილებების იმპულსი მას ყოველ კერძო შემთხვევაში მოცემული მოთხოვნილების სიტუაციის შესატყვისი აქტივობისკენ უბიძგებს. ეს ბიძგი ერთ შემთხვევაში სუსტია, მეორეში კი — განსაკუთრებით ძლიერი. ზოგჯერ იგი ნებისყოფის მიმართულებას ემთხვევა, ზოგჯერ კიდეც არსებითად შორდება მას. ამიტომ პიროვნებას გადაწყვეტილების გამოტანა წმინდა ნებისყოფის სიტუაციაში იშვიათად უხდება. რა ფსიქოლოგიურ ვითარებაში გამოაქვს გადაწყვეტილება უფრო ხშირად პიროვნებას, ეს დამოკიდებულია მის საკუთარ ბუნებაზე, იმაზე, თუ როგორია მისი ნებისყოფა და რა შინაარსისა და ძალის მოთხოვნილებები გააჩნია მას.

გადაწყვეტილების გამოტანის სრულიად თავისებურ ფსიქოლოგიურ პირობებთან გვაქვს საქმე მაშინ, როცა პიროვნების წინაშე ერთდროულად დგება ნებისმიერი და იმპულსური ქცევის შესაძლებლობანი. ქცევის აქტებს, როგორც ვიცით, მრავალი გათვალისწინებული და გაუთვალისწინებელი რეზულტატი მოსდევს. ნე-

ბისყოფა ყოველთვის ქცევის იმ რეზულტატზეა მიმართული. რომელსაც დადებითი ობიექტური ღირებულება აქვს, რომლის საჭიროება მიმდინარე ქცევის აქტებს გარეთაა. მაგრამ შეიძლება ნდვიდის რომელიმე მოთხოვნილება ქცევის რომელიმე (ნებისყოფის მიზნის გარეთ მდებარე) რეზულტატს დაუკავშირდეს, როგორც თავის დაკმაყოფილების პირობას და, ამგვარად, ერთი და იგივე ფიზიკური აქტივობა ორმაგი ქცევის სახით წარმოგვიდგეს. ასეთ შემთხვევაში ერთსა და იმავე ფსიქო-ფიზიკურ აქტივობას ორი ერთმანეთისაგან არსებითად განსხვავებული წყარო და მიზანი ექნება, რის გამოც საქმე გვექნება ორ ქცევასთან, რომელთა დროში მიმდინარეობა და განხორციელების გზები არსებითად დაემთხვევა ერთმანეთს. ნებისყოფის სუბიექტი მიზანს აქაც ისევე იღებს, როგორც სხვა შემთხვევაში, მაგრამ მიზნის მიღებისა და განხორციელების გზაზე მას ისეთი მოკავშირე და თანამოლაშქრე უჩნდება, რომელიც საჭირო აქტივობას სიცოცხლის ხალისით ავსებს და თავისთავად მიმზიდველს ხდის. მიუხედავად ამისა, აქაც, ორივე ქცევას, როგორც იმპულსურს, ისე ნებისმიერს, აქვთ თავთავიანთი მოტივები და მიზნები, რომელთაც ერთმანეთთან შეხვედრის წერტილები არ გააჩნიათ: ნებისმიერი ქცევის მოტივი და მიზანი თავისთვის რჩება, იმპულსური ქცევის მოტივი და მიზანი კიდეც — თავისთვის.

ორმაგი ბუნების ქცევას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ნებისყოფის ფორმირებისათვის. სანამ მოზარდის ნებისყოფა ჯერ კიდევ მოუმაგრებელია, მანამ დამოუკიდებელი ნებისმიერი აქტივობის განვითარება ძნელი ხდება. ასეთი ორმაგი ბუნების ქცევა კი ადვილი გასახორციელებელია. მოზარდმა თვითონ ნახა, ისწავლა და იცის, რომ იმ ადამიანს აქვს საზოგადოებრივი ფასი, რომელიც ობიექტური ღირებულების მქონე მიზნებს მიჰყვება. ამიტომ ორმაგი ბუნების ქცევაში იგი (იქაც კი, სადაც მას ნებისყოფაზე მეტად აქტუალური მოთხოვნილება ამოძრავებს) განსაკუთრებით ნებისმიერი ქცევის მოტივსა და მიზანზე ამახვილებს ყურადღებას. ამ გზით მყარდება უშუალო და საქმიანი ურთიერთობა სუბიექტსა და ობიექტურ ღირებულებათა შორის. ყველაზე მეტად ამ უშუალო და საქმიან ურთიერთობაში ვითარდება ნებისყოფის სუბიექტი.

ცხოვრებაში ვხვდებით ისეთ ადამიანს, რომელიც იმპულსური ქცევის აქტებს მიჰყვება, მაგრამ ხედავს, რომ ამ აქტებს ბუნებრივად ისეთი გვერდითი შედეგიც მოსდევს, რომელიც ეთიკური თვალსაზრისით საჭიროა და ღირებული. იგი ცდილობს, დაფაროს.

თავისი ქცევის ნამდვილი ფსიქოლოგიური ბუნება, და უმტკიცეს სხვებს, ზოგჯერ თავის თავსაც, რომ მას სწორედ ეს საჭიროება და ღირებულება ამოქმედებს და ამიტომ კარგი კაცია. უმეტეს შემთხვევაში „კარგი კაცობა“ ნილაბი რჩება, მაგრამ არც ისაა გამორიცხული, რომ ასეთ საქციელს მოჰყვეს დადებითი შედეგი: ბოლოს და ბოლოს პიროვნება მართლა აქტიურად მიიმართოს ეთიკურად ღირებული მიზნისაკენ და ნებისყოფის სუბიექტამდე ამაღლდეს.

4. განსაკუთრებით მძიმე პირობებში უხდება ნებისყოფას აქტივობა, როცა მას რომელიმე მოთხოვნილება უპირისპირდება. დაპირისპირების საგანი ხდება ან ქცევის ფსიქო-ფიზიკური საშუალებები, ან კიდევ ქცევის მიზნები. პირველ შემთხვევაში, ნებისმიერი ქცევის შესაძლებლობის გვერდით, მოთხოვნილების სუბიექტი ისეთი იმპულსური ქცევის განხორციელების საკითხს აყენებს, რომელიც ნებისმიერი ქცევისთვის საჭირო საშუალებების სულ სხვა მიმართულებით გამოყენებას ითხოვს. თვითონ ეს იმპულსური ქცევა შეიძლება არ იყოს ჯარსაყოფი, მაგრამ ახლა, როცა საჭირო საქმეა გასაკეთებელი, ნებისყოფის სუბიექტი ცდილობს, ფსიქო-ფიზიკური საშუალებახი თვითონ აიღოს ხელში და ამ საქმისკენ წარმართოს. აქტუალური მოთხოვნილება ნათარმოობს, რადგან იგი თავისი დაკმაყოფილებისათვის საჭირო აქტივობის განვითარებას ცდილობს. ბავშვს გაკვეთილების სწავლა ევალება, მაგრამ თამაშიც არ ეკრძალება. პირიქით, თავის დროზე იგი საჭიროა და აუცილებელი. გაკვეთილის დასწავლა და თამაზი ერთად არ შეიძლება, რადგან თანაშემი ჩართულია ყველა ის ფსიქო-ფიზიკური შესაძლებლობანი, რომელნიც სწავლის საქმეში უნდა იქნენ გამოყენებული. ამიტომ მოსწავლის წინაშე შეიძლება ასეთი ალტერნატივა იყოს: გაკვეთილები ისწავლოს, თუ ამხანაგებთან თამაშოს. პირველი ნებისყოფის სუბიექტის საქმეა, მეორე კი — მოთხოვნილების სუბიექტის. რას გადაწყვეტს და განხორციელებს მოსწავლე, ეს დამოკიდებული იმაზეა, თუ რა უფრო სჭარბობს მასში: ნებისყოფის ძალა, თუ მოთხოვნილების იმპულსი. ასეთ შემთხვევაში მართლა შინაგან ბრძოლასთან გვაქვს საქმე, მაგრამ ბრძოლაში მოთხოვნილება და ნებისყოფაა ჩართული და არა მოტივები¹.

¹ თუ რამდენად ძლიერი და საინტერესო შეიძლება იყოს ეს ბრძოლა, კარგად ჩანს ჩვენა გამოცვლევაში — „7 წლის ბავშვის ნებისყოფისათვის“, საქ. სსრ მეცნ. აკად. ფსიქოლოგიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. V, 1948

ბრძოლა კიდევ უფრო მწვავედება და ხშირად მძაფრ შინაგან კონფლიქტამდე მიდის, როცა ნებისმიერი ქცევისა და იმპულსური ქცევის მიზნები უპირისპირდებიან ერთმანეთს. როცა მაგ., ინდივიდის წინაშე დგება საკითხი ძლიერი, მაგრამ წარმავალი კმაყოფილებისათვის, რომლისკენაც მას რომელიღაც მოთხოვნილება უბიძგებს, ხელი აიღოს სინდისზე: მეგობარი წუთიერ სიამოვნებაში გაწიროს, საზოგადო ინტერესები პირადს ანგარებაში გაცვალოს, სამშობლო ფულზე გაყიდოს, იცრუოს, იქურდოს და საერთოდ ისეთ აქტებს მიმართოს, რომელნიც ზნეობრივ იდეალებს ანადგურებენ.

იმპულსური და ნებისმიერი ქცევის მიზანთა დაპირისპირება ყოველთვის მორალურ სიბრტყეში არ ხდება. შეიძლება კაცს, რომლის ნებისყოფის საგანგებო ზრუნვის საგანს სისხლის მაღალი წნევით ან გულის სერიოზული დაავადებით შერყეული ჯანმრთელობის დაცვა და აღდგენა შეადგენს, ღვინის მოთხოვნილებამ და თანამესუფრე მეგობრის ხათომა ღვინის დაღვევისაქენ უბიძგოს, ან კიდევ სხვა რომელიმე მოთხოვნილებამ ისეთი აქტივობის განვითარების საკითხი დაუყენოს, რომელიც აწმყოს კმაყოფილებით აღუესებს. მაგრამ მის ჯანმრთელობას შემდეგში სერიოზულ საფრთხეს შეუქმნის.

ზოგიერთი მკვლევარი ნებისყოფას ასეთი კონფლიქტების გადაწყვეტაში ხედავს. ეს შეხედულება, როგორც ზემოთქმულიდან ჩანს, არაა სწორი. ჯერ ერთი, კონფლიქტების პირობებში ნებისყოფის სუბიექტს მიზნის მიღება არც ისე ხშირად უხდება. რომ მისი თავისებურების განსაზღვრა აქედან სცადოს კაცმა. მერე კიდევ, მწკავე და გამძაფრებულ კონფლიქტს მხოლოდ იქ შეიძლება ჰქონდეს ადგილი, სადაც ნებისყოფის სუბიექტი სუსტია, სადაც ნებისყოფას ვერ მოუხერხებია ინდივიდის ფსიქო-ფიზიკურ შესაძლებლობათა ხელში აღება და ორგანიზება.

ნებისმიერი და იმპულსური ქცევის მიზნების თუ საშუალებების დაპირისპირება ნებისყოფის სუბიექტს უქმნის შინაგან წინააღმდეგობას, ანუ დაბრკოლებას, რომლის გადასალახავად ზოგჯერ განსაკუთრებული ძალისხმევაა საჭირო.

ნებისყოფის სუბიექტი მიზნად მხოლოდ იმას ისახავს, რისი განხორციელების საჭიროებასაც გონება ადასტურებს. ნებისყოფას საჭიროებას გარდა სხვა მოტივი არ გააჩნია. მოთხოვნილების სუბიექტი კი ყოველთვის გრძნობებს ემყარება. აქტუალური მოთხოვნილება ცდილობს, დაიპყროს აქტივობის ფსიქო-ფიზიკური საშუა-

აღებები, დაეუფლოს ცნობიერებას და იქედან გააძევოს ყველაფერი, რაც თვითონ მასთან არაა დაკავშირებული. ნებისყოფის სუბიექტი იბრძვის იმისათვის, რომ მიჰყვეს საჭიროებას, შეაკავოს აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსი, რომელიც მას დაბრკოლებად ხვდება მიზნის მიღებისა და განხორციელების გზაზე და არ მისცეს მოთხოვნილებას ისეთი ქცევის აქტების აღძვრის შესაძლებლობა, რომელსაც რაიმე ღირებულების უაზრო განადგურება მოსდევს შედეგად. ბრძოლაში იმარჯვებს მათ შორის უფრო ძლიერი, რომელიც მოპირდაპირეს ბრძოლის განახლების შესაძლებლობას ართმევს და განაიარაღებს იმით, რომ ინდივიდის ფსიქო-ფიზიკურ შესაძლებლობებს ეუფლება და მოცემული სიტუაციის შესატყვის განწყობას ქმნის. ნებისყოფის სრული გამარჯვების შემთხვევაში მოთხოვნილების იმპულსი აღარ აწუხებს კაცს, ხოლო მოთხოვნილების გამარჯვების შემთხვევაში ნებისყოფა და მისი მოტივი აღარ განიცდება, რადგან ცნობიერებას მთლიანად მოთხოვნილებასთან დაკავშირებული საქმის ვითარება იქერს.

თუ ამ მოვლენას ფიზიოლოგიის მხრიდან შემოვხედავთ, ვნახავთ, რომ ნებისმიერი ქცევის განწყობის აღმოცენება ალგზნებათა იმ კერების შეკავებას ახდენს, რომელნიც მოთხოვნილების ცნობიერებასა და იმპულსს იძლევა, ხოლო მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისათვის საჭირო ქცევის განწყობის შექმნა იმ კერების შეკავებას იწვევს, რომელნიც იდეური სიტუაციისა და ნებისყოფის მოტივის ცნობიერებას ედება საფუძვლად.

ზოგჯერ, ქცევის ამოჩევიდან გადაწყვეტილების მიღებამდე, ადგილი აქვს ისეთ პროცესს, რომელიც გადაწყვეტილების მომზადების ორ საფეხურად — არჩევანად და მოტივაციად — დაყოფის საჭიროებაზე აფიქრებინებს კაცს. როცა ინდივიდი იმპულსურ და ნებისმიერ ქცევათა შესაძლებლობის წინაშე დგება, ნებისყოფა ნებისმიერ ქცევაზე ჩერდება, მაგრამ, თუ ამ დროს მას თანატოლი ძალით უპირისპირდება მოთხოვნილება, რომელიც იმპულსური ქცევის განხორციელებას ესწრაფვის, ინდივიდი ვერც ერთი ქცევის მიღებას ვერ ახერხებს მანამ, სანამ ერთი მათგანი — ნებისყოფა ან მოთხოვნილება — რაიმე ფაქტორის მოქმედების გამო მეორეზე ძლიერი არ აღმოჩნდება. ასეთ შემთხვევაში ნებისყოფის სუბიექტი საგანგებოდ აცნობიერებს ნებისმიერ ქცევასთან დაკავშირებულ ღირებულებებს და ამ ქცევის განხორციელების საჭიროებას კიდევ უფრო მკვეთრად განიცდის, რაც ამაგრებს და აძლი-

ერებს ნებისყოფას ისე, როგორც აქტუალურ მოთხოვნილებას ამაგრებს და აძლიერებს მისი დაკმაყოფილებისთვის საჭირო საგნის (სიტუაციის) აღქმა და წარმოსახვა. ამ გზით ნებისყოფის სუბიექტი ახერხებს აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსის დაძლევის და ინდივიდი ნებისმიერი ქცევის განხორციელებას იღებს თავის თავზე. შეიძლება, იმპულსურ და ნებისმიერ ქცევათა შორის რყევის მომენტში სხვა პირის ცხოვრების მაგალითმა, ვინმეს საუბარმა, რომელიმე წაკითხული წიგნის შინაარსის მოგონებამ, კინომ ან თეატრმა ისე გააძლიეროს და გაამაგროს ნებისყოფის სუბიექტი, რომ საკითხი მის სასარგებლოდ გადაწყდეს¹.

გადაწყვეტილების მომზადების პერიოდის ორ საფეხურად — არჩევანად და მოტივაციად — დაყოფა არ ჩანს საფუძვლიანი. ჯერ ერთი, აქ საქმე გვაქვს გადაწყვეტილების მიღების კერძო შემთხვევასთან, რომელიც არც ისე ხშირად გვხვდება. მერე კიდევ, პროცესი, რომელიც აქ არჩევანს მოსდევს, ის პროცესი არაა, რომელსაც, ჩვეულებრივ, მოტივაციას უწოდებენ.

§ 4. როგორ აიგება ნებისმიერი ქცევა

ქცევის აქტების უშუალო მიზეზს განწყობა წარმოადგენს. ეს დებულება საზოგადოა და ძალაში რჩება ნებისმიერი ქცევის ნიშნითაც. იმპულსური ქცევის განწყობა, როგორც ეს ადრე ვნახეთ, ორი ფაქტორის — მოთხოვნილებისა და შესატყვისი სიტუაციის — ნიადაგზე აღმოცენდება. ნებისმიერი ქცევის განწყობა იქმნება გადაწყვეტილების მომენტში. სუბიექტის მხრიდან მას საფუძვლად ნებისყოფა უძევს, ხოლო ობიექტური სინამდვილის მხრიდან — იდეური სიტუაცია, რომელიც ნებისყოფის სუბიექტისაგან მოცემულ მომენტში საჭირო, გარკვეული ობიექტური ღირებულების მქონე ქცევის აქტების განხორციელებას მოითხოვს. ნებისყოფის სუბიექტს არ შეუძლია, ამ მოთხოვნას არ მიჰყვეს, მას უარი უთხრას, რადგან ეს მისი, როგორც ნებისყოფის სუბიექტის, უარყოფა იქნება. სწორედ ისე, როგორც აქტუალური მოთხოვნილების სუბიექტს არ შეუძლია უარი თქვას მოთხოვნილების დაკმაყოფი-

¹ ცხადია, არც საწინააღმდეგო მოვლენაა გამორიცხული. შესაძლებელია ასეთი დაპირისპირების მომენტში მხედველობის ველში ფაქტიურად შემოსულმა, ან კიდევ წარმოსახვის სფეროში იდეალურად წარმოქმნილმა მოთხოვნილების დაკმაყოფილების წარმტაცმა სიტუაციამ გააძლიეროს მოთხოვნილება და მისი ნებისყოფაზე გამარჯვება უზრუნველყოს.

ლებაზე, როცა მოთხოვნის საგანი მის ხელთაა, რადგან ასეთი მოქმედება მისგან საკუთარ თავზე უარის თქმა იქნებოდა. ამიტომ იქ, სადაც ნებისმიერი ქცევის იდეური სიტუაცია მოცემულია, ხოლო ნებისყოფას წინ გადაულახავი დაბრკოლება არ ხვდება, ნებისმიერი ქცევის განწყობა იქმნება აუცილებლად, ყოველგვარ გამონაკლისის გარეშე.

ნებისმიერი ქცევის სიტუაცია ყოველთვის ფსიქიკური ცხოვრების მეორე დონეზე ობიექტივაციის პლანშია ასახული და ამიტომ მას მუდამ იდეური ხასიათი აქვს. მასში გათვალისწინებულია ქცევის კონკრეტული ობიექტური პირობები, საჭიროება — ის ობიექტური ვითარება, რომელიც მოტივის სახით განიცდება — და ქცევის შედეგები, განსაკუთრებით ის შედეგები, რომელნიც მიზანში თავსდება და აქტივობის დასრულების შემდეგ რჩება, როგორც გარკვეული ნივთიერი თუ სულიერი ღირებულება.

ამგვარად, ნებისყოფის სიტუაციაში წარმოდგენილია ამ სიტუაციაში გათვალისწინებულ მოვლენათა მიმდინარეობის კანონზომიერება, ღირებულება და საჭიროება, რომელიც ნებისყოფის სუბიექტისაგან გარკვეული სახის აქტივობას ითხოვს: ნებისმიერი ქცევის მოტივი — საჭიროება შემოდის და მოქმედებს ობიექტური სინამდვილის — სიტუაციის მხრიდან, ხოლო იმპულსური ქცევის მოტივი — გრძნობა სუბიექტის მხრიდან გამოდის და ფუნქციობს.

გადაწყვეტილება შესატყვის განწყობას ემყარება. სანამ ასეთი განწყობა არ აღმოცენებულა, სანამ ნებისყოფის სუბიექტს ნებისმიერი ქცევის საწინააღმდეგოდ მიმართული მოთხოვნის იმპულსი არ დაუძლევია და ქცევის ფსიქო-ფიზიკური საშუალებანი ხელში არ აუღია, მანამ ამორჩეული — მიზანშეწონილად მიჩნეული — ქცევის მიმართულებით ფსიქო-ფიზიკური მზაობა არ განიცდება, თუმცა ნებისყოფას სუბიექტი ყოველთვის მიზანშეწონილ ქცევაზეა მიმართული. მაგრამ რა წამს ნებისყოფა, შინაგანი წინააღმდეგობის დაძლევის შემდეგ თუ უმისოდ, ქცევის ფსიქო-ფიზიკურ საშუალებებს დაეუფლება, ინდივიდს ექმნება მოცემული იდეური სიტუაციის შესატყვისი განწყობა — ნებისმიერი ქცევის გახწყობა, რაც ცნობიერებაში, პირველ რიგში, გადაწყვეტილების ფორმით აისახება. ასეთი განწყობის აღმოცენება იმას ნიშნავს, რომ ნებისმიერი ქცევა პიროვნების ბუნებაში „ჩაჯდა“ და მისი ცხოვრების მიმდინარეობად იქცა, რის გამოც, ახლა, იგი აღარ განიცდის გარეთ მდებარე „ცივი და ინდიფერენტული“ მოვლენის სახით.

განწყობის ცნებას ჩვენ ზევით გავეცანით საკმაოდ. ამიტომ ახლა მასზე არ შევჩერდებით. ნებისმიერი ქცევის განწყობა, როგორც ვნახეთ, სრულიად თავისებურ პირობებში იქმნება, მაგრამ შექმნის შემდეგ იგი განწყობის საერთო კანონზომიერების მიხედვით მოქმედებს, რის გამოც ნებისმიერი ქცევის აქტების მიმდინარეობა ბრინკიპულად არ განსხვავდება იმპულსური ქცევის აქტების მიმდინარეობისაგან. ორივე შემთხვევაში, უფრო ხშირად, მოქმედება სრულდება ავტომატურად: საგანგებო ფიქრი არაა საჭირო იმისათვის, თუ როდის რა მოძრაობა, რა ოპერაცია უნდა განხორციელდეს, ისე მოდის ყოველი მათგანი თავის დროზე და თავის ადგილზე; თვითონ ქცევის ტექნიკურ აგებულებას, მის ფიზიკურ მსვლელობას სრულებით არ ეტყობა, ნებისმიერ ქცევასთან გვაქვს საქმე, თუ იმპულსთან.

დ. უზნაძის აზრით, „ნებისმიერი ქცევის ანალიზი გვიჩვენებს რომ ეს ქცევა ისეთია, რომ ყოველთვის შესაძლოა, იგი აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსითაც იყოს გამოწვეული: თვითონ ქცევის შინაარსს და აგებულებას არაფერი ეტყობა, ნებისმიერია იგი თუ იმპულსური“¹. ამ დებულების გაზიარება მხოლოდ მაშინ შეიძლება, თუ აქ ქცევის ტერმინში ვიგულისხმებთ ქცევის ფიზიკურ ფაქტს, მოქმედებათა უბრალო თანმიმდევრობას. მაგრამ, როგორც კი ქცევას ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით შევხედავთ და მის მოტივსა და მიზანს გავითვალისწინებთ, მაშინვე ცხადი გახდება, რომ ნებისმიერი ქცევის ფსიქოლოგიური სტრუქტურა და შინაარსი პრინციპულად განსხვავდება იმპულსური ქცევის ფსიქოლოგიური აგებულებისა და შინაარსისაგან და რომ ასეთი სტრუქტურისა და შინაარსის ქცევის წარმართვა აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსს არ შეუძლია.

ქცევის მიმდინარეობას, ხშირად, თვალსაჩინო დაბრკოლებები ხვდება წინ. გადალახავს თუ არა სუბიექტი იმ დაბრკოლებებს, რომელნიც მის ფსიქო-ფიზიკურ ძალებს არ აღემატება, ეს მთლიანად დამოკიდებულია მისი განწყობის სიმტკიცეზე, რაც თავის მხრივ განწყობის სუბიექტური ფაქტორის თავისებურებითაა განსაზღვრული. იმპულსური ქცევის მით უფრო მტკიცე განწყობა უვითარდება კაცს მოცემულ სიტუაციაში, რაც უფრო ძლიერი მოთხოვნილება ედება საფუძვლად მისი მხრიდან ამ განწყობას. ასევე ნებისმიერი ქცევის მით უფრო ძლიერი განწყობა ექნება

¹ დ. უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, გვ. 148.

კაცს მოცემულ სიტუაციაში, რაც უფრო მტკიცეა ნებისყოფა, რომელიც ამ განწყობას სუბიექტის მხრიდან ედება საფუძვლად.

ნებისმიერი ქცევის მიზნის მიღება ამ ქცევის სუბიექტური და ობიექტური პირობების არსებობას გულისხმობს. მაგრამ, ზოგჯერ, ისეთ მიზანსაც ვიღებთ, რომლის სისრულეში მოყვანა საკმაოდ რთულ გარემოებასთანაა დაკავშირებული. ამიტომ თვითონ გადაწყვეტილებაში შეიძლება ქცევის სრული გეგმა არ იყოს მოცემული, ასეთ შემთხვევაში მოქმედება გეგმის შედგენით იწყება: პიროვნება დაწვრილებით ითვისებს წინებს სად, როდის და რა საშუალებებით იმოქმედოს. გეგმა ქცევის სიტუაციას არკვევს, რაც თავის მხრივ შესატყვის განწყობას უფრო დიფერენცირებულსა და გარკვეულს ხდის.

იმის მიხედვით, თუ რა ხასიათის და რა პირობებში გამოტანილი გადაწყვეტილება მოდის სისრულეში, ნებისმიერი ქცევის მიმდინარეობაც შეიძლება სხვადასხვანაირი იყოს.

ნებისმიერი ქცევა უმტკივნეულოდ მიმდინარეობს, თუ მას შინაგანი დაბრკოლებები არ ხვდება, მაგრამ, როცა გადაწყვეტილების სისრულეში მოყვანისათვის საჭირო აქტივობა მიმდინარე მოთხოვნილებებს ეწინააღმდეგება და აწმყოს მდგომარეობაში მტკივნეულად განიცდება, ამ მოთხოვნილებებიდან მიმდინარე იმპულსები, მიუხედავად ერთგვარი შეკავებისა, მაინც განუწყვეტლივ მოქმედებენ ნებისმიერი ქცევის წინააღმდეგ¹. ძლიერი ნებისყოფის შემთხვევაში ისინი ვერ ახერხებენ ქცევის შეფერხებას, მაგრამ, სადაც ნებისყოფა შედარებით სუსტია, შესაძლებელია, ახალ დაბრკოლებებთან დაკავშირებით, იმპულსებმა იგი გატეხოს და ნებისმიერი ქცევის განწყობა დაარღვიონ. ამიტომაც, რომ ნებისყოფის სიმტკიცის გამოცდა ყველაზე ადვილად დროში გახანგრძლივებულ ქცევაშია შესაძლებელი. მომენტალური ნებისმიერი ქცევის აქტის განხორციელება რომ მძიმე ტკივილებთანაც იყოს დაკავშირებული, შედარებით ადვილი საქმეა. თქმულება: წვეთების განუწყვეტელი ცემით სალი კლდე გაიხვრიტებისო ერთგვარად ნებისყოფაზედაც ვრცელდება.

ნებისმიერი ქცევის განხორციელების გზაზე შეიძლება რაიმე შემთხვევამ შედარებით სუსტი ნებისყოფის ადამიანში რომელიმე

¹ ამ დებულების საუკეთესო ილუსტრაციას წარმოადგენს ვიქტორ ჰიუგოს „Отверженные“-ს I ტომის I ნაწილის მე-7 წიგნის III თავი, „Суря под черепом“.

მოთხოვნილება ისეთი ძალით აღძრას, რომ მისმა იმპულსმა, გადაწყვეტილების საფუძველში არსებული განწყობა დაარღვიოს, ნებისყოფის გზით აწმყოზე ამალღებული პიროვნება უკანვე დააბრუნოს და მისი ფსიქო-ფიზიკური შესაძლებლობანი ამ აწმყოს უზრუნველყოფისაქენ მიმართულ აქტიუობაში ჩართოს, ინდივიდი ისევ მომენტის არსებად აქციოს.

აქტუალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილების შემდეგ ნებისყოფა აღარ ხედება განსაკუთრებულ დაბრკოლებას. მომენტალური აწმყოს ტყვეობიდან განთავისუფლებული პიროვნება ისევ უზრუნდება თავის პირვანდელ სიმალღეს და იმის მიხედღით, თუ რა წონის უარყოფითს ღირებულებასთან იყო დაკავშირებული მის მიერ განხორციელებული იმპულსური ქცევის შედეგი, იგი ხშირად მეტ-ნაკლები სიძღიერის სინანულსა და სუღიერ ტკივიღებს განიცდის, კიცხავს და სჯის თავის თავს, რომ სათანადო სიმტკიცე ვერ გამოიჩინა, რომ თავის შეკავება ვერ შეძღო, რომ დაკარგა ობიექტური ღირებუღების ცნობიერების უნარი და ისეთი ქცევის აქტებს მისცა თავი, რომელნიც უარყოფითი ღირებუღების შედეგთან იყო დაკავშირებული. ასეთ შემთხვევათა საიღუსტრაციოდ შეიძღება მოვიგონოთ მწიღრის შეხვეღრა მწყემს ქალთან სენაკში იღ. ქავჭავაღის „განღეღიღიდან“, ან კიღევ ომში მიმავალი ონისეს თავღავიწყება ძიღიასთან აღ. ყაზბეღის მოთხრობიღან „ხევისბერი გოჩა“.

როღესაც გადაწყვეტიღების განხორციეღებისაქენ მიმართული აქტიუობა აწმყოს მოთხოვნიღებასაც აკმაყოფიღებს, მას იმპულსური ქცევის წყარო და მოტივიც ერთვის, რის გამოც იგი უფრო ენერგიული, სასიამოვნო და მიმზიღვეღი ხღება. ასეთი. ორმაღი ბუნების ქცევის განწყობას სუბიექტის მხრიღან ორი ფაქტორი — ნებისყოფა და მოთხოვნიღება — ეღება საფუძღღად, ხოლო ობიექტური სინამღვიღიღან — ორი სხვადასხვა შინაარსის მქონე სიტუაცია: ნებისყოფის სიტუაცია და აქტუალური მოთხოვნიღების სიტუაცია. ამიტომ გასაღებია, რომ. იგი განსაკუთრებული ენერგიით მიმღინარეობს.

ნებისმიერი ქცევის განხორციეღება ხშირად ერთი და იმავე მოქმედების (თუ მოქმედებების) სისტემატურ განმეორებას მოითხოვს. განმეორებათა შეღევად. მოქმედებები, რომელნიც შეიძღლება პირვეღად ტექნიკურად ძალიან ძნელი შესასრუღებელი იყვნენ, ჩვევაში გაღღიან და ავტომატიზირღებიან. ჩვევა ზოგჯერ ზღვეუღებად იქცევა: აღამიანს უჩნღება მოთხოვნიღება — შეასრუ-

ლოს მოქმედება, რომლის განმეორებაც ხშირად უხდებოდა. ნების-
შიერი ქცევა, რომლის განხორციელება ჩვეულებად ქცეულ მოქმე-
დებათა გზით ხდება, მიმდინარეობს ხალისით და ენერგიულად.
ისე, როგორც ზემოთ აღწერილი ორმაგბუნებიანი ქცევა. მაგრამ.
შემდეგ, როცა ჩვეულებად ქცეული მოქმედების გზით აქტივობა
საქირო აღარ ხდება, შესაძლებელია ამ აქტივობის მოთხოვნილება,
სხვა რომელიმე ნებისმიერი ქცევის დაბრკოლებად იქცეს.

ნ. ახი ნებისყოფის შესახებ თავის ყველაზე ვრცელ გამოკვლე-
ვაში *Analyse des Wollens* — სპეციალურ თავს უთმობს ნების-
ყოფის გავარჯიშებისა და ნებისმიერი ქცევის ავტომატიზირების.
ექსპერიმენტული კვლევა-ძიების საკითხს. სხვა ავტორებიც ბევრს
ლაპარაკობენ ამ მიმართულებით. ჩვენი აზრით, საკითხი არაა სწო-
რად დაყენებული. ნებისყოფის გავარჯიშებისა და ნებისმიერი
ქცევის ავტომატიზირების შესახებ ლაპარაკს აზრი არ აქვს. რო-
გორც ეს თვითონ ახისა და მისი თანამშრომლების ექსპერიმენ-
ტებიდანაც ჩანს, ავტომატიზირება ხდება მოქმედებისა და არა
ქცევის. მოქმედება კი ქცევისადმი ინდიფერენტულია: იგი ერთ-
ნაირად გამოიყენება როგორც ნებისმიერ, ისე იმპულსურ ქცევაში.
ნ. ახს შეუმჩნეველი რჩება ის დიდი განსხვავება, რომელიც ქცე-
ვასა და მოქმედებას შორის არსებობს. ამიტომაც, რომ იგი ასეთ
გაუგებრობამდე მიდის. შესაძლებელია, კაცმა ნებისყოფა ავარჯი-
შოს, მაგრამ ის, რასაც ნ. ახი ნებისყოფის ვარჯიშსა და გავარ-
ჯიშებულ ნებისყოფას უწოდებს, სრულებითაც არაა ნებისყოფის
ვარჯიში და გავარჯიშებული ნებისყოფა. აღნიშნული სახელწოდე-
ბის ქვეშ იგი, უკეთეს შემთხვევაში, იკვლევს ვარჯიშის გზით ჩვე-
ვის შემუშავების პროცესს და ამ პროცესთან დაკავშირებულ მოვ-
ლენებს, რომელთაც ნებისყოფასთან არსებითი, შინაგანი კავშირი
არა აქვთ.

გადაწყვეტილების გამოტანის დროს კაცი ინტელექტუალურად
ითვალისწინებს იმ სიძნელეებსა და დაბრკოლებებს, რომლებიც
შეიძლება მას მიზნის განხორციელების გზაზე შეხვდეს. გადაწყვე-
ტილების მიღებასთან დაკავშირებით ამ სიძნელეებს იგი უშუალოდ.
საკუთარ მდგომარეობაში არ განიცდის. ამიტომ თუ იმ მიმართუ-
ლებით მას პირადი გამოცდილებაც არ აქვს, ძნელია, წინასწარ
გაითვალისწინოს, თუ რა მდგომარეობაში იქნება იგი, როცა
პრაქტიკულად აღმოჩნდება ამ სიძნელეებში. სიძნელის, დაბრკო-
ლების, საშიშროების წინასწარ გათვალისწინებას დიდი მნიშვნე-
ლობა აქვს, მაგრამ მაინც სულ სხვა საქმეა, როცა კაცი მათ პი-

რისპირ დადგება და მათგან მომდინარე სიმკაცრესა და ტკივილებს უშუალოდ, საკუთარ მდგომარეობაში განიცდის. აქ შეიძლება ადვილად შეირყეს მიღებული გადაწყვეტილება, თუ ნებისყოფის სათანადო სიმტკიცემ არ იჩინა თავი.

ძნელია, მაგალითად, კაცმა, რომელსაც მწვავე ტკივილებიც არ უგოდნა, აზრის საშუალებით სრულყოფილად გაითვალისწინოს, თუ რა გმირობა, თავდაქერა და სიმამაცე უნდა გამოეჩინა ზოიასკოსმოდემიანსკაიას, რომ მას ხანგრძლივი ბარბაროსული წამების პირობებში შეენარჩუნებინა სოციალისტური სამშობლოსა და ხალხის კეთილდღეობისაკენ მიმართული მიზნები და გაუტეხელი ნებისყოფით შესწიროდა დიდ საქმეს.

მხდალმა და ლაჩარმა კაცმაც შეიძლება ადვილად მიიღოს გადაწყვეტილება, მაგრამ, როგორც კი იგი მოქმედების გზაზე სიძნელებებსა და საშიშროებას წააწყდება, მაშინვე იბრუნებს პირს უკან; მით უმეტეს, თუ ეს სიძნელე და საშიშროება წინასწარ გათვალისწინებული არ ყოფილა და მოულოდნელად გაჩნდა.

ამგვარად, ნებისმიერი ქცევა, იმის მიხედვით, თუ როგორია გადაწყვეტილების მიღებისა და განხორციელების ფსიქოლოგიური პირობები, შეიძლება რამდენიმე შედარებით განსხვავებულ ფორმაში მიმდინარეობდეს, მაგრამ ის, რაც მთავარია და არსებითია ყოველგან, ერთი და იგივე რჩება: ნებისმიერი ქცევის მიმდინარეობას განსაზღვრავს განწყობა, რომელიც ორი ფაქტორის — ნებისყოფისა და მისი სიტუაციის — ნიადაგზე აიგება. საჭიროებით მოტივირებული ნებისყოფა ეუფლება და სამოქმედოდ აღძრავს სუბიექტის ფსიქო-ფიზიკურ შესაძლებლობებს. რომელთა აქტივობა მიმართულებას, აზრსა და ღირებულებას იძენს ამ დროისათვის განწყობის ფორმაში ასახული სიტუაციიდან.

ს ა მ რ თ ჲ დ ა ს კ ვ ნ ე ბ ი

1. თანამედროვე ფსიქოლოგიაში მოტივის პრობლემის სახელწოდებით წარმოდგენილია სულ სხვადასხვა, ერთიმეორისაგან არსებითად განსხვავებული საკმის ვითარება: მოტივის სახელწოდებით იკვლევენ ქცევის მიზეზებს, ქცევის ფიზიოლოგიურ მექანიზმებს, ქცევის ლოგიკურ საბუთებს, ქცევის მიზნებს, ქცევის აზრისა და მნიშვნელობის მომნიჭებელ მოვლენებს. ყველაზე გავრცელებული შეხედულება მოტივს ქცევის მიზეზად, ანუ მოტორად, აცხადებს და მასთან მიმართებაში არ ასხვავებს იმპულსური და ნებისმიერი ქცევის ფორმებს. მკვლევართა უდიდესი უმრავლესობა საერთოდ არ ლაპარაკობს ნებისმიერი ქცევისა და მისი სპეციფიკური მოტივის შესახებ. უფრო ხშირად გამოთქმა — „ნებისმიერი“ იხმარება მხოლოდ მოძრაობისა და მოქმედების ზოგიერთი სახის აღსანიშნავად.

2. ნებისმიერი ქცევის მოტივის გასარკვევად საჭიროა, თვით ნებისმიერი ქცევის თავისებურებებს ვიცნობდეთ. აშისთვის აუცილებელია ისეთი სპეციფიკური ნიშნები მოეძებნოთ, რომლებიც ქცევის ძირითადს ფორმებს არსებითად გამოიჯნავს ერთმანეთისაგან. ბუნებისმეტყველურ-ფიზიკური თვალსაზრისი არ იძლევა ნებისმიერი ქცევის ცალკე გამოყოფის შესაძლებლობას. ქცევის აქტები ფიზიკურ ცვლილებათა გზით მიმდინარეობენ. ფიზიკური ცვლილებების გარეშე საერთოდ არაფერი არ ხდება სამყაროში. მაგრამ ქცევის სპეციფიკური ფსიქოლოგიური ბუნების განსაზღვრის დროს ეს ცვლილებები მხედველობის გარეშე რჩება, რადგან ისინი არსებითს არაფერს გვეუბნებიან ქცევის ფსიქოლოგიურ თავისებურებათა შესახებ. ასეთი გზით სვლა არც სხვა მეცნიერებისათვისაა უცხო: ატომისა და მისი ნაწილაკების მოძრაობის გარეშე წარმოდგენილია რაიმე ფიზიოლოგიური პროცესი, მაგრამ ფიზიოლოგიური მოვლენის სპეციფიკურ თავისებურებათა გარკვევის დროს არ ლაპარაკობენ ატომებსა და ატომთა ნაწილაკების მოძრაობებზე.

3. ქცევა სუბიექტისა და გარე სინამდვილის ერთიანობის ნიშნად აიგება. სუბიექტი და გარემო არაა ორი სხვადასხვა საწყისი. განვითარების გარკვეულ საფეხურზე პირველი გამოეყო მეორეს, როგორც მისი ორგანული ნაწილი, ისე, რომ მათ შორის არსებული პირველადი ერთიანობა მუდამ ძალაში რჩება. ამიტომ სუბიექტისა და გარემოს კავშირი შესაქმნელი არაა. იგი თავიდანვე მოცემულია, ოღონდ ცხოვრების პირობების ცვალებადობის ნიშნად იცვლება მისი ფორმა და შინაარსი. ამ კავშირში, ამ ურთიერთობაში, წამყვან როლს სუბიექტი ასრულებს: იმისთვის, რომ იგი სუბიექტი დარჩეს და უკან, გამოყოფამდე არსებულ პირველადს მდგომარეობამდე არ დაეშვეს, საჭიროა მან გარემოსთან განსაზღვრული ურთიერთობა დაამყაროს, გარკვეული ხასიათის ქცევის აქტები განახორციელოს.

4. ქცევის სტრუქტურული ანალიზის გზით შეიძლება მისი შემდეგი ძირითადი მომენტები გამოვყოთ: ქცევის მიზეზი, ქცევის შედეგი, ქცევის მოტივი; ქცევის მიზანი, ქცევის სიტუაცია და მოქმედებანი, რომელნიც ფსიქო-ფიზიკურ მოძრაობათა ანუ იმ სისტემის ფორმაში იშლება.

5. ყოველგვარი ქცევის უშუალო და უახლოეს მიზეზს წარმოადგენს განწყობა, რომელიც ყოველთვის სუბიექტური და ობიექტური ფაქტორების ნიადაგზე აღმოცენდება და მოქმედებს. სუბიექტის მხრიდან განწყობას ერთ შემთხვევაში მოთხოვნილება შეიძლება დაედგას საფუძვლად, ხოლო მეორე შემთხვევაში — ნებისყოფა. მოთხოვნილებისა და შესატყვისი სიტუაციის ნიადაგზე იმპულსური ქცევის განწყობა აიგება, ხოლო ნებისყოფა შესატყვისი სიტუაციასთან ერთად ნებისმიერი ქცევის განწყობას განაპირობებს. სიტუაცია, რომელიც განწყობას ედება საფუძვლად, ინდივიდში პირველად შემოდის ფიზიკურ ცვლილებათა სახით, რასაც, გარკვეული აზრით, ფიზიკური ასახვა შეიძლება ეწოდოს. განწყობა წინ უსწრებს ყოველგვარ შემეცნებას და საფუძვლად ედება ინდივიდის ყოველგვარ აქტივობას როგორც სხეულებრივი, ისე სულიერი მიმართულებით. იგი წარმოადგენს ინდივიდის მთლიან, რეალურ მიმდინარეობაში ფსიქო-ფიზიკურად დაუნაწევრებელ დინამიკურ მდგომარეობას, რომელიც ქცევას აქტებს მოცემული სიტუაციის შესატყვისად წარმართავს.

6. იმპულსური ქცევის წამყვანი ფაქტორია მოთხოვნილება, რომელიც ისტორიულად მისი დაკმაყოფილებისათვის საჭირო საგნის მოხმარების პროცესშია აღმოცენებული. იგი ემოციას ფორ-

მაში ასახავს თავის საგანს და შეიცავს მისკენ მიმართული აქტივობის ტენდენციას. მოთხოვნილება და მისი დაკმაყოფილებები! თავის საჭირო მოქმედების უნარი ვითარდება ერთად, ერთ აქტივობაში, გვარის ან ინდივიდის განვითარების გზაზე. ამიტომ მოთხოვნილება, შესატყვისი საგანი და უკანასკნელის მოხმარებისთვის საჭირო აქტივობის უნარი არასოდეს არაა ერთმანეთისთვის უცხო.

7. ქცევის აქტები, ერთი მხრით, გარე სინამდვილის საგნებსა და მოვლენებს ცვლის, ხოლო, მეორე მხრით — თვითონ სუბიექტს, რომელიც ამ აქტებს აწარმოებს. ეს ცვლილებები ქცევის ობიექტური შედეგებია, რომლებიც მიზანთან შედარებით გაცილებით უფრო ფართო და მრავალმხრივია. მიზანში, ჩვეულებრივ, ერთი რომელიმე შედეგია გათვალისწინებული. ქცევის ფორმა და ფსიქოლოგიური შინაარსი არსებითად იცვლება იმის მიხედვით, თუ რა კატეგორიის შედეგი თავსდება მიზანში.

8. ქცევა ხორციელდება მოქმედებით, რომელიც წვრთნისა და ვარჯიშის გზით შეიძლება. მოქმედებას საკუთარი მიზანი არა აქვს. იგი მხოლოდ ქცევაში ცოცხლობს, თუმცა ქცევის ფსიქოლოგიური ხასიათისადმი მუდამ ინდიფერენტული რჩება: მისთვის სულ ერთია სად, რა ხასიათის ქცევაში ნახავს გამოყენებას. ქცევა კლასობრივია (კლასობრივ საზოგადოებაში); მოქმედება მოკლებულია ასეთ განსაზღვრულობას. მოქმედება მიგვითითებს არა ქცევის ფსიქოლოგიურ ბუნებაზე, არამედ ზოგიერთ შედეგზე, რომელიც ბუნებრივად მოსდევს მას.

9. ქცევის ფსიქოლოგიური ბუნება მისი წამყვანი ფაქტორის, მოტივისა და მიზნის თავისებურებებში ჩანს. ქცევის ეს სამი მომენტი ერთმანეთთან შინაგან-არსობრივ კავშირშია: როგორცაა ქცევის წამყვანი ფაქტორი, ისეთივეა მისი მოტივი, მიზანი და თვით ქცევა. ამიტომ ქცევის ფორმა შეიძლება ერთი რომელიმე მათგანის, მაგ. მიზნის, ბუნების მიხედვითაც განესაზღვროთ. არ შეიძლება იმპულსური ქცევის მიზანი ოდესმე ნებისმიერი ქცევის მიზნად იქცეს და, პირიქით, იმპულსური ქცევის აქტები ნებისმიერი ქცევის მიზანზე მძიმართოს. ნებისმიერ ქცევას თავისი საკუთარი, იმპულსური ქცევისგან არსებითად განსხვავებული, წყარო, მოტივი და მიზანი აქვს.

10. იმპულსური ქცევის აქტებს აღძრავს და წარმართავს იმ მოთხოვნილების იმპულსი, რომლის დაკმაყოფილების საქმესაც ეს აქტები ემსახურებიან. მოთხოვნილებამ მხოლოდ თავისი თავი და თავისი დაკმაყოფილების პირობები იცის. იგი საკუთარ აწმყოს

იქეთ არ იხედება. ამიტომ იმპულსური ქცევა ყოველთვის ისეთ შედეგზეა მიმართული, რომელსაც ფსიქოლოგიურად ფასი მხოლოდ ქცევის აქტების მიმდინარეობაში აქვს. მისი მიზანი აქტუალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილებაა. ხოლო მოტივი — გრძნობა, რომელიც თვითონ ქცევის აქტების სუბიექტურ, მომენტალურ ღირებულებას გამოხატავს და უჩვენებს, რამდენად აკმაყოფილებენ ისინი მოთხოვნილებას. იმპულსური ქცევის მიზანი არ შეიცავს აქტივობის იმ შედეგებს, რომელთაც ობიექტური ღირებულება აქვთ, რომელნიც სიცოცხლის ახლანდელ ინტერესებს არ ემსახურებიან.

11. მოთხოვნილება, როცა მისი დაკმაყოფილების პირობები უშუალო აღქმისათვის მიუწვდომელია, აღძრავს აზროვნებისა და წარმოსახვის პროცესებს, რომელთა საშუალებითაც სიტუაციის ხასიათი ირკვევა და შესატყვისი ქცევის განწყობა ისახება. ამიტომ იმპულსური ქცევა ინტელექტუალურ არსებასთან შეიძლება ფსიქიკური ცხოვრების მეორე დონეზედაც მიმდინარეობდეს.

12. ფსიქიკური ცხოვრების მეორე დონე მიგვითითებს სუბიექტის ინტელექტუალურ განვითარებაზე. აქ ქცევაში აზროვნების სახით ჩაერთვის ახალი ფსიქიკური საშუალება, რომელიც იმ სიტუაციას, ან სიტუაციის იმ მომენტებს სწვდება, რომლებიც უშუალო აღქმისათვის დაფარულია. ფსიქიკური ცხოვრების მეორე დონეზე გადასვლა თავისთავად არ ცვლის ქცევას წამყვანი ფაქტორის, მოტივისა და მიზნის ბუნებას. მაგრამ არსებობს განვითარების მეორე, ინტელექტუალურ განვითარებასთან არსებითად დაკავშირებული, მაგრამ მისგან ასევე განსხვავებული მიზნობრივობა: ევოლუციური განვითარების მიმართულება, რომელიც სრულიად ახალი კატეგორიის ქცევის წამყვან ფაქტორს, მოტივსა და მიზანს იძლევა.

13. მოთხოვნილების იმპულსი მოხმარებისათვის აღძრავს სუბიექტს, მაშინ როცა ადამიანისათვის სპეციფიკურია წარმოება — შრომა, რაც ნებისმიერი ქცევის ტიპურ ფორმას წარმოადგენს. შრომის პროცესი მიმდინარე მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას არ ემსახურება, იგი იმ ობიექტურ ღირებულებაზეა მიმართული, რომელიც ქცევის აქტების დასრულების შედეგ უნდა დარჩეს. ქცევა აქ ამ ღირებულებისათვის წარმოებს. ნებისმიერი ქცევის მიზანში ყოველთვის ასეთი ობიექტური ღირებულების შექმნა, დაცვა და შენახვა გათვალისწინებული.

14. ობიექტურ ღირებულებებს წარმოადგენენ საგნები და მოვლენები, რომელთაც ადამიანის ნივთაური და სულიერი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება შეუძლიათ. ნივთის ობიექტური ღირებულება განიცდება შესატყვისი მოთხოვნილების იდეასთან მიმართებაში და გვეძლევა მხოლოდ აზრის — იდეის ფორმაში.

15. აქტუალური მოთხოვნილება იმპულსურ ქცევას განაპირობებს, ხოლო არააქტუალური მოთხოვნილება არ არსებობს, როგორც მოთხოვნილება. ხვალისდელი მოთხოვნილება დღეს მხოლოდ იდეის ფორმაში შეიძლება გვექონდეს. მოთხოვნილების იდეა არსებითად განსხვავდება მოთხოვნილებისაგან: პირველი აზრია, მეორე კი — ცხოვრების რეალური პროცესი. პირველი მოკლებულია იმ ძალასა და ენერგიას, რომლითაც მეორე ქცევის აქტებს აღძრავს. მოთხოვნილება იმპულსური ქცევის სუბიექტური ფაქტორია, მოთხოვნილების იდეა კი ნებისმიერი ქცევის იდეური სიტუაციის ერთ მომენტს წარმოადგენს.

16. ნებისმიერი ქცევის აქტებს აღძრავს და წარმართავს ნებისყოფა, რომელიც პიროვნებას ამორთავს აქტუალური მოთხოვნილებებით შეპირობებული ცხოვრების მიმდინარეობიდან, ამაღლებს მომენტალური აწმყოს ინტერესებზე და სამოქმედოდ მიმართავს ობიექტურ ღირებულებათა სამკვიდროსაკენ. ნებისყოფა არის სოციალური პიროვნების ყველაზე ძირითადი, ყველაზე არსებითი მხარე (თავისებურება), შეძენილი ინდივიდუალური ცხოვრების გზაზე აღზრდისა და გარე სინამდვილის ზემოქმედების გზით.

17. ნებისყოფის აქტიუობა — ნებისმიერი ქცევა — პიროვნების არსებობის ძირითადი ფორმაა. სადაც არაა ნებისყოფა, იქ არც პიროვნებაა, ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით. ნებისყოფის სიტუაცია აზრის ფორმაშია მოცემული. ამიტომ აზროვნება ნებისმიერი ქცევის ერთი აუცილებელი პირობაა. ნებისყოფის სუბიექტი თვითონ აღძრავს აზროვნების პროცესებს და მისი დახმარებით არკვევს ნებისმიერი ქცევის სიტუაციას.

18. უნდა განვასხვაოთ ორი ცნება: ნებისყოფა და ნებელობა. პირველს დისპოზიციური არსებობა აქვს, მეორეს კი — ფენომენალური. ნებელობა ნებისყოფისა და მისი აქტიუობის განცდაა. როცა ნებისყოფის სუბიექტი ცხოვრების მომენტალურ მოთხოვნილებებთან უშუალოდ დაკავშირებული აქტიუობიდან ამოერთვის და რაიმე სერიოზულ ამოცანაზე ჩერდება, ცნობიერებაში ამოცანის ფონზე ისახება ერთგვარი დაუნაწევრებელი ფენომენი, რომელშიც სუბიექტი გრძნობს, რომ იგი აქტუალური მოთხოვნილების სიტუაცი-

იდან სრულიად განსხვავებული სინამდვილისაკენ მიბრუნდა და საკუთარ სულიერ და სხეულბრივ შესაძლებლობებს ისე დაეუფლა, რომ ახლა მის ხელთაა მათი ამ ახალ სიტუაციაში წამოპირილი ამოცანის შესატყვისად მართვა. ამ, თითქოს, მრავალწახნაგოვან, მაგრამ ლოგიკურად მაინც დაუნაწევრებელ ფენომენში, როგორც ყოველთვის ცნობიერების უკანა პლანზე დგას, განიცდება პიროვნება, როგორც ნებისყოფის სუბიექტი, როგორც თვით ნებისყოფა. ცნობიერების წინა პლანზე, გადაწყვეტილებების საგნობრივ შინაარსთან ნიმართებაში, ნათლად გამოიკვეთება მეორე განცდა, რომელიც ნებისყოფის სპეციფიკურ ბუნებაზე მიუთითებს. ესაა „მე უნდა...“ განცდა. პიროვნება განიცდის, რომ აქტიუობა, რომელსაც მისგან ნებისყოფის მოცემული სიტუაცია მოითხოვს, მან აუცილებლად უნდა განახორციელოს და რომ ეს აუცილებლობა თვით მისგან მონდინარეობს, თვით მისი საკუთარი ბუნების გაშლის აუცილებლობაა.

19. ნებისმიერი ქცევის მოტივია ნივთიერ და სულიერ ღირებულებათა შექმნის, დაცვისა და შეინახვის საჭიროება. ინდივიდს, როგორც პიროვნებას, როგორც ადამიანს, როგორც კოლექტივისა და საზოგადოების წევრს, სოციალური ცხოვრების ობიექტური პირობები უყენებს გარკვეულ მოთხოვნებს, რომლებიც პიროვნების წინაშე განსაზღვრული ქცევის საჭიროების სახით დგება. საჭიროების ცნობიერება მხოლოდ ნებისყოფასთან მიმართებაში იძენს მოტივის ფუნქციას.

20. მოტივს არ შეუძლია ქცევის აქტების აღძვრა, მოქმედების მიზეზობრივი შეპირობება. ვინც მოტივს აღძვრის ფუნქციას აწერს, მას ნებისყოფის თავისებურება მოტივზე გადააქვს, ხოლო თვით ნებისყოფა მხედველობიდან ეკარგება. მოტივის ძირითადი ფუნქცია ისაა, რომ იგი ნებისყოფის სუბიექტისაგან გარკვეული ქცევის განხორციელებას მოითხოვს. ნებისყოფის სუბიექტი ყურს უგდებს და მიჰყვება ამ მოთხოვნას, რადგან მას სხვანაირად მოქმედება არ შეუძლია.

21. იმპულსური ქცევის მოტივი სუბიექტის მდგომარეობიდან ამოდის, ხოლო ნებისმიერი ქცევის მოტივი ნებისმიერი ქცევის სიტუაციის მხრიდან მოქმედებს. პირველი სუბიექტურ ვითარებას გვითვალისწინებს, მაშინ როცა მეორე ობიექტურ გარემოებაზე მიუთითებს.

22. ნებისყოფა და მისი მოტივი ერთგვაროვანი ბუნებისაა. ნებისყოფა იმ ობიექტურ მოვლენათა გაპიროვნებაა („გასაგნება“).

ინდივიდში, რომელთა ცნობიერება შემდეგ ნებისყოფის მოტივის როლში გამოდის.

23. ნებისყოფის სფეროში მოტივთა ბრძოლას არა აქვს ადგილი. აქ, ამ სფეროში, არ არსებობს ისეთი ფაქტორი, რომელიც სუბიექტს უფრო ნაკლებ ღირებული, უფრო ნაკლებ საჭირო ქცევის მიღებაზე ატანდეს ძალას. მოტივებს საერთოდ არა აქვთ ბრძოლის უნარი.

24. მოტივაციის ფორმები იცვლება იმის მიხედვით, თუ რა ფსიქიკურ პირობებში ხდება გადაწყვეტილების მიღება. იქ, სადაც ნებისყოფის სუბიექტი მიზნის მიღების საქმეში მოთხოვნილების მხრიდან რაიმე დაბრკოლებას არ ხვდება, მიზანი მიიღება ყოველგვარი შინაგანი ბრძოლის გარეშე, სიტუაციის ძირითადი მომენტების გათვალისწინების შემდეგ. როცა მოთხოვნილება და ნებისყოფა (მოთხოვნილებისა და ნებისყოფის სუბიექტები) ერთმანეთს უპირისპირდება, რაც ზოგჯერ მძაფრი კონფლიქტის ხასიათს ღებულობს, საკითხი წყდება მათ შორის უფრო ძლიერის სასარგებლოდ. როცა ნებისმიერი ქცევის რომელიმე შედეგი ინდივიდის რომელიმე მოთხოვნილებას აკმაყოფილებს, იმპულსურ და ნებისმიერ ქცევათა განხორციელების გზებზე ერთმანეთს ერწყმის, რის გამოც ვლელულობთ ორმაგი ბუნების ქცევას: მოძრაობათა ერთსა და იმავე სისტემას ორი სხვადასხვა ქცევის წყაროთი, მოტივითა და მიზნით. ორმაგბუნებიანი ქცევა, იმის გამო, რომ იგი ხალისი მიმდინარეობს, განსაკუთრებულ როლს ასრულებს ნებისყოფის ფორმირების საქმეში.

25. ნებისმიერი ქცევის მიმდინარეობას განსაზღვრავს განწყობა, რომელიც ორი ფაქტორის — ნებისყოფისა და მისი სიტუაციის — ნიადაგზე აიგება. ნებისმიერი ქცევის სიტუაცია ყოველთვის ფსიქიკური ცხოვრების მეორე დონეზე, ობიექტივაციის პლანშია ასახული და ამიტომ მას მუდამ იდეური ხასიათი აქვს. მასში გათვალისწინებულია ქცევის კონკრეტული ობიექტური პირობები, საჭიროება, ანუ ის ობიექტური ვითარება, რომელიც მოტივის სახით განიცდება, და ქცევის შედეგები, განსაკუთრებით ის შედეგები, რომელნიც მიზანში თავსდება და აქტივობის დასრულების შემდეგ გარკვეულ ნივთიერ თუ სულიერ ღირებულებებად რჩებიან.

Р Е З Ю М Е

1. Постановка проблемы

Жизнь человека протекает в актах поведения (деятельности) производства и потребления материальных и духовных ценностей. Его психо-физические возможности формируются, используются, познаются и оцениваются в поведении. Ценность личности определяется по тому, каково ее поведение: что дает она обществу и что берет от него. Поэтому рассмотрение психических закономерностей поведения имеет исключительное теоретическое и практическое значение.

Высшей формой человеческой активности является волевое поведение. Значительное место в структуре волевого поведения занимает мотив, природа которого недостаточно изучена. На сегодняшний день однозначно не установлено и фактическое положение мотива: одна часть исследователей подразумевает в понятие мотива потребность, другая же часть — то объективное стечение обстоятельств, в котором находит удовлетворение потребность. Третьи называют мотивом тенденцию, привычку, чувство, ощущение, обязанность, идеологию и другие, существенно друг от друга отличающиеся явления. Некоторые исследователи называют мотивом и физиологический процесс возбуждения-торможения, протекающий в коре головного мозга. Это обстоятельство частично можно объяснить тем, что общая психологическая структура поведения еще недостаточно раскрыта.

Не установлены окончательно и своеобразия волевого поведения, почему затрудняется выделение волевого поведения из других форм поведения и отыскание его специфического мотива. Наиболее распространенное в психологической литературе воззрение не дает даже стимула к исследованию в этом направле-

нии, так как, согласно этому воззрению, любое поведение человека, поскольку в нем участвует сознание, есть волевое поведение, а поэтому всякий мотив является мотивом волевого действия. Значительная часть исследователей вообще не говорит о волевом поведении и употребляет выражение (прилагательное) „волевое“ только в применении к движению и действию.

В такой психологической ситуации становится особо актуальной проблема: какова специфическая природа мотива волевого поведения? Как строится волевое поведение?

Правильная постановка и решение проблемы требуют знания своеобразия волевого поведения, ибо только в волевом поведении можем мы познать природу воли и специфический характер её мотива. Поэтому, в первую очередь должно быть выяснено: что составляет сущность волевого поведения, по каким признакам можно выделить его из других видов активности? Наиболее ясно своеобразия волевого поведения сказываются при его сопоставлении с поведением, обусловленным импульсом потребности — импульсивным поведением. Поэтому необходимо показать и природе импульсивного поведения.

2. Структурные моменты поведения

Поведение есть единство субъекта и внешнего мира. Ближайшим его исходным пунктом всегда является субъект. Субъект и среда изначально не даны как два разных начала. На определенной ступени развития первый выделился из второй как её органическая часть так, что их изначальное единство не нарушилось, осталось в силе. Поэтому связь субъекта со средой не требует установления. Она дана изначально, но на основе изменения жизненных условий, меняются её форма и содержание. В этом взаимоотношении ведущую роль играет субъект, так как, для того, чтоб остаться субъектом и не вернуться к первоначальному состоянию, в котором он был до выделения из среды, он должен установить определенные взаимоотношения, развить определенную активность. И вот, перед нами ставится вопрос: какова структура активности субъекта?

1. Из поведения, в первую очередь, можно выделить действия: разговор, хождение, кушание, визание, чтение, печатание, плавание, прыжение, вязание, управление машиной и т. п. Человек овладевает действиями на пути индивидуальной жизни посредством тренировки и упражнения и в последующем применяет их по мере надобности то в одном поведении, то другом. Чем большими действиями владеет человек, тем больше у него средств для общения с действительностью. Профессиональная подготовка подразумевает овладение определенными знаниями и действиями. Иногда не различают друг от друга действия и поведения. Поэтому и говорят, будто одно и то же поведение в разных случаях может иметь разные цели. В действительности, в таких случаях человек одним и тем же действием осуществляет разные цели, а значит — и разные поведения. Поведение в классовом обществе носит сугубо классовый характер, действие же вообще лишено классовой определенности. Одно и то же действие может быть применено в поведении самых различных психологических природ. Поэтому действие, взятое само по себе, мало что говорит о психологическом характере того поведения, в которое оно включено.

Подобно внешнему или практическому действию, можно говорить и о внутреннем или теоретическом действии. Таковы, напр.: восприятие, работа памяти, мышление, воображение и т. п. И внутреннее действие живет лишь в целостной структуре поведения. Оно по существу является психическим фактом. Психология, в первую очередь, заинтересована именно этим фактом: она абстрагирует внутреннее действие из живого процесса поведения и пытается постигнуть их собственную природу и закономерность. Этот путь изучения целесообразен. Однако не следует забывать, что полученные результаты, это — явления, выхваченные из живого процесса поведения, а не самостоятельные, самодовлеющие единицы действительности.

У действия нет ни собственного мотива, ни собственной цели. Как только у него появится мотив, оно приобретет и соответствующую цель и примет вид поведения. Вернее, не цель существует для действия, а действие существует для цели, как средство её осуществления. Сперва намечается цель, а затем, под влиянием факторов, заложенных в основе цели, активизи-

руются те действия, которые могут служить делу достижения цели. Действие занимает определенное место в целостной структуре поведения: оно есть одно из средств осуществления цели.

Простейшая единица поведения, это — рефлекс. Он есть единственный строительный материал поведения: действие протекает рефлексам, а поведение — действием. Нельзя найти такой отрезок поведения, который включал бы в себя какой-нибудь элемент иной природы, чем рефлекс. Однако это не значит, будто всю закономерность поведения можно свести на психологические особенности входящих в него отдельных рефлексов. У поведения есть собственная закономерность, несводимая на закономерность отдельного рефлекса. Где, когда и какой рефлекс проявится в целостном течении поведения, это зависит от характера действий, входящих в состав поведения, и, значит, от своеобразия целостной структуры поведения. Обоснование этого соображения дает учение И. П. Павлова о системной работе коры и о динамическом стереотипе.

2. Поведение направлено на предметы объективной действительности. Предмет может быть дан реально и представлять собой объект практического действия. Но возможно и то, что он существовал в данный момент для субъекта идеально, в форме представления памяти или воображения, понятия, значения, или чего-либо иного, и был бы предметом теоретической деятельности субъекта. Предмет есть такой же необходимый момент поведения, как и действие. Действие приводит предметы во взаимоотношения и этим путем достигает цели. Но психологическую природу поведения не выражают и предметы, поскольку один и тот же предмет, или одна и та же их группа может быть использована в поведении совершенно различного характера.

3. У поведения есть свои естественные результаты. Действие, которым осуществляется поведение, изменяет, с одной стороны, предметы и явления действительности, а с другой стороны, самого субъекта, осуществляющего это действие. Некоторые из этих изменений могут быть нужными или полезными для самого субъекта поведения, для другого лица или для жизни всего коллектива и общества; другие же могут иметь для кого-нибудь из них, с определенной точки зрения, отрицательную

ценность. Возможно и то, что изменение, которое вредно одному, полезно другому. Некоторые изменения, естественно сопутствующие актам поведения, так же скоро проходят, как и сами акты текущего поведения. Таковы, напр., эмоциональные душевные движения. Значительная часть изменений остается на более или менее длительное время и сохраняет свое положительное или отрицательное значение. Некоторые же из них настолько прочны, что сохраняются и не теряют ценности в продолжение всей жизни индивида, или даже целого коллектива, целого общества. Таковы те результаты поведения, которые даются нам в виде фактов науки, искусства и техники, явлений политической и экономической жизни. Такого же характера некоторые изменения, вызванные в телесной и душевной организации самого действующего индивида.

Объем естественных результатов поведения намного шире цели поведения. В цели, большей частью, бывает предусмотрен лишь один из результатов поведения. Поведение психически осуществляется ради этого результата. Остальные результаты следуют за поведением естественно, по необходимости, даже без того, чтоб быть осознанными. Смотри по тому, какой из возможных результатов предусмотрен в цели, могут иметь место поведения самой различной психологической природы. Положим два поведения, психологически совершенно различной природы, могут иметь одинаковые естественные результаты. По самим результатам поведения не видно, который из них предусмотрен в цели. Знание естественных результатов поведения не дает возможности усмотреть психологический характер поведения.

4. Наиболее характерным свойством человека является сознание, благодаря чему его активность всегда есть целенаправленный процесс. Цель есть один из специфических моментов человеческого поведения. В ней видна психологическая природа поведения. Цель ставится в отношении какого-либо источника активности, представленной в субъекте. Одним источником активности является потребность. Она выражает настоящее естественного течения жизни. Цель, возникшая под влиянием потребности, непосредственно отвечает этому настоящему: в цели предусматривается тот естественный результат, который удовлетворяет потребность текущего момента. Поэтому смысл и

значение такой цели переживается непосредственно в самом поведении, в прямом отношении к актам поведения.

Однако ясно, что социальная личность не есть существо момента. Она в сплах возвыситься над данным в настоящее время состоянием, изменить естественное течение жизни, характерное для данного момента и поставить себе такие высокие цели, которые не только не отвечают данному моменту жизни, а иногда даже требуют от нее жертв. Такие жертвы не могут быть обусловлены наличными потребностями. Вопрос о том, что представляют из себя эти цели и на чем они основаны, должен быть решен в связи с проблемой воли.

5. У поведения, как и у любого изменения в мире, есть свои причины, без усмотрения которых невозможно постичь его закономерности. Часть исследователей видит причины человеческого поведения в сознании, а другая часть ищет в физиологических процессах. Одни указывают на потребности, другие же — на предметы и явления внешнего мира. Где мы должны искать истинные причины поведения?

Поведение осуществляется путем высших нервных процессов. Оно включает в себя все процессы, известные под именем физиологических и психических явлений, постольку, признание физиологических или психических процессов достаточной причиной поведения равносильно тому, чтоб искать причины поведения в самом поведении. И без того невозможно признать причиной чего бы то ни было обособленный „чисто психический“ процесс, так как такого процесса вообще не существует. Нельзя говорить также об обособленном существовании чисто физиологического процесса, лишенного психических свойств, когда дело касается высшей первичной деятельности — работы коры. Поведение есть факт психо-физический. Реальное его разделение на психическое и на физиологическое невозможно. Поэтому бессмысленно признать причиной поведения одну его сторону, или своеобразие — психическое, или физиологическое. Невозможно и то, чтоб у поведения, как у психического явления, была одна причина, а как у физического факта — другая. Признание этого возможным привело бы к идее дуалистического разрыва психического и физиологического.

Причинная связь, которая ложится в основу психологической закономерности, устанавливается между субъектом и внешним миром. Среда, воздействуя на личность как на целое, вызывает в ней определенные изменения, которые даются как во внутренних или внешних актах поведения. Но в одной и той же среде субъект то находится в покое, то обращается к той или иной форме активности. Два разных субъекта в одних и тех же объективных условиях тоже не всегда развивают одинаковые акты поведения. Это значит, что объективные обстоятельства не являются достаточным условием поведения; не подлежит сомнению, что другую группу причин нужно искать в самом субъекте. Поведение причинно обусловлено двусторонне: оно зависит не только от единства субъективных и объективных факторов. Осуществится ли то или иное поведение в соответствующих объективных условиях, это, по существу, зависит от своеобразия субъективного фактора. Субъективные факторы поведения указывают на природу личности, поэтому психология особо заинтересована этими факторами.

Из факторов, причинно определяющих поведение со стороны субъекта, в первую очередь, должны быть названы потребности. Однако существует и такая форма поведения, которая не определяется импульсом потребности. Первая форма поведения принципиально обща для животного и для человека, несмотря на то, что в случае последнего она принимает характерный для человека специфический вид. Вторая же форма поведения есть чисто человеческое явление.

Остановимся пока что на первой форме поведения.

Организм действует как целостная система. „Как определенная замкнутая вещественная система, он может существовать только до тех пор, пока он каждый момент уравнивается с окружающими условиями. Как только это уравнивание серьезно нарушается, он перестает существовать как данная система“ (И. П. Павлов). Более или менее значительная задержка в восстановлении равновесия отражается в сознании субъекта в форме потребности, заключающей в себе определенный импульс. Тип поведения, общий человеку и животному, направлен на восстановление этого нарушенного равновесия, на удовлетворение этой потребности и, значит, целиком определен

состоянием субъекта и служит упорядочению данного физического или душевного состояния индивида. Такое поведение имеет вид самого субъекта. Последний испытывает ту или иную потребность в зависимости от того, в каком направлении нарушено равновесие.

В этом отношении не составляют исключения и потребности высокой ценности. Напр., после того, как эстетическая среда стала необходимым содержанием жизни и превратилась в часть человеческой природы, пребывание в неэстетической среде вызывает нарушение равновесия, вследствие чего в направлении соответствующей ситуации проявляется эстетическая потребность, имеющая импульс определенной силы. После того, как субъект попадает в соответствующую ситуацию, устанавливается равновесие, ввиду чего эстетическая потребность, как потребность, уже не испытывается. То же самое и в случае других потребностей.

То или иное явление действительности должно прийти в какую-нибудь связь с внутренним состоянием субъекта, в данном случае — с потребностью для того, чтобы понудить индивида к активности в определенном направлении. Данная среда или приходит в связь с наличной потребностью, или сама создает в субъекте соответствующую потребность, которая и понуждает субъекта к деятельности. Иное воздействие среды имеет чисто физический характер и оно не приходит в связь с организмом как с живым существом, как с субъектом.

Поведение, вызванное импульсом данной потребности и служащее удовлетворению этой потребности мы называем импульсивным поведением и отличаем его от волевого поведения, источник которого по своей природе существенно отличается от потребности.

Причина, действующая со стороны субъекта по отношению к условиям данной среды, определяет общий характер цели, общую психологическую особенность поведения.

6. Часто отождествляют причину и мотив поведения, что неправомерно. Мотив существенно связан и с причиной и целью поведения, но сам не является ни причиной, ни целью. У него есть собственное место в общей структуре поведения.

У импульсивного поведения есть свои собственные, присущие только ему, причина, мотив и цель. Как было отмечено

выше: причина импульсивного поведения (со стороны субъекта) есть потребность, цель же — удовлетворение этой потребности. Мотивом импульсивного поведения является чувство, в котором субъект непосредственно переживает, в какой мере удовлетворяют потребность акты поведения. Оно оповещает субъекта о моментальной субъективной ценности поведения. В данном случае эта ценность познается не на основании рассуждения, а непосредственно переживается в целостном течении жизнедеятельности. Не случайно все биологически многозначительные акты поведения животного — акты питания, размножения и т. п. — протекают под знаком интенсивного удовольствия. Это удовольствие и делает соответствующие акты поведения и субъективно приемлемыми. Действие, удовлетворяющее потребности, приятно. Неприятным становится оно в том случае, если ему не удастся решить эту задачу. Субъект импульсивного поведения принимает и осуществляет приятное действие.

Согласно распространенному в психологической литературе мнению, биологическое значение чувства заключается в том, что оно диагностирует протекающие в данный момент в организме процессы жизнедеятельности: в случае их положительного протекания мы имеем дело с положительным чувством, если же их течение затруднено и встречается с препятствиями, мы получаем отрицательное чувство. Это мнение хорошо согласуется с признанием чувства мотивом импульсивного поведения, о чем мы говорили выше.

Распространенное мнение не делает различия между активностью, названной нами импульсивным поведением и волевым поведением. Поэтому для выяснения своеобразия волевого поведения и его мотива необходимо предварительно ознакомиться с природой импульсивного поведения.

3. Как строится импульсивное поведение

1. Импульсивное поведение строится на основе потребности и соответствующей среды. Поэтому, для выяснения природы импульсивного поведения, необходимо рассмотреть по крайней мере некоторые психологические особенности потребности. Любая по-

требность, какого бы она ни была характера, есть явление, возникшее в живом существе исторически в ходе развития индивида или рода под воздействием внешней среды. Однако, после возникновения оно выступает в роли ведущего фактора импульсивного поведения. Благодаря каким особенностям потребности удастся выполнить эту роль?

Одним общим для всех и всяких потребностей свойством является то, что потребность содержит тенденцию активности, импульс активности, которым ей удастся побудить субъект к действию. Задержка этого импульса, этой тенденции переживается в виде стремления и желания.

Потребность побуждает субъекта не ко всякой возможной активности, а направляет его к тем предметам и явлениям, в которых сама находит удовлетворение. В этом — его вторая особенность. Потребность подразумевает недостачу того предмета, того явления, которое необходимо для физического или духовного существования субъекта. Поэтому эту недостачу субъект испытывает в виде более или менее определенной недостачи. Благодаря этому, еще до того, как стать особым объектом сознания, потребность содержит в себе своего рода чувственное отражение той сферы действительности, в которой она должна найти удовлетворение, должна найти самое себя. За правоту этого мнения говорят безусловные рефлексы питания и размножения, которые подразумевают врожденную связь организма с определенным веществом, определенным предметом внешнего мира.

Чувство потребности отражает предмет потребности не как явление внешнего мира, существующее независимо от субъекта, а как определенный недостаток нормального течения жизни. Что представляет из себя этот недостаток сам по себе, как существующее вне индивида явление, какова его природа и форма, это постигается лишь интеллектуальным или предметным сознанием.

„Потребление создает потребность как внутренний предмет“ (Маркс). Потребности возникают путем воздействия на живое существо тех предметов и явлений, в процессе потребления живым существом тех предметов и явлений, которые в последующем становятся условием удовлетворения этих потребностей.

Впервые объект и предмет его потребности объединяются в потреблении. Состояние потребности создается их расторжением, разъединением. Поэтому естественно, что потребность включает в себе момент стремления к своему предмету, объединения со своим предметом или тенденцию восстановления первичного единства.

Потребность порождается потреблением. Потребление же подразумевает использование действия, необходимого для удовлетворения потребности. Поэтому потребность и способность к действию, необходимому для удовлетворения этой потребности, приобретаются живым существом одновременно, на протяжении жизни индивида или рода.

2. Вторым основным фактором поведения является среда. Субъект потребности выделяет из объективной действительности условия, необходимые для удовлетворения потребности и соразмеряет с ними собственную активность. Некоторые из тех предметов и явлений, которые создают эти условия, непосредственно удовлетворяют потребности, другие же действуют или препятствуют непосредственному контакту с предметом потребности. Большая часть предметов внешней действительности остается в стороне и не участвует в протекании поведения. Поэтому они и не замечаются субъектом, если не связываются с какой-либо другой его потребностью. Необходимая для удовлетворения потребности среда воздействует на субъекта в виде системы, в которой центральное место занимает явление, непосредственно соответствующее потребности. Давняя среда часто предоставляет возможность удовлетворения нескольких различных потребностей. Смотри по тому, с какой потребностью обращается субъект к ней в данный момент, среда предстает перед ним в виде то одной, то другой системы предметов и явлений. Согласно этим обстоятельствам, необходимо средо субъекта потребности, с целью различить ее от просто физического существования предметов и явлений действительности, обозначить специальным термином — „ситуацией“.

Возникновение потребности само по себе ничего не меняет во внешней действительности, однако для субъекта превращает ее в ситуацию.

3. Одним из основных пороков традиционной психологии было то, что она видела непродолимую пропасть между живым существом и внешним миром, как будто они были явлениями, исходящими из разных источников. Для нее оставалось незамеченным единство живого существа и его жизненных условий. Поэтому для нее был чудом тот факт, что животное не теряется в несчетных явлениях действительности и находит предметы и действия, необходимые для существования изначально, до приобретения опыта, без того, чтоб идти по пути «проб и ошибок». Это обстоятельство создавало непродолимое препятствие на пути развития психологической науки.

Великие русские естествоиспытатели И. П. Павлов, И. М. Мичурин и их ученики и последователи построили советскую биологическую науку на принципе единства организма и среды и достигли огромных успехов. Сегодня всем ясно, что организм и условия его существования представляют собой единство.

Усмотрение закономерностей единства жизненных условий и живого существа (исключая человека) имеет жизненное значение и для психологии. Истинную психологию нельзя построить без учета этих закономерностей. К сожалению, принцип единства живого существа и внешней действительности еще не всеми советскими психологами осознан в должной мере и недостаточно используется в психологических исследованиях.

Для понимания закономерностей импульсивного поведения исключительное значение имеет усмотрение единства потребности, условий, необходимых для удовлетворения потребности, и действия.

Потребность подразумевает соответствующий предмет как недостающий предмет. Но в потребности не заключено никакого указания на то, где, в каких конкретных условиях находится этот предмет в данный момент и какая нужна деятельность для овладения им. Поэтому потребность сама по себе неспособна развить акты такого поведения, которые обеспечат субъекту возможность ее удовлетворения. И внешняя действительность сама по себе остается индифферентной для субъекта импульсивного поведения: она не может побудить его к определенной активности. Только оба фактора — потребность и соответствующая ей ситуация — составляют достаточное условие импульсивного поведения.

Однако здесь надо подчеркнуть одно весьма важное обстоятельство, а именно, то, что, пока потребность и соответствующая ей ситуация остаются внешнеположными друг другу, пока в субъекте потребности каким-то образом не дапа и ситуации и пока ситуация и потребность не составляют единого факта, они, как два внешнеположных явления, не могут обусловить актов поведения. Непосредственное условие поведения должно быть дано непосредственно в его основе. Поэтому оба фактора каким-то образом еще до начала поведения должны предварительно объединиться в единый факт, в единое общее динамическое состояние субъекта, дабы на основе этого последнего стало возможным развитие актов поведения.

Ситуация отражается в созданном потребностью динамическом состоянии субъекта. Вследствие этого, еще до того как развернуться в актах поведения, это состояние приобретает определенность, соответствующую наличным условиям. Таким образом, в результате потребности и воздействия соответствующей ей ситуации, в субъекте создается единое динамическое состояние, в чем некоторым образом предопределена система его поведения, которое должно удовлетворить в данной ситуации данную потребность. Характер отдельных актов поведения определяется своеобразиями этой целостной динамической системы. В момент осуществления первого, начального акта поведения, субъект находится в состоянии готовности к актам, которые должны последовать за первым актом, в соответствии с характером целостной системы. Каждый отдельный акт имеет ценность для целостного образа поведения, а поэтому, если бы последний акт не был каким-то предопределен, отдельные акты не имели бы никакой ценности.

4. Проблема установки

Целостное состояние, созданное в субъекте потребности под воздействием ситуации и представляющее собой непосредственную причину или условие течения поведения, Д. Н. Узнадзе называет установкой.

Согласно Д. Н. Узнадзе, на основе потребности живой орга-

низм становится индивидом, субъектом поведения, воздействующая же на него внешняя действительность приписывает для него вид ситуации удовлетворения потребности. Внешний мир отражен в эффе́кте, который вызван им в субъекте, как ситуация определенной потребности. Но этот эффект является перестройкой, изменением самого субъекта. Это значит, что, во взаимоотношениях со средой, субъект поведения изменяется соответственно ситуации потребности, а, поэтому, последующее его действие является действием существа, модифицированного соответственно данной среде. Значит, характер действия того или иного существа в данной ситуации предопределен в определенных пределах в установке еще до начала действия. Поэтому установка одновременно является непосредственной причиной поведения и обуславливает целесообразный характер поведения. Как в цели предварительно дано то, что должно быть в последующем, и в установке точно так же. В установке отражена "ситуация поведения". Поэтому поведение, определенное установкой, протекает соответственно ситуации — т. е. целесообразно. Поэтому поведение целиком включено в причинную цепь, по вместе с тем оно имеет целесообразный характер.

Как внешняя — практическая, так и внутренняя — теоретическая активность человека возникает также на основе установки. В этом отношении человек выделяется из мира животных только специфичными для него условиями возникновения установки. Каковы эти условия? Своеобразны потребности человека. Но наибольшее значение имеет все же то, что человек есть существо мыслящее.

Установка, специфическая для человеческого поведения, создается на основе предварительного теоретического обсуждения возможного поведения. Психическую возможность предварительного обсуждения поведения дает акт объективации, благодаря которому субъект переходит из практического плана поведения в теоретический план и поднимается с первого уровня психической жизни на второй уровень. Во время поведения, непосредственно обусловленного установкой, субъект целиком включен в поведение, целиком захвачен актами этого поведения. Но если поведение встречается с препятствием, которое лишает его воз-

возможности дальнейшего течения, субъект прекращает практическое действие, выделяет часть действительности, ставшую препятствием, и противопоставляет себя ей как объекту познания. Мышление осуществляет идейный анализ ситуации, исследует характер препятствия, выясняет и устанавливает дальнейшую возможность поведения. По мнению Д. Н. Узнадзе, решающую роль в создании установки, нужной для практического осуществления теоретически определенного поведения, играет воля: она претворяет найденную в идейном плане установку в актуальную установку.

Основные соображения психологии установки согласуются, как со своими физиологическими основами, с основными положениями учения И. П. Павлова, согласно которым живое существо и его нервный аппарат действуют как целостная динамическая система и уравнивает раздражения, идущие из внешней и внутренней среды. С одной стороны системный характер имеет воздействие внешней среды, а с другой стороны, и поведение представляет собой динамическую систему. Открытый И. П. Павловым динамический стереотип — это физиологическая основа целостного состояния, возникающего и фиксирующегося в субъекте на основе отражения ситуации, которая соответствует потребности. Первый и второй уровень психической жизни — первый и второй план активности — находят свою основу в первой и второй сигнальных системах.

Мы разделяем основное воззрение Д. Н. Узнадзе и признаем установку ближайшей и непосредственной причиной всякого поведения. Разность мнений возникает в связи с вопросом субъективного фактора установки. По мнению Д. Н. Узнадзе, единственным первичным фактором всякого поведения является потребность. По нашему мнению, на основе потребности и соответствующей ей ситуации возникает лишь установка импульсивного поведения. В основе же установки самого специфического из всех видов человеческого поведения — установки полевого поведения — со стороны субъекта лежит воля, а со стороны объективной действительности — идейная ситуация, одним из моментов которой является идея потребности и с ней связанная идея объективной цепности. Независимо от того, будет поведение предварительно определено теоретически или

нет, все равно, оно будет импульсивным поведением, если каждый его момент обусловливается и направляется импульсом наличной потребности. Для создания установки поведения, пайдепового в идейном плане, достаточно импульс и той потребности, которая должна быть удовлетворена этим поведением. Здесь не видно места для воли.

Сознательные формы отражения возникают на основе соответствующей установки. Но и сама установка, со своей стороны, создается на основе отражения ситуации. Получается так, что, якобы, восприятию должна предшествовать установка, а установке — восприятие. Как выйти из этого заколдованного круга?

Существует мнение, что установке предшествует простейшая форма восприятия — простое замечание: установка возникает на основе простого замечания, закончившему же восприятию всегда предшествует соответствующая установка.

С этим мнением трудно согласиться. Если на низкой ступени развития восприятие не только не нуждается в установке, а, наоборот, предшествует ей в качестве ее основы, непонятно, почему установка должна быть необходимой на высшей ступени развития восприятия. Развитие восприятия должно идти путем развития её основы: примитивное восприятие должно было бы основываться на примитивной установке, а развитое — на развитой. Поэтому и по отношению к примитивному восприятию станет вопрос: какова природа отражения, на которой основывается она?

Трудно согласиться с вышеприведенным мнением и по другим соображениям.

По нашему мнению, установка основывается на физическом отражении, общем для предметной действительности, для мира вещей. Физическим условием всякого отражения является то, что природа является связанным единым целым, где предметы, явления, находясь в постоянном движении, органически связаны друг с другом, захват друг от друга. В каждой вещи, в каждом предмете отражен его внешний мир, как причина его состояния, причина протекающего в нем изменения. Поэтому-то природу одного предмета мы всегда постигаем в другом предмете. Если бы у материи вообще не было этого свойства, человеческое познание

было бы неосуществимо. В состоянии ртути в капилляре человек видит изменения температуры, а в состоянии той же ртути в широкой трубке — изменения давления воздуха. Сейсмограмма указывает ему на подземные толчки, а спектрограмма — на изменения в отдаленнейших небесных системах. В радиоприемнике он слышит и на фотографии видит явления, имеющие и имеющие место за тысячи километров от него. И, наконец, свойства всех вещей человек познает путем физических измерений, вызванных этими вещами в его собственном организме.

На основании физического отражения создала наука сложнейшие и точнейшие аппараты, отражающие предметы и явления природы, аппараты, по своей точности и чувствительности превосходящие те аппараты, органы чувств, которыми природа наделила живое существо.

Живой организм, включая человека, есть одна из форм организации материи. Он причастен природе вещей всего мира. Это дает нам право временно отвлечь внимание от всего прочего и рассматривать организм как вещь, в состоянии которого, в форме определенных изменений, отражается воздействие предметов и явлений внешнего мира. В таком случае развитой организм предстанет перед нами как высшей степени чувствительный и многосторонний физический аппарат, который, вопреки всего, осуществляет физическое отражение, в принципе характерное для всей материи. Физическое отражение составляет материальную основу всех различных форм отражения, точно так же, как физическое существование составляет основу всякого существования — как биологического, так и духовного. Смерть означает это свойство у аппарата тем, что разрушает и разлагает его физическую организацию.

В чем состоит с этой стороны специфика организма как живого существа?

В состоянии организма как вещи, в высшей степени чувствительной к внешним воздействиям, физически отражено всякое воздействующее на него явление. Когда в живом организме возникает какая-нибудь потребность, получают ценность изменения или отражения, вызванные предметами и явлениями, которые имеют отношение к этой потребности — организм возбуждается и становится особо чувствительным

к ним. Если вспомним все то, что было сказано об единстве потребности, ситуации его удовлетворения и структуры организма, для нас станет понятным, что в состоянии потребности чувствуются физические изменения, вызванные ситуацией потребности, так как сама потребность исторически возникла на основе изменений, вызванных путем воздействия этой ситуации. Придание жизненного значения изменениям, вызванным в индивиду внешними воздействиями, означает переход от простого физического отражения — к состоянию установки.

Павловская физиология утверждает, что в живом организме физически отражена вся воздействующая на него действительность, а не только лишь изолированный безусловный или условный раздражитель. Хотя бы один тот факт, что удастся сделать условным раздражителем индифферентное явление, свидетельствует, что оно, это явление, было отражено в индивиду еще до того, как взять на себя роль сигнала.

5. Вопрос воли в советской психологии

Специфическая природа воли еще не познала. У нас мало проводится исследований в этом направлении. Некоторые авторы вообще не признают своеобразия воли и оставляют совершенно в стороне вопрос воли.

Отречение от специфики воли не ново. Сенсуалистическая психология считала волю комплексом определенных ощущений. Известны и разнообразные попытки сведения воли на чувства и на интеллектуальные процессы. Значительная часть современных буржуазных психологов пытается свести волю на инстинкты, на биологические потребности и стремления. Некоторые хотя и говорят об особенностях воли, но „выводят“ их из сверхестественной силы.

Вопросы воли более основательно рассматриваются у нас в курсовых учебниках психологии. В них состояние вопроса, в большинстве случаев, представлено следующим образом: воле уделяется специальная глава, в которой, по существу, речь идет о действии человеческих потребностей и чувств и о сознании целей и средств поведения. При этом, внимание переносится

главным образом на те интеллектуальные процессы, которые, включаясь в человеческое поведение, обуславливают существенную разницу между человеческим поведением и характерной для животного активностью. Почти ничего не говорится о том, какова специфическая сущность воли и какую функцию выполняет воля в течении волевого поведения.

К. Маркс говорит в связи с психическими возможностями, с сущностными силами человека: сущностный характер каждой специфической силы составляет именно его собственная сущность и, значит, специфическая форма его опредмечивания, ее предметное, действительное, живое бытие. Таким образом, если судить согласно воззрениям К. Маркса: 1) для того, чтобы стало возможным выделить волю из остальных психических возможностей и отдельно рассуждать о ней, необходимо, чтобы у воли была несводимая на другие человеческие сущностные силы, собственная характеристика — собственная сущность, и 2) если существует воля как таковая, должно существовать такое специфическое явление объективной действительности, которое создает волю, „опредмечивание“ которого (явления) в человеке даст волю. Иначе говоря, должен существовать объект, по отношению к которому формируется и активизируется воля.

Достаточно отложить на время психологическую литературу и проследить за самым реальным течением душевной жизни человека, чтоб признать несомненным факт воли. Величайшие мыслители в истории человечества — творцы и основоположники мировоззрения пролетариата — не только признавали факт воли, но приписывали ей исключительную роль в революционной практике человеческой переделки объективной действительности.

В советской психологии наиболее широко распространенное воззрение обозначает термином „воля“ сознательную направленность к цели, сознание цели и средства поведения, ту сторону психической жизни, которая находит свое выражение в действии, направленном на сознательную цель. Поэтому за проявления воли — за акты волевого поведения — принимаются и акты поведения, обусловленные безудержным импульсом погребности, страстью и аффектом, поскольку и они не лишены сознания цели и средства.

Здесь воля и волевое поведение характеризуются не их собственными свойствами, а признаками интеллекта и интеллектуальных процессов. Сознание потребности, предметы и средства его удовлетворения — дело мышления. Для этого субъекту потребности не требуется кроме мышления еще какая-либо другая способность: потребность побуждает его к действию, а сознание, которое приводится в действие импульсом этой же потребности, указывает ему пужное направление и дорогу. Сознание, мышление, в первую очередь, есть сознание потребностей и условий их удовлетворения, оно есть видение бытия — реального процесса жизни. Только тем, что цель поведения и связанные с ней явления осознаются, поведение не приобретает такого нового свойства, характеристика которого требовала бы кроме понятий сознания, интеллекта, мышления еще какого-либо понятия — носителя нового значения. Природу осознанного, осмысленного поведения адекватно выражает название „сознательное поведение“ или „интеллектуальное поведение“. В таком случае для термина воли не остается какого-либо специфического содержания.

Почти все исследователи чувствуют неудобство, связанное со сведением воли на интеллектуальные процессы. Этого неудобства пытаются избежать путем введения в определение воли другой стороны, а именно — момента усилия. Течение актов поведения, направленного на определенную цель, часто встречают препятствия, преодоление которых требует внутреннего усилия, некоторого внутреннего напряжения. Этот момент усилия объявляется вторым существенным признаком воли. Некоторые исследователи вместо усилия говорят о преодолении препятствия, осиливании сопротивления, но это не имеет существенного значения, так как сопротивление, препятствием можно назвать только то, преодоление чего требует внутреннего усилия.

Преодоление препятствия — усилия — лишь в том случае было бы специфическим свойством волевого действия, если бы оно не встречалось и в активности иного вида. Способность усилия для преодоления сопротивлений, возникающих на пути жизнедеятельности, представляет собой характерное свойство вообще жизнедеятельности, вообще живого существа. Человек не терпит

и не приобретал этого свойства потому, что у него выработалась способность сознания. Наоборот, мышление дало ему возможность решить жизненные задачи разумным путем и идти путем меньших сопротивлений. Человек может, если, конечно, этого потребует решение жизненной задачи, прибегнуть к максимальному усилию и до предела напрячь внутренние силы. Однако, такое действие не всегда есть волевое действие. До максимального напряжения сил доводят человека также страсти и аффекты. И животные не жалуют сил, когда вступают в кровопролитную борьбу за существование.

Усилие, обычно, требуется не на всем протяжении поведения, а на одном определенном его отрезке, одном звене цепи поведения. Поэтому волевым признается не поведение целиком, а этот один отрезок, одно это звено. Говорят не о волевом поведении, а о волевом движении, действии. Говоря о том, что волевым является то движение, то действие, которое требует напряжения психо-физических сил. Получается, будто воля есть какой-то особый запас энергии, который, в случае препятствий, одинаково используются во всех видах поведения.

Признание способности к усилию для преодоления препятствий, возникших на пути осуществления поведения, специфическим признаком воли, принуждает искать разницу между волей советских граждан и граждан буржуазных стран по этому формальному признаку. Утверждают, что воли людей этих двух общественных формаций отличаются друг от друга тем, что советский человек может преодолеть гораздо больше препятствий, чем это удавалось и удастся людям какой-либо другой эпохи. Это рассуждение не имеет ни научного, ни политического оправдания.

Советскому человеку в жизни встречаются не большие препятствия и трудности, чем другим людям. Там, где жизнь "стала лучше, стала веселее", невозможно, чтоб человек постоянно испытывал внутренние конфликты, встречался бы с препятствиями, трудностями и постоянно нуждался бы в болезненном напряжении психо-физических сил. Такое напряжение нужно, конечно, рядовым гражданам буржуазных стран для того, чтоб добывать

средства к существованию и иметь возможность жить. Трудовое население буржуазных стран боролось и борется за улучшение своих экономических условий, за свободу, за политические права. В этой борьбе люди истекали кровью, обессиленные падали, но вновь собирались с силами, вставали, совершали революции и достигали временной или окончательной победы. Мы верим, что у трудового населения капиталистических стран найдутся силы для того, чтоб, наконец, сломить сопротивление буржуазии и выйти на широкий жизненный путь.

И сами капиталисты не лишены способности внутреннего напряжения в борьбе с препятствиями. За свои цели капиталист борется не с меньшим усилием и энергией, чем человек какой-нибудь другой эпохи. Дело тут не в силе способности, а в природе того сопротивления, с которым встречается капиталист. Это сопротивление в конце концов усиливается настолько, что его не в силах преодолеть никакая человеческая сила. Поэтому нельзя приписывать поражение капиталистов их психической слабости, в частности — слабости их воли. Психические процессы, с какой бы энергией они не протекали, не могут изменить законов развития общества.

Характер, новизну и величие воли советского человека мы должны искать в особенностях мотива и цели его поведения. Мы не найдем существенной разницы в способности к усилию, так как последнее зависит скорее от врожденных свойств нервной системы — от силы и взаимоотношения возбуждения и торможения.

Не все психологи считают способность к усилию специфическим свойством воли. Но в таком случае под волей подразумевается лишь сознательная направленность к цели и больше ничего. В одном случае для осуществления акта поведения, необходимого для удовлетворения потребности, достаточно, чтоб внешняя действительность была непосредственно дана в виде чувственных впечатлений; в другом случае, когда взаимоотношение с внешним миром усложняется, для удовлетворения той же потребности становится необходимым осознание того же отрезка объективной действительности. Для этого в поведение включается новое психическое средство — мышление. Такое положение хорошо передают понятия двух уровней психической жизни, первого и второго планов активности.

Два уровня психической жизни, первый и второй планы активности, представляют собой две ступени интеллектуального развития. Такое разделение не дает какого-либо указания о том, какое существенное изменение имеет место на пути развития в направлении исходного пункта и окончательной цели поведения. Оно указывает лишь на использование в поведении двух, по существу друг от друга отличающихся, психических средств и устанавливает категории поведения по этим средствам.

По нашему мнению, несомненно существует и второе направление развития, существенно связанное с первым (с интеллектуальным развитием), но так же отличающееся от него — направление воли и полевого поведения. Дело здесь касается не особенностей средств, использованных внутри поведения, а совершенно новой категории исходного пункта поведения — субъективного фактора поведения и его конечной цели, что имеет решающее значение для понимания характера социально определенного поведения. (Высказанное здесь соображение имеет исключительное значение для правильной постановки проблем воспитания воли).

Согласно распространенному мнению, воля представляется функцией чисто формального характера. Единственную ее задачу составляет сделать практически возможным преднамеренно осознанное, теоретически определенное поведение, удовлетворяющее ту или иную потребность субъекта. Что представляет собой это поведение — не касается воли, ибо она остается индифферентной к мотиву и цели поведения.

По нашему мнению, у воли есть собственное содержание в виде своего специфического мотива и своей специфической цели. Поэтому нельзя определять её только по формальным признакам. Природа мотива и цели воли видны в волевом поведении. Одним из источников формалистического понимания воли является то, что обычно особенность воли ищут в движении и в действии, но не в поведении. «Ознакомимся ближе с этим вопросом.

6. Вопрос о волевом действии

В раннем периоде развития советской психологии понятия „волевого движения“ и „волевого действия“ были без проверки заимствованы у буржуазной психологии. Историю установления этих понятий в науке можно представить себе в следующем виде: под влиянием метода мышления традиционной ассоциационистской психологии волевое поведение было признано простой арифметической суммой простых волевых движений. Поскольку в поведении не подразумевали ничего такого, чего не видели в простом движении, постольку пытались постичь особенности волевого поведения путем изучения явлений, называемых волевыми движениями. Впоследствии установлению такой точки зрения способствовало и то, что экспериментальное изучение воли началось методом реакций, и предварительно согласованное ответное движение испытуемого на раздражитель было признано актом воли. В экспериментальных исследованиях воли внимание исследователей неправомерно заострилось на т. н. волевых движениях и на усилии, необходимом для этих движений.

Эти соображения отразились в своем роде и в советской психологии и бытуют в ней по сей день. Обычно рассуждают следующим образом: движения человека делятся на две группы: произвольных и непроизвольных движений. Непроизвольное движение есть такое движение, которое не направлено на заранее намеченную цель; произвольное же, наоборот, служит именно такой цели.

Типичными формами первой группы считаются рефлекторные и выразительные движения, а ко второй группе относятся такие движения, какими являются, напр., движение руки во время питья воды, или сгибание тела для поднятия уроненного предмета. Движения, связанные общей целью, называются волевым действием.

Получается, будто произвольность есть собственное свойство движения и действия.

Вся жизнь человека есть непрерывная активность. Если последняя прекратится на несколько минут, невозможно будет ее возобновить: давняя индивидуальная форма жизни навсегда по-

гибнет. Из общей активности, в первую очередь, можно выделить те формы, которые создают эту непрерывность. Такова деятельность внутренних органов: дыхание, пищеварение, кровообращение и т. д. Ими управляет нервная система, но сами они не суть нервные процессы. Сознание отражает их состояние в форме потребности, стремления, ощущения или чувства, но непосредственно не может вмешаться в их деятельность. Поэтому, когда становится необходимым замедлить или ускорить сердечные ритмы, мы прибегаем к соответствующим фармакологическим средствам. В условиях обычной жизни человек не умер бы против своего желания, если бы от него самого зависело вызывать и направлять течение движений этого порядка. Указанные движения — необходимое условие всякого рода деятельности человека. Работа самой нервной системы протекает на их базе. Всякое движение безразлично — будет оно признано произвольным или произвольным, в своей основе обязательно подражать их существованию.

Что мы должны сказать о движениях, с которыми встречаемся во внешней активности человека? Они тоже являются непосредственными продуктами работы мышечного аппарата и, постольку, представляют собой физические явления. Психология может иметь дело лишь с вызывающими их факторами. Здесь трудно найти такое движение, о котором в каждом случае можно было бы сказать: это — произвольное движение, а это — непроизвольное. Одно и то же движение в зависимости от того, чем оно вызвано, в какого характера поведение оно включено, можно считать и произвольным и непроизвольным. „Те же нервы и мышцы, деятельностью которых обуславливается чистое невольное движение, действуют и в самом произвольном“ („Воля властна пускати в ход в каждом данном случае не только ту форму движения, которая ему наиболее соответствует, но любую из всех, которые вообще известны человеку“ (И. М. Сеченов)).

Движение руки, моргание, чихание, кашель и др. могут возникнуть непроизвольно, но могут быть вызваны и произвольно. Когда они происходят с физической необходимостью, тогда они представляют собой физические факты, стоящие вне поведения, несмотря на то, что им может предшествовать созна-

ние необходимости: человек может чувствовать, что вот-вот он должен чихнуть. В тех случаях, когда они включаются в поведение, они могут быть вызваны или произвольно, или непроизвольно — импульсивно. На основе предварительного соглашения, чихание или кашель могут включиться в поведение и стать сигналом осуществления большого произвольного акта. Но так же, как всякое мышечное движение, чихание и в этом случае есть простой физический факт. Психология не имеет к нему отношения.

Таким образом, движение само по себе ни произвольно, ни непроизвольно. Выражения: „произвольное“ и „непроизвольное“ указывают на своеобразие источника движения, а не на собственную природу самого движения. Движение индифферентно к своему источнику. Будет оно вызвано физической необходимостью, импульсом потребности, или волей, все равно, его характер остается неизменным. Поэтому нет смысла классифицировать сами эти движения на произвольные и непроизвольные.

Приблизительно то же самое нужно сказать о действии, с общей природой которого мы ознакомились выше. Вызвать наученное — ставшее привычкой — действие могут и импульс актуальной потребности и воля. Выполнение же неосвоенного действия одинаково трудно в обоих случаях. Сама выработка таких действий может быть в одном случае определена волей, а в другом случае — обусловлена совершенно иными факторами. Это подтверждается и тем, что навык к некоторым действиям вырабатывается в раннем детстве, когда, согласно И. М. Сеченову, и речи не может быть о вмешательстве воли в это дело.

Психологический характер поведения по существу определен природой его источника, мотива и цели, а не особенностями входящих в него движений и действий. Будет данное действие в данный момент произвольным или непроизвольным — импульсивным, это зависит от того поведения, в которое оно включено. Поэтому в первую очередь нужно говорить о произвольном поведении, а не о произвольных движениях и действиях. Классификация последних на произвольные и непроизвольные не имеет в психологии какого-нибудь особого значения.

Вызывает недоразумение высказанное в последнее время в психологии соображение, которое считает условные рефлексы произвольными движениями, а безусловные — непроизвольными. Было бы совершенно неоправдано искать волю и ее явление до возникновения сознания, на всех тех ступенях развития животных, на которых вырабатываются условные рефлексы. И. М. Сеченов не признавал их существования даже в раннем детстве. Кроме того, общеизвестно, что классическое явление условного рефлекса — выделение слюны на вид или на запах пищи — происходит невольно, что здесь вызывание рефлекса сигналом имеет принудительный характер.

7. Особенность волевого поведения

Самым основным фактором активности является потребность, в одном случае как импульс, в другом же — как идея потребности, как цель производства. Всё содержание человеческой активности составляют акты производства и потребления, необходимые для удовлетворения первичных и производных потребностей: вся душевная жизнь человека раскрывается и развивается в них. Поэтому-то всё богатство человеческого творчества выражается для психологии лишь в таких словах, как «потребность», «общая потребность» (Маркс).

Живой факт потребности есть реальный процесс жизни. Он определяет лишь поведение, необходимое — и развивает акты, необходимые для индивидуального потребления. Но для человека специфично производство, труд а не потребление. В нормальных условиях жизни, обычно, человек производит, трудится тогда, когда не испытывает потребности на продукты этого производства. Он начинает сеять и жить не тогда, когда его беспокоит голод, а как раз тогда, когда сыт и не испытывает импульса потребности в пище. Утром идет в поле после утоления голода, а в полдень, когда испытывает голод, прерывает работу, принимает пищу, и вновь возвращается к делу. Нет сомнения, что его трудовая активность не основывается на импульсе, идущем от потребности пищи — от голода. Но нет сомнения и в том, что он имеет в виду именно потребность пищи, кото-

рую он не испытывает актуально в данное время, но которая дана ему в виде идеи, лишенной необходимой для действия силы и импульса, которая (идея) так же подразумевает потребность других — знакомых и незнакомых ему лиц, как и свою собственность. Без такой идеи — идеи потребности — труд потерял бы человеческий смысл.

Труд — типичная форма волевого поведения. Если это верно, то одной из необходимых предпосылок волевого поведения является идея потребности, а не сама потребность, как состояние данного момента, как реальный процесс жизни. Поскольку идея потребности есть лишь мысль, данная в словесной форме, постольку она может быть доступной не только тому, у кого фактически есть эта потребность, но и тому, кто никогда её не испытывал. Иметь идею потребности не значит иметь потребность. Мы имеем идею голода и тогда, когда мы сыты, равно как и идею холода мы можем иметь и в летнюю жару.

Мысль о потребности — идея потребности не обладает реальными свойствами, характерными для факта потребности, благодаря которым потребность представляет собой источник активности.

Идея потребности сама по себе не в силах обеспечить какую-то ни было активность. У нее, как у идеи, нет энергии и импульса, необходимых для активности. Идея потребности табака: есть у каждого человека, но не все испытывают импульс курения. Поэтому идея потребности есть предварительное условие волевого поведения, а не источник энергии, вызывающий это поведение.

Идея потребности подразумевает и идею предмета потребности — предмета объективной действительности, необходимого для удовлетворения потребности. Смысл и значение табака доступны не только курильщику, но и всякому, у кого есть идея потребности табака. Предмет потребности приобретает объективную ценность в отношении к идее потребности. В этом отношении он есть не простой факт объективной действительности, а нечто такое, что имеет определенную стоимость, что может удовлетворить потребность, соответствующую этой идее. Идея предмета потребности

указывает на такую стоимость. «Общее понятие „стоимость“ происходит из отношения людей к предметам внешнего мира, удовлетворяющим их потребности» (Миркс).

Идея предмета потребности и сознание связанной с ним стоимости является второй необходимой предпосылкой волевого поведения.

Вместе с идеей потребности и предмета или явления ее удовлетворения, у человека есть также идея и того действия, которое служит производству и потреблению этого предмета или явления. Действия приобретают определенную объективную ценность в зависимости от того, каким видам производства и потребления они служат. Вне сознания идеи действия было бы невозможно, чтобы человек предварительно специально заботился об овладении знанием и навыком действия, о приобретении специальности. Идея действия есть третья предпосылка волевого поведения.

Идеи потребности, соответствующих ей предмета и действия, так же, как и сознание связанных с ними объективных ценностей, даны нам в процессах мышления, разворачивающихся в речевой форме, и составляют интеллектуальные предпосылки волевого поведения. В них самих не видны явления воли. Это обстоятельство недостаточно бывает осознано, ввиду чего особенности предпосылок волевого поведения принимаются за специфическую характеристику волевого поведения. Означенные предпосылки — моменты идейной ситуации волевого поведения. Живой факт потребности есть движущий субъективный фактор импульсивного поведения, идеи же потребности, как отвлекаемая мысль, входит в состав идейной ситуации волевого поведения и относится к объективным факторам поведения. Ее не характеризует сознание собственной индивидуальности, характерное для потребности.

После выяснения упомянутых предпосылок мы можем остановиться на основных особенностях самого волевого поведения, которые лучше всего видны в специфической природе его цели.

В цели, обычно, предусматривается один из возможных результатов поведения. Из многочисленных результатов поведения, явление какой категории включается в содержание цели; это целиком и полностью зависит от природы источника и мотива.

поведения. С объективной точки зрения в самом поведении и в его результатах ничего не меняется от того, с каким результатом поведения связана цель. Наоборот, с субъективной или психологической точки зрения, в зависимости от этого, одно и то же действие, или один и тот же ряд действий предстает как совершенно разные виды поведения. Это обстоятельство имеет решающее значение для установления морально-психологических свойств личности.

Импульсивное поведение обусловлено потребностью. Потребность определяет всю активность одной целью: удовлетворить эту потребность и то — как можно в кратчайшее время. Ждать и терпеть — не в ее природе. Такое положение переживается субъектом потребности как принуждение, обусловленное внешними факторами. Потребность не может вызвать такие акты поведения, которые не удовлетворяют её само. А она сама есть лишь „настоящее жизни“, она не ведает завтрашнего дня: вот эта давняя в настоящий момент потребность стремится к удовлетворению и даст импульс поведения. Как только она получит свое, получит то, что ей нужно сейчас, импульс потребности прекращается и активность в этом направлении прерывается. Иначе говоря, каждая потребность после её удовлетворения рождается сызнова и начинает заботиться о себе, но как только удовлетворится, она перестает существовать как потребность, которая могла бы заставить человека думать о завтрашнем дне и обусловить активность, нужную завтрашнему дню.

Таким образом, импульсивное поведение имеет в виду лишь моментальное настоящее психической жизни. Психологическое содержание его цели исчерпывается достижением довольства, связанного актами поведения, необходимыми для удовлетворения потребности. Субъект импульсивного поведения никогда не бывает направлен на объективную ценность тех изменений, которые имеют место после завершения актов поведения. Им движет лишь настоящий момент жизни, и всё, что он делает, нужно ему для этого настоящего. Если бы это было возможно, он перенес бы на сегодня и завтрашнее удовлетворение и исчерпал бы всё счастье жизни зараз, в удовлетворении одной потребности. То

обстоятельство, что условия достижения такой цели часто видны только в будущем и субъект бывает вынужден думать для её осуществления в будущем, по существу не делает дела, так как, если бы это было возможно, он получил бы это удовольствие сейчас же, не сохранив из него ничего для будущего.

Цель импульсивного поведения никогда не получает ценности в отношении цели более высокой ценности: она ценна сама по себе. Игра, развлечение, кутёж, курение, месь, акты поведения, обусловленного любовью, вепавистью, завистью и другие аналогичные виды поведения содержат цель в себе самих, так что можно сказать, сама игра, само развлечение, сама месь есть цель, что игра производится ради игры, месь — ради мести. Потому-то субъект импульсивного поведения не может отказаться от актов поведения, отказаться от действия.

Субъект воли никогда не ставит себе целью получение удовольствия, непосредственно связанного с его собственными актами. Это и понятно: оно не обусловлено потребностью, чтоб служить непосредственно удовлетворению потребности. Безусловно, удовольствие часто связано и с актами волевого поведения. Иногда волевое поведение требует такой активности, которая особенно приятна. Успех и достижение цели почти всегда вызывают чувство довольства. Но такие удовольствия, непосредственно сопутствующие активности, не входят в целеустановку волевого поведения. Они суть лишь сопутствующие этому поведению явления.

Типичной формой волевого поведения мы признали труд. Труд имеет в виду всегда объективную ценность продукта. Будут сами акты труда приятными или нет здесь это не имеет решающего значения. Когда целью становится само удовольствие от трудовой активности, тогда труд психологически теряет свое лицо и превращается в игру или развлечение, несмотря на то, что его объективный продукт может остаться таким же, каким был. Но такая активность может прерваться на полпути, до создания продукта, если она станет неприятной. Если бы продукт труда был дан в готовом виде, не было бы необходимости в труде. Во время же игры или развлечения субъект часто разрушает и уничтожает созданный им продукт, чтоб добыть этим путем материал, нужный для продолжения активности, и делать

сызнаю то, что он, возможно, делал и уничтожал десятки и сотни раз. Здесь вся цель в активности, тогда как для труда активность есть лишь средство получения продукта, имеющего определенную ценность.

Волевое поведение направлено на общественную объективную ценность. В его цели всегда предусматривается создание, осуществление и сохранение объективной ценности. Для субъекта воли действительность представляет собой систему предметов и явлений вещественной и духовной культуры, имеющих определенную ценность; в этой системе субъект, как личность, занимает определенное место. Когда этого требует необходимость, субъект воли может пожертвовать жизнью ради ценности, превосходящей ценность его собственной жизни: ради коллектива, народа, родины, науки, искусства и т. п.

Когда я, как субъект воли, забочусь о себе, то я смотрю на себя как на объективную ценность. В таком случае моей целью может быть: сохранение и улучшение здоровья моего организма, уход за моими душевными возможностями и их развитие, сохранение моральной высоты моей личности, такая организация условий моей жизни, которая дает возможность получить на протяжении жизни как можно больше удовольствия возможно высокого порядка; чтобы необдуманно не растратить жизни в один момент — не дать возможность импульсам потребности, действующим в настоящее время, получить через меру и отнять у меня все счастье жизни. Такое действие часто требует от настоящего значительных жертв: охрана здоровья иногда требует тяжелую операцию, которая переживается как самый тяжелый случай нарушения здоровья и поэтому представляет собой неприемлемое для настоящего явление отрывательной стопности. Иногда для сохранения моральной высоты бывает необходимо перенести острое физическое мучение — поступиться собственным удовлетворением, частицей собственной жизни, или даже всей жизнью ради какой-нибудь более высокой ценности.

Таким образом, удовлетворению потребности служат акты поведения — импульсивного поведения — непосредственно вызванного импульсом этой самой потребности. И волевое поведение имеет в виду человеческие потребности и сия-

Значимые с точки зрения ценности, но оно направлено непосредственно на ценность, а не на удовлетворение потребности. Оно и не основывается на актуальной потребности и не удовлетворяет её.

Как возможно волевое поведение? Что составляет его основной источник?

8. О природе воли

Причиной или источником волевого поведения является сама воля (как свойство личности) в том смысле, что со стороны субъекта она ложится в основу возникновения волевого поведения, подобно тому, как потребность ложится в основу импульсивного поведения. Под воздействием соответствующей ситуации воля выключает субъекта из данного момента течения жизни, ставит его выше интересов момента, данного настоящего и делает его субъектом активности, направленной на объективные ценности. Таким путем существо данного момента возвышается до социальной личности. Где нет воли, там нет и личности в настоящем смысле этого слова. Поэтому в формировании личности дело формирования воли занимает исключительное место.

Значительная часть психологов ищет волю в ряде процессов сознания: ощущения, восприятия, мышления, чувства и других явлений, чисто процессуального характера. Такие поиски не венчаются успехом, ибо воля не есть процесс сознания. Наоборот, она часто сама дает начало и направление процессам сознания. Так бывает в тех случаях, когда мы говорим о произвольности того или иного психического процесса.

Необходимо различать два понятия: волю и воление. Первая имеет диспозиционное существование, второе — феноменальное, процессуальное. Воля есть диспозиция активности, направленной на сферу деятельности; она есть склонность (свойство), которая вырабатывается у индивида в идейной отнесенности к объективным ценностям. Объективная ценность есть то специфическое явление действительности, «опредмечивание» которого в человеке дает волю; по отношению к которому формируется и активизируется воля человека.

Воспитание и, вообще, воздействие обстоятельств создает в индивиду диспозицию. Поэтому оно может касаться непосредственно воли, а не волеия. Активность воли представлена в сознании в виде переживания воли — волеия. Волеие есть определенное содержание сознания, а воля — личностная основа этого содержания.

Часто на волю смотрят как на какую-то специфическую энергию, которую индивид применяет только в деле преодоления препятствий. Это воззрение неверно. У личности, как у психофизического существа, есть ограниченная нервная и мышечная энергии, которая одинаково применяется им как во время импульсного, так и во время волевого поведения. Происходит переключение энергии с поведения одной направленности на поведение другой направленности, что с физиологической стороны осуществляется чередованием систем возбуждения и торможения.

Сила и устойчивость суть скорее физическая, чем психическая сторона воли. Эта сторона воли в значительной мере зависит от типов нервной системы, установленных И. П. Павловым. Воля не есть врожденное явление, однако её выработка и оформление происходит на естественных основах врожденной нервной системы. В индивиду с сильной, уравновешенной и подвижной нервной системой дана намного более плодородная естественная почва для воспитания сильной воли, чем в индивиду со слабой, инертной нервной системой. Из последнего невозможно получить личность с сильной волей, если под влиянием условий жизни, воспитания и воздействия среды не изменятся основные врожденные свойства нервной системы.

Когда перед волей ставится серьезная задача и субъект воли выключается из активности, связанной с моментальными потребностями жизни, — в сознании, на фоне задачи, зарождается некоторое нерасчлененное переживание, в котором чувствуется собственная воля и ее возможности. Субъект чувствует, что от ситуации актуальной потребности он повернулся к совершенно иной действительности и так овладел собственными душевными и телесными возможностями, что теперь в его власти управлять ими в соответствии с задачами, возни-

жизни в этой новой ситуации, что отныне он сам себе хозяин и не подчинится импульсам актуальной потребности. В этом целостном, как бы многогранном, но логически все же перасчлененном феномене, который всегда стоит на заднем плане сознания, переживается личность как субъект воли, как сама воля.

На переднем плане сознания, в отношении к предметному содержанию решения ясно выделяется другое переживание, которое указывает на специфическую природу воли, это есть переживание „я должен...“, „я обязательно должен...“. Личность переживает, что она обязательно должна осуществить активность, требуемую от неё данной ситуацией воли, и что эта обязанность протекает от нее самой, что это есть необходимость раскрытия её собственной, в определенных условиях созданной, природы. Поэтому в необходимости „я должен...“ личность чувствует свободу.

Согласно распространенному воззрению, волеие есть стремление, желание, хотение, которое представляет собой осознанную потребность. Поэтому, это воззрение специфическую особенность волеия видит и переживания „я хочу...“. По нашему мнению, волеие есть переживание „я должен...“, которое по существу не связано с актуальной потребностью. Часто, благодаря случаям, с переживанием „я должен...“ сливается переживание „я хочу...“ и объединяется с ним в одном эмпирическом факте. С таким случаем мы имеем дело тогда, когда действие, посредством которого осуществляется волевое поведение, удовлетворяет задню и какую-нибудь актуальную потребность субъекта и постольку становится интересным и привлекательным и для текущего момента жизни. Бесконфликтная, монолитная личность вместе с „я должен...“ в большинстве случаев переживает и „я хочу...“, но это обстоятельство не вызывает каких-либо существенных изменений в волевой сфере. Для того чтобы жизнь личности протекала с охотой, необходимо, чтобы акты волевого поведения были также привлекательны и приятны. Одним из условий этого является потребность соответствующей активности. Поэтому-то потребность самого труда имеет исключительную ценность для человека: она делает труд приятным делом.

Активность воли осознаётся как одно целостное пережива-

ние, из которого только лишь путем специального анализа можно выделить содержания, данные на переднем и заднем планах.

Таким образом, в переживании воли особо надо подчеркнуть два момента: 1) личность чувствует, что она овладела собственными психо-физическими силами и отныне она может свободно управлять ими; 2) что она поэтому взяла в руки возможности активности, что она должна осуществить подсказанные данной ситуацией акты поведения, имеющие определенную объективную ценность.

В пользу нашего понимания природы воли говорит состояние апраксия. Оно показывает нам, что со стороны субъекта источником актов волевого поведения является сама воля. После разрушения воли индивид остается лишь субъектом импульсивного поведения, который способен развить лишь активность, непосредственно связанную с потребностями настоящего момента.

Потребность — хотение может существовать и тогда, когда нет ситуации её удовлетворения. Голод не считается с тем, можно ли в данный момент достать пищу. Воля же начинает активность лишь тогда, когда она становится перед соответствующей ситуацией и испытывает её воздействие. Поэтому переживание „я должен...“ не возникает по отношению к такой задаче, для решения которой не даны соответствующие условия. Субъект воли не принимает на себя решение такой задачи. Интеллект может не оценить верно ситуацию и признать трудное дело легким. В подобном случае личность фактически приходится делать более тяжёлое дело, чем взяла на себя её воля, что нередко становится невозможным. Но виноват здесь интеллект, а не воля.

Моральная и юридическая ответственность может быть возложена только на волевое существо. Только лишь воля освобождает человека от уз импульсов потребностей и дает ему возможность прислушиваться и следовать тем требованиям, которые предъявляет ему, как человеку, общественная жизнь. Индивид лишь постольку является человеком, поскольку он учитывает и удовлетворяет требования общественной жизни, соблюдает и осуществляет на практике нравственные и юридические нормы, создает духовные и материальные ценности и заботится о них потому, что это нужно.

Поэтому в акте воли раскрывается человеческая природа и в переживании „я должен...“ переживаются одновременно и свобода и необходимость. Свобода переживается потому, что в акте воли раскрывается внутренняя, человеческая природа личности; необходимость же переживается потому, что сама воля, как в своем возникновении, так и в своей активности строго детерминирована определенными явлениями объективной действительности.

9. Особенности мотива волевого поведения

Субъект воли принимает решение — цель — на основе мотива. Какова природа мотива воли? После выяснения особенностей воли и волевого поведения ответ на этот вопрос надо считать найденным.

Воля всегда мотивирована объективной ценностью. Субъект воли всегда делает то, что требует от него общественная жизнь. Индивиду, как личности, как человеку, как члену определенного коллектива и общества, в каждом частном случае условия социальной жизни предъявляют определенные нормы, определенные требования, которые встают перед ним в виде нужности создания и сохранения определенных вещественных и духовных ценностей. Объективные условия жизни даются субъекту воли в виде идейной ситуации, представленной в форме воображения. Мотив волевого поведения познается и переживается именно в этой ситуации.

Все, что ценно — нужно и всё, что нужно — ценно. Поэтому не будет ошибкой, если скажем: мотивом воли является **нужность**.

Нужность переживается в суждении, которое производит оценку данных в идейной ситуации ценностей и указывает субъекту воли, что нужно сделать при данных обстоятельствах. У воли нет своего собственного психо-физического аппарата. Она действует теми возможностями, теми средствами, которые вообще есть у индивида. Среди этих возможностей есть и интеллект. Когда в естественном течении жизни субъект становится перед возможностью осуществления поведения, имеющего объективную ценность, субъект воли приводит в действие интеллект и ло-

гическими средствами обосновывает нужность принятия и осуществления определенной цели. Сама воля не в силах обосновать что-либо, но интеллект не развернется сам собой в суждениях об объективных ценностях и о нужности, если воля (субъект воли) не возбудит и не направит его в эту сторону. Мышление, когда оно вызывается и направляется волей, одновременно является и активностью воли и активностью интеллекта. Воля, точнее субъект воли, в ситуации волевого поведения подчиняет себе, возбуждает и направляет мышление, как странник ночью зажигает и направляет фонарь для того, чтобы при его свете найти лучшую дорогу, миновать опасность и спокойно идти. Вся ситуация волевого поведения, отношение, природа и ценность цели и средства видны лишь при свете интеллектуального фонаря.

Где не имеет места воля, там сознание нужности, которое может быть результатом импульса теоретической потребности интеллект, или же воли другого лица, не берёт на себя функций хотения и остается простой мыслью, простым суждением. Безвольный человек не слушает требований, предъявляемых объективными условиями жизни и не испытывает нужности, как таковой, даже тогда, когда, по тем или иным причинам, видит эту нужность глазами разума. Сознание нужности (объективной ценности) приобретает функцию мотива лишь в отношении воли, приблизительно так же, как предмет потребности приобретает и проявляет „вызывающий характер“ в непосредственном отношении к потребности. Человек может видеть, насколько нужно для его здоровья бросить курить, пить вино, но если у него нет воли, то у него не возникает импульс действия в направлении нужности и скоро пропадет само сознание нужности.

Определенные условия жизни кристаллизуют, опредмечивают объективные ценности в индивиду в виде воли и этим путём создают субъекта воли, который затем превращает обстоятельства, связанные с объективными ценностями, в мотив своего соответственного поведения. У воли есть природа мотива в том смысле, в каком у потребности есть природа того предмета, который вызвал эту потребность, а теперь удовлетворит её. Воля и её мотив едины. Воля не функционир-

рует вне мотива, и мотив — вне воли. Мотив столь же необходим воле, как проблема необходима мышлению. Субъект воли не может отказаться от осуществления того поведения, ценность которого для него обоснована, так как отказаться от него значило бы отказаться от самого себя, от своей природы.

Согласно наиболее распространенному воззрению, основная функция мотива — это побудить индивида к практическому действию, причинно обусловить со стороны субъекта акты практического поведения. Согласно этому воззрению функция воли переносится на мотив, вследствие чего сама воля остается без функции, без дела. Потому-то в психологии воли вся тяжесть поведения лежит на мотиве, а сама воля не видна. Мотив не принимает цели и не осуществляет практических актов поведения, необходимых для её достижения. Цель, на основе определенного мотива, принимает воля, или, вернее — субъект воли, который впоследствии, в соответствующей ситуации, попадая в состояние установки, развивает активность, необходимую для осуществления этой цели.

10. Формы мотивации — психологические условия принятия решения

Согласно одному из воззрений исследователей, воля выражается в выборе. Где нет выбора, там нет и воли. Это воззрение неверно. Специфическая сущность воли не дана в выборе. У волевого поведения есть своя специфическая структура. Пример его: субъект после выбора из многих возможных действий или непосредственно, без отнесения к другому какому-нибудь поведению, — всё равно, оно есть волевое поведение, а субъект, который принимает его — субъект воли.

Другая часть исследователей думает, что воля дана в акте решения, подготовительный период которого, со своей стороны, делится на две ступени: на выбор и на мотивацию. Выбор есть интеллектуальный процесс, а мотивация — волевая. Мотив должен принудить субъекта принять выбранное поведение.

Деление подготовительного периода решения на две ступени — на выбор и на мотивацию — не должно быть верно, так как

интеллектуальный процесс, который ищет и выбирает целесообразное поведение, в то же самое время есть волевой процесс. Мотив есть именно то, благодаря чему поведение было признано целесообразным. Поэтому в процессе выбора мотив уже дан, выбор осуществляется на его основе. Выполнит ли мотив до конца свою функцию, примет ли субъект на себя осуществление выбранного поведения, это целиком зависит от того, в каком состоянии находится воля субъекта, насколько удается ему возвыситься над импульсами актуальных потребностей и взять в свои руки средства поведения. Для субъекта воли выбор и мотивация не суть две разные вещи, так как он делает только то, что признает нужным и целесообразным.

Субъекту воли приходится принимать решение не всегда в одинаковых психологических условиях. Можно различить несколько видов решения — принятия цели.

1. Субъект воли может принять цель в простых психологических обстоятельствах, без особых размышлений и взвешивания ценностей. Так бывает тогда, когда нужность поведения и пути осуществления видны непосредственно, импульсы же актуальной потребности не создают каких-либо значительных препятствий для воли.

2. Принятию цели волевого поведения — решению — часто предшествует довольно осложненная, иногда в высшей степени напряженная активность. Здесь мы должны различить два случая:

1) перед субъектом воли может быть одно возможное поведение, нужность и средства осуществления которого должны быть установлены. Надо выяснить: а) насколько велика нужность предусмотренного в цели положения дел; б) не следует ли за поведением какой-либо побочный результат, отрицательная ценность которого перекрывает положительную ценность результата, предусмотренного целью; в) располагает ли субъект всеми возможностями осуществления этого поведения. Идеальная ситуация волевого поведения становится ясной после разрешения этих вопросов. Чем ярче представлены эти моменты ситуации, тем сильнее испытывает субъект воли воздействие ситуации — требование, идущее от ситуации — принять решение и действовать.

2) перед субъектом могут стать два поведения, оба волевые — нужные и ценные. Ввиду того, что одновременно невозможно

осуществить оба действия, субъект должен остановиться на одном из них. В таком случае решение непосредственно следует за выбором: будет принято то поведение, которое окажется более нужным и ценным. Как было сказано выше, установление ценности поведения, усмотрение его нужности иногда требует усиленной психической активности. После того, как ясно усмотрены и сравнены друг с другом основные моменты идейной ситуации обоих возможных поведений, акт решения осуществляется безболезненно.

3. В сфере воли не имеет места борьба мотивов, ибо не существует такого фактора, который понуждал бы субъекта воли принять менее ценное, менее нужное поведение. Но душевная жизнь человека не есть царство одной лишь воли. Индивид — эмпирическая личность — является также субъектом потребностей. Импульс потребности толкает его в каждом частном случае к активности определенного вида. Этот импульс в одном случае слаб, в другом же — чрезмерно силен. Иногда он совпадает с направлением воли, иногда же существенно расходится с ним. Поэтому личности редко приходится выносить решение только в ситуации воли. В каких психологических обстоятельствах чаще всего выносит личность решение, это зависит от его собственной природы, от того, какова его воля, какого характера и какой силы потребности есть у него.

Со своеобразными психологическими условиями вынесения решения имеем мы дело тогда, когда действие, которым должно осуществиться предусмотренное целью волевое поведение, своим побочными результатами может удовлетворить и какую-нибудь актуальную потребность. В таких случаях одно и то же действие, одновременно связываясь с двумя различными источниками и целями, предстает нам в виде поведения двойной природы: мы будем иметь дело с двумя поведением, течение и пути осуществления которых по времени будут существенно совпадать друг с другом. Субъект воли, как в других случаях, так и в этом случае получает цель на основе своего мотива, но на пути принятия и осуществления цели он в лице потребности приобретает такого союзника и соратника, который наполняет нужную активность радостью жизни и делает эту активность привлекательной самой по себе. Несмотря на это, и здесь у

общих поведений — как у импульсивного, так и у волевого — есть свои мотивы и цели, лишённые точек соприкосновения.

Поведение двойной природы имеет особое значение для выработки воли. Пока воля подростка еще не окрепла, до тех пор затрудняется развитие самостоятельной волевой активности. Такое же поведение двойной природы легко осуществимо. Подросток знает, что общественную ценность имеет тот человек, который преследует цели, имеющие объективную ценность. Поэтому в поведении двойной природы он — даже там, где им сильнее воли движет актуальная потребность — особо заостряет внимание на цели и мотивы волевого поведения. Воспитатель тоже помогает ему в этом направлении. Таким путем устанавливается непосредственная и деловая связь между субъектом и явлениями, имеющими объективную ценность, что содействует развитию субъекта воли.

4. В особенно тяжёлых условиях приходится действовать воле тогда, когда ей противостоит какая-либо потребность. Предметом противопоставления становятся или психо-физические средства поведения, или цели поведения. В первом случае субъект потребности ставит рядом с возможностью волевого поведения вопрос осуществления такого импульсивного поведения, которое требует использования средств, необходимых для волевого поведения, в совершенно другом направлении. Возможно, что само это импульсивное поведение и не должно быть отвергнуто, но теперь, когда надо сделать нужное дело, субъект воли старается взять в свои руки психо-физические средства и направить их на это дело, но актуальная потребность не уступает их, так как старается развить активность, необходимую для её собственного удовлетворения.

Борьба обостряется еще больше и доходит до напряженного конфликта, когда друг другу противопоставляются цели волевого поведения и импульсивного поведения, когда, напр., перед индивидом ставится вопрос — ради сильного, но преходящего удовольствия, к которому его толкает какая-либо потребность, — поступиться совестью: предать друга для личного удовольствия, променять общественные интересы на личное удовольствие, продать за деньги родину, солгать, украсть и, вообще, прибегнуть к таким актам, которые уничтожают нравственные идеалы.

В таких случаях мы, действительно, имеем дело с внутренней борьбой, но в борьбу включены потребность и воля (субъект потребности и субъект воли), а не мотивы. Решится вопрос в пользу субъекта воли, или в пользу актуальной потребности — это зависит от взаимоотношения их сил. Воля борется за то, чтоб идти за объективной ценностью, за требования общества, удерживать импульсы актуальной потребности там, где последние преграждают ему путь к принятию и осуществлению цели, и не дать возможности вызвать такие акты поведения, которые ведут к бессмысленному уничтожению каких-либо ценностей. Потребность стремится завладеть психо-физическими средствами активности, подчинить себе сознание и изгнать отсюда все, что не связано с ним самим. В этой борьбе побеждает более сильный и лишает противника возможности возобновить борьбу тем, что овладевает психо-физическими возможностями индивида и создает установку, соответствующую данной ситуации. В случае полной победы воли импульс потребности больше не беспокоит человека, в случае же победы потребности больше не переживается воля и его мотив, так как сознание бывает занято положением дел, связанным с потребностью.

Если посмотреть на это явление с точки зрения физиологии, мы увидим, что возникновение установки волевого поведения производит торможение тех очагов, которые дают сознание и импульс потребности: возникновение же установки поведения, удовлетворяющего потребность, вызывает торможение тех очагов, которые ложатся в основу сознания идейной ситуации и мотива воли. Сама же установка предстает нам в виде определенной динамической системы.

В момент колебания между импульсивным и волевым поведением повторное осознание связанных с волевым поведением ценностей, пример жизни другого лица, чье-нибудь увещание, воспоминание содержания какой-нибудь ранее прочитанной книги, кино или театр могут так укрепить волю, что вопрос будет решен в её пользу. Но возможно и то, что восприятие или представление очаровывающей картины ситуации удовлетворения потребности, или же страстная беседа в направлении удовлетворения потребности укрепят потребности и дадут ей возможность победить волю.

Некоторые исследователи усматривают волю в решении вышеуказанных конфликтов, это познание неверно. Во-первых, в случае конфликтов воле не так уж часто приходится принимать цели, чтобы отсюда пытаться определить её обоснованности. Кроме того, сильные и острые конфликты могут иметь место только там, где субъект воли слаб, где воля не в силах взять в руки и организовать психо-физические возможности. Человеку, сильной воли несвойственны конфликты.

11. Как строится волевое поведение

Мы считаем правильным положение Д. Н. Узнадзе, что непосредственную причину актов поведения представляет установка. Это — положение общего характера и остается в силе и в отношении волевого поведения. Установка волевого поведения создается в момент принятия решения. Мы думаем, что со стороны субъекта в её основе лежит воля (его волевые свойства), со стороны же объективной действительности — идейная ситуация, которая включает в себя и мотив. Субъект воли не может отказаться от актов поведения, которые нужны и полезны ему, его коллективу, его стране или же всему народу. Такая вещь, как было сказано, была бы отказом от самого себя. Поэтому там, где дана ситуация волевого поведения, а перед волей не стоят непреодолимые препятствия, установка волевого поведения создается обязательно, без каких-либо исключений.

Ситуация волевого поведения всегда бывает отражена на втором уровне психической жизни, в плане объективации и поэтому у нее всегда идейный характер. В ней предусмотрены конкретные объективные условия поведения, пущность — те объективные обстоятельства, которые выполняют функцию мотива — и возможные результаты поведения, в особенности те результаты, которые уместаются в цели и остаются после завершения активности, как определённые вещественные и духовные ценности.

Решение основывается на соответствующей установке. Пока такая установка не возникла, пока субъект воли не поборол импульсов, направленных против волевого поведения и не взял

в руки психо-физические средства поведения, до тех пор не переживается психо-физическая готовность в направлении выбранного — признанного целесообразным — поведения, хотя субъект воли всегда направлен на целесообразное поведение. Но как только воли, поборов внутренние препятствия, или без этого, овладеет психо-физическими средствами поведения, у индивида создается установка, соответствующая данной идейной ситуации — установка волевого поведения, которая отражается в сознании, в первую очередь, в форме решения. Возникновение такой установки означает, что волевое поведение „выросло“ в природу личности и стало течением его жизни, вследствие чего субъект уже не переживает его в качестве внешнего, „холодного“ и индифферентного явления.

Течение поведения иногда встречается со значительными препятствиями. Сможет ли субъект побороть те препятствия, которые не превосходит его психо-физических сил, это зависит от силы его установки, что, в свою очередь, обусловлено особенностью субъективного фактора установки. Сильная установка волевого поведения создается у человека в данной ситуации тем более, чем сильнее воля, которая ложится в основу этой установки со стороны субъекта.

Установка волевого поведения создается в своеобразных условиях, но после возникновения она действует согласно общим закономерностям установки, вследствие чего практическое протекание актов волевого поведения по существу не отличается от протекания актов импульсивного поведения.

პ ი რ თ ა ს ა ქ ი მ ბ ე ლ ი

ა

აფენარიუსი რ. — 7
ახი ნ. — 15, 16, 91, 219, 220,
221, 269, 271, 272, 310

Ach Narziss — 15, 228
ადლერი — 25
ანანიევი ბ. — 189, 270

ბ

ბერკლი — 7
ბენი ა. — 8, 9, 11
Бен А. — 9
ბურიდანი ე. — 23
ბერტოჩი ა. — 30
Bertocci A. — 30
ბერქსონი ა. — 58, 139
ბერიტაშვილი ივ. — 132, 133,
134, 135, 168
ბეალაეა ი. — 170
ბოკორიშვილი ა. — 160
ბასოვი მ. — 218
Басов М. Я. — 218
ბარდიანი ა. მ. — 268

გ

გრასლი ე. — 18
Grassl Erich — 18
გერცენი ა. — 183
Герцен А. — 181, 183

დ

დილტაი ე. — 53

დეკარტი რ. — 97
დონდრესი — 219

ე

ებინგჰაუსი ჰ. — 8, 9, 11, 180
Еббинггаус Г. — 9, 180
ეპიკური — 10
ენგელსი ფ. — 32, 40, 82, 90,
139, 162, 183, 234, 235,
240, 266, 286, 292

ვ

ვუნდტი ვ. — 8, 9, 11, 12, 17, 219
Вундт Вильгельм — 9, 12
ვედენსკი ა. ი. — 10
ვოიტონისი ნ. ი. — 34, 35, 36,
37, 40, 73
ვაგნერი — 133
ვინდელბანდი ე. — 277, 278, 279

ზ

ზელცი ო. — 17
Selz O. — 17

თ

თორნდაიკი ე. — 9, 209
Торндаик Эдвард — 10

ი

იუმი — 7, 8
იუნგი — 25
ივანოვ-სმოლენსკი ა. გ. — 156

კ

კანტი ი. — 15, 277, 278
 კრონფელდი ა. — 15
 Kronfeld Arthur — 15
 კელერი ე. — 20, 22, 134, 135
 კლაპარედი ედ. — 25, 31
 Клаппаред Эд. — 31
 Корнилов К. Н. — 41, 188, 194, 201
 კორნილოვი კ. ნ. — 41, 187, 188, 193, 200, 221
 კოვალევი ა. — 42, 189
 Ковалев А. — 42
 კონორსკი ი. — 173
 Конорский Ю. М. — 174
 კიულპე ო. — 267

ლ

ლიპსი თ. — 11, 180
 Lipps Theodor — 11, 180
 ლინდვორსკი ი. — 17
 Lindworskj I. — 17
 ლევინი კ. — 20, 21, 22, 23, 62, 92, 128
 Lewin Kurt — 20, 92
 ლენინი ვ. ი. — 19, 23, 159, 161, 162, 163, 168, 183, 186
 ჟაკ-ლობი — 24, 138
 Лоб Ж. — 24
 ლეონტიევი ა. ნ. — 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 166, 179, 232
 Леонтьев А. Н. — 47, 48, 52, 54, 55, 58, 60, 62, 232
 Лежнев В. Т. — 117
 ლისენკო ტ. დ. — 129.

ლემლი — 134
 ლაიბნიცი — 186
 ლიბმანი ჰუგო — 273
 ლებელევი კ. ი. — 270

მ

მახი — 7, 161
 მარქსი კ. — 11, 43, 45, 56, 94, 95, 116, 117, 123, 127, 134, 137, 181, 183, 190, 239, 243, 246, 265, 268, 281
 Маркс К. — 240, 328, 339, 345, 347
 მესერი ა. — 11
 მოიზანი ე. — 15, 16
 მიშოტი — 17
 მაკ-დაუგოლი — 25, 28, 29, 30
 Мак-Даугол У. — 29
 მარი ნ. — 95
 მიჩურინი ი. — 128
 Мичурин И. М. — 330
 მიუნსტერბერგი პ. — 180
 მასლინა მ. — 201, 203, 268
 Маслина М. Н. — 202

ნ

ნიცშე — 30
 ნათაძე რ. — 72, 73, 154
 ნატორპი პ. — 269, 275

პ

პეიო ჟიულია — 8, 9, 11
 პეტრაფიტკი ლ. ი. — 12, 13, 14, 15
 Петрафитский Л. И. — 13
 Паёно Жюля — 9
 პრიტუმი — 17
 პავლოვი ივ. — 22, 87, 94, 98,

99, 100, 103, 104, 117, 120,
125, 128, 132, 156, 157,
169, 174, 175, 177, 204,
244, 270

Павлов И. П. — 104, 117, 204,
322, 325, 330, 333, 352

პერინი — 133

პლატონოვი კ. — 159

რ

რიბო თ. — 8, 9, 64, 273

Рибо Т. — 9, 64, 274

რუბინშტეინი ს. ლ. — 41, 51,
65, 189, 201, 206, 215,
217

Рубинштейн С. Л. — 42, 51, 66,
189, 201, 206, 215, 217

ს

სელივანოვი ვ. ი. — 42, 189, 199,
229

Селиванов В. И. — 42, 194, 199,
229, 230

Соколов М. — 53, 232

სტალინი ი. — 120, 183, 197,
198, 200

სპენსერი ჯ. — 180

Спенсер Г. — 180

სტენოვი ი. — 223, 228, 284, 288

Сеченов И. М. — 229, 249, 284,
343, 344, 345

სმირნოვი ა. — 284

Смирнов А. А. — 284

ტ

ტიტჩენერი ე. — 12

Титченер Э. Б. — 12

Теллов Б. М. — 41, 188, 189, 201

ტეპლოვი ბ. მ. — 41, 188, 194,
201

ტიხომიროვი ნ. — 106

უ

უორდი — 12

უოტსონი ჯ. — 24

Уотсон Дж. — 24

უზნაძე დ. — 39, 67, 68, 69, 70,

71, 72, 73, 74, 76, 77, 78,

124, 135, 137, 138, 139,

140, 141, 142, 144, 145,

146, 147, 148, 149, 150,

151, 152, 153, 154, 155,

156, 158, 160, 161, 162,

168, 169, 176, 204, 209,

210, 211, 215, 238, 239,

272, 288, 296, 307

Узнадзе Д. — 158, 159, 331, 333

ფ

ფროიდი ზ. მ. — 16, 25, 26, 27,
28, 58

ფენდერი ა. — 17, 18, 19

Pfänder Alexander — 19

Фрейд Зигмунд — 28

Frend Sig. — 25, 26

ფეხნერი გ. — 58

კუნო ფიშერი — 277

Куно Фишер — 277

ფადეევი ა. — 295

ყ

ყაზბეგი ა. — 309

შ

შოპენჰაუერი ა. — 10, 277

შტერნი ვ. — 15, 16, 17

Stern William — 16

შნაიდერი კ. — 30

Schneider Kurt — 30

შევარიევი ბ. ა. — 40, 41, 149,
194, 206, 236, 238Шеварев Н. А. — 41, 189, 193,
236

შპრანგერი ე. — 53

შერინგტონი — 98

შეარცი — 189

ჴ

ჴაეჴავაძე ი. — 309

ხ

ხოჯავა ზ. — 84, 170, 171, 172,
173, 174, 230, 231

ჯ

ჯენსი ე. — 11

Дженс В — 11

ჩ

ჩერნაკოვი ე. ტ. — 51, 52

Чернаков Е. Т. — 51

Чхартушвили III. Н. — 95

ჩხარტიშვილი შ. ნ. — 98, 160,
164

ჰ

ჰერტლი — 8

ჰენსელი ე. — 18

Haensel — 18

ჰილგრუბერი ა. — 30

Hillgruber Andreas — 30

ჰარტმანი — 58

ჰერპარტი — 180

ჰელმპოლცი ჰ. — 219

ც

ციჰენი თ. — 8

Zichen T. — 8

ლ ი ბ ე რ ა ტ უ რ ა

1. მარქსი კ. — კაპიტალი, ტ. I, 1930.
2. მარქსი კ. — პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის, 1953.
3. Маркс К. и Энгельс Ф. — Соч. т. III, 1929.
4. Маркс К. и Энгельс Ф. — Немецкая идеология, 1944.
5. Маркс и Энгельс об искусстве, 1938.
6. ენგელსი ფ. — ლუდვიგ ფოიერბახი და კლასიკური გერმანული ფილოსოფიის დასასრული, 1940.
7. ენგელსი ფ. — ანტი-დიურიზმი, 1952.
8. ენგელსი ფ. — ბუნების დიალექტიკა, 1950.
9. ენგელსი ფ. — წერილი მარქსისადმი, 30 მაისი, 1873 წ.
10. ლენინი ვ. — თხზულებანი, ტ. 14, 1950.
11. ლენინი ვ. — თხზულებანი, ტ. 27, 1952.
12. ლენინი ვ. — Философские тетради, 1939.
13. სტალინი ი. — ლენინიზმის საკითხები, 1951.
14. სტალინი ი. — თხზულებანი, ტ. I, 1947.
15. სტალინი ი. — მარქსიზმის შესახებ ენათმეცნიერებაში, 1950.
16. ბერიტაშვილი ი. — ნერვული და ფსიქონერვული მოქმედების ფორმები, 1947.
17. ბოკორიშვილი ა. — კანონზომიერების საკითხისათვის ფსიქოლოგიაში ი. ბ. სტალინის შრომის „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები საბჭოთა კავშირში“ შეუჭე. — ალ. წულუკიძის სახ. ქუთ. სახ. პედაგოგიკის შრომები, ტ. XI, 1952—1953.
18. ბოკორიშვილი ა. და ჩხარტიშვილი შ. — ფსიქოლოგია, 1950.

19. ბეალავა ი. — ფსიქიკის საბუნებისმეტყველო საფუძვლებისათვის. — დისკუსია თემაზე: „საბჭოთა ფსიქოლოგიის ზოგიერთი საკითხი“, თეზისები, 1952.
20. ლისენკო ტ. დ. — მოხსენება „ბიოლოგიურ მეცნიერებაში მდგომარეობის შესახებ“. — მდგომარეობა ბიოლოგიურ მეცნიერებაში, 1950.
21. მესერი ა. — მისწრაფება და ნებისყოფა, ნებისყოფის შედეგები.
22. მოსიავა ა. — სიმპტიკე და თავდაპერილობა, როგორც მებრძოლის ძირითადი თვისება, 1942.
23. ნათაძე რ. — ფსიქოლოგია, 1948.
24. ნათაძე რ. — ნებისყოფის ფაქტორი ბრძოლის ველზე, 1942.
25. ნორაკიძე ვ. — პიროვნების ხასიათი და ფიქსირებული განწყობა. 1947. (სადოქტორო დისერტაცია, ხელნაწერი).
26. პავლოვი ი. — პირობითი რეფლექსი, 1952.
27. სეჩენოვი ი. — თავის ტვინის რეფლექსები, 1949.
28. უზნაძე დ. — ზოგადი ფსიქოლოგია, 1940.
29. უზნაძე დ. — ადამიანის ქცევის ფორმები. — სტალინის სახ. თბილისის სახ. უნივერსიტეტის შრომები, ტ. XVII, 1941.
30. უზნაძე დ. — ბავშვის ფსიქოლოგია, 1947.
31. ჩხარტიშვილი შ. — ფსიქოფიზიკური პრობლემისათვის. — ალ. წულუკიძის სახ. ქუთაისის სახ. პედინსტიტუტის შრომები, ტ. II, 1941.
32. ჩხარტიშვილი შ. — შვიდი წლის ბავშვის ნებისყოფისათვის. — საქ. სსრ მეც. აკად. ფსიქოლოგიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. V, 1948.
33. ჩხარტიშვილი შ. — ნებისყოფის აღზრდის ფსიქოლოგიური საფუძვლები. — პედაგოგიური ფსიქოლოგიის საკითხების კრებული, 1950.
34. ჩხარტიშვილი შ. — მეორე სასიგნალო სისტემა და ფსიქიკური ცხოვრების მეორე დონე. — ალ. წულუკიძის სახ. ქუთაისის სახ. პედინსტიტუტის შრომები, ტ. X, 1950—51.

35. ხოჯავეა ზ. — ჩვევის აღზრდის ფსიქოლოგიური საფუძვლები. — პედაგოგიური ფსიქოლოგიის საკითხების კრებული, 1950.
36. ხოჯავეა ზ. — ჩვევა და განწყობა აკად. ი. პავლოვის მოძღვრების საფუძველზე. — საქართველოს სსრ მეც. აკად. დ. უზნაძის სახ. ფსიქ. ინსტიტუტის შრომები, ტ. VIII, 1953.
37. Апаньев Б. Г. — Проблема формирования характера, 1949.
38. Барднан Б. Г. — Воля учащихся и их успеваемость, — Автореферат канд. диссер., 1949.
39. Басов М. Я. — Воля, как предмет функциональной психологии, 1922.
40. Бергсон А. — Творческая эволюция, 1914.
41. Быков К. и Пшоник А. — О природе условного рефлекса. — Физиологический журнал СССР им. Сеченова, т. XXXV, № 5.
42. Быков К. М. — Кара головного мозга и внутренние органы, 1944.
43. Бэн А. — Психология, т. I, 1902, т. II, 1906.
44. Вагнер В. — Биологические основы сравнительной психологии, т. I и II, 1913.
45. Введенский А. — Психология без всякой метафизики, 1917.
46. Виндельбанд В. — О свободе воли, 1904.
47. Вундт В. — Очерк психологии, часть II, 1914.
48. Войтопис Н. — Проблема „мотивов“ поведения и её изучение. — Психология, II, вып. 2, 1929.
49. Герbart И. — Психология. 1895.
50. Герцен А. — Объявление о предстоящем издании „Полярной звезды“, т. VIII, 1955.
51. Герцел Я. — Письмо к сыну по поводу о свободе воли. — А. Герцен, Общая физиология души, 1890.

52. Джемс У. — Психология, 1911.
53. Дильтей В. — Описательная психология, 1924.
54. Жак-Лёб — Значение трюизмов для психологии — Новые идеи в философии, сборн., 8, 1913.
55. Иванов-Смоленский — Об изучении совместной работы первой и второй сигнальных систем. — Журнал высш. перв. деятельности, т. I, вып. 1, 1951.
56. Ковалёв А. — Воля и её воспитание, 1949.
57. Копорский Ю. — Изучение высшей перной деятельности у контуженных. — Сбор. в честь действ. члена АН Груз. ССР Д. П. Узнадзе. 1945 г.
კრებ. მიძღვნილი საქ. სსრ მეც. აკად. ნამდვილი წევრის დ. უზნაძის სამეცნიერო მოღვაწეობის 35 წ. თავისადმი;
58. Корнилов К. Н. — Воля. — Психология под редакцией проф. К. Н. Корнилова, проф. А. А. Смирнова, проф. Б. М. Теплова, 1948.
59. Корнилов К. Н. — Воспитание воли и характера, 1948.
60. Кларенд Э. — Психология ребенка и экспериментальная педагогика, 1911.
61. Коффка К. — Основы психического развития, 1934.
62. Леонтьев А. Н. — Психологические вопросы сознательности учения. Известия АН РСФСР, вып. 7, 1947.
63. Леонтьев А. Н. — К теории развития психики ребенка. — Советская педагогика, 1946 г. № 4.
64. Леонтьев А. Н. — Очерк развития психики, 1947.
65. Леонтьев А. Н. — Актуальные проблемы развития психики ребенка. — Известия АН РСФСР, вып. 14, 1948.
66. Леонтьев А. Н. — Психологические основы дошкольной игры. Советская педагогика, 1944 г. № 8—9.
67. Леонтьев А. Н. — Развитие психики. — Психология под редакцией проф. К. Н. Корнилова, проф. А. А. Смирнова, проф. Б. М. Теплова, 1948.

68. Лебедев К. И. — К вопросу об изложении теории воли в учебниках психологии. — Советская педагогика, 1950, № 1.
69. Лежнев В. Т. — Учение о потребности в современной психологии. — Ученые записки каф. психологии Моск. гос. пед. института, вып. 1, 1939.
70. Маслина М. Н. — Преодоление трудностей как объективный критерий воли советского человека, 1949 (საკანდიდატო დისერტაცია. ხელნაწერი).
71. Маслина М. Н. — Преодоление трудностей и воспитание воли советского человека, 1954.
72. Мейман Э. — Интеллигентность и воли, 1917.
73. Мак-Даугол У. — Основные проблемы социальной психологии, 1916.
74. Наторп П. — Социальная педагогика, 1912.
75. Павлов И. П. — Полное собрание трудов, т. III, 1949.
76. Павлов И. П. — Полное собрание трудов, т. IV, 1947.
77. Павловские среды, т. II, 1949.
78. Павлов Тодор — Теория отражения, 1949.
79. Петражецкий Л. И. — О мотивах человеческих поступков, 1904.
80. Пяно Ж. — Воспитание воли, 1913.
81. Рубинштейн С. Л. — Основы общей психологии, 1940, 1946.
82. Рубинштейн С. Л. — Проблема деятельности и сознания в системе советской психологии. — Ученые записки МГУ, вып. 90.
83. Рибо Т. — Воля в ее нормальном и болезненном состоянии, 1894.
84. Рибо Т. — Болезни воли, 1906.
85. Смирнов А. А. — Вопросы психологии личности советского школьника, 1950 г. № 1.

86. Сеченов И. М. — Избранные философские и психологические произведения, 1947.
87. Самсонов П. В. — Психология воли, 1922.
88. Спенсер Г. — Основы психологии, т. I и II, 1876.
89. Соколов М. — К проблеме развития психики.
90. Селиванов В. И. — Воспитание воли школьника, 1949. 1954.
91. Селиванов В. И. — К вопросу о так называемом произвольном поведении. — Учение И. П. Павлова и философские вопросы психологии, ЛН ССР, 1952.
92. Теплов Б. М. — Психология, 1951.
93. Теплов Б. М. — Психологическая характеристика деятельности. — Советская педагогика, 1944 г. № 11—12.
94. Торндайк Э. — Принципы обучения, 1929.
95. Торндайк Э. — Процесс учения у человека, 1935.
96. Титченер Э. Б. — Учебник психологии, часть II, 1914.
97. Узнадзе Д. Н. — Основные положения теории установки, 1949.
98. Уотсон Дж. — Психология как наука о поведении, 1926.
99. Уотсон Дж. — О психологии поведения. — Психологическая хрестоматия под ред. проф. К. Н. Корнилова, 1917.
100. Фишер К. — О свободе воли, 1900.
101. Фрейд З. — Лекции по введению в психологию, 1922.
102. Фрейд З. — Основные психологические теории в психоанализе. — Сборник статей, 1923.
103. Ходжава З. И. — Проблема навыка в психологии, 1950. (სადოქტორო დისერტაცია, ხელნაწერი).
104. Чернаков Е. Т. — Против идеализма и метафизики в психологии. — Вопросы философии. 1948, № 3.
105. Чхარტიшвили Ш. Н. — О некоторых проблемах психологии. — აღ. წუღუკიძის სახ. ქუთაისის სახ. პედინსტიტუტის შრომები, ტ. XI, 1952—1953.

106. Чхартушвили Ш. Н. — Место воли и потребности в психологии личности. — Вопросы психологии, 1958, № 2.
107. Шеварев П. А. — Психология, 1946.
108. Шопенгауер А. — Свобода воли и основы морали, 1896.
109. Эббинггауз Г. — Очерки психологии, 1911.
110. Ach N. — Über die Willensstätigkeit und das Denken (Eine experimentelle Untersuchung), 1905.
111. Ach N. — Über die Willensakt und das Temperament (Eine experimentelle Untersuchung), 1910.
112. Ach N. — Über den Willen. — Untersuchungen zur Psychologie und Philosophie, 1. Band, 1. Heft, 1910.
113. Ach N. — Willensakt und Temperament (Eine Wiederlegung) — Zeitschrift für Psychologie, Band 58, 1911.
114. Ach N. — Über den Willensakt (Eine Replik) — Untersuchungen zur Psychologie und Philosophie, 4. Band, 4. Heft, 1911.
115. Ach N. — Analyse des Willens, 1935.
116. Geiger M. — Fragmente über den Begriff des Unbewussten und die psychische Realität — (Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung, 1921).
117. Grassl E. — Die Willenschwäche (Gleichzeitig ein Beitrag zur Theorie des Willens, der Willensentwicklung und Willenserziehung) — Beihefte zur Zeitschrift für angewandte Psychologie und Charakterkunde, Beiheft 77, 1937.
118. Katz D. — Zur Grundlegung einer Bedürfnispsychologie — Zeitschrift für Psychologie, Band 129, Heft 4, 1933.
119. Kraus S. — Bedürfniss und Befriedigung, 1931.
120. Külpe O. — Die Lehre vom Willen in der neueren Psychologie — Philosophische Studien, 5. Band, 1889.
121. Lewin K. — Vorsatz, Wille und Bedürfniss. Untersuchung zur Handlungs- und Affekt-Psychologie. — Zeitschrift für Psychologie und ihre Grenzwissenschaften, Band 7, 1926.

122. Levin K. — Vorbemerkungen über die seelischen Kräfte und Energien und über Struktur des Seelischen. Untersuchungen zur Handlungs- und Affekt - Psychologie — Zeitschrift für Psychologie und Grenzwissenschaften, Band 7, 1926.
123. Lindworsky S. — Der Wille, seine Erscheinung und seine Beherrschung, 1923.
124. Lipps Th. — Vom Fühlen, Wollen und Denken (Versuch einer Theorie des Willens), 1907.
125. Münsterberg H. — Die Willenshandlung (Ein Beitrag zur physiologischen Psychologie), 1898.
126. Pfänder A. — Die Seele des Menschen (Versuch einer verstehenden Psychologie), 1933.
127. Pfänder A. — Motive und Motivation, 1911.
128. Hillgruber A. — Willen und Intelligenz (Ein Beitrag zur Psychologie der praktischen Intelligenz) — Archiv für die gesamte Psychologie, Band 101, Heft I, 2, 1938.
129. Haensel W. — Beiträge zur Strukturanalyse des Wollens, 1939.
130. Rohrachner H. — Theorie des Willens auf experimenteller Grundlage — Zeitschrift für Psychologie, Ergänzungsband 57, 1910.
131. Rudert S. — Wille. — Neue psychologische Studien, Band 2, 1934.
132. Selz O. — Die experimentelle Untersuchung des Willensaktes. — Zeitschrift für Psychologie, Band 57, 1910.
133. Selz O. — Willensakt und Temperament (Eine Erwiderung auf N. Achs Wiederlegung) — Zeitschrift für Psychologie, Band 59, 1911.
134. Solz O. — Referat über die Untersuchung von Michote und Prüm — Zeitschrift für Psychologie, Band 62, 1912.
135. Stern W. — Allgemeine Psychologie auf personalistischen Grundlagen, 1935.

136. Windelband W. — Über Norm und Normalität. — Monatschrift für Kriminalpsychologie und Strafrechtsreform, Band 3, 1807.
137. Ziehen Th. — Sechs Vorträge zur Willenspsychologie, 1927.
138. Allport G. W. — Motivation in Personality: Replik to MN Bertocci — Psychological Review, Vol. 47, n 6. 1970.
139. Bertossi P. A. — A Critique of G. W. Allport's Theory of Motivation. — Psychological Review, Vol. 47, n 6, 1940.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წინასიტყვაობა	83-5
თ ა ვ ი I. მოტივის პრობლემა	7
§ 1. მოტივის პრობლემა ბურჟუაზიულ ფსიქოლოგიაში	7
§ 2. მოტივის პრობლემა საბჭოთა ფსიქოლოგიაში	33
თ ა ვ ი II. ქცევის ანალიზი	82
§ 1. ქცევის სტრუქტურული მომენტები	82
§ 2. როგორ აიგება ქცევის რეალური პროცესი	111
ა. მოთხოვნალების ბუნებისათვის	111
ბ. მოთხოვნილების გაოგმო — სიტუაცია	125
გ. მოთხოვნილებისა და სიტუაციის ერთიანობა .	128
§ 3. განწყობის პრობლემა	135
ა. ძირითადი დებულებები	135
ბ. ფსიქიკური ცხოვრების ორი დონე — აქტივობის ორი პლანი .	144
გ. ასახვა, რომელსაც ემყარება განწყობა	157
დ. განწყობის ფიზიოლოგიური ბუნებისათვის .	167
თ ა ვ ი III. ნებისყოფა და ნებისმიერი ქცევა	179
§ 1. საკითხის დაყენება	179
§ 2. ნებისყოფის საკითხი საბჭოთა ფსიქოლოგიაში .	184
§ 3. ნებისმიერი მოქმედების საკითხი	218
§ 4. ნებისმიერი ქცევის თავისებურება	235
§ 5. ნებისყოფის ბუნებისათვის .	267
თ ა ვ ი IV. ნებისყოფის მოტივი	283
§ 1. ნებისმიერი მოტივის თავისებურება	283
§ 2. მოტივაციის ფორმები — გადაწყვეტილების მიღების ფსიქოლო- გიური პირობები	296
§ 3. როგორ აიგება ნებისმიერი ქცევა .	305
საერთო დასკვნები	312
Резюме	319
1. Постановка проблемы .	319
2. Структурные моменты поведения	320
3. Как строится импульсивное поведение	327
4. Проблемы установки .	331
5. Вопрос воли в советской психологии	336
6. Вопрос о волевом действии .	342

7. Особенност волевого поведения	33
8. О природе воли . .	345
9. Особенност мотива волевого поведения .	351
10. Формы мотивации — психологические условия принятия решения . . .	355
11. Как строится волевое поведение	357
პირთა საქმეებელი .	362
ლიტერატურა	364
	369

რედაქტორი საჭარაველოს მეცნ. აკადემიის
აკადემიკოსი ა. ბოკორიშვილი

ტექნოდაქტორი დ. ჟივძე

№ 06795

ტირაჟი 1000

შეკვეთა № 1474

გადაეცა ასაწყობად 1/IV-58 წ. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 6/XI-58 წ.
ანაწყობის ზომა 6X10 ქალაქის ზომა 60X92 სასტამბო ფურცელთა
რაოდენობა 23,75

აღ. წულუკიძის სახ. ქუთაისის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის სტამბა,
კიროვის ქ. № 55.

Типография Кутаисского государственного педагогического института
им. А. Цулукидзе, ул. Кирова № 55